

ESKİŞEHİR
OSMANGAZİ
ÜNİVERSİTESİ

ISSN 1302-9703

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY

CİLT/VOL: 21 SAYI/NO: 2 ARALIK/DECEMBER 2020

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 355

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)
Owner: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Director of Graduate School of Social Sciences)

Editör (Editor): Prof.Dr. Mesut ERŞAN

Editör Yardımcıları (Assistant Editors): Doç.Dr. Musa KILIÇ, Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA
Sorumlu Müdür (Responsible Manager): Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- . TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölemleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskişehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal which is published by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences biannually. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- . TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced or distributed by electronical, mechanical or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

Basım Yeri (Publication Place)
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040
ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr
Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 355

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Duran CANKÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Musa KILIÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Evren KÜÇÜK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Ali TİLTAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya AKDEMİR CENGİZ	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ARAZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat EKİCİ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Alan Editörleri (Field Editors)

Dil ve Edebiyat - Felsefe	Tarih
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Prof. Dr. Fahri YETİM
	Doç. Dr. Oktay BERBER
İktisadi ve İdari Bilimler - Hukuk	Turizm – Halkla İlişkiler
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Doç. Dr. Duran CANKÜL
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Doç. Dr. Cüneyt TOKMAK
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK	Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARSLANER
İlahiyat	Sanat ve Tasarım - İletişim
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL	Doç. Dr. Gülbin Özdamar AKARÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TOK	Doç. Serenay ŞAHİN
Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Tezcan BAHAR
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Psikoloji - Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRKAN	Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 355

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof.Dr. Coşkun Can AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Hüseyin AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Celalettin ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya GÜLER	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.Muhsin KAR	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Prof.Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi

Dergi Sekreteri (Secretary): Mediha TOPCU

Yayına Hazırlık (Preparation for Publication)

Selçuk AKALIN

Mediha TOPCU

Editörden

Değerli Okuyucular,

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Aralık 2020 sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimiz bu sayısında, hakemlik sürecini tamamlayıp, Yayın Kurulumuz kararıyla, yayımlanabilir onayı alan on altı bilimsel nitelikli makaleyi siz okuyucuların istifadesine sunuyor.

İlk makalemiz, Hüseyin GÜNARSLAN'ın hazırlamış olduğu "Doğu Hindistan Şirketindeki İngiliz Askerlerinin Hayatı" başlığını taşıyor. Çalışmada İngilizlerin niçin Hindistan gibi anavatanlarından uzak bir ülkede askerlik gibi zor bir mesleği tercih ettikleri araştırılmıştır. Bunun yanı sıra bu askerlerin Hindistan'da hangi şartlar altında yaşadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngiliz subayların emrine karşı Hintli askerler tarafından başlatılan 1857 Hint isyanının ele alınması ile İngiliz ve Hintli askerler arasındaki koşulların farklılığına dikkat çekilmiştir.

İkinci makale, Emine GÜMÜŞSOY'un hazırlamış olduğu "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar" başlığını taşıyor. Makalede 19.yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilânına kadar olan süreçte Eskişehir'de bulunmuş İranlılar konu edilmiştir.

Üçüncü makale, İlker DERE ve Erkan DİNÇ'in birlikte yazdıkları "Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme" başlığını taşıyor. Yazarlara göre bu çalışmanın amacı, sözlü tarih konusundaki çeşitli düşünceleri bir araya getirmek ve yapılan eleştiriler bağlamında alınması gereken tedbirleri tartışmaktır. Bu kapsamda sözlü tarih ve hafıza çalışmaları arasındaki ilişki, sözlü tarihle ilgili bazı sorunlar ve güncel tartışmalar, sözlü tarih verilerinin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için veri toplama öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken tedbirler değerlendirilmiştir.

Dördüncü makale, Emrah YILMAZ'ın hazırlamış olduğu, "Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi [1907 – 1914]" başlığını taşıyor. Yazarlara göre bu araştırma, Osmanlı halıcılığının hem üretim ve ticaret hem de Anadolu halılarının yurt dışı piyasalarına pazarlanma ve ihracatında önemli bir rol oynayan The Oriental Carpet Manufacturers Limited'i [OCM] konu edilmektedir.

Beşinci makale, Merlyş Adriana CAZARAN BOHORQUEZ, Hakan SEZEREL ve Bryan CHRISTIANSEN'nin birlikte İngilizce hazırlamış oldukları "How Do The Hotel Managers Cope With Negative Outcomes? The Antecedents And The Consequences Of Emotional Labor" başlığını taşıyor. Yazarlar makalede, otel yöneticilerinin duygusal emekle ilgili görüş ve deneyimlerini incelemektedir.

Altıncı makale Taner SEKMEN'in hazırlamış olduğu "Gelişmekte Olan Ülkelerde Jeopolitik Riskler ve Borsa Davranışları: Zamanla Değişen Nedensellik Yaklaşımı" başlığını taşıyor. Bu çalışmada jeopolitik risklerin hisse senedi piyasalarına etkileri araştırılmaktadır. Jeopolitik gerginliklerin yüksek

olduğu 14 gelişmekte olan ülkenin Ocak 1998 ve Eylül 2019 arası aylık verileri zamanla değişen nedensellik testi aracılığıyla analiz edilmektedir.

Yedinci makale Cansu KAYMAL'ın yazmış olduğu "Türk Sinemasında Solun Soluğu" başlığını taşıyor. Yazar bu makalede, Türkiye'de 1960'larda yükselişe geçen sol akımın Türk sinemasına yansımaları ele almıştır. Bu çalışmanın bir hipotezi şudur Türkiye solunun gösterdiği devletçi sol özellik, kendini Yeşilçam sinemasında net bir biçimde gösterir. Çalışmadaki diğer sav ise, Yeşilçam filmlerinde görülen devletçi solun, eleştiri ve muhalefet kültürü açısından fakir, salt devleti kutsayan bir özellik göstermediğidir.

Sekizinci makale Hüsna TAŞ YETİM'in hazırlamış olduğu "Devletler Egemenliklerini Neden Transfer Eder? Hiyerarşi Yaklaşımı" başlığını taşıyor. Bu çalışma, devletlerin egemenliklerini neden kendilerinden başka bir otoriteye devrettiklerini 2010 sonrası dönemde uluslararası ilişkiler literatüründe popüler hale gelen hiyerarşi yaklaşımıyla açıklamayı hedeflemektedir.

Dokuzuncu makale Battal YILMAZ'ın hazırlamış olduğu "Türkiye'de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmaları" başlığını taşıyor. Bu çalışmada, Türkiye'de Anayasal sisteme geçiş koşut olarak uygulanagelen seçim sistemleri yaklaşık yüzelli yıllık bir gelenek çerçevesinde değerlendirilmiş, ayrıca güncel olarak dar bölge ve daraltılmış bölge tartışmalarına yer verilmiştir.

Onuncu makale, Tayfun YÖRÜK, Nuray AKAR, Hande ERDOĞAN'ın birlikte hazırlamış olduğu "Öğrenme Yönetim Sistemi Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi" başlığını taşıyor. Yazarlar üniversite öğrencilerinin öğrenme yönetim sistemi kullanımlarını etkileyen faktörleri incelemişlerdir.

On birinci makale, Aysun ÖCAL'ın İngilizce hazırlamış olduğu "Public Administrator Profile in Political Treatises: Special Reference Nizamülmülk, Kinalızade Ali Efendi and Machiavelli" başlığını taşıyor. Makale etik değerleri göz önünde bulunduran eski ve yeni anlayışların ortak veya karşıt noktaları açısından örnek bir kamu yöneticisi profili oluşturulup oluşturulamayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, ideal bir kamu yöneticisinin sahip olması gereken temel özellikleri, ortak siyasetnamelere göre incelemektir.

On ikinci makale, Bülent DEMİRAGÇ, Sinan ÇAVUŞOĞLU'nun birlikte yazdıkları "Hedonik Alışveriş Özellikleri, Özseverlik, Kendi Kendine Hediye Satın Alma Motivasyonları ve Satın Alma Sonrası Pişmanlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" başlığını taşıyor. Makale kendi kendine hediye alan tüketicilerin satın alma sonrası yaşamış oldukları pişmanlıkların belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmanın evreni 18-34 yaş arasında kendi kendine hediye alan ve bu satın alma sonrası pişmanlık yaşayan 405 tüketiciden oluşmaktadır.

On üçüncü makale, Tahsin YAMAK'ın hazırlamış olduğu "Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikası: Sudan Örneği" başlığını taşıyor. Bu çalışma, Sudan'ın, uzun yıllar süren kolonyal geçmişin yarattığı gergin atmosfer ile etnik ve dini çeşitliliğin oluşturduğu çatışmalar gibi süreklilik arz eden istikrarsızlık unsurlarının hegemonik güçler tarafından da manipüle edilmesini müteakip, yaşanan iç savaşlar neticesinde Sudan ve Güney Sudan olmak üzere iki ülkeye bölünmesinin nedenlerinin yeni

kurumsal iktisadın teorik izahatlarından ve diğler ÷lke örneklerinden yararlanılmak suretiyle analiz edilmesidir.

On dördüncü makale, Ahmet Bora TARHAN ve Erhan EZİCİ'ın birlikte hazırlamış olduğu “Türkiye - Avrupa Birliği İlişkinin Teşkilat Yapısı Üzerinden İncelenmesi: Avrupa Birliği Başkanlığı” başlığını taşıyor. Bu çalışmada Türkiye-AB ilişkilerini yürüten kurumlar kronolojik olarak incelenmiştir. Bu kurumsal inceleme, AB tarafından yayınlanan ilerleme raporları üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda Türkiye-AB ilişkileri, egemenlik kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.

On beşinci makale, Hasan Basri YALÇIN, Bekir İLHAN'ın birlikte hazırlamış olduğu “Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi” başlığını taşıyor. Bu makalede yazarlar tek kutuplu sistemlerde süper gücün stratejik davranışındaki değişikliklerin nedeni, Soğuk Savaş sonrası Amerikan dış politika davranışındaki değişim ve sürekliliklerini incelemişlerdir. Bu çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya siyasetindeki rakipsiz konumu ile Amerikan başkanlarının dış politikadaki görece geniş hareket alanının temel belirleyiciler olduğu tezini öne sürmektedir.

Son makale Begüm ODACI, Emre GÖKALP'in birlikte yazmış olduğu “Üniversiteli Gençlerin Sosyalleşme Ve Kimlik İnşası Süreçlerinde Konum Bazlı Sosyal Medya Ağlarının Rolü” başlığını taşıyor. Yazarlara göre bu araştırma üniversiteli gençlerin konum bazlı sosyal paylaşım ağlarını kullanım pratikleriyle, sosyalleşme ve kimlik inşası süreçlerinde bu ağlarının rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Karma desenin benimsendiği bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma yöntemi bir arada kullanılmıştır.

Yayımlamış olduğumuz çalışmaların siz değerli okuyucularımıza yararlı olması dilek ve temennisiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Alanı TARİH

- 241-260** **Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research**
Doğu Hindistan Şirketindeki İngiliz Askerlerinin Hayatı
The Life of East India Company's British Soldiers
Hüseyin GÜNARSLAN
- 261-274** **Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research**
Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar
Persians Living In Eskişehir In Late Ottoman Era
Emine GÜMÜŞSOY
- 275-289** **Makale Türü: Derleme / Paper Type: Review**
Sözlü Tarihın Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation of the Validity and Reliability of Oral History
İlker DERE, Erkan DİNÇ
- 291-333** **Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research**
Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi [1907 – 1914]
The Once Upon a Time Carpet – Making in Anatolia: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] and its importance in the Ottoman Carpet – Making [1907 – 1914]
Emrah YILMAZ
- Makale Alanı TURİZM**
Paper Type: Research / Makale Türü: Araştırma
How Do The Hotel Managers Cope With Negative Outcomes? The Antecedents And The Consequences Of Emotional Labor
335-358 Otel Yöneticileri Duygusal Emeğın Olumsuz Sonuçlarıyla Nasıl Başa Çıkıyor? Öncüller ve Sonuçlar
Merlyş Adriana CAZARAN BOHORQUEZ, Hakan SEZEREL, Bryan CHRISTIANSEN
- Makale Alanı İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER**
Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Gelişmekte Olan Ülkelerde Jeopolitik Riskler ve Borsa Davranışları: Zamanla Değişen Neden-sellik Yaklaşımı
359-381 Geopolitical Risks and Stock Market Behavior in Developing Countries: A Time-Varying Causality Approach
Taner SEKMEN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703

- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Türk Sinemasında Solun Soluğu
Breath Of The Left In Turkish Cinema
Cansu KAYMAL
- 383-395
- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Devletler Egemenliklerini Neden Transfer Eder? Hiyerarşi Yaklaşımı
Why do States Transfer Their Sovereignty? Hierarchy Approach
Hüsna TAŞ YETİM
- 397-420
- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Türkiye’de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmaları
The Debates over Election System in the context of the Single-Member District and Narrow-District System in Turkey
Battal YILMAZ
- 421-429
- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Öğrenme Yönetim Sistemi Kullanımını Etkileyen Faktör-lerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi
An Analysis of the Factors Affecting Use of Learning Management System in the Framework of Extended Technology Acceptance Model with Structural Equation Model
Tayfun YÖRÜK, Nuray AKAR, Hande ERDOĞAN
- 431-449
- Paper Type:** Research / **Makale Türü:** Araştırma
Public Administrator Profile in Political Treatises: Special Reference Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi and Machiavelli
Siyasetnamelerde Kamu Yöneticisi Profili: Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi ve Machiavelli
Aysun ÖCAL
- 451-471
- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Hedonik Alışveriş Özellikleri, Özseverlik, Kendi Kendine Hediye Satın Alma Motivasyonları ve Satın Alma Sonrası Pişmanlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Investigation the Relationship Between Hedonic Shopping Traits, Indulgence, Self-Gifting Motivations and Post-Purchase Regret
Bülent DEMİRAĞ, Sinan ÇAVUŞOĞLU
- 473-498

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703

- 499-524** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikası: Sudan Örneği
Institutional Political Economy of The Partition: Sudan Case
Tahsin YAMAK
- 525-544** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Türkiye - Avrupa Birliği İlişkisinin Teşkilat Yapısı Üzerinden İncelenmesi: Avrupa Birliği Başkanlığı
The Examination of Turkey - European Union Relationship Through Organizational Structure: Directorate For The European Union Affairs
Ahmet Bora TARHAN, Erhan EZİCİ
- 545-560** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi
Explaining Superpower Strategic Behavior under Unipolarity: The Post-Cold War American Foreign Policy and the Trump Presidency
Hasan Basri YALÇIN, Bekir İLHAN
- 561-586** **Makale Alanı:** SOSYOLOJİ
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Üniversiteli Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçlerinde Konum Bazlı Sosyal Medya Ağlarının Rolü
The Role of Location Based Social Media Networks in Socialization and Identity Construction Processes of University Youth
Begüm ODACI, Emre GÖKALP

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü, derginin önceki sayılarında ve bu sayısında hakemlik hizmeti ile katkılarından dolayı aşağıda alfabetik sıra ile isimleri yer alan hakemlere teşekkür eder.

Doç. Dr. Hakan ACAROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARÇAY
Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY
Prof. Dr. İlhan AKSOY
Doç. Dr. Fulya AKYILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Duygu AYDIN ÜNAL
Prof. Dr. Osman AYDOĞUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Uğur AYTUN
Dr. Öğr. Üyesi Sinan BAŞARAN
Doç. Dr. Enes BAYRAKLI
Dr. Öğr. Üyesi Ali Turan BAYRAM
Prof. Dr. İncilay CANGÖZ
Dr. Fatih CEYLAN
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep DEMİRGİL
Dr. Öğr. Üyesi Halil Emre DENİŞ
Doç. Dr. Volkan DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN
Doç. Dr. Cüneyt DUMRUL
Dr. Öğr. Üyesi Burcu DURMAZ
Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Aysel ERDOĞAN
Prof. Dr. Etem ERGEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Aslı GEYLAN AYTEMUR
Dr. Öğr. Üyesi Günay EROL
Doç. Dr. Gülşen GONCAGÜL

Dr. Öğr. Üyesi Meriç H. GÖKDALAY
Dr. Öğr. Üyesi Gülen GÖKTÜRK
Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Doç. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK
Doç. Dr. Sinem Güler KANGALLI UYAR
Doç. Dr. Tuğba KILIÇER
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
Dr. Öğr. Üyesi Canan KUŞ BÜYÜKTAŞ
Doç. Dr. Oytun MEÇİK
Prof. Dr. Murat OKCU
Prof. Dr. Şaban ORTAK
Doç. Dr. Janset ÖZEN
Doç. Dr. Alper ÖZMEN
Dr. Ufuk PALA
Dr. Öğr. Üyesi Hakan SEZEREL
Doç. Dr. Mehmet TOPAL
Dr. Öğr. Üyesi Seher Gülşah TOPUZ
Doç. Dr. Murat TUĞLUCA
Doç. Dr. Metin ÜNVER
Dr. Akansel YALÇINKAYA
Prof. Dr. Füsün YENİLMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YETİM
Doç. Dr. Veli YILANCI
Dr. Öğr. Üyesi Canan YILMAZ UZ

Doğu Hindistan Şirketindeki İngiliz Askerlerinin Hayatı

Hüseyin GÜNARSLAN*

Doğu Hindistan Şirketindeki İngiliz Askerlerinin Hayatı

The Life of East India Company's British Soldiers

Özet

Doğu Hindistan Şirketi İngiliz tarihinde önemli bir yere sahiptir. İngiltere'nin en önemli kolonilerinden birisi olan Hindistan, şirket tarafından 250 yıl gibi uzun bir süre yönetilmiştir. Ülkenin kontrol altına alınması ile doğunun zenginlikleri batıya daha kolay transfer edilmiştir. Şirketin en önemli istihdam alanı ise kurduğu özel ordular olmuştur. Bu çalışma şirkete katılarak ordularında asker olmayı seçen İngilizlerin hayatlarını konu almaktadır. Çalışmada İngilizlerin niçin Hindistan gibi anavatanlarından uzak bir ülkede askerlik gibi zor bir mesleği tercih ettikleri araştırılmıştır. Bunun yanı sıra bu askerlerin Hindistan'da hangi şartlar altında yaşadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngiliz subayların emrine karşı Hintli askerler tarafından başlatılan 1857 Hint isyanının ele alınması ile İngiliz ve Hintli askerler arasındaki koşulların farklılığına dikkat çekilmiştir.

Abstract

East India Company has an important place in British history. India, one of the most important colonies of England, was run by this company for a long time such as 250 years. With the control of the country, the riches of the east were transferred more easily to the west. The most important employment area of the company was the special armies it established. This study is about the lives of the British who joined the company and chose to be a soldier in their armies. It was investigated why the British preferred a difficult profession such as military service in a country far away from their homeland like India. In addition, the conditions under which these soldiers lived in India were tried to be determined. Also, with the understanding of the Indian rebellion of 1857, attention was drawn to the difference in conditions between British and Indian soldiers.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Hindistan, Doğu Hindistan Şirketi, Ordu, Asker, Subay

Keywords: Britain, East India Company, India, Army, Soldier, Officer

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hint ve İngiliz tarihinde önemli yere sahip olan bir şirketti. Yaklaşık 250 yıl gibi uzun süre Hindistan gibi büyük bir coğrafyayı yönetebilme gücüne sahip olan bu şirket İngiliz kraliyetinden almış olduğu özel izin ile Hindistan'a giriş yapmıştı. Kurdukları İngiliz ticari yerleşkeleri ile ilk olarak yerel prenslikleri ekonomik yönden kendilerine bağımlı hale getirmişlerdi. Daha sonra ticari ağlarına kattıkları prenslikleri düşmanlarına karşı koruma adına himayelerine almışlardı. Ticari yerleşkelerini koruma maksadı ile kurulan orduları sayesinde de Hindistan'daki yerel krallık ve prenslikler zamanla etkisiz hale getirilmişti. Hindistan'dan elde edilen gelir İngilizlerin ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştı. Şirket zamanla çok daha fazla İngiliz'i istihdam etmeye başlamıştı. Hindistan gibi farklı kültür, din ve ırklara ev sahipliği yapan bir ülkede ticaretin güven içinde yapılması çok zordu. Şirket bunun için özel askerlerden oluşan güvenlik birimlerini faaliyete soktu. Ülkeden gelen kazanç arttıkça bu askerlerin sayısı da arttı. Sayıları ilk önce binleri sonra ise yüz

* Hüseyin GÜNARSLAN, Dr. Öğretim Üyesi, Windsor Üniversitesi, Tarih Bölümü, gunarsl@uwindsor.ca, ORCID ID [orcid.org / 0000-0002-7276-7476](https://orcid.org/0000-0002-7276-7476)

binleri bulan bu ordularda İngilizlerin yanı sıra Hintliler de istihdam edilmekteydi. Hintlilerden oluşturulan birliklerin subay kadrosu İngilizlerden oluşurken sadece İngiliz askerlerinden oluşan birlikler de vardı. İngiliz askerlerinin çoğunluğu şirketin İngiltere'deki asker alma bürolarına başvurarak Hindistan'a geliyordu. 1857 yılı verilerine göre İngilizlerin ordularında görev yapan asker sayısı 232 bin kişidir. Bu askerlerin ancak 50 binden fazlası İngiliz iken geri kalanı Hintlilerdi. Bu sayıya şehirler de kurulan polis gücü gibi yerel unsurlar dâhil değildi. Şirket gerek sivil gerek siyasi gerekse ekonomi ayağı itibari ile 300 binden çok fazla çalışana sahipti. İngilizler ordularının planlamasını yaparken onların vazife göreceği coğrafi alanları temel alıyordu. Buna göre ordular Bombay, Madras ve Bengal'de kurulmuştu. Bengal ordusu 135 binden fazla askeri ile bu üç ordu arasında en büyüğüdü. (David, 2001: 20) Bengal ordusunu özel yapan bir diğer önemli neden de Hindistan'daki en büyük başkaldırı olan 1857 isyanının bu orduya mensup Hintli askerlerce başlatılmasıydı. Askerlere dikte edilen üniformalardan, maaş adaletsizliği ve yetersizliğine, ordu içinde yükselme kriterlerinden, inançlarına saygısızlığa kadar birçok farklı sebepten dolayı memnuniyetsizlik yaşayan Hintli askerler ile İngiliz komutanlarının ilişkileri iyi değildi.

İngilizler daha iyi bir geleceğe sahip olabilmek için şirketin ordusuna katılıyordu. Bu çalışma, Doğu Hindistan Şirketinin ordusuna katılmayı kabul eden bu İngilizlerin hayatını konu almaktadır. Çalışma, İngilizlerin niçin ülkelerinden çok uzakta olan Hindistan gibi farklı bir ülkede asker olmayı tercih ettiklerinin sorusuna cevap bulmaya çalışırken Hindistan'da nasıl bir hayatın onları beklediğinin de cevabını vermeyi hedeflemektedir. Birinci ve ikinci derece kaynakların incelenmesi sonucu ortaya çıkarılan bilgiler analiz edilerek Hindistan'daki İngilizlerin hayatı ortaya konmuştur. Özellikle Peter Alan Stanley ve Alison Blunt'ın çalışmalarından birinci derecede istifade edilmiştir. Şirketin İngiliz çalışanlarının hayatının incelenmesiyle Hindistan'ı yöneten bu sınıfın nasıl bir karakteristik özelliğe sahip olduğu daha kolay anlaşılabilir. Böylece, 1857 Hint isyanının da daha iyi anlaşılabilceği düşünülmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İngilizlerin şirkete başvurma süreci, hangi sebepler ile işe başvurdukları ve Hindistan'da meslek edinme gayretleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde bu askerlerin Hindistan'a yolculukları ve yaşadıkları kültürel şok, yaşamları, rütbe ve evlilikleri incelenmektedir. Son bölümde ise İngilizlerin Hindistan'da bulunan askeri üsler ile yerleşkelerdeki hayatları araştırılmıştır.

2. Doğu Hindistan Şirketinde Görev Alan İngiliz Askerler

İngiltere'nin kendisine ait bir devlet yani kraliyet ordusu bulunmakta olup iş arayan İngiliz erkekler için yüksek maaşı ile dikkat çeken Doğu Hindistan Şirketinin ordusu ise özel bir işletmenin paralı ordusu durumundaydı. Şirketin kurulduğu dönemde birçok kişi farklı sebeplerden dolayı Hindistan'da maaş karşılığı asker olmayı kabul etmişti. Hindistan'a giden bu askerler ülkede hemen hemen her alanda mevcut olan işçi açığı olduğunu fark etmiş olup bu durum özellikle belirli bir mesleği olanlar için daha fazla maaş imkânı anlamına gelmişti. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da Bombay, Madras ve Bengal orduları bulunmakta olup bu ordulara ait askeri birlikler geniş bir coğrafya içinde görevlendirilmişti. Hindistan'da önemli görülen her yerleşim yerinde askeri üsler kurulmuştu. Sadece 1825-1857 yılları arasında yaklaşık 18 bin İngiliz, Doğu Hindistan Şirketi'nin kurduğu Bengal ordusunda işe alınmıştı. Şirketin bünyesine katılan bu askerlerin çoğu İngiliz kraliyet ordusundan terhis olan askerler olmakla birlikte içlerinde zanaatkârlar ve memurlar da vardı. Çok az

bir kısmı da işçi sınıfındandı. Orduyu oluşturan askerlerin geçmişi ordunun karakterini anlamak için yeterliydi. (Stanley, 1993: 14) Hindistan ordusunda görev alan kıdemli başçavuş Thomas Quinney ordu içindeki askerlerin hiçbirisinin geçmişte işçilik yaptığını kabul etmediğini söylemişti. (Quinney, 1853: 50) Hâlbuki bu İngilizler pek çok farklı iş yapmış ve nihayet şirketin ilanlarını görüp Hindistan'a gitmeye karar vermişti. Şirketin askere alma biriminde görev yapan yetkililerin çoğunluğu Kraliçe'nin ordusundan emekli olduktan sonra şirkette göreve başlamıştı. Yetkililer 1850'li yıllarda şirketin istediği özellikteki askerleri bulmak için İngiltere içinde yedi ayrı bölge tespit etmişti. Şirketin asker alma yetkilileri bu bölgelerin her birinden her ay 25 asker olmak üzere yeterli sayıda askeri bulmak zorundaydılar. (Northbrook, 1858: 14) Şirkette asker veya subay olmayı kabul eden İngilizler için Hindistan'daki orduya katılmak zorlu bir iş olmakla birlikte düzenli aylık maaş, emeklilik hakkı ve İngiltere'deki ailelerine para gönderebilmek demektir. (Harman, 1885: 348)

Genç İngiliz erkekler için Hindistan gibi uzak ve farklı bir ülkede asker olarak bulunmak bir maceraydı. Ayrıca bu egzotik ülkede zengin olabilme hayali de alçakgönüllü herkesi kendine çekebiliyordu. Asker alma biriminde görevli yetkililer Hindistan ile ilgili anlattıkları hikâyelerde bu ülkeyi "Muhteşem Hindistan" olarak tanımlıyorlardı. (Crummie Papers, 1862: 1-4) Askere alınan İngilizlerin çoğu 22 veya daha altında bir yaşa sahipti. Bununla birlikte Kraliçenin ordusundan farklı olarak askere alınanlar arasında daha yaşlılar ve hatta çocukları olanlar da olabiliyordu. (Depot List, 1824-32: 77) Bu insanların çoğu iş aramaktan çaresiz düşmüş bir durumdayken şirketin verdiği yüksek maaşı duyarak başvuru yapıyordu. (Perkes, 1846) Aynı şekilde başvuru sahiplerinin bir kısmı başka şehre taşınmak veya başka bir ülkeye göç etmek gibi seçenekleri peşinen kabul ettikten sonra şirkete başvuruyordu. (Hollohan, 1855: 27) Hindistan'da görev yapan İngiliz askerlerinden günümüze kadar ulaşmış mektupları, günlükleri ve hatıraları incelendiğinde bu insanların çoğunun askere ekonomik sebepler kadar duygusal nedenlerden dolayı da katıldıklarını göstermektedir. Örneğin 1844'de orduya katılıp 1864'da emekli olan Mark Crummie üvey annesi ile tartıştıktan sonra orduya katılırken (Crummie Papers, 1862: 1-4) 1853'de orduya katılıp 1859'da ayrılan John Ramsbottom ise yeniden başka bir işe başlamak istemediği için orduyu seçtiğini belirtiyordu. Hâlbuki yazdığı mektuplar incelendiğinde, devamlı olarak Emma Broomhead adlı sevgilisini aldattığı için terk edilmenin acısını yaşadığı görülüyordu. Hatta terk edilmesinin üzerinden dört yıl geçmesine rağmen belki affedilerek evlenebileceklerini yazmaktaydı. (Ramsbottom, 1854-58) 1830'da orduya katılıp 1859'da emekli olan William Pattison ise yedi yıl sonra annesine yazdığı bir mektupta kalbinin hâlâ Jane adlı bir bayana aynı duyguları taşıdığını yazıyordu. (Pattison, 1834-37) Bazı mektuplarda ise gençliğin verdiği kızgınlık ve kafa tutma ile ailelerinden ayrılarak askere yazıldığını belirtenler vardı. Orduya 1847'de katılıp 1859'da görevde iken tüberkülozdan ölen Thomas Woodley ailesinden ayrılarak izini kaybettirme peşindeyken sonradan pişman olmuştu. Sahte isimle orduya katılan Woodley, üzüntü içinde babasına yazdığı mektupta kendisinin hatalı olduğunu itiraf ediyor ve babasından bağışlanma istiyordu. (Soldiers' References, 1860) Geçmişinden kaçarak izini kaybettirmek için Hindistan'daki orduya katılan İngilizler sahte isimler kullanarak bunu başarabileceklerine inanıyorlardı. Bunlar arasında 1857'de Delhi'nin alınması sırasında Keşmir kapısında hayatını kaybeden askerlerden birisi olan Joshua Grierson ve 1859'da kahramanlığından dolayı Viktorya haçı takılan Frederick Whirlpool da vardı. (Stanley, 1984: 40) Şirketin askere aldıkları

arasında sadece İngilizler yoktu. Fransız lejyoner ordusu tarafından korsan olarak adlandırılan Fransızlar da vardı. Bunların arasında hukuk öğrencisinden gözlükçü ve muhasebeciye kadar birçok farklı meslekten insan vardı. (Registers, 1840-57: 25) İrlandalılar da askere alınanlar arasında olan bir diğer millet mensubuydu. İrlandalılar anavatanlarında yaşanan kıtlığın da verdiği çaresizlikle daha iyi bir gelecek için Hindistan'a gidip buradaki İngiliz ordusuna katılmak istiyorlardı. (Bancroft, 1979)

Asker alma biriminde çalışan yetkililer şirket ordusu için işe alacakları askerlerin savaşıacak beceriye sahip olmanın yanında zeki birer zanaatkâr olmalarını da istiyordu. Hâlihazırda üst sınıfa mensup ailelerin çocukları rahatlıkla subay olabiliyorlarken orta ve altı sınıfa mensup lakin zeki İngiliz bireyler de subay olma imkânına sahipti. Subaylar erlere göre çok daha fazla maaş almaktaydı. Ayrıca 1824'ten itibaren Avrupalı ordular topçu birliklerini kullanmaya başlamışlardı. Topçu birliklerinde görev alacak askerlerin de karmaşık matematik hesapları yapabilecek kadar zeki olmalarının yanı sıra mekanik işleri becerebilmeleri de isteniyordu. Askeri Doktor John McCosh topçu askerlerini daha dikkatli, sağlam ve çalışkan olarak tarif etmişti. (Parliamentary Papers, 1863: XIX, 247) Şirkete başvuru yapan askerler ilk olarak doktor muayenesinden geçiriliyordu. Daha sonra uygun olanlar şirketin İngiltere'deki eğitim birliğine alınıyordu. Buradaki askerleri Yarbay Thomas Leslie komutasındaki eğitimci Hindistan'a gönderilecekleri yaz aylarına kadar eğitiyordu. (Depot Letter, 1846-51)

Şirkete katılarak Hindistan'a gelen askerler bu mesleğe uyum sağlayamazlar ise yeni iş arayabiliyorlardı. Bu açıdan Hindistan yeni gelen İngilizlere uygun iş fırsatları ile doluydu. Özellikle yetenekli askerler şirketin ordusundan ayrılırlar bile Hindistan'da kendilerine başka işleri rahatlıkla bulabiliyorlardı. 1846 yılında ailesi ile tartıştıktan sonra şirketin ordusuna katılan Henry Smith Hindistan'a gittikten sonra orduya ayrılıp mühendis olmak istemişti. Smith bu hayalini başarmasa da 1850'de Hindistan'da tapu kadastro memuru olarak yeni iş bulmuştu. Bu işten aldığı kazanç ise askerde kazandığının tam sekiz katıydı. (Smith, 1853: 51) Hindistan'da hali hazırda burada doğup yetişen bir İngiliz topluluğu da vardı. Şirket Hindistan doğumlu İngilizler içinde en önemli iş kapısıydı. Şirket bünyesinde sadece askeri birlikler değil karargâh hizmetlerinde çalışacak insanlara da ihtiyaç duyuluyordu. Her bir birlik karargâhı bünyesinde birkaç memura ihtiyaç duyulmaktaydı. Ordunun basım işlerini yapan matbaada 9 memur çalışıyordu. Diğer devlet dairelerinde ve 1850 yılından itibaren de demiryollarında daha fazla İngiliz istihdam edilmeye başlanmıştı. Şirketin İngiltere'de gazetelere verdiği bir ilanla işe başvuran Sidney Blanchard ordu bünyesinde bir gazeteci olarak işe alınmıştı. (Blanchard, 1867: 281) Şirket ordusu 1840-1857 arasında kraliçenin ordusunda çalışanların iki katı kadar olan 1200 memuru bünyesinde işe başlatmıştı. Bu sayı askere alınanların onda birine denk gelmekteydi. (Registers, 1840-57)

Şirketin Hindistan ordusuna katılanlar bir gün anavatanları İngiltere'ye dönme hayaline sahipti. Askerlerin çoğu İngiltere'ye zengin olarak geri dönme arzusunda idi. Zor şartlarda orduya katılmak zorunda kalan bu insanlar daha iyi bir geleceğe sahip olarak anavatanlarına dönme isteğindedi. (Quinney, 1853: 144) Şirketin yeni askerleri göreve başlatma konusundaki başarısı askerlere verilen yüksek maaşlardan dolaydı. Şirketin şartlarını duyanlar tanıdıklarına haber veriyor ve şirketin reklamını yapmış oluyorlardı. (Parliamentary Papers, 1861: XV, 29) Bununla birlikte Hindistan'a gelen bu askerler bu ülkede çok daha kolay ve fazla kazanç sağlayan işlerin olduğunu da görmeye

başlıyorlardı. 1840'lı yıllarda şirket yönetimi askere alınan bu insanların çoğunun ordudan ayrılma amacı güttüklerinin farkına varmıştı. Ordudan ayrılmak için gereken tek şey gerekli yasal ödemeyi yapmaktı. Yani askerler eğer asker olarak çalışmak istemiyorlarsa kendi terhislerini satın alma hakkına sahiptiler. Şirket yetkilileri daha fazla İngiliz'in ordudan ayrılmasına karşı çıkıyordu. 1847 yılında Hindistan'a yeni gelen iki asker ordudan ayrılmak için gerekli olan 40 poundu ödemek istediklerinde Lord Hardinge buna karşı çıkmıştı. Hardinge bu askerlerin en az iki yıl çalışmadan terhislerine izin vermese de her ikisi de bu süre zarfında hayatlarını kaybetmişlerdi. (Hardinge Papers, 1847: 1-2) Bu askerlerden birisi mobilyacılık diğeri ise memur olarak Hindistan'da daha iyi bir iş bulabilme hayaline sahiptiler. (Parliamentary Papers, 1847: XXXVI, 74)

İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin Hindistan'da istihdam ettiği askerler geldikleri aileleri itibari ile daha çok İngiltere'nin orta sınıfına mensuptular. Üst sınıfa mensup ailelerin çocukları asker olmak yerine subay olmayı tercih ediyordu. Bu askerlerin aileleri genel itibari ile aylık sabit kazancı olan insanlardı. İşlerini kaybettikleri takdirde çaresizlik yaşayacak bir sınıfa mensup ailelerin çocukları mecburen Hindistan'daki İngiliz ordusuna katılıyorlardı. (Bourne, 1977: 187) Bununla birlikte İngiltere'nin asıl ordusu olarak tarif edilen Kraliçenin ordusu çok daha farklı bir geçmişe ve yapıya sahipti. 1840'da Kraliçenin ordusunda subay olmak için askeri liseye giriş yapan öğrencilerin yüzde 92 gibi çok büyük bir bölümünün aileleri ya üst sınıf centilmenler veya ordu içindeki subaylardı. 1854 yılında kraliçenin ordusunda albay rütbesi ile çalışanların sadece yüzde beşlik bölümünün ailesi profesyonel mesleklere sahip aileler iken geri kalanları Lortların, Baronların ve üst sınıfa mensup ailelerin çocuklarıydı. (Spiers, 1980: 6-8) Buna göre kraliçenin ordusunda görevli subaylar İngiltere'nin aristokratlarının çocuklarıydı. (Strachan, 1984: 110-1) Şirketin ordusunda görevli subaylar ile kraliçenin ordusunda görevli subaylar arasında bu bağlamda büyük bir uçurum vardı.

İngiliz Doğu Hindistan şirketinin ülkedeki ilk yıllarında istihdam ettiği İngiliz subaylar askerlik geçmişi olmayan, İngiltere'deki subaylar gibi aristokrat ailelere mensup olmayan kimselerdi. 1753 yılında işe alınan ilk subaylar arasında İngiltere'de sirkte çalışan ve berber olanlar bile vardı. 1760'lara gelindiğinde şirketin kurduğu ordu gittikçe büyümeye başlamıştı. Bu arada Avrupa'daki yedi yıl savaşlarının bitmesi ile işsiz kalan İngiliz subaylar şirket için çalışmaya başlamışlardı. (Heathcote, 1974: 122) Şirketin ordu için işe aldığı İngiliz subayların sayısı ancak Hindistan'da yerleşik bir hayata geçen İngilizlerin çocukları büyüyüp yetişkin olmaya başladığında arttı. 1800 yılında yüzde 2,7 oranında olan Hindistan doğumlu subay sayısı 1854 yılında yüzde 36,8 olmuştu. Bu İngilizlerin aileleri Hindistan'da ticaretten işçiliğe çeşitli alanlarda çalışıyorlardı. Aralarında çok az aristokrat ailelerin çocukları da vardı. Ordu içindeki subayların önemli bir kısmı da anne babası olmayan veya gayri meşru ilişki sonucu doğmuş kişilerdi. 1810-1854 yılları arasında orduya katılan her dört subaydan birisi bu kategoriden gelen İngilizlerdi. İngilizlerin şirketin ordusunda subay olarak işe başlamalarının sebebi iyi ödeme almalarının yanı sıra sosyal statülerinin yükselmesiydi. 1849 yılında bir İngiliz yarbayın maaşı aylık 1227 rupiydi. Bir teğmen ise 225 rupi kazanıyordu. Orduda görevli en düşük rütbeli İngiliz'in maaşı ise 202 rupiydi. (Bourne, 1977: 192-200) Ordular da görev yapan subayların önemli bir kısmı ordu içinde kendi askerleri ile beraber değildi. Bu subaylar birlik dışı görevlendirmeler ile çok geniş bir coğrafyada sivil şirket görevlilerinin yanında, orduyu temsilen bulunuyorlardı. Bu görevlere katılan subaylar daha tecrübelilerden teşekkül ederken Hintli

askerlerin başında bırakılan İngiliz subaylar ise daha az yeteneklere sahip subaylar oluyordu. 1830 yılında Bengal ordusunda görev yapan 1400 İngiliz subaydan 547'si birlik dışında görevliyken 185'i çeşitli sebepler ile izinliydi. (Barat, 1962: 308) İngilizler açığa çıkan subay ihtiyacını İngilizlerden bulamayınca çare olarak Hint subayların sayısını artırma yoluna gidiyorlardı. 1857 isyan yılında Hintli subay sayısı 1237'ye kadar çıkmıştı. (Parliamentary Papers, 1859: V, 371)

Kraliçenin ordusunda görev yapan aristokratların çocukları kadar olmasa da şirketin ordusunda görevli subaylar da kazandıkları para ile çok rahat geçinebilme imkânına sahip oluyorlardı. Şirketin askerlerinin sosyal statüleri ile eğitim durumları arasında da bir ilişki vardı. Bu askerler okul çağında çocuklar iken yüzde 50-60'lık bir bölümü kontrolsüz eğitim veren ucuz özel okullara devam etmişti. Sekizde biri ise gramer eğitimi veren bir okula ancak gitmişti. (Bourne, 1977: 237) Askerlerin okuma ve yazma kabiliyetinin olması askerlerin seviyesini göstermesi bakımından önemliydi. Genel olarak şirket ordusunda görev yapan askerlerin yüzde 60'a yakın bir kısmı dilekçelerde adını ve soyadını yazabiliyordu. Geri kalanların ise adını yazacak kadar yazması bile yoktu. (Marshall, 1846: 94) Şirket yetkilileri 1820 yılından itibaren Hindistan'daki birlikler ve hastanelerde kütüphaneler oluşturmaya başlamıştı. (Curtis, 1967: 589) Askerlerin okuma yazma becerilerini geliştirmeleri kendilerine farklı fırsat kapıları açtığı için önemliydi. William Pattison yazma becerisini daha da geliştirse topçu okulunda eğitmen olabileceğini düşünüyordu. (Pattison, 1834-37) Askerler okuma yazmayı daha çok birbirlerinden öğrenseler de şirkette eğitim almalarını destekliyordu. Bu amaçla şirket 1820 yılında bir birlikte görev yapacak bir okul müdürü, okuma ve yazma öğretmenleri ile daha sonra iki okul müdür yardımcısını işe almıştı. (Military Statements, 1824-55) John Ramsbottom adlı askere komutanları okuma yazma bildiği için ordu içinde çok hızlı yükselebileceklerini söylemişlerdi. Kız arkadaşı ve ailesi ile yaşadığı sıkıntılardan dolayı orduya katılan bu asker kötü bir yola girerek her gün bir buçuk şişe brandy içki içtiğini ama komutanlarına da hiçbir zaman yakalanmayacak kadar şanslı olduğunu söylemişti. 3 yıldan sonra içkiyi bırakan John artık bütün kazancının biriktireceğini söyleyerek kendisini kitap okumaya vermişti. (Ramsbottom, 1854-58) Okuma yazma bilmeyen İngiliz askerler içkiye teslim olmuş bir hayata sahipti. Hindistan'ı yöneten İngiliz sınıfı bu yönleri itibari ile tam bir acziyet içinde koca bir ülkeyi sömürmeye devam ediyorlardı. İngiliz askerleri emirleri altında bulunan Hintli askerlere örnek davranışlar sergilemeleri gerekirken tam aksine kötü birer örnek olmaktadır. 1857'de isyan eden Hintli askerler İngiliz askerlerinin kendilerine kötü davranmalarından yakınmaktaydı.

3. Doğu Hindistan Şirketinde Görevli İngiliz Askerlerin Hindistan'daki Yaşantısı

Evlerinden ayrılarak Hindistan gibi uzak bir ülkeye gitmeyi kabul eden İngilizlerin aslında bu zorlu göreve bir mecburiyet içinde dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişiler, İngiliz aristokrat sınıfına mensup olmadıkları için hayatları zorluk içinde geçen insanlar olduklarından Hindistan, onlar için ayakta kalılabilecek bir ülke olarak görülmemişti. Genç İngilizler yüksek maaş ve macera için yaşı daha ileri olanlar ise ailelerini geçindirecek imkânlarla sahip olmak için askerlik gibi zor bir mesleği seçmişlerdi. Hindistan'a getirilen şirketin askerleri ülkeye ilk ayak bastıklarında kaotik Hindistan kültürünün şokunu yaşıyorlardı. Birçok şirket çalışanı bu ilk günlerinin izlenimlerini yazmıştı. Bunların büyük çoğunluğu Hindistan ile ilgili hayal kırıklıklarını ifade etmiştir. Örneğin Belfast'lı eski bir madenci asker Hintlileri bir grup çok cahil insanlar olarak tarif etmiş ve gördüğü insanların bir ineğe

taptıklarını söylemişti. (Armstrong, 1859) İngilizler Hindistan'a geldikleri ilk günlerden itibaren Hint halkına karşı her daim mesafeli davranışları ile hafızalarda yer ediyordular. İngilizler bu ülkenin gerçek sahipleri olan Hintliler ile sosyalleşme çabası içine girmiyorlardı. Aralarında herhangi bir ilişki ve dostluk kurma niyetinde değillerdi. 1780 gibi erken dönemlerde bile İngilizler mümkün mertebeye Hintliler ile en az derecede muhatap olmaktadır. Bunun başlıca sebebi ise İngilizlerin Hintlileri barbar bir topluluk olarak aşağı bir sınıf olarak görmesiydi. İngiliz Vali Warren Hastings 1784'de ülkedeki İngilizlerin Hintlileri barbarlar olarak gördüklerini bu duyguda bir azalma olsa da tamamen ortadan kalkmadığını belirtiyordu. 1792'de İngiliz Doğu Hindistan şirketinde çalışan Charles Grant'ın yazdığı kitapta bu duygu açıkça ifade edilmekteydi. Grant Bengal'de yaşayan Hint halkının Avrupa'da yaşayan en kötü halktan bile daha kötü olduğunu yazarak Hint halkının kötü karakteri adı altında bir liste çıkarmıştı. 1855 yılına gelindiğinde bile Bengal'de yaşayan Hintliler için Calcutta Review adlı gazetede bu insanların nasıl kötü bir karaktere sahip oldukları kaleme alınmaya devam ediyordu. (Majumdar, 1957: 20) Gerek asker gerek subay olsun İngilizler genel olarak Hintlileri sevmiyorlardı. Barbar olarak gördükleri insanları yönetmekteydiler.

İngilizler için Hintliler kıyafetlerinden inançlarına kadar daha önce hiç görmedikleri insanlardı. Doğunun egzotik hayatı İngiliz askerleri için çok karmaşık bir hayattı. 1869 yılında Süveyş kanalının açılması ile Londra'dan Kalküta'ya 2 ay gibi bir sürede gidilebiliyordu. (Headrick, 1981: 52) Daha önceleri bu süre çok daha fazla sürmekteydi. 1920'de yeni teknolojik gelişmeler sayesinde bu süre 3 ila 5 hafta arasına kadar indi. (Platt, 1923: 13) Hindistan içindeki ulaşımda özellikle 1857 isyanından sonra hizmete sokulmaya başlanan demiryolları ile çok daha hızlı yapılabilir hale gelmişti. 1857'de dahi yaklaşık 500 km demiryolu hizmete girmişti. 1887'ye gelindiğinde demiryolu hatlarının uzunluğu 6 bin 500 km'ye kadar ulaşmıştı ve 4 bin km'lik hattın da inşaatı devam etmekteydi. (Parliamentary Papers, 1887: LVIII, 1) Demiryolları ile ulaşımın olmadığı dönemler de Hindistan'a gelen askerler kısa bir beklemenin ardından daha çok nehirlerin kullanıldığı bir ulaşım ağı ile birliklerine gönderiliyordu. İngiltere'den Hindistan'a ulaşmak için aylarca yolculuk yapan İngilizleri Hindistan içinde de zorlu bir yolculuk bekliyordu. Bu yolculuklarda resmi olarak askerlerin başında ilgili yetkililer görülse de askerler genel itibari ile başıbozuk ve disiplinsiz bir şekilde bazen altı aya varan yolculuklarından sonra birliklerine varıyorlardı. (White, 1885: 2) Bu arada askerler uzun gemi yolculukları boyunca aralarında arkadaşlık bağı kurmuş oluyorlardı. Bazıları ise Hindistan'a varduktan sonra artık birbirini hiçbir şekilde görme imkânı bulamıyordu. William Braithwaite beraber yolculuk yaptıkları 75 arkadaşından 13'ünün ilk bir yıl içinde öldüğünü belirtmişti. (Braithwaite, 1831-45) Richard Perkes birinci Penjab savaşında arkadaşını kaybettiğini, onunla üç yıldır birlikte olduğunu ve aralarında kardeşlik anlaşması yapmış olduklarını belirtmişti. Perkes ailesine yazdığı mektupta yaptıkları savaşın Hindistan'da yapılan savaşlar içinde iki önemli savaştan birisi olduğunu yazmıştı. (Perkes, 1846) 60 gün devam eden savaş boyunca 1. Tüfekli piyade birliğinin 26 subayından 20'si ve 640 askerinden 410'u hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştı. (Innes, 1885: 379)

Birliklerine katılan askerlerin Hindistan'daki hayatları bazen umulmadık şekilde kısa sürdüğü gibi bazıları da emekli olabilecek kadar uzun yaşıyorlardı. George Carter kendi birliğine gelerek hayatını kaybedenlerin sayısını tutmuştu. 1840-1850 yılları arasında birliğine katılan askerlerden 616'sının öldüğünü tespit etmişti. Carter'ın birliği Penjab'da savaşmış olsa da ölen askerlerin çoğunluğu

bulaşıcı hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmişti. (Carter, 1839-61) Bulaşıcı hastalıkların bu denli etkili olmasının en önemli sebebi askerlerin kaldıkları barakalardı. Bu barakaların şartları bulaşıcı hastalıkların daha kolay yayılmasını sağlıyordu. Ayrıca askerler düzensiz besleniyor ve aşırı içki tüketiyordu. Tüketilen içkiler daha çok rom ve yerel likördü. Askerler günlük olarak alkol tüketiyor ve bunları da kantin ve pazarlardan satın alıyorlardı. Bu askerlerin aşırı içki tüketiminden dolayı Kraliçe ordusunun subayları şirket ordusu askerlerinin sarhoşlardan ibaret olduğunu düşünüyorlardı. (Parliamentary Papers, 1859: V, 148) Bu askerler ülkelerinden ve ailelerinden genç yaşta ayrı düşmüşler ve haberleşmenin sadece mektuplaşma ile yapılabildiği bir coğrafyada birçokları aileleri ile irtibatlarını da kaybetmişti. Ailelerine ulaşmak isteyen askerler karargâhlara mektup yazarak ailelerinin hayatta olup olmadığını soruyorlardı. Bir asker sekiz yıldır ailesinden haber alamadığını ifade ediyordu. (Soldiers' References, 1860) 1829 yılında Bengal süvari birliğinde işe başlayan ve 1845 yılında bir savaşta ölen William Braithwaite aile hasreti ile ilgili olarak, bunun çok derin bir duygu olduğunu ve asla aklından çıkmadığını ifade ediyordu. (Braithwaite, 1831-45)

Askerlerin şirket ordusu ile yaptıkları anlaşma onların 10 yıl boyunca Hindistan'da zorunlu görev yapmalarını gerektiriyordu. Ayrıca eğer bu askerler emeklilik hakkına sahip olmak istiyorlarsa en azından 21 yılı doldurmak zorundaydılar. (Perrott, 1858-59) Birçok asker Hindistan gibi farklı bir iklimin olduğu ülkede ilk 10 yıl hayatta kalmayı başarabilirlerse devamını da getirebileceklerine inanıyorlardı. 9-10 yıl bu ülkede görev yaptıktan sonra emeklilik hakkı olmadan İngiltere'ye geri dönmek birçok askere cazip gelmiyordu. Geleceğini garanti almak isteyen bu askerler eğer isterlerse rahatlıkla görevden ayrılabilirlerdi, lakin bu sefer de hizmette bu kadar çok süreyi boşa geçirdiklerine inandıkları için kalmayı tercih ediyorlardı. (Luck, 1839-49) Askerde kalmayı seçenler için ikinci aşama daha da fazla rütbe alarak emeklilik maaşını yükseltmeye çalışmaktı. Bunu göze alamayıp istifa edenlerin durumu tamamen onların başka bir iş bulmadaki şanslarına bakıyordu. John Downie adlı asker seçeneklerini değerlendirerek ordudan ayrılmaya karar vermişti. Downie günlük sadece 1 şiline denk gelen bir emeklilik maaşı ile cebindeki 60 pounda güveniyordu. (Downie, 1846-57) Ayrıca askerlerin mektupları birçoklarının Hindistan'da kazandıkları parayı tamamen harcayarak beş parasız kaldıklarını gösteriyordu. Bazı askerler artık eve dönme hayalini bir kenara bırakmış sadece gününü yaşıyordu. 1831 yılında annesine mektup yazan iki yıllık asker William Braithwaite içmekten başka hiçbir şey düşünmeyen insanların arasında kaldığını yazıyordu. William her akşam sahile giderek sigara ile içki içtiklerini belirtmiş ve iki ay içinde nemli toprak üzerinde bayılıp kalan bir sarhoşa dönüştüğünü yazmıştı. (Braithwaite, 1831-45) Bununla birlikte askerlerin İngiltere'de çalışıp kazanabileceklerinden çok daha fazlasını kazanmaları hoşlarına gidiyordu. Normal şartlarda bu askerler ancak İngiltere'deki fabrikalarda çok daha düşük ücrete iş bulabileceklerinin farkındaydılar. Bir depoda görevli astsubay olan Gunner Luck hayatlarının İngiltere'deki bir centilmenin hayatından çok daha iyi olduğunu düşünüyordu. (Luck, 1839-49) Dum Dum cephaneliğinde laboratuvar memuru olarak orduya giren Mark Crummie bir yılda 300 pound kazanabilmesinin mucize olduğuna inanıyordu. (Crummie Papers, 1862) John Ramsbottom askere alındığında asker alma memuru kendisine kazandığı para ile at bile alabileceğini söylemişti. Bu sözün doğruluğu John'ın evine yazdığı ilk mektubunda ortaya çıkıyordu; zira asker arkadaşlarının atları ile çakal avına gittiklerini yazıyordu. (Ramsbottom, 1854-58)

İngiltere’de şirketin subay okulunu bitirerek Hindistan’da göreve başlayan genç İngiliz subayları bu ülkede birçok tehlike ile yüz yüze gelmekteydi. Kumar, borç batağına düşme, düellolar ve Hintli metresler bu tehlikelerden bazılarıydı. (Kerr, 1842: 33) Bu genç subaylar askerlerinin başında görev alacakları için birliklerinin geleceği onların elinde oluyordu. Subaylar hangi karakterle askerlerinin başında görev almaya başlarlar ise artık bu onların kalıcı etiketleri oluyordu. Bu sebeple sevimsiz bir subay olmamak için başlangıçta tek bir şansları vardı. (General Regulations, 1855: 5) Aslında bu sadece genç subaylara da kalmıyordu. Görev aldıkları birlikteki diğer İngilizlerin tavrı da belirleyiciydi. George Malleson içki tüketilen bir birlikte göreve başlanılırsa ayyaş olunacağını, dindar bir birlikte göreve başlanılırsa da Puritanlar gibi sofu olunacağını yazmıştı. (Fraser, 1881: viii) Subaylar sadece İngiliz veya Avrupalılar’dan oluşmamaktaydı. Aralarında Hintli subaylarda vardı. (Hall Papers, 1852: 23) Yeni göreve başlayan genç İngiliz subaylar ya düz birliklerde ya da topçu birliğinde subay olmaktaydılar. Bununla birlikte yüzlerce subay Hindistan’daki sivil, siyasi ve askeri pozisyonlar için birlikleri dışında görevlendirmeye de tabi tutulmaktaydı. (Dalhousie Papers, 1 Nisan 1853: 342) Bu görevlere atanmak ayrıca daha fazla para kazanma manasına geldiği için de oldukça cazipti. Bu atamaları Vali ve onun askeri sekreteri karara bağladığı için birçok subay ve onların etkili yakınları Vali ve sekretere mektup yazarak dış görev talebinde bulunuyorlardı. (Kaye, 1844: I, 109) Zaman içinde ataması yapılan görevlerin önemi ve kazanç sebebi ile ordu içinde subaylar lobi faaliyeti gösterecek gruplara da ayrılıyorlardı. Bu durumda yetkili subaylar kayırmacılıkla kendi çevrelerindeki insanların bir yerlere atanması için çabalıyorlardı. (Canning Papers, 1859)

İstemeyerek olsa da Hindistan ordusunda görev yapmaya başlayarak düzenli bir hayat kuran askerler için, evlenmek belki de hayatlarındaki tek mutluluk kaynağı oluyordu. (Braithwaite, 1831-45) Evlenen İngilizler daha çok yaşlı ilerlemiş olanlar ile astsubaylardı. (Military Statements, 1824-55) Asker eşlerinin hayatı bazı yönleri ile kolaylıklara sahipti. Elisabeth Downie ailesine gururla yazdığı mektupta ellerinin asla kirlenmediğinden bahsediyordu. Bu eşler için asıl sıkıntı izole bir hayat yaşamalarıydı. Özellikle hamilelik ve doğum sırasında yakınlarının yanlarında olamaması ve iklim farklılığı başlıca sıkıntılarıydı. (Downie, 3 Aralık 1848) 1840’lara kadar evli askerler bekâr askerlerin barakalarının yanlarında kurulan baraka ve verandalarda aile mahremiyetinden yoksun yaşamak zorunda kalıyorlardı. (Bengal Hurkaru, 19 Kasım 1841) Elisabeth Downie şanslı olarak askerlerin barakalarından uzakta yaşıyor ama o da her çeşitten böcekler ile yaşamaktan şikâyetçi oluyordu. Şirkette görevli İngiliz erkeklerin evlilik konusunda en büyük problemleri kendileri gibi İngiliz bekâr bayanların Hindistan’da çok fazla bulunmamalarıydı. Özellikle ilk dönem koloni hayatında ülkede İngiliz bekâr bayan hiç yoktu. Bu süre zarfında evlenmek isteyen İngilizler için ilk seçenek Hintli bayanlardı.

Daha fazla İngiliz’in aileleri ile birlikte Hindistan’a yerleşmelerinin Hindistan’daki İngiliz yönetiminin güvenliği için bir zaruret olduğuna inanılmaktaydı. İngiliz subayları ve Hıristiyan bayanlar sayesinde İngilizlerin Hindistan’da korkacak hiçbir şeylerinin olmadığına inanılıyordu. (Calcutta Review, 1859: 126) Bengal ordusunda doktor olarak görev yapan James Martin İngiliz askerlerin İngiliz bayanlar ile evlenmelerini tavsiye ediyor ve Hintli bayanlar ile evlenen İngilizlerin açıkça bozulduğunu belirtiyordu. Bu bozulma kişinin İngiliz kimliğinin yitirilmesi manasına geliyordu. Martin bir Hintli ile evlenilmesi durumunda Hint gelenek ve göreneklerine uygun yaşamaya başladığını

söylüyordu. Hatta görev süresi biten bu İngilizlerin Hindistan'dan ayrılıp evi olan İngiltere'ye dönemediğini belirtiyordu. Yıllar içinde bu İngilizlerin yaşlı bir Hintli gibi davranarak tembelleştğini ifade ediyordu. (Four Reports, 1857-8: I, 25) Kuzey batı eyaletlerinde 34 yıl yaşayan Doktor Ralph Moore da Hindistan'da görev yapan her bir İngiliz askerinin bir İngiliz bayan ile evli olması gerektiğini bu sayede Hindistan'da kolonileşme sürecinin daha başarılı olacağını belirtiyordu. Moore ülkede yerleşen İngilizlerin sayısının artması ile çok fazla askere ihtiyaç kalmadan ülkenin kontrol edilebileceğini böylece herhangi bir isyanın da yaşanmayacağını ifade ediyordu. (Four Reports, 1859: IV, 259)

18. yüzyılın yarısında Hindistan'da bulunan İngiliz erkeklerinin nerede ise yüzde doksanının Hintli bayanlar ve annesi Hintli olan melez bayanlar ile evlendiği görülmekteydi. Lakin 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz bayanlar Hindistan'a ya evlendikleri eşleri ile birlikte gelmiş veya bekâr olanlar İngiliz eş bulma amacı ile gelmeye başlamıştı. İngiliz bayanların varlığının artması ile Hintli bayarlardan uzaklaşmıştı. 1790'dan itibaren ise İngilizlerin Hint politikasında değişiklik yaşanmaya başlanmış ve artık Hintliler İngilizlerin tertip ettiği faaliyet ve organizasyonlara çağırılmamıştı. Aynı zamanda anne veya babası Hintli olan melezlerde şirket bünyesindeki askeri ve sivil pozisyonlarda istihdam edilmemeye başlanmıştı. 1808 yılına gelindiğinde artık İngiliz ordusunda görev alan hiçbir melez subay kalmamıştı. (Hyam, 1990: 116) İngilizler sosyal, idari ve askeri alanda bu melezlerin rol almasını istemiyor, İngilizler ile Hintlilerin evlilikler yaparak çocuk sahibi olmasına ve ırkların karışmasına karşı çıkıyorlardı. (Young, 1995: 23) Bunun çeşitli sebepleri vardı. İlk olarak Hindistan'daki misyonerlerin sayısı arttıkça Hıristiyanlık inancı İngilizler arasında da daha sıkı yaşanıyor ve başka bir ırk ve dine mensuplar ile evlenilmesi fikrine sıcak bakılmıyordu. (Christophers, 1995: 77) Misyonerlik faaliyetlerinin artması ile birlikte İngilizler kendilerini Hintlilere göre çok daha üstün bir ırk olarak da görüyorlardı. Artık kendilerinden düşük gördükleri bir sınıfa mensup insan ile evlenme fikri ise hiç cazip değildi. (Ballhatchet, 1980: 5) İkinci olarak İngiliz Genel Valisi Wellesley 1790'dan itibaren İngilizlerin Hindistan'daki etkinliğini daha da artırmak için bir dizi değişiklik yapmaya başlamıştı. Bu bağlamda Hint halkı yönetilen, İngilizler ise yöneten sınıf olarak görülüyordu. Böylece İngilizler ile Hintliler arasında daha fazla mesafe eklenmiş ve evlilikler de bundan etkilenmişti. (Cohn, 1996: 23) Son olarak İngilizler Karayip adası Santo Domingo'da Fransızların başına gelenlerin kendi başlarına gelebileceğinin de korkusunu yaşıyorlardı. Santo Domingo'da Fransız ordusu içinde görev yapan melez subaylar isyan etmiş ve Fransız koloni yönetiminden kurtulmuşlardı. İsyanlılar 1804 yılında Haiti olacak bağımsız ada devletlerini ilan etmişlerdi. 1805'de ise çoğunluğu Fransız 30 bin Avrupalıyı öldürmüşlerdi. İngilizler bu melez subayların isyanından öyle etkilenmişlerdi ki Hindistan'da kendi ordularında görev yapan melez subayların Hintli askerler ile anlaşarak isyan etme ihtimalinden korkmuşlardı. (Hyam, 1990: 117) Bundan dolayı İngiliz yönetimi İngilizlerin Hintliler ile evlenmeleri yerine İngiliz bayanlar ile evlenerek Hintli ve melezler ile aralarına mesafe koymalarını istiyordu. (Blunt, 1997: 20-21)

İngiliz ordusu içinde görev yapan askerlerin Hint ve melez bayanlar ile evlenmemesi fikrinin yanı sıra bu askerlerin yine rütbeleri göz önüne alınarak evlilik yapmaları isteniyordu. 19. yüzyılda Hindistan'daki şirkete ait İngiliz ordusu içindeki hiyerarşiye göre evlenilmesi öngörülüyordu. Teğmen gibi ast rütbeli subayların evlenmek için çok genç olduklarına inanılıyordu. Yüzbaşılının ise

evlenebileceği gibi bekâr da olabilecekleri fikri oluşmuştu. Binbaşlıların evlenmelerinin iyi olacağı, albay rütbesinde bulunanların ise kesin bir şekilde evli olmaları gerektiği belirtiliyordu. (Hyam, 1990: 121) 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiliz ordusunda yapılan reformlar sonucu herhangi bir subayın 26 yaşına kadar evlenmesine izin verilmiyordu. Kurallar öyle katıydı ki 26 yaşını dolduran askerlerden bile ancak yüzde altısı komutanlarından izin almayı başarabiliyordu. (Skelley, 1977: 17) Evlenmeyi başaran subayların eşleri için hayat hiç kolay değildi. Zira, bu bayanlar eşleri ile karargâh içindeki bakımsız barakalarda kalıyorlardı. İlerleyen yıllarda birlikler içinde yaşanabilir evler yapılmaya başlansa da ilk dönemler her zaman zorlu geçmişti. Asker aileleri askeriye'nin yemeğini yerken çocukları da birlik içindeki okula gidiyordu. Birçok bayan da yine birlik içindeki işlerde çalışıyordu. (Trustam, 1984: 43) Bu asker eşlerinin birbirleriyle olan ilişkileri de eşlerinin rütbeleri ile bağlantılıydı. Rütbesiz İngiliz askerleri ile evlenen bayanlar ile İngiliz subaylar ile evlenen bayanlar arasında bir hiyerarşi vardı. İngiliz askerleri ile evlenen İngiliz bayanları karargâhlarda açıcılık ve temizlik gibi işlerde çalışırken subaylar ile evlenen İngiliz bayanlar ise İngiliz aristokrat ailelerinde olduğu gibi evlerinin hanımı oluyorlardı. (Blunt, 1997: 25)

İngiliz yetkililer İngiliz asker ve subaylarının Hintli ve melez bayanlar ile evlenmelerine karşı çıkıyor ve onların belirli bir yaş ve rütbede sadece İngiliz bayanlar ile evlenmelerini istiyordu. Bununla birlikte İngiliz askerlerinin Hintli bayanlar ile yaşayabileceği herhangi bir birlikteliğinde kontrollü olması isteniyordu. Bu amaçla karargâhlar içinde Hintli hayat kadınlarının çalışabileceği evler kurulmuştu. Bu evlerin yanı sıra cinsel hastalıklara önlem amacı ile hastane olarak adlandırılan kilit altında tutulan hapisane hastaneler kuruldu. İngiliz yetkililer asker ve subaylarının herhangi bir şekilde dışarıda Hintli bayanlar ile beraber olmalarına bu yolla engel olmayı amaçlıyorlardı. Karargâh içlerinde kurulan bu evlerde çalışacak Hintli bayanlar kayıt altına alınıyor ve hastalık taşımadıklarından emin olunuyordu. Bu evler 1850-1888 arasında Hindistan'da bulunan 75 askeri birlik içinde kurulmuştu. (Hyam, 1990: 123) Herhangi bir hayat kadınında cinsel bir hastalık tespit edilmesi durumunda ise bu kadınlar iyileşinceye kadar aynı birlik içinde kurulan kilit altındaki hastanelerde tutuluyorlardı. (Ballhatchet, 1980: 35)

4. İngilizlerin Hindistan'da Kurdukları Üsler

İngilizlerin Hindistan'daki etkileri zamanla artmıştı. İlk dönem askerleri kullanışsız barakalarda kalırken zamanla çok daha modern askeri üsler inşa edilmişti. Bu açıdan özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkede çalışan askerlerin imkânları çok daha fazlaydı. Askeri üslerin yanı sıra ticaret üssü olarak seçilen yerleşim yerleri zamanla gelişme göstermişti. Bombay, Kalküta ve Madras gibi aslında en başından İngilizler tarafından kurulan şehirlerde Avrupa mimarisine göre yapılmış binalar bulunmaktaydı. Burada yaşayan İngilizlerin Hintlilerden tamamen ayrılmış kendi yerleşim yerleri mevcuttu. Bu şehirlerde yaşayan Hintliler Avrupa mimarisi ile yapılmış yapılara da alışmak zorundaydı. Fakat bu şehirlerin dışındaki büyük şehirlerde yaşayan İngilizler askeri karargâhların ve devlet binalarının olduğu bölgelerde yaşamak zorundaydılar. Şayet askeri birlikler ile yaşam alanlarının olduğu yerleşkeler arasında yeterli alan varsa İngilizler kesin hatlar ile Hintlilerin ve İngiliz yerleşkenin yan yana lakin ayrılmış olduğu yerleşim yerleri oluşturuyorlardı. Yani yerleşkenin bir tarafı İngilizlerin diğer tarafı ise Hintlilerin yaşam alanı olmuş oluyordu. (King, 1984: 42) Bu ayrı

yerleşimin en büyük sebebi İngilizlerin güvenliğini sağlamanın yanı sıra yöneten ile yönetilen arasında mesafe konulmasıydı. Ayrıca İngilizler kendi yerleşim yerlerinin daha sağlıklı ve temiz olmasını istiyorlardı. Herhangi bir temizlik sıkıntısında bulaşıcı hastalıkların hızla yayılması buralarda yaşayan İngilizleri tehdit edebiliyordu. Bu düşünceden dolayı İngilizler yerleşim yerlerini mümkün mertebe Hintli yerleşim yerinden uzakta inşa etmeye çalışıyorlardı. (Platt, 1923: 29) 1858'de yani isyanın bastırılmasından hemen sonra Kanpur ve Lucknow'a tekrar yerleşen İngilizler yerleşkeleri ve karargâhlarını Hintlilerden uzak yerlerde yapmayı tercih ediyorlardı. Bu iki şehirde Hintlilere çok yakın yaşayan birçok sivil ve asker İngiliz isyan döneminde hayatını kaybetmişti. İsyân sonrasında da bu şehirlerde yerleşen İngilizler şehrin batısında, Hintliler ise doğusundaki en uzak noktalara yerleşmişlerdi. Bu iki yerleşim alanı arasında kalan araziler ya boş kullanılan araziler veya bahçe ve tarıma açık araziler olarak bırakılmıştı. Hint halkı ile İngilizlerin karşı karşıya geleceği bir ortam mevcut değildi. Batıda yerleşen İngilizler kiliselerine gidiyor, atlı arabalarını sürüyor aralarında spor ve yarışlar organize ediyordu. Ayrıca tiyatroya giderken hazine binası gibi önemli binaları da bölgelerinde tutuyorlardı. Şehrin doğu kısmında yaşayan Hintliler ise vergilerini ödeyerek sahip oldukları topraklarda tarımla uğraşüyor, kutsal mabetlerine gidiyor, ırmak kenarlarında çamaşırlarını yıkayarak yarı çamurlu sularından içiyorlardı. Aynı şehirde iki toplum arasında tam bir medeniyet uçurumu vardı. (King, 1984: 42)

Özellikle 1850'lerden sonra İngiliz garnizon ve yerleşkeleri çok büyük bir alanda dikdörtgen bir şekilde kurulmaya başlandı. Eskiden derme çatma barakalarda kalan askerler için çok daha modern binalar yapılmaya başlanmıştı. Bu alan içinde yatay ve dikey çok geniş yollar açılıyordu. İngilizlerin kalacağı müstakil evlerin her birinin etrafı çitlerle kaplı oluyordu. Evlerin hemen bitişiğinde büyük bahçeler bulunuyor ve her yer çimlerle kaplanıyordu. İngiliz görevlilerin çalıştığı bina ve ofisler de düzenli bir şekilde inşa ediliyordu. Hintlilerin yaşadığı bölgelerde ise dolambaçlı sokakların etrafında yapılmış basit ve ucuz evlerde birçok Hintli birbirleri ile iç içe yaşıyordu. Genel manada İngilizlerin yaşam alanı Hindu ve Müslümanların yaşam alanlarının ortalama dört katı büyüklükteydi. Yüzlerce İngiliz'in bu kadar büyük alanda yaşamasına rağmen on binlerce Hintli çok daha küçük bir alanda yaşıyordu. (King, 1984: 43) Eğer askeri birlik çok daha küçük ama önem arz eden bir coğrafi alanda kurulmuş ise İngilizler karargâhlarını tepelik alanlara yapmaktaydılar. Bu durumda sivillerin kaldığı yerleşim yeri karargâhla yan yana olmasa da çok yakın mesafede inşa ediliyordu. Her halükârda İngilizlerin sivil ve askeri yerleşim yerleri Hintlilerin şehir merkezi ve pazarlarından daha yüksek olan alanlarda yapılmaya çalışılıyordu. (Blunt, 1997: 268) Eğer İngilizler buldukları şehre bir devlet binası inşa ediyorlarsa bu binalar büyüklük ve ihtişamlı mimarileri ile şehirde hemen fark edilebiliyor ve uzak yerlerden görünebilmeleri sebebi ile şehrin görüntüsüne hâkim oluyorlardı. (Mills, 1996: 137)

İngilizlerin kalmaları için inşa edilen müstakil evler Anglo-Indian adı verilen Anglo-Hint evleriydi ve kısa sürede Hindistan'da İngilizlerin birer sembolü haline geldiler. (King, 1984: 42) Bu müstakil evler daha önce yapıldıkları üzere çamur kullanılarak yapılan ve çatıları sazlıklarla kapanan evler değildi. Özellikle çatılar artık düz bir şekilde klasikti. Dikdörtgen şeklindeki evin ön tarafı tamamen, sağ ve sol tarafı ile arkası kısmen güneş gölgesi sağlaması için verandaya sahipti. Evin dış kapısından içeri girildiğinde iç kapıları olan sağlı sollu ayrı yemek ve oturma odası vardı. Holün ilerisinde ise sağlı

sollu iki tanede yatak odası olan evin toplam dört odası bulunuyordu. Yatak odalarına ve verandaya bitişik olarak banyolar ile elbise odaları mevcuttu. Yemek odası aynı zamanda bir kiler ve ekstra bir depoya sahipti. Mutfak bu evin içinde değil hemen dışında verandanın yanında kömür ve odun depolarına bitişik haldeydi. Yine evin dışında hizmetlilerin kalacağı ayrı bir kulübe mevcuttu. Evin arka alanındaki bahçe mutfakta ihtiyaç duyulan sebzelerin ekilip dikildiği alan olarak kullanılmaktaydı. (Blunt, 1997: 268-9)

Evlerin bu derece kullanışlı ve İngilizlere özel hale gelmesi 1854 yılında şirket bünyesinde kurulan halk işleri bölümü sayesinde olmuştu. Bu bölümde mühendisler çalışmaya başlamıştı. Bu mühendisler sadece evleri tasarlamıyor askeri karargâhları da ihtiyaca göre planlıyorlardı. (King, 1984: 43) Bu evler şirket bünyesinde çalışan asker ve siviller için yapılmaktaydı. Görevliler özellikle asker aileleri Hindistan içinde devamlı olarak hareket halindeydiler. Bundan dolayı büyük bir şehirde yerleşen bir aile askeri görevlendirmeler sebebi ile birçok kez taşınıyor ve çok daha küçük karargâhlara gidebiliyordu. (Blunt, 1997: 270)

İngilizler Hindistan'da büyük şehirler haricindeki askeri üslerini tepelik ve dağlık alanlara kuruyorlardı. (King, 1976: 195) 1820'den itibaren Hindistan'da kurulan 65 yerleşim merkezi de bu askeri üslerin yanında kurulmuştu. (Kennedy, 1996: 10) Askeri üslerin kurulduğu yerler incelendiğinde bunların Hindistan genelinde dört farklı bölgede toplandıkları görülmektedir. Bunlar; Delhi ve Kalküta hattı olan aşağı Himalaya bölgesi, Kalküta'ya yakın Kuzey Doğu Hindistan bölgesi, Bombay'a yakın bölgeler ve son olarak Madras'a bağlantısı olan Güney Nilgiri tepeleri bölgesiydi. Aşağı Himalaya bölgesindeki Simla adı verilen askeri üs 1864'den 1939'a kadar İngilizlerin en eski, en büyük ve en iyi bilinen üssüydü. Simla aynı zamanda İngilizlerin Hindistan'da yaz aylarında kullandıkları başkentleriydi. Böylece Hindistan'ın aşırı sıcaklarından Simla'da kalınarak korunmuş olunuyordu. İngiliz yetkililer Mart ya da Nisan ayından Ekim veya Kasım ayına kadar bu üslerde geçici olarak kalmayı tercih ediyorlardı. Simla'ya yapılan göç iki ana unsur etrafında gerçekleşiyordu. Bunlardan birincisi merkezi imparatorluk ve Penjab hükümet yetkililerinin Simla'ya yukarıda verilen aylarda gerçekleşen göçleriydi. İkincisi ise daha çok onların eşleri olan İngiliz bayanların göçleriydi. Hali hazırda İngiliz askerleri ile şirketin sivil memurları ile evli olan İngiliz bayanlar eşlerinin vazifelerinden dolayı bu askeri üsler arasında yolculuk yapıyorlardı. Tayini veya kısa süreli görevlerden dolayı asker eşleri de bir üstten diğerine taşınmaktaydı. Lakin yaz aylarında Hindistan'ın aşırı sıcaklarından bunanan İngiliz askerlerinin eşleri daha serin olmasından dolayı tepelik alanlardaki askeri üslere taşınıyordu. Askerler görevleri sebebi ile seyahat ederken eşleri bu serin üslerde yaz geçiriyorlardı. Bundan dolayı yaz aylarında bu tepelik askeri üslerdeki sayısal çoğunluğu bayanlar oluşturunuyordu. (Kipling, 1994: 17)

İngiliz devlet ve şirket yetkilileri yaz aylarında gerçekleşen bu göçleri özellikle 1858'den sonra gerekli görüyorlardı. Bununla birlikte eşlerinden ayrılmak istemeyen İngiliz bayanların şikayetleri de söz konusuydu. Yetkililer bu göçlerin imparatorluğun Hindistan'daki geleceği için gerekli olduğunu düşünüyorlardı. Bu muhtemelen eşlerinden ayrı kalan İngiliz asker ve devlet memurlarının yaz aylarında ailelerine değil şirket ve devlet işlerine yoğunlaşmaları içindi. Tepelik üslere İngiliz bayanların göçü onların ve 7 yaşına kadar olan İngiliz çocukların yaz aylarında daha sağlıklı bir

ortamda kalmasını sağlıyordu. İngiliz aristokrat sınıfı çocuklarını 7 yaşından itibaren İngiltere'ye eğitim almaları için gönderiyordu. 18 yaşına kadar İngiltere'de kalan İngiliz yetkililerin çocuklarına bazen anneleri de eşlik ediyordu. Eğer İngiliz bayanlar çocukları ile İngiltere'ye gitmek istemiyorsa Hindistan'da kalmaya devam ediyorlardı. Bununla birlikte Hindistan'da kalmayı seçen bu bayanlar yaz aylarında eşlerinden ayrı kalmayı göze almak zorundaydılar. (Blunt, 1997: 317) 1857 Hint isyanından sonra İngiliz yetkililer ülkedeki İngiliz bayanların en azından yaz aylarında mümkün mertebe askeri üslerde toplu olarak kalmalarını istiyorlardı. Bunun sebepleri arasında isyanda kaybedilen İngiliz bayan ve çocuklar da vardı. En azında belirli bir zaman diliminde bu bayanlar toplu halde askeri tepelik üslerde daha fazla koruma altına alınabiliyorlardı.

Tepelik askeri üslerde özellikle yaz aylarında daha sağlıklı bir hayat olduğu kuşkusuzdu. Yaz aylarının aşırı sıcak olduğu Hindistan burada yaşayan İngilizler için zorlu bir hayat demekti. Bu askeri üsler deniz seviyesinden binlerce kilometre yukarıda kurulduğu için sıcaklık İngilizler için çok daha uygundu. (Burton, 1851: 270) Emily Eden hem etlerin bozulmaması hem de kendileri için yaz aylarında Simla'da yaşamının gerekli olduğunu belirtiyordu. (Eden, 1983: 129) Lucknow kuşatması altında kalanlardan birisi olan Doktor Fayrer, Simla gibi yüksek alanda kurulu yerlerin daha sağlıklı bir havaya sahip olmasının yanı sıra Hindistan'da sıklıkla görülen bulaşıcı hastalıklardan korunmak için de gerekli olduğunu ifade ediyordu. (Fayrer, 1900: 1397) 1857-1859 yılları arasında yani Hint isyanı ve bastırılmasından sonraki dönemde İngilizler ülkede kontrolü tekrar sağlamak için büyük gayret sarf etmişler ve eşleri ile çocuklarını bu dönem zarfında bu üslerde koruma altında tutmuşlardı. Özellikle isyanın bastırılması için evlerinden ayrı kalan İngiliz asker ve subayların eşleri için en uygun yerler bu üslerdi. (Blunt, 1997: 326)

İngilizlerin askeri üslerinin kurdukları tepelik bölgelerde yaşam yıllar içinde daha da gelişmişti. Bu üsler stratejik olarak önemli bölgelerde, ulaşım imkânı kolay olan, görsel manzarası ile insanı büyüleyen ve iklimin uygun olduğu yerlerdi. (Mitchell, 1972: 141) İlk yıllarda bu üsler Hindistan'ın aşırı sıcaklarına karşı askerleri ve şirketin sivil çalışanlarını geçici bir süre de olsa koruyacak birer sanatoryum olarak görüldü. Bu düşünce ile kurulduğundan dolayı zaman içinde bu üslere askerler ve sivil çalışanlar için eğlence ve spor tesisleri kuruldu. İngiliz aristokratlar bu üsleri İngiliz asker ve sivillere Hindistan ortamında kaybettikleri sağlıklarını geri kazandırmak ve daha sağlıklı bireyler olmalarını sağlamak için gerekli görüyordu. Himalaya eteklerine yakın kurulan bu üsler stratejik önemlerinin yanı sıra kuzey batı sınır bölgesine de yeterince uzaktı. Savunması kolay, dağ eteklerine kurulu bu üslerin çevresinde İngilizler ile iyi ilişkilere sahip ve dağlık alanda yaşayan Hintliler vardı. Bütün bu sebeplerden dolayı bu üsler askeri özelliklerinin yanı sıra İngilizlerin sosyal merkezleri haline gelmişti. (Blunt, 1997: 345) Böylece koruma altında hayatlarına devam edebiliyorlardı.

Simla İngilizlerin ilk tepe üssü olarak 1819 yılında Nepal ile barış anlaşması yapıldıktan sonra ele geçirilen topraklarda kurulmuştu. Anlaşmaya giden yolda iki yıl boyunca İngilizler Nepal'de yaşayan Gurkhalılar ile savaşmışlardı. Bu savaştan sonra anlaşma yapılmış ve İngilizler bölgeyi kontrolleri altında tutmak için Simla'da üs kurmuşlardı. (Wright, 1991: 107) Kuzey Hindistan'ın kontrolü için önemli görülen Simla özellikle Hint isyanından sonra daha da önemli hale gelmişti. Yüksek bir bölgede olmasından dolayı düşmanın çok fazla sayıda askerle saldırabileceği bir yerde değildi. Diğer askeri üsler içinde havası en temiz ve sıcaklığı en uygun yer olması sebebi ile de yıllarca en önemli üs

olmayı sürdürdü. (Bhasin, 1992: 95) 1822-1830 arasında üsse Avrupa mimarisi kullanılarak 30'dan fazla ev inşa edilmişti. 1881 yılına geldiğinde Simla'daki ev sayısı 1141'di. Simla'dan Kalküta, Bombay, Delhi ve Lahor'a karayolu ile rahat bir şekilde gidilebilmesi de diğer üslere göre bir avantajdı. 1939 yılına kadar merkezi İngiliz hükümeti bütün birimleri ve çalışanları ile birlikte Hindistan'ın sıcaklarından korunmak için yaz aylarında Simla'ya gitmeyi bir gelenek haline getirmişti. (Caine, 1891: 146) 1891 yılında demiryolunun yapılması ile Simla'ya ulaşım daha da kolaylaşmıştı. 1925'de Kalküta'dan altı saatte Simla'ya gidilebiliyordu. (Harrop, 1925: 43) Hükümetin Simla'ya taşınması ile sadece sıcak havalardan değil Hintlilerden de kaçılmış olunuyordu. Hintlilerin Simla'yı ziyareti ve bu bölgeden arsa veya ev alması sıkı kontrol altındaydı. Simla'ya ziyarete gelen her Hintli sorgulanıyor ve kayıt altına alınıyordu. Hintli prenslerin bile Simla'ya girişi kabul edilmiyor ve önceden izin almaları isteniyordu. Doğal olarak İngiliz hükümeti ile işi olanlar için yaz ayları sıkıntı içinde geçiyordu. İngilizler kendi mimarileriyle yaptıkları ev ve binaları ile Simla'yı adeta Hindistan'daki bir İngiliz şehrine dönüştürmüşlerdi. Böylece İngiltere'yi özleyenlerin özlem hissi burada giderilmeye çalışılıyordu. Bölgeye kar yağdığında sanki İskoçya'nın dağlık bölgelerine benzerken, ağaçlar, bahçeler ve evler tamamen İngiliz mimarisine göre inşa edilmişti. (Bhasin, 1992: 96-97) Hintliler kendi topraklarında adeta yabancı gibi hareket etmek zorunda kalırken İngilizler ise ev sahibi gibi konforlu bir yaşam düzenini kurmuştu.

5. Sonuç

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi İngiltere'nin zengin ve gelişmiş bir ülke olmasında önemli bir yere sahiptir. Şirketin askerleri dâhil bütün çalışanları sayesinde Hindistan İngilizlerin amacına uygun bir şekilde sömürülmüştür. Hindistan'ın zenginlikleri sayesinde gelişip büyüyen şirket, ticari faaliyetlerini korumak için kendi ordusunu kurmuştur. Bu ordu zamanla Hindistan'ın işgalini gerçekleştirecek kadar önemli bir güce ulaşmıştır. Şirkette görevlendirilen İngiliz askerleri çoğunlukla İngiltere'deki asker alma büroları sayesinde Hindistan'a gelmiştir. Yüksek maaş ve iyi bir gelecek hedefleyen İngilizler için şirket bir ekmek kapısı olmuştur. Bu çalışma İngilizlerin Hindistan'da nasıl bir hayata sahip olduklarını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. İngiliz askerlerin çok farklı sebepler ile anavatanlarını terk ettikleri tespit edilmiştir. Ailevi sebeplerden maddi imkânsızlıklara kadar farklı sebepler ile ülkelerini terk edenler birinci ve ikinci derece kaynaklar kullanılarak tespit edilmiştir. İster subay ister er olsun İngilizlerin Hindistan'a ulaşmak için yaklaşık iki ay kadar uzun bir yolculuk yaptıkları ve bu sayede aralarında kardeşlik gibi sıkı bağların oluştuğu görülmüştür.

Bu çalışma İngilizlerin Hindistan'daki ilk izlenimlerini ve Hint halkı hakkındaki düşüncelerini de ortaya koymuştur. Hindistan gibi farklı bir ülkenin İngilizleri şok ettiği ve Hintli halkın da gelişmemiş bir toplum olarak görüldüğü değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Hindistan'ın bu insanlar için zorlu bir hayat demek olduğu da anlaşılmıştır. Birçok asker kötü şartlarda yaşamış ve bulaşıcı hastalıklar sebebi ile hayatını kaybetmiştir. Askerlerin yüksek maaşları neticesinde elde ettikleri kazançları da ellerinde tutamadıkları görülmüştür. İngiliz askerlerin içki tüketimini bağımlılık seviyesine çıkardıkları ve düzenli beslenmedikleri de belirlenmiştir. Başlarında durdukları Hintli askerlere örnek olmaları beklenirken, İngiliz subay ve askerlerin bu derece kötü bir hayata sahip olmaları ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 1857 isyanına götüren sebeplerden birisi de Hintli askerler ile

İngiliz subaylar arasındaki bu kötü ilişkilerdir. Hintli askerler, hem kutsal ve kültürel değerlerine karıştıkları için hem de İngilizler tarafından ezildikleri ve hor görüldükleri için İngiliz askerlere ve yönetime saygısını yitirmiştir.

Doğu Hindistan Şirketi yetkililerinin askerlerin ne zaman ve kimler ile evlenebileceklerine kadar karar verici oldukları görülmektedir. Özellikle Hintli bayanlar ile evlenilmesinin kabul edilmediği gibi bu evliliklerden doğan melez çocukların da tam bir İngiliz olarak kabul edilmedikleri tespit edilmiştir. Hintliler ile evlenilmesi sebebi ile İngiliz ırkının tahrip edildiğine inanıldığı, ülkeye daha fazla İngiliz bayanın gelmesiyle birlikte de Hintliler ile evlenmenin azaldığı anlaşılmıştır. 1850'li yıllara kadar askeri üslerde düzensiz bir hayata sahip olan aileler bu tarihten sonra kendilerine ait evlerde ikamet etmeye başlamışlardır. Hintlilerden soyutlanmış bir şekilde kurulan yerleşim yerleri sayesinde sadece İngilizlerle temas edilen izole bir hayatın tesis edildiği anlaşılmaktadır.

1857 isyanından sonra askeri üslerin özellikle sivil İngilizlerin hayatını korumak için daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Aynı tarihlerde şirketin mühendisler istihdam ederek çok daha modern askeri üsler kurduğu ve bu üslerde İngilizler için modern evler yapıldığı tespit edilmiştir. Askeri üslerin yapılacağı bölgelerin daha çok çevresine hâkim olan tepelik bölgeler olduğu böylece hem Hintlilerden hem de sıcak Hindistan ikliminden korunmaya çalıştıkları görülmektedir. Şirketin ülkede elde ettiği zenginliği kullanarak çalışanlarının yaşam koşullarını iyileştirdiği anlaşılmaktadır. Kendilerine ait zengin ve güzel bir hayat tesis eden şirket yetkililerinin ve çalışanlarının Hintliler ile teması azaltmaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tarafımca tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemler ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

Armstrong, J. (1859). *Letters of Pte James Armstrong*. India Office Library and Records. 2nd EBF, Part 3, IOLR, L/MIL/5/362.

Ballhatchet, K. (1980). *Race, Sex and Class under the Raj*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Bancroft, N. W. (1979). *From recruit to staff sergeant [1885]*. Ed. B.P. Hughes. Hornchurch.

- Barat, A. (1962). *The Bengal Native Infantry: Its organisation and discipline, 1796-1852*. Calcutta: K. L. Mukhopadhyay, 1962.
- Bengal Hurkaru. (1841). English Newspaper. India. 19 Kasım 1841.
- Bhasin, R. (1992). *Simla: The Summer Capital of British India*. New Delhi: Viking.
- Blanchard, S. (1867). *Yesterday and today in India*. London: Wm. H. Allen & Co., 1867.
- Blunt, A. (1997). *Travelling Home and Empire British Woman in India 1857-1939*. PhD Thesis, The University of British Columbia, 1997.
- Bourne, J. M. (1977). The civil and military patronage of the East India Company, 1784-1858. PhD thesis, University of Leicester.
- Braithwaite, W. (1831-1845). *Letters of Sgt Maj William Henry Braithwaite*. Bengal Horse Artillery. London National Army Museum.
- Burton, R. (1851). *Goa and the Blue Mountains: Or Six Months of Sick Leave*. London: Richard Bentley.
- Caine, W.S. (1891). *Pictures of India: A Handbook for European Travellers*. London: Routledge.
- Calcutta Review. (1859). *Englishwoman in Rebellion*. Newspaper. 1859:108-126.
- Canning Papers. (1859). *Military secretary's office papers*. West Yorkshire Archives. Vol. 136, 313, 16 October 1859.
- Carter, G. (1839-1861). *Journal book of Sergt. Maj. George Carter*. 2nd European Bengal Fusiliers. India Office Library and Records. Mss. Eur. E. 262.
- Christophers, B. (1995). *Time, Space and the People of God: Anglican Colonialism in Nineteenth Century British Columbia*. Unpublished Masters Thesis, University of British Columbia.
- Cohn, B. (1996). *Colonialism and its Forms of Knowledge: The British in India*. Princeton: Princeton University Press.
- Crummie Papers (1862). *Papers of Sgt. Maj. Mark Crummie*. Bengal Horse Artillery. Colchester, Essex Record Office, D/DU 100/1-4.
- Curtis, S. J. (1967). *History of Education in Great Britain*. London: University Tutorial Press.
- Dalhousie Papers. (1853). *List of Officers on the Bengal Establishment*. Scottish Record Office. GD/45/6/342, 1 Nisan 1853.
- David, J. S. M. (2001). *The Bengal Army and the Outbreak of the Indian Mutiny*. PhD Thesis, University of Glasgow.
- Depot Embarkation List. (1824-1832). India Office Library and Records. L/MIL/9/77-81, 1824-32.
- Depot Letter. (1846-1851). *Book I*. India Office Library and Records. L/MIL/9/55, 1846-51.

- Downie, E. (1848). *Letters to Her Brother and Sister*. Kurrachee. Scottish United Services Museum, Edinburgh, 3 Aralık 1848.
- Downie, J. (1846-1857). *Letters of Pte. James Downie*. 1st European Bengal Fusiliers. L/Bdr John Downie. Bombay Artillery.Scottish United Services Museum. Edinburgh, 1846-57.
- Eden, E. (1983). *Up the Country: Letters from India*. London: Virago.
- Fayrer, J. (1900). "An Address on the Hill Stations of India as Health Resorts".*The British Medical Journal 1*, 1900: 1393-1397.
- Four Reports. (1857-1859). *Four Reports from the Select Committee on Colonization and Settlement India*. Parliamentary Papers of 1857-58, 1857-59, 1859. Evidence from J. R. Martin, I, 15 April 1858; Evidence from Ralph Moore, IV, 24 March 1859.
- Fraser, T. G. (1881). *Records of Sport and Military Life in Western India*. London: National Army Museum.
- General Regulations of the Bengal Army.(1855). *Regulations and Standing Orders*. Calcutta, Section, VIII.
- Hall Papers. (1852). *Diary of Lt. Montague Hall*. 1st European Bengal Fusiliers. London National Army Museum, 25 November 1852.
- Harman, M. J. K. (1885). "Should the European Army in India Continue as at Present Constituted?". *Journal of the Royal United Services Institution* Vol. XXIX, No. CXXIX, 1885.
- Harrop, F. (1925). *Thacker's New Guide to Simla*. Simla: Thacker and Co.
- Headrick, D. (1981). *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century*. New York: Oxford University Press.
- Heathcote, T. A. (1974). *The Indian Army: The Garrison of British Imperial India, 1822-1922*. London: David and Charles.
- Hollohan R. (1855). *Robert Hollohan to Gnr. William Hollohan*. 2/1st Bombay Artillery. India Office Library and Records. IOLR, Mss. EurP. 133/27, 13 May 1855.
- Hyam, R. (1990). *Empire and Sexuality: The British Experience*. Manchester: Manchester University Press.
- Innes, P. R. (1885). *The History of the Bengal European Regiment, Now the Royal Munster Fusiliers, and How it Helped to Win India*. London: Simpkin, Marshall & Co.
- Kaye, J. W. (1844). *Peregrine Pulteney: or Life in India*. 3 vols. London: Calcutta Review, Vol. I.
- Kennedy, D. (1996). *The Magic Mountains: Hill Stations and the British Raj*. Berkeley: University of California Press.

- Kerr, H. (1842). *A Few Words of Advice to Cadets, and Other Young Persons Proceeding to India*, National Library of Scotland.London.
- King, A. (1976). "Culture, Social Power and Environment: The Hill Station in Colonial Urban Development". *Social Action* 26, 3: 195-213.
- King, A. (1984). *The Bungalow: The Production of a Global Culture*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Kipling, R. (1994). *Plain Tales from the Hills*. London: Penguin.
- Luck, J. *Letters of Gnr. John Luck*. (1839-1849). Bengal Artillery. India Office Library and Records. Mss.Eur. E. 339.
- Majumdar, R. C. (1957). *The Sepoy Mutiny and the Revolt of 1857*. Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.
- Marshall, H. (1846). *Military Miscellany: Comprehending a History of the Recruiting of the Army, Military Punishments, etc..* London: John Murray.
- Military Statements. (1824-55). *Bengal Annual Military Statements*. National Archives of India. New Delhi.
- Mills, S. (1996). "Gender and Colonial Space". *Gender, Place and Culture* 3, 2, 1996: 125-148.
- Mitchell, N. (1972). *The Indian Hill-Station: Kodaikanal*. Research Paper. The University of Chicago.
- Northbrook India Papers. (1850-1858). "Lord Northbrook, European Recruits 1850 to 1858". *School of Oriental and African Studies (SOAS)*, 118332/14.
- Quinney, T. (1853). *Sketches of a Soldier's Life in India*. Glasgow: Mitchell Library.
- Parliamentary Papers. (1847). Parliament, House of Commons, Great Britain, 1847, XXXVI
- Parliamentary Papers. (1859). Parliament, *House of Commons*, Great Britain, 1859, V.
- Parliamentary Papers. (1861). Parliament, *House of Commons*, Great Britain, 1861, XV.
- Parliamentary Papers. (1863). Parliament, *House of Commons*, Great Britain, 1863, XIX.
- Parliamentary Papers. (1887). Parliament, *House of Commons*, Great Britain, 1887, LVIII
- Pattison, W. (1834-37). *Letters of Cpl. William Pattison*. Bengal Artillery. India Office Library and Records. 6702-66-2.
- Perkes, R. (1846). *Letters of Pte. Richard Perkes*. 1st Bengal European Fusiliers, 1841-46. India Office Library and Records. 7505-57, 10 August 1846.
- Perrott, D. (1858-59). *Attestation, Discharge And Account Documents of Gnr Thomas Perrott*. Bengal Artillery. Surrey, Private Papers,

- Platt, K. (1923). *The Home and Health in India and the Tropical Colonies*. London: Bailliere, Tindall and Co.
- Ramsbottom, J. (1854-58). *Letters of Pte John Ramsbottom*. 1st European Bombay Fusiliers. India Office Library and Records. Add.Ms 59876.
- Registers. *Registers of European Soldiers*. (1840-57). India Office Library and Records. L/MIL/10/124-27; 25
- Skelley, A. R. (1977). *The Victorian Army at Home: The Recruitment and Terms and Conditions of the British Regular: 1859-1899*, London: Croom Helm.
- Smith, H. (1853). Effects of Cpl. Henry Smith, Madras Sappers and Miners, India Office Library and Records, MssJeur. F. 133/51.
- Soldiers' References. (1860). India Office Library and Records. Part 2, L/MIL/5/362.
- Spiers, E. (1980). *The Army and Society: 1815-1914*. London: Longman, 1980.
- Stanley, A. P. (1993). *White Mutiny: the Bengal Europeans, 1825-75, a Study in Military Social History*. PhD Thesis, The Australian National University.
- Strachan, H. (1984). *Wellington's Legacy: the Reform of the British Army 1830-54*. Manchester: Manchester Univ Press.
- Trustram, M. (1984). *Women of the Regiment: Marriage and the Victorian Army*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, S. D. (1885). *A Complete History of the Indian Mutiny*. Weston-Super-Mare: W. H. Allen.
- Wright, G. (1991). *The Hill Stations of India*. Lincolnwood ILL: Passport Books.
- Young, R. (1995). *Colonial Desire: Hybridity in Theory Culture and Race*. London: Routledge.

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar

Emine GÜMÜŞSOY*

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir'de Yaşayan İranlılar

Persians Living In Eskişehir In Late Ottoman Era

Özet

Çalışmamızda 19.yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in ilânına kadar olan süreçte Eskişehir'de bulunmuş İranlılar konu edilmiştir. Kırım, Kafkas ve Rumeli göçmenlerine ev sahipliği yapan şehir, bir süre İran tebaasını da ağırlamıştır. 19. Yüzyılın ortalarında komşu memleketlere başlattıkları göç çerçevesinde Anadolu'ya gelen İranlılardan bir kısmı iş ve ticaret amacıyla Eskişehir'e gelmiştir. Söz konusu süreci Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle takip etmek mümkündür. Belgeler incelendiğinde şehbenderlik ile ilgili meseleler ve şahısları ilgilendiren meseleler (iş, borç, evlilik vb.) olmak üzere iki ana başlık ortaya çıkmaktadır.

Abstract

This research explores the state of the Persians living in Eskişehir from the mid 19th century until the proclamation of the Turkish Republic in 1923. Home to immigrants from Crimea, Caucasia and Rumelia in the past, the town of Eskişehir did also host the Iranian subjects for a while. Some of the Persians coming to Anatolia as part of the process of migration to neighboring countries around mid 19 th century settled in the town of Eskişehir for trade. The story of these Persian can be followed through Ottoman archival documents. These documents, however, are classified under two categories, one dealing with the consulate responsible for commercial affairs (shahbandar), the other assigned to internal affairs such as a marriages, debts and loans and other transactions.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Eskişehir, nüfus, şehbender.

Keywords: Ottoman, Iran/persia, Eskişehir, population, shahbandar.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

19. yüzyıl ortalarında ekonomik ve siyasi sebeplerle İran'dan komşu devletlere başlayan göçlerde Osmanlı Devleti de tercih edilen yerlerden birisi olmuştur. İran'ın 1813 ve 1828 yıllarında Rusya karşısında aldığı yenilgilerin yol açtığı etkiler bu göçlerin başlıca sebebidir (Atabakı, 2010:43).

İstanbul başta olmak üzere Adana, İzmir, Erzurum ve Trabzon en fazla İran göçü alan şehirler olmuştur. İran 1851 senesinde İstanbul'da temsilcilik açarken 43 tane de şehbenderlik tesis edilmiştir (Akdemir,2017 :40,43).

* Emine GÜMÜŞSOY, Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü, egumussoy@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid org. 0000-0002-1401-8493

İran'ın şehbenderlik tesis ettiği yerlerden birisi de Eskişehir'dir. 19. yüzyıl başında Sultanönü sancağına bağlı olan Eskişehir, 1841 de Hüdavendigâr Eyaleti'ne bağlanmış ve Kütahya sancağına bağlı kaza statüsüne gelmiştir. 1831 sayımında 6.754 kişi olarak tespit edilen kaza nüfusu (Kara1,1943:203)[†], 1844-1845 temettuat sayımlarında 13.880'dir (Menekşe, 2012: 4553).

Tablo. Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerine Göre (1870-1880) Eskişehir Kazasının Nüfusu[‡]

<i>Sene</i>	<i>Müslim</i>	<i>Gayrimüslim</i>	<i>Toplam nüfus</i>
1870-1872	7.931	-	7.931
1873-1874	19.168	71	19.239
1875-1878	11.320	-	11.320
1879	10.157	-	10.157
1880	11.320	-	11.320

Tabloda gösterilen ve Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk'ün sefirligi dönemine (1873-1890) denk gelen süre zarfında İran kaynaklarına göre Anadolu'da bulunan ve tezkire alan 10.800 kişiden 230'u Eskişehir'de ikamet etmektedir (Han Melik Sasanî,2006:77).

Salnamelerde Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmakla birlikte daha ayrıntılı olarak hazırlanan istatistiklerde ecnebi/yabancı nüfus da belirtilmektedir. Nitekim 1869 tarihli "Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi" ne göre Müslüman veya gayrimüslim Osmanlı tabiiyetinde olmayan kişiler "yabancı/ecnebi" olarak tanımlanmıştır (Bilgi,2010:102). İran tebaası da bu kapsamda Müslüman olmalarına karşın yabancı nüfus arasında sayılmıştır.

1917 tarihli nüfus sayımında Eskişehir'de yaşayan 515 yabancı nüfus arasında 113 (68 erkek, 45 kadın) kişi ile İran birinci sırada yer almaktadır (Bilgi,2010:118,132). 1919'da bu sayı 28'e düşmüştür (Han Melik Sasanî,2006:78).

2. Şehbenderlik ile İlgili Meseleler

"İskele ve liman gibi mahallerde bulunan ticaret erbabının işlerini yürüten kişi" anlamına gelen *şehbender* kelimesi zamanla *konsolos* karşılığı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece "yurtdışındaki tüccarların işlerini takip eden görevli" olmuştur (Çakmak,2020:216). Şehbender, İran'a mahsus bir şekilde *karperdaz* olarak da adlandırılmıştır. Atandıkları yerin büyüklüğü ve önemine göre *baş şehbender*, *şehbender*, *şehbender vekili*, *fahri şehbender* ve *karperdaz* şeklinde adlandırmalar yapılmıştır (Akdemir, 2017:44). İran'ın Osmanlı Devleti'ne atadığı şehbenderler

[†] Söz konusu ilk nüfus sayımında, Akçağlan mahallesinde 42 numarada 50 yaşında bir İranlı göçebe Derviş Hacı Mehmed bin Mehmed kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.1246-1250 Tarihli 1531 Numaralı Eskişehir Nüfus Defteri'nden naklen Neccaroğlu,2019:148.

[‡] Tablo 1292,1293,1294,1295,1296 ve 1297 senelerine ait Hüdavendigâr Vilayet Salnamelerinden derlenerek hazırlanmıştır.

genellikle Müslüman olmakla birlikte, gayrimüslim ve İranlı olmayan şehbender, şehbender vekili, tercüman ve kavas atamalarına da rastlanmaktadır (Akdemir,2017:48). Eskişehir İran şehbender vekili Alman Alfred Kohen'de bu duruma bir örnektir.

2.1. Kayıp Arma Meselesi

Eskişehir'de şehbenderlik ile ilgili olarak gündeme gelen meselelerden birisi şehbenderhane armasının bir gece gizlice kaldırılmasıdır. Kütahya İran şehbender vekili Hacı Ahmed Ağa ikametgâhı Kütahya'da iken Eskişehir'e gelerek Hacı Hasan Ağazade Mustafa Bey'in hanesinde ikamet etmeye başlamıştır. Buranın kapısına asılan ve İran Devleti'ni temsil eden *şir u Hurşid* (aslan ve güneş) arması bir gece bir buçuk-iki sularında çalınmıştır. Belgelere göre Hacı Ahmed Ağa birkaç gün önce kendi eliyle kaldırmasına rağmen hükümeti suçlamak adına böyle bir iddiada bulunmuştur. Buna kimsenin cesaret edemeyeceği, kendisi ve kavalık iddiasında bulunan adamları dahi binada bulunduğu bir sırada 6 arşın uzunluğundaki kapının üzerinden bu armanın çalınması mümkün olmamasına rağmen iddiasından vazgeçmemiştir (BOA, HR.MKT 711/57).

Olayın detaylarını İran Sefareti'nin şikâyeti üzerine Kütahya Mutasarrıflığı'ndan gönderilen 30 Mart 1871 tarihli yazıda görmek mümkündür. Yapılan tahkikatta armaya ahali ve askerlerden kimsenin dokunmadığı, bu işi bir süredir hükümetle uğraşmayı alışkanlık haline getiren ve hükümeti yok sayan şehbenderin kendisinin kaldırdığının anlaşıldığı belirtilmiştir. Öte yandan şehbenderhanenin bu davaya dahil olması hükümeti itham etmek olacağından bu tür hareketlerden kaçınılması istenmiştir. İran şehbender vekilinin ikameti Kütahya'da olduğu halde ailesinin işlerine bakmak ve 5-10 gün içinde geri dönmek üzere geçici olarak Eskişehir'e gideceğini ifade ederek yola çıkmıştır. Ancak 2 ay geçmesine rağmen geri dönmediği ve "Eskişehir'de dahi bulunmayıp lületaşı ocaklarına ve şuraya buraya gitmiş iken kimse tarafından kendisine bir şey denilmemiştir". Buna rağmen devlet armasının kaybolması olayına müdahil olarak hükümeti itham etme düşüncesi içerisinde olması ve hiçbir delil olmadan asılsız iddialarda bulunması son derece yanlış bulunmuştur. Bu nedenle bir an önce Kütahya'ya dönüşünün sağlanması istenmiştir (BOA, HR.MKT 711/57).

Birkaç aydır Eskişehir'de bulunan Kütahya İran şehbenderinin armalarının alındığı ile ilgili asılsız iddiasından başka vukuatları da Osmanlı hükümeti tarafından izlenmiştir. Anlaşılan o ki şehbender, Osmanlı tabiiyetine kabul olunanlar hakkında su-i kasd etmek üzere Seydi Ahmed isimli bir şahsı gizlice arkalarından gönderme teşebbüsünde bulunmuştur. Ayrıca şehbender, İran tebaasından bazı kişileri maiyetine alarak taşocağında bulunan amele, esnaf ve ahaliyi rencide etmeye başlamıştır. Bu arada taş ocağında yağcı ve çarşı pasban[§]larından Raşid'i cerh ettirmiştir. Burada kalmaya devam ettiği sürece bu tür durumların devam edeceği konusunda şüpheleri olan hükümet, şehbenderin dönüşünün bir an önce gerçekleşmesi üzerinde ısrarla durmuştur (BOA, HR.MKT 711/57). 1871 Mayıs ayında gerçekleşen bu olaydan sonra belgelerde söz konusu şehbender ile ilgili bir habere yer verilmediğinden dönüşün ne zaman gerçekleştiği tespit edilememiştir.

[§] Bekçi, gece bekçisi, nöbetçi.

2.2. Şehbender Tayinleri

İran'ın şehbender/şehbender vekili tayin ettiği yerlerden birisi olan Eskişehir de bu konu ile ilgili belgelere yansıyan ilk bilgi 30 Eylül 1873 tarihlidir. Eskişehir taş ocaklarında yaşayan işçilerin gördükleri muameleden dolayı şehbender vekiline şikayetlerini konu alan bir belgedir (BOA; HR.MKT 804/10). İsim zikredilmeyen belge söz konusu tarihte Eskişehir'de bir şehbender vekilinin bulunduğunu göstermektedir. 1871'de Kütahya'dan gelen şehbenderin uzun süre Eskişehir'de kalıp, İran devleti armasını kaldığı haneye taktırması da bunu doğrular niteliktedir.

5 yıl sonrasına ait olan bir belgede; 1878 de Eskişehir'de geçici olarak şehbender vekili bulunan Hacı Ali Bey'in azliyle yerine Mustafa Bey isimli yerliden ve Osmanlı tebaasından olmayan bir kişinin tayin edildiği anlaşılmaktadır. Eskişehir İran şehbenderliğine tayin edilen Mustafa'nın memuriyetine engel olmadığı ve bu konuda sıkıntı çıkarılmaması istenmiştir. Meclis-i İdare-i Vilayet de kendisinin İran tabiiyetini terk ettiği şeklindeki habere rağmen durumun değişmeyeceği ve kendisinin bu memuriyeti kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT 1332/5)

Mustafa Bey'den sonra 1882'de Hacı Ali Bey isminde yerliden ve Osmanlı tebaasından olmayıp İran tebaasından bir kişi tayin edilmiştir. 1883 senesinde Hacı Ali Bey değiştirilirken yerine Hacı Ali Bey adında aynı isimli "yerli olmayıp sahih İran tebaasından" bir kişinin tayini kararlaştırılmıştır (Akın,2018 :163-166) Söz konusu atamalarda iki devlet arasındaki ahidnameler hilafına davranılmaması, İranlı tüccar ve ziyaretçilerin her türlü işlerinin görülmesi, şehbender vekiline gereken kolaylıkların sağlanmasının yanısıra İran şehbender vekilinin geliş ve gidişlerinde kendisine gereken hürmetin gösterilmesi ve saldırılardan korunması gerektiği Hüdavendigâr valisi, Kütahya mutasarrıfı ve kaza naibine yazılmıştır (Akın,2018:152).

1916/1917'de İran şehbender vekili olarak Alman vatandaşı Alfred Kohen görevlendirilmiştir. Alfred Kohen'in Eskişehir'de bulunduğu sırada annesi Anta'nın da kendisini ziyarete geldiği bilinmektedir (DH.EUM.SSM 65/13). Alfred Kohen, 1 Haziran 1917'de bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir (BOA, DH.ŞFR 556/94).

Alfred Kohen'den sonra kimin tayin edildiği tespit edilememekle birlikte 23 Mayıs 1923 tarihli bir belgeden Eskişehir İran konsolosu Ali Rıza Bey'in sefaret aracılığıyla İstanbul'a dönmeyi arzu ettiğini bildirdiği anlaşılmaktadır (BOA, HR.İM 19/9). 26 Mayıs 1923'te verilen cevapta, Eskişehir'de İran konsolosu olan kişinin emirnamesi görülmediğinden resmî konsolos olup olmadığının tespit edilemediği, resmî konsolos olması için emirnamesinin gönderilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir (BOA, HR.İM 19/25).

2.3. Bir Şehbender Vekilinin Katli

Gayrimüslim bir kişinin de şehbender vekili olarak atanabileceğine örnek teşkil eden Alfred Kohen, 1 Haziran 1917 gecesi katledilmiştir. Olaya hemen müdahale edildiği gibi tahkikat için İstanbul'dan 2 polis gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.ŞFR 556/94). Ayrıca cinayet mahallindeki kan lekeleri ve parmak izlerini almak üzere de bir daktiloskopi gönderilmiştir (BOA, DH.EUM 6.Şb 16/54).

İran sefaretinden 20 Haziran 1917 tarihinde gönderilen takirde; Eskişehir’de İran şebender vekili olarak görev yapan Alfred Kohen’in geceleyin şebenderhane dahilinde katli üzerine kendisinin haiz olduğu resmi görev ve şebenderhaneye yapılan saldırının kabul olunamayacağından tahkikat ve takibatın bir an önce yapılması ve failerin hemen yakalanarak cezalarının verilmesi ve şebenderhaneye karşı girişilen saldırının bitirilmesi üzerinde önemle durulmuştur (BOA, DH.EUM.VRK 28/33).

Bu çerçevede Alfred Kohen’in katledildiği yerdeki kan lekeleri ile parmak izlerini tetkik etmek üzere fotoğraf baş memuru Sami ve parmak izi dairesinden baş komiser Şükrü Efendiler 30 Haziran Pazar günü Eskişehir’e gelmişlerdir. Yapılan tahkikat sonunda hazırlanan raporlar, Eskişehir Mutasarrıflığı’na da gönderilmiştir. Polis genel müdürlüğü hazırlanan beş parça parmak izi varakasının gönderildiğini ve tetkik edildikten sonra kendilerine iade edilmesini talep etmiştir (BOA, DH.EUM.VRK 28/33). Öte yandan olayı araştırmak üzere istihbarat memurlarından bir kişi daha Eskişehir’e gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.6.şb 40/25).

Söz konusu olayın zanlılarından birisi de İran konsolosluk katibi Mişel’dir. Mişel, İstanbul’dan iki arkadaşıyla birlikte buraya tayin edilmiştir. Mişel şebender kitabesinde görevlendirilirken diğer iki arkadaşı da civar kazalara gönderilmiştir. Mişel, cinayet gününe kadar şebenderin hanesinde kalmıştır. Cinayet gecesi nişanlısıyla görüşmeye gittiğini, şebenderin de kendisine bölük kumandanı Lütfü Bey’e gideceğini söylediğini iddia etmiştir (BOA, DH.EUM.6.şb. 18/55).

Yapılan tahkikatta olayın zanlıları olarak şebenderhane katibi Mişel ve şimendifer dairesi eski sandık emini Pogoviç ve arkadaşı Vasil’in isimleri ön plâna çıkmıştır. Ancak ayrıntılı incelemede parmak izlerinin Mişel’e ait olduğu, cinayeti Madam Kohen’e kalan serveti öğrendiği ve kasanın anahtarı Alfred Kohen’de olduğundan bunu ele geçirmek yani para için işlediği ortaya çıkarılmıştır. Sonuçta Alfred Kohen’i kırk dokuz yerinden bıçaklamak suretiyle öldüren Mişel’in ceza kanununun 170. Maddesi gereğince tutuklanarak idamı talep edilirken Pogoviç ve Vasil’in beratlarına karar verilmiştir (BOA, HR.SYS 2139/2).

Öte yandan Mişel’in asil suçlunun bölük kumandanı Lütfü olduğunu iddia etmesi ve bazı deliller sunması üzerine iddia ve deliller zabıtlara geçirilerek davanın selameti açısından İzmit Bidayet Mahkemesi’ne nakli kararlaştırılmıştır. Ancak Mişel, İzmit’te görülecek davaya götürülürken jandarmaların dikkatsizliğinden faydalanarak firar etmiştir. Bu durumda mahkemesinin giyaben yapılması ve firara sebebiyet veren İsmail Ağa ile Süleyman oğlu Osman hakkında takibat yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, DH.EUM.VRK 28/33). Ancak davanın gidişatı ve sonucuna ait diğer bilgileri belgelerden takip etmek mümkün olamamıştır.

3. İran Tebaası ve Karşılaşılan Meseleler

19. yüzyıl sonlarında Eskişehir’de yaşayan İranlıların meşguliyetleri ve geçimlerini ne şekilde temin ettiklerine dair bilgileri seyahat varakalarından elde etmek mümkündür. Söz konusu belgelerde kişilerin ismi, babasının ismi, yaş, meslek ve nereye-ne şekilde seyahat edeceklerine dair bilgiler mevcuttur. Belgelerde en fazla karşılaşılan tüccarlar olup bunun dışında kahveci, taşçı, arabacı gibi iş kolları yer almaktadır. Örneğin, İran tebaasından olup Eskişehir’de yaşayanlardan birisi 24

yaşındaki İsmail oğlu Ahmet'dir. Arabacılık yapan Ahmet, Bursa'ya eşya nakletmek için 8 Şubat 1916 da izin talep etmiştir (BOA, DH.EUM.SSM 65/13) 58 yaşındaki Mehmed oğlu Haşim ise taş ocaklarında çalışmakta olup o da Bursa'ya gitmek için izin istemiştir. Kahvecilik yapan 31 yaşındaki Abbasoğlu Abdulvahab ise Ankara'ya gitme isteğini dile getirerek seyahat varakası talep etmiştir (BOA, DH.EUM.SSM 65/20). Eskişehir'de kahvecilik yapan 28 yaşındaki Hasan oğlu Celil Ağa'ya da 5 Kasım 1917 tarihli seyahat varakası ile Bursa'ya gitmesi için izin verilmiştir (BOA, DH.EUM.ECB 14/17).

Söz konusu süreçte İran tebaasının tabiiyet meselesi başta olmak üzere talep, şikâyet veya anlaşmazlıklarına kadar birçok mesele belgelere konu olmuştur. Ticaretle uğraşan, kahvehane vb. dükkân işleten, demiryolu inşasında veya lületaşı ocaklarında çalışan İranlılar zaman zaman sıkıntılı süreçler yaşamışlardır. Bu sıkıntıları kendi içlerinde, yerli halkla veya diğer muhacir gruplarla yaşamışlardır. Bu süreçte hayatını kaybeden, yaralanan veya hapisaneyeye düşenler olduğu gibi tabiiyet değiştirerek Osmanlı tabiiyetine geçenler de olmuştur. Şehbender vekilinin dahil olduğu bazı olumsuzluklar da yaşanmıştır.

3.1.Tabiiyet Meselesi

Tabiiyet, kişiyi devletin bir parçası haline getiren siyasî ve hukuki bağıdır. Osmanlı Devleti 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilen 9 maddelik Osmanlı Tabiiyet Kanunu ile çerçeveyi belirlemiştir. "Ebeveyni veya babası Osmanlı tabiiyetinde olan kişinin Osmanlı tebaası olarak kabul edileceği, ebeveyni ecnebi olduğu halde Osmanlı topraklarında doğanların reşit olduğu andan itibaren 3 yıl içinde, reşit olan ecnebler ise Osmanlı topraklarında 5 yıl ikamet etme şartıyla Osmanlı tabiiyetine geçebileceklerdi" (Serbestoğlu,2011:205).

Eskişehir'e ticaret veya çalışma maksatlı gelen bazı kişilerin kendi rızalarıyla Osmanlı tabiiyetine geçmek için başvuruda buldukları görülmüştür. Tabiiyet değiştirme talebinin altında güvende olma ve bazı imtiyazlardan faydalanma gibi çeşitli gerekçeler vardır. Kendi rızalarıyla tabiiyet değiştirmek isteyen kişiler pasaportları ve hazırladıkları istidaname (dilekçe) ile başvuruda bulunmaktadır. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'na göre gerekli şartları taşıyanlar (rüşt yaşına gelmiş olmak, 5 yıl ikâmet etmek)in başvuruları kabul edilerek Osmanlı tabiiyetine geçişleri sağlanmaktadır.

Bu çerçevede Eskişehir'de yaşayan İranlıların da zaman zaman tabiiyet değişimi için başvuruda buldukları görülmüştür. Örneğin İran tebaasından Mahmud Ali bin Ali, 6 seneden Eskişehir'de ticaretle meşgul olduğunu belirterek kendi isteğiyle Osmanlı tabiiyetine geçmek istemiştir. Pasaportu ve dilekçesi Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderilirken, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nin 3.maddesine göre rüşt yaşına gelmiş ve 5 sene Osmanlı memleketinde ikamet etme şartını yerine getirdiği için talebi olumlu karşılanmıştır (31 Mart 1873) (BOA, HR.TH 12/36).

Aralık 1873'te Eskişehir'de bulunan Yusuf, Cihangir ve Hacı Mehmed isimli kişilerin Osmanlı tabiiyetine geçmek için yaptıkları müracaat da 5 yıl oturma şartını doldurdıkları için kabul edilmiştir (BOA, HR.MKT 811/19). Nisan 1875 de İran tebaasından Ali Asgar bin Zeynelabidin'in Osmanlı tabiiyetine geçme talebi hakkında Bursa İran baş şehbenderliğine bilgi verilirken, söz konusu kişinin

5 seneden fazla Bursa ve Eskişehir’de ikamet ettiği ve ticaretle meşgul olduğunun anlaşıldığı da ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 873/68).

İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet eden ve ticaretle uğraşan Oseb ile biraderleri Mansur ve Bedros kendi istekleriyle Osmanlı tabiiyetine geçmek istediklerini ifade etmişlerdir. 29 Eylül 1875 de Kütahya Mutasarrıflığı tarafından “Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi”nin 3. maddesinde rüş t yaşına ulaşan bir ecnebinin Osmanlı memleketinde 5 sene ikamet etme şartıyla tabiiyete geçme hakkı olduğundan isteklerinin uygunluğu ifade edilerek gerekli düzenleme yapılmıştır.

Eskişehir’de taş ocağında çalışan usta ve işçilerden 4 İranlı, şehbender vekilinin kendilerine kötü davrandığı gerekçesiyle 28 Eylül 1893 de “terk-i tabiiyet” etmek istediklerini söyleyerek pasaportlarını hükümete teslim ettikleri sırada aldıkları bir haber üzerine hükümet konağına giderek muhafazalarını talep etmişlerdir. Onları bunu yapmaya sevk eden olay karşılaştıkları zorbalıktır (BOA, HR.MKT 803/49). Şehbender vekili bunları yollarından döndürmek için 10 kadar atlı İranlıyı üzerlerine sürdürüp içlerinden bazılarını ve Ali Ağa’yı fena halde darp ettirmiştir. Bu olay üzerine olaya müdahale edilerek bu şekilde keyfi zorbalıkta bulunan bir kişinin resmî bir memuriyet görevini sürdüremeyeceği ve hemen azledilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 804/10).

Eylül 1911 de Eskişehir kazasının Koşmat karyesinde maktulen vefat eden Cafer bin Kasım’ın katil zanlısı olan İran tebaasından Abbas bin Kasım’ın zabtiye tarafından yakalanarak İran sefaretine teslimi öngörülmüştür. Osmanlı tabiiyetine geçmek için başvuruda bulunan Abbas bin Sadık’ın teminat karşılığı serbest bırakıldığı ancak İran konsolosluğu civarında uygunsuz halde görüldüğünden gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Özellikle bu civardaki kahvehaneye giderek tehdit içerikli söylemlerde bulunduğu ihbar edilmiştir (BOA, DH.EUM.THR 69/35).

Eskişehir’de oturup İran tabiiyeti iddiasında bulunan 1867 doğumlu İsmail bin Ferecellah’ın ikamet tezkiresi talebi üzerine ecanib defterinde kayıtlı olup olmadığı tespit istenmiştir. Söz konusu kişinin daha önce İzmit’in Derepaşa mahallesinde 24 numarada kayıtlı iken İzmit Peştemalciler Karakolu’ndan aldığı 110251 numaralı ve daha sonra Kumkapı Şehvar Bey mahallesinde 73 numarada kayıtlı iken aldığı 745 numaralı ikamet tezkirelerinin mevcut olduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.İM 43/1, HR.İM 65/36).

Tabiiyet meselesiyle ilgili olarak gündeme gelen bir konu da miras meselesidir. Nitekim tabiiyet değiştiren kişilerin terekelerinin ne tarafa ait olacağı sık sık tartışma konusu olmuştur. Örneğin, İran devleti tebaasından olup bir süre önce Eskişehir’de maktulen vefat etmiş olan Hacı İsmail’in mirası orada bulunan İran karperdazi tarafından talep olunmuş ise de kendisi tabiiyet değiştirdiğinden mirasının da hükümet-i seniyyeye ait olacağı cevabı verilmiştir. Ancak yapılan itiraz sonucu Müslüman bir kişinin Memâlik-i Osmaniye’de vefat ettiğinde terekasının başka memlekette bulunan varisine ait olacağı şer’ en ve kanunen uygun görülerek karperdaza teslimi uygun görülmüştür (BOA, HR.MKT 859/73; HR.MKT 866/4).

Osmanlı ülkesinde vefat eden İranlıların terekelerine nezaret etme yetkisinin İran şehbender veya şehbender vekiline ait olacağı Ocak 1875 de tekrar ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 862/44; Y.PRK.BŞK 26/56). Nitekim İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet ettiği sırada vefat eden Hacı

İsmail'in terekesine İran'da bulunan varisleri adına miras talep etmekte olan Bursa İran şebenderi Eskişehir'de beklemekte olup kendisine verilecek izni beklemektedir. 1871 senesinde Osmanlı tabiiyetine geçen ve ikamet ettiği Eskişehir'de vefat eden İsmail Ağa'nın mirası hükümet tarafından teminat altına alınmakla birlikte kendisinin İran'da iki kızı olduğu ancak Kütahya'dan gelen cevapta kızlarının varis olamayacakları ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 862/44).

Osmanlı tabiiyetine geçtikten sonra Eskişehir kazası meclis-i idare azalığı gibi hizmetlerde de bulunan kardeşi Hacı Mustafa'nın Mart 1905 de vefatı üzerine müracaatta bulunan ağabeyi, kardeşinin İran tebaasından olduğunu, İzmir'de de akrabalarının olduğunu ve benzer iddialarla mallarının satılmak istendiğini oysa Eskişehir'deki evi ve mağazasının varisleri olan eşi ve kendisine kalması gerektiğini ifade ederek başvuruda bulunmuştur (BOA, DH.MKT 939/92). Söz konusu davada İran tebaasından iken Osmanlı tebaasına geçen Hacı İsmail Ağa'nın, Osmanlı tebaasından Hacı Ali'ye bir miktar borç verdiği ve bunun mahkemelik olduğu, mahkeme kararına göre Hacı Ali'nin 233 lira ödemesine karar verilip depozitoyu yatırdığı sırada Hacı İsmail Ağa'nın vefat ettiği anlaşılmıştır. Bu durumda İran şebenderliği söz konusu meblağın kendilerine teslimini talep etmişlerdir. Bu durumda Hacı İsmail'in Osmanlı tabiiyetine geçtiği hatırlatılarak terekesine şebenderliğin müdahale edemeyeceği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 883/75). Ancak davanın devamında Eskişehir'de vefat etmiş Hacı İsmail'in İran tebaasından olduğu ve Hacı Ali ile olan alacak davasında bunun gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 884/21). Bu arada terekesinin de karpezhane'ye teslimine dair emirname düzenlenmiştir (BOA, HR.MKT 871/32).

Osmanlı tabiiyetine geçen İranlıların "askerlik çağına gelen çocuklarını askerlikten kurtarmak için İran tabiiyeti iddiasında buldukları" da karşılaşılan bir durumdur. Devlet bu tür durumlarda mahkemelere müracaat edilmesini ve verilecek karara göre hareket edilmesini istemiştir (BOA, DH.MKT 2015/87).

3.2.Yaşanan Olumsuzluklar ve İşlenen Suçlar

Eskişehir'de yaşayan İranlıların söz konusu süreçte doğrudan veya dolaylı olarak bazı olumsuzluk ve adli vakalara dahil oldukları belgelerden anlaşılmaktadır. Taşocağı ve demiryolu çalışanları çoğunlukta olmak üzere tüccar ve esnaf grubundan da suça iştirak edenler olmuştur. Zaman zaman da şebenderden kaynaklanan şikâyetler söz konusudur.

İran tebaasından Urmiyeli Hasan oğlu Şaban, Eskişehir civarında taş ocaklarında çalıştığı sırada birkaç yüz Çerkes atlısı üzerine hücum edip kendisini kurşunlayarak ölümüne sebep olmuşlar ancak katil bulunamamıştır. İranlı Şaban'ın katillerinin bir an önce bulunması için 8 Temmuz 1868 de Kütahya Mutasarrıflığı'ndan bir emirname gönderilmiştir (BOA, HR.MKT 619/90). Yapılan tahkikatta Şaban'ın katilinin Çerkes Mehmed Bey olduğu anlaşılınca gereğinin yapıldığı, muhakeme edilmek üzere Dersaadet'e gönderilerek bir an önce cezalandırılması öngörülmüştür (BOA, HR.MKT 661/8; HR.MKT 668/53).

28 Nisan 1870 de taş ocaklarında çalışan İranlılar ile Kürtler arasında yaşanan kavga sonrasında Topal Azmi isimli kişinin dükkandaki malların gasp edildiği, Malik Hüseyin'in ise üzerine yürünerek darp ve cerh edildiği anlaşılmış ve durumun tahkik edilmesi istenmiştir (BOA, HR.MKT 683/130).

Eskişehir’de taş ocaklarında çalışan İranlılar 1 Eylül 1872 de sefarete verdikleri dilekçelerde bir süredir mahalli memurlar ve hakim efendi tarafından yok sayıldıklarını ve hukuklarının gasp edildiğini ileri sürerek şikayetçi olmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin şanına ve iki devlet arasındaki dostluğa binaen bu duruma son verilmesi talebinde bulunmuşlardır (BOA, HR.MKT 759/9).

1872 senesi Aralık ayında Eskişehir’de İranlılara karşı bazı saldırılar yaşanmıştır. İlk olarak taş ocağında çalışan İranlılara silah ile hücumla birkaçının darp edilip yaralandığı görülmüştür. Diğer taraftan bazı İranlıların dükkanlarına çirkin saldırılarda bulunularak 7 İranlı cerh ve 3 dükkân yağma edilmiştir. Kütahya İran şebbenderiyle taşocağında bulunan İranlıların işlerini takip eden Hacı Hasan Ağa’nın da nezaret ettiği davada uygunsuzlukların önünün alınması için silah taşımak yasaklanırken olayda dahil bulunan birkaç Kürt cezalandırılmıştır (BOA, HR.MKT 768/66).

4 Eylül 1873 de Eskişehir’de oturan İbrahim ile İran tebaasından Abdülmuttalib arasındaki davada İnegöl kazasındaki İranlılar hakkında olunacak tetkikattan sonra karar verileceği ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 800/46).

İran Sefareti, Kasım 1876 da Eskişehir camiiinde Hediye Hoca’nın vaazı sırasında İranlılar aleyhinde bazı kötü sözler söylendiğini ve bu yüzden camide çaycılık ve tönbecilik yapmakta olan 2 İranlının dükkânlarının kapatılıp 2 İranlı şerbetçinin de darp edildiğini iddia etmiştir. Başlatılan tahkikatta Kütahya İran şebbender vekilinin de hazır bulunduğu sorguda, Hediye Hoca İranlılar hakkında kötü bir söz söylemediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine muhbir olan kişi çağrılarak sorgulandığında Hediye Hoca’nın vaazında İranlılara dair söz söylemediğini ve yalnızca cami bünyesinde kahvehanenin caiz olamayacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Kahvehanenin kapatılması ile ilgili olarak kahvehane ile birlikte 6 dükkânın kapatıldığı, söz konusu dükkânın dama, tavla ve kağıt oyunları oynatılmamak şartıyla açılacağı bildirilmiştir. 2 şerbetçi İranlının tutuklanma nedeninin ise kâr düşüncesiyle Bursalı bir şerbetçi ile kavga etmeleri olduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.SYS 2940/73).

Mart 1894 de Eskişehir’de bir İranlının kahvehanesine asılan Türkçe yazılmış bir muzır kağıt bulunduğunda bu iş Ermenilerden bilinerek tahkikat başlatılmış ancak bu durum Ermenilerin baskı altına alındığı gerekçesiyle şikayet konusu olmuştur (BOA, DH.MKT 217/31).

Eskişehir demiryolu hattı üzerinde Akkaya sıhhiye kordonunun 1 saat ilerisinde 30 Ağustos 1894 gecesi demiryoluna kırma taş nakleden İranlılardan bazı amelelerin para ve hayvanları eşkıyalar tarafından gasp edilmiştir. Eşkya takımının yakalanarak cezalandırılması için hemen emir verildiği gibi takibat başlatılmıştır (BOA, BEO 475/35606; Y.PRK.ASK 100/97).

Eskişehir’de yaşayan İran tebaasından Rıza Bey’in işlettiği kahvehaneye ağır vergiler konulduğu, içindeki eşya ve mefruşatın müzayedeye konulduğundan şikayetle kendisi ve ailesinin perişan olduğundan bundan vazgeçilmesi için sefaret aracılığıyla başvuruda bulunan kişinin mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir (BOA, HR.İM 81/41).

İran tebaasından olup Eskişehir’de ikamet eden Halil Hasan’ın polisler tarafından haksız yere tevkif ve darp edildiğinden şikayetçi olan İrani Ali Ekber bin Rıza’nın şikâyeti üzerine yapılan tahkikatta Halil Hasan’ın polisi tahkir ettiği için tevkif edildiği ve haksız yere darp edilmediğinin

Emine GÜMÜŞSOY

anlaşıldığı bildirilmiştir. Hacı Mahmud Bey Hanı esnaflarından İrani Halil Efendi ve kahveci Hasan isimli kişiler Köprübaşı'nda bulunan Çağlayan gazinosunda eğlendikleri sırada polis devriye memurları tarafından bazı kişiler çarşı karakoluna getirilip ifadeleri alınmak istenmiştir. Bu sırada Halil Hasan ve arkadaşları sarhoş bir vaziyette karakola gelip arkadaşlarını almak isterken gürültü ve şamata yaparak görevlileri tahkir edip üzerlerinde de 2 tane revolver bulununca 21 Aralık 1919'da tutuklanmışlardır (BOA, DH.EUM.AYŞ 28/57).

Seyitgazi nahiyesinde İran tebaasından 2 ay önce gece hanesi basılarak katledilen Hüdaverdi Hoca'nın katilleri olan Osmanlı tebaasından Değirmenci Yordam ve Osim, Eskişehir kazasından Sakatçı karyeli Ali ile taşocağında bulunan İran tebaasından 3 kişiden Yordam, Osim ve Ali tutuklanmışlar ancak sorgularında inkâr etmişlerdir. 30 Mayıs 1872 de 3 İranlı henüz yakalanamadığı gibi maktulün eşi Emine Hatun da bu kişilerin bir an önce yakalanarak cezalandırılmaları talebinde bulunmuştur. Söz konusu kişiler hakkında takibat yapıldığı gibi İran tarafına firar etmiş olsalar da gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir (BOA, HR.MKT 747/1).

Eskişehir kazasında Çifteler Çiftlik-i Hümayunu dahilinde Koşmat karyesinde bostancıbaşılık yapan İranlı Selmaslı ahalisinden Kasım oğlu Cafer'in kendi tebaasından Sadık oğlu Abbas'ı öldürmesi üzerine tutuklanarak tahkikat evraklarıyla birlikte merkez vilayete gönderilmiştir. Söz konusu evraklar Bursa baş şebenderliğine de ulaştırılmıştır. Öte yandan kendisini cebren çıkarmak için karakola saldıran kavasların azledilmesi aksi takdirde hükümetçe gerekli işlemlerin yapılacağı ifade edilmiştir (28 Mayıs 1911) (BOA, DH.İD 62/4).

10 Mart 1917 de yol kenarında bir ceset bulunduğu dair Hereke karakoluna yapılan ihbar üzerine yapılan tahkikatta; üzerinde 120 kuruş para ve bir vesika bulunan cesedin İran tebaası ve Eskişehir göçebelerinden Hacı Kanburoğlu İzzet'e ait olduğu anlaşılmıştır. Üzerinde cinayeti andıran herhangi bir darp izi olmadığı gibi mevcut kar yanıklarından kısa bir süre önce yaşanan kar fırtınasında hayatını kaybettiği anlaşılmıştır (BOA, DH.EUM.3.ŞB 20/48).

12 Ocak 1920 tarihli Eskişehir hapishanesine ait bir yoklama cetvelinde hapishanede bulunan 116 mahkum içinde 7 İranlı mahkum bulunmaktadır. Bunların 6'sı 5 Ekim 1919'da bir cinayete iştirak etmişlerdir (Gümüüşsoy, 2014:229-230).

Osmanlı tebaası ile İran tebaası arasında yaşanan alacak-verecek davaları da sık sık gündeme gelen meselelerden birisi olmuştur. Zaman zaman şebenderler de bu sürece dahil olmuştur.

Eskişehir'de ikamet eden İran tüccarlarından Abdülmuttalib Ağa'nın Büberoğlu zimmetinde olan 53 bin kuruşun ödenmesi için ticaret mahkemesinde görülecek dava için gerekli tedbirlerin alınması istemiştir. Nitekim Büberoğlu'nun İranlı tüccara karşı kötü davranışlarına engel olunması istenmiş ancak "her ne İranlı var ise kurşuna dizdireceği" cevabını vermesi üzerine İranlı tüccar durumu sefarete bildirmiştir. Yapılan tahkikatta da Abdülmuttalib Ağa'nın odasına gece yarısı birkaç arkadaşıyla baskın düzenleyerek yakasından tuttuğu ve daha sonra da tehditler savurduğu anlaşılmıştır (BOA, HR.MKT 666/13).

Eskişehir'de Osmanlı tebaasından Polatoğlu Avram, burada oturan İran devleti tebaasından Mahmud Ağa ile 11 yük kuruşu geçen aşar esmanından dolayı alacak-verecek meselesi olduğunu,

Mahmud Ağa'nın 30 kadar İranlı ile kendisinin hanesini bastığını ancak pencereden kaçmayı başardığını belirttiikten sonra kaymakamın gelerek duruma müdahale ettiğini ancak İranlıların firar etmeyi başardığını ifade etmiştir (BOA, HR.MKT 663/84).

23 Aralık 1871 de Eskişehir'de oturup Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan İranlılara olan borçların tahsili Kütahya şehbender vekili tarafından ilgililere duyurulmuştur (BOA, HR.TH 10/10).

Osmanlı tebaasından Uşak'ta oturan Ispartalı Çakır oğlu Hacı Haralambo ile İran tebaasından Eskişehir'de oturan Şehbenderzade Esad Bey arasındaki alacak davasına Uşak'ta bulunan Bursa İran baş şehbenderi Cafer Kali Bey müdahil olarak şikâyetinde bulunmuştur. Bir tarafı Osmanlı bir tarafı İranlı da olsa böyle bir konuda kendisinin taraf olamayacağı, şehbenderlerin görevlerinin kanun dairesinde belirlendiği kendisine hatırlatılarak dava ile ilgili gerekli işlemlerin ilgili merciler tarafından yapılacağı ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT 1137/43).

İran tebaasından Muhammed Hüseyin, Eskişehir ahalisinden bazı kişilerden alacağı olan 20 bin kuruşun halen tahsil edilemediğinden, mahalli memurların yanısıra bir İranlı memurun da nezaretinde tahsilatın gerçekleştirilmesi talebinde bulunmuştur (BOA, HR.MKT 888/23).

İran tebaasından Tahir Ağa, Eskişehir'de oturan Küçük Hacı İbrahimzâde Hacı Hüseyin Ağa'dan alacağı olan 4.450 kuruşu henüz alamadığından orada oturan kardeşi Mahmud Ağa'ya verilmesini istemiştir (BOA, HR.MKT 641/51).

3.3. Evlilik Meselesi

Osmanlı ülkesine gelen İranlıların evlilik meselesi de gündemi meşgul eden bir başka konu olmuştur. II.Mahmud'un 6 Ocak 1922 tarihli fermanında "ehl-i İslamın İranlı ve meçhulünne seb kişilerle" evliliğinin yasaklandığı, sebep olanlar ve nikâhı akdeden mahalle imamlarının cezalandırılacağı ilân edilmiştir. Bu yasağın altında mezhep değiştirme (Şîî ve Rafizî mezhebine meyletme) nin yanısıra mülkiyet meselesi de bulunmaktadır (Serbestoğlu, 2012:215).

6 Ekim 1874 tarihli "Teba-yı Devlet-i Aliyye ile Teba-yı İraniye'nin İzdivacı Hakkında Olan Memnuatın Muhafazasına Dair Nizamname"de de iki tarafın evliliğinin yasak olduğu, Osmanlı tebaasından bir kadının İran tebaasından bir erkekle evliliği durumunda dahi kendisinin ve evladının Osmanlı tebaasında sayılacağı, askerlik dahil her türlü tekâlif-i miriyeye dahil olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.İD 72/2). Nitekim bu tür evliliklerde doğan çocukların tabiiyet meselesi de en çok sıkıntı yaşanan konulardan birisi olmuştur.

İran sefiri Hacı Şeyh Muhsin Han Muinülmülk de evlilik yasağından ziyade bu evlilikten doğan çocukların Osmanlı tebaası sayılmasına itiraz etmiştir. Ayrıca bir İranlı gözüyle Osmanlı kadınlarıyla evlenen İranlıların hallerinden memnun olmayıp pişman olduklarını, boşananlar olduğu gibi boşanmayanların da kimliklerini kaybederek Osmanlılaştıklarından şikâyet etmektedir. Hatta İstanbul'a geldiği ilk zamanlarda evlilik yasağına karşı çıkararak kaldırtmayı düşündüğünü ancak zamanla bunun faydalı olduğunu anladığını itiraf etmiştir (Han Melik Sasani,2006:75-76) Korumacı bir kimlik anlayışıyla olaylara yaklaşan İran sefiri çareyi Osmanlılara hak vermekte bulmuştur.

Eskişehir’de oturan İranlı Cafer Sadık’ın evliliğine kaymakam tarafından izin verilmemiştir (BOA, HR.MKT 751/48). Eskişehir özelinde çok örnek olmamasına rağmen evlilik ve doğan çocukların tabiiyet meselesi başka yerlerde sürekli gündeme gelen bir konu olmuştur.

Sonuç

Osmanlı döneminde Kırım, Rumeli ve Kafkas göçmenlerine ev sahipliği yapan Eskişehir, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İranlıları da ağırlamıştır. Eskişehir’de bir şehbenderlik tesis edildiği gibi Bursa baş şehbenderliği ve Kütahya şehbenderliği ile de sürekli irtibat halinde olunmuştur.

Eskişehir’e gelen İranlıların ticaret, esnafılık gibi genel işler dışında demiryolu inşaatı ve lületaşı ocaklarında istihdam edildikleri görülmüştür. Taşocağı ve demiryolu inşaatında çalışmak için gelenlerin bekâr ve geçici süreyle geldikleri anlaşılmaktadır. Yerli halk ile evlenme talebinde bulunanların da Osmanlı genelinde uygulanan yasağa tabi oldukları görülmektedir.

İran tebaası ile ilgili olarak en fazla gündeme gelen konu “tabiiyet” meselesidir. Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen İranlıların başvuruları 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu’na göre “rüşt yaşına gelmiş olmak ve 5 yıl Osmanlı ülkesinde ikamet etmek” şartıyla kabul edilmiştir. Tabiiyet meselesi miras ve askerlik meselelerini de gündeme taşımıştır.

Eskişehir’de yaşadıkları sürede şehbenderlik ile ilgili meselelerin yanısıra alacak-verecek, gasp ve kavga dışında cerh ve cinayete teşebbüs edenler de olmuştur. Hapishane kayıtlarında da bunlara rastlamak mümkündür.

1890’larda en yüksek seviyede olan Eskişehir’deki İran nüfusu 1919 itibarıyla 28’e düşmüştür. Savaş başta olmak üzere devletin içinde bulunduğu zor şartlar yerli nüfus gibi İranlıların da dahil olduğu yabancı nüfusu da etkilemiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BEO 475/35606

DH.EUM.AYŞ 28/57

DH.EUM.ECB 13/37, 14/17

DH.EUM.SSM 65/13, 65/20

DH.EUM.3.Şb 20/48

DH.EUM.5.Şb 23/1

DH.EUM.6.Şb 16/54, 18/55, 40/25

DH.EUM.THR 69/35

DH.EUM.VRK 28/33

DH.ID 28/30, 62/4, 72/2

DH.MKT 217/31, 939/92, 1137/43, 1332/15, 2015/87

DH.ŞFR 556/94

HR.İM 19/9, 19/25, 43/1, 65/36, 81/41, 252/31

HR.MKT 619/90, 641/51, 661/8, 663/84, 666/13, 668/53, 683/130, 711/57, 747/1, 751/48, 759/9, 768/66, 795/78, 859/73, 800/46, 803/49, 804/10, 811/19, 862/44, 866/4, 871/32, 873/68, 883/75, 884/21, , 888/23, 893/17

HR.SYS 2139/2, 2940/73

HR.TH 10/10, 12/36

Y.PRK.ASK 100/97

Y.PRK.BŞK 26/56

Araştırma Eserleri

Akdemir, S. (2017). Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Dönemi Anadolu'da İran Şehbenderlikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı 39.İsparta.

Akın, S.H (2018). 1823-1908 Yılları Arasında Osmanlı-İran İlişkileri (44/2 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defterine Göre). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.

Atabaki, T. (2010). Mustarip Ziyaretçiler: Çar İmparatorluğu'nun Sınırlarında İran Madunları. Devlet ve Maduniyet. İstanbul.

Bilgi, N. (2010). Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu. Tarih İncelemeleri Dergisi. C.XXV, S.1.

Çakmak, A. (2020). Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti. İstanbul.

Gümüşsoy, E. (2014). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920).Tarih Okulu Dergisi. Yıl 7. Sayı XX.

Han Melik Sasanî. (2006). Payitahtın Son yıllarında Bir Sefir. İstanbul.

Emine GÜMÜŞSOY

Karal, E.Z. (1995). Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. Ankara.

Karpat, K. (2010). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). İstanbul.

Menekşe, M. (2018). 1844-1845 Yıllarında Eskişehir'in Mahalle ve Köylerinin Nüfusuna Dair Bazı Bilgiler. Vol.5/31.

Neccaroğlu, E. (2019). Eskişehir Kazası İlk Nüfus Sayımına Göre Müslüman Nüfus Ve Değerlendirilmesi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

Oğuzoğlu, Y-Emecen, F. (1995). Eskişehir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Serbestoğlu, İ. (2011), Zorunlu bir modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. OTAM. 29/Bahar.

Serbestoğlu, İ. (2012). Öteki Perspektifiyle Osmanlı Kadınının İranlılarla Evlenme Yasağı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.C.5, S.7.

Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

İlker DERE, Erkan DİNÇ *

Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Validity and Reliability of Oral History

Özet

Abstract

Bu çalışmanın amacı, sözlü tarih konusundaki çeşitli düşünceleri bir araya getirmek ve yapılan eleştiriler bağlamında alınması gereken tedbirleri tartışmaktır. Bu kapsamda sözlü tarih ve hafıza çalışmaları arasındaki ilişki, sözlü tarihle ilgili bazı sorunlar ve güncel tartışmalar, sözlü tarih verilerinin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için veri toplama öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken tedbirler değerlendirilmiştir. Bu tedbirler arasında yeterli literatür araştırması yapma, uygun kaynak kişileri seçme, görüşmecinin sorgulayıcı bir tavır sergilemesi ve sözlü tarih verilerini yazılı kaynaklarla karşılaştırmanın önemi vurgulanmıştır. Son olarak yerli ve yabancı literatür ışığında yapılan değerlendirmelere dayalı bazı öneriler sunulmuştur.

This paper aims to bring the studies on the validity and reliability of oral history together and to discuss the precautions that should be taken in the context of the relevant criticism. Within this extent, the relationships between oral history and memory studies, some problems and current debates on oral history, and the precautions to be taken to provide the validity and reliability of the oral history data before, during and after the oral history interviews are examined. The precautions emphasized include doing sufficient literature review, selecting the appropriate informants, the interviewer taking an interrogative role during the course of the interview and the importance of comparing and contrasting oral history data with written sources. Lastly, the paper presents some suggestions on conducting valid and reliable oral history studies in consideration with the relevant literature.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, hafıza, geçerlilik, güvenilirlik, tarih yazımı

Keywords: Oral history, memory, validity, reliability, historiography

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review

1. Giriş

Derinlemesine görüşmeler yoluyla tarihi izler taşıyan kişisel anıları (Kyvig ve Marty, 2000) elde eden ve kullanan sözlü tarih, çoğunlukla tarihçilerin kullandıkları belgeleri tamamlama veya alternatif bir tarih oluşturma yoluyla (Counce, 2001) tarih yazımına katkı sağlar. Geçmiş anlamlandırma sürecinde çeşitli işlevler gören ve geleneksel olarak tarihçilerin yararlandığı temel malzemelerden biri olan sözlü tarihin kullanımı (Danacıoğlu, 2001), Herodot ve Thukidides'in çalışmalarına kadar götürülebilmektedir (Özçelik, 2014; Tosh, 2011). Yaşamdan elde edilen, uzun bir

* İlker DERE, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, idere@erbakan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0993-7812; Erkan DİNÇ, Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, erkandinc@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0953-3351

geçmişe sahip olan ve tarihin birçok karanlık noktasına ışık tutan (Toprak, 2007) sözlü tarih yönteminin ciddi manada gelişim göstermesi, 1948 yılında manyetik kaydedicilerin üretilmesiyle mümkün olmuştur. Bu büyük adım, görüşmelerin bütün ayrıntılarıyla ve harfi harfine yazıya dökülmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Allan Nevins tarafından Kolombiya Üniversitesi'nde bir Sözlü Tarih Projesi'nin başlatılmasıyla sözlü tarih kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Akçalı, 2007; Kyvig ve Marty, 2000).

Dünyada 1970'lerde çeşitli sosyal grupların sözlü tarihe ilgi göstermeye başlamasıyla bu disiplin (yöntem), konvansiyonel tarih anlayışı tarafından göz ardı edilmiş, unutulmuş, gölgede kalmış, 'sıradan' insanların, grupların ve aynı zamanda sosyal hareketlerin (tarih yazımına yeterince dâhil edilmeyen siyah, kadın, yoksul, azınlık, göçmen...) sesi olmuştur (Batty, 2009). Bu durum, geleneksel tarih perspektifinin benimsediği, büyük (önemli) insanların tarihinin aksine "aşağıdan yukarıya tarih" akımını ortaya çıkarmıştır (Danacıoğlu, 2001). Böylece tarih yazımında sosyal, kültürel, yerel, kişisel niteliklerin ve anıların işlenmesi gittikçe önem kazanmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise Web 2.0 uygulamalarının gelişmesiyle sözlü tarih dijital alana taşınmıştır. Günümüzde dünyanın her yerinde başta büyük kütüphaneler ve arşivler olmak üzere müzeler, halk kütüphaneleri, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve araştırma enstitüleri, sözlü tarih görüşme kayıtlarını çevrimiçi olarak erişime açık hale getirmektedir (Baily, 2019). 20. yüzyılın ortalarında hızlı bir gelişim sağlayan ve 21. yüzyılda dijital kaynaklarla desteklenen sözlü tarih, temelde hafıza çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; sözlü tarihle ilgili olarak farklı araştırmacılar tarafından hafıza, kanıt, güvenilirlik ve geçerlilik konularında ifade edilen çeşitli düşünce ve eleştirileri tartışmak suretiyle özellikle geçerlilik ve güvenilirlik hususlarında alınması gereken tedbirleri ortaya koymaktır.

2. Sözlü Tarih ve Hafıza İlişkisi

Sözlü tarih, insanların kişisel anılarına odaklandığı için temelde hafızadan tarihi malzeme toplama işidir (Ritchie, 2015). Bu süreçte en önemli veri kaynağı olan hafıza; tecrübeleri saklama, hatırlama ya da geri getirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Psikologlara göre; kısa süreli, duyuşsal ve uzun süreli olmak üzere üç tip hafıza vardır (Atkinson ve Shiffrin, 1968; Hoffman ve Hoffman, 2006). Bu türlerden kısa süreli ve uzun süreli hafıza, birbirinden hem zaman hem de kapasite bakımından farklıdır. Kısa süreli hafıza, yakın zamana dayanan olayları depolarken, uzun süreli hafıza uzun geçmişe dayanan olayları kaydetmektedir (Cowan, 2008). Duyuşsal hafıza ise duyuş organlarıyla algılanan olaylara ve bilgilere dayanır (Purdue University, 2020).

Sözlü tarih çalışmaları, uzun süreli hafızayla ilgilidir. Bu hafıza türü, insanların neredeyse bütün hayatına dair bilgileri saklar. Uzun süreli hafızanın üç tipi vardır:

- **Dönemsel Hafıza:** Özel bir zamanda ve yerde meydana gelen kişisel tecrübelerin hatırlanmasını destekler. Örneğin; sürpriz bir doğum günü, önemli bir olayın gerçekleştiği ay ya da kişinin hayatını derinden etkileyen bir yıl.

- Anlamsal Hafıza: Genel bilgileri ve olguları edinmeye ve almaya izin verir (Schacter, 2002). Örneğin; Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Atatürk'ün rolü veya Şükrü Saraçoğlu Stadyumu, Papazın Çayı.

Bu iki hafıza (dönemsel ve anlamsal) türü, sözlü tarih çalışmaları açısından en önemli bölümleri oluşturmaktadır. Çünkü günleri, haftaları, yılları, olayları ve detayları hatırlamak uzun süreli hafızanın bu iki büyük hafıza formuna bağlıdır.

- İşlemsel Hafıza: Yeni motor ve zihinsel yetenekler, öğrenme ve alışkanlıklar kazanmaya izin vermektedir (Schacter, 2002).

Burada bahsi geçen uzun süreli hafıza, psikiyatrist ve psikologlardan çok sözlü tarihçiler için önemlidir. Bir araya geldikleri bütün toplantılarda hafızanın gücü, zayıf ve benzersiz yönleri hakkında konuşan ancak yeterince hafıza çalışmaları yapmayan sözlü tarihçiler, elde ettikleri birincil sözlü kaynakların doğruluğu konusunda olumlu görüşlere sahiptir. Bunun aksine psikologların uzun süreli hafızayla ilgili derin şüpheleri bulunmaktadır. Bundan dolayı psikologlar, kısa süreli hafızaya dayalı çalışmaları tercih etmekte ve uzun süreli hafızaya dayalı çalışmalara ilgi göstermemektedirler (Neuenschwander, 1984). Psikologlar, bu görüşlerini ünlü psikolog Schacter'ın (2002) hafızanın unutmama konusundaki temel yedi dezavantajına dayandırmaktadır. Buna göre hafızanın dezavantajları şunlardır:

1) Geçicilik: Öğrenilen bilginin kısa bir zaman içinde unutulması ve geçerliliğini yitirmesidir. Örneğin; yıllık toplantılarda tanıştığınız birini bir yıl sonra gördüğünüzde hatırlamanız hafızanın geçicilik dezavantajıyla ilgilidir.

2) Dalgınlık: Dikkatsizlik, gelecekte yapılacak şeyler ya da devam eden etkinlikler, hatıraların zayıflamasına yol açar. Bu süreç, öğrenme sürecindeki detaylı bilgi eksikliğinden de kaynaklanabilir.

3) Engelleme: Hafızada saklanan bilgilere bazen geçici olarak erişilemeyebilir.

4) Yanlış Atıf: Yanlış bir kaynağa dayanarak bir düşünce ile yaşanmış ya da yaşanmamış bir durumu hatırlamayı içerir.

5) Etki Altında Kalma (Önerilebilirlik): Geçmiş tecrübeleri hatırlama girişimi sırasında başkalarının sorduğu (yönlendirici) sorular, verdiği yanlış bilgiler ve yaptıkları yorumların sonucunda hafızadaki bilginin değişmesini ifade eder.

6) Önyargı: Güncel bilgiler ve inançlarla geriye dönük hatıralardaki bozulmaları ve bilinçsiz çarpıtmaları içerir.

7) Israr (İnat): Patolojik hatıralara işaret eder. Unutmayı istememize rağmen unutmadığımız bilgiler ve olaylardır (Schacter, 2002).

Schacter'ın (2002) belirlediği hafızanın bu dezavantajları, psikologlar arasında uzun süreli hafızaya yönelik çalışmalara şüpheyle yaklaşılmasında önemli bir dayanak olmuştur. Psikologlar ve

sözlü tarihçilerin ortak ilgi alanı hafıza çalışmaları olduğu için bu sorunlar doğrudan sözlü tarih alanını da ilgilendirmektedir.

3. Sözlü Tarih Görüşmeleri ve Sözlü Kanıt

Sözlü tarih görüşmeleri, günlük ezberden anlatılan hatıralar değil, yapılandırılmış ve amaçlı oturumlardır. Tıpkı günlükler, toplantı tutanakları ve maddi eserler gibi, bir sözlü tarih görüşmesinde herhangi bir tanığın belirli bir zamanı, yeri ve olayı tasvirinden birinci elden bilgiler elde edilir. Bu üretim sürecinde bir sözlü tarihçi, araştırma konusunun içeriği hakkında detaylı ve derinlemesine sorular sorar. Neticede görüşmeler, güvenilir bir şekilde kaydedilir ve başkalarının kullanması için saklanır (MacKay, Quinlan ve Sommer, 2013). Ayrıca bir görüşme, tek yönlü bir süreç değildir. Görüşmeci ve kaynak kişi, birbiriyle eşzamanlı bir şekilde hareket ettiği için ortada herhangi bir tarafın bariz bir otoritesi yoktur, aralarında iş birliği vardır. Frisch (1990), bu iş birliğini “paylaşılan otorite” olarak adlandırmıştır. Paylaşılan otorite, bilgi üretim sürecinde paydaşların ortak etki ve yetkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Sözlü tarih görüşmelerinde elde edilen sonuçları kanıtlama kaygısı vardır. Bu yönüyle halkbilimcilerin yaptığı görüşmelerden ayrılır. Kanıtlama çabası daha çok toplumsal sözlü tarih (Angrosino, 2008) görüşmelerinde görülür. Yaşam tarihi görüşmesinde kanıtlama çabası, daha ikinci plandadır. Ayrıca bir sözlü tarih görüşmesinin kanıt olarak değerlendirilmesi için anlatılan hikâyenin tam ve tutarlı olması (Baum, 2007) gerekir. Bu durum, her sözlü tarih görüşmesinin kanıt olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Schacter’ın (2002) hafızanın dezavantajlarına ilişkin yukarıda tartışılan tespit ve görüşlerine rağmen uzun süreli hafızaya dayalı sözlü tarih çalışmaları devam etmiştir. Sözlü tarihçiler, görüşmeler yoluyla ulaştıkları özgün bilgilerin (nüansların) insan beyninin cinsiyet, kültür, inanç sistemleri, kişisel farklılık gibi unsurlardan etkilenecek hafızada saklandığını (MacKay, Quinlan ve Sommer, 2013) farkında olmuşlardır. Hafıza süreci, algılamaya bağlıdır. Bir şeyi öğrenmek için ilk olarak onu kavramak gerekmektedir. Bu seçici süreç, tamamlayıcısı olanı çıkarıp atma işlemiyle zaman içerisinde devam eder. Bu durum, sözlü tarih için önemli bir sorun teşkil eder (Thompson ve Bornat, 2017). Çünkü insanlar, görüşmecinin önemli gördüklerini değil, kendileri için önemli olduğunu düşündükleri şeyleri hatırlarlar (Ritchie, 2015; Yow, 2014). Bu da araştırmacının amacının dışında bilgilere ulaşılmasına ve dolayısıyla sözlü tarih çalışmalarında elde edilen sözlü kanıtların (verilerin), inandırıcılıktan uzaklaşmasına neden olabilir. Bazı durumlarda kaynak kişiler, olayları ve düşüncelerini kendilerini aklayacak şekilde sunabilir ya da yalnızca kendilerini iyi olarak algıladıkları olayları hatırlayabilirler. Ayrıca araştırmacı da pasif kalarak olayların iç yüzünü ortaya çıkaracak soruları çok çekingen sormuş olabilir. Bunlardan farklı olarak bazen insanlar gerçekten hatırlamadığı için isimleri, soy isimleri, tarihleri, insanları ve yerleri karıştırabilirler (Gardini, 2012; Ritchie, 2015; Şetkus, 2016). Bu durumlar, tamamen görüşme yapılan kaynak kişilerin özel şartlarına bağlıdır ve genellenemez.

Sözlü kanıtlar, tarihinin görüşmelerde aktif rol oynamasıyla ortaya çıkabilir, öncesinde bir form olarak bulunmazlar. Görüşmedeki karşılıklı alışverişe dayanan diyalogda, yalnızca sorular ve

cevaplarla sözlü kanıtı ulaşmak yeterli değildir. Aynı zamanda araştırmacıyla anlatıcının iyi bir ilişki kurması ve ilgilendikleri konuların uyumlu olması gerekir. Bazı durumlarda araştırmacının öğrenmek istedikleriyle anlatıcının söylemek istedikleri uyumlu olmayabilir (Portelli, 2005). Ayrıca sözlü tarih görüşmelerinde elde edilen veriler; değişkenlik, uydurmacılık ve kısmilik gibi koşullardan da etkilenebilir (Portelli, 1990; Seligman, 1989). Her araştırmacının kendine özgü koşulları bulunduğu için bu dezavantajlardan tüm sözlü tarih görüşmelerinin benzer şekilde etkileneceğini söylemek mümkün değildir. Bu noktada araştırmacının görevi, dürüst ve eleştirel bir biçimde kaynak kişiyi geçmişle yüzleştirmek için görüşmeyi nostaljiden ve değinilen dezavantajlardan uzaklaştırmaktır (Ritchie, 2015). Araştırmacının bunu sağlayabilmesi için görüşme sırasında çeşitli tedbirler alması gerekmektedir. Bu tedbirlere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

4. Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Konusundaki Güncel Tartışmalar

Sözlü tarih verilerinin ve anlatılarının doğru veri olarak güvenilirliği ve tarihsel kanıt olarak kullanılması, bu alanda çalışan insanlar arasında uzun yıllardır tartışılmaktadır (Aras, 2016). Özellikle sözlü tarihçiler, sözlü verileri doğrulamak için mücadele ederken, sözlü tarihe şüpheyle yaklaşan başkaları sözlü tanıklığı; nostaljik, güvenilirmez ve sübjektif olarak nitelendirmektedir. Onlara göre; bir doküman değişmediği ve önyargılar ile farklı zamanlardaki yorumlardan etkilenmediği için objektiftir. Hatta bazı tarihçiler, hakiki tarihin istatistiksel analizleri temel alması gerektiğini iddia etmektedir (Ritchie, 2015). Sözlü kaynaklara yöneltilen bütün eleştiriler aslında, belgeler veya yazılı kaynaklar için de geçerlidir. Ayrıca bir dokümanın eksikler ve yanlışlıklar içerebileceğini; onu hazırlayan kişinin dokümanı oluşturmadaki birincil amacının bilime katkı sağlamak olmadığını; belgelerin çoğunlukla rutin iş ve işlemlerin bir parçası veya kaydı olarak üretildiğini ve bu sebeple bir kişi, bir grup veya bir tarafın çıkarlarını ön plana çıkarırken, başkalarını ve/veya bazı şeyleri göz ardı eden bir tarzda düzenlenebileceğini unutmamak gerekir (Thompson ve Bornat, 2017).

Klasik kaynakları (çoğunlukla arşiv belgeleri) kullanan tarihçilerin sözlü kanıtı ilişkin eleştirileri ve gerekçeleri bir noktaya kadar kabul edilebilir. Gerçekten de arşiv kaynakları, üretildikleri zamandan sonraki olaylardan veya başka değişkenlerden etkilenmeme gibi önemli avantajlara sahiptir (Counce, 2001). Buna rağmen bazen bu kaynaklar; tamamlanmamış, hatalı ve aldatıcı olabilmektedir. Örneğin; Amerika'da yapılan bir araştırmada, bir bölgede yapılan büyük bir grevin, o bölgede yayınlanan yerel bir gazete tarafından görmezden geldiği ortaya çıkarılmıştır. Yine Amerika'da 1960'lara kadar gazeteler, siyah grupların faaliyetlerinin neredeyse tamamını yok saymışlardır (Ritchie, 2015).

Sözlü tarihin bir disiplin olarak gelişmesine kadar kadınlar, azınlıklar, ailelere dair yaşam hikâyeleri, sosyal gelenekler, çalışma hayatı, yaşlılık, çevre, toplum ve belgelere dayanarak yazılması mümkün olmayan olaylar, belgeye dayalı olarak çalışan tarihçiler tarafından ihmal edilmiştir (Bornat, 1989). 1970'lerden sonra ise başta siyahlar olmak üzere kadınlar, etnik gruplar, fakirler, işçiler gibi toplumun gerisinde kalan ve yazılı belgelerde çok fazla görünür olmayan insanlar, sözlü tarih sayesinde tarihin öznesi olabilmişlerdir.

Tam bu noktada, sözlü ve yazılı kaynakların geçerliliği ve güvenilirliği tartışmasında, Esra Danacıoğlu'nun sorgulamalarından yola çıkarak şu soru sorulabilir: "Tek başına hangi tarihsel belge, bir gerçekliğin yalın temsili olabilir?" Doğal olarak, bir belge onu kaleme alan kişinin kim olduğu ve sosyal statüsü ile ne amaçla ve nasıl bir ortamda yazıldığı gibi değişkenlerden etkilenir. Yazılı belgeler nasıl eleştiri süzgecinden geçirilerek bir bağlama oturtuluyorsa sözlü kanıtlar da aynı sürece tabii tutulabilir. Bu anlamda bir sözlü tarih görüşmesi, en az yazılı bir belge kadar güvenilir ya da onun kadar güvenilmezdir. Aslında sözlü tarih verilerine şüpheyle yaklaşmak, yazılı belgelere güven atfetmek, pozitivist bir yaklaşımın ürünüdür (Danacıoğlu, 2001; Gardini, 2012; Tosh, 2013). Zaten sözlü kanıtların sorgulanmadan olduğu gibi doğru kabul edilmesi uygun bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca sözlü tarih yöntemi, uygun şekilde kullanıldığında elde edilecek veriler sayesinde belki de resmî ya da yazılı kaynaklarda ulaşılamayacak birçok önemli detaylara ulaşmak için (Gündüz, 2018) önemli bir araçtır.

Alınan tedbirler ve dikkat edilmesi gereken hususların bir görüşmeyi ya da sözlü tarih çalışmasını yüzde yüz güvenli hale getirmesi beklenemez. Zaten hiçbir kaynağa tamamiyle güvenilmeyeceği aşikârdır. Diğer kaynaklar gibi sözlü tarihin de başka kaynaklarla test edilmesi gerekmektedir. Ayrıca yazılı belgeler arasında yer alan bir olayın raporu, mektuplar, günlükler, otobiyografiler ve dokümanlar, onların yazarlarının doğru ve tarafsız olmama ihtimallerine rağmen bazı tarihçilerce "güvenli ve geçerli kaynaklar" olarak kabul edilmektedir (Danacıoğlu, 2001). Daha önce ifade edildiği gibi, bu ön kabullere rağmen bir dokümanı hazırlayan kişinin onu, yalnızca bilime katkı olsun diye değil kendisinin veya bir başka tarafın çıkarı için düzenlemiş olabileceğini de unutmamak gerekmektedir. Üstelik ünlü insanlar ve politikacılar, günlüklerini yayımlama maksadıyla tutar ve en parlak şekilde organize ederler. Bazı tarihçiler ise bu kaynakları çekinmeden kullanırlar. Öte yandan sözlü tarih görüşmeleri, yazılı kaynaklara göre bu konuda bazı önemli avantajlara sahiptir. Nadir örneklerin dışında yazılı kaynakların (ya da belgelerin) yazarına soru sorulamaz ya da ilgilenilen konularda daha fazla bilgi vermesi istenemez (Thompson ve Bornat, 2017). Aksine sözlü tarihte ulaşılan bilgilerin, iddiaların ve çıkarımların sorgulanma ve iddia sahibiyle yeniden konuşma imkânı vardır. Bu tartışmalar ışığında, sözlü tarihçilerin geçerlilik ve güvenilirlik konusundaki sorunları gidermek için birtakım önlemleri alması ve kanıtları bazı farklı yöntemlerle sorgulaması gerekmektedir.

5. Sözlü Tarihte Geçerliliği ve Güvenilirliği Sağlamak İçin Yapılması Gerekenler

Sözlü tarihte güvenilirlik, bir kişinin bir olay hakkında farklı zamanlarda benzer şeyler söyleyebilmesi; geçerlilik ise sözlü verilerin diğer (yazılı ya da görsel) kaynaklarla onaylanabilirlik (doğrulanabilirlik) derecesi olarak tanımlanmaktadır (Angrosino, 2008; Hoffman ve Hoffman, 2006). Sözlü tarih verilerinin güvenilirliğini sağlamak için her şeyden önce ham bir sözlü tarih materyalinin gerçekliğini sıkı bir şekilde değerlendirmek önemlidir. Bunun yanında özellikle bir kültürün yansımalarının, gerçekçi hikâyeleri değil; hafıza, ideoloji ve bilinçaltının arzularının boyutlarını içerebileceğini unutmamak gerekmektedir (Passerini, 1979). Bu iki ana ilke göz önünde bulundurularak, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlayabilmek için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar ve alınması gereken önlemler bulunmaktadır. Sözlü tarihçiler tarafından yıllar boyunca

geliştirilen tedbirler dikkate alındığında, hafızanın doğasından kaynaklanan ve sözlü tarihin güvenilirliğini olumsuz etkileyen dezavantajlar giderilebilir (Oelofse, 2011). Sözlü tarihte geçerliliği ve güvenilirliği sağlamak için alınabilecek tedbirler üç temel aşamada ele alınabilir.

5.1. Görüşmelerden Önce Alınabilecek Tedbirler

Sözlü kanıtın geçerliliği ve güvenilirliğini artıracak birinci önlem, görüşme öncesi detaylı ve yeterli bir şekilde geçmiş (literatür) araştırması yapmaktır. Bu kapsamda araştırmacılar, görüşme öncesi konuyu diğer kaynaklardan geniş bir şekilde araştırıp daha sonra konularının odağını belirlerler. Bu işlem, araştırmacının amacına daha uygun görüşme soruları hazırlamasını sağlar. Aynı zamanda bu araştırma, hem araştırmacıların görüşmeler sırasında daha dikkatli sorular sormasını kolaylaştırır (Shopes, 1996) hem de çelişkileri ve kaynak kişinin çarpıtmalarını belirlemesine ve gerekli durumlarda sorgulama yapmasına imkân tanır.

Şekil 1. Görüşme Öncesi Alınacak Tedbirler

Şekil 1’de yer verilen ikinci önlem, görüşmeden önce kaynak kişiyle bir araya gelerek görüşmenin yer ve zamanının belirlenmesinin yanı sıra çalışmanın amacı, aşamaları ve kaynak kişiden neler beklendiğinin ayrıntılı olarak anlatılmasıdır (Morrissey, 2006; Oelofse, 2011). Bu ziyaretle kurulacak muhtemel iyi bir ilişki görüşmeye de olumlu yansır (Yow, 2014). Bunun için araştırmacı, öncelikle karşısındaki kişiyi bir birey olarak kabul edip ona karşı ilgi ve saygı göstererek, esnek davranarak, görüşlerine anlayış ve sempatiyle yaklaşarak konuşmalıdır (Thompson ve Bornat, 2017). Bir sözlü tarih görüşmesinde kurulacak iyi bir ilişki, kaynak kişinin anılarını samimi şekilde anlatmasını yani doğruluğunu artırır. Buna karşın iyi ilişkinin, görüşmenin doğruluğuna büyük katkı yapacağı gibi, fazla yakınlığın araştırmacıları önyargıya düşürebileceğini de unutmamaları gerekmektedir (Cutler III, 1996).

Alınması gereken üçüncü önlem, tanışma sırasında kaynak kişinin konu hakkındaki bilgilerini test etmektir. Bu kapsamda araştırmacı, bir yandan kaynak kişiyle iyi ilişki kurmaya çalışırken bir

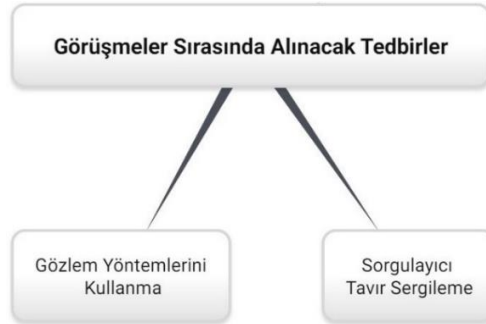
yandan da konu hakkında neler bildiğini yoklamalı, araştırma için uygun bir kaynak kişi olup olmadığını belirlemelidir. Eğer araştırmacı, ilgili kişinin verdiği ön bilgilerin konuyu zenginleştireceğini düşünmüyorsa yeni kişiler bulmalıdır. Birçok yerde vurgulandığı gibi, konunun içeriğine uygun cevap ya da bilgi vermeyen, kısmi ve saptırılmış bilgiler sunması muhtemel kişilerle görüşmemek, sözlü tarihin güvenilirliği için kritik önem taşımaktadır.

Görüşme öncesi alınacak dördüncü ve son önlem, diğer bilim dallarında görüşmelerin nasıl yapıldığını ve güvenilirliği sağlamak ya da hataları en aza indirmek için hangi yöntemlerin kullanıldığını incelemektir. Bu konuda özellikle başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim araştırmalarında görüşmelerin güvenilirliği üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılabilir (Thompson ve Bornat, 2017).

5.2. Görüşmeler Sırasında Alınabilecek Tedbirler

Görüşmeler sırasında alınacak ilk önlem, görüşme sırasında gözlem yöntemlerini kullanmaktır (Kikumura, 1986). Bu önlem, görüşmenin geçerliliğine katkı sağlamanın yanı sıra araştırmacının görüşme sürecinde analiz ve yorumlama yapmasına yardımcı olur. Gözlem yapma konusunda etkili yöntem, kamera kayıdır (National Colloquium on Oral History, 1966). Kamera kullanılan bir görüşme sırasında kaynak kişinin davranışları, tepkileri, jestleri ve mimikleri görüşmeden sonra tekrar incelenebilir, görüşme kaydı ve dökümüyle karşılaştırılabilir. Kamera kaydı, analiz ve yorumlamayı destekleyici olduğu için araştırmacı, böylece söylediklerini daha fazla kaynağa dayandırabilecektir. Bunun yanında kamerasız yapılan ve yalnızca ses kaydı alınan görüşmelerde araştırmacı, önemli gördüğü noktaları not alabilir, kaynak kişinin anlatırken sergilediği davranışları, jestleri ve mimikleri gözlemleyebilir. Ayrıca bu görüşmeler sırasında elde edilen video ve ses kayıtları, tarihi birer “belge” niteliği taşıyacağı için kaliteli bir şekilde kaydedilmesi önemlidir (Güven, 2014).

Şekil 2. Görüşme Sırasında Alınacak Tedbirler

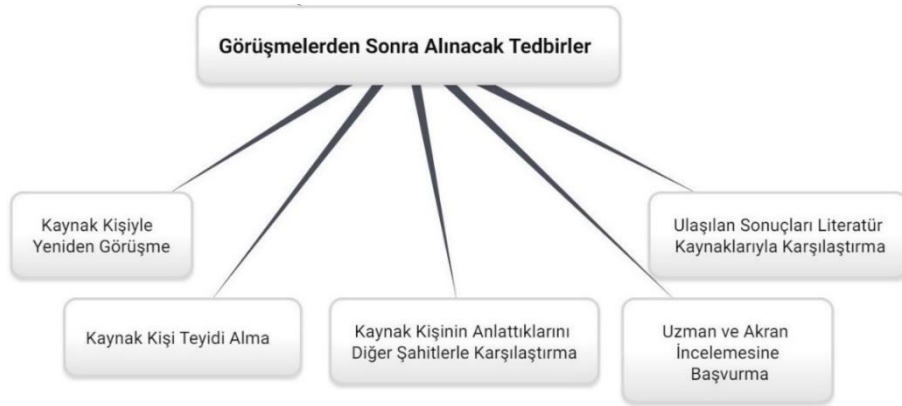
Şekil 2’de sunulan ikinci önlem, görüşme sırasında kaynak kişiyi rahatsız etmeden sorgulayıcı bir tavır içerisinde olmak ve verilerin bilgileri değerlendirmektir. Araştırmacı, yapacağı görüşme için hazırladığı soruları sorduktan sonra dikkatlice dinlemeli ve gerekli durumlarda önyargıları, çelişkileri ve tutarsızlıkları sorgulamalıdır (Oelofse, 2011). Bazı örnek durumlarda kaynak kişiler, bazı bölümleri kasıtlı olarak ya da farkında olmadan atlayabilir. Bu durumda görüşmeci, görüşmeye rehberlik

ederek ve ikna ederek ilgili bölümlere dönüp bilgileri netleştirmeli ve kuşkuları gidermelidir (Ritchie, 2015). Araştırmacı, çelişki tespit ettiğinde kaynak kişiden kanıt isteyebilir. Konuyu destekleyici fotoğraf, bilet, fatura, belge, video kaydı, eşya ve materyal varsa fotoğraflarını çekerek kayıt altına alabilir. Ayrıca bu kanıtların görüşme sırasında kaynak kişinin görebileceği bir yerde durması ve onlara bakarak konuşması, hatıraların canlanması ve daha detaylı bilgiler vermesini destekleyecektir. Buna karşın -nadir örnekler dışında- belgeleri incelerken, bu tür bir sorgulama yapma ve düzeltme imkânı yoktur. Bu sorgulama, yalnızca belgeyi ya da dokümanı hazırlayan kişiyle yapılacak görüşmede yapılabilir (Gardini, 2012). Bu örnek, sözlü tarihin belgelere dayalı tarihe karşı avantajını ortaya koymaktadır.

5.3. Görüşmelerden Sonra Alınabilecek Tedbirler

Görüşmelerden sonra verilerin doğruluğu ve güvenilirliğini sağlamak için alınacak ilk önlem, aynı kişiyle konu hakkında farklı zamanlarda konuşmaktır (Counce, 2001; Kikumura, 1986; Ritchie, 2015). Elbette hiç kimse her görüşmede aynı şeyleri anlatamaz (Abrams, 2010). Yine de eğer kaynak kişi, farklı zamanlarda konuyla ilgili benzer şeyler söylüyorsa verdiği bilgilere daha güvenilir bakılabilir (Angrosino, 2008). Aksi halde çelişkilerin giderilmesi için yeni kanıtlar aranır. Doğal olarak bu önlemi almak anlatıldığı kadar kolay olmayabilir. Bazı kaynak kişiler, ikinci bir görüşme için araştırmacıya zaman ayırarak yardımcı olmayabilir. Bu tedbiri alabilmek, araştırmacı ve kaynak kişi arasında kurulan iyi ilişkiye, kaynak kişinin anlatma ya da yardımcı olma isteğine göre değişebilir. Bu sorunu çözmek için kaynak kişiyle tanışma ve araştırmanın sürecini açıklama sırasında birkaç oturum görüşme yapılacağından haberdar edilebilir. Bu şartı kabul eden kaynak kişiler, ikinci ve diğer oturumlara katılmak konusunda daha istekli olabilir.

Şekil 3. Görüşme Sonrasında Alınacak Tedbirler

Şekil 3'te yer verildiği gibi ikinci önlem, kaynak kişi (katılımcı) teyidi almaktır. Görüşme dökümlerini kaynak kişilerin incelemesi, düzeltmesi ve onaylaması, transkriptlerin doğrulanması ve araştırma etiğinin korunması açısından da önemlidir (Mero-Jaffe, 2011; Güçlü, 2013). Bunun için öncelikle birebir yazıya aktarılan görüşme dökümleri (transkriptleri) kaynak kişiye gönderilir ve

bilgilerin doğruluğu için onay vermesi istenir. Bu uygulamada, döküm yapan kişiden kaynaklanan hatalar giderilir, kaynak kişilerin yanlış hatırladıkları bilgileri düzeltmeleri ve ek bilgi vermeleri sağlanır. Diğer yandan görüşülen kişiler, görüşme sırasında oluşan samimi sohbet ortamında söyledikleri bazı şeyleri bir müddet sonra yeniden dinlediklerinde veya okuduklarında ifade edilenlerin kendileri veya başkaları için olumsuz sonuçlar/etkiler doğurabileceğini düşünerek bu ifadelerin transkriptten çıkarılmasını isteyebilir (Hagens, Dobrow ve Chafe, 2009). Ayrıca değiştirilen ya da yansıtılmak istenmeyen bölümler tespit edilebilir. Böylece hem etik sorunların ortaya çıkması önlenir hem de verilerin güvenilirliği artar.

Üçüncü önlem, konu hakkında mümkün olduğunca fazla kaynak kişiyle görüşmek ve onların verdiği bilgileri birbirleriyle karşılaştırmaktır (Caunce, 2001; Kikumura, 1986; Oelofse, 2011; Şetkus, 2016). Bunun için araştırma konusunun diğer şahitleriyle görüşerek önceki görüşmelerde elde edilen veriler, karşılaştırmalı olarak değerlendirilir. Farklı kişiler, benzer olaylar hakkında benzer bilgiler veriyorsa ve daha geniş bir sosyal grubu temsil etme derecesi artıyorsa (Gardini, 2012; Lummis, 1998) o bilgilere daha fazla güvenilebilir. Bu temsil derecesini artırmak için konuyla ilgili mümkün olduğunca fazla kişiyle görüşmek gerekmektedir. Bu örneklem seçilirken, bazı kategoriler (şahit-başkasından duyan, şehirli-taşralı, erkek-kadın, farklı şehirler, çeşitli meslekler vs.) belirlenmeli ve sosyal grubu temsil edebilecek kişiler arasında denge sağlanmalıdır (Thompson ve Bornat, 2017).

Dördüncü önlem, sözlü tarih verilerini daha güvenilir hale getirmek için kanıtların kodlanmasının veya analizinin farklı araştırmacılar tarafından değerlendirmesidir (Cutler III, 1996; Gardini, 2012). Miles ve Huberman (1994) tarafından kodların kontrolü veya kodlayıcı güvenilirliği olarak adlandırılan bu yöntemin formülü şu şekildedir:

$$\text{Güvenilirlik: (Görüş Birliği)/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)}$$

Bu hesaplama sonucunda kodlayıcılar arasında %70'in üzerinde uyum sağlandığında, yapılan kodlama ve analizler güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu yöntemi sözlü tarih verilerinin analizinde kullanırken, veriyi birbirinden bağımsız şekilde en az iki araştırmacının kodlaması beklenir. Ardından aradaki görüş birliği ve görüş ayrılığına bakılarak kodlar ve kavramlar netleştirilebilir. Bu kapsamda kullanılacak ikinci yöntem akran değerlendirmesidir. Akran değerlendirmesinde bir araştırmacı, uzmanı olduğu alandaki bir çalışmayı değerlendirir ve geri bildirimlerde bulunur (Kelly, Sadeghieh ve Adeli, 2014). Bu süreçte bir araştırmacı tarafından yapılan analiz, başka bir meslektaş tarafından değerlendirilebilir. Her iki değerlendirme, farklı gözler ve yorumların işe katılmasını, dolayısıyla muhtemel hatalar ve yanlış anlaşılımların daha çabuk giderilmesini sağlayacaktır.

Beşinci ve son önlem olarak, kritik bir şekilde düşünmek, ulaşılan verilerin içeriğinin dışındaki düşünceleri başka kaynaklarla karşılaştırmak ve yorumlamaktır (Mariner, 2005; Miller-Rosser, Robinson-Malt, Chapman ve Francis, 2009; Oelofse, 2011). Sıkça vurgulandığı gibi, sosyal bilimlerde öznellik kaçınılmazdır ve bunu en aza indirmeye konusunda araştırmacının aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Lummis (1998) tarafından "üçgenleme" olarak adlandırılan bu işlem sırasında ulaşılan sözlü veriler, konuyla ilgili birincil belgeler, o zamanın gazeteleri, anılar ve kitaplar gibi farklı

türden kaynaklarla, belirli kriterler çerçevesinde karşılaştırılarak test edilir, değerlendirilir ve çapraz bir kontrol yapılır. Tutarlı ve çelişkili yönler belirlenir. Belirlenen çelişkilere göre araştırma genişletilir (Gardini, 2012; Ritchie, 2015). Ancak bu, sözlü verilerin tamamen yok sayılması değil, çelişkilerin sebeplerinin detaylı bir şekilde ele alınması demektir. Bu yapılmadığında araştırmacı, sözlü kanıtın geçerliliği konusundaki eleştirilere cevap veremeyecektir. Yazılı kaynaklarla desteklenen ve nispeten olgularla doğrulanabilen (Mariner, 2005) sözlü veriler, eleştirilere karşı hem daha güçlü olacaktır hem de inandırıcılığı daha da artacaktır.

6. Sonuç

Bu araştırmada literatürdeki diğer çalışmalara dayanarak hafıza bağlamında sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği meselesi ele alınmıştır. Bu değerlendirme neticesinde hafızaya dayalı sözlü kanıtların geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için alınabilecek 11 temel önleme yer verilmiştir. Bu önlemler, birbiriyle yakın ilişki içinde olan görüşme öncesi, sırası ve sonrasında olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır. Bu önlemlerin tamamı, hem güvenilirliğin hem de geçerliliğin sağlanmasında oldukça önemlidir. Ancak görüşme sırasındaki önlemler, daha çok verilerin güvenilirliğiyle ilgilidir. Görüşme sonrasında ulaşılan sonuçların literatür kaynaklarıyla karşılaştırılması ise doğrudan sözlü tarih verilerinin geçerliliğini sağlamaya yöneliktir.

Araştırma sonuçları bağlamında öncelikle bir sözlü tarih çalışmasının güvenilir verilere ulaşmasının, yapılan görüşmenin niteliğine, dolayısıyla görüşmecinin becerisine, yeterliliğine ve sabrına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecinin bu nitelikleri, görüşme sürecinde alınması gereken tedbirleri daha da önemli hale getirmektedir. Özellikle görüşme sırasında kaynak kişinin verdiği bilgileri sorgulamak, verilerin güvenilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Her şeye rağmen araştırmacıların sözlü ya da yazılı kaynakların avantajlarını bir üstünlük olarak sunmak yerine, bu kaynakların birbirinin eksiklerini ve zayıflıklarını tamamlamak için kullanmaları yerinde olacaktır.

Bu araştırmada sözlü tarihin diğer kaynaklardan daha iyi olduğu veya bunların yerini alabileceği iddia edilmemektedir. Öncelikle belgeye dayalı tarih ile sözlü tarihin geçerlilik ve güvenilirlik konularında aynı veya benzer niteliklere sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Sözlü tarih, çeşitli tedbirler alındığında geçerlilik ve güvenilirlik konusundaki sorunlarını büyük oranda aşabilmektedir. Bu çalışmada sunulan tedbirler dikkate alınıp uygulandığında, sözlü tarih verileri diğer kaynakların değerine, güvenilirliğine, yorumlanmasına ve aydınlatılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Bu araştırmada ele alınan sözlü tarih verilerinin geçerliliği ve güvenilirliği meselesi, bütün sosyal bilim disiplinlerinin ve bu disiplinler kapsamında yararlanılan araştırma yöntemlerinin temel tartışma konularındandır. Geçerlilik ve güvenilirlik sorunlarının özellikle sözlü tarih kapsamında vurgulanıyor olmasının en önemli sebebi, sözlü tarihçilerin bu meselelere ilgi göstermemeleri ve çalışmalarına yöneltilen eleştirilere gereken cevapları verememeleridir. Bu eleştirilere cevap vermek ve şüpheleri gidermek ya da en aza indirmek, büyük ölçüde sözlü tarih verilerini kullanan araştırmacıların tecrübesine ve bu araştırmada da önerilen hususlara dikkat etmesine bağlıdır. Özellikle hafıza çalışmalarının değerlendirilip hesaba katılmaması, görüşme veri ve sonuçlarının başka kaynaklarla

karşılaştırılmasının ihmal edilmesi, kaynak kişilerin uygun şekilde seçilmemesi, görüşmelerin sorgulayıcı bir anlayışla gerçekleştirilmemesi gibi sebeplerden dolayı tarihçiler, verilerin doğruluğunu kanıtlama konusunda ciddi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini tartışmak için yararlanılan çalışmaların yeterince güncel olamaması bile sözlü tarihçilerin ilgili eleştirilere cevap verme konusunda ihmal davrandıklarını göstermektedir.

Son olarak araştırma sonuçları bağlamında sözlü tarih verilerini çalışmalarında kullanacak araştırmacılara bazı önerilerde bulunmak gerekmektedir. Öncelikle sözlü tarih çalışmalarının özenli ve bütün aşamalarının çok iyi planlanarak yapılması oldukça kritiktir. Ayrıca bu çalışmada vurgulanan görüşme öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemleri uygulamak ve titiz bir şekilde süreci yönetmek, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini artıracaktır. Sözlü tarih verilerini kullanan bütün araştırmacılar, her iki kaynak türünü birbirini doğrulamak için kullanırsa daha geçerli sonuçlara ulaşabilecektir. Bütün bunlardan daha önemlisi ise, ister belgelerle çalışsın isterse de sözlü tarihe ağırlık versin bir tarihçinin her zaman ortaya koyduğu geçmiş tasarımının bir insan ürünü olduğunun; bu itibarla eksiklikler, hatalar, yanlışlıklar ve öznellikler içerebileceğinin ve asla geçmişin tam ve nesnel bir temsili olmadığını farkında olması gerekir. Bu makale, Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyularak hazırlanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın verileri, alanyazın çalışmalarından (makale, kitap, bildiri vb.), yani dokümanlardan oluştuğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Her iki yazar, makaleye aynı oranda katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. London: Routledge.
- Akçalı, A. A. (2007). *Yerel tarih ve tarih eğitimine katkısı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Angrosino, M. V. (2008). *Exploring oral history: A window on the past*. Long Grove, IL: Waveland.
- Aras, R. (2016). Assyrian/Syriac oral history as a counter-narrative in contemporary Turkish historiography. *Mukaddime*, 7(2), 259-273.
- Atkinson, R. C. ve Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. *Psychology of learning and motivation*, 2, 89-195.
- Baily, L. (2019). *Exploring the landscape of web oral history collections: A content analysis* (Unpublished Master Dissertation), New Zealand: Victoria University of Wellington.

- Batty, E. (2009). Reflections on the use of oral history techniques in social research. *People, Place and Policy Online*, 3(2), 109–121.
- Baum, W. (2007). The Other uses of oral history. *The Oral History Review*, 34(1), 13-24.
- Bornat, J. (1989). Oral history as a social movement: Reminiscence and older people. *Oral History*, 17(2), 16-24.
- Counce, S. (2001). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi* (Çev. B. C. Yalçinkaya). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih.
- Cowan, N. (2008). What are the differences between long-term, short-term, and working memory?. *Progress in brain research*, 169, 323-338.
- Cutler III, W. (1996). Accuracy in oral history interviewing. D. K. Dunaway ve W. K. Baum (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (99-106. ss.). Walnut Creek: Altamira.
- Çakmak, F. (2010). Sözel tarihçilikte saptamalar ve sorunlar: Bursa Örneği. M. Öz (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)*, içinde (545-556. ss.), Ankara: TTK.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Frisch, M. H. (1990). *A shared authority: Essays on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: State University of New York.
- Gardini, G. L. (2012). In defense of oral history: Evidence from the Mercosur case. *Journal of Politics in Latin America*, 4(1), 107-133.
- Gardner, P. (2003). Oral history in education: teacher's memory and teachers' history. *History of Education*, 32(2), 175-188.
- Güçlü, M. (2013). Eğitim tarihi araştırmalarında sözlü tarih uygulaması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 100-113.
- Gündüz, M. (2018). Metodoloji, kavram ve konu kısacında (Türk) eğitim tarihçiliği. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED)*, 4(7), 118-130.
- Güven, İ. (Ed.). (2014). *Tarih öğretimi kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem.
- Hagens, V., Dobrow, M. J. ve Chafe, R. (2009). Interviewee transcript review: Assessing the impact on qualitative research. *BMC Medical Research Methodology*, 9, 47-56.
- Hoffman, A. M. ve Hoffman, H. S. (2006). Memory theory: Personal and social. T. L. Charlton, L. E. Myers ve R. Sharpless (Ed.), *Handbook of oral history* içinde (275-96. ss.). Lanham, MD: Altamira.
- Kelly, J., Sadeghieh, T. ve Adeli, K. (2014). Peer review in scientific publications: Benefits, critiques & a survival guide. *EJIFCC*, 25(3), 227–243.

- Kikumura, A. (1986). Family Life Histories: A Collaborative Venture. *The Oral History Review*, 14, 1-7.
- Kyvig, E. K. ve Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki tarih* (Çev. N. Özsoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Lummis, T. (1998). Structure and validity in oral evidence. R. Perks and A. Thomson (Ed.), *The oral history reader* içinde (273-283. ss.). London: Routledge.
- MacKay, N., Quinlan, M. K. ve Sommer, B. W. (2013). *Community oral history toolkit: Volume 1*. Walnut Creek, California: Left Coast.
- Mariner, N. (2005). Oral History: From fact finding to history shaping. *Historia*, 14, 59-69.
- Mero-Jaffe, I. (2011). 'Is that what I said?' Interview transcript approval by participants: an aspect of ethics in qualitative research. *International journal of qualitative methods*, 10(3), 231-247.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miller-Rosser, K., Robinson-Malt, S., Chapman, Y. ve Francis, K. (2009). Analysing oral history: A new approach when linking method to methodology. *International Journal of Nursing Practice*, 15(5), 475-480.
- Morrissey, C. T. (2006). Oral history interviews: From inception to closure. T. L. Charlton, L. E. Myers ve R. Sharpless (Ed.), *Handbook of oral history* içinde (170-206. ss.). Lanham, MD: Altamira.
- National Colloquium on Oral History, (1966). *Goals and guidelines for oral history: Report of the sub-committee on goals and guidelines*. California?: publisher not identified.
- Neuenschwander, J. (1984). Oral historians and long-term memory. D. K. Dunaway ve W. K. Baum (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (324-332. ss.), Walnut Creek: Altamira.
- Oelofse, M. (2011). Applying principles of historical critique: authentic oral history?. *Journal for Contemporary History*, 36(1), 191-204.
- Özçelik, İ. (2014). *Tarih ve metodolojisi*. Ankara: Gazi.
- Passerini, L. (1979). Work ideology and consensus under Italian fascism. *History Workshop*, (8), 82-108, <http://www.jstor.org/stable/4288259>, Erişim Tarihi: 20.11.2020
- Portelli, A. (1990). *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany, N.Y: State University of New York.
- Portelli, A. (2005). A dialogical relationship: an approach to oral history. *Expressions Annual*, 14, 1-8.
- Purdue University, (2020). *Memory*, <http://www.psych.purdue.edu/~willia55/120/8.MemoryMM.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2020
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing oral history* (3th edition). New York: Oxford University.

- Schacter, D. L. (2002). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Seligman, H. (1989). Is oral history a valid research instrument?. *International Journal of Oral History*, 10(3), 175-82.
- Šetkus, B. (2016). Oral history in Lithuanian schools: Current situation and challenges. D. Trškan (Ed.), *Oral history education: Dialogues with past* içinde (147-148. ss.). Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO.
- Shopes, L. (1996). Using Oral History for a family project. D. K. Dunaway ve W. K. Baum. (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (231-40. ss.), Walnut Creek: Altamira.
- Thompson, P. ve Bornat, J. (2017). *The voice of the past: Oral history* (4th Edition). New York: Oxford University.
- Toprak, Z. (2007). Türkiye’de tarih yazımının evrimi ve yarının tarihi. *TÜBA Günce*, 37, 28-30.
- Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yow, V. R. (2014). *Recording oral history: A guide for the humanities and social sciences*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Bir Zamanlar Anadolu’da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi [1907 – 1914]*

Emrah YILMAZ**

Bir Zamanlar Anadolu’da Halı Dokumak: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Önemi [1907 – 1914]

Once Upon a Time Carpet – Making in Anatolia: The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] and its importance in the Ottoman Carpet – Making [1907 – 1914]

Özet

Bu araştırma, Osmanlı halıcılığının hem üretim ve ticaret hem de Anadolu halılarının yurt dışı piyasalarına pazarlanma ve ihracatında önemli bir rol oynayan The Oriental Carpet Manufacturers Limited’i [OCM] konu edinmektedir. OCM, Anadolu halıcılığında 1908’den I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde etkin bir rol oynamış ve Anadolu’nun birçok muhtelif yerinde tesis ettiği acenteler ve atölyeler sayesinde bu süreçte dikkate değer bir üretim hacmine ulaşmayı başarmıştır. OCM’nin bu başarısında şirketi meydana getiren altı kurucu şirket ile OCM’nin halı üretiminde uyguladığı eve iş verme sisteminin önemli bir rolü vardır. OCM, Bandırma Beyköy ve İzmir Mortakya’da kurduğu üretim tesisleriyle halı ham maddelerini de hegemonyasına almış ve bu anlamda halıcılıkta bir tekel olmuştur.

Abstract

This study focuses on The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM], which plays an important role in the production and trade of Ottoman carpets as well as the marketing and export of Anatolian carpets to foreign markets. OCM, played an active role in the Anatolian Carpets from 1908 to the First World War and was able to reach a remarkable production volume in this process thanks to the agencies and workshops it established in various parts of Anatolia. In this success of OCM, six founding companies that make up this company and OCM’s home employment system [putting – out], which is applied in carpet production, have an important role. OCM, also took the carpet raw materials into hegemony with the production facilities it established in Bandırma Beyköy and İzmir Mortakia and in this sense, it became a monopoly in carpet making.

Anahtar Kelimeler: OCM, Anadolu, Osmanlı Halıcılığı, Halı Üretimi, Halı Ticareti

Keywords: OCM, Anatolia, Ottoman Carpet- Making, Carpet Production, Trade of Carpet

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dokumacılık, insanlık tarihinin bilinen en eski zanaatlarından biri olmakla beraber yüzlerce yıldır dokuma tekniği ve özellikleri korunarak önemli el dokuması ürünler meydana getirilmiştir (Aytaç, 1999: 1 – 2). Genel anlamda dokumacılık özelde ise halıcılığın gelişmesi için Orta Kuşak iklim

* Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne sunulan “The Oriental Carpet Manufacturers Limited [Şark Halı Kumpanyası] ve Osmanlı Halıcılığındaki Yeri ve Önemi” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Emrah YILMAZ, Dr., Siirt Üniversitesi, Tarih Bölümü, emrah.yilmaz09@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5955-8277

özellikleriyle beraber küçükbaş hayvancılığın da gelişmiş olması gerekir. Bu noktada Türk topluluklarının yaşadığı coğrafi bölgelerde hem Orta Kuşak iklim özelliklerinin görülmesi hem de küçükbaş hayvancılığın yaygınlığı ve gelişmiş olması bu topluluklarda halıcılığın gelişmesini tetikleyen önemli faktörler olarak belirlemektedir (Ögel, 1991: 143 – 147). Konar – göçer bir yaşam tarzına sahip olan Türk aşiret ve topluluklarının Anadolu’ya yerleşmeleri Anadolu’da halıcılığın gelişmesine imkân sağlamış ve erken tarihlerden itibaren Uşak ve civarına yerleşen Kaçar, Karakeçili, Kızılkeçili, Tekeli ve Kınıklı gibi Türkmen aşiretleri bahsedilen bölgede halı ve düz dokuma yaygınlığının üretiminde ve yaygınlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Erken tarihlerde yapılan halıcılığın ticari bir önemi olmamakla beraber halı dokuma kültürünün yerleşmesi önemli bir husustur (Atalay, 1967: 22). Halıcılığın erken dönemlerden itibaren Anadolu’da yaygınlık kazanması bu coğrafyada yaşayan halklar için bir halk sanatı niteliği kazanmasına vesile olmuş, Anadolu’da halı dokumak bir halk kültürü halini almıştır (Ayata, 1987: 38).

Osmanlı coğrafyasında yaygınlık kazanan halıcılık, 19. yüzyıla kadar ticari değeri düşük bir nitelik göstermekle beraber bu yüzyıldan itibaren halıcılıkta birtakım yapısal değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. İmparatorluğun en uzun ve sancılı yüzyılı olarak nitelendirilen bu dönem (Ortaylı, 2012: 13 – 37), serbest ticaret ilkesi ile Osmanlı ekonomisinin bel kemiğini oluşturan ve yüzyıllardır varlığını sürdüren ekonomik sistemin de ortadan kalkmaya başladığı bir zamana tekabül etmektedir (Genç, 2012: 64). 19. yüzyılda bu ekonomik değişim ve dönüşümler yaşanırken yabancı halı tüccarları yurt dışı pazarlarına ihracat amaçlı Uşak gibi halı üretim merkezlerinde halı dokutturmaya başlamış ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren halıcılığın hem üretim hem de pazarlama sürecini organize eden yabancı halı ticaret evleri ortaya çıkmıştır. (BOA. HR. TO. 225/54, 20/03/1857, 2 – 3).[‡] Bu yabancı halı ticaret evlerinden 6’sı konumuzu oluşturan The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM][§]’i teşkil etmişlerdir (The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Catalogue, 1910: 1).^{**} Bu noktada OCM’yi oluşturan bu altı yabancı halı şirketinin tarihi geçmişleri, OCM’nin oluşumuna giden süreci anlamak açısından önemli mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır.

2. OCM’yi Meydana Getiren Yabancı Halı Ticaret Evleri ve Halıcılıktaki Etkinlikleri

Osmanlı imalat sektörünün önemli üretim alanlarından biri olan halıcılıkta her ne kadar halı ticaret evlerinin kuruluş tarihi 18. yüzyılın sonlarına uzansa da (Banaz, 1969: 6), yabancı halı ticaret evlerinin Osmanlı’da görünürlük kazanmaya başlaması 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren mümkün olmuştur (OCM Catalogue, 1910: 1). Bu yabancı halı şirketlerinin oluşturulmasında ticaret sermayesi önemli bir rol oynamıştır. Ticaret sermayesi halı şirketlerinin yanında ticaret sahasının diğer alanlarında faaliyet gösteren ticaret evlerinin kuruluşunda da önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İzmir gibi liman kentlerinde konuşlanan ve faaliyet gösteren bu ticaret evleri Avrupalı ticaret

[‡] Bu önemli halı ticaret evlerinden biri de *W. Griffitt & Co. Smyrna* şirketi idi.

[§] Bundan sonraki referanslarda The Oriental Carpet Manufacturers Limited yerine OCM kısaltması kullanılacaktır.

^{**} The Oriental Carpet Manufacturers Limited’in katalogu olan bu kitapçık bundan sonraki referanslarda, OCM Catalogue 1910 şeklinde verilecektir. Bu katalogta en eski yabancı halı şirketi olarak P. De Andria & Co., şirketinin ismi verilmiş ve bu şirketin kuruluş tarihi 1836 olarak kaydedilmiştir.

evleri ile bankalar tarafından yönlendirilmiş ve çoğunluğu Osmanlı tebaası olan yerli tüccarlar hem ihracata yönelik üretim faaliyetlerini genişletmek hem de Avrupa menşeli mamul ürünlerin kırsal kesime ulaşmasını sağlamak amacıyla kırsal alanlarla geniş bir ilişki ağı kurmuşlardır (Pamuk, 2018: 86).

Ticaret sermayesinin oluşumlarında önemli rol oynadığı şirketlerden bazıları araştırmamızın konusunu oluşturan OCM'yi kuran ve kurucu şirketler olarak ifade edilen yabancı halı şirketleridir. OCM'yi kuran altı yabancı halı şirketinden ilki *P. De Andria & Company*'dir ve 1836 yılında İzmir'de kurulmuştur. OCM'nin bir diğer kurucu şirketi ise *Habif & Polako*'dur ve bu şirket de yine İzmir merkezli olmak üzere 1840 yılında kurulmuştur. OCM'nin oluşumunda etkin olan bir diğer şirket ise Sivas (Duckert, 1904: 117), başta olmak üzere Anadolu halıcılığında uzun yıllar etkin bir şekilde halı üretimi yapan ve 1842 yılında İzmir'de kurulan *T. A. Spartali & Company* idi (Memorandum and Articles, 1907: 1).^{††} T. A. Spartali şirketi, 19. yüzyıl Osmanlı halı ticaretinde kayda değer gelişmeler gösterebilmiş ve Anadolu halılarının Mısır gibi ülkelere ihracatını yaparak İskenderiye ve Kahire gibi iki önemli kentte Anadolu menşeli halıların satışını gerçekleştirmek için halı satış mağazaları kurmuştur (St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu:11, No: 85, Notice; St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti İmzalı belge).^{††} Yukarıda isimleri verilen üç halı şirketi ya da ticaret evi 19. yüzyılın ilk yarısında teşekkül etmiş ve Osmanlı halıcılığının 19. yüzyıldaki hem üretim sürecinde hem de ihracatında kayda değer gelişmeler göstererek varlıklarını OCM'nin kuruluş yılı 1907'ye kadar devam ettirmişlerdir (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 2). Bu şirketlerden P. De Andria, Anadolu menşeli halıların üretiminde uzmanlaşırken; Habif & Polako ve T. A. Spartali Avrupa, Amerika ve Mısır gibi ülkelere halı ihracatında önemli bir mevki işgal etmiştir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti İmzalı belge; Annuaire Oriental (1889 – 1890). Cilt. 9, 679, 683).^{§§}

OCM'yi meydana getiren yukarıdaki üç şirket dışında 19. yüzyılın ikinci yarısında OCM'nin oluşumunun dışında kalan ancak Osmanlı halıcılığında etkin rol oynayan başka halı şirketleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri *W. Griffitt & Co. Smyrna* idi. Bu halı şirketi 1850'lerden itibaren Batı Anadolu'da önemli bir ticaret ağı kurabilmiş ve Uşak gibi halı üretim merkezlerinde kendileri de halı

^{††} OCM'nin İngilizce kuruluş nizamnamesi olan bu kaynak Memorandum and Articles of Association of The Oriental Carpet Manufacturers Limited (1907), ismini taşımaktadır. Bundan sonraki referanslarda bu kaynak Memorandum and Articles (1907) kısaltması ile verilecektir.

^{††} St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Ltd Collection, OCM'nin kuruluşundan itibaren önemli belge, doküman ve kaynaklarını barındıran bir arşivdir. Bu önemli arşiv bundan sonraki referanslarda SAC MECA OCM COL kısaltması ile verilecektir. OCM ile ilgili önemli bilgilerin saklandığı bu arşivin analitik tasnifi yapılmadığı için belge ve dokümanlar kutularda saklanmaktadır. Araştırmamızda kutu numaraları ile kutunun içinde numaralandırılan belgeleri önce kutu numarası sonra belge numarası ve varsa belgenin ismini vererek [Kutu: 11, No: 85, Notice gibi] referans gösterdik. Bundan sonraki referanslarda kutu büyük K harfi ile numara ise büyük N harfi ile gösterilecektir.

^{§§} Annuaire Oriental diğer bir adıyla Şark Ticaret Yıllıkları, bundan sonraki referanslarda AO şeklinde kısaltılarak verilecektir. AO'nun ciltleri için büyük C harfi kullanılmış sayfa numaraları cilt numarasından sonra verilmiştir.

tüccarı olan acenteleri sayesinde halı üretimini gerçekleştirebilmiştir (BOA. HR. TO, 225/54, 20/03/1857, 2 – 3). Griffitt Co., 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halılarının yurt dışı piyasalarında artan revacına binaen Londra’da mukim London House of Cardinal ve Hanford gibi İngiliz firmalarının Anadolu’daki acenteliğini üstlenmiş ve Anadolu halılarını İngiltere’ye ihraç etmiştir (FO. 195/2134, İzmir, 4 Aralık 1902). Griffitt Co.’nun yurt dışına halı ihracatı örneğinde de görüldüğü üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı halılarına yurt dışı piyasalarında talep artışının olması yabancı tüccarların halı üretim, ticaret ve ihracatına ilgilerinin devam etmesine ve ilerleyen zamanlarda yeni halı ticaret evlerinin kurulmasına sebep olmuştur. Bu halı ticaret evlerinden biri de 1878’de Londra merkezli olarak kurulan *G.P. & J. Baker Ltd* idi (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice). G. P. & J. Baker şirketi, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve Osmanlı halıcılığının hem üretim hem de ihracat noktasında önemli rol oynayan bir şirketti. Bu şirket, ticari varlığı ile tüzel kişiliğini OCM’nin kuruluş yılı olan 1907’ye kadar devam ettirmiş olmakla beraber OCM’nin kurucu şirketleri arasında Londra merkezli kurulan tek şirket olarak dikkat çekmektedir (Memorandum and Articles, 1907: 1; SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice). G. P. J. Baker şirketi, günümüzde aynı isim altında İngiltere’de ev tekstil ürünleri satan tanınmış bir şirket olarak ticari faaliyetlerine devam etmektedir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:5, Matthew Lee, History of Oriental Carpet Manufacturers, s. 3).

G. P. J. Baker şirketi dışında 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan OCM’nin bir diğer kurucu şirketi ise *Sydney La Fontaine* adındaki şirkettir. Sydney La Fontaine şirketi de OCM’nin diğer kurucu şirketleri gibi İzmir merkezli olarak 1880 yılında kurulmuştur. G. P. J. Baker şirketi hariç tutulursa bu kurucu şirketlerin ortak noktaları İzmir merkezli olmalarıdır. İzmir’in 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren halı ticaret hacminin artış göstermesi bu tür ticaret evleri veya şirketlerin İzmir’de kurulmasını kolaylaştırmıştır (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice; Memorandum and Articles, 1907: 1 – 8). Sydney La Fontaine şirketi ile G. P. J. Baker şirketleri yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı halıcılığında etkin rol oynayan şirketler olarak dikkat çekmektedirler. Bu noktada G. P. J. Baker Ltd’in kurucuları olarak George Percival ve James Baker isimleri ön plana çıkmaktadır; bu iki kardeş hem şirkete kendi isimlerinin ilk harflerini vererek şirketin isim babaları olmuşlar hem de şirketin Anadolu’daki halı üretim faaliyetleriyle yakından ilgilenmişlerdir (*From East to West*, 1984: 12 – 13; 22 – 26). G. P. J. Baker şirketi, Londra’da kurulmuş olmasına rağmen Anadolu coğrafyasının Uşak, Kula gibi farklı mahallerinde halı üretimiyle yakından ilgilenmiştir. Şirketin 1886’da yayımlanan halı katalogunda Uşak’taki üretim tüm ayrıntılarıyla betimlenmiştir (Wynn, 2008: 21 – 22). Bu katalog, Uşak ve Kula gibi halı üretim merkezlerindeki üretim sürecini ayrıntılarıyla betimlemesinin yanında üretimin nasıl gerçekleştiğine dair canlı bir anlatıma da sahiptir. Bu açıdan Uşak’taki halı üretimiyle ilgili aşağıdaki satırları veriyoruz:

“ (...) Uşak, düz bir plato üzerinde deniz seviyesinde 3 500 fit yükseklikte ve İzmir’in 200 mil kuzey – doğusunda yer almaktadır. Uşak’a ulaşmak zordur. (...) Türkiye halılarında kullanılan yün Anadolu’ya özgü bir cins olan kuyruğu yağlı koyunlardan elde edilmektedir. Yapağı kıymetli bir üründür ve koyunlar yerli halk tarafından büyük bir titizlikle beslenmektedir. (...) Yüksek platoların iklim koşulları parlak ve uzun yün üretimi için elverişlidir; bu yün keçeleşme özelliklerine sahip ve ne kadar yakın ve sıkı dokunursa tozun yünün içine girmesi o derece

önlenmiş olur. Yün kırıldıktan sonra ülkede [Anadolu'da] bol olarak bulunan borasik ve sabuntaşı kullanılarak en yakın akarsuda yıkanır. Daha sonra yün, elle eğirilip yün iplik elde etmek için kadınlara verilir. Boyama işinde Türkler büyük başarı gösterirler. (...) Mavi renk boya halk nezdinde önemli bir renktir. Kula Mavisî renginin sırrına sahip bir kişi başka renkte boyama yapmaz.” (Wynn, 2008: 21 – 22).

Yukarıdaki alıntıda da açıkça görüldüğü üzere G. P. J. Baker şirketi Anadolu'da yaygın bir şekilde halı üretimi gerçekleştirirken Kafkasya ve Musul gibi bölgelerden gelen dokuma ürünlerinin Paris ve Amerika'ya ihracatını da gerçekleştiriyordu. Şirketin ihracatını yaptığı ürünlerin geniş bir müşteri kitlesi vardı. Bu müşteri kitlesini özellikle İngiliz ve Fransız şirketler oluşturuyordu. Bu şirketler arasında ünlü The Army & Navy Stores, Bon Marché of Paris, Crosslands, Debenham, Freebody, Hampton's, Liberty's ve Printemps de Paris gibi ünlü birçok şirket ve mağazalar zinciri bulunmaktaydı (From East to West, 1984: 13 – 15).

G. P. J. Baker şirketi, hem Anadolu hem de Kafkasya ve Musul gibi bölgelerde üretilen halıların önemli bir ihracatçısı olurken; Sydney La Fontaine şirketi de 1880'lerden itibaren Anadolu'daki halı üretiminde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. La Fontaine şirketinin kurucusu Sydney James William La Fontaine, Osmanlı Anadolu'sunda üretilen tarımsal ürünlerin ihracatında önemli bir mevki işgal eden Whittall ailesinin kızlarından Edith Amelia Whittall ile 18 Aralık 1882'de evlenerek ticari anlamda önemli bir güç kazanmıştır. Osmanlı topraklarına yerleşen Levanten ailelerin – Barker, Lee, Charnaud, Whittall ve La Fontaine gibi - bu tür evlilikler yaptıklarına sıklıkla rastlanmakla birlikte Sydney'in evliliğinde temel güdüleyicinin ticari ilişkilerini geliştirmek olduğu anlaşılmaktadır (La Fontaine, 1934: 122, 140 – 141; Kurmuş, 1974: 27 – 29). Sydney, ifade edilen ticari ilişkilerinin de etkisiyle Uşak gibi halı üretim merkezlerinde bulunan halı dokuyucularıyla sözleşmeler yapmış ve bu bölgede 1880'lerden itibaren halı dokutturmaya başlamıştır. Sydney'in Uşak ve çevresinde gerçekleştirdiği halı üretimi Baker şirketinin gözünden kaçmamış ve Baker şirketi, La Fontaine şirketinin bu bölgede dokuttuğu halılarının önemli alıcılarından birisi olmuştur (Wynn, 2008: 20). Sydney La Fontaine'nin ticaretteki etkinliği ve halı üretimiyle artan tanınırlığı onu daha sonra İzmir İngiliz Ticaret Odası başkan yardımcısı olmasına giden süreci hızlandırmış ve 1911 yılına gelindiğinde Sydney'in İzmir'de bulunan iki önemli İngiliz şirketinin genel müdürü olarak görev yapmasına sebep olmuştur (FO. 195/2382, İzmir, 25 Kasım 1911).

Sydney La Fontaine şirketinin yanı sıra Osmanlı ticari hayatında önemli rol oynayan bir diğer şirket ise Sykes & Co. idi. OCM'nin kurucu şirketlerinden biri olan Sykes & Co. diğer kurucu şirketler gibi İzmir merkezli olmak üzere 1902 yılında kurulmuştur (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice; OCM Catalogue, 1910: 1). Sykes şirketinin kurucusu Joe Armitage Sykes idi ve bu kişi aslen İngiliz kökenli olup Huddersfield, Yorkshire'dendi (SAC MECA OCM COL, K:6, N:65, 9 Kasım 1914 tarihli ABD İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe). Joe Armitage, Sykes & Co. adındaki şirketi kurmadan önce İzmir'de Hicri 1309 [M. 1891 – 92] yılında halı ticaretine başlamış ve kendisine ait bir halı ticarethanesini açmıştır. Sykes, halı ticarethanesini kurduktan kısa bir süre sonra halı ticarethanesi önemli bir gelişme göstermiş ve bu gelişmenin bir işareti olarak da Sykes, halı piyasasında 1895 – 1896 yıllarına [H. 1313] gelindiğinde halı fiyatlarını düşürerek bu alanda bir

rekabet ortamı yaratmış ve kendisine rakip olan birçok halı tüccarını da ortadan kaldırmaya muvaffak olabilmıştır (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3).***

Sykes, 1890'ların sonlarına doğru halı piyasasında ticari üstünlük gösterdiğinden bu ticareti kendi inhisarına almak istemiş ve bundan dolayı da halı üretimi için gerekli olan ham maddelerin – yapığı, yün iplik, boya – kendi tekelinde olması gerektiğini düşünerek bu yönde adımlar atmaya başlamıştır. Bu adımlardan sonuçları açısından belki de en önemlisi 1902'de Sykes & Co.'yu kurduktan sonra Hüdavendigâr Vilayeti Bandırma Kazası Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını Hicri 1320 [M. 1902/3] tarihinde beş yıllığına kiralamak olmuştur (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3). Sykes, Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasını sadece kendi adına değil aynı zamanda İzmir'de bulunan Harold Frederick Giraud^{***} (SAC MECA OCM COL, K:6, N:65 Sykes Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme) gibi birtakım halı tüccarlarının iştirakiyle kiralamıştır (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3; Ahenk, 11/Ca/1325, S: 3324, 3).^{***} Sykes ile Harold F. Giraud arasındaki ortaklığın daha sonraki yıllarda da devam ettiği ve 1907 yılına gelindiğinde Sykes ile Harold F. Giraud'nun, Sykes şirketinin müdürleri olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice).

Sykes ve Harold F. Giraud ortaklığında kiralanen ve 1907 yılına kadar bu kişiler tarafından işletilen Beyköy yün iplik fabrikası, Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan halı üretim merkezlerine halı ham maddesi yün iplikler göndermekteydi (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3; Ahenk, 11/Ca/1325, S: 3324, 3; Ahenk, 24/C/1325, S:3361, 3). Anadolu'da bulunan halı üretim merkezlerinin başlıca yün iplik tedarikçisi haline gelen bu fabrika 1907 yılına gelindiğinde Batı ve Orta Anadolu'da bulunan 14 halı üretim merkezinde kullanılan yün ipliğin %84'ünü temin eder hale gelmiştir (Quataert, 1999: 265). Sykes & Co.'ya ait Beyköy'deki yün iplik fabrikası Anadolu'da 14 halı üretim merkezine yün iplik göndermekle beraber Uşak, bu fabrikanın yün ipliklerinin gönderildiği mahaller arasında yer almamaktaydı (Ahenk, 6/S/1325, S:3245, 3). Bunun en önemli nedeni Uşaklı tüccarların 20. yüzyılın başından itibaren Uşak'ta inşa ettirdikleri yün iplik fabrikaları ile Uşaklı tüccarların Bandırma ipliklerinin Uşak'a girişine karşı direnç göstermiş olmalarıdır (Çakmak, 2008a: 41 – 58; BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 2; BOA. DH.ŞFR, 380/7, 3/03/ 1323, 1; 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki, 1333: 109). Beyköy'deki fabrika her ne kadar Uşak'a yün iplik göndermede bir direnişle karşılaşmış olsa da ürettiği yün iplikleri İzmir'de halı ticaretiyle uğraşan tüccarlara satmak için mukaveleler imzalamış ve bu şekilde iplik üretimini merkezileştirerek Anadolu'nun birçok yerinde el ile yapılan yün iplik üretimine ciddi bir darbe vurmuştur. Bu merkezlerden biri de uzun yıllardır el emeğiyle yün iplik üreten Demirci'ydi (Ahenk, 9/S/1325, S: 3248, 2). Kaynaklardan

*** Ahenk Gazetesi referans verilirken sadece Hicri takvim verilmiş, gazetenin sayı numarası büyük S harfi ile gösterilerek sayfa numarası gazetenin ilgili sayısından sonra verilmiştir.

*** Bu kişinin İzmir'de iş yapan önemli bir tüccar olduğu ve genellikle Harry Giraud ismi ile bilindiği ve tanındığı OCM'nin kayıtlarında belirtilmiştir.

*** Ahenk Gazetesi'nin ilgili nüshalarında Bandırma Beyköy'deki fabrikanın İzmir'de bulunan birtakım halı tüccarlarıyla beraber kiralandığı belirtilmektedir. Bu ortakların kim oldukları gazetenin ilgili sayılarında belirtilmemekle beraber araştırmalarımız sırasında bu fabrikanın ortaklarından birinin yukarıda ismi geçen Harold Frederick Giraud olduğunu tespit ettik. Bkz. SAC MECA OCM COL, K:6, N:65 Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme.

anlaşıldığı kadarıyla Demirci'nin de içinde bulunduğu Gördes, Simav ve Akhisar gibi birçok mahalde el ile yün iplik üretimi 1907 yılına geldiğinde ortadan kalkmıştır (Ahenk, 9/S/1325, S: 3248, 2; Ahenk, 24/C/1325, S:3361, 3; SAC MECA OCM COL, K:5, N:49, Memorandum).^{§§§} Buraya kadar verilen açıklamalardan Sykes & Co.'nun Bandırma Beyköy'deki yün iplik fabrikasıyla el ile yapılan yün iplik üretimine ciddi bir darbe vurduğu ve aynı zamanda yün iplik üretimini kendi adına merkezileştirdiği söylenebilir.

Sykes & Co. yün iplik üretimini bu şekilde monopolize ederken aynı zamanda halıcılığın bir diğer vazgeçilmez ögesi olan boyacılık için de 1906 yılında İzmir'de bir boyahane tesis etmiştir (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3). 1907 yılına ait bir kayıttan bu boyahanenin dönemin en modern makineleriyle donatılmış olduğu ve büyük miktardaki yün ipliklerin buhar kazanlarında boyandığı ifade edilmiştir. Bu önemli tesis 1907 yılında iki Alman teknisyen tarafından idare edilmekteydi (SAC MECA OCM COL, K:5, N:49, Memorandum). Bu boyahanenin önemi Sykes & Co.'nun yün iplik üretimini merkezileştirmesinin yanında yün ipliklerin boyanmasını da merkezileştirerek ham maddelerin üretim ve teminini kendi bünyesinde toplamasından ileri gelmektedir. Sykes şirketi, bu amaç doğrultusunda Bandırma Beyköy'den gönderilen yün iplikleri İzmir'deki boyahane boyattırıyor ve daha sonra Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan halı üretim merkezlerine gönderiyordu (Ahenk, 24/C/1325, S: 3361, 3). Buraya kadar dile getirdiğimiz açıklamalar doğrultusunda OCM'nin teşekkülüne giden sürecin nasıl oluştuğunu, kurucu şirketler olarak addedilen yabancı halı şirketlerin Osmanlı halıcılığındaki etkinliklerini belirtmeye çalıştık, tüm bu açıklamalardan sonra OCM'nin nasıl ve ne şekilde teşkil ettiği, ettirildiği üzerinde durabiliriz.

3. The Oriental Carpet Manufacturers Limited'in Bir Şirket Olarak Teşkil

Osmanlı İmparatorluğu'nda başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu Bölgesi'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli sayıda halı ticaret evi ve şirketlerinin kurulduğunu daha önce ifade etmiştik. İzmir ve çevresindeki bu şirketleşme sürecinde İngiliz tüccar ve sermayedarlarının önemli rol oynadığı ve bunların birçok teşebbüste bulduklarını belirtmek gerekir (The Times, 8 March 1907, 38275, 5).^{****} İzmir ve çevresinde bu tür şirketlerin ortaya çıkmasında İzmir'in kendine özgü ekonomik özellikleri önemli bir rol oynamıştır. İzmir, öncelikle iki demiryolu hattının inşa edilmesiyle hinterlandıyla görece erken tarihlerde bağlantı kurabilmiş Doğu Akdeniz'deki tek kentti. Bağlantı kurulan hinterlandın zenginliği İzmir'in gelişimine olumlu katkı sağladığı gibi İzmir'in coğrafi konumu ve iklimi de İzmir ve çevresinin ekonomik açıdan gelişmesini sağlayarak ticaret sermayesinin oluşumuna ve bu süreç ise şirketleşmeye giden süreci hızlandırmıştır (The Times, 7 August 1906, 38092, 3; The Times, 14 October 1908, 38777, 10). Ticaret sermayesinin birikimine sebep olan bu ekonomik özellikler aynı zamanda kısmen burjuva özellikler taşıyan bir sınıfın ortaya çıkmasına da sebep olmuştur (Frangakis – Syrett, 2015: 417 – 418).

^{§§§} OCM'ye ait Memorandum isimli ve 27 Mayıs 1907 tarihli yukarıda referans gösterilen belgede ismi verilmemekle beraber el ile yün iplik üretiminin bazı bölgelerde çoktan ortadan kalktığı belirtilmiştir.

^{****} The Times (London) gazetesi bundan sonraki referanslarda The Times kısaltması ile verilecektir. Gazetenin ilgili sayısı gazetenin yayınlandığı tarihten sonra, sayfa numarası da en sonda verilmiştir.

Avrupalı girişimci ve sermayedarlar ile halı tüccarlarının oluşturduğu burjuva nitelikler taşıyan bu sınıf halıcılıkta kısa sürede önemli gelişmelerin yaşanmasına, halıcılığın sadece Batı Anadolu'ya özgü bir ekonomik aktivite olmaktan çıkıp Anadolu'nun birçok mahalline yayılmasında doğrudan etkili olmuşlardır (Report for the year 1902 – 03 on the trade and commerce of the district of Smyrna, 1904: 7 – 8; Ahenk, 1/S/1325, S: 3241, 1).^{****} Bu tüccar ve girişimcilerden bazıları uzun yıllardır Osmanlı Anadolu'sunda halıcılıkla yakından ilgilenen kişi ve şirketlerdi. Uzun yıllardır halı ticaretiyle ilgilenen ticaret evlerinden bazıları P. De Andria & Co., Habif & Polako, T. A. Spartali & Co., G. P & J. Baker, Sydney La Fontaine ve Sykes & Co. gibi halı şirketleriydi. Bu altı şirket dönemin en önemli halı şirketleri arasında yer almakla beraber 20. yüzyılın başında Avrupa ve Amerika'da Osmanlı halılarına olan talebin sürekliliğinin farkında olarak bu talebi en kısa sürede karşılayabilecek ve aynı zamanda halı ticaretinde önemli bir tekel oluşturarak Osmanlı halıalarının üretiminde uzmanlaşıp onları yurt dışına ihraç edecek olan "*The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM]*" adındaki şirketi 16 Aralık 1907 tarihinde 400.000 Sterlin (£) sermaye ile kurmuşlardır. OCM, limitet bir şirket olarak teşkil edilmekle beraber şirketin kayıtlı olduğu ülke İngiltere [Londra] idi; yani tekel özellikleri taşıyan bu şirket kurulduğu 16 Aralık 1907 tarihinde bir İngiliz şirketi olarak tescillenmiştir. Şirket, İngiliz kanun ve nizamlarına göre teşkil edilmişse de şirketin genel merkezi İzmir'de bulunmaktaydı. OCM tarafından hem genel merkez hem de antrepo olarak kullanılan bina İzmir rıhtımında bulunmaktaydı (Memorandum and Articles, 1907: 1 – 10; Ahenk, 11/Ca/ 1325, S: 3324, 2).

OCM'yi kuran altı kurucu şirket, OCM'yi kurduktan sonra kendi namlarına halı ticareti yapmayacaklarını 1 Ocak 1908 itibariyle kamuoyuna ilan etmişlerdir. Bu kurucu şirketler aynı zamanda Paris, Londra, Kahire ve İskenderiye gibi yerlerde bulunan acente, şube ve halı satış mağazalarını da 1 Ocak 1908 tarihi itibariyle tasfiyeye tâbi tutmuşlardır (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co. ilanı). 16 Aralık 1907 tarihinde kurulan OCM, 1 Ocak 1908 tarihi itibariyle de Anadolu coğrafyasındaki ticari faaliyetlerine diğer bir anlatımla halı üretim, ticaret ve ihracatına başlamıştır (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice, Ahenk, 16/M/1325, 3228, 1; Ahenk, 30/Ca/1325, 3340, 2; İkdam, 18/M/1325, 4582, 2). OCM'nin bir şirket olarak teşkili kadar bu şirketin oluşumuna kimlerin öncülük ettiği de önemli bir husustur. OCM'nin kuruluşuna kimin veya hangi şirket/şirketlerin öncülük ettiğine dair kaynaklarda birbirinden farklı dört görüş bulunmaktadır. G. P. J. Baker şirketinin kayıtlarına göre Sydney La Fontaine, G. P. J. Baker şirketini yeni oluşturulacak OCM'ye katılması için ikna etmiş ve bu ikna sonucunda Baker şirketi OCM'nin oluşumunda yer almıştır. Bu kaynağa göre OCM'nin oluşumunda kilit rolü Sydney La Fontaine oynamıştır (From East to West, 1984: 15). OCM'nin kuruluşuna öncülük ettiği varsayılan bir diğer şirket ise ilk iddianın tersi bir görüşü paylaşmaktadır. Bu görüşe göre G. P. J. Baker şirketi, Sydney La Fontaine'i ikna ederek bu kayda değer halı şirketinin oluşmasına vesile olmuştur (SAC MECA OCM COL, K:3, N:5, Matthew Lee, History of the Oriental Carpet Manufacturers, 7).

^{****} Yukarıda referans edilen İngiliz konsolosluk raporları bundan sonra Report for the year kısaltması ile verilecek ve konsolosluk raporunun hangi yıla ve şehre ait olduğu da referansta gösterilecektir.

OCM'nin kuruluşuna öncülük ettiği varsayılan diğer şirketler ise T. A. Spartali & Co. ve P. De Andria & Co. şirketleridir. Dönemin İzmir basınına göre T. A. Spartali'nin genel müdürü Albert Aliotti ile P. De Andria'nın müdürü Hermann De Andria, OCM'nin teşkiline teşebbüs eden girişimciler olarak belirtilmişlerdir (Ahenk, 16/M/1325, S: 3228, 1).^{****} Bununla beraber OCM'yi meydana getirme teşebbüsünde bulunan bir diğer şirketin ise Sykes & Co. olduğu iddia edilmiştir. Buna göre OCM'nin teşkilinden önce Sykes & Co.'nun başındaki Joe Armitage Sykes'in Uşak'a giderek oluşturulacak yeni şirkete Uşaklı halı tüccarlarını da katılmaya davet ettiği ancak Uşaklı tüccarların bu oluşuma katılmaya razı olmadıkları ifade edilmektedir. OCM'nin oluşumunda Sykes'in etkin rol oynadığı iddiasına göre, Sykes İzmir'de bulunan halı tüccarlarıyla yaptığı uzun müzakerelerden sonra OCM'yi kurabilmiştir (Ahenk, 6/S/1325, S:3245, 3). Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM'nin teşkiline giden sürece hangi kişi, kişiler veya şirketlerin öncülük ettiğinin tespiti kaynakların birbirinden farklı bilgiler vermesi yüzünden tam olarak anlaşılammaktadır. Buna rağmen OCM'yi meydana getiren kurucu şirketlerin, şirketin oluşum sürecinde iş bölümüne dayalı bir ortaklık kurmak istemeleri, bu şirketlerin belli bir uzmanlık etrafında bir araya geldiklerini göstermektedir. OCM'nin oluşum sürecinde iş bölümünün kurucu şirketler tarafından şu şekilde yapılması öngörülmüyordu:

Tablo. 1. OCM'nin Oluşum Sürecinde Kurucu Şirketler Tarafından Yapılması Öngörülen İşbölümü (SAC MECA OCM COL, K:5, N:49, Memorandum).

Şirket İsmi	Öngörülen İş Bölümü/Alan
Sydney La Fontaine	Tasarım, boyama, personel
T.A. Spartali & Co.	Acenteler, şirket avansları
P. De Andria & Co.	Satış işlemleri
Sykes & Co.	Yün, iplik

Yukarıda ifade edilen iş bölümü OCM'nin daha sonraki ticari faaliyetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kurucu şirketlerin bu şekilde örgütlenip işbölümüne gitmeleri yurt dışından özellikle İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerden gelen halı talebinin doğrudan bir sonucudur. Kurucu şirketlerin, yurt dışındaki halı talebi doğrultusunda örgütlenmeye çalışmaları bu şirketlerin ticari öngörülerinin de ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:49, Memorandum). OCM, bu şekilde Osmanlı halıcılığında bir tekel olarak ortaya çıkarken şirketin oluşumuna tepkiler de gecikmemiştir.

^{****} İlgili gazete nüshasında OCM'nin kuruluşuna ön ayak olan şirketler için şu ibareler kullanılmıştır: "Bu emr-i azîmin müteşebbisleri Spartali ve şirketi ticarethanesinin müdürü Albert Aliotti, Dersaadet'deki De Andrea Şirketi büyük halı ticarethanesinin müdürü Hermann De Andrea nam zâtlardır."

3.1. OCM'nin Oluşumuna Bir Tepki: Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi/ Şirketi

1907 yılı, Osmanlı coğrafyasında halı üretim ve ticaretiyle ilgilenen kişi ve şirketler açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Her ne kadar OCM, 16 Aralık 1907'de bir şirket olarak teşkil edilmişse de OCM'nin 1907'nin Şubat ayından itibaren İzmir'de meydana getirildiği haberleri İzmir basınının önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiş ve İzmir basınında OCM'nin halı üretim ve ihracatında gün be gün tekelleşeceği haberleri sıkça tartışılır olmuştur (Ahenk, 30/Ca/1325, S: 3340, 2; Ahenk, 1/C/1325, S: 3341, 2; Ahenk, 2/C/1325, 3342, 2). Anadolu coğrafyasında kuruluş tarihleri 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan birçok yabancı halı ticaret evi veya şirket olmasına rağmen belki de hiçbirinin kuruluşu OCM kadar ses getirmemiş aynı şekilde yerli tüccar ve dokuyuculardan tepki görmemiştir (Ahenk, 11/Ca/1325, S: 3324, 2; Ahenk, 30/Ca/1325, S: 3340, 2). Bu tepkilerin verildiği mahallerden biri de Uşak'tı. Uşak'taki tepki, OCM'nin kuruluşuna dair haberler gündeme geldiği andan itibaren verilmeye başlanmıştır. Bu tepkiler, OCM'nin teşkiliyle Uşak ve çevresinde halıcılıkla hayatlarını idame ettirenlerin karşılaşacakları sorunlar ile OCM'nin halıcılıkla uğraşan 30.000'e yakın insanın geçimlerinin teminini ortadan kaldırmaya odaklanıyordu (Ahenk, 6/S/1325, S: 3245, 3).

OCM'nin halıcılıkta bir tekel oluşturması karşısında yerli tüccarlar tarafından bir adım atılması gerektiği İzmir basınında sıkça tartışılmış ve bu konuda sadece Uşaklı halı tüccarlarının değil aynı zamanda Anadolu'nun diğer önemli halı üretim merkezlerinde bulunan tüccarların da bir adım atması ve OCM karşısında hızlı bir şekilde şirketleşmeleri önerilmiştir (Ahenk, 9/S/1325, S: 3248, 2 – 3). İzmir basınında dile getirilen şirketleşme konusu Uşaklı halı tüccarları tarafından dikkate alınmış ve bu tüccarlar, kendi aralarında birçok kez müzakereler yaparak bir şirket oluşumunu gündemlerine almışlardır. Yapılan müzakere ve görüşmelerden sonra Uşaklı halı tüccarları 30 – 31 Mart 1907 tarihinde "*Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi*" adında milli bir halı şirketi meydana getirmişlerdir (Ahenk, 16/S/1325, S: 3254, 2; SAC MECA OCM COL, K:6, N:65, Isaac M. Hazanla Yapılan Sözleşme). Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi, 28 maddeden oluşan ve amaçlarını gayet açık belirten bir sözleşme üzerine teşkil edilmiş ve şirketin sermayesi 50.000 Osmanlı Lirası olarak belirlenmiştir. II. Meşrutiyet öncesi kurulan ilk milli halı şirketi (Ahenk, 20/S/1325, S: 3257, 3; Yetkin, 1996: 14 – 19; Yetkin, 1996a: 26 – 31) olma vasfına sahip olan bu şirket, kuruluş amacında açıkça OCM'ye ve onun halıcılıktaki tekeline karşı kurulduğunu ifade etmiştir. Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi'nin OCM'ye karşı teşekkür edildiğini aşağıdaki sözler açık bir şekilde göstermektedir:

"Mukavelenâme şirketin menafiinden daha ziyade menafi ve istifade-i fukarayı muhâfaza ve asar-ı sanaiyyemizin her türlü su-i istimalatdan vikâyesiyle terakkiyat-i nesciyeyi ve teksir-i ihracatını temin ve *sendika belasının tecavüzat-ı muzirrasını min - külli'l – vücûh men' edecek* birçok mevaddı havi noktalar üzerine müessesdir." (Ahenk, 16/S/1325, S: 3254, 2).

OCM'nin halıcılığı monopolize etme amacına karşı oluşturulan Uşak Halı Ticarethanesi'nin oluşumuna Uşaklı halı tüccarlarından 18'i iştirak ederken sadece birkaçı bu oluşumun dışında kalmıştır. Bu oluşumda yer alanlar arasında Tiridzâde Mehmed Paşa, Hamzazâde Hüseyin Hüsnü, Helvacızâde Ömer, Bacakzâde Ali Rıza, Hacı Gedikzâde Hacı Hafız Mustafa, Akarcalızâde İsmail Efendi ve İzmir'de ikamet eden İtalyan asıllı halı tüccarı Isaac M. Hazan gibi tüccarlar bulunuyordu (SAC

MECA OCM COL, K:6, N:65, Isaac M. Hazan'la yapılan sözleşme, Ahenk, 24/C/1325, S:3361, 3; Ahenk, 16/S/1325, S: 3254, 2; Çakmak: 2008: 140). Şirketi oluşturan tüccarlardan da anlaşılacağı üzere Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi dönemin önemli teşebbüslerinden biri olarak tarihe geçmekle beraber II. Meşrutiyet dönemi şirketleşme sürecinin prototipi bir şirket özelliği göstermektedir. 1907 Nisan ayında faaliyetlerine başlayan bu şirket OCM karşısında ilerleyen zamanlarda etkin bir rekabet sağlayamamıştır. Bunun nedenlerinden biri, OCM'nin kendisine rakip olarak gördüğü bu şirketi sindirme politikasıdır. OCM'nin erken tarihli – 1907 yılı – kayıtlarından OCM'nin Uşak Halı Ticarethanesi'ni oluşturan tüccarlardan Hamzazâde Hüseyin ile ismi belirtilmeyen diğer iki tüccarla işbirliği yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. 27 Mayıs 1907 tarihli bir kayıta, Uşak Halı Ticarethanesi'ni oluşturan kişilerin OCM tarafından kendisine ham madde temin eden bir konuma getirilmeye çalışıldıkları belirtilmektedir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:49, Memorandum).^{§§§§}

OCM'nin kendisine rakip olabilecek şirketleri farklı şekillerde sindirmesinin yanında OCM'ye karşı etkin bir rekabetin oluş(a)mamasının başka gerekçeleri de bulunuyordu. 1 Ocak 1908 tarihi itibarıyla faaliyete geçen OCM, yaklaşık 16 ay sonra – Nisan 1909'da – Batı Anadolu'da bulunan Denizli, Demirci, Gördes, Isparta, Manisa, Milas, Kula, Kütahya, Simav, Uşak ile Orta Anadolu'da bulunan Konya, Akşehir, Sille ve Niğde gibi birçok halı üretim merkezinde acenteler kurmuş ve halı üretimini organize ederek hızlı bir şekilde Anadolu'ya yayılabilmektedir. Bu durum, Uşak Halı Ticarethanesi gibi yerel nitelikleri ağır basan şirketlere bir rekabet ortamı bırakmamış olabilir (FO.195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909). Uşak Halı Ticarethanesi'nin OCM karşısında rekabet edememesinin bir diğer sebebi de OCM'nin ticari faaliyetlerine başlamasından bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde Uşak'ta bulunan başta Kıyyezâde Hacı Osman olmak üzere Helvacızâde Mehmed, Hamzazâde Ali, Ali Mollazâde Ali, Thomas D'Isidoro, Canzâde Yusuf, Hızarzâde Hacı Hüseyin gibi halı tüccarlarını kendisine bağlaması ve onları kendi acenteleri yapmasından ileri gelmektedir. Bu acentelerle işbirliği yapan halı tüccarları da dikkate alındığında OCM'nin sadece Uşak'ta bile birçok halı tüccarını kendisine bağladığı sonucuna ulaşılabilir (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909).

4. OCM'nin Osmanlı Devleti'ndeki Hukuki Statüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaret Kanunu ile şirket türleri ve bunların işlev ve tanımlamaları yapıldığında yabancı şirketlerle ilgili mevzuata yer verilmemiştir. Yabancı şirketler hakkında ne Mecelle'nin adı şirketlerden bahseden Kitabü'l Şirketi'nde ne de Ticaret-i Berriyeye Kanunu'nda bir hüküm yer alıyordu (Toprak, 1995: 54 – 56; Toprak, 2012: 190 – 191). Osmanlı Devleti, yabancı şirketlerin imparatorluk dâhilinde daha etkin ticari, ekonomik faaliyetler yürüttüğünün farkında olarak bu yabancı şirketleri kontrol altına almak için Ticaret Nezareti bünyesinde bir komisyon teşkil etmiş (Toprak, 1995: 54 – 56; Toprak, 2012: 190 – 191), bu komisyonun çalışmaları sonucu da 8 Aralık 1887 tarihinde "*Memalik-i Ecnebiyye'de Teşekkül eden Anonim Şirketlerinin Memalik-i Devlet-*

^{§§§§} 27 Mayıs 1907 tarihli James Baker'dan George Baker'a yazıldığı anlaşılan mektupta Uşak Osmanlı Halı Ticarethanesi "Ouchak Combine" olarak ifade edilmekle beraber Hamzazâde Hüseyin ile ismi verilmeyen diğer iki tüccarın İzmir'de oldukları ifade edilmiştir.

i Aliye'de İcray-ı Muâmelat için Küşad veyahut Tayin Edecekleri Acentalar Hakkında Nizamname" hazırlanmıştır. Bu nizamname ile yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında yürütecekleri faaliyetler hakkında nasıl bir yol izlemeleri gerektiği belirlenmiştir (BOA. İ. MMS, 95/4008, 22/03/1305, 1; Düstur, I. Tertip, C: 5, 963 – 965).

Bu önemli nizamnameye yabancı ülke konsoloslukları tarafından itiraz edilmiş ve bu nizamname yürürlüğe girememiştir. Yabancı ülke konsolosluklarının bu nizamnameye karşı olmalarının en önemli nedenlerinden biri serbest ticaret ilkesiydi, serbest ticaret sayesinde elde ettikleri ekonomik kazançlarına darbe vurulacağını düşünen bu ülkeler nizamnamenin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne sözlü nota vermişlerdir (BOA. ŞD. 2549/9, 27/06/1307, 1 – 14; Toprak: 1995: 56; Toprak, 2012: 190 – 191). Her ne kadar 8 Aralık 1887 tarihli nizamname yürürlüğe girememişse de Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketleri kontrol altına alma isteği daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu isteğin somut bir tezahürü olarak 25 Mart 1906 [R. 12 Mart 1322] tarihli "*Memalik-i Mahruse-i Şahane'de İfa-i Muamele Etmekte Olan Ecnebi Anonim Şirketleriyle Sigorta Kumpanyaları Hakkında Nizamname*" yayınlanmıştır (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 6; Düstur, I. Tertip, C: 8, 470 – 476; Report for the year 1906 on the trade and commerce of Smyrna, 1907: 7). 25 Mart 1906 tarihli nizamnamenin 1. maddesinde Osmanlı'da şube ve acenteler aracılığıyla faaliyette bulunacak yabancı şirketlerin Ticaret Nezareti'ne şirket unvanı, teşkil edildiği mahal, tâbiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı topraklarında yürüteceği faaliyetler için Osmanlı kanun ve nizamlarını kabul ettiğine dair bir dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermesi gerektiği belirtiliyordu (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 1/19, 30/09/1330, 1; Düstur, I. Tertip, C: 8, 470). Osmanlı Devleti, nizamname, yasa ve kanunlarına tâbi olmayan yabancı anonim veya sigorta şirketlerinin tüzel kişiliklerinin tanınmayacağını belirtmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 5 – 6).

OCM'nin Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetleri de 25 Mart 1906 tarihli nizamname kapsamında hukuki bir anlam kazanmaktadır. OCM, 16 Aralık 1907 tarihinde, 1862 – 1907 tarihli İngiliz Şirketler Yasası'na göre limitet bir şirket olarak teşkil edilmiş ve aynı zamanda İngiliz Ticaret Bakanlığı kayıtlarında da 31 Aralık 1907 tarihine kadar İngiltere'de kurulan ve tescil edilen şirketler arasında yer almıştır (Companies: Seventeenth General Annual Report, 1908: 56). OCM, her ne kadar resmi olarak İngiltere Londra'da kurulmuşsa da tüm ticari faaliyetlerini Osmanlı topraklarında sürdürmekteydi. Bu durumda da şirketin Osmanlı kanunlarına tabi olması gerekiyordu. OCM, Aralık 1907'de kurulduğu için 25 Mart 1906 tarihli nizamname uyarınca şirketin unvanı, nerede teşkil edildiği, tâbiyeti, sermaye miktarı ile Osmanlı kanunlarını kabul ettiğine dair dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermesi gerekmekteydi. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla OCM'nin Osmanlı Devleti'nde resmi anlamda kayıtlı olmadığı ve Ticaret Nezareti tarafından da onaylanmadığı anlaşılmaktadır (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 1 – 9; BOA. HR. HMŞ. İŞO, 206/9, 07/03/1331, 1; BOA. HR. HMŞ. İŞO, 199/41, 08/02/1328, 2). OCM gibi hukuki anlamda kendilerini yurt dışında kayıtlı gösteren yabancı şirketlerin amacı, bu şirketleri kayıtlı oldukları ülkelerin kanunlarına tabi göstererek Osmanlı Devleti'ne temettü vergisi ödeme yükümlülüğünden kurtulmaktır. Osmanlı Devleti de yabancı şirketlerin bu yöndeki eğilimlerinin farkında olarak bu şirketler hakkında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini araştırıyordu (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 199/41, 08/02/1328, 2).

Osmanlı, yabancı şirketler hakkında izlenmesi gereken hukuki yolları araştırırken OCM'nin kendisini İngiltere'de kayıtlı bir limitet şirket olarak gösterip hem temettü vergisinden kaçınmak istemesi hem de Osmanlı topraklarında kayıtsız ve onaysız bir şekilde ticari faaliyetlerde bulunması birçok hukuki sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri OCM'nin Sivas'taki şube müdürü ve Osmanlı tebaası Zakarya [Avedikyan] Efendi ile yine Osmanlı tebaası bazı kişiler arasında halı üretim ve dokunmasına yönelik olarak meydana gelen bir davada ortaya çıkmıştır. Sivas'taki mahkeme bu davayla ilgili olarak şirketin yapısını soruşturma ihtiyacı hissetmiş ve bu durumu Ticaret ve Nafia Nezaret'i'ne sormuştur (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 1). Sivas'taki mahkemenin isteği üzerine Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'nce yapılan tahkikat ve soruşturma neticesinde OCM'nin *gayr-i musaddak bir ecnebi anonim şirketi* olduğu ve bundan dolayı bu gibi onaysız şirketler ile Osmanlı tebaası arasında meydana gelen davalarda hiçbir konsolosluğun şirketi himaye yetkisi olmadığı ve OCM'nin tüzel kişiliği Osmanlı Devleti tarafından tanınmadığından OCM lehine bir karar almanın da mümkün olmadığı belirtilmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 4 – 5).

Osmanlı Devleti, OCM'nin kendi kanun ve nizamlarına aykırı teşkil edildiğini belirtse de OCM, İngiliz Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla kendisinin bir İngiliz şirketi olduğunu ve çıkarlarının Sivas'ta bulunan Fransız konsolosluğu tarafından korunacağını ve bu durumun hem Ticaret ve Nafia hem de Dâhiliye Nezareti tarafından bilindiğini iddia etmekteydi (FO. 195/2383, İzmir, 28 Ekim 1911). OCM, İngiliz konsolosluğu aracılığıyla kendisine Osmanlı'da tüzel bir kişilik kazandırmaya çalışırken aynı zamanda OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti de OCM'nin Ticaret ve Nafia Nezaret'i'ne bağlı olmadığı yönündeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve şirketin Osmanlı makamlarınca tüzel kişiliğinin kabul edildiğini ifade etmekteydi (FO. 195/2383, İzmir, 16 Haziran 1911). OCM'nin yönetici kadrosu her ne kadar şirketin tüzel kişiliğinin ya da belgelerin diliyle *şahsiyet-i maneviyesinin* tanındığını belirtse de OCM'nin I. Dünya Savaşı öncesine kadar Osmanlı Devleti tarafından tanınmadığı ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, şirketin tüzel kişiliğini tanımadığından şirketle ilgili – genellikle ticari – davalarda OCM'yi değil Osmanlı tebaası olan şube müdürleri veya ilgili kişileri tanıyıp ona göre hukuki süreci devam ettirmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 7).

OCM, I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı topraklarındaki ticari faaliyetlerini tüzel kişiliğe sahip olmadan sürdürebilmiş, Osmanlı'nın fiilen Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na katılması (Uçarol, 2000: 465 – 468) birçok alanda yeni düzenlemeler yapmasına neden olmuştur. Bu düzenlemelerden biri de İttihat ve Terakki yönetimi tarafından yapılan ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı şirketler ile sigorta şirketlerini denetim altına alınmasını öngören 13 Aralık 1914 [30 Teşrin-i Sani 1330] tarihli "*Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-u Muvakkat*" adındaki nizamnameydi (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 1/19, 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, C: 7, 142 – 148; Takvim-i Vekâyi, 28/M/1333, S: 2025, 1 – 2). Bu geçici kanununun 15. maddesi OCM ile ilgili en önemli maddelerinden birini oluşturmaktaydı, buna göre esas faaliyetlerini Osmanlı topraklarında icra eden yabancı şirketlerin geçici yasanın yürürlüğe girdiği 17 Aralık 1914 tarihinden (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 1/19, 30/09/1330, 2) itibaren 3 ay zarfında Osmanlı anonim şirketlerine dönüştürülmeleri gerektiği aksi takdirde idarehânelerinin kapatılacağı belirtilmiştir (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 1/19, 30/09/1330, 1 – 3; Düstur, II. Tertip, C: 7, 142 – 148). OCM'nin

17 Aralık 1914 tarihinden itibaren Osmanlı anonim şirketine dönüştürülmesi gerekiyorken bu süre zarfında bunu yapmadığı anlaşılmaktadır. OCM'nin Osmanlı anonim şirketine dönüşmemesi şirketin I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da kendi şubesi olarak ticari faaliyetlerde bulunan *Orient Teppich Aktiengesellschaft* [Doğu Halı Anonim Şirketi]'in Almanya hükümeti tarafından 1917 yılında tasfiye edilmek istenmesi üzerine ortaya çıkmıştır (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 8; BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 1 – 3). Almanya hükümetinin Berlin'de faaliyette bulunan Orient Teppich şirketinin ve doğal olarak OCM'nin tâbiyetini sorgulanmasını istemesi üzerine Osmanlı Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey [Özkan]'e OCM'nin Osmanlı tâbiyetine geçip geçmediğini ve toplam sermayesinin ne kadarının Osmanlı tebaasının elinde olduğunu sormuştur (BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 2).

Yapılan tahkikat ve incelemeler sonucunda OCM'nin Almanya'da bulunan mal ve mülküne Almanya hükümeti tarafından el konulacağına dair bir dilekçeyi Osmanlı makamlarına verdiği ve Osmanlı tâbiyetine geçmek için 25 Kanun-u Sani 1332 [7 Şubat 1917] tarihli bir tezkire ile Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği'ne müracaat ettiği anlaşılmaktadır (BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 2). Her ne kadar OCM, 1917 yılında Osmanlı tâbiyetine geçmek istemişse de bu isteği Şûrâ-yı Devlet tarafından kabul edilmemiş ve tâbiyete geçmek için verdiği şirket nizamnamesi de iade edilmiştir (BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 3). Şûrâ-yı Devlet tarafından şirket nizamnamesinin iade edilmesinin nedeni, bu tür yabancı şirketlerin Osmanlı tâbiyetine geçmek için öncelikle tabi oldukları yabancı ülkelerle ilişkilerinin kesilmiş olmasının istenmesiydi. Bu durum, OCM'ye bildirildiği halde OCM'nin 1917'de halen İngiliz yasalarıyla ilişkisinin kesilip kesilmediği anlaşılamamış ve OCM 13 Aralık 1914 tarihli nizamname hükümlerini yerine getirmeye çalışmışsa da Osmanlı şirketi olarak tescillenmemiştir (BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 3, 7). OCM'nin hukuki statüsü yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etmiş ve bu süreç 1918 yılının sonlarına doğru da devam etmiştir. 25 Eylül 1918 tarihli bir belgede OCM'nin Osmanlı şirketine dönüşme sürecinin halen devam etmekte olduğu kaydedilmiştir (BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917, 7). Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM'nin hukuki statüsü Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir süre belirsiz kalmış ve şirket I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar resmi olarak tescil edilmeden varlığını ve tüzel kişiliğini devam ettirebilmiştir.

5. OCM'nin Üretim Organizasyonu ve Halı Üretim Yapısı

5.1. Eve İş Verme Sistemi

Anadolu'da halı dokumak tarihi seyir içinde öncelikle aşiretlerin yünü iplik haline getirip halı, seccade, kilim gibi dokuma ürünleri üretmesinin dışında Türkçe'de *eve iş verme*, İngilizce'de *putting-out* Almanca'da ise *verlagssystem* olarak adlandırılan üretim şekliyle de üretilmekteydi. Bu üretim biçimi Anadolu coğrafyasında uzun yıllardır bilinen ve farklı üretim alanlarında uygulanan bir sistemdi. Tüccarlar tarafından kırsal alanda yaygınlık kazandırılan bu üretim biçiminde Osmanlı vergi sisteminden uzak kalma amacı bu üretim biçiminin kırsal alana yönlendirilmesinin temel sebeplerinden birini oluşturuyordu (Quataert, 2001: 102; Sencer, 1969: 21 vd). Farklı alanlardaki üretimde süregelen bir sistem olan eve iş verme sistemi I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde halıcılıkta etkin bir şekilde kullanılagelmiştir (Quataert, 1992: 4 vd).

Halıcılıkta uygulanagelen klasik eve iş verme veya putting – out sistemi, Sanayi İnkılâbı'nı gerçekleştiren ülkelerdeki tüketim alışkanlıklarının değişmeye başlaması ve Avrupalıların doğunun egzotik halılarını daha çok satın almak istemeleri sonucu birtakım önemli değişiklikler yaşamıştır. Klasik eve iş verme sisteminde tezgâh sahibi halı tüccarından nakit avans almakta ve tüccarın istediği tür ve çeşitte halıyı üretmekteydi. Bu çalışma ilişkisinde halı üretim maliyetlerinin çoğu nakit avanstan karşılandığı için tezgâh sahibi halı üretiminin tüm aşamalarında etkin bir rol oynamakta; istediği iplik, boya vb. malzemeleri kullanarak tüccarın istediği tarz ve çeşitte halıları dokuyuculara dokutturmaktaydı. Klasik eve iş verme sisteminde kullanılan bir diğer çalışma ilişkisinde ise tezgâh sahibi tüccardan nakit avans yerine halı üretiminde kullanılacak yün iplikleri boyamak için boya almakta ve renkli boyalarla yün iplikleri hazırlayıp tüccardan aldığı siparişleri dokuyuculara dokutturmaktaydı (Quataert, 1986: 479; Karakışla, 2002: 55). Yukarıda açıklamaya çalıştığımız iki çalışma ilişkisinden başka, eve iş verme sisteminde I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde yaygınlık kazanan ve üretimde uygulanan bir diğer çalışma ilişkisi de bulunuyordu. Buna göre, halı tüccarı tezgâh sahibine ne nakit avans ne de boya vermekte bunun yerine boyanmış yün iplik vererek üretim aşamasının ilk basamağında tezgâh sahiplerine sadece halı dokutturarak onları halı üretim sürecinin dışına itmektir. Bu çalışma ilişkisinde tezgâh sahipleri salt aracı bir role bürünmüşlerdir (Ahenk, 1/C/1325, S: 3341, 2). Tezgâh sahiplerinin bu şekilde salt bir aracı rol oynaması dönemin gözlemcilerinin de dikkatlerinden kaçmamış ve bu husus şu sözlerle ifade edilmiştir:

“ (...) Destgahdâr böyle bir mahrumiyete dıçar olur da bu yüzden olan kazancı sendika sandığına akıp giderse kendisi ara yerde adi bir acentadan ibaret kalır ve halı nesc etmekten başka bir sây'a karşımış olmaz.” (Ahenk, 1/C/1325, S: 3341, 2).

Anadolu coğrafyasında halıcılıkta etkin bir şekilde kullanılan ve yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız çalışma ilişkisi OCM'nin de önemle üzerinde durduğu bir üretim şekli, biçimiydi. OCM, Anadolu'da ticari faaliyetlere başladığı 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren ifade edilen bu son üretim şeklini benimsemiştir. Şirketin, bu üretim şeklini benimsemesi ve bunu birçok yerde uygulaması ticari faaliyetlerine başladıktan sonra İzmir basınında ciddi eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Ahenk, 8/Z/1326, S: 3791, 3). Ciddi eleştirilere neden bu üretim şeklinin OCM tarafından benimsenmesinin en önemli nedenlerinden biri bu çalışma ilişkisinin halıcılıkta önceden bilinip neredeyse tüm halı üretim merkezlerinde uygulanıyor olmasıydı. OCM, yaygın olan bu çalışma ilişkisini neredeyse hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi kabul etmiş ve üretim faaliyetlerinin yoğun olduğu 1908 – 1913 yıllarında bilfiil uygulamıştır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909, 4).*****

OCM'nin uyguladığı bu üretim şeklinin neredeyse hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edildiği bizzat 9 Mart 1909 tarihinde yapılan yönetim kurulunda şirket yöneticileri tarafından ifade edilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 4). OCM, halı üretimine başladığı 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren eve iş verme sistemiyle yaptırdığı halıları yurt dışından aldığı siparişlere

***** OCM'nin olağan genel kurul toplantıları [Ordinary General Meeting] bundan sonra OGM kısaltması ve toplantının yapıldığı tarih ile birlikte verilecektir. [Örnek: OGM of the 9th March 1909].

göre yapıyor ve yaptırıyordu (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4; BOA. DH. İD. 58/4, 27/11/1328, 3 – 4). OCM'nin, sipariş üzerine halı üretimi Anadolu'nun farklı mahallerinde bulunan acenteleri sayesinde mümkün oluyordu. Bu acenteler 1908 yılından itibaren faaliyete geçmiş ve şirketin üretimdeki önemine binaen sayıları 1914 yılına kadar artış göstermiştir. OCM'nin ticari faaliyetlerine başladıktan yaklaşık 16 ay sonra Gördes, Demirci, Simav, Manisa, Akhisar, Uşak, Kula, Isparta, Kütahya, Akşehir, Konya, Silile, Niğde, Milas ve Denizli olmak üzere 15 farklı halı üretim merkezinde 36 tane acentesi bulunmaktaydı (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909). Aşağıdaki tablo 2'de acentelerin buldukları mahal, isim ve sayıları verilmiştir.

Tablo 2. OCM'nin 1909 Yılı İtibariyle Anadolu'da Bulunan Acentelerinin Buldukları Mahal, İsim ve Sayıları (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909).

<i>Mahal</i>	<i>Acente İsmi</i>	<i>Sayı</i>
Gördes	1- Pehlivanzâde Hacı Paşa	4
	2- Topalağazâde Ahmet	
	3- Topalağazâde Rif'at	
	4- Kıstırzâde Hakkı & Hilmi	
Demirci	1- Georges Anastassiou & Stephonos Tzantis	5
	2- Gümrükçüzâde Mehmed & İzmirzâde Nurullah	
	3- Hacı Ahmedzâde Ali Rıza	
	4- Hacı Alizâde Ahmed Nazif	
	5- Nacarzâde Sıddık	
Simav	1- Çömezzâde Sadık	2
	2- Yağcızâde Abbas	
Manisa	1- Behor Politi	1
Akhisar	1- Xenophen Prodhromidhis	1
Uşak	1- Kıyyezâde Hacı Osman	7
	2- Helvacızâde Mehmed	
	3- Hamzazâde Ali	
	4- Ali Mollazâde Ali	
	5- Thomas D'Isidoro	
	6- Canzâde Yusuf	
	7- Hızarzâde Hacı Hüseyin	
Kula	1- Çolakzâde İbrahim ve Çolakzâde Abdurrahman	4

	2- Hancı Halil Ağazâde Ahmed Ragıp	
	3- Çınarzâde Kardeşler [Çınarzâde Mustafa & Çınarzâde Rakım]	
	4- Ağazâde Mehmed	
Isparta	1- Dr. Prodromos Grigoriadis & Yordan ve Damiano Stilloğlu	2
	2- Mina Kâhyaoğlu	
Kütahya	1- Artin Sallabaşyan & Garabet Kalostiyani	3
	2- Hussef & Agop Artinyan	
	3- Haralambos Moskovoğlu	
Akşehir	1- Artin & Alexis Mesçiyan	1
Konya	1- Vayanos Kardeşler [Vassos & Stama Vayano]	1
Sille	1- Vayanos Kardeşler [Vassos & Stama Vayano]	2
	2- Prodromos Ananiadis	
Niğde	1- Jean Çolakıs	1
Milas	1- Moreno & Jacques Cicurel	1
Denizli	1- Kevork Kocakçıyan	1
	Toplam	36

Yukarıda isimleri verilen acentelerle birlikte bunlarla işbirliği yapan ve OCM adına halı dokutturan halı tüccarları da bulunmaktaydı. Bu halı tüccarlarının sayısı Gördes'te 4, Uşak'ta 2 tane olmak üzere toplam 6 idi. Acentelerle işbirliği yapan halı tüccarları da hesaba katıldığında OCM için veya onun adına eve iş vererek halı dokutturanların sayısı 1909'da 42'ye yükseliyordu (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM'nin halı üretiminde başat bir rol oynamasına binaen acentelerin sayıları da zamanla artış göstermiştir. Uşak'ta 1909 yılında 7 olan acente sayısı 1911'de 8'e, Isparta'da 1909'da 2 olan acente sayısı ise 1911 yılında 5'e yükselmiştir. Isparta'daki acenteler 1909 yılındakilere ek olarak biri Keçiborlu'da tesis edilen Avedikyan & Muradyan adındaki acente iken diğer ikisi Isparta'da meydana getirilen Basmacıoğlu ile Papazoğlu adındaki acentelerdi (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents & Agences de L'Interieur).^{****} Acente sayısının artış gösterdiği bir diğer merkez ise Gördes idi. 1909 yılında 4 olan acente sayısı 1911 yılında 7'ye yükselmiştir. 1911'deki 7 acente içinde 1909 yılında var olan Pehlivanzâde Hacı Paşa bulunmazken diğer 3 acentenin varlıklarını korudukları görülmektedir. Bu 3 acenteye ek olarak Ak Efezâde, Ahmed

^{****} OCM'nin Anadolu'daki atölye ve acentelerinin isimlerinin yer aldığı bu kaynak bundan sonra Production des Agents kısaltması ile verilecektir.

Namık ve Kumpanyası, Ali Karazâde ve Lahincizâde gibi halı tüccarları ve şirketler OCM'nin Gördes'teki üretimini aracılığıyla olmuşturlar (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents). Acente sayısının artış gösterdiği bir diğer merkez ise Demirci olmuştur. 1909 yılında 5 olan acente sayısı 1911'de 7'ye yükselirken 1909 yılındaki acentelerin varlıklarını korudukları ve bunlara ek olarak İzmirzâde ve Emir Mehmedzâde'nin yeni acenteler olarak üretime dâhil oldukları ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents). OCM'nin genel anlamda acente sayısı artış gösterirken acente sayısının düşüş gösterdiği tek halı üretim merkezi Kula olmuştur. 1909 yılında 4 acentenin bulunduğu Kula'da 2 yıl sonra bu sayı 2'ye düşmüştür. Kula'da Çolazâde Abdurrahman ile Hancı Halil Ağazâde Ahmed Ragıp, OCM'nin acentesi olmaya devam ederken Çınarzâde Kardeşler ile Ağazâde Mehmed'in acenteliklerinin sona erdiği görülmektedir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents).

Yukarıda verilen acente sayılarına ek olarak OCM'nin 1909 sonrası tesis ettiği acenteler de bulunmaktaydı. Aşağıda isimlerini vereceğimiz acenteler, 1909 yılında üretimde bulunmazken 1911 yılına gelindiğinde aktif bir şekilde üretimde bulunuyorlardı, buradan hareketle bu acentelerin 1910 – 11 yıllarında kurulduğu söylenebilir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents; SAC MECA OCM COL, K:3, N:11, Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances).^{****} 1909 sonrası OCM'nin acentelerinin buldukları mahal, isim ve sayıları tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. *OCM'nin 1909 Sonrası Tesis Edilen Acentelerinin Buldukları Mahal ile İsim ve Sayıları* (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents)

<i>Mahal</i>	<i>Acente İsmi</i>	<i>Acente Sayısı</i>
Bodrum	Moreno Cicurel	1
Güney [Denizli]	Kevork Kocakçıyan	1
Apa [Denizli]	Kevork Kocakçıyan	1
Kadıköy [Babadağ/Denizli]	N. A. H. Athanasoğlu	1
Keçiborlu [Isparta]	Avedikyan & Muradyan	1
Sivrihisar [Seferihisar/Izmir]	K. Avedikyan	1
Borlu [Gördes/ Manisa]	Hacı Halimzâde ve Kumpanyası	1
İzmir	Arakel Sivasliyan	1
Bayındır [İzmir]	Nicholas Socoss	1
Süllüler	Velizâde Mehmed	1
Toplam		10

^{****} St. Antony's College MECA arşivinde yer alan ve Kutu numarası 3, kutu içindeki sıra numarası 11 olan Production des Agents & Agences de L'Interieur D'Après Les Provenances isimli kaynak bundan sonraki referanslarda Les Provenances kısaltması ile verilecektir.

Yukarıda buldukları mahal, isim ve sayıları verilen acentelerle birlikte OCM'nin 1911 – 12 yıllarında Anadolu'nun 25 farklı mahallinde şirket adına eve iş verme sistemiyle çalışan doğrudan 53 acentesi bulunmaktaydı. Batı Anadolu'nun önemli halı üretim merkezleri arasında bulunan Uşak, Gördes ve Demirci'de şirketin 1911 – 12 yıllarında 22 tane acentesinin olması OCM'nin kurulduktan kısa bir süre sonra Anadolu'daki halı üretim merkezlerine ne denli hızlı yayılabildiğini gösteren en somut örneklerden biridir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents; SAC MECA OCM COL, K:3, N:11, Les Provenances).

OCM'nin Anadolu'daki acenteleri hakkında bilgi verdikten sonra halı üretimi için gerekli olan ham maddelerin nasıl ve ne şekilde temin edildiği üzerinde durabiliriz. Bilindiği gibi Sykes & Co. Bandırma Beyköy'de bir yün iplik fabrikasına sahipti. Sykes şirketi, bu fabrikanın yün ihtiyacını temin etmek için Anadolu'nun birçok bölgesinde acenteler tesis etmiştir (SAC MECA OCM COL, K:6, N:65 Sykes Co. ile 30 Kasım 1907'de yapılan sözleşme). Bu acentelerin kurulduğu bölgelerden biri de Eskişehir'di. OCM, Sykes & Co.'nun bu ticari birikimi üzerinden Eskişehir'de yün ticaretine başlamıştır. Eskişehir'in OCM tarafından yün merkezi olarak seçilmesinde küçükbaş hayvancılığın Sivrihisar (Ankara Vilayet Salnamesi, H. 1311: 272) gibi mahallerde yaygın olmasının yanında Eskişehir'in içinden geçen Porsuk Çayı'nın önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü halı yapımı için gerekli olan yün iplikler için tedarik edilen yünün öncelikle bol suda yıkanması gerekmektedir. Eskişehir, bu noktada temin edilen yünün yıkanmasında OCM'ye kolaylık sağlamıştır (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909; AO (1912), C: 2, 1601; AO (1914), C: 2, 1474). OCM'nin Eskişehir'de bulunan acentesinin şirketin yün temininde önemli rol oynadığı ve bu rolü I. Dünya Savaşı'na kadar devam ettirdiği çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır (AO (1914), C: 2, 1474). OCM, 1914 yılına kadar yün temin etmek için bu acenteden yararlanırken aynı zamanda yünleri muhafaza etmek için de Porsuk kenarına depo, antrepolar inşa etmiştir (<http://www.levantineheritage.com/ocm.htm>).

OCM'nin, eve iş verme sisteminde yünleri sadece Eskişehir ve çevresinden değil ayrıca Orta Anadolu'da bulunan Ankara ve Konya Vilayetleri'ne bağlı Sivrihisar, Haymana ve Cihanbeyli gibi iç kesimlerden de tedarik ettiğini düşünüyoruz, çünkü bu bölgelerde üretilen yünler elyafları sert olduğu için yün iplik üretimine uygun nitelikler taşımaktaydı (Bursa Sergisi, 31 Temmuz 1325, S: 4, 44; Report for the year 1907 on the trade of Constantinople and district, 1908: 27). OCM'nin yün temin etmek için geliştirdiği bir diğer yöntem ise halı üretiminde olduğu gibi acenteler tesis etmek olmuştur. Şirket bu amaçla Gördes ve Demirci gibi Batı Anadolu'da bulunan iki merkezde acente tesis yoluna gitmiştir. Yün temini için Demirci'de Emir Mehmedzâde acente olarak görev yapmakta iken Gördes'te Çiçekzâde Kemal adındaki yün tüccarı OCM için bölgeden – Batı Anadolu – yün temin ediyordu. OCM, halı üretimini sürekli kılabilmek ve ham madde temininde sorunları en aza indirmek adına hem acenteleri aracılığıyla hem de Batı ve Orta Anadolu'da bulunan yün üretim merkezlerinden bizzat kendisi yün satın alarak üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909).

5.2. Manifaktür Üretim: Atölye ve İmalathâneler

OCM'nin Anadolu'daki halı üretim faaliyetleri sadece acenteler aracılığıyla eve iş vererek yaptırıldığı üretimden ibaret değildi. Şirket yurt dışındaki halı talebinin farkında olarak eve iş verme

sisteminin dışında ikinci bir üretim tarzı olan manifaktür üretimi benimsemiş, diğer bir anlatımla atölyelerde de halı üretim faaliyetlerinde bulunmuştur (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909). Adı geçen ve OCM tarafından halı üretiminde uygulanan manifaktür üretimin belirleyici olan özelliği aynı veya benzer işleri yapan çok sayıda zanaatkâr veya işçinin aynı sermayedar, kapitalist tarafından aynı zaman ve yerde çalıştırılmasıdır. Bu manifaktür üretimin en basit halidir; bu üretim şeklinde zanaatkâr ve işçilerin herbiri – belki yanında bulunan çırak ve yardımcısıyla – yapılacak metanın tümünü meydana getirir ve yine metanın meydana gelmesi için gerekli olan farklı işlemleri sırasıyla gerçekleştirirlerdi (Marx, 2017: 327 – 328). OCM'nin Anadolu coğrafyasında bulunan halı atölyeleri manifaktür üretimin yukarıda açıklanan şekliyle hareket etmiş ve halı üretim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

OCM, üretime geçtikten bir yıl sonra yani 1909 yılında Isparta, Burdur, Sivas, Kırkağaç ve Mortakya [İzmir]'da olmak üzere beş farklı bölgede halı üretim atölyelerine sahipti. Bu atölyelerin olduğu yerlerde şirketin şubeleri vardı ve her bir şubenin müdürü, muhasebecisi ve bazı şubelerin de eksper veya kontrolörü bulunmaktaydı. Dönemin ilgili kayıtlarından şirketin Eskişehir ve Bandırma'da da şubeleri olduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir'deki şube daha önce de belirtildiği üzere OCM'nin halı üretiminde kullandığı yünleri temin ettiği bir şube olarak görev yapmaktaydı. Bandırma'daki şube ise şirketin yün iplik ihtiyacının karşılanması için açılmıştı. Bu noktada hem Eskişehir hem de Bandırma/Beyköy'de bulunan şubelerin halı üretimi için değil ham maddelerin temini için tesis edilmiş oldukları anlaşılmaktadır (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909). OCM'nin 1909 yılı itibarıyla atölyelerinin bulunduğu mahal ile şube müdür, muhasebeci ve eksperlerin isimleri tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. 1909 Yılı İtibarıyla OCM'nin Atölyelerinin Bulunduğu Mahaller ile Şube Müdür, Muhasebeci ve Eksperlerin isimleri (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908).

<i>Mahal</i>	<i>Müdür</i>	<i>Muhasebeci</i>	<i>Eksper/Kontrolör</i>
Isparta	Garabed Avedikyan	Laurent Tomsich	Haçik Kazazyan
Sivas	Zakarya Avedikyan	Léon Arakalyan	Miriçyan Saraydaryan
Burdur	Ohannes Donelyan	Alphonse Primi	Ohannes Vartanesyan
Kırkağaç	Thomas Giraud	Abraham Israel	-----
Mortakya [İzmir]	-----	-----	-----

Yukarıda isimleri verilen halı atölyelerinden hangisinin veya hangilerinin daha erken bir tarihte üretime geçtiğine dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kuruluş tarihleri tam olarak – gün ve ay olarak – tespit edilemese de bu beş atölyenin 1908 yılında kurulmuş olduklarını biliyoruz; çünkü her atölyenin 1909 yılına geldiğinde üretimde bulunduğu ve idari mekanizmalarının da oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır (FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909; FO. 195/2299, British Interests at Sivas, İzmir, 21 Mayıs 1908; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908). OCM'nin halı üretim

faaliyetlerinin artışına paralel olarak Anadolu'nun farklı yöre ve bölgelerinde halı atölyeleri kurulmaya devam etmiştir, bu halı atölyelerinden biri de 1910 yılında Maraş'ta kurulmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ait 14 Mayıs 1910 tarihli bir konsolosluk raporunda OCM'nin Maraş'taki halı atölyesini açtığı belirtilmiştir. Belge her ne kadar 14 Mayıs 1910 tarihli olsa da OCM'nin Maraş'taki atölyesinin 1910 yılının başlarında açtığı ve üretime başladığı düşünülebilir. Çünkü OCM, genellikle şube ve acentelerini açtıktan sonra o bölgede bulunan çıkarlarının korunması için İngiltere'den koruma talep etmekteydi. OCM, Maraş'ta açtığı halı atölyesi ile bölgedeki çıkarlarının korunması için de İngiliz konsolosluğu aracılığıyla Maraş'ta bulunan Fransız viskonsülüne şirkete yardım etmesi talebinde bulunmuştur (FO. 195/2360, İzmir, 14 Mayıs 1910). OCM'nin Maraş'tan sonra atölye açtığı önemli halı üretim mahallerinden biri de Kayseri idi, bu atölye 1911 yılında teşkil edilmiştir. OCM, Kayseri'de açtığı bu atölye için İngiliz konsolosluğundan siyasi koruma ve yardım talebinde bulunmuştur (FO. 195/2383, İzmir, 28 Ekim 1911).

OCM'nin, Kayseri'de açılan halı atölyesiyle birlikte 1911 – 12 yıllarında toplam 10 farklı yerde atölyeleri bulunmaktaydı. Bu atölyelerin nerede bulduklarını tablo 5'te veriyoruz.

Tablo 5. *1911 – 1912 Yıllar İtibariyle OCM'nin Halı Atölyelerinin Bulunduğu Mahaller (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents; 1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104).*

<i>Halı Atölyelerinin Bulunduğu Mahaller</i>	
1-	Burdur
2-	Isparta
3-	Sivas
4-	Kırkağaç [Manisa]
5-	Maraş
6-	Haçin [Saimbeyli/ Adana]
7-	Urla [İzmir]
8-	Kayseri
9-	Gördes
10-	Mortakya [İzmir]

OCM'nin 1911 – 12 yılları itibariyle 10 farklı yerde halı üretim atölyeleri bulunmakla birlikte Osmanlı kaynaklarında şirketin atölyeleri eksik olarak kaydedilmiş ve Osmanlı Sanayi İstatistiği'nde Kayseri ve Gördes'teki halı atölyeleri belirtilmemiştir (1329 – 1331 Sanayi-i İstatistiki, 1333: 104). Bunun nedenini tespit etmek mümkün olmasa da Kayseri ve Gördes'teki atölyelerin 1912 yılı

itibariyle aktif oldukları bilindiği gibi bunların en azından 1914'e kadar faaliyette bulduklarına dair emareler de bulunmaktadır. OCM'nin 1914 yılından önce herhangi bir atölyesini kapattığına veya atölyelerin kapandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents; SAC MECA OCM COL, K:3, N:11, Les Provenances).

OCM, atölyelerini en azından 1914 yılına kadar kapattırmadığı gibi atölyelerin sayıları daha sonra kısmi bir artış dâhi göstermiştir. Atölye sayısının artış gösterdiği yerlerden biri Sivas'tı. Sivas'ta 1911 – 12 yıllarında aktif olan ve Sivas merkezinde bulunan atölye dışında 1912 yılından sonra Yenihan [Yıldızeli]^{§§§§§} da şirket tarafından bir halı atölyesi daha kurulmuştur. Böylece I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce OCM'nin Sivas'ta iki tane halı atölyesi bulunmaktaydı (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 01/04/1331, 1). I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlamasından yaklaşık bir yıl sonra – Haziran 1915 – hem Sivas merkezinde hem de Yenihan'daki atölyenin boş ve kullanılmaz durumda olduğu kaydedilmiştir. Savaş koşullarından kaynaklanan bu durum OCM'nin halı üretimini durdurmasını da beraberinde getirmiştir (BOA. DH. ŞFR, 475/68, 01/04/1331, 1).

6. OCM'nin Halı Üretim Faaliyetleri (1908 – 1914)

6.1. 1908 Yılı Üretim Faaliyetleri

OCM, Anadolu coğrafyasında hem eve iş verme hem de 1908 yılından itibaren kurduğu halı atölyeleri ile halı üretiminde bulunmuştur. 1 Ocak 1908 tarihi itibariyle ticari faaliyetlerine başlayan OCM, eve iş verme sistemi dâhilinde 1909 yılına değin 15 farklı mahalde 36 tane acente ve bu acentelerle işbirliği yapan 6 halı tüccarını da bünyesine katarak toplamda 42 acente ve halı tüccarı aracılığıyla halı dokutturmaktaydı (SAC MECA OCM COL, K:11, N:85, Notice; FO. 195/2331, İzmir, 27 Nisan 1909; Ahenk, 16/M/1325, S: 3228, 1; Ahenk, 30/Ca/1325, S: 3340, 2). OCM, hem kendi adına üretimde bulunan acentelerinde hem de halı atölyelerinde üretimi genellikle yurt dışından aldığı siparişlere göre yapmaktaydı. Alınan siparişler şirketin üretim kapasitesini de belirliyor yani üretim bir noktada alınan siparişlere göre şekilleniyor ve fazla talep yeni üretim merkezlerinin de açılmasına sebep olabiliyordu (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4; Ahenk, 22/M/1325, S: 3233, 2). Yurt dışından alınan siparişler OCM'nin 1908 yılından itibaren Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye ve New York'ta (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 3), bulunan 1909 yılında Londra'nın (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910,3) ve 1910 yılına geldiğinde ise Buenos Aires [Arjantin] ve Toronto (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, EOGM of the 7th November 1910, 3)***** [Kanada]'nın da yer aldığı halı satış şubelerinin aracılığıyla gerçekleşmekteydi (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 3; SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910,3). OCM, halı satış şubelerinin dışında kalan ülke ve bölgelerden de sipariş alınmaktaydı. Sipariş alınan ülkeler arasında İngiltere, Fransa, Almanya,

^{§§§§§} Yenihan, 1915 yılında Osmanlı idari taksimatında Sivas Vilayeti'ne tabi bir kaza idi. Yenihan'ın ismi daha sonra değiştirilmiş ve kaza Yıldızeli ismini almıştır. Bkz. Sezen, 2017: 820.

***** OCM yönetim kurulu tarafından yapılan olağanüstü genel kurul toplantıları [Extraordinary General Meeting] çalışmamızda EOGM kısaltması ile verilecektir. Ayrıca, Buenos Aires ve Toronto'da bulunan halı satış şubelerinin 1910 yılının ikinci yarısında kurulduklarını belirtmemiz gerekiyor.

Avusturya – Macaristan, İsviçre, Belçika, Danimarka, İsveç, ABD ve Kanada gibi 20. yüzyılın önemli halı tüketim piyasaları bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, K:3, N:21, Clients OCM).⁺⁺⁺⁺⁺

OCM, yurt dışında bulunan halı satış mağazaları ile diğer ülkelerde bulunan halı şirketlerinden siparişleri aldıktan sonra bunları İzmir’de bulunan genel müdürlüğe iletiyor ve bu istek İzmir’den Anadolu’nun farklı yerlerinde bulunan şirketin acente ve atölyelerine iletilyordu. Bunun üzerine yurt dışından istenilen boyut, uzunluk ve motiflerde halılar dokunuyordu. OCM’nin sipariş üzerine halı üretiminde bulunması dönemin gözlemcilerinin de ilgisine mazhar olmuştur. Bu gözlemcilerden biri alınan siparişi ve buna bağlı olarak gelişen üretim sürecini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“ (...) Bunun için Avrupa’nın bazı büyük şehirlerinde açmış olduğu şubeler vasıtasıyla şark halısı taliplerinin arzularını telakki ederek aldığı siparişleri pazarlık eder ve meselâ beher metro murabba halıyı bir fiyat-ı gâli ile kabul eyler. (...) Bilakis sair yerlerde olduğu gibi Uşak’ta da elde ettiği acentalara “şu kadar metro murabba halı isterim. Her metrosuna – farazâ - kırk kuruş vereceğim, yapınız veya yapıdırınız.” emrini verir. Fakat kendisi [OCM] onun metrosunu kırka değil, kim biliyor, belki altmışa, yetmişe, seksene ve ihtimal ki daha ziyadeye deruhde etmiştir.” (...) (Bursa Sergisi, 14 Ağustos 1325, S: 6, 68 – 69).

OCM, yurt dışından aldığı siparişlere göre eve iş verme sistemi ve atölyelerinde halı dokuttururken halı ham maddelerinin teminini de kendisi üstlenmiştir. Şirket, 1908 yılında ticari faaliyetlerine başlamadan hemen önce Sykes & Co. tarafından işletilen Bandırma Beyköy’de bulunan yün iplik fabrikası ile yine Sykes & Co.’ya ait ve imal edilen yün iplikleri boyamak için İzmir Mortakya’da kurulan boyahaneyi 1907 yılı sonu – 31 Aralık 1907 – itibarıyla devralmıştır. OCM, kuruluş aşamasında bu iki tesisi Sykes & Co.’dan satın alarak halı ham maddelerinin üretim ve teminini merkezileştirmiştir (SAC MECA OCM COL, K:6, N:65 Sykes Co. ile 30 Kasım 1907’de yapılan sözleşme). OCM, üretime başlamadan hemen önce satın aldığı Bandırma Beyköy’deki yün iplik fabrikasında ürettirip Mortakya’daki boyahanesinde boyattığı yün ipliklerin kullanımını Anadolu coğrafyasındaki tüm acente ve atölyeleri için zorunlu tutmuştur. Diğer bir anlatımla, OCM kendi üretilen boyadığı iplikler dışında halı üretiminde başka bir iplik kullanılmasını neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır (BOA. DH. İD, 58/4, 27/11/1328, 3 – 4, 6; FO 195/2360, İzmir, 1 Ekim 1910; FO. 195/2360, İzmir, 20 Ekim 1910; Ahenk, 24/C/1325, S: 3361, 3). OCM’nin 1908 yılında üretime başladıktan sonra kendi fabrikasında üretilen yün iplikleri kullanmayı tüm acente ve atölyelere zorunlu tutması halı tüccar ve dokuyucuları arasında rahatsızlık yaratmış ve bu durum ilgili Osmanlı kurumlarına bildirilmiştir (BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 2; BOA. DH. MUI, 66/1, 03/03/1328, 2.).

OCM, 1908’de üretime başladıktan sonra iplikleri zorunlu tutmakla da kalmamış tartarak verdiği boyanmış yün iplikler için halıyı imal ve şirkete teslim edinceye kadar geçen süre zarfında ipliğin satış bedeline ek olarak %9 gibi yüksek bir oranda faiz uygulayarak halı dokuyucularını bu faizi ödemeye mecbur etmiştir (Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, S: 3, 13). Bununla da yetinmeyen OCM,

⁺⁺⁺⁺⁺ OCM’ye Avrupa ve Amerika’da sipariş veren birçok mağaza ve halı şirketi bulunmakla beraber burada bunların sadece varlıklarını belirtmekle yetiniyoruz.

üretimde kullanılmasını zorunlu tuttuğu yün iplikleri piyasa fiyatının ortalama %50 – 60 oranında daha pahalıya satmıştır. İpliklerin fahiş fiyatlarla satılmasına her ne kadar hem halı tüccarları hem de dönemin gazeteleri aracılığıyla İzmir basını tepki göstermişse de OCM'nin deyim yerindeyse kendi bildiğini okuduğu ve kamuoyunu kendi çıkar ve menfaatini ilgilendiren hususlarda dikkate almadığı söylenebilir (Ahenk, 9/S/1325, S: 3248, 2; Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, S: 3, 13; Ahenk, 24/C/1325, S: 3361, 3; Ahenk, 11/Ca/1325, S: 3324, 2 – 3).

OCM'nin üretime başladığı 1908 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok açıdan önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Bu noktada özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı önemli bir dönüşüm noktası olmakla beraber şirket bu tür sosyal – siyasal ve ekonomik değişimlerden doğrudan etkilenmiştir (Quataert, 1979: d1161). İmparatorluğun 1907 – 08 yılları arasında yaşadığı bu sosyo – ekonomik sorunların yanında OCM'nin faaliyetlerini etkileyen birtakım dış finansal sorunlar da bulunmaktaydı. OCM, 1907 yılında Amerika'da patlak veren ve mali spekülasyon nedeniyle Avrupa ile neredeyse aynı zamanda Osmanlı coğrafyasına da yayılan finansal krizin etkisi altında kalmıştır. Lüks tüketim maddelerinin – ki halı ilgili dönemde lüks bir tüketim maddesi olarak kabul ediliyordu – yurt dışındaki piyasalarda alımını sınırlandıran bu kriz, şirketin 1908 yılının ilk dört ayındaki ticari aktivitelerini ve üretimini hem olumsuz etkilemiş hem de üretimi sınırlandırmıştır. OCM'nin ticari faaliyetleri 1908 Mayıs'ından sonra düzelmeye başlamış ve Ağustos ayından itibaren de canlılık kazanmaya başlamıştır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 3 – 5; Report for the year 1907 on the trade and commerce of the consular district of Smyrna, 1908: 3).

OCM'nin 1908 yılında üretim faaliyetleri 36 acente ve acentelerle işbirliği yapan 6 halı tüccarı ile Isparta, Sivas, Burdur, Kırkağaç ve Mortakya'da bulunan 5 halı atölyesinde devam ederken şirketin üretim faaliyetlerine ve halıcılığı tekelleşirmesine karşı Uşak'ta 14 Mart 1908 tarihinde sosyal bir tepki ortaya çıkmıştır (BOA. Y. A. HUS, 519/37, 11/02/1326, 1; BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 3). Uşak'ta gelişen ve Uşak kaza eşrafıyla farklı mesleklerden kişilerin katıldığı bilinen bu sosyal tepkide OCM'ye ait olduğu bilinen ipliklerin kazaya girişine izin verilmemiştir. Bizzat kaza kaymakamı İshak Tevfik Efendi'nin öncülük ettiği OCM'nin boyanmış yün ipliklerinin Uşak'a girişine izin verilmemesi İzmir İngiliz konsolosluğu ile Bursa konsolosluğunun protestolarına neden olmuştur (BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 1). Uşak'ta Mart ortalarında patlak veren bu sosyal tepkide halk her ne kadar Uşak'ta iplik üreten fabrikalara saldırmış olsa da bu tepkinin bir diğer sebebi de OCM'nin 1908'den itibaren Uşak'ın da dâhil olduğu birçok bölgeye halı ham maddelerini göndermesiydi. Uşak kazasının civarında bulunan 30 – 40 köyde yaşayan kadınlar uzun zamandır yün, yapağıyı tarayıp iplik haline getiriyor ve el ile imal edilen bu iplikleri de halı tüccarlarına satarak hayatlarını devam ettiriyorlardı. OCM'nin 1908 yılında üretim faaliyetlerine başlaması ve Uşak'taki acentelerine İzmir'den demiryoluyla boyanmış iplikler göndermesi bu kadınları ekonomik anlamda zor durumda bırakmış ve birçok işsiz kalmıştır (BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 2).

Uşak ve çevresindeki kırsal alanlarda yün iplik imal eden kadınların işsiz kalmaları ve işsizlik olgusu o dönemin halı dokuyucuları, emekçileri için bilinen bir olgu değildi. İşsizlik olgusunun varlığı devlet kayıtlarına da yansımış ve şu cümlelerde ifadesini bulmuştur:

“ (...) Sendika nâmına vuku' bulan siparişatin yine İzmir ve Bandırma'dan gönderilen boyalı iplerle imâline mecbur edilmesi üzerine marü'l— arz ötedenberi yün ve yapağı tarayub ip imâl ve fûruht ve kasaba ve karye ahalisi kadınları(n) kısm-ı azâmı işsiz kalmıştır.” (BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326, 2).

OCM'nin halı ham maddelerinin üretiminde tekelleşmesi ve ham maddeleri Anadolu coğrafyasının farklı halı üretim merkezlerine göndermesi yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere sosyal tepkileri de beraberinde getirmiştir. OCM, 1908 yılındaki üretim sürecinde sadece Uşak'taki sosyal tepkiyle karşılaşmamış aynı zamanda 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla görece dâhi olsa özgürlük ortamından kaynaklanan işçi grevleriyle de karşı karşıya kalmıştır (İttifak, 1/Ş /1326, S: 12, 4; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908). OCM, 1908 yılında üretim faaliyetlerine başladığında Mortakya'daki boyahanesinde yün iplikleri boyamakta ve aynı tesiste yer alan halı dokuma atölyesinde ise halı üretimine devam etmekteydi. Mortakya'da bulunan bu tesiste 21 Ağustos 1908 Cuma günü işçi ücretlerinin düşüklüğünden dolayı bir grev başlamıştır. Bu greve katılan boya ustaları ile dokuyucuların sayısı 250'si kadın ve 50'si erkek olmak üzere 300 kişi civarındaydı. OCM, işçi ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle greve giden işçilerin yerine kısa sürede Ege Adaları'ndan işçi getirme yoluna gitmiştir. Dışarıdan işçi getirilmesine çok öfkelenen eski işçiler adalardan getirilen işçilerin Mortakya'daki tesiste çalışmasını ve üretim faaliyetlerine başlamalarını istememişlerdir (İttifak, 1/Ş /1326, S: 12, 4; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908; Quataert, 1999: 282).

21 Ağustos 1908 tarihinde başlayan grev birkaç gün sonra Ege Adaları'ndan gelen işçilerin Mortakya'daki tesise gelmeleri ve giriş yapmaları üzerine farklı bir mahiyet kazanmıştır. OCM'nin eski işçileri aileleriyle beraber 300 – 400 kişilik bir grup halinde toplanarak tesise girmeye çalışan yeni işçilere saldırmış ve çıkan olaylarda olaylara müdahale etmesi için sevk edilen askerler arasında bulunan Manisalı Koca Mehmed adında bir asker yaralanmıştır. Yaralanan asker hastaneye kaldırıldıktan 3 gün sonra vefat etmiştir (İttifak, 1/Ş/1326, S: 12, 4; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908). OCM'nin Mortakya'daki boyahane ve dokuma atölyesinde meydana gelen grev ya da dönemin deyimiyile *tatil-i eşgâl* her ne kadar ücret artışı gibi bir istekle başlamış ise de işçilerin aileleriyle beraber 300 – 400 kişilik bir grup halinde şiddete başvurmaları ve bu şiddet olaylarının sonucunda da bir askerin hayatını kaybetmesi grevlerin bünyesinde birbirinden farklı tetikleyicileri barındırdığını göstermektedir. Bununla beraber, OCM'nin Mortakya'da bulunan boyahane ve dokuma atölyesinde 250 dokuma işçisi kadın ile 50 boya ustası erkeğin bir arada hareket ederek greve gitmeleri atölyelerin en başta ücret hakkı olmak üzere işçileri birtakım konularda bilinçlendirdiğini göstermektedir (İttifak, 1/Ş/1326, S: 12, 4; FO. 195/2300, İzmir, 21 Ağustos 1908; Quataert, 1999: 280 – 282; Yıldırım, 2017: 258 – 260).

Buraya kadar verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1908 yılı OCM için halı üretim, ticareti gibi birçok konuda önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Şirket, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik sorunlara hem de Amerikan finansal krizinin etkisine rağmen 1908 yılı sonunda Anadolu coğrafyasının 15 farklı mahallinde 36 acente ve Isparta, Sivas, Burdur, Kırkağaç ve Mortakya'da bulunan 5 atölyesi ile yürüttüğü halı üretim ve

ticaretinden net 45.231 Sterlin [£] yani ana sermayesinin yaklaşık %11.3'ü kadar kâr elde etmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 3 – 6 ve balance sheet). OCM'nin ticari faaliyetlerinin ilk yılındaki % 11.3'lük kârına ilaveten 1908 yılı bitiminde Anadolu'nun birçok mahallinde bulunan acenteleri ve kendisine ait atölyelerinde 33.304 £ değerinde halı da tezgahlarda dokunmaktaydı. Aynı yıl OCM'nin İzmir, Paris, Kahire, İskenderiye, New York ve İstanbul'da bulunan halı satış mağazalarında maliyet bedeli üzerinden 146.242 £ değerinde halının stokta bulunduğu şirket kayıtlarından anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, balance sheet). OCM, 1908 yılındaki ticari faaliyetlerinin sonucu olarak şirket hissedarlarına da %8 oranında kâr payı vermiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, 5).

6.2. 1909 Yılı Üretim Faaliyetleri

1909 yılı OCM'nin üretim faaliyetlerinin ikinci yılını oluşturmaktadır. Şirket kayıtlarından OCM'nin 1909 yılında meşruti rejimin ilanıyla görülen görece istikrarlı sürecin etkisi ve 1907 yılında Amerika'da başlayan finansal krizin etkisini kaybetmesi üzerine halı üretim ve ticaretinden olumlu sonuçlar aldığı anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, 4). 1909'daki üretim ve ticaretten olumlu sonuçlar alınmasında OCM'nin kendisini dünyaya Türk halılarının önemli bir üreticisi olarak göstermesinin yanında reklam ve ilanlar yoluyla da yurt dışı piyasalarını etkilemesi önemli bir rol oynamıştır. OCM'nin reklam ve ilanlarını verdiği önemli gazetelerden biri de The Times [London] gazetesi idi. Dönemin uluslararası basınında etkili ve günlük tirajı yüksek olan bu gazeteğe verilen reklam ve ilanlarda OCM tarafından yapılan halıların el yapımı olduğu ve halıların yine şirket garantisinde olduğu belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, 4; The Times, 18 January 1910, 39172, 17; The Times, 25 January 1910, 39178, 49).

OCM, üretim faaliyetlerinin ikinci yılında yukarıda belirttiğimiz ilan ve reklamların da etkisiyle dış piyasalarda halı talebini arttırmış ve 1908 yılına oranla yurt dışındaki siparişler %40 oranında artış göstermiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, 7). OCM, hızla artan halı talebini karşılamak için 1909 yılında Mortakya'da bulunan tesisin hemen yanında 12.000 m² arsa satın almıştır. Satın alınan arsaya bir bina inşa eden OCM, Mortakya'daki boyahane ve halı atölyesini de genişletmiştir. OCM'nin arsa olarak Mortakya'daki tesisi genişletmesindeki asıl amacı yeni tezgâhların getirilmesi suretiyle daha çok halı imal edilmesine olanak sağlamaktır. Ayrıca üretim sürecini daha rahat bir şekilde takip etme isteği de önemli bir rol oynamış olmalıdır. 1909 yılındaki halı talep artışı hem OCM'nin Mortakya'daki tesisinin genişletilmesini hem de işçi sayısını arttırmasına vesile olmuştur. OCM, 1909 yılı itibarıyla Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunan acente ve atölyelerinde 50.000'in üzerinde kadın ve erkek işçiyi istihdam ettirmiştir. İfade edilen sayıda kadın dokuma işçileri önemli bir çoğunluğu oluşturmakla beraber üretime yardım eden erkek işçiler de bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, 4 – 5).

OCM, 1909 yılında yurt dışındaki talebin etkisiyle hem yabancı piyasalarda yeni halı satış mağazaları açmak hem de artan talep doğrultusunda ham madde ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi öz kaynaklarına yönelme ihtiyacı hissetmiş ve şirket yöneticileri, 400.000 £ olan kuruluş sermayesini 7 Kasım 1910 tarihli olağanüstü genel kurul toplantısında aldıkları kararla 500.000 £'e

yükseltme kararı almışlardır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, EOGM of the 7th November 1910, 4 – 6). OCM, 1909 yılında artan talep doğrultusunda kendisine bağlı acente ve atölyelerin halı üretimini arttırmaya çalışmış ve bundan olumlu sonuçlar da almıştır. OCM'nin 1909 yılı sonu itibarıyla maliyeti üzerinden tezgâhlarda dokunmakta olan halılarının değeri 46.424 £ idi (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, balance sheet). Şirketin, 1909 yılındaki üretim faaliyetlerini arttırdığının en somut göstergelerinden biri olan bu rakam, bir yıl önce yani 1908 yılında 33. 304. £ idi. Kısaca bir yıllık süreçte OCM kendisine bağlı acente ile atölyelerde dokuttuğu halılarda değer üzerinden yaklaşık %39'luk bir artış sağlamıştır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 9th March 1909, balance sheet).

OCM, 1909 yılı sona ererken dokuma tezgâhlarında 46. 424 £ değerinde halıyı imal ederken aynı yıl halı üretim ve ticaretinden 91. 482 £ kâr elde etmiştir. OCM, bu yüksek kâr oranıyla üretim faaliyetlerinin sadece ikinci yılında ana sermayesinin % 22.8'ine tekabül eden bir kâr oranı yakalamıştır. Bu kâr oranına karşılık 1908 yılında %8 olan kâr payı 1909 yılında %15'e yükseltilmiştir. OCM üretim faaliyetlerinin ikinci yılında tüm hissedarlarına %15 kâr payı vermiştir. Hissedarlar bu %15'lik kâr payını OCM'nin İzmir'de bulunan genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'daki Selanik Bankası ve Paris'te Soci t  G n rale ile Banque Commerciale & Industrielle'nin şubelerinden alabiliyorlardı (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 16th February 1910, 3 – 8, balance sheet).

6.3. 1910 Yılı Üretim Faaliyetleri

1910 yılı OCM'nin üretim faaliyetlerinin üçüncü yılını oluşturmaktadır. Bu yıl birçok açıdan OCM'nin kendisini kanıtladığı bir yıl olmuştur. OCM, bu yıl itibarıyla Anadolu'da bulunan birçok halı üretim merkezinde önemli bir konuma gelmiş ve Sivas gibi önemli bir üretim merkezinde ciddi bir rekabetle beraber bu yörede halı üretiminde üstünlük sağlamıştır (BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334, 1 – 3). OCM'nin Sivas'ta 1910'lu yıllardan itibaren üstünlük sağlayabilmesinde halı imalatı için gerekli olan ham maddeleri temin etmesi önemli bir rol oynamıştır. Sivas ve çevresinde bulunan halı tüccarları yün iplikleri ya Avrupa'dan ya da Adana'dan getirmek zorunda kalıyorlar, bu durumda da OCM ile rekabet etmek onlar için çok mümkün olamıyordu (BOA. DH. UMVM, 75/60, 04/12/1336, 1). OCM, 1910 yılı itibarıyla Sivas'la birlikte Konya Vilayeti'nde de üretimi kendi tekeline almış bu şekilde Orta Anadolu'da bulunan Sivas ve Konya gibi iki önemli halı üretim merkezindeki üretim kontrol altına alınmıştır (Report for the Year 1907 on the trade of Constantinople and district, 1908: 28; BOA. DH. UMVM, 75/60, 04/12/1336, 1; Levant Trade Review, Haziran 1912, C: 2, S: 1, 90 – 92). OCM'nin halı imalatında önemli bir konum elde ettiği bir diğer mahal ise Uşak'tı. 1910 yılı itibarıyla Uşak'ta bulunan 1. 200 tezgâhta 6.000 işçi OCM adına halı üretiminde bulunuyordu. Uşak'taki üretimin önemli bir kısmı bu yıllarda – miktarı bilinmemekle beraber – OCM adına yapılmaktaydı (Exposition universelle et Internationale de Bruxelles, 1910: 39 – 40). OCM'nin bu hegemonyasına karşı Uşak'ta bireysel anlamda Tiridz de Mehmed Paşa gibi Uşak'ın tanınan eşr f ve sermayedarları tepki göstermişse de bu tepkinin OCM'nin bariz üstünlüğü karşısında cılız kaldığı söylenebilir (FO. 195/2360, İzmir, 7 Şubat 1910).

OCM, 1910 yılı itibariyle sadece Orta Anadolu'da bulunan Konya, Sivas ile Uşak'ı kapsayan bölgelerdeki üretimi kontrol altına almamış aynı zamanda Anadolu halı ticaretinin temsilciliğini de üstlenmiştir. Fransa'nın 1910 yılında Osmanlı halılarına uygulanan gümrük vergisini yükseltme kararı sonrasında OCM, Anadolu'daki halı tüccarları namına Hariciye Nezareti'ne arzuhal vererek Fransa hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılmasını istemiştir. Verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere OCM, 1910 yılı itibariyle Anadolu halı üretici ve tüccarlarının adına hareket etmeye de başlamıştır (BOA. DH. MUİ, 68-2/12, 08/04/1328, 6, 8).

OCM'nin Anadolu halı tüccarlarının adına hareket etmesinde 1910 yılında aktif olarak üretimde bulunan tüm acente ve atölyelerin üretim artışı önemli bir rol oynamıştır. Bu acente ve atölyelerin hangileri olduğu, bunların üretim hacimleri ile yaptıkları kâr oranlarının tespiti OCM'nin mali kayıtlarının şirketin acente ve atölyelerinin mali sonuçlarını ayrı ayrı değil de toplu bir şekilde vermesinden dolayı mümkün değildir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4). 1910 yılındaki bu üretim hacminin artışına paralel olarak Arjantin'de Buenos Aires ve Kanada Toronto kentlerinde halı satış mağazaları açılmıştır. Adı geçen iki ülke OCM'nin girişimleri sayesinde Anadolu – Osmanlı menşeli halılarla tanışmış ve her iki mağaza da 1910 yılının ikinci yarısından itibaren aktif olarak satışlarını sürdürmüşlerdir. OCM, 1910 yılında dünyanın farklı yerlerinde halı satış mağazaları kurarken aynı zamanda İzmir'deki antrepo, Londra, Paris, Kahire, İskenderiye ve İstanbul'da bulunan satış mağazalarında 1910 yılı itibariyle toplam 219.044 £ değerinde halı satışa hazır durumda bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4 – 5; balance sheet).

OCM, her ne kadar 1910 yılı itibariyle üretim hacmini arttırmış ve bunu pazarlamak için dünyanın farklı ülkelerine satış mağazaları kurmuşsa da 1910 yılında yurt dışından gelen halı talebini tam olarak karşılayamamış ve bazı siparişleri üretim yetersizliğinden dolayı reddetmek zorunda kalmıştır. Şirket, sürekli artan talep karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde acente ve atölyeler açmayı hedeflemiş ve aynı zamanda Hindistan gibi halı üretiminin yaygın olduğu ülkelerdeki üretimden yararlanarak dış talebi karşılama yoluna gitmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4 – 5). OCM, Osmanlı Anadolu ile faaliyette bulunduğu Hindistan'daki üretimine ek olarak halı üretiminin önemli bir gelişme gösterdiği ve üretime geçildiği takdirde ciddi kârlar bırakacak İran'la da bu yıl itibariyle ciddi anlamda ilgilenmeye başlamış; ancak İran'daki halı üretimine kapsamlı bir incelemeden sonra başlayacağını belirtmiş, bunun için de İran'a yönetim kurulu üyelerinden James Baker'i göndermiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 4 – 5; Wynn, 2008: 50 – 51).

OCM, yukarıda bahsedilen tüm gelişmelerle beraber 1910 yılını önemli bir kâr oranı ile kapatmıştır. Şirketin 1910 yılındaki brüt kârı 118.704 £ olmakla beraber net kârı 93.517 £ olmuştur. OCM, 1910 yılı için hissedarlarına %20 oranında – ki bu oran 1909 yılında %15 idi – oldukça yüksek bir kâr payı vermiştir. Hissedarlara bu kâr payı 1909 yılında olduğu gibi yine İzmir'de bulunan genel merkez ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'daki Selanik Bankası ile Paris'te Société Générale ve Banque Commerciale & Industrielle'nin şubelerinde ödenecekti. OCM, 1910 mali yılını bitirirken kendisine bağlı acente ve atölyelerdeki tezgâhlarda halı hazırda 58.553 £ değerinde halı dokunmaktaydı. Yine OCM'nin 1910 yılı sonunda sermaye, çeşitli alacak ve diğer kaynak ve

emtialarının mali değeri 759.597 £'e yükselmiştir. Bu miktar 1909 yılında 608.000 civarında olmakla beraber OCM bir yıl içerisinde sermaye ve çeşitli kaynaklarının mali değerini yaklaşık 151. 500 £ arttırmıştır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 28th March 1911, 6 – 8, balance sheet).

6.4. 1911 Yılı Üretim Faaliyetleri

1911 yılı birçok açıdan OCM'nin üretim faaliyetlerini etkileyen bir yıl olmuştur. Öncelikle 1911 kışında özellikle Ocak ve Şubat aylarından yaşanan aşırı soğuk hava ve kar yağışı Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan halı üretim merkezlerine darbe vurmuş ve bu olumsuz koşullardan dolayı ham madde temini ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Ayrıca, OCM adına Anadolu'nun iç kesimlerinde üretilen halıların İzmir'e gönderilmesi önemli bir sorun olmuş ve yine bu dönemde yaşanan akaryakıt kıtlığı da OCM'nin üretim organizasyonunun devamını engellemiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 17th April 1912, 4). OCM, 1911 yılında sadece birtakım doğa olaylarıyla karşı karşıya kalmamış aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla da yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bunlardan en önemlisi 1911 yılı için Trablusgarp Savaşı'ydı. Osmanlı, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesine karşı 29 Eylül 1911'de İtalya'ya karşı savaşa girmiştir (Tanin, 7/L/1329, S: 1105, 1). OCM, bir İngiliz şirketi olması sebebiyle her ne kadar Osmanlı'da yaşanan gelişmelerden dolayı bir şekilde etkilenmişse de bazı gelişmeler şirketi doğrudan etkilemiştir. Bu gelişmelerden biri şirket yönetiminde yer alan bazı kişilerin İtalyan vatandaşı olmasıydı ve bu durum OCM'yi zor durumda bırakmıştır. Savaş koşulları nedeniyle İtalyan vatandaşlarının Osmanlı topraklarından çıkarılması gündeme geldiğinde OCM harekete geçerek İtalyanların Osmanlı topraklarından çıkarılmasının hem Osmanlı hem de OCM aleyhinde olacağını belirtmiş ve bu durumun önüne geçmek için İzmir İngiliz Ticaret Odası'nı harekete geçirmiştir. İzmir İngiliz Ticaret Odası, İtalyanların Osmanlı topraklarından atılıp atılmayacağını İstanbul İngiliz Büyükelçiliği'ne sormuştur. Ticaret odası, OCM'nin üst pozisyonlarında görev alan 20'ye yakın İtalyan vatandaşının olduğunu ve hatta OCM'nin genel müdürü Albert Aliotti'nin de İtalyan vatandaşı olduğunu belirtmiş ve OCM'nin yönetiminde görev alan bu 20 kişinin Osmanlı topraklarından atılmasının OCM'nin ticari faaliyetlerine sekte vuracağı gibi OCM'nin Orta Anadolu'daki halı üretim faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmasıyla sonuçlanabileceğini İngiliz Büyükelçiliği'ne bildirmiştir (FO. 195/2383, İzmir, 13 Aralık 1911).

İzmir İngiliz Ticaret Odası, ayrıca OCM'nin 1911 yılında Anadolu'nun farklı mahallerinde 50 – 60 bin arasında halı dokuyucusunu istihdam ettirdiğini ve bunların aileleri de düşünüldüğünde OCM'nin kalabalık bir nüfusa gelir kapısı olduğunu ve yine OCM'ye ait iplik fabrikası, boyahane ve halı yıkama tesisinde çalışan 1000 işçinin de bu durumdan olumsuz etkilenebileceğini ifade etmiştir (FO. 195/2383, İzmir, 13 Aralık 1911). OCM'nin İzmir İngiliz Ticaret Odası aracılığıyla gerçekleştirdiği girişimin daha sonraki zamanlarda olumlu sonuçlar verdiği ve genel müdür olarak görev yapan Albert Aliotti'nin 1911'den sonra da Osmanlı topraklarında kalmaya devam ettiği şirket yönetim kurulu tutanaklarından anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, EOGM of the 25th January 1912, 2). OCM, yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı'daki iç gelişmelerden etkilenirken aynı yıl şirket için önemli bir karar almış ve 1911 yılında İran'da halı üretim faaliyetlerine başlamıştır. Şirketin, İran'a yönelmesinin temel sebepleri arasında İran'daki üretimin doğu halı üretiminde önemli bir yere sahip

olması, ucuz iş gücü ve halıcılığın İran'da yaygın olması önemli bir rol oynamıştır. OCM, 1911 yılı itibariyle Hemedan gibi üretim merkezlerine önemli miktarda kaynak aktararak atölyeler tesis etmiş ve o bölgelerde üretim yapısını şekillendirmeye başlamıştır (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 17th April 1912, 5; SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, EOGM of the 25th January 1912, 4 – 5).

OCM, 1911 yılında İran'daki üretim faaliyetlerine başlarken Anadolu'daki üretimi de tüm gelişmelere karşın devam etmekteydi. OCM, 1 Ocak – 30 Haziran 1911 tarihleri arasında kendisine ait 10 halı atölyesiyle 25 farklı mahalde bulunan 53 acente ile yaklaşık 402.942 m² halı imal ettirmiştir. Bu üretimin 40. 316 m²'si şirkete ait atölyelerde üretilirken yaklaşık 362.626 m² halı OCM'nin 53 acentesi tarafından eve iş verme sistemiyle imal edilmiştir. Atölyeler arasında en çok üretimi 12. 318 m² ile Isparta atölyesi yapmıştır. Daha sonra 8.349 m² ile Mortakya, 6. 916 m² ile Burdur, 6.222 m² ile Kırkağaç, 4. 328 m² ile Sivas, 2. 056 m² ile Maraş, 0.122 m² ile Urla'daki atölye gelirken; Haçin, Kayseri ve Gördes'te OCM'ye ait atölyelerin bu tarih aralığındaki üretim hacimleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents). Atölyelerin üretim miktarları bu şekilde iken acenteler halı üretiminde daha önemli rol oynamışlardır. 1911 yılının ilk yarısında tüm acenteler yaklaşık 362.626 m² halı üretimi gerçekleştirirken bu acenteler arasında en fazla üretimi Isparta'da Dr. Prodrinos Grigoriadis'in acentesi yapmıştır. Bu acente 1911 yılının ilk 6 ayında 25.294 m² halıyı eve iş verme sistemiyle dokutturmuştur. En fazla üretimi yapan ikinci acente Gördes'te bulunan Kızırzâde Hakkı & Hilmi kardeşlere ait acenteydi; bu acente 22.533 m² halı üretirken en çok üretim yapan 3. acente yine Gördes'te Topalağazâde Ahmet & Rif'at'a ait acente idi. Bu acente eve iş verme sistemi aracılığıyla 19.230 m² halı üretmiştir. 1911 yılının ilk yarısında en fazla üretim yapan ilk 10 acente 68. 412 Osmanlı Lirası değerinde 176. 867 m² halı üretmişlerdir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents).

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde verilen üretim miktarıyla beraber OCM, 1911 yılında İran'daki üretim de dâhil olmak üzere 113.625 £ net kâr elde etmiştir. 1911'deki kâr oranı 1910 yılındakiyle karşılaştırıldığında OCM'nin 1911'de kâr oranını % 21.5 arttırdığı anlaşılmaktadır. Bunda şirketin İran'daki faaliyetleri önemli bir rol oynamış olmalıdır. Şirket, 1911 yılındaki ticari faaliyetleri sonucu hissedarlarına 1910 yılında olduğu gibi yine %20 kâr payı vermiş ve bu kâr payının verileceği yerlerin daha önceki yıllarla aynı olduğu belirtilmiştir. OCM, 1911 mali yılını bitirirken kendisine ait atölye ve adına iş yapan acentelerin tezgâhlarında maliyet bedeli üzerinden toplam 50.540 £ değerinde halı dokunmaktaydı. Ayrıca OCM'nin 1911 yılı itibariyle İzmir'deki antreposuyla Londra, Paris, Kahire, İskenderiye, İstanbul, New York, Toronto ve Buenos Aires gibi 8 farklı kentteki 9 halı satış mağazasında toplam 328.449 £ değerinde halı satışa hazır bulunmaktaydı. Bu rakamlardan yola çıkarak OCM'nin 1911 yılındaki tüm doğal, beşeri, ekonomik ve siyasi sorunlara rağmen halı üretimini koruduğu ve hatta bu alanda ilerleme kaydettiği söylenebilir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 17th April 1912, 3 – 9, balance sheet).

OCM'nin 1911 yılındaki bu başarısı şirket sermayesinin artırılmasını da gündeme getirmiştir. 1911'deki ticari başarı karşısında OCM yöneticileri 12 Ocak 1912'de şirketin 3. olağanüstü genel kurul toplantısını yaparak sermaye arttırma kararı almışlardır. Daha önce 500.000 £ olan şirket sermayesi bu olağanüstü genel kurul toplantısında 1.000.000 £'e yükseltme kararı alınmış ve bu sermaye artışının piyasaya sürülecek her biri 5 £ nominal değerinde 100.000 yeni hisse senediyle

yapılacağı belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, EOGM of the 25th January 1912, 3 – 6). OCM'nin sermaye artışı 1912 yılının ikinci yarısından itibaren söz konusu olmuş ve şirket, 1912'nin ikinci yarısından itibaren 1.000.000 £ sermaye ile ticari faaliyetlerine devam etmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 27th June 1913, balance sheet).

6.5. 1912 Yılı Üretim Faaliyetleri

1912 yılı OCM'nin halı üretimde 5. yılını oluşturmaktadır. 1912 yılına ait birtakım istatistiki veriler şirketin üretim hacmi ve miktarı açısından bize birtakım bilgiler vermektedir. Buna göre OCM, 1912 yılının ilk 6 ayında – 1 Ocak / 30 Haziran – Anadolu'nun 25 farklı mahallinde kendisi adına üretimde bulunan 53 acente ile kendisine ait 10 halı atölyesinde yaklaşık 338.000 m² halı imal ettirmiştir. Bu üretimin parasal değeri ise 175. 487 Osmanlı Lirası idi (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents; SAC MECA OCM COL, K:3, N:11, Les Provenances). Bu üretimde OCM'ye ait 10 atölyede yaklaşık 55.700 m² halı dokunurken bu üretim parasal değeri 32.313 Osmanlı Lirası idi. Üretimin geriye kalan yaklaşık 282.300 m² kısmı ise OCM adına eve iş veren acenteler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu acenteler içerisinde Uşak'taki Hamzazâde Ali yaklaşık 23. 582 m² halı üretimiyle bu 6 aylık süreçte başı çekmiştir. Sonrasında ise yine Uşak'ta bulunan Helvacızâde Mehmed 22.915 m² halı üretimiyle en çok üretim yapan ikinci acente olmuştur. OCM'nin Isparta'daki acentesi Dr. Prodromos Grigoriadis ise yaklaşık 21. 799 m² halı üreterek 1912 yılının ilk yarısında en çok halı imal eden üçüncü acente olmuştur (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents). 1912 yılının ilk yarısında OCM adına en çok üretim yapan 10 acente toplamda 72. 056 Osmanlı Lirası değerinde 155.201 m² halı üretmiştir. 1912 yılının ilk yarısında 1911 yılının aynı dönemine göre acentelerin halı üretiminde yaklaşık 21.666 m² düşüş yaşanmıştır. Bu durum, genel olarak 1912 yılının ilk yarısındaki üretim miktarındaki düşüşe bağlanabilir. 1911 yılının ilk yarısında 402.942 m² halı üretilirken 1912'nin aynı döneminde bu miktar yaklaşık 64.942 m² geriliyerek 338.000 m² olmuştur. 1912 yılının ilk yarısındaki bu düşüşün nedenlerini açıklayabilmek mümkün olamasa da 1912'de artan yün fiyatları ve siyasi atmosferin OCM'nin üretim faaliyetlerini etkilediği düşünülebilir (SAC MECA OCM COL, K:3, N:10, Production des Agents).

OCM, 1912 yılında Osmanlı ve İran coğrafyasındaki üretim faaliyetleri ile halı ticaretinden net 205.808 £ kâr elde etmiştir. Bu kâr miktarı OCM'nin üretim faaliyetlerine başladığı 1908 yılından beri en yüksek miktardır. OCM, 1912 yılında hissedarlarına 1910 ve 1911 yıllarında olduğu gibi %20 kâr payı vermiştir. OCM'nin, 1910 – 1912 yıllarında 3 yıl üst üste %20 oranında hissedarlarına kâr payı vermesi OCM'nin halı üretim, ticaret ve satışından önemli gelirler elde ettiğini göstermektedir. OCM'nin ticari işlemlerinin 1912 yılında yolunda gittiğinin bir diğer göstergesi ise 1912 yılı biterken hem Anadolu topraklarında hem de İran'da şirkete ait atölye ve acentelerde maliyet bedeli üzerinden tezgahlarda 91.557 £ değerinde halının dokunuyor olmasıydı. Bununla birlikte OCM'ye ait halı satış mağazalarında 400.883 £ değerinde halı satışa hazır durumda bulunmaktaydı (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 27th June 1913, 3 – 9, balance sheet).

6.6. 1913 Yılı Üretim Faaliyetleri

1913 yılı OCM'nin Anadolu coğrafyasında normal koşullar altında üretim faaliyetlerini devam ettirebildiği son yıl olmuştur. Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik süreç, OCM

yöneticilerini farklı ülke ve bölgelerde üretim yapmaya sevk etmiştir. Osmanlı toprakları dışında 1911 yılında İran Hemedan'da halı üretimine başlayan OCM, 1913 yılına geldiğinde İran'daki üretimde önemli bir konum elde etmiştir. OCM, 1913 yılında İran'da üretilen halıların 1/3'ünü diğer bir ifadeyle İran'da üretilen ve toplam değeri 1.800.000 £ olan üretimin 600.000 £'lik kısmını sadece kendi başına imal ederek Osmanlı'da olduğu gibi İran'da da halı üretiminde bir tekel haline gelmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 11th July 1914, 4–5).

OCM, 1913 yılı itibarıyla İran'daki halı üretimini hegemonyasına alırken aynı zamanda Anadolu'nun en küçük yerleşim yerlerine kadar halıcılığı götürübilmiştir. OCM, 1913 yılındaki üretim faaliyetlerinden 228.306 £ net kâr elde etmiştir. OCM bu kâr miktarı ile 1908 – 1913 yılları arasındaki 6 yıllık ticari dönemde en yüksek seviyeye erişmiş bulunuyordu. Bu yüksek kazançta 1913 yılında İran'daki üretim faaliyetlerinin önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. OCM, I. Dünya Savaşı'ndan önce üretim faaliyetlerinin normal bir şekilde devam ettiği 1913 yılında hissedarlarına toplam %16 oranında bir kâr payı vermiş, bu kâr payının hissedarlara OCM'nin genel merkezi ile İzmir Osmanlı Bankası şubesi, İstanbul'da Wiener Bank – Verein, Paris'te Crédit Mobilier Français ve Soci t  G n rale aracılığıyla ödeneceği belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 11th July 1914, 3 – 8, balance sheet).

OCM, 1913 mali yılını 228.306 £ net kâr ile bitirirken aynı zamanda 6 yıllık halı üretim faaliyetleri ve ticareti sonucu halıcılık alanında bir tekel haline gelmiştir. OCM, 1913'te halı ham maddesi olan yıkanmış ve yıkanmamış 101.530 £ değerinde yünü üretimde kullanmak üzere depolarında hazır bir şekilde muhafaza ediyordu. Yine 1913 sonu itibarıyla OCM'nin Osmanlı ve İran'daki atölye ve acentelerinin tezgahlarında 135.170 £ değerinde halı dokunmaktaydı. Bu yılın sonunda OCM'nin İzmir Rıhtım'daki antreposuyla Londra, Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde yer alan 8 halı satış mağazasında 530.695 £ değerinde halı bulunmaktaydı. OCM, 1913 yılındaki ticari faaliyetlerinin sonucu Avustralya Sydney'de 1914 yılında bir halı satış mağazası da açmıştır. Bu mağaza, 1914 yılı itibarıyla aktif olarak halı satışı yapmaktaydı. OCM'nin 1913 yılı sonu itibarıyla Avustralya'ya kadar uzanan coğrafyada halı satışı gerçekleştirmek için halı satış mağazası kurmuş olması şirketin halı üretim, ticaret ve ihracatında ne denli önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Bu durum aynı şekilde halının, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde küreselleşen dünyanın önemli ticari emtialarından biri olduğunu da göstermektedir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 11th July 1914, 3 – 8, balance sheet).

6.7. 1914 Yılı Üretim Faaliyetleri

1914 yılı OCM'nin I. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı ticari etkinliklerini normal koşullar altında sürdürmesini engellemiş ve halı üretim faaliyetleri yılın ancak ilk birkaç ayı sürdürülebilmiştir. I. Dünya Savaşı başlamadan önce de devam eden siyasi krizler – Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'daki diplomatik gerginlikler – de OCM'nin 1914 yılındaki üretim faaliyetlerini etkilemiştir. Bu etkiye rağmen şirketin 11 Temmuz 1914 tarihinde yapılan 6. olağan genel kurul toplantısında 1914 yılının ilk 4 ayında alınan ticari sonuçların 1913 yılının aynı dönemine göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 11th July 1914, 5).

OCM'nin I. Dünya Savaşı öncesinde yürüttüğü halı üretim faaliyetlerinde ham maddelerin temini önemli bir sorun haline gelmiştir. Şirket, özellikle yünün temini konusu üzerinde durma zorunluluğu duymuş ve 15 Haziran 1914 tarihinde İzmir'de yapılan OCM yönetim kurulunda yünün satın alınmasıyla ilgili birtakım kararlar alınarak yünün ne şekilde ve nasıl temin edileceği belirlenmeye çalışılmıştır (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 15 Haziran 1914 tarihli OCM yönetim kurulu tutanağı). OCM, bir taraftan ham madde temin etmeye ve bunun ne şekilde yapılacağını belirlemeye çalışırken Osmanlı Devleti bu süreçte OCM'nin yünlerine el koymuştur. 18 Ağustos 1914'te İstanbul'da gerçekleştirilen ve H. De Andria, G. Tanqueray gibi şirket yöneticilerinin katıldığı yönetim kurulu toplantısında OCM'ye ait yünlere Osmanlı askeri makamlarınca el konulduğu ve bu yünlerin İstanbul Ayvansaray'da bulunan bir depo ile Anadolu Demiryolları Şirketi'nin Haydarpaşa'daki vagon ve hangarlarında tutulduğu belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 18 Ağustos 1914 tarihli yönetim kurulu tutanağı). Osmanlı Devleti, savaş koşullarının hissedilmeye başlandığı bir dönemde OCM'nin hem yünlerine hem de OCM'ye ait Beyköy'deki yün iplik fabrikasının iplik ve akaryakıtına el koymuştur. 29 Ağustos 1914 tarihinde Albert Aliotti tarafından İstanbul'da bulunan yönetim kuruluna yazılan yazıda Beyköy'deki fabrikanın yün, yakıt ve diğer malzemelerine el konulmasından dolayı fabrika üretiminin durma noktasına geldiği belirtilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı).

Beyköy'deki üretim faaliyetleri Ağustos ayında durma noktasına gelmişken Eylül 1914 itibarıyla üretimin tamamıyla durduğu ve fabrikanın kapandığı şirket kayıtlarında belirtilmiştir. OCM'nin işlettiği bu fabrikanın üretim faaliyetlerini devam ettirememesi OCM yöneticileri tarafından tazminat talebinde bulunulmasını da gündeme getirmiştir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 23 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı). OCM'nin Beyköy'de bulunan yün iplik fabrikasına Osmanlı Devleti tarafından el konulması şirketin doğal olarak ciddi bir ham madde sıkıntısı çekmesine neden olmuş, bundan dolayı da halı üretim faaliyetleri çok sınırlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı).

1914 yılının ikinci yarısından itibaren devam eden bu üretim, şirketin daha önce Amerika'dan parasını aldığı siparişlerle sınırlıydı. Amerika'dan daha önce alınan bu siparişlerin yine sınırlı sayıda acente ve tezgahta üretildiğini ve OCM'nin Anadolu'da bulunan acente ve atölyeleriyle 1914 yılı sonu itibarıyla iletişiminin koptuğu anlaşılmaktadır (SAC MECA OCM COL, K:5, N:46, 23 Aralık 1914 tarihli Harry F. Giraud'an James Baker'a yazılan mektup). 1914 yılı sonu itibarıyla acente ve atölyeleriyle iletişimi kopan OCM'nin 1915 yılında kendisine ait halıları sahihsiz kalmış ve sahipleri başında olmayan müesseselerin mâl ve emlaklarının Meclis-i Vükelâ kararıyla Osmanlı Devleti tarafından korunacağı belirtilmiştir (BOA. DH. İ. UM, 89/1, 25/6/1333, 1 – 2).

OCM'nin halı üretim faaliyetleri yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi I. Dünya Savaşı döneminde tamamen durmuş ve OCM'ye ait atölye ve acenteler savaş yıllarında işlevsiz hale gelmişlerdir. OCM Anadolu'daki atölye ve acenteleriyle savaş boyunca hiçbir şekilde bağlantı kuramamış ve OCM'nin Anadolu'daki atölye ve acenteleriyle bağlantı kuramaması şirket yöneticileri

tarafından 10 Kasım 1920’de İzmir genel merkezinde yapılan ve savaş sonrası ilk toplantı niteliği taşıyan 8. olağan genel kurul toplantısında şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Tüm savaş boyunca yöneticileriniz OCM’nin en büyük yatırımlarının olduğu Türkiye [Anadolu] ile hiçbir şekilde bağlantı kuramamıştır.” (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 10th November 1920, 4).

OCM’nin belirtilen nedenlerden dolayı Anadolu’daki üretim faaliyetleri durmuş ve bu süreç 1920’lere kadar toparlanamamışken OCM’nin İran ve Hindistan’daki üretim faaliyetleri savaş boyunca teşvik edilmiş ve Osmanlı coğrafyasına nazaran bu iki ülkede üretim faaliyetleri gelişmeye devam etmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 10th November 1920, 4 – 5). OCM, I. Dünya Savaşı döneminde bu iki ülkede devam eden üretim faaliyetleri ve halı ticareti sonucunda 1914 – 1919 yılları arasındaki 6 yıllık süreçte net 456. 887 £ kâr elde edebilmiştir (SAC MECA OCM COL, K:1, N:2, OGM of the 10th November 1920, 5 – 9, balance sheet).

Sonuç

The Oriental Carpet Manufacturers Limited [OCM] veya Osmanlı kaynaklarında geçen ismiyle Şark Halı Kumpanyası 16 Aralık 1907 tarihinde kurucu şirketler olarak adlandırılan 6 yabancı halı şirketi tarafından Londra’da teşkil edilmiş ve genel merkezi İzmir’de bulunan limitet bir şirkettir. 16 Aralık 1907 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazanan OCM, bir İngiliz şirketi olması ve İngiliz kanun ve nizamlarına göre oluşturulması nedeniyle Osmanlı kanun ve nizamlarının dışında kalabilmeyi başaramış ve bu süreci I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar da devam ettirebilmiştir.

1 Ocak 1908 tarihinde Anadolu coğrafyasında halı üretim faaliyetlerine başlayan OCM, kısa sürede hem eve iş verme, putting – out hem de kendi adına açtığı atölyelerle halıcılığı Anadolu’nun birçok yerine taşımış aynı zamanda daha önce halı üretiminde önemli rol oynamayan birçok bölgeyi de halı üretim sürecinin içine çekmiştir. OCM, kurulduktan sadece bir yıl sonra 1909 yılında, 15 farklı mahalde 36 acenteye sahip olmuş ve bu acentelerin sayısı 1911 – 1912 yıllarına gelindiğinde 25 farklı üretim merkezinde olmak üzere 53’e yükselmiştir. OCM’nin Batı Anadolu’da bulunan Uşak, Gördes ve Demirci gibi mahallerde 22 acenteye sahip olması OCM’nin ne kadar hızlı bir şekilde üretimi organize edebildiğini ve aynı şekilde Anadolu’daki halı üretim merkezlerini üretim sürecinin içine çektiğini göstermektedir. OCM, kendi adına üretimde bulunan acenteler dışında Anadolu’nun farklı yerlerinde halı üretiminde bulunan atölyeler de tesis etmiştir. Bu atölyelerin sayısı 1909 yılında 5 iken daha sonra 1911 – 12 yıllarında sayıları 10’a yükselmiştir. OCM’nin hem acente hem de halı dokuma atölyeleriyle halıcılığı yaygınlaştırması Batı’dan gelen ve bitmek tükenmek bilmeyen halı talebinin doğrudan sonucu olmakla beraber OCM’nin de bu talebi karşılama isteğinin Anadolu coğrafyasına yansımaları şeklinde okunabilir. OCM, üretimde bulunduğu yıllarda hem acente ve atölye sayısını hem de halı dokumacılığında çalışan işçi sayısını arttırmıştır. 1908 yılında 40.000 işçiyi çalıştıran OCM, üretim faaliyetlerinin artışına paralel olarak işçi sayısını da arttırmış ve şirket I. Dünya Savaşı’ndan hemen önce Anadolu’da 50.000 – 60.000 arasında değişen dokuma işçisini istihdam ettirmiş, ettirebilmiştir.

Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı – Türk halılarının önemli bir üreticisi haline gelen OCM, halı üretim, ticaret ve ihracatından önemli kazançlar elde etmiştir. OCM, halı ticaretinden elde ettiği kârlarla birlikte sermaye artışına da gitmiş, 400.000 £ olan kuruluş sermayesi 1910 yılında önce 500.000 £'e daha sonra gelişen ticari potansiyelinin etkisiyle 1912 yılında da 1.000.000 £'e yükselmiştir. Hem sermaye hem de üretim organizasyonundaki başarısıyla dünyanın dört bir tarafına Anadolu halılarını ihraç eden OCM, 1913 yılı sonu itibarıyla Londra, Paris, İstanbul, Kahire, İskenderiye, New – York, Toronto ve Buenos – Aires olmak üzere dünyanın sekiz farklı yerinde ve daha sonra Sydney'in de katılmasıyla 9 farklı yerde halı satışı yapabilmekteydi. Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere OCM, Anadolu – Osmanlı menşeli halıların hem üretiminde hem de ihracatında önemli bir tekel haline gelmiş ve çok kısa bir süre içerisinde dünyanın farklı bölgelerine Anadolu – Osmanlı halılarını tanıttirmiştir. Halıcılıkta tekelleşmeyi sağlayan OCM, bu yönüyle hem Osmanlı, İran hem de Hindistan coğrafyasında halı üretimini belki daha önce hiç olmadığı kadar kontrol ederek bu üretim alanından kayda değer bir sermaye birikimi sağlamış ve halıcılık tarihine bu açıdan ismini yazdırabilmiştir.

Kaynakça

Arşivler

1- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

- BOA. DH. İ. UM, 89/1, 25/6/1333.
- BOA. DH. İD. 58/4, 27/11/1328.
- BOA. DH. MUİ, 66/1, 03/03/1328.
- BOA. DH. MUİ, 68-2/12, 08/04/1328.
- BOA. DH. ŞFR, 380/7, 3/03/1323.
- BOA. DH. ŞFR, 475/68, 01/04/1331.
- BOA. DH. UMVM, 75/60, 04/12/1336.
- BOA. HR. HMŞ. İŞO, 1/19, 30/09/1330.
- BOA. HR. HMŞ. İŞO, 2/19, 25/07/1334.
- BOA. HR. HMŞ. İŞO, 199/41, 08/02/1328.
- BOA. HR. HMŞ. İŞO, 206/9, 07/03/1331.
- BOA. HR. SYS, 2431/79, 22/02/1917.
- BOA. HR. TO. 225/54, 20/03/1857.
- BOA. İ. HUS, 164/30, 13/02/1326.
- BOA. İ. MMS, 95/4008, 22/03/1305.
- BOA. ŞD. 2549/9, 27/06/1307.
- BOA. Y. A. HUS, 519/37, 11/02/1326.

2- St. Antony's College Middle East Centre Archive Oriental Carpet Manufacturers Limited Collection [SAC MECA OCM COL]

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 9th March 1909.

Emrah YILMAZ

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 16th February 1910.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 7th November 1910.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 28th March 1911.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Extraordinary General Meeting of the 25th January 1912.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 17th April 1912.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 27th June 1913.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 11th July 1914.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 1, No: 2, The Oriental Carpet Manufacturers Ltd, Ordinary General Meeting of the 10th November 1920.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 3, No: 5, Matthew Lee, History of Oriental Carpet Manufacturers.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 3, No: 9, 21 Temmuz 1907 tarihli Albert Aliotti imzalı belge.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu:3, No: 10, Production des Agents & Agences de L'Interieur.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 3, No: 11, Agences de L'Interieur D'Apres Les Provenances.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 3, No: 21, Clients OCM.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 15 Haziran 1914 tarihli OCM yönetim kurulu tutanağı.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 18 Ağustos 1914 tarihli yönetim kurulu tutanağı.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 29 Ağustos 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 23 Eylül 1914 tarihli Albert Aliotti'den İstanbul'daki yönetim kuruluna gönderilen yazı.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No: 46, 23 Aralık 1914 tarihli Harry F. Giraud'an James Baker'a yazılan mektup.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 5, No:49, Memorandum.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, 9 Kasım 1914 tarihli Amerika İstanbul Başkonsolosu G. Bie Ravndal'a verilen dilekçe.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Sykes & Co. ile 30 Kasım 1907 tarihinde yapılan sözleşme.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, Notice.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 11, No: 85, 1 Ocak 1908 tarihli T. A. Spartali & Co. ilanı.

St. Antony's College MECA OCM Collection, Kutu: 6, No: 65, Isaac M. Hazanla Yapılan Sözleşme. Memorandum and Articles of Association of The Oriental Carpet Manufacturers Limited (1907).

3- İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi [Foreign Office (FO)]

FO.195/2134 içinde, Cumberbatch'ten O'Conor'a, İzmir, 4 Aralık 1902.

FO. 195/2299 içinde, British Interests at Sivas başlıklı yazı, İzmir, 21 Mayıs 1908.

FO. 195/2300 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 21 Ağustos 1908.

FO. 195/2331 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 27 Nisan 1909.

FO.195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 7 Şubat 1910.

FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 14 Mayıs 1910.

FO. 195/2360 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 1 Ekim 1910.

FO. 195/2360 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 20 Ekim 1910.

FO. 195/2383 içinde, Heathcote Smith'ten Lowther'e, İzmir, 16 Haziran 1911.

FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 28 Ekim 1911.

FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 25 Kasım 1911.

FO. 195/2383 içinde, Barnham'dan Lowther'e, İzmir, 13 Aralık 1911.

Yayınlanmış Kaynaklar

1- İngiliz Konsolosluk Raporları

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1902 – 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1904).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna (1907).

Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the year 1907 on the Trade of Constantinople and District (1908).

2- İngiliz Ticaret Bakanlığı [Board of Trade] Kayıtları

Companies: Seventeenth General Annual Report; by the Board of Trade (1908). Londra.

3- Düstur

Düstur, I. Tertip, Cilt: 5.

Düstur, I. Tertip, Cilt: 8.

Düstur, II. Tertip, Cilt: 7.

4- Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistikî. (1333).

Ticaret ve Ziraat Nezareti 1329 – 1331 Seneleri Sanayi-i İstatistikî. (1333). İstanbul: Matbaa-i Amire.

Sürelî Yayınlar: Gazete, Dergi, Yıllık ve Vilayet Salnâmeleri

Ahenk, 16/M/1325, Sayı: 3228.

Ahenk, 22/M/1325, Sayı: 3233.

Ahenk, 1/S/1325, Sayı: 3241.

- Ahenk, 6/S/1325, Sayı: 3245.
Ahenk, 9/S/1325, Sayı: 3248.
Ahenk, 16/S/1325, Sayı: 3254.
Ahenk, 20/S/1325, Sayı: 3257.
Ahenk, 11/Ca/1325, Sayı: 3324.
Ahenk, 30/Ca/1325, Sayı: 3340.
Ahenk, 1/C/1325, Sayı: 3341.
Ahenk, 2/C/1325, Sayı: 3342.
Ahenk, 24/C/1325, Sayı: 3361.
Ahenk, 8/Z/1326, Sayı: 3791.
Ankara Vilayet Salnamesi. Hicri 1311, 12. def'a. Ankara: Vilayet Matbaası.
Annuaire Oriental (1889 – 1890). Cilt. 9.
Annuaire Oriental (1912). Cilt: 2.
Annuaire Oriental (1914). Cilt: 2.
Bursa Sergisi, 31 Temmuz 1325, Sayı: 4.
Bursa Sergisi, 14 Ağustos 1325, Sayı: 6.
Halka Doğru Mecmuası, 1 Mart 1335, Sayı: 3.
İkdam, 18/M/1325, Sayı: 4582.
İttifak, 1/Ş /1326, Sayı: 12.
Levant Trade Review, Haziran 1912, Cilt: 2, Sayı: 1.
Takvim-i Vekâyi, 28/M/1333, Sayı: 2025.
Tanin, 7/L/1329, Sayı: 1105.
The Times (London), 7 August 1906, Sayı: 38092.
The Times (London), 8 March 1907, Sayı: 38275.
The Times (London), 14 October 1908, Sayı: 38777.
The Times (London), 18 January 1910, Sayı: 39172.
The Times (London), 25 January 1910, Sayı: 39178.

İkincil Kaynaklar: Kitap ve Makaleler

- Atalay, B. (1967). Türk halıcılığı ve Uşak halıları. Yayın yeri yok: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Ayata, S. (1987). Kapitalizm ve küçük üreticilik – Türkiye'de halı dokumacılığı. Ankara: Yurt Yayınları.
Aytaç, A. (1999). Geleneksel Türk el dokumacılığı sanatı. Konya: Yayınevi yok.
Banaz, R. (1969). Uşak'ta dokuma sanayii ve dokumacılık. Uşak: Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları.
Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.
Çakmak, B. (2008a). XX. yüzyıl başında Uşak'ta kurulan İp fabrikaları. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (2), 41 – 58.

Duckerts, M. J. (1904). *Turquie d'Asie (Compte rendu d'une exploration commerciale)*. Brüksel: Imprimeur Du Roi.

Exposition universelle et Internationale de Bruxelles 1910, catalogue general officiel de la section Ottomane (1910). Bruxelles: Imprimerie Scientifique.

Frangakis – Syrett, E. (2015). Modernity from below: The amalgamated oriental carpet manufacturers, Ltd. of İzmir, 1907 – 1922. *Perspectives on Global Development and Technology*, 14 (4), 413 – 429.

From East to West. Textiles from G. P. & J. Baker (1984). Londra: G. P. & J. Baker Ltd.

Genç, M. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karakışla, Y. S. (2002). Arşivden bir belge (36): Uşak'ta kadın halı işçilerinin isyanı (1908). *Toplumsal Tarih*, 17 (99), 54–57.

Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.

La Fontaine, J. (1934). *A short history of the La Fontaine family. Family records. A record of the origin and history of the Giraud and Whittall families of Turkey*. E. H. Giraud (Ed). Londra: Adams Bros. and Shardlow Ltd.

Marx, K. (2017). *Kapital ekonomi politiğin eleştirisi*. (Çev. M. Selik ve N. Satlıgan). Cilt. I, İstanbul: Yordam Kitap.

Ortaylı, İ. (2012). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Quataert, D. (1979). The economic climate of the Young Turk revolution in 1908. *The Journal of Modern History*, (51) 3, d1147 – d1161.

Quataert, D. (1986). Machine breaking and the changing carpet industry of western Anatolia, 1860 – 1908. *Journal of Social History*, 19 (3), 473 – 489.

Quataert, D. (1992). *Manufacturing and technology transfer in the Ottoman Empire 1800 – 1914*. İstanbul: The Isis Press.

Quataert, D. (1999). *Sanayi devrimi çağında Osmanlı imalat sektörü*. (Çev. T. Güney). İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, D. (2001). Labor history and the Ottoman Empire, 1700 – 1922. *International Labor and Working – Class History*, (60), 93 – 109.

Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı – doğuşu ve yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Emrah YILMAZ

Sezen, T. (2017). Osmanlı yer adları. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivleri Yayınları.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Catalogue. (1910). Londra.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. Catalogue. Tarihsiz. [OCM'nin Fransızca yayımlanan halı katalogu].

Toprak, Z. (1995). Milli iktisat – milli burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (2012). Türkiye’de milli iktisat 1908 – 1918. İstanbul: Doğan Kitap.

Uçarol, R. (2000). Siyasi tarih (1789 – 1999). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Wynn, A. (2008). Three camels to Smyrna. Londra: Bryan Meredith Huffner.

Yetkin, S. (1996). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - I. Toplumsal Tarih, (26), 14 – 19.

Yetkin, S. (1996a). Uşak Osmanlı halı ticarethanesi - II. Toplumsal Tarih, (27), 26 – 31.

Yıldırım, K. (2017). Osmanlı’da işçiler (1870 – 1922) çalışma hayatı, örgütler, grevler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tezler

Çakmak, B. (2008). Osmanlı modernleşmesi bağlamında bir Batı Anadolu kazasında sosyo – ekonomik yapı: Uşak (1876 – 1908). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Web Kaynakları

Erişim adresi: <http://www.levantineheritage.com/ocm.htm> (15/08/2020).

EKLER

Ek 1. G.P. & J. Baker Şirketinin kurucuları George Percival Baker, James Baker ve diğer 3 kardeşi (yaklaşık 1900'lü yıllar)

Fotoğrafta bulunan kişiler soldan sağa ayakta: Henry Baker, James Baker; soldan sağa oturanlar: Arthur Baker, George Percival Baker ve Frederick Baker'dir.

Kaynak: *From East to West. Textiles from G. P. & J. Baker* (1984). Londra: G. P. & J. Baker Ltd, s. 21.

Ek 2. OCM'nin Kurucu Şirketlerinin Kuruluş Yer ve Tarihleri ile Şirketin Kuruluş Sermayesini Gösteren Fotoğraf.

The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.
CAPITAL: L. stg. 400.000

ANCIENNES MAISONS		
H. DE ANDRÉA & Co.	Smyrne	Fondée 1836
D. G. B. J. BAKER	LONDRES	1878
JAMES H. POLARD	Smyrne	1882
BOUMBY LA FONTAINE		1882
J. A. SPINELLI & Co.		1882
SWISS & Co.		1882

Maison Principale: SMYRNE (Turquie d'Asie)

BRANCHES:
PARIS: 8, Rue Grévy - NEW YORK: 100, E. 42e Street - LONDRES: 21, Warwick Square
18, rue de Valenciennes - CONSTANTINOPLE: 17, Rue de la Paix - BOULEVARD de Constantinople, 100, Rue de Paris
LE CAIRE: Place Soliman Pacha - CONSTANTINOPLE

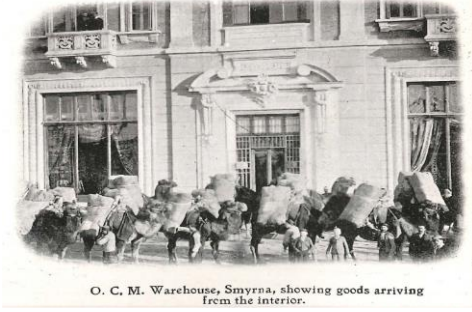
AGENCES DANS TOUT L'ORIENT

EDRESSEZ VOUS COMMANDEZ
à Constantinople, 100, Rue de Paris

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd Catalogue.* (Tarihsiz). Yayın yeri yok. [OCM'nin Fransızca yayımlanan halı katalogu].

Emrah YILMAZ

Ek 3. OCM'nin İç Bölgelerde Bulunan Acente ve Atölyelerinden Şirketin İzmir'de Bulunan Antreposuna Deve Sirtında Balya Olarak Gönderilen Halılar

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 6.

Ek 4. OCM Adına Halı Dokuyan Çocuk İşçiler

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. 9.

Ek 5. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Üretim Kompleksi [1909 Sonrası]

Kaynak: R. Beyru (2011). *19. yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları, s. 147.

Ek 6. OCM'nin Mortakya'da Bulunan Halı Yıkama Atölyesi

Kaynak: A. Wynn (2008). *Three camels to Smyrna*. Londra: Bryan Meredith Huffner, s. 40.

Ek 7. OCM Tarafından Uşak'ta Dokutturulan Bir Halı

Ek 8. OCM Tarafından Isparta'da Dokutturulan Bir Halı

Kaynak: *The Oriental Carpet Manufacturers Ltd.* (1910). Londra. s. ekler kısmı.

How Do The Hotel Managers Cope With Negative Outcomes? The Antecedents And The Consequences Of Emotional Labor*

Merlys Adriana CAZARAN BOHORQUEZ, Hakan SEZEREL, Bryan CHRISTIANSEN**

How Do The Hotel Managers Cope With Negative Outcomes? The Antecedents And The Consequences Of Emotional Labor

Otel Yöneticileri Duygusal Emegin Olumsuz Sonuçlarıyla Nasıl Başa Çıkıyor? Öncüller ve Sonuçlar

Abstract

This article examines the hotel managers' opinions and experiences with emotional labor. Relying on the phenomenological approach, the data collected via face-to-face interviews with hotel managers. The analysis provided six themes explicating the experiences of the managers. The findings indicate that the managers have developed techniques or certain behaviors that allowed them to face the negative consequences caused by emotional labor.

Özet

Bu çalışmanın amacı, otel yöneticilerinin duygusal emekle ilgili görüş ve deneyimlerini incelemektir. Araştırma verileri, fenomenolojik yaklaşıma dayanarak, yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Veri analizi sonucunda, yöneticilerin deneyimlerini betimleyen altı temaya ulaşılmıştır. Bulgular, yöneticilerin duygusal emegin neden olduğu olumsuz sonuçlarla baş etmelerini sağlayan kendilerine özgü teknikler veya belirli davranışlar geliştirdiklerini göstermektedir.

Keywords: Emotional labor, Hotel managers, Experience, Training.

Anahtar Kelimeler: Duygusal emek, Otel yöneticileri, Deneyim, Eğitim

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

In the hotel sector as in other service fields, issues such as social interactions, the expression of desirable emotions demanded by the organization, the degree of empathy, and the control and management of the emotions of the guests are all part of the work that hospitality employees must perform daily. This performance is referred to as emotional work. Hochschild (1983) defined emotional work as a concept when organizations require their employees to exhibit desirable emotions in front of their clients as part of their daily work, while simultaneously effectively

*This research has been produced from the master dissertation titled "Exploring the Emotional Labor Process: The Turkish Managers' Perspectives".

** Merlys Adriana CAZARAN BOHORQUEZ, Graduate Student, Anadolu University, Social Sciences Institute, macb@anadolu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-8776-1838. Hakan SEZEREL, Asst. Prof. Dr., Anadolu University, Tourism Faculty, Tourism Management Department, hakansezerele@anadolu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-1521-8638. Bryan CHRISTIANSEN, Researcher, Global Research Society, globalresearchsociety@protonmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7282-8497.

managing their tasks. Essentially, employees must not only fulfill the physical tasks their positions require, they must also include emotional work which can be exhausting for workers, particularly when such work is constant. As Forbes (2011) discovered, employees who are in constant client contact eventually experience burnout which, when added to long working hours that are typical for the industry, leads to a breakdown in job performance. Therefore, high employee job satisfaction is required to make emotional work as authentic as possible for good customer satisfaction (Hur, Moon, & Jung, 2015).

The above highlights the problems that employees in the hotel sector face daily. During the literature review, we found that most studies are focused on service workers instead of on managers; indeed, the findings of managers and emotional work were few. Therefore, the main objective of this study is to examine managerial opinions and experiences of how they deal with emotional work. Considering that rank-and-file employees are in constant contact with customers, managers must also develop their emotional work capabilities to meet company requirements (Lam, Zhang, & Baum, 2001). Moreover, managers require other competencies like “soft skills” that encompass emotional and aesthetic labor (Nickson, Warhust, & Dutton, 2005). General competencies such as problem-solving, personal relationships, time management, and leadership are managerial responsibilities that demand emotional intelligence for effective employee performance.

Drawing on the precedent research (e.g., Shani et al., 2014; Pugliesi, 1999; Morris & Feldman, 1996; Chu, Baker, & Murrmann, 2012; Lam & Chen, 2012; Liu, et al, 2004; Sohn & Lee, 2012; Lee & Ok, 2012; Zapf & Dieter, 2002), we attempt to address the following research questions:

- 1) Which antecedents help managers to have better management of emotional labor?
- 2) How does teamwork facilitate emotional labor in managers?
- 3) What effect does the fact of conducting previous training in managers help to reduce the consequences generated by performance surface acting?
- 4) How does identifying the role managers avoid or reduce burnout caused by emotional labor?
- 5) How do managers perceive authority to facilitate their display of emotions?

Since the specific emotional labor of hotel managers is still poorly understood, we applied a qualitative research approach to identify significant issues and underline possible managerial implications.

2. Emotional Labor

2.1. Emotional Labor in Hotels

Emotional work has developed in sectors mainly where service is essential (Zapf, 2002; Brotheridge & Grandey, 2002; Ashforth & Humphrey, 1993; Grandey, 2000; Hochschild, 1983). As

Kogovsek and Kogovsek (2012) discovered, the hotel sector is in the service industry so the concept does not differ; in this sector, it is, in most cases, expected that employees suppress their own true emotions or behaviors if these are not positive with regards to interacting with customers. This is because employees in the hospitality sector are required to maintain a kind and positive attitude with customers, including situations where a negative emotional response would be normal (Pizam, 2004, p. 135). "On a daily basis, hospitality employees use their emotions in customer service interaction, so emotional labor is a critical component of hospitality work" (Lee, Ok, & Hwang, 2016, p. 146).

In turn, regardless of the category and geographical location of the hotel, employees are obliged to express positive emotions towards customers at all times as mentioned earlier. However, in most cases, this demonstration of expressions leads to emotional dissonance. Zapf and Holz (2007) mentioned that emotional dissonance is one of the stressful facets of emotion work; likewise, service work (including reception and camaraderie) does not have greater autonomy and it is not very motivating; therefore, burnout rates are very high (Ramis, Manassero, & García, 2011; Kaplan & Ulutaş, 2016). Additionally, Dijk and Kirk (2007) pointed out that the negative results arising from emotional labor are tightly bound to the experience of dissonance.

As Hochschild (1983) indicated, there are two mechanisms that employees use to display emotions: deep acting and surface acting. Many academics (see Brotheridge & Grandey, 2002; Shani, Uriely, Reichel, & Ginsburg, 2014; İrigüler & Güler, 2016) associated surface acting with components of burnout and deep acting with job satisfaction. Liv, Xu, and Ji (2012) found that surface acting has a positive relationship with emotional numbness and emotional fatigue, while deep acting can negatively influence emotional exhaustion. Zapf (2002) pointed out that emotional labor and organizational problems contribute to a high percentage of burnout.

Other studies reported that dissatisfaction among hotel employees is a constant result of emotional exhaustion and depersonalization (Şad & Şahin, 2018) and the use of deep and genuine acting has a positive relationship with job satisfaction. Xu, Martinez, and Lv (2017) mentioned that surface acting exerts an important effect on turnover intentions. Additionally, they demonstrated that the depth of communication represents a crucial part in reducing employees' turnover intentions.

Moreover, Lee, and Ok (2012) maintained that burnout is especially common with hospitality employees who have direct interaction with guests; however, they cannot control the excessive demands of emotions. This is because clerks do not normally contain adequate emotional tools. Furthermore, they found that using emotional intelligence can help to increase job satisfaction. Rafaeli and Sutton (1989) indicated that if the company desires positive and cheerful behavior by their clerks, it will be necessary to develop the tools required for the occurrence of such behaviors.

On the other hand, Seymour (2000) associated culture with the ability to control emotions. She remarked that, in hotel service, the workforce can be composed of different cultures, and some of those cultural groups can control and regulate their emotions easier than other groups; accordingly,

it is either more difficult or easier to accept the demands of emotional labor. Similarly, Gursoy, Boylu, and Avci (2011) emphasize that culture could directly or indirectly impact emotional labor.

Similarly, Chu, Baker, and Murrmann (2012) highlighted that for employees to experience better emotional harmony, it is necessary for a match between personality and job characteristics to exist. On the other hand, Lam and Chen (2012) stated that if the level of supervisory support is high, employees could effectively handle work challenges, especially those related to negative emotions. However, Lee, Ok, and Hwang (2016) discovered that the positive or negative results of emotional labor depend on the employees since they are the ones who choose which strategy to employ. Nevertheless, Diefendorff and Gosserand (2003) mentioned in their control theory that it is through emotion regulation strategies that those discrepancies among emotional displays and display rules will be reduced.

Sometimes the employees' capacity to regulate and control their own emotions in the hotel service will permit them to place those negative emotions under control. (Tsai, 2009, p. 1439). Besides, the sense of humor can be an important personal attribute that can facilitate emotional labor and deal with negative experiences and situations (Sandiford & Seymour, 2002, p. 63). Therefore, in these types of jobs, it is necessary to undertake training that allows employees to evaluate skills such as emotion regulation, which will permit employees to easily deal with problematic clients and also to reduce the frequency of emotional exhaustion (Kogovsek & Kogovsek, 2012; Liv, Xu, & Ji, 2012).

Other authors like Karatepe (2011) and Nuriplik, Topsakal, and Iplik (2014) also remarked about the necessity of an organized and effective training program to teach employees how to deal with emotionally demanding situations. They have stated that such training must be particularly focused on listening and problem-solving skills. This means equipping employees with the kind of empowerment or authority to face different complaints and requests.

Sohn and Lee (2012) reaffirmed this fact when they mentioned that when employees are provided with autonomous empowerment, they will be more efficient in service delivery. Lee and Ok (2012) remarked that extra authority or autonomy in hotel jobs helps employees to experience lower emotional dissonance as previously mentioned. Kogovsek and Kogovsek (2012) pointed out that in addition to training, constant support from leaders towards their employees is fundamental. Here, the leader's task is again stressed as a generator of an ideal and motivating environment for the employee. As discussed by Shani et al. (2014), leaders have an important role in shaping the required deep acting in their subordinates, the constant support to employees increases their perception of motivation and justice and reduces negative feelings. They also manifested the importance of training.

Xu, Martinez, and Lv (2017) and Chu, Baker, and Murrmann (2012) also suggested that hotel managers must hire employees who are a good match with job requirements. Moreover, they indicated that training must show employees how to make a distinction between surface acting and deep acting in normal service encounters. However, other researchers based their studies on the

skills employees must possess to reduce the negative effects of emotional labor in the hospitality sector (e.g., Gursoy, Boylu, & Avci (2011). They highlighted that there are two special personality traits: extraversion and neuroticism. Those individuals with a high level of extraversion will experience more job autonomy and be more satisfied in their roles than those with high levels of neuroticism.

Besides, Sohn and Lee (2012) stated some other skills require more attention from managers in tourism to help employees manage their emotions: a high level of honesty, humility, agreeableness, and openness. Moreover, they remarked that management in hospitality organizations should pay particular attention to the attitude, character, and aptitude of applicants, in addition to temperament and capacity (Liv, Xu, & Ji, 2012, p. 101). Similarly, Lee, Ok, and Hwang (2016) suggested that human resources managers must seek employees with elevated levels of customer orientation, as they will perform better on the job. Equally, Jung and Yoon (2014) mentioned that in addition to training employees about external gestures, training should also focus on noticing clients' emotions.

Additionally, Dijk Van, Smith, and Cooper (2011) observed that when employees do not possess such skills, training programs should be designed to create those skills, thus making the authenticity of emotional display easier. Kim and Han (2006) suggested that processes such as recruitment and selection are very relevant and also during the training process, the organization must help employees to develop genuine emotions because it is only through them that the consequences of emotional labor will be positive.

2.2. Emotional Labor in Managerial Positions

As stated earlier, employees in service jobs are required to maintain a smile to display positive emotions. However, in situations where customers are rude and the employees are dissatisfied with their workplace, they must fake their emotional expressions to follow proper corporate policies. In other occupations such as medicine, doctors or nurses are required to show sympathy and sometimes even sadness (Zapf, 2002; Brotheridge & Grandey, 2002). However, leaders must display a huge diversity of emotions ranging from sympathy, anger, and support. With such a wide variety of emotions, managers must make decisions that complicate their jobs even more than those of service workers who are required to express limited emotions such as a smile (Humphrey, Pollack, & Hawver, 2008). As Brotheridge and Grandey (2002) pointed out, while service workers are requested to provide service with a smile, leaders must regulate their emotions and behaviors to keep their followers motivated.

In other studies, Horng et al. (2011) found that the basic competencies a leader or manager should have in the hotel sector are associated with leadership, crisis management, and problem-solving. It is of great importance that managers develop emotional work and express their feelings (Ayoko & Konrad, 2012), especially when leaders contend with a work team from different cultural backgrounds; these leaders must be aware of their own emotions to achieve appropriate decision-making. Ayoko and Konrad (2012) pointed out that leaders with a high level of emotion

management can manage conflicts that arise in work teams and at the same time the emotions that they exude.

They conclude in their research that corporate training programs for managers and leaders should be focused on emotion management skills. On the other hand, Humphrey, Pollack, and Hawver (2008, p. 152) denominated the use of emotional labor and display rules by managers and leaders to influence and motivate employees as “leading with emotional labor”.

“Although followers and other subordinates are most likely to be influenced by observable emotional displays, leaders may have to engage in emotional labor to produce the right emotional expressions to motivate or influence their followers” (Humphrey, Pollack, & Hawver, 2008, p. 152).

They also argued in their work that leaders who must conduct emotional work to influence the emotions of teamwork exert a large influence on customers when they are developed by service workers. (Zapf, 2002; Grandey, 2000; Ashforth & Humphrey, 1993; Hochschild, 1983). Humphrey, Pollack, and Hawver (2008) have remarked that it is the same for leaders or managers, subordinates, or team members. Additionally, they suggested that an effective manager is required to express feelings of positivism and support in moments when his/her team work is feeling defeated -- in most cases, they use surface acting to make their subordinates feel better.

Ashforth and Humphrey (1993) commented that insofar as an actor (e.g., employee, manager, leader) feels identified with his role or occupation, the negative effects that superficial acting or deep acting can bring are minimized. On the other hand, as well as with the subordinates, using deep acting in leaders or managers can allow the contagion of emotions to their followers positively and effectively.

Barsade (2002) showed that the contagion of emotions can affect the behavior of the workgroup. Ashforth and Humphrey (1995) suggested the contagion of emotion as a way of influencing emotions in a group. A contagion of emotion is particularly strong in the following situations:

- There are significant interaction and cohesion
- When the emotion is expressed by a supervisor, leader, or manager
- When the emotion is consistent with display rules, among others
- There has not been a previous contagion of negative emotion

Also, other forms of more genuine emotion exist through play and humor since those generate an atmosphere of community and a sense of belonging. However, the contagion of emotion is not the only strategy used by leaders or managers to manage emotions and influence their subordinates.

Kim, Yoo, Lee, and Kim (2012) remarked that emotional intelligence is an important factor in managing emotional work. They also indicated that employees who use a high level of emotional

intelligence to moderate their emotions are more able to fulfill the organizational display rules. Emotional intelligence can be defined as the ability of a person to identify and manage their own emotions and those of others. This distinction between their own emotions and those of others will allow the leader or manager to use the information to generate action (Salovey & Mayer, 1990).

Additionally, Humphrey, Pollack, and Hawver (2008) highlighted that this ability to detect emotions in others will allow the manager to distinguish when to use emotional work. "The ability to express one's own emotions may help leaders perform emotional labor because emotional labor is only effective if emotions are expressed in a way that has an impact on the receivers" (Humphrey, Pollack, & Hawver, 2008, p. 160).

Humphrey (2012) ensured that the development of emotional work is a stressful and exhausting process for both followers and leaders, but the ability with which leaders can promote emotional work in a way that is positive and beneficial to them will permit them to distinguish themselves from effective and ineffective leaders. These thoughts were also relevant to them. Goleman pointed out that, "People with well-developed emotional skills are also more likely to be content and effective in their lives, mastering the habits of mind that foster their productivity; people who cannot marshal some control over their emotional life fight inner battles that sabotage their ability for focused work and clear thought." (Goleman, 1995, p. 36). However, Gardner, Fischer, and Hunt (2009) expressed that if the emotion is more genuine and authentic, it will be received positively by the followers and also for the well-being of the leader or manager.

Given the aforementioned, it seems that from the perspective of employee performance and well-being, the leader or manager generated exceptional emotional work charged with positive emotions. Additionally, those emotions should be genuine and authentic. However, it is through the hiring process that the company must identify the ideal skills to reduce surface acting, and also the training is a necessary tool to help managers to develop genuine and deep acting.

3. Method

This study was conducted using a phenomenological design which is commonly used in qualitative research. As a research design, a phenomenology is an approach for exploring and understanding the meaning individuals or groups ascribe to a social or human problem. The process of research involves emerging questions and procedures, data typically collected in the participant's setting, data analysis inductively building from particulars to general themes, and the researcher making interpretations of the meaning of the data (Creswell, 2014, p. 32). The research question for this study centered on the perspectives and definitions of managers who constantly experience emotional labor; thus, qualitative methods were the most appropriate to develop the research. Since there is a lack of theory regarding this topic, most research employing interviews are focused on the relationship between clerks and guests rather than with other coworkers.

The data was collected through semi-structured interviews of approximately one hour in duration using 17 questions. A total of eight managers comprised of seven males and one female were interviewed in the English language and all interviews were audiotaped and transcribed. "The

semi-structured interview contains a mix of more and less structured questions. Usually, specific information is desired from all the participants; this forms the highly structured section of the interview” (Merriam, Sharan, & Associates, 2002, p. 13).

3.1. Participants

The pilot test was conducted by an English speaking individual with less than two years’ of work experience, and the interviewee was asked to sign a confidentiality agreement before the event via the WhatsApp application. They agreed on the time and place for the interviews which were always conducted in hotels for approximately 40-50 minutes. The interviews were recorded, and field notes were collected before and during the interviews. The first interview was conducted on September 9, 2019, and the last interview was held on October 2, 2019. All participants were informed about the purpose of the interview. Between the managers, there was only one female among seven males; six of the managers were front office managers, four of those six were also sales managers, one of the managers was an operations manager, and the other was a sales manager.

The transcription took between 60 - 70 hours. Coding is generated for each participant, considering their role and the hotel for which they worked (e.g., FOMS (Front Office Manager at the Sun Hotel). To contact the participants, the help of one of the managers was necessary, who through their network of contacts allowed more participants to join the research, a technique which is known as snowball sampling. “According to which one of the research assistants used her social networks to enlist initial participants, who were also asked to suggest potential future interviewees among their friends and colleagues (Shani, and Others, 2014, p. 4)”.

3.2. Analysis

We applied content analysis which is aligned with the phenomenological research design (Krippendorff, 2013). Based on the participant’s vocabulary, expressions, and narratives, the content analysis enabled the researchers to scrutinize the coding and categorizing of the textual content of the interviews. The systematic coding technique allowed the researchers to have a particularly meaningful and explicit view of all the interviews conducted. The main themes reflect the perspectives from the experiences of the managers and the interpretation of the research. Obtaining these main themes was necessary to read twice all the results from the interviews, and also to regroup meaningful sentences and they become the main themes of analysis. As a result of the content analysis, six themes, twelve subthemes, and 69 codes were determined. Table 1 presents the determining themes and codes.

4. Findings

Table 1 demonstrates the obtained themes.

Table 1. The Themes

<i>Primary Themes</i>	<i>Sub Themes</i>	<i>Codes</i>		
Antecedents	Work-related	Work experience		
		Role identification		
		Cultural knowledge		
		Training		
	Personal traits	Empathy		
		Emotional Intelligence		
		Be calm		
		Forward vision		
		Be strong		
		Auto control		
		Patient		
		Challengeable Situations	Guest challenge	
			Work Team Challenge	Customer is powerful
				Happy customer
Young employees				
To find qualify people				
Self-Challenge	Be sensitive			
	Discussion between departments			
	Turnover			
	Motivate			
	Not involve private life			
	Do not do a great job.			
Hotel Challenge	Hotel Challenge	Play with emotions		
		The balance between work and social life		
		Dealing with two manager roles		
		Relation with the superior		

			Revenue	
			Limit number of employees	
			Low hotel financials' funds	
Emotions and Authority Level	Display of emotions		Put on mask	
			Surface acting	
			Deep acting	
			Display the appropriate feelings	
			Tiring situations	
			Frequency when the emotions are showed	
			Genuine emotions	
			To be calm down	
			Authority level	Personal conversations
				Emotions with the boss
Acceptance and Identification	Motivations		Argues with the coworkers	
			The necessity of emotional intelligence	
			Teamwork	
			Powerful brand	
			Position and salary	
			Customers become friends	
			City	
			This is the job	
			Achieve a difficult goal good feeling	
			Get experience	
	Positive feedbacks			
	Management role identification	Feel comfortable		
		Job satisfaction		
		The manager role is not completed		
		Meetings with the teamwork		
		Empowerment		
		Managers as part of the hotel		

Hotel's policies	Policies oriented to the employees	A brand representation Employees are Part of the system No formal policies Solve the problem Behave following the hotel rules Employees will follow the manager Employees also can complain about their customers
	Policies oriented to customers	Customers are money Never display your angry emotions to the customer To make the customer happy Manage the problem in the best way
Abroad work experience	Be an expatriate	USA Cyprus Russia

4.1 Antecedents

This topic allows the findings to be related to the first research question under which conditions the managers have developed strategies to effectively contend with emotional labor. According to the participants' accounts, the researcher perceives two subtopics in which the codes are grouped; the first subtopic is the antecedents and the second subtopic is related to personality traits.

4.1.1 Work-Related

Managers were asked how they knew how to react to each situation they experienced and among the responses, the vast majority mentioned the following: work experience, role identification, cultural knowledge, and training. It is worth mentioning that even though "training" is included only two of the participants received training regarding emotion control. However, training is defined as the orientation that managers receive when they enter the hotel, it also indicates the frequency with which they receive the orientation and the kind of orientation they receive. The following are some of the thoughts expressed by managerial experiences:

FOMDP: At the beginning of the work working time. I mean, if you're kind of rookie, it's challenging. I mean, some newest people in this sector, they struggle to make this adapted, but after years, you understand, and you get professionalism. So, after that is getting a part of your job and your business as well. It's something like a surgery, in surgery, some surgery, sometimes you save

lives, and sometimes you lost some life on the table in your hands. It's part of a job. And in the year, year past, you're getting this preparation as well. (Experience)

OMT: the cultures and things are very important sometimes you have to be silent, you cannot answer the questions just listening sometimes you have to speak with the people because they want this, but if you have this knowledge, you can manage these problems otherwise this is not easy. (Cultural knowledge)

4.1.2 Personal Traits

Another of the questions asked by the researcher to better understand the phenomenon was oriented based on the opinion and experience of managers about the skills they considered necessary to deal with the emotional burden of their position. Among the responses, the following words were the most significant: Empathy, Intelligence emotional, be calm, Forward vision, Be strong, Auto control, Patient

FOMT: when I started to empathize I got my problem much easier I solve the problems much easier, so it helps me when my work it's it affected time management if I don't empathize then it takes much more time to solve the problem of the guest and it is so hard, sometimes if you don't understand a person you can't solve the problem (Empathy).

OMT: you need to know the culture and you have to understand people, you need to make empathy, this is very important and you have to be proactive for this topics, issues, we should not show directly to your emotional feelings, this is for the customer and for employees times (Empathy).

4.2 Challengeable Situations

During the interview with the managers, the researcher had to understand the situations that were considered challenging for the participants. This theme is developed based on all the activities and relationships that end up being challenging for the manager in an emotional, physical, and mental manner. This topic has been divided into four subthemes.

4.2.1 Guest Challenge

All participants stated that the greatest challenge and effort of emotions required is when they had to deal with situations involving interaction with guests in which the most commonly used words include the following: Customer is powerful, Happy customer.

FO&SMH: The first challenge is the guest, we have to make them happy and second, and other issues, our employees we have to make them happy.

FO&SMA: The customer, there are always complaining, complaining people the hardest part is that one.

4.2.2 Work Team Challenge

The work team is also presented as a challenging aspect for managers. Most of them stated that having to motivate the employee all the time was strenuous. At the same time, they state that it is necessary to be very tactful in how things are said to employees to keep their behavior from being negative towards the hotel customers. Others also stated that the ego of some of their coworkers did not allow the proper development of tasks. Young employees, to find qualified people, be sensitive, a discussion between departments, turnover, motivate.

OMT: because they don't have enough experience, they think they are the best don't, they don't need any knowledge they are doing well, this is very difficult for us (young people)

FO & SMH: employees we have to make them happy, we have to keep them happy when you push them so hard sometimes, they get broke like emotionally, mmm or motivation or other things, (motivate)

4.2.3. Self-Challenge

The interviewer also perceives through the narratives that the participants also struggle with their challenges. (not involve private life, do not do a great job, play with emotions balance between work and social life)

FO&SMD: after 6 pm, I have to go and see my family, but they want a lot of things, even after 6 pm they are calling me a lot of times if they need something it is 9:00 pm and I have to answer the phone.

FOMDP: I guess first. Indeed, in the beginning, you feel sometimes you need to lie in this job. And in the beginning, you struggle about lying. And, and then it's, it's getting a part of this job. (Play with emotions)

4.2.4 Hotel Challenge

The participants also face challenges related to the hotels' organizational structure. Four managers stated they have a couple of managerial roles, while others indicated that the relationship with the superior was not ideal. These are the codes that were identified by the researcher. Dealing with two manager roles, Relation with the superior, Revenue, Limit number of employees, Low hotel financials' funds

FO&SMA: Actually, our hotel has a limit on financial funds so, we don't have enough personnel to work with like I am the front office manager and also the sales manager, and also the front of desk supervisor

FO&SMA actually, they are not training me, I am training them sometimes

4.3 Emotions and Authority Level

One of the research questions is oriented towards managerial authority in which the researcher sought to understand how managers perceive authority to facilitate their display of emotions. The idea is to identify whether having a certain level of authority allows managers to freely express their emotions. Two subthemes constitute this theme.

4.3.1 Display of emotions:

In this subtheme, the researcher tried to identify how the participants express themselves in situations involving emotional work. Among their narratives, the following codes were identified: Put on a mask, Surface acting, Deep acting, Display the appropriate feelings, Tiring situations, Frequency when the emotions are shown, Genuine emotions, to be calm down.

FOM & SMH: I keep my emotions about myself so, when I get angry, I keep calm, when I get happy, I keep calm I am just nature it is kind of stage as a theater

FOM & SMH: you start with the how, you start your thought how can you resolve that problem on team, so you go home you think about that you go out you think about that until you solve that problem. so sometimes that could be exhausting but it's life it can be any industry, or it can be any part of your life

4.3.2 Authority Level:

It is possible to understand under what situations managers consider that the level of authority they have to permit them to genuinely demonstrate their emotions: Personal conversations, Emotions with the boss, Argues with the coworkers, Necessity of emotional intelligence

FOM & SMH: that level of authority is not in my position maybe when I get the general manager position, I can show my emotions without any mask, If I were the general manager yes, I would not need a mask..... but in my position, I have to smile to my uppers and my team, also for the general manager if you wanna keep your employee happy you have to smile, and you have to find the right touches of the anger.

4.4 Acceptance and Identification

The affinity the manager has with the position depends on how satisfactory the work is regardless of the activities he or she has to perform. Hence, it seems relevant if the identification of the role of a manager helps participants to reduce the negative consequences caused by the development of emotional work such as burnout. The researcher divides this category into two: Motivation and Management role identification.

4.4.1 Motivations

The participants answered the question of what they liked most about their role as a manager, which was a positive trigger for their role as manager, and which facilitates their role.

FOMDP: Yes. Just because it is really difficult. And as a human being when you find when you achieve something difficult, you satisfy your ego. If this is something like that, I like it.

FOMT: Actually, all the employees here, they're all working so hard and with a good relationship, so we are like a family. It is the best part of my work, other than that it affects the guest as well so with the guest who is coming always to our hotel, with got a lot of loyal guests so, it is very much more like family.

4.4.2 Management role identification

Regarding this subcategory, even though four of the managers have two positions simultaneously, only one of the participants showed some dissatisfaction with this situation while the remainder reported feeling comfortable. Among the reasons and explanations that caught the interviewer's attention and that was among all the participants were a common response include: Feel comfortable, Job satisfaction, Assimilation of the role, The manager role is not completed, Meetings with the teamwork, Empowerment, Managers as part of the hotel, A brand representation.

FOMDP: Yes, I have a lot of responsibilities by our boards. I mean, the director managing and with the customers and our team, I mean, the other colleagues, I have a lot of responsibilities, but in dealing with these responsibilities I like it.

4.5 Hotel Policies

These are the rules that the hotel establishes and that eventually affect or protect how its employees must behave in certain situations. Policies oriented to the employees and Policies oriented to customers.

4.5.1 Policies oriented to the employees

These are the messages that the participants expressed regarding the policy of the hotel towards them as employees. What the hotel expects in situations where the employee has to carry out emotional work. The following codes are those detected by the researcher concerning the narrations made by the managers. Employees are Part of the system, not formal policies, solve the problem, behave following the hotel rules, employees will follow the manager and employees also can complain about their customers. During the responses, it is surprising that only one of the managers stated that there is a policy in the hotel that allows the employee to also complain about the guest in situations where he or she is aggressive or their behavior exceeds what is allowed. As well, all the participants stated that there is no formal policy, that is, written on what to do in situations where emotional work must be done beyond physical and mental effort.

FO&SMH: so we have an assistant as a guest assistant so guest can complain about their experience at the hotel if they have something bad also it works contrary like we can complain about her so I sat down and wrote a comment about her and I just sent it and also brand manager,

manager team wrote that, so they can make block her in our hotel she cannot make any online reservation,

4.5.2 Policies oriented to customers

Regarding the client, the only clear policy for all participants is that guests should always be happy with the service provided at the hotel, even if it means an emotional dissonance on the part of the managers.

FO&SMD: Resolve the problem and that's all, but the same problem, sometimes every problem has different... how can I say that... if you have the same problem but it's not the same person, one problem is going to resolve in this way and the other in this way, so we cannot have that kind of list, if something happened like that do this we cannot.

4.6 Abroad work experience

In this theme, some words were identified that allowed the author to make a comparison between some countries and Turkey.

4.6.1. Be an Expatriate

During the interview one of the questions was about the experiences of the participants working abroad. A total of six of the participants worked abroad with four in the United States, one in Russia, and one working concurrently in Cyprus and the United States. They manifested some of the cultural differences, especially concerning the United States. Employees are more autonomous in their behaviors and decisions abroad, and the work environment in the United States appears to be much more relaxed. Also, other aspects such as shorter working hours, better wages, and more social life were mentioned. FOMDP: I think is yes. Because when they have a kind of friendship in your organization that you're working in, or in a part of the organization. How I say, you feel you feel loyal, loyal to I mean, the sense of loyalty, you feel yourself a part of the business. So, when you do it, it's not you're not thinking that it's kind of obligation, or it's kind of must-have your job. Your team can let you can do it maybe as a hobby? Or maybe you can do your job. Like is it your job? I mean, I think but it's impossible in Turkey because it's changing the culture to culture. Because I think if you try to this, this concept in Turkey, maybe a can, you're going to have some struggles to control your employees. (USA)

5. Discussion and Conclusion

This research aims to identify how managers in the hotel sector perceive emotional labor and the researchers also sought to understand which skills or strategies help managers to reduce the negative consequences of emotional labor. Experiences and opinions of the participants expressed include topics such as teamwork, hotel and guest policies, individual motivations, and interactions with teamwork, superiors, and guests are highlighted.

All those interviewed expressed that it has been a large part of the experience that has allowed them to handle situations in the manner they have done so. Seven of the interviewees say that the identification with the role has allowed them to carry out their occupation more positively and enjoyably, thus allowing them to generate job satisfaction which in the long run generates that the display of rules is not a difficult task and does not alter the manager's wellbeing as stated by Ashforth and Humphrey, (1995). In this case, one of the managers stated that since he does not fully identify with his role due to the lack of guarantees from the hotel, his job satisfaction is greatly diminished, which has led to physical and emotional exhaustion.

Many of the managers commented it is the experience that allows them to contend with situations where the control of their emotions is important to follow the rules of the hotel; however, this does not mean that due to the experience they have adopted a deep performance strategy in all occasions. Therefore, their performances are based on surface acting. Gursoy, Boylu, and Avci (2011) suggest that work experience and autonomy at work of managers would generate deep acting. However, our findings demonstrate that despite the work experience, the managers must follow certain hotel codes from making the guest happy by hiding his or her genuine emotions. Only one hotel provides tools such as allowing the manager to block the guest from all the hotels in case his or her behavior exceeds the limits of toleration. In turn, Kruml and Geddes (2000) emphasize that when employees lack work experience, it is more difficult for them to perform emotional work.

Training: only three of the eight interviewees had received training in subjects directly related to the regulation of emotions during emotional work and that training has helped them to practice deep acting instead of surface acting. However, the frequency of the training was not sufficient since both interviewees received such training only once in all their years of work in the hotel sector. Two of the managers expressed the importance of keeping in mind that this is a type of work where one must be flexible, which means an employee must deal not only with customers, employees, and supervisors but also with unpaid overtime.

Seven of the managers responded that empathy is really important as a tool to generate deep action, to understand the problem that the guest or employee is experiencing, and to give a prompt solution to the situation which allows the employee to identify with the situation to avoid emotional dissonance. Chu, Baker, and Murrmann (2012) imply that empathy lessens emotional fatigue. When managers comprehend the nature of the interaction between the employee and the customer, they handle the challenging situations more efficiently with compassion.

Additionally, emotional intelligence was identified as an important factor among four of the interviewees to deal with emotional work, and one of the managers mentioned there are situations in which they should play with the emotions of the employee, the guest, and their own emotions. Lee and Ok (2012) pointed out that when employees have a high level of emotional intelligence they have more resources to deal with emotionally challenging situations.

Being calm and the patient can be classified as positive effects. According to Chu, Baker, and Murrmann (2012), the development of affection allows us to develop a more genuine service

without much effort. Wong and Wang (2009) stressed that workers should have personality traits that permit them to perform emotional labor well. Seven of the managers pointed out that self-control is an essential tool for dealing with emotional work, and many of them mentioned the techniques they use so that negative emotions are not shown. For example, one of the interviewees mentioned that thinking about his son allowed him to isolate himself negatively from the situation and calm down.

Regarding self-control, envisioning a future problem is also a tool that managers employ to combat emotional work. Since they consider other situations guests will provide, managers attempt to solve the problem accordingly. However, this does not mean it is the best tool for dealing with emotional work, although real emotions are suppressed, which generates surface acting and, consequently, greater emotional exhaustion.

Morris and Feldman (1996) pointed out that women are exposed to a higher frequency of displaying their emotions than men. However, the manager stated that to show her real emotions she needs to spend two hours in a discussion and that in all her working life she has only had three episodes in which she has displayed her emotions, unlike other male managers who need less than 15 minutes of discussion to display their real emotions. She was one of the few interviewees who said she had empathy training, and she also highlighted that the major of their interactions with the customers and employees are genuine. Therefore, although the sample is too small to contradict Morris and Feldman, this could be the beginning of another study aimed at women managers and why not make a comparison between how men and women in management face the consequences of emotional work.

The findings indicate that in most cases the managers perform surface acting because most use a mask during the interactions with the customers, only those managers who benefit from empathy perform the deep emotional effort. The managers also noted it is sometimes confusing to show their genuine emotions to the work team. Therefore, they avoid showing negative emotions like anger so as not to affect the subordinates' mood and, accordingly, impact the service. Therefore, for whatever reason, hiding emotions leads to emotional exhaustion. Likewise, in other elements related to the work team, two of the managers stated that dealing with the ego of the employees and with young staff is challenging, and issues related to the lack of qualified personnel for the development of such tasks are exhausting.

One of the managers mentioned that during the meetings between employee and guest he must attempt to play with the emotions of the guest and the employee in order not to reduce his work motivation. Humphrey, Pollack, and Hawver (2008) remarked an effective manager is required to express feelings of positivism and support in moments when his/her team work is feeling defeated, so in most of the cases they employ surface acting to make their subordinates feel better.

Teamwork is a motivational factor in most managers; however, motivating employees is something that managers should always keep in mind to comply with the display rules, which can be a challenging task depending on how often it has to be done. In turn, Diefendorff, Croyle, and

Grosserand, (2005) affirm that the duration and frequency of the interactions make it possible for relationships to become more personal and that the display of emotions will therefore be deeper and more natural.

The managers are not equipped with a formal training program in terms of emotional management. Only three of them received a program on empathy and stress management which they find insufficient. The three managers who registered empathy training also mentioned that developing empathy allows them to better manage their emotions positively. Also, the managers were asked if they considered training in emotion management as a good tool to reduce the negative effects of emotional work, and all of them stated it is necessary training and that it must also be frequent. The previous reflection showed that some personality traits are necessary to develop these types of positions without jeopardizing the well-being of the employee.

However, Ayoko and Konrad (2012) pointed out that leaders and managers should receive training aimed at developing skills for managing emotions. Rafaeli and Sutton (1989) indicated that to the extent that companies want positive affections from their employees, it is necessary they also help employees develop tools to develop such behaviors. Regarding the work abroad experience, the managers never mentioned having received any kind of training related to cultural adaptation and much less emotional work.

Managers stress that solving problems, although challenging, was also rewarding and that this helped to give value to their role as a manager. It could be said that solving problems could be an exhaustive task, but, surprisingly, the vast majority of managers said that there is great assimilation of their role when they have to solve problems when there is a difficult objective to achieve. As Silbiger and Pines (2014) highlighted, the presence of a high level of stress is related to the low level of burnout, and that a high level of stress is associated with a high degree of commitment to work; in other words, a role identification.

In summary, we could agree with Ashforth and Humphrey (1995) in that as long as an individual feels identified with his role, there will be a positive effect on his well-being, and in the case of our managers, job satisfaction and reduction of emotional exhaustion. Regarding the question about the hotel having a written policy of how to properly display emotions, in all cases the answer was the same – the guest must leave the hotel satisfied. According to Wong and Wang, (2009), expressing due emotions according to the requirements of the hotel is stressful, however, the participants also point out that this is my job. Perhaps this answer has to do with the concept of Routineness (Sutton & Rafaeli, 2017).

It can be said that even despite the authority that managers possess, it is not true that they can demonstrate their emotions as often as they need, nor with all the individuals that they interact with daily. On the other hand, one of the managers mentioned that if he were the general manager, there would be no problem displaying his real emotions in front of the employees. The findings indicate there are traits that managers should possess in their work positions; however, it is also

important that universities help to work on the development of these types of qualities to help counteract the negative aspects of emotional labor.

Ethical Approval

The data collection process of the research was carried out before 2020. Ethics committee permit is not included for this reason.

Conflicts of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

Funding Statement

The author(s) received no specific funding for this work.

References

- Ashforth, B. E. and Humphrey, R. H. (1995). Emotion in the workplace: A Reappraisal. *Human Relations*, 97-125.
- Ashforth, B. E. and Humphrey, R. H. (1993). Emotional Labor in Service Roles: The influence of identity. *The Academy of Management Review*, 88-115.
- Ayoko, O. B. and Konrad, A. M. (2012). Leader's transformational, conflict, and emotion management behaviors in culturally diverse workgroups. *An International Journal*, 1029-1046.
- Barsade, S. G. (2002). The Ripple Effect: Emotional Contagion and Its Influence on Group Behavior. *Administrative Science Quarterly*, 644-675.
- Brotheridge, M. C. and Grandey, A. A. (2002). Emotional labor and burnout: Comparing two perspectives of "People Work". *Journal of Vocational Behaviour*, 17-39.
- Chu, K. H., Baker, M. A. and Murrmann, S. K. (2012). When we are on stage, we smile The effects of emotional labor on employee work outcome. *International Journal of Hospitality Management*, 906-915.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. California: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data.
- Diefendorff, J. M. and Gosserand, R. H. (2003). Understanding the emotional labor process: a control theory perspective. *Journal of Organization Behavior*, 945-959.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. and Grosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 339-357.
- Dijk Van, P. A., Smith, L. D. and Cooper, B. K. (2011). Are you for real? An evaluation of the relationship between emotional labour and visitor outcomes. *Tourism Management*, 39-45.

- Dijk, V. P. and Kirk, A. (2007). Being somebody else: Emotional Labour and Emotional Dissonance in the context of the service experience at a heritage tourism site. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 157-169.
- Forbes, R. (2011). El síndrome de Burnout: síntomas, causas y medidas de atención en la empresa. *CEGESTI*, 1-4.
- Gardner, W. L., Fischer, D. and Hunt, J. G. (2009). Emotional labor and leadership: A threat to authenticity? *Leadership Quarterly*, 466-482.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ. In D. Goleman, *Emotional Intelligence: Why it can matter more than IQ* (p. 36). New York: Bantam Books.
- Grandey, A. A. (2000). Emotion Regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 95-110.
- Gross, J. J. (1998). Antecedent and Response Focused Emotion Regulation: Divergent Consequences for Experience, Expression, and Physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 224-237.
- Gursoy, D., Boylu, Y. and Avci, U. (2011). Identifying the complex relationships among emotional labor and its correlates. *International Journal of Hospitality Management*, 783-794.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart*. California: Library of Congress Cataloging in Publication Data.
- Hornig, J. S., Hsuan, H., Liu, C. H., Lin, L. and Tsai, C. Y. (2011). Competency analysis of top managers in the Taiwanese hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 1044-1054.
- Humphrey, R. (2012). How do leaders use emotional labor? *Journal of Organizational Behavior*, 740-744.
- Humphrey, R. H., Pollack, J. M. and Hawver, T. (2008). Leading with emotional labor. *Journal of Managerial Psychology*, 151-168.
- Humphrey, R. H., Pollack, J. M. and Hawver, T. (2008). Leading with emotional labor. *Journal of Managerial Psychology*, 151-168.
- Hur, W. M., Moon, T.-W. and Jung, Y. S. (2015). "Customer response to employee emotional labor: the structural relationship between emotional labor, job satisfaction, and customer satisfaction. *Journal of Services Marketing*, Vol. 29 Issue: 1, 71-80.
- İrigüler, F. and Güler, M. (2016). Emotional Labor of Tourist Guides: How Does It Affect Their Job Satisfaction and Burnout Levels? *Journal of Yasar University*, 113-123.

- Jung, H. S. and Yoon, H. H. (2014). Antecedents and consequences of employees' job stress in a food service industry: Focused on emotional labor and turnover intent. *International Journal of Hospitality Management*, 84-88.
- Kaplan, M. and Ulutaş, O. (2016). Duygusal Emeğin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 165-174.
- Karatepe, O. M. (2011). Do job resources moderate the effect of emotional dissonance on burnout?: A study in the city of Ankara, Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 44-65.
- Kim, M. J. and Han, S. Y. (2006). Relationship between Emotional Labor Consequences and Employees' coping strategy. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 225-239.
- Kim, T., Yoo, J. J.-E., Lee, G. and Kim, J. (2012). Emotional intelligence and emotional labor acting strategies among frontline hotel employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1029-1046.
- Kim, T., Yoo, J. J.-E., Lee, G. and Kim, J. (2012). Emotional intelligence and emotional labor acting strategies among frontline hotel employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 1029-1046.
- Kogovsek, M. and Kogovsek, M. (2012). Emotional Labour in Hospitality. *Quaestus Multidisciplinary Research Journal*, 115-130.
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis*. Thousand Oaks, C: SAGE.
- Kruml, S. M. and Geddes, D. (2000). Exploring the Dimension of Emotional Labor: The Heart of Hochschild's work. *Management Communication Quarterly*, 1-42.
- Lam, T., Zhang, H. and Baum, T. (2001). An investigation of employees' job satisfaction: The case of hotels in Hong Kong. *Tourism Management*, 157-165.
- Lam, W. and Chen, Z. (2012). When I put on my service mask: Determinants and outcomes of emotional labor among hotel service providers according to affective event theory. *International Journal of Hospitality Management*, 3-11.
- Lee, J. and Ok, C. (2012). Reducing burnout and enhancing job satisfaction: Critical role of hotel employees' emotional intelligence and emotional labor. *International Journal of Hospitality Management*, 1101-1112.
- Lee, J. and Ok, C. (2014). Understanding hotel employees' service sabotage: Emotional labor perspective based on conservation of resources theory. *International Journal of Hospitality Management*, 176-187.

- Lee, J., Ok, C. and Hwang, J. (2016). An emotional labor perspective on the relationship between customer orientation and job satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 139-150.
- Leidner, R. (1999). Emotional Labor in Service Work. The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 50-61.
- Liv, Q., Xu, S. and Ji, H. (2012). Emotional labor Strategies, emotional exhaustion, and Turnover intention: An empirical study of Chinese Hotel Employees. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 87-105.
- Maslach, C. and Jackson, S. E. (1986). *The Measurement of Experienced Burnout*. Consulting Psychologists Press, 1-15.
- Merriam, Sharan B and Associates. (2002). *Qualitative Research in Practice*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Morris, J. A. and Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor. *Academy of Management Review*, 986-1010.
- Nickson, D., Warhust, C. and Dutton, E. (2005). The importance of attitude and appearance in the service encounter in retail and hospitality. *Managing service quality: An International Journal*, 195-208.
- Nuriplik, F., Topsakal, Y. and Iplik, E. (2014). The effects of Job-Focused and Employee-Focused emotional labor on Burnout in the Hospitality industry in turkey. *International Review of Management and Marketing*, 175-186.
- Pizam, A. (2004). Are hospitality employees equipped to hide their feelings? *Hospitality Management*, 315-316.
- Rafaeli, A. and Sutton, R. I. (1989). The expression of emotion in organizational life. *Research in Organizational Behavior*, 1-42.
- Ramis, P. C., Manassero, M. M. and García, B. E. (2011). Consecuencias del Trabajo Emocional en el sector turístico: ¿Riesgos Psicosociales o Salud Laboral? *Ciencia y trabajo*, 86-87.
- Salovey, P. and Mayer, J. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 539-551.
- Sandiford, P. J. and Seymour, D. (2002). Emotional Labor in Public houses: Reflections on a pilot study. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 54-70.
- Seymour, D. (2000). Emotional labour: a comparison between fast food and traditional service work. *International Journal of Hospitality Management*, 159-171.
- Shani, A., Uriely, N., Reichel, A. and Ginsburg, L. (2014). Emotional labor in the hospitality industry: The influence of contextual factors. *International Journal of Hospitality Management*, 150-158.

- Silbiger, A. and Pines, A. M. (2014). Expatriate stress and burnout. *The International Journal of Human Resource Management*.
- Sohn, H.-K. and Lee, J. T. (2012). Relationship between HEXACO personality factors and emotional labor of service providers in the tourism industry. *Tourism Management*, 116-125.
- Sutton, R. I. and Rafaeli, A. (2017). Untangling the Relationship between Displayed Emotions and Organizational Sales: The Case of Convenience Stores. *Academy of Management Journal*, 461-487.
- Şad, B. and Şahin, Ü. S. (2018). Otel Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyinin Yaşam Doyumuna Etkisi. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 461-480.
- Totterdell, P. and Holman, D. (2003). Emotion regulation in customer service roles: Testing a model of emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 55-73.
- Tsai, C.-W. (2009). The important effect of an employee's emotion management ability on his/ her service behaviour in the international tourist hotel. *The Service Industries Journal*, 1437-1449.
- Wong, J.-Y. and Wang, C.-H. (2009). The emotional labor of the tour leaders: An exploratory study. *Tourism Management*, 249-259.
- Xu, S., Martinez, L. R. and Lv, Q. (2017). Explaining the link between emotional labor and turnover intentions: The role of In-Depth Communication. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 288-306.
- Zapf, D. (2002). Emotion work and psychological well-being A review of the literature and some conceptual considerations. In D. Zapf (Ed.), *Human Resource Management Review* (p. 240). Frankfurt: Department of Psychology, Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt.
- Zapf, D. (2002). Emotion work and psychological well-being A review of the literature and some conceptual considerations. In D. Zapf, *Human Resource Management Review* (p. 240). Frankfurt: Department of Psychology, Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt.
- Zapf, D. and Holz, M. (2007). On the positive and negative effects of emotion work in organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 1-28.
- Alacalı, C. ve A. K. Erbaş (2008). PISA 2006 Sonuçlarına Göre Türkiye'deki Okul Niteliklerinin Öğrenci Başarısına Etkisi. VIII. Ulusal Fen Ve Matematik Kongresi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Jeopolitik Riskler ve Borsa Davranışları: Zamanla Değişen Nedensellik Yaklaşımı

Taner SEKMEN*

Gelişmekte Olan Ülkelerde Jeopolitik Riskler ve Borsa Davranışları: Zamanla Değişen Nedensellik Yaklaşımı

Geopolitical Risks and Stock Market Behavior in Developing Countries: A Time-Varying Causality Approach

Özet

Bu çalışmada jeopolitik risklerin hisse senedi piyasalarına etkileri araştırılmaktadır. Jeopolitik gerginliklerin yüksek olduğu 14 gelişmekte olan ülkenin Ocak 1998 ve Eylül 2019 arası aylık verileri zamanla değişen nedensellik testi aracılığıyla analiz edilmektedir. Ortaya çıkan bulgular özellikle jeopolitik risklerin yükseldiği dönemlerde hisse senedi borsalarının getirileri ve getiri oynaklığının jeopolitik riskler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir. Jeopolitik riskler hemen her ülkede önemli ölçüde getiri oynaklığına neden olurken borsa getirileri bakımından en az etkilenen ülkeler İsrail ve Brezilya'dır. Ukrayna ise jeopolitik riskler tarafından en fazla etkilenen hisse senedi piyasasına sahiptir. Türkiye ise jeopolitik gerginliklerin yüksek olduğu bir coğrafyada bulunmasına, yoğun terör saldırılarına maruz kalmasına ve aktif bir şekilde askeri operasyonlar yürütmesine rağmen Türkiye'de hisse senedi getirilerinin jeopolitik risklerden nispeten az etkilendiği sonucuna varılmaktadır.

Abstract

This study investigates the effects of geopolitical risks on stock markets. For this purpose, monthly data between January 1998 and September 2019 of 14 developing countries where geopolitical risk are high are analyzed through time-varying causality tests. The findings show that the stock market returns and volatility are driven by geopolitical risks, especially when the geopolitical risks increase. While geopolitical risks cause significant volatility in almost every country, the least affected countries in terms of stock market returns are Israel and Brazil. Ukraine, on the other hand, has the stock market most affected by geopolitical risks. Turkey is situated in a geography that is exposed to high geopolitical risks and intense terrorist attacks. Besides, despite active military operations, it is concluded that the stock market returns are relatively little affected by geopolitical risks in Turkey.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Riskler, Gelişmekte Olan Ülke Borsaları, Borsa Getirileri ve Oynaklığı, Zamanla Değişen Nedensellik

Keywords: Geopolitical Risks, Stock Market of Developing Countries, Stock Market Returns and Volatility, Time-Varying Causality

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Hisse senetleri fiyatları yatırımcıların geleceğe dair korku, panik ya da endişelerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla terörist saldırılar, savaşlar ya da nükleer tehditler gibi küresel ya da ulusal düzeyde ortaya çıkan bu olaylar finansal yatırım kararları üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir. Bu etkiler öncelikli olarak ülkelerin hisse senedi piyasalarında gözlemlenebilirken risklerin kalıcı

*Taner SEKMEN, Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, tsekmen@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0363-3765

olması durumunda aşamalı olarak reel piyasalara yayılabilmektedir. Bu çerçevede oluşmaya başlayan literatürün bir kısmı ekonomilerin ve finansal piyasaların savaş ve çatışma gibi şiddet olayları, doğal felaketler ve politik ve sosyal istikrarsızlıklara nasıl tepki verdiğine odaklanırken (Abadie ve Gardeazabal 2003; Asteriou ve Siriopoulos 2003; Schneider ve Troeger 2006; Wisniewski 2009; Capelle-Blancard ve Laguna 2010; Drakos 2010; Guidolin ve La Ferrara 2010; Kaplanski ve Levy 2010) daha yoğun olan diğer kısmı ise piyasaların terör saldırısına nasıl tepki gösterdiğine odaklanmaktadır (Bloomberg vd. 2004; Chen ve Siems 2004; Eldor ve Melnick 2004; Johnston ve Nedelescu 2006; Abadie ve Gardeazabal 2008; Arin, Ciferri ve Spagnolo 2008; Fernandez 2008; Nikkinen vd. 2008; Barros ve Gil-Alana 2008; Chuliá vd. 2009; Broun ve Derwall 2010; Karolyi ve Martell 2010; Nikkinen ve Vahamaa 2010; Chesney, Reshetar ve Karaman 2011; Kollias, Papadamou ve Stagiannis 2011; Kollias vd. 2011; Christofis vd. 2013; Kollias, Kyrtso ve Papadamou (2013); Kollias vd. 2013b). Caldara ve Iacoviello (2019)'a göre girişimciler, piyasa katılımcıları ve merkez bankacıları, jeopolitik riskleri borsa davranışlarının ve özellikle de finansal yatırım kararlarının temel belirleyicisi olarak görmektedirler. Carney (2016) ise jeopolitik risklere politik ve iktisadi belirsizlik de eşlik ettiğinde ortaya çıkan koşulların ekonomiler üzerinde önemli negatif etkiler yaratabileceğini vurgulamaktadır. Ancak bir bütün olarak jeopolitik risklerin iktisadi ve finansal etkileri ampirik olarak henüz yeterince çalışılmamıştır. Bunun en büyük nedenlerinden biri jeopolitik riskleri temsil eden bir değişkenin bulunmamasıdır. Yeni oluşmaya başlayan bu literatürün en önemli tetikleyicisi Caldara ve Iacoviello (2019) tarafından geliştirilen jeopolitik risk endeksidir. Bu endeksin ortaya çıkması sonucunda bu alanda yazılan çalışmalarda hızla serpilmeğe başlamıştır (Antonakakis vd. 2017; Apergis vd. 2018; Balçılar vd. 2018; Cheng ve Chiu 2018; Bouri vd. 2019; Das vd., 2019; Kannadhasan ve Das 2019).

Jeopolitik risklerin gelişmekte olan ülke borsalarının davranışları üzerindeki etkileri inceleyerek bu çalışma yeni oluşmaya başlayan bu literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Daha spesifik olarak Caldara ve Iacoviello (2019) tarafından oluşturulan jeopolitik risk endeksi kullanılarak Türkiye, Meksika, Kore, Rusya, Hindistan, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Tayland, Ukrayna, İsrail, Malezya ve Hong Kong borsalarında jeopolitik riskler ile getiri ve getiri oynaklıkları arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Çalışmada 1998 Ocak ve 2019 Eylül tarihleri kapsayan aylık veriler Toda ve Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi-J (2006) çalışmalarına dayanan zamanla değişen nedensellik yaklaşımı ile analiz edilerek daha önceki çalışmalardan farklı bir yol izlenmektedir. Bu yöntem farklı alt dönemler için nedensellik ilişkisinin incelenmesine imkân tanımakta ve dolayısıyla nedenselliğin zaman içinde nasıl değiştiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Jeopolitik risklerin yüksek olduğu dönemlerdeki etkileri ayırıştırabilmek için bu yöntem geleneksel nedensellik yaklaşımına göre oldukça avantajlıdır. Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde jeopolitik risklerin, gelişmekte olan borsalarının davranışları üzerinde kısa ve uzun dönemde önemli potansiyel etkileri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu etkiler farklı gelişmekte olan ülke borsaları için jeopolitik risklerin küresel olarak aşırı yükseldiği dönemlerde genellikle benzer iken daha ılımlı dönemlerde ise farklılaşmaktadır.

Çalışmanın sonraki kısmı dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde jeopolitik risk endeksini kullanan ve bu endeksin finansal piyasalar üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaların bulgularına yer

verilmektedir. Üçüncü bölümde kullanılan veri seti ve zamanla değişen nedensellik yöntemi anlatılmaktadır. Dördüncü bölüm gelişmekte olan ülke borsalarının getirileri ve getiri oynaklıkları ile jeopolitik riskler arasındaki nedensellik tahminleri sunulurken son bölüm sonuç kısmına ayrılmaktadır.

2. Literatür İncelemesi

Jeopolitik risklerin ekonomi ve finansal piyasaların çeşitli alanları üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar bulunmasına rağmen bu başlık altında jeopolitik risklerin hisse senedi piyasaları ve özellikle borsa getirileri ve oynaklarının yanı sıra petrol gibi diğer varlıkların getiri ve getiri oynaklığını üzerindeki etkilerine yoğunlaşan çalışmalar özetlenmektedir. Bu çalışmalar nispeten yakın tarihli ve jeopolitik riskleri bütün olarak ele alan çalışmalardır.

İlk olarak Rawat ve Arif (2018), BRIC ülkeleri için jeopolitik şokların hisse senedi piyasa getirileri üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. 1985-2017 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılarak kuantil regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi getirilerinin jeopolitik belirsizliklere homojen bir tepki vermediği görülmektedir. Brezilya ve Rusya fonlarının jeopolitik şoklara daha duyarlı olduğu ve ilişkinin negatif olduğu tespit edilirken, Hindistan ve Çin için fonların jeopolitik belirsizliklere karşı direnç gösterdiği yani yatırımcılar içinde güvenli liman olabileceği ileri sürülmektedir. Rawat ve Arif (2018) ile benzer olarak Balçılar vd. (2018) jeopolitik risklerin BRICS ülke borsalarının getiri ve oynaklık dinamikleri üzerindeki etkisini incelemektedir. Burada da jeopolitik risklerin etkisinin hisse senedi piyasalarında heterojen olduğu belirtilmektedir. Jeopolitik riskler getirilerden ziyade borsa oynaklığına ilişkin göstergeleri etkilemektedir. Ayrıca Rusya, getiri ve oynaklık açısından en büyük jeopolitik riske maruz kalırken; Hindistan bu ülke grubu içinde en çabuk kendini toparlayan ülkedir. Jeopolitik risklerin hisse senedi getiri ve oynaklığı ilişkisinde 24 küresel savunma şirketine odaklanan Apergis vd. (2018), 1985-2016 dönemini incelemektedir. Yazarlar, bu savunma şirketlerinin hisse senedi getirilerinin jeopolitik risk göstergesinden kaynaklanan öngörülebilirliğine dair herhangi bir kanıt rastlamamaktadır. Ancak risk endeksinin şirketlerin yarısında oynaklığı öngördüğü belirtilmektedir. Dolayısıyla belirli bir zaman diliminde küresel jeopolitik olayların getirileri öngörme ihtimali düşükken şirketlerin gelecekteki risk profilini değiştirmede daha yoğun bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır.

Kannadhasan ve Das (2019) ekonomi politika belirsizliği ve jeopolitik riskin Asya'nın yükselen borsaları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. 1997-2018 dönemi baz alınarak kuantil regresyon yaklaşımı ile yapılan analizden elde edilen temel sonuçlardan biri ekonomi politika belirsizliğinin etkisinin tüm kuantillerde negatif; ancak jeopolitik riskin düşük kuantillerde negatif, orta ve üst kuantillerde pozitif olarak elde edilmesidir. Diğer yandan ekonomi politika belirsizliğinin negatif etkisi jeopolitik riskin ortaya çıkardığı negatif etkiden daha güçlüdür. Son olarak her iki değişken ile hisse senedi getirileri ilişkisinin asimetric olduğu gösterilmektedir. Enamul Hoque vd. (2019) benzer bir şekilde küresel ekonomik politika belirsizliği ve jeopolitik riskin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin yanı sıra petrol fiyatı şoklarının etkilerini Malezya için faktör artırımlı SVAR yaklaşımı kullanılarak incelenmektedir. 2009-2017 dönemi için yapılan analizin diğer çalışmalardan farklı

olarak en ilgi çekici sonuçlarından biri jeopolitik riskin borsa üzerinde anlamlı doğrudan etkisinin olmadığı; ancak küresel ekonomi politika belirsizliği ve petrol şokları kanalıyla anlamlı dolaylı etkilerinin olduğudur. Küresel ekonomi politika belirsizliği borsayı olumsuz etkilemekte ve bu etkilerin jeopolitik riskle arttığı gösterilmektedir. Petrolle ilişkili şoklar hem toplu hem de sektörel hisse senedi fiyatı üzerinde asimetric etkiler göstermektedir. Buna ek olarak petrol talebi şokunun hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerinin küresel ekonomi belirsizlik faktörü ile petrol arzındaki şokların ise jeopolitik risk faktörü ile arttığı ortaya konulmaktadır. Plakandaras vd. (2019), petrol getirileri ve küresel jeopolitik risk endeksi arasındaki dinamik ilişkiyi geliştirmekte olan ülkeler için dinamik model ortalaması yöntemi ile doğrusal ve doğrusal olmayan modellerle tespit etmeye çalışmaktadır. Elde edilen bulgular savaşlarla ilgili küresel jeopolitik risklerin kısa dönemde petrol getirilerini öngörmeye oldukça başarılı olduğunu bileşik jeopolitik risklerin ise orta ve uzun dönemde daha iyi olduğu sonucuna varılmaktadır. Doğrusal ve doğrusal olmayan modellemeler arasında ise önemli farklılıklar oluşmamaktadır. Petrol piyasası ile ilgili bir diğer çalışmada ise Demire vd. (2019) küresel jeopolitik risklerin petrol piyasasının getiri ve oynaklığını tahmin edebilmek için 1996-2018 dönemini kapsayan altı petrol göstergesinin günlük veri setini kullanmaktadır. Yazarlar, petrol piyasası getirileri ile jeopolitik riskler arasında doğrusal olmayan ilişkilerin varlığına dair kanıtlar elde etmektedir. Jeopolitik risklerin öncelikli olarak petrol piyasalarının oynaklığını etkilediği ve bu etkinin petrol piyasalarında aynı olmadığı ortaya konulmaktadır. Antonakakis vd. (2017) benzer bir şekilde jeopolitik risklerle petrol getiri ve oynaklığı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. 1899-2016 dönemi için WTI petrol ve S&P 500 borsa endeksi kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre; petrol piyasası endeksinin, ortalama getiri ve değişkenlik açısından jeopolitik gerginlik endeksinden daha fazla etkilendiği ifade edilebilirken borsa endeksi için benzer bir çıkarım yapılamamaktadır. Gkillas vd. (2018) kuantillerde parametrik olmayan nedensellik testi kullanarak 1899-2017 dönem verileri ile ABD için bu kez Dow Jones Sanayi Ortalamasındaki (DJIA) volatilité sızramalarını tahmin etmek için jeopolitik risk endeksinin rolünü araştırmaktadır. Yazarlar değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusal olmadığına dair güçlü kanıtlar elde etmektedir.

Çalışmaların diğer grubu ise spesifik ülke ya da bölgeler dışında genel olarak gelişmekte olan ülkelere odaklanmaktadır. Ekonomik politika belirsizliği, jeopolitik risk ve finansal baskının gelişmekte olan borsalar üzerindeki etkisini sorgulayan Das vd. (2019) 1997-2018 dönemine odaklanmaktadır. Ampirik sonuçlar ABD merkezli incelenen makroekonomik şokların etkisinin farklı gelişmekte olan ülkeler arasında nedensellik ve güç açısından heterojen olduğunu, ekonomi politika belirsizliğinin etkisinin diğer iki şok göstergesine göre daha önemli ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Yapısal VAR modelini kullanarak 38 gelişmekte olan ülke için küresel jeopolitik risk şoklarının etkilerine odaklanan Cheng ve Chiu (2018), bu şokların ekonomideki daralmalarla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre, her bir ülkenin bireysel payı büyük farklılıklar göstermesine rağmen jeopolitik risk şokları çıktı varyasyonlarının %13-%22 kadarını açıklayabilmektedir. Ayrıca bu sonuçların ticaret, küresel finansal koşullar, ABD ekonomi politika belirsizliği ve ABD borsa oynaklığı gibi değişkenler için de geçerli olduğu belirtilmektedir. Bouras vd. (2019) 18 gelişmekte olan ülkede jeopolitik risk endeksinin borsa riski ve getirisi üzerindeki etkilerini panel GARCH metodu ile incelemektedir. 1998-2017 dönemini inceleyen yazarlar, ülkeye özgü

jeopolitik risk endeksinin hisse senedi getirisi ve oynaklığı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak zayıf olduğu ancak küresel jeopolitik risk endeksinin gelişmekte olan piyasalarda oynaklık üzerindeki etkisinin daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Son olarak İslami tahvil ve hisse senedi piyasalarının getiri ve oynaklık dinamikleri üzerinde jeopolitik risklerin etkisini inceleyen Bouri vd. (2019) ise parametrik olmayan nedensellik testi kullanmaktadır. Yazarlar, jeopolitik risklerin hisse senedi getirilerinden ziyade oynaklık değişkenini etkilediğini ileri sürmektedir. Diğer yandan, İslami tahvillerin ise hem getiri hem de oynaklıklarını tahmin etme eğiliminde olduğuna dair kanıtlar elde edilmektedir.

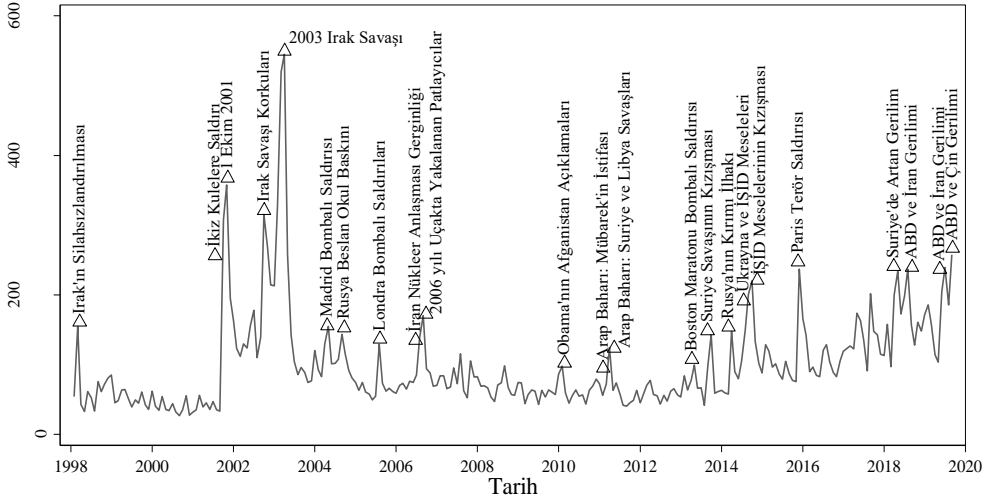
Yukarıda özetlenen çalışmalarda farklı ülke grupları ve yöntemler tercih edilmiş olmasına rağmen bazı sonuçların ortak olduğu görülmektedir. Bunlardan biri jeopolitik risklerin finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında oldukça heterojen olduğu bir diğeri ise jeopolitik risklerin finansal varlıkların oynaklığını bu varlıkların getirilerinden daha fazla etkilediği yönündedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

3.1. Veriler

Gelişmekte olan ülkelerde jeopolitik riskler ile borsaların getiri ve getiri oynaklıkları ile ilişkini ortaya çıkarabilmek amacıyla kullanılan 14 ülkenin borsa ana endeks getirileri, getiri oynaklıkları ve jeopolitik risk endeksleri kullanılmaktadır. Veriler aylık frekansta olup 1998 Ocak ayından 2019 Eylül ayına kadar uzanmaktadır. Bu ülkeler Türkiye, Meksika, Kore, Rusya, Hindistan, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Tayland, Ukrayna, İsrail, Malezya ve Hong Kong'u kapsamaktadır. Getiri verisi fiyat endeksindeki değişim oranı biçiminde hesaplanırken getirilerin oynaklığı GARCH (1,1) modeli kullanılarak elde edilmektedir. Jeopolitik riskleri temsil etmek için Caldara ve Iacoviello (2019) tarafından oluşturulan ve ABD ve uluslararası alanda önde gelen 11 gazetede jeopolitik tansiyonla ilişkili sözcüklerin sayılması şeklinde bir yöntem kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu gazeteler The Boston Globe, Chicago Tribune, The Daily Telegraph, Financial Times, The Globe and Mail, The Guardian, Los Angeles Times, The New York Times, The Times, The Wall Street Journal, ve The Washington Post'dan oluşmaktadır. Endeks oluşturulurken seçilen sözcükler altı kategoride tanımlanmaktadır. Birinci grup jeopolitik riske ilişkin açık biçimde ifade edilen sözcükler ile dünyanın büyük bölgelerini ve ABD'yi kapsayan askeri bağlantılı gerginliklerle ilgili sözcükleri içermektedir. İkinci grup doğrudan nükleer gerginliklerle ilişkili sözcükleri içermektedir. Üçüncü ve dördüncü grup ise sırasıyla savaş tehditleri ve terörist saldırıları kapsamaktadır. Beşinci ve altıncı grup ise terör olayları ya da savaş başlangıcı gibi jeopolitik belirsizliklerde bir artışa yol açması muhtemel olumsuz jeopolitik olaylarla ilgili sözcükleri ele almaktadır. Elde edilen temel endeks Grafik 1'de gösterilmekte ve Körfez savaşları, 2001 İkiz Kuleler saldırıları, 2003 Irak savaşı, 2014 Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Paris terör saldırıları gibi gelişmelerden sonra zirve yapmaktadır. Jeopolitik risklerin yükseldiği bu tarihler zamanla değişen nedensellik testi bakımından önemlidir. Çalışmada seçilen gelişmekte olan ülkeler kapsamında yapılan analizler için kullanılan jeopolitik risk endeksleri ise Caldara ve Iacoviello (2019) tarafından her ülke için spesifik olarak oluşturulmaktadır.

Grafik 1. Temel Jeopolitik Risk Endeksi

Kaynak: Caldara ve Iacoviello (2019)

3.2. Ekonometrik Yöntem

Jeopolitik riskler ile gelişmekte olan ülke borsaları arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için zamanla değişen nedensellik diye adlandırabileceğimiz yöntem Toda ve Yamamoto (1995) ve Hacker ve Hatemi J (2006) çalışmalarına dayanmaktadır (Balçılar, Özdemir ve Arslantürk, 2010). VAR modeline dayalı Granger nedenselliği test etmek için elde edilen test istatistikleri, VAR modelinde kullanılan değişkenler tümleşik veya eş bütünleşik olduğunda standart olmayan asimptotik özellikler sergileyebilmektedir. Bu durumda değişkenlerin I(1) olduğu VAR (p) modeli katsayıları ile hesaplanan Wald istatistikleri için Toda ve Yamamoto (1995) ve Dolado ve Lütkepohl (1996) tarafından standart asimptotik dağılımı sağlayan bir yöntem geliştirilmektedir. İki değişkenli temel VAR(p) modeli aşağıdaki gibi olduğu varsayılın (Balçılar, Özdemir ve Arslantürk, 2010):

$$y_t = \mu_0 + \mu_1 y_{t-1} + \dots + \mu_p y_{t-p} + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T$$

y_t, μ_0 ve ε_t n boyutlu vektördür. μ_r ise r. gecikme için elde edilen parametrelerin n x n matrisidir. Hata vektörü ε_t tekil olmayan kovaryans matrisine Σ ve sıfır ortalamadan bağımsız beyaz gürültü sürecine sahiptir. Burada, p gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak belirlenmektedir. Yukarıdaki denklemi daha basit hale getirmek amacıyla y_t 'nin iki alt vektörü için aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$\begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_{10} \\ \mu_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \mu_{11}(L) & \mu_{12}(L) \\ \mu_{21}(L) & \mu_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix}$$

Burada $\mu_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \mu_{ij,k} L^k$, $i, j = 1, 2$ ve $L, L^k x_t = x_{t-k}$ biçiminde tanımlanan gecikme operatörüdür.

Bütünleşik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini test etmek için Toda ve Yamamoto (1995) genişletilmiş VAR ($p + d$) modeli önermektedir:

$$y_t = \hat{\mu}_0 + \hat{\mu}_1 y_{t-1} + \dots + \hat{\mu}_p y_{t-p} + \hat{\mu}_{p+d} y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t, \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Denklemden parametrelerin üzerindeki “ \wedge ” simgesi EKK ile tahmin notasyonu için kullanılmaktadır. Ayrıca p , optimal gecikme uzunluğunu ve d ise maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. Tahmin yapılmadan önce örneklem boyutu T için ise birtakım tanımlamalar yapılmaktadır:

$Y := (y_1, \dots, y_T)$, (nxT) matrisi $\hat{D} := (\hat{\mu}_0, \hat{\mu}_1, \dots, \hat{\mu}_p, \dots, \hat{\mu}_{p+d})$, $(n \times (1 + n(p + d)))$ matrisi olarak ifade edilirken

$$Z_t := \begin{bmatrix} 1 \\ y_t \\ y_{t-1} \\ \vdots \\ y_{t-p-d+1} \end{bmatrix}, \quad ((1 + n(p + d)) \times 1) \text{ matrisi } t=1, \dots, T \text{ için } Z := (Z_0, \dots, Z_{T-1}), \quad ((1 +$$

$n(p + d)) \times 1$) ve son olarak $\hat{\delta} := (\hat{\varepsilon}_1, \dots, \hat{\varepsilon}_T)$, (nxT) matrisidir. Bu çerçevede tahmin edilen VAR ($p + d$) modeli aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta}$$

Toda ve Yamamoto (1995) tarafından değişkenler arasındaki Granger nedenselliği test etmek için modifiye edilmiş Wald testi (MWALD) ise:

$$MWALD = (C\hat{\beta})'[C((Z'Z)^{-1}\Theta S_U)C']^{-1}(C\hat{\beta})$$

biçimindedir. Burada Θ , Kronecker çarpanı ve $C, pxn(1 + n(p + d))$ matrisidir. $S_U = \hat{\delta}'\hat{\delta}_U/T$, $\beta = vec(\mu_0, \mu_1, \dots, \mu_p, 0_{n \times nd})$ ve $\hat{\beta} = vec(\hat{D})$ olarak ifade edilmektedir. Hacker ve Hatemi-J (2006), χ^2 dağılımına sahip olan MWALD testinin özçıkırım (bootstrap) yöntemi ile kullanıldığında, sonlu örnekleme doğru boyutu sağlayamayan ve buna bağlı olarak yanıltıcı sonuçlar verebilen problemlerin giderilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla daha güvenilir kritik değerler elde edilerek tahmindeki sapmalar azaltılmaktadır.

Zamanla değişen nedensellik testi ise Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından önerilen nedensellik testinin örneklemin alt örneklem biçiminde uygulanmasına dayanmaktadır. Granger (1996)'a göre yapısal kırılmalar tahmin aşamalarında problem yaratabilmektedir. Yapısal değişiklikler parametrelerde değişiklik yaratabileceği için nedensellik ilişkisinin yönü zaman içinde değişebilmektedir. Dolayısıyla nedensellik testinin bu şekilde yuvarlanan pencereler $t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, \tau, \tau = l, l + 1, \dots, T$, (l : yuvarlanan pencere büyüklüğü) biçiminde yapılması bu kırılmaların etkisini azaltabilir (Balcılar, Özdemir ve Arslantürk, 2010). Ancak optimal pencere boyutunun ne olması gerektiği hususunda

belirlenmiş bir kriter bulunmamaktadır. Pesaran ve Timmermann'a (2005) göre optimal pencere boyutu kırılmaların sayısı ve sürekliliğine bağlıdır. Yazarlar kırılmaların sık yaşandığı koşullar altında yaptıkları Monte Carlo simülasyonları ile yaklaşık 10-20 pencere boyutunun otoregresif parametrelerdeki sapmaları minimize ettiği ifade etmektedir. Diğer yandan Balcılar, Özdemir ve Arslantürk'e (2010) göre seçilen pencere boyutu tahminin serbestlik derecesini tam olarak tahmin edebilecek büyüklükte olmalı ve çoklu yapısal kırılmaları dışarıda tutabilecek kadar da küçük olmalıdır. Bu çalışmada pencere boyutu 36 olarak belirlenmekte ve 10000 defa özçıkırım yapılmaktadır. Çalışmanın örnekleme ve aylık veriler hesaba katıldığında pencere boyutunun 36 olarak belirlenmesi üç yıllık alt dönemler için ayrı ayrı nedensellik testi yapılacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla birinci pencere 1998M1 ile 2000M12 arası dönemi, ikinci pencere 1998M2 ile 2001M1 arası dönemi kapsayarak devam etmekte ve 225. son pencere 2016M10 ile 2019M9 arası dönemi kapsamaktadır.

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında alt örneklemler için olası nedensellik değişmelerini açığa çıkarabilmek için her alt örneklem için elde edilen LR istatistiklerinin özçıkırmalı olasılık değerleri hesaplanmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki VAR modeli her 36 aylık alt örneklem için tahmin edilmekte ve örneğin jeopolitik riskler borsa getirilerinin ya da borsa oynaklığının Granger nedeni değildir biçimindeki sıfır hipotezi ($\mu_{12,1} = \mu_{12,2} = \dots = \mu_{12,p} = 0$) ya da değişkenler arasındaki tersine bir ilişkinin tespiti için artık temelli özçıkırım yöntemi (RB)[†] ile elde edilen modifiye edilmiş LR istatistiklerine ait olasılık değerleri hesaplanmaktadır. Jeopolitik risklerin borsa getirisi ve borsa oynaklığının nedeni olmadığı şeklindeki boş hipotez için modifiye edilmiş LR aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$LR = (T - k) \ln \left(\frac{\det S_R}{\det S_U} \right)$$

Yukarıdaki eşitlikte T gözlem sayısı, $k = 2 \times (2p + 1) + p$ küçük örneklem düzeltme terimi ve p ise VAR modelindeki gecikme sayısıdır. $\det S_U$ ve $\det S_R$ sırasıyla kısıtsız ve kısıtlı modelin kovaryans matrisleridir. LR istatistikleri χ^2 dağılımına sahip ve serbestlik derecesi test edilen kısıt sayısına eşittir.

4. Ampirik Bulgular

Zamanla değişen nedensellik testinin hangi biçimde uygulanması gerektiğini belirlemek amacıyla öncelikle tüm ülkelerin jeopolitik risk endeksi, borsa endeksi getiri serileri ve getiri oynaklıkları değişkenleri durağanlık açısından incelenmektedir. Bu amaçla serilere Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron birim kök testleri uygulanmaktadır. Tablo 1 ve Tablo 2 sırasıyla bu testlerin sonuçlarını göstermektedir. Her iki testin sonuçlarına göre jeopolitik risk ve borsa

[†] RB yöntemi ile ilgili tartışmalar bu tekniğin detaylı uygulama aşamaları için Balcılar, Özdemir ve Arslantürk (2010) çalışmasına bakılabilir.

getirileri serilerinin her ikisi de tüm ülkelerde durağandır. Getiri oynaklığı serisi Meksika ve Hindistan için birim kök içerirken Türkiye, Endonezya ve Güney Afrika için karışık sonuçlar vermektedir[†].

Zamanla değişen nedensellik testi uygulanması sırasında VAR modelinin gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen VAR modeli için belirlenen en uygun gecikme uzunluğuna serilerin maksimum bütünleşme derecesi kadar gecikme eklenmesi yöntemi kullanılmaktadır. Ancak alt örneklem ile ana örneklem arasında serilerin maksimum bütünleşme düzeyleri bakımından farklılıklar ortaya çıkabilir. Çalışmada alt örneklem için kurulan VAR modelleri için en uygun gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri tarafından belirlendikten sonra analizler serilerin maksimum bütünleşme derecesi sıfır, bir ve en fazla iki olacak şekilde tekrarlanmış ve elde edilen nedensellik sonuçlarında önemli bir değişim olmadığı diğer bir ifadeyle bu sonuçların maksimum bütünleşme derecesine karşı hassas olmadığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle analizlere Balçılar, Özdemir ve Arslantürk (2010), Arslantürk, Balçılar ve Özdemir (2011) ve Yılanıcı ve Bozoklu (2014) çalışmaları takip edilerek alt örneklem için maksimum bütünleşme derecelerinin ana örneklem ile aynı olduğu varsayımı ile devam edilmektedir.

Zamanla değişen nedensellik testi sonuçları Grafik 2'den Grafik 15'e kadar sırasıyla Türkiye, Meksika, Kore, Rusya, Hindistan, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Tayland, Ukrayna, İsrail, Malezya ve Hong Kong için gösterilmektedir. Her grafikte sol taraf jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru nedensellik sonuçlarını gösterirken sağ taraf jeopolitik risklerden borsa getirilerinin oynaklığına doğru nedensellik sonuçlarını göstermektedir. Grafiklerde yer alan yatay eksene 0,10 düzeyinde paralel doğru anlamlılık düzeyini temsil ederken diğer veri 225 alt dönem için tahmin edilmiş nedensellik test istatistiklerine ait olasılık (p-değeri) değerlerini göstermektedir. Tahmin edilen olasılık değerlerinin 0,10'un altında olduğu dönemler için jeopolitik risklerin, borsa getirileri ve getiri oynaklığının nedeni olmadığı şeklindeki boş hipotez reddedilmektedir.

[†] Türkiye, Meksika, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika'nın getiri oynaklığı serileri için ilave olarak Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testi uygulanmış ve bu serilerin durağan olmadıkları I(1) düzeyinde durağan hale geldikleri tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu seriler ile jeopolitik riskler arasındaki ilişki modellenirken Toda ve Yamamoto (1995) ve Dolado ve Lütkepohl (1996) tarafından önerilen yol takip edilmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler Ülkeler	Jeopolitik Risk		Borsa Getirileri		Getiri Oynaklığı	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
Türkiye	-5.50***	-7.72***	-16.15***	-16.31***	-2.12	-3.45**
Meksika	-6.37***	-10.66***	-15.82***	-15.94***	-2.30	-2.69
Kore	-8.47***	-8.86***	-15.63***	-15.62***	-22.61***	-21.65***
Rusya	-5.75***	-5.83***	-13.44***	-13.63***	-3.00**	-3.39*
Hindistan	-4.43***	-5.04***	-14.99***	-14.98***	-2.15	-2.80
Brezilya	-5.35***	-9.84***	-15.33***	-15.33***	-3.82***	-4.18***
Çin	-4.28***	-4.37***	-14.06***	-14.04***	-5.36***	-5.37***
Endonezya	-3.25**	-7.32***	-13.31***	-13.30***	-2.92**	-2.82
G. Afrika	-5.84***	-8.77***	-12.82***	-12.86***	-3.20**	-3.09
Tayland	-9.22***	-9.21***	-14.95***	-14.91***	-7.15***	-6.70***
Ukrayna	-2.67*	-3.17*	-12.00***	-12.00***	-8.24***	-8.44***
İsrail	-3.17**	-8.03***	-15.48***	-15.56***	-4.74***	-5.21***
Malezya	-10.95***	-11.13***	-13.60***	-13.63***	-5.94***	-5.59***
Hong Kong	-3.42**	-3.31*	-14.95***	-14.94***	-4.88***	-4.66***

Not: ADF testinde sabitli ve sabitli-trendli t-istatistik değerleri verilmiş, gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Phillips-Perron test sonuçları test istatistik değerleridir. Optimal gecikme uzunluğu Bartlett kernel (default) spectral estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriteri kullanılarak belirlenmiştir. Kullanılan birim kök testlerinde %1, %5 ve %10 için test kritik değerleri sırasıyla -3,45, -2,87, -2,57 (sabitli model) ve -3,99, -3,42, -3,13 (sabit+trendli model) olarak hesaplanmaktadır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

İlk olarak Türkiye borsasının jeopolitik riskler ile nedensellik ilişkisine ait bulguları incelediğimizde jeopolitik risklerin borsa getirilerinin anlamlı bir şekilde nedeni olduğu ilk dönemler 16 ve 28. dönemler arasındadır. Bu dönemler 1999 Nisan ve 2003 Mart ayları arasını kapsamaktadır. Bu dönem jeopolitik risklerin giderek tırmandığı döneme denk düşmektedir. Bu dönem Türkiye'yi de kısmen ilgilendiren Kosova savaşının kızışması, 11 Eylül ikiz kulelere saldırıları ve 2003 Mart ayındaki Irak savaşı ve bu savaşa kadar ortaya çıkan gelişmeleri içermektedir. Jeopolitik risklerin borsa getirilerini etkilediği ikinci dönem ise 2014 Nisan'dan günümüze kadar aralıklı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemler ise ABD-İran gerginliklerinin yanı sıra hem Suriye meselelerinin hem de Türkiye ve Avrupa'da terör olaylarının sık yaşandığı jeopolitik risklerin nispeten yüksek kaldığı dönemlerdir. Bu dönemde jeopolitik riskler ayrıca getiri oynaklığının da nedenidir. Jeopolitik risklerin getiri oynaklığının uzun bir süre nedeni olduğu dönem ise 2001 Ekim ayından başlayıp 2008 Temmuz ayına kadar olan aralıklı dönemlerdir. Bu dönemlerde Londra ve Madrid gibi kentlerde bombalama olayları jeopolitik risklerin yükselten nedenlerdir. Jeopolitik riskler Türkiye'de borsa getirilerinden daha çok getiri oynaklığının nedeni gibi görünmektedir.

Tablo 2. Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Jeopolitik Risk		Borsa Getirileri		Getiri Oynaklığı	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
Türkiye	-7.30***	-7.82***	-16.15***	-16.31***	-1.75	-3.15*
Meksika	-9.28***	-10.89***	-15.82***	-15.94***	-2.25	-2.68
Kore	-8.92***	-9.27***	-15.62***	-15.61***	-15.61***	-13.81***
Rusya	-8.14***	-8.23***	-13.50***	-13.63***	-2.78*	-3.20*
Hindistan	-8.75***	-9.63***	-15.01***	-15.00***	-2.06	-2.81
Brezilya	-10.30***	-10.50***	-15.34***	-15.33***	-3.82***	-4.21***
Çin	-6.15***	-6.23***	-14.39***	-14.37***	-5.03***	-5.04***
Endonezya	-7.66***	-11.90***	-13.35***	-13.34***	-2.99**	-2.72
G. Afrika	-12.92***	-13.69***	-12.56***	-12.59***	-3.20**	-3.14*
Tayland	-9.58***	-9.57***	-14.95***	-14.91***	-6.98***	-5.53***
Ukrayna	-4.08***	-5.17***	-12.24***	-12.22***	-8.13***	-8.32***
İsrail	-7.47***	-7.90***	-15.52***	-15.59***	-3.72***	-4.16***
Malezya	-11.51***	-11.64***	-13.44***	-13.45***	-8.36***	-5.73***
Hong Kong	-6.34***	-6.30***	-14.93***	-14.92***	-5.31***	-4.69***

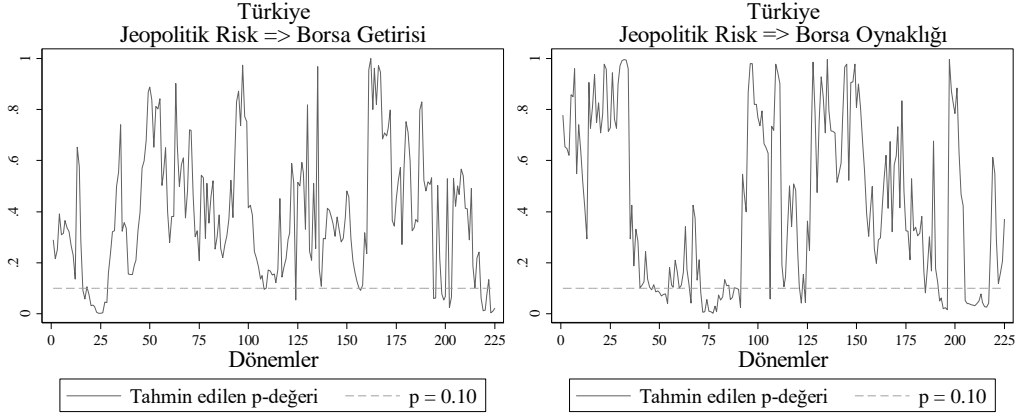
Not: ADF testinde sabitli ve sabitli-trendli t-istatistik değerleri verilmiş, gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Phillips-Perron test sonuçları test istatistik değerleridir. Optimal gecikme uzunluğu Bartlett kernel (default) spectral estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriteri kullanılarak belirlenmiştir. Kullanılan birim kök testlerinde %1, %5 ve %10 için test kritik değerleri sırasıyla -3,45, -2,87, -2,57 (sabitli model) ve -3,99, -3,42, -3,13 (sabit+trendli model) olarak hesaplanmaktadır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Meksika'da jeopolitik risklerin borsa getirileri ve getir oynaklığı ilişkisi Türkiye'deki bulgulara oldukça benzerdir. Jeopolitik risklerden her iki değişkene de yaklaşık aynı alt dönemlerde nedensellik tespit edilirken özellikle 11 Eylül ikiz kulelere saldırıları ve 2003 Mart Irak savaşı gibi olaylar sırasında jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru nedensellik ilişkisi daha güçlüdür ve 2005 Ağustos ayına kadar sürerek daha uzun bir dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu olayları kapsayan dönemde Güney Kore borsa getirileri de benzer bir nedensellik ilişkisine sahiptir. Güney Kore'de bu dönemde nedensellik ilişkisi aralıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bulgu ikiz kuleler saldırılarından sonra Güney Kore borsasının hızlı bir biçimde normalleştiği Irak savaşı ile birlikte tekrar jeopolitik risklerin etkisinde kaldığı ancak bu etkilerin hızlı ortadan kalktığı biçiminde yorumlanabilir.

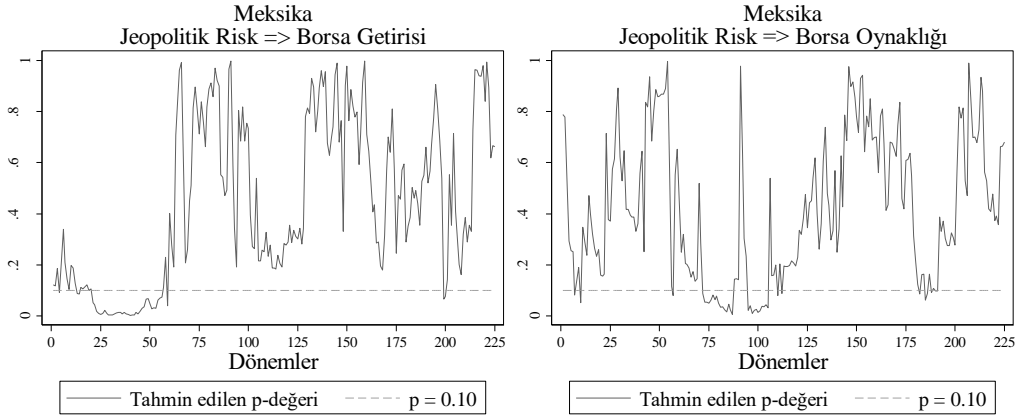
Rusya'da 11 Eylül ikiz kulelere saldırıları ve 2003 Mart Irak savaşıyla kaynaklanan jeopolitik risklerin yüksek olduğu dönemlerde jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilemezken getir oynaklığına doğru nedensellik ise 11 Eylül saldırıları sonrasında oldukça kısa bir dönem ortaya çıkmaktadır. Ancak Irak savaşı sonrasında 2003 Nisan ayı ile birlikte 2011 Mayıs ayına kadar geçen süreçte jeopolitik riskler aralıklı olmakla birlikte borsa getirilerinin yoğun bir şekilde nedeni olarak belirlenmektedir. 2011 Mayıs ayı Arap Baharı olarak bilinen süreçte

Libya ve Suriye iç savaşlarının başladığı tarihtir. Yine 2005 Kasım ayından bu döneme kadar geçen sürede jeopolitik riskler Rusya borsasında getiri oynaklığının belirgin bir şekilde nedenidir.

Grafik 2. Türkiye için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

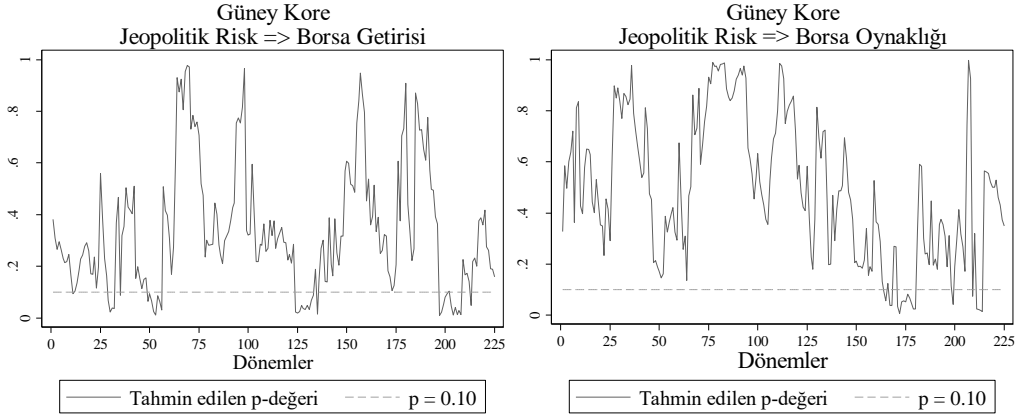
Grafik 3. Meksika için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

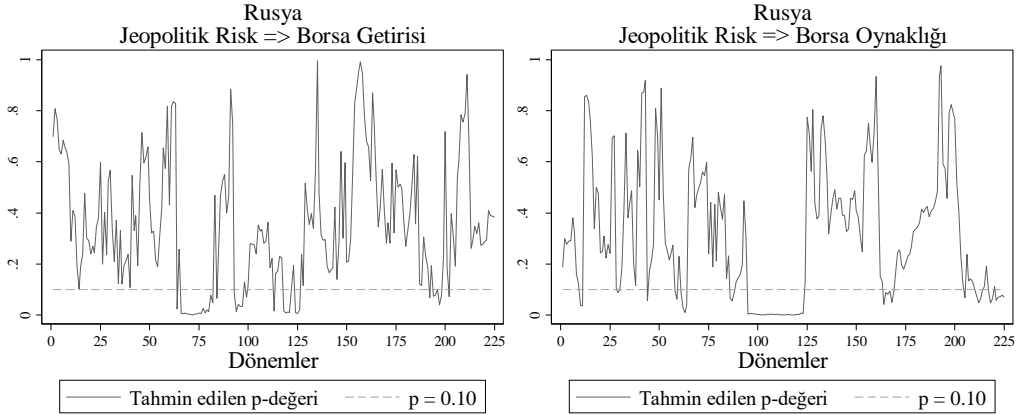
Hindistan borsasının getirileri ise 2001-2003 döneminde Meksika'dakine benzer bir biçimde jeopolitik risklerden diğer ülkelere göre yoğun bir şekilde etkilenirken bu etki getiri oynaklığı açısından ortaya çıkmamaktadır. Sonraki dönemlerde jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru anlamlı nedensellik ilişkisi ortaya çıkmasına rağmen bu dönemler çok uzun değildir. Bu durumun istisnası 2011 Mayıs'tan 2015 Kasım'a kadar ki dönemdir. Hindistan borsasının jeopolitik riskler karşısında getirileri ve getiri oynaklığının davranışı oldukça benzerdir ve süre bakımından küçük farklılıklar ortaya çıkmasına rağmen jeopolitik riskler aynı dönemlerde bu değişkenlerin nedeni olmaktadır. 2001-2003 dönemindeki jeopolitik riskler Brezilya'da hem borsa getirilerinin hem de getiri oynaklığının nedeni iken bu nedensellik ilişkisi getiri oynaklığı açısından daha belirgindir. Ayrıca

Brezilya için bu bulgu diğer dönemlerde de geçerlidir. Jeopolitik riskler Brezilya borsasının getiri oynaklığını, getirilerden daha çok etkilemektedir. Jeopolitik risklerin Brezilya'da getiri oynaklığının nedeni olduğu en uzun dönem ise 2012 Mayıs ayından başlayıp neredeyse günümüze kadar uzanan dönemdir. Brezilya getiri oynaklığının jeopolitik risklere en fazla duyarlı olduğu ülkelerden biridir.

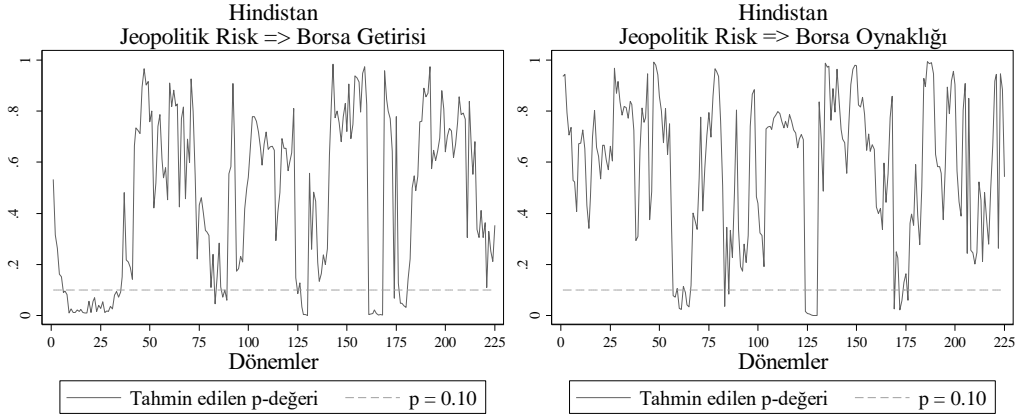
Grafik 4. Güney Kore için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

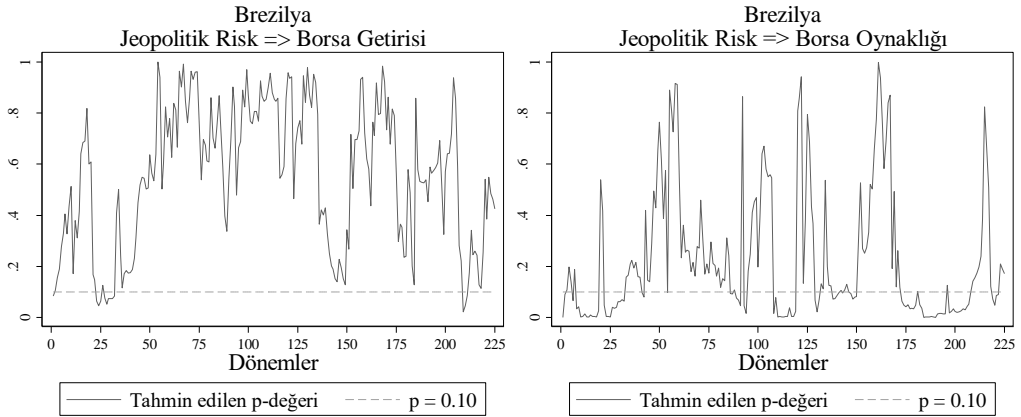
Grafik 5. Rusya için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

Grafik 6. Hindistan için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

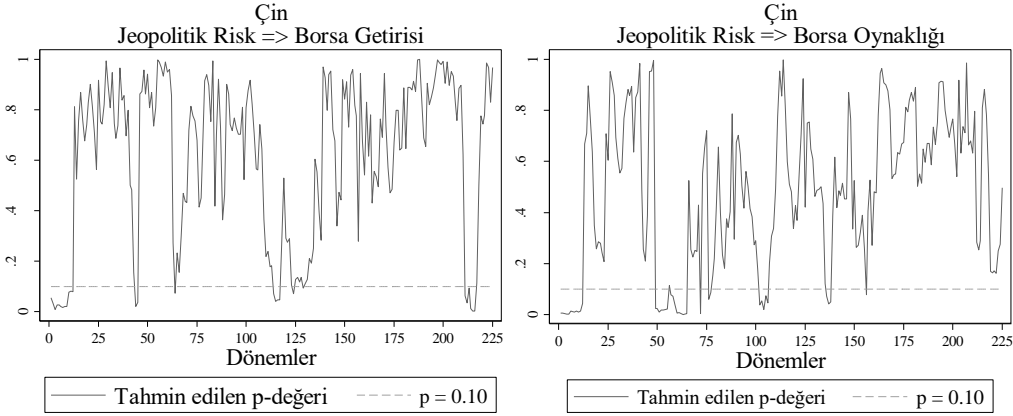
Grafik 7. Brezilya için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

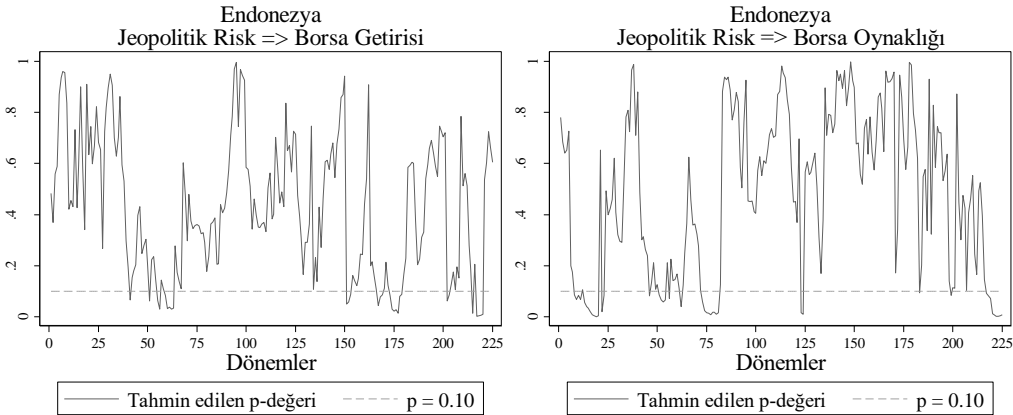
Çin borsasına ilişkin bulgular incelendiğinde 2001-2003 döneminde diğer ülkelerden farklılaştığı görülmektedir. Bu dönemin öncesinde jeopolitik risklerden getiri ve getiri oynaklığına doğru nedensellik belirgin iken bu dönemden sonra ilişki çoğunlukla anlamsızdır. Ancak tam da 2001 Eylül ve 2003 Nisan aylarıyla başlayan alt dönemlerde nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu ilişki Çin içinde ortaya çıkmakta fakat süresi diğer ülkelere göre daha kısa sürmektedir. Çin borsasının jeopolitik risklerden getiri oynaklığına doğru nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığı dönemler getirilere göre daha açıktır. 2002 Ocak ayından başlayan ve 2006 Nisan ayına kadar ki alt dönemlerde jeopolitik riskler getiri oynaklığının nedeni olarak kalmaktadır. Endonezya'da ise ikiz kuleler saldırıları kaynaklı jeopolitik risklerin getiriler üzerinde belirgin bir nedensellik etkisi ortaya çıkmazken getiri oynaklığı üzerindeki etki 1998 Ağustos ayından 2002 Ekim ayına kadar sürmektedir. İkiz kuleler

saldırıları ile Irak savaşı arasındaki dönemde jeopolitik riskler hem getirilerin hem de getiri oynaklığının nedeni iken Irak savaşından sonra bu etkiler getiri oynaklığı için daha uzun sürmektedir.

Grafik 8. Çin için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

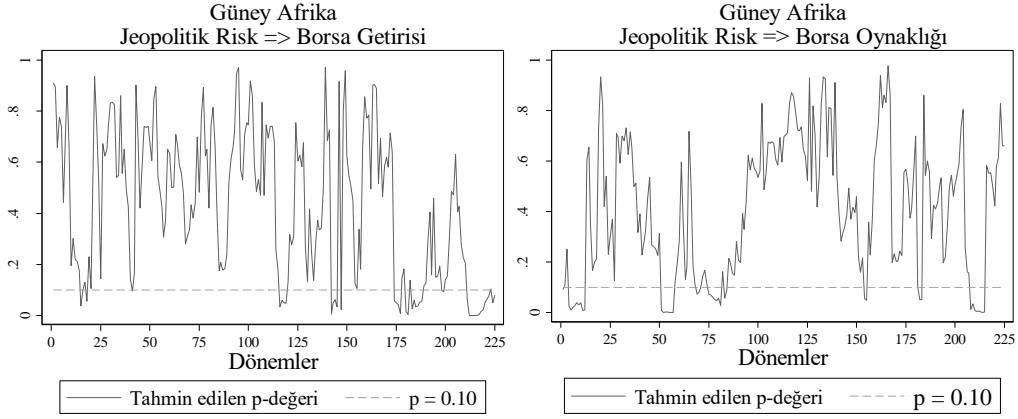

Grafik 9. Endonezya için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

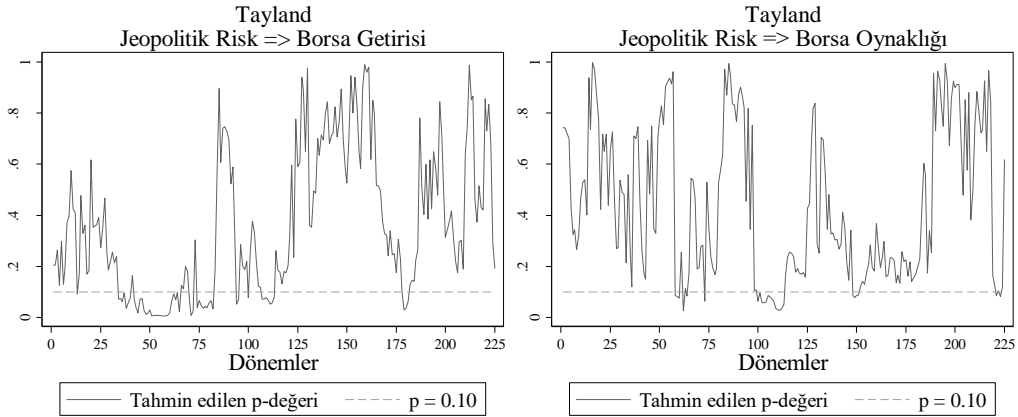

Güney Afrika'da diğer ülkelerden farklı olarak ikiz kuleler ve Irak savaşları döneminde jeopolitik riskler borsa getirilerinin nedeni değildir. Bu dönemin öncesinde ise jeopolitik riskler borsa getirileri ve oynaklığının her ikisinin de nedenidir ve bu nedensellik getiri oynaklığı için daha yoğundur. Bu dönemlerde jeopolitik riskler ile getiriler arasında bir nedensellik ilişki tespit edilememesine rağmen ikiz kuleler saldırıları ve Irak savaşı arasında ve sonrasında jeopolitik risklerden Güney Afrika borsasının getiri oynaklığına doğru belirgin bir nedensellik ortaya çıkmaktadır. İlerleyen dönemlerde ise tersine jeopolitik risklerin getiri oynaklığı ile olan nedensellik ilişki zayıflarken getiriler ile olan nedensellik ilişkisi güçlenmektedir.

Grafik 10. Güney Afrika için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

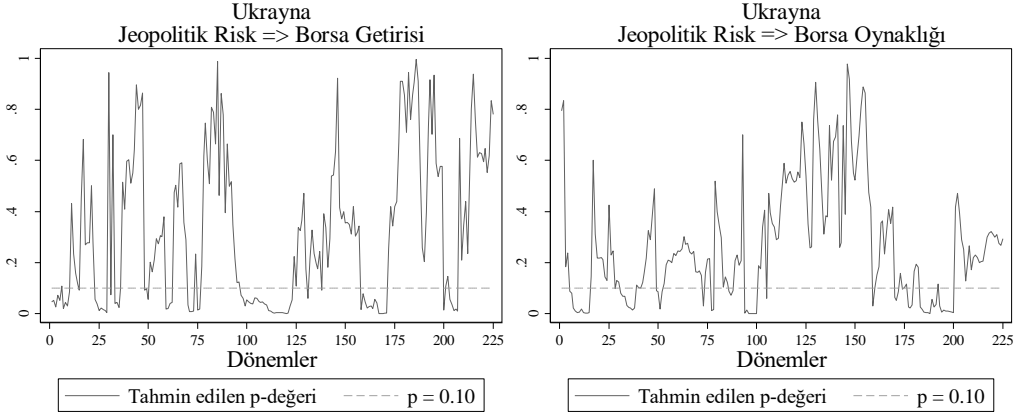
Grafik 11. Tayland için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

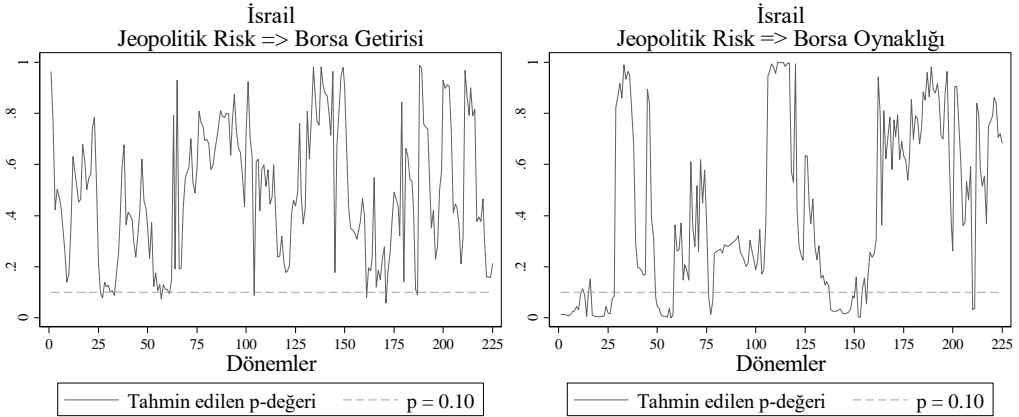
Tayland borsasında ise ikiz kuleler saldırılarından yaklaşık bir yıl önce ortaya çıkan jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru nedensellik 2007 Ekim ayına kadar yoğun bir biçimde devam etmektedir. Jeopolitik risklerden getiri oynaklığına doğru nedensellik ise bu dönemde yalnızca Irak savaşı sonrasında kısa bir dönem ortaya çıkmaktadır. Tayland borsasında getiri oynaklığı getirilere göre jeopolitik risklere karşı daha az duyarlı olduğu gözlemlenmektedir. Tayland borsasında jeopolitik risklerin etkili olduğu ikinci önemli dönem ise 2006 yılının başından 2010 yılının başlarına kadar uzanmaktadır. Ukrayna borsasının seçilen örneklemdaki ülke borsaları arasında jeopolitik risklerden getiri ve getiri oynaklığına doğru nedenselliğin en sık tespit edildiği ülke borsası olduğu görülmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği 175-200 arası dönemde ise özellikle jeopolitik risklerden getiri oynaklığına doğru uzun bir süre nedensellik tespit edilmektedir. Diğer yandan 2006 yılının başından 2011 yılının başlarına kadar ki dönem için jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru bir

nedensellik tespit edilmektedir. Genel olarak bu döneme kadar Ukrayna borsasının Kırım ilhaki dönemi dışarıda tutulursa jeopolitik risklerden yakın döneme göre daha fazla etkilendiği söylenebilir.

Grafik 12. Ukrayna için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

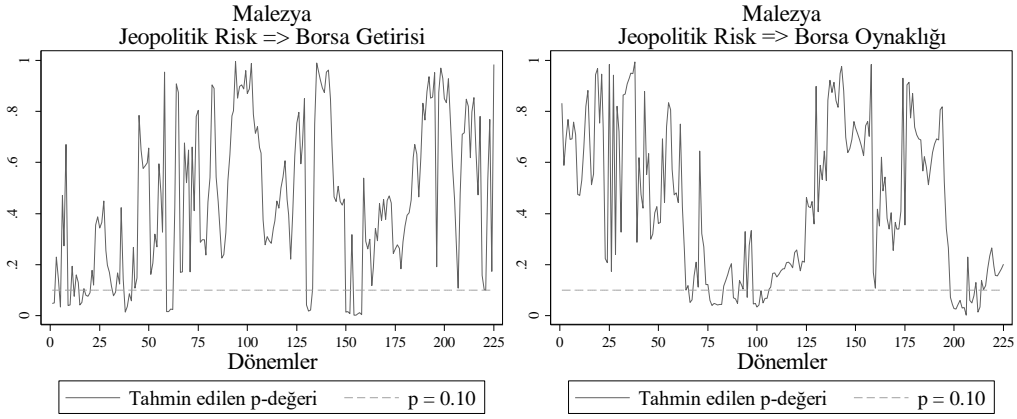
Grafik 13. İsrail için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

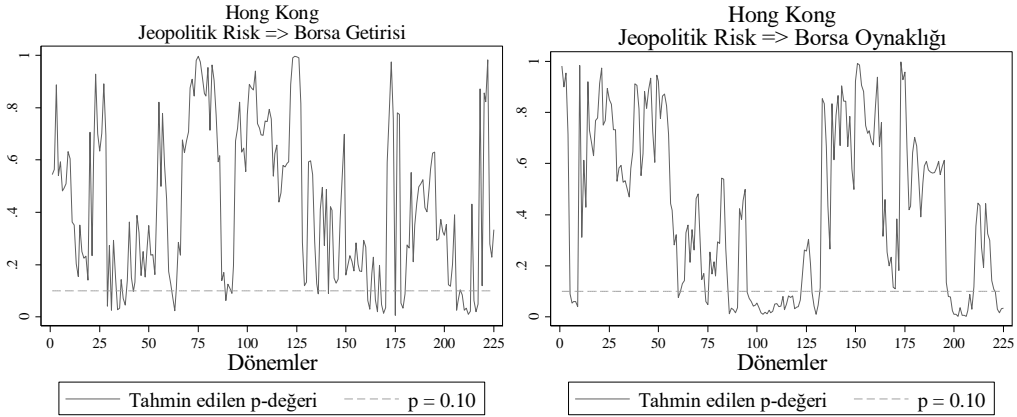
Jeopolitik risklerden borsa getirilerine doğru nedenselliğin en az sıklıkta görüldüğü ülke İsrail olarak tespit edilmektedir ancak getiri oynaklığı için aynı sonuç ortaya çıkmamaktadır. İsrail borsasında getiri oynaklığı getirilere göre jeopolitik risklerden daha fazla etkilenmektedir. Jeopolitik risklerin yüksek olduğu 2001-2003 dönemi ve sonrası dönemlerde jeopolitik riskler İsrail borsasında getiri oynaklığına neden olmaktadır. Son olarak 2009 Haziran ve 2013 Kasım dönemlerinde jeopolitik riskler yoğun olarak getiri oynaklığının nedeni olmaktadır. Malezya borsasında ise jeopolitik riskler ikiz 11 Eylül saldırıları ve Irak Savaşı dönemlerinde borsa getirilerinin nedeni iken bu dönemde jeopolitik risklerden getiri oynaklığına doğru bir nedensellik gözlemlenmemektedir. Jeopolitik risklerden getiri oynaklığına doğru nedensellik Irak savaşı sonrası dönemlerde ortaya çıkarken bu

dönemde ise getirilere doğru nedensellik ortadan kalkmaktadır. Son yıllarda ise Malezya borsası getirilerinin jeopolitik risklerden etkilenmediği getiri oynaklığının ise yoğun bir şekilde etkilendiği söylenebilir. Son olarak Hong Kong borsası için de diğer ülke borsalarına benzer bir sonuca ulaşılmaktadır. 11 Eylül saldırıları öncesinde ortaya çıkan jeopolitik riskler ile getiriler arasındaki nedensellik Irak savaşı sonrasında kısa bir dönem devam etmektedir. Irak savaşı sonrası jeopolitik risklerin getiri oynaklığı üzerindeki nedensellik etkisi oldukça uzun sürmektedir. Son dönemlerde ise jeopolitik riskler hem borsa getirilerinin hem de getiri oynaklığının nedeni olarak tespit edilmektedir.

Grafik 14. Malezya için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

Grafik 15. Hong Kong için Zamanla Değişen Nedensellik Testi Sonuçları

5. Sonuç

İktisadi aktörlerin tüketim ve yatırım kararları ülkelerin içinde bulunduğu jeopolitik koşullardan ya da küresel jeopolitik kaygılardan etkilenebilmektedir. Jeopolitik risklerdeki artışların iktisadi

aktiviteyi yavaşlatması, gelişmekte olan ülkelere sermaye akışlarını kesmesi ya da hisse senedi piyasalarını olumsuz etkilemesi oldukça muhtemeldir. Jeopolitik risklerin bu muhtemel etkileri ise özellikle hisse senedi piyasalarında daha hızlı ve sert bir şekilde hissedilebilmektedir. Ancak jeopolitik risklerin hisse senedi piyasalarında yaratabileceği etkilerin büyüklüğü ve süresi bakımından ortaya konulan ampirik kanıtlar henüz yeterli boyuta ulaşmamıştır.

Bu çalışmada nispeten jeopolitik risklerin yüksek olduğu bölgelerde yer alan gelişmekte olan ülkelerde jeopolitik riskler ile hisse senedi piyasası dinamikleri arasında nasıl bir ilişki olduğu ampirik olarak incelenmektedir. Çalışmada Türkiye, Meksika, Kore, Rusya, Hindistan, Brezilya, Çin, Endonezya, Güney Afrika, Tayland, Ukrayna, İsrail, Malezya ve Hong Kong borsalarına ait 1998-2019 yılları arası aylık verilere zamanla değişen nedensellik testi uygulanmaktadır. Genel olarak jeopolitik risklerin küresel olarak yükseldiği dönemlerde ülkelerin çoğunda borsa getirileri ve getiri oynaklıklarının jeopolitik risklere duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Jeopolitik risklerin nispeten yüksek olduğu 1998 yılı Irak'ın silahsızlandırılması, 11 Eylül 2001 ikiz kuleler saldırısı ve bu tarihten 2003 Irak'ın istilasına ve sonrasına uzanan süreç, Madrid, Londra ve Paris terör saldırıları, Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Arap baharı sonrasında Libya ve Suriye savaşlarının alevlendiği dönemlerde gelişmekte olan borsalarının getiri ve getiri oynaklıkları jeopolitik riskler ile anlamlı nedensellik ilişkisi sergilemektedir. Ancak bu sonuçlara göre ortaya çıkan jeopolitik riskler karşısında, farklı ülke borsalarının jeopolitik riskler karşısında etkilenme düzeylerinin de değişebileceğini görülmektedir. Ukrayna hem getiriler hem de getiri oynaklığının jeopolitik risklere en fazla duyarlı olduğu ülke olarak göze çarpmaktadır. İsrail ve Brezilya ise jeopolitik riskler ile borsa getirileri arasındaki nedensellik ilişkisinin en az ortaya çıktığı ülkelerdir. Aktif bir şekilde savaş ve askeri operasyonlar içinde bulunan ya da yoğun bir biçimde terör saldırıları gerçekleştirilen Türkiye'de yüksek jeopolitik risklere rağmen borsa davranışları ve jeopolitik riskler arasında diğer ülkelere göre nispeten daha seyrek bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu çıkarılabilir. Diğer yandan jeopolitik risklerin hisse senedi piyasalarında getirilerden daha fazla getiri oynaklığını yönlendirdiği sonucuna varılmaktadır. Bu sonuç jeopolitik risklerin endeks getirilerine kalıcı bir biçimde yansımadağını fakat daha çok kısa dönemde yüksek oynaklık yarattığını ima etmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Makalenin hazırlanış süreci sırasında herhangi bir kurum veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Abadie, A. ve Gardeazabal, J. (2003). The economic costs of conflict: A case study of the basque country. *American Economic Review*, 93(1), 113-132.
- Abadie, A. ve Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and the world economy, *European Economic Review*, 52(1), 1-27.
- Antonakakis, N., Gupta, R., Kollias, C. ve Papadamou, S. (2017). Geopolitical risks and the oil-stock nexus over 1899–2016, *Finance Research Letters*, 23, 165-173.
- Apergis, N., Bonato, M., Gupta, R. ve Kyei, C. (2018). Does geopolitical risks predict stock returns and volatility of leading defense companies? Evidence from a nonparametric approach, *Defence and Peace Economics*, 29(6), 684-696.
- Arin, K. P., Ciferri, D. ve Spagnolo, N. (2008). The price of terror: The effects of terrorism on stock market returns and volatility, *Economics Letters*, 101(3), 164-167.
- Arslantürk, Y., Balçılar, M. ve Özdemir, Z. A. (2011). Time-varying linkages between tourism receipts and economic growth in a small open economy, *Economic Modelling*, 28(1-2), 664-671.
- Balçılar, M., Bonato, M., Demirer, R. ve Gupta, R. (2018). Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS, *Economic Systems*, 42(2), 295-306.
- Balçılar, M., Özdemir, Z. A. ve Arslantürk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window, *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410.
- Barros, C. P. ve Gil-Alana, L. A. (2009). Stock market returns and terrorist violence: Evidence from the basque country, *Applied Economics Letters*, 16(15), 1575-1579.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D. ve Orphanides, A. (2004). The macroeconomic consequences of terrorism, *Journal of Monetary Economics*, 51(5), 1007-1032.
- Bouras, C., Christou, C., Gupta, R. ve Suleman, T. (2019). Geopolitical risks, returns, and volatility in emerging stock markets: Evidence from a panel GARCH model, *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(8), 1841-1856.
- Bouri, E., Demirer, R., Gupta, R. ve Marfatia, H. A. (2019). Geopolitical risks and movements in Islamic bond and equity markets: A note, *Defence and Peace Economics*, 30(3), 367-379.
- Brounen, D. ve Derwall, J. (2010). The impact of terrorist attacks on international stock markets, *European Financial Management*, 16(4), 585-598.

- Caldara, D. ve Iacoviello, M. (2019). Measuring geopolitical risk, FRB International Finance Discussion Paper, 1222.
- Capelle-Blancard, G. ve Laguna, M. A. (2010). How does the stock market respond to chemical disasters?, *Journal of Environmental Economics and Management*, 59(2), 192-205.
- Carney, M. (2016). Uncertainty, the economy and policy, London: Bank of England. Available at:[Accessed 24 February 2018].
- Chen, A. H. ve Siems, T. F. (2004). The effects of terrorism on global capital markets, *European Journal of Political Economy*, 20(2), 349-366.
- Cheng, C. H. J. ve Chiu, C. W. J. (2018). How important are global geopolitical risks to emerging countries?, *International Economics*, 156, 305-325.
- Chesney, M., Reshetar, G. ve Karaman, M. (2011). The impact of terrorism on financial markets: An empirical study, *Journal of Banking & Finance*, 35(2), 253-267.
- Christofis, N., Kollias, C., Papadamou, S. ve Stagiannis, A. (2013). Istanbul stock market's reaction to terrorist attacks, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), 153-164.
- Chuliá, H., Climent, F. J., Soriano, P. ve Torro, H. (2009). Volatility transmission patterns and terrorist attacks, *Quantitative Finance*, 9(5), 607-619.
- Das, D., Kannadhasan, M. ve Bhattacharyya, M. (2019). Do the emerging stock markets react to international economic policy uncertainty, geopolitical risk and financial stress alike?, *The North American Journal of Economics and Finance*, 48, 1-19.
- Demirer, R., Gupta, R., Ji, Q. ve Tiwari, A. K. (2019). Geopolitical risks and the predictability of regional oil returns and volatility, *OPEC Energy Review*, 43(3), 342-361.
- Dolado, J. J. ve Lütkepohl, H. (1996). Making wald tests work for cointegrated VAR systems, *Econometric Reviews*, 15(4), 369-386.
- Drakos, K. (2010). Terrorism activity, investor sentiment, and stock returns, *Review of Financial Economics*, 19(3), 128-135.
- Eldor, R. ve Melnick, R. (2004). Financial markets and terrorism. *European Journal of Political Economy*, 20(2), 367-386.
- Enamul Hoque, M., Soo Wah, L. ve Azlan Shah Zaidi, M. (2019). Oil price shocks, global economic policy uncertainty, geopolitical risk, and stock price in Malaysia: Factor augmented VAR approach, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 3701-3733.

- Fernandez, V. (2008). The war on terror and its impact on the long-term volatility of financial markets, *International Review of Financial Analysis*, 17(1), 1-26.
- Gkillas, K., Gupta, R. ve Wohar, M. E. (2018). Volatility jumps: The role of geopolitical risks, *Finance Research Letters*, 27, 247-258.
- Granger, C. W. J. (1996). Can we improve the perceived quality of economic forecasts?, *Journal of Applied Econometrics*, 11(5), 455-473.
- Guidolin, M. ve La Ferrara, E. (2010). The economic effects of violent conflict: Evidence from asset market reactions, *Journal of Peace Research*, 47(6), 671-684.
- Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application, *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Johnston, R. B. ve Nedelescu, O. M. (2006). The impact of terrorism on financial markets, *Journal of Financial Crime*, 13(1), 7-25.
- Kannadhasan, M. ve Das, D. (2019). Do asian emerging stock markets react to international economic policy uncertainty and geopolitical risk alike? A Quantile Regression Approach, *Finance Research Letters*.
- Kaplanski, G. ve Levy, H. (2010). Sentiment and stock prices: The case of aviation disasters, *Journal of Financial Economics*, 95(2), 174-201.
- Karolyi, G. A. ve Martell, R. (2010). Terrorism and the stock market, *International Review of Applied Financial Issues & Economics*, 2(2), 285-314.
- Kollias, C., Kyrtsov, C. ve Papadamou, S. (2013). The effects of terrorism and war on the oil price–stock index relationship, *Energy Economics*, 40, 743-752.
- Kollias, C., Manou, E., Papadamou, S. ve Stagiannis, A. (2011). Stock markets and terrorist attacks: Comparative evidence from a large and a small capitalization market, *European Journal of Political Economy*, 27, 64-577.
- Kollias, C., Papadamou, S. ve Stagiannis, A. (2011). Terrorism and capital markets: The effects of the Madrid and London bomb attacks, *International Review of Economics & Finance*, 20(4), 532-541.
- Nikkinen, J. ve Vähämaa, S. (2010). Terrorism and stock market sentiment, *Financial Review*, 45(2), 263-275.

- Nikkinen, J., Omran, M. M., Sahlström, P. ve Äijo, J. (2008). Stock returns and volatility following the september 11 attacks: Evidence from 53 equity markets. *International Review of Financial Analysis*, 17(1), 27-46.
- Pesaran, M. H. ve Timmermann, A. (2005). Small sample properties of forecasts from autoregressive models under structural breaks, *Journal of Econometrics*, 129(1-2), 183-217.
- Plakandaras, V., Gupta, R. ve Wong, W-K. (2019). Point and density forecasts of oil returns: The role of geopolitical risks, *Resources Policy*, 62, 580-587.
- Rawat, A. S. ve Imtiaz, A. (2018). Does geopolitical risk drive equity price returns of BRIC economies? Evidence from quantile on quantile estimations. *Journal of Finance and Economics Research*, 3(2), 24-36.
- Schneider, G. ve Troeger, V. E. (2006). War and the world economy: Stock market reactions to international conflicts, *Journal of Conflict Resolution*, 50(5), 623-645.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Wisniewski, T. P. (2009). Can political factors explain the behaviour of stock prices beyond the standard present value models?, *Applied Financial Economics*, 19(23), 1873-1884.
- Yılcı, V. ve Bozoklu, Ş. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi, *Ege Academic Review*, 14(2), 211-220.

Türk Sinemasında Solun Soluğu

Cansu KAYMAL**

Türk Sinemasında Solun Soluğu

Özet

Bu çalışmanın temel konusu, Türkiye’de 1960’larda yükselişe geçen sol akımın Türk sinemasına yansımalarıdır. Ulusal sinema olarak kabul edilen Yeşilçam filmlerinde aşk, göç, yoksulluk, feodal ilişkiler gibi bütün temaların içinde sol düşünce kendini farklı boyutlarda hissettirmektedir. Yeşilçam sinemasında ele alınan konuların “devletçi sol” bir perspektiften incelenmesi, alternatif sinema arayışlarını gündeme getirmiş ve “devrimci” sinema arayışlarının sonucunda Sinematek Derneği kurulmuştur. Ancak bu devrimci sinema, kısmi başarılar sağlamış olsa da ulusal sinemanın tekeli kırılmayı başaramamıştır. Bu çalışmanın bir hipotezi şudur: Türkiye solunun gösterdiği devletçi sol özellik, kendini Yeşilçam sinemasında net bir biçimde gösterir. Çalışmadaki diğer sav ise, Yeşilçam filmlerinde görülen devletçi solun, eleştiri ve muhalefet kültürü açısından fakir, salt devleti kutsayan bir özellik göstermediğidir. Bu filmlerde istihdam, göç sorunu, geçekondulaşma, yoksulluk gibi meseleler gerçekçi bir biçimde işlenmiştir. Bu anlamda Yeşilçam sineması, her ne kadar “ulusal sinema tekeli”ne sahip olsa da muhalif bir sinemadır. Çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili farklı kitap ve makaleler incelenmiştir. Ayrıca, hipotezlerin desteklenmesi için bazı Türk filmlerini incelemek suretiyle içerik analizi yöntemine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Sol, Yeşilçam Sineması, Ulusal Sinema, Devrimci Sinema

Breath Of The Left In Turkish Cinema

Abstract

The main subject of this study is the reflection of the left currents that rise in Turkey in the 1960s to the Turkish cinema. In Yeşilçam films, which are accepted as national cinema, leftist thinking makes itself felt in different dimensions among all themes such as love, immigration, poverty and feudal relations. Examining the issues dealt with in Yeşilçam cinema with a “statist left” perspective brought the search for alternative cinema to the agenda and as a result of the search for “revolutionary” cinema, the Cinematek Association was established. But, although this revolutionary cinema achieved partial success, it failed to break the monopoly of national cinema. One of the hypotheses of this study is that: the statist left characteristic that set out Turkey left clearly shows itself in Yeşilçam cinema. Another argument in the study is that the statist left seen in Yeşilçam films is not poor in terms of criticism and opposition culture and does not merely bless state. Issues such as employment, immigration, slums, and poverty are realistically depicted in these films. In this sense, although Yeşilçam cinema has a “national cinema monopoly”, it is an oppositional cinema. In this study literature analysis has been done. Different books and articles on the subject have been examined. In addition, content analysis method has been used by examining some Turkish movies to support the hypotheses.

Keywords: Cinema, Left, Yeşilçam Cinema, National Cinema, Revolutionary Cinema.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Türkiye’de sol düşünce temellerini 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti’nden almakla beraber, Çarlık Rusyası’nı tarihten silen ve Sovyetler Birliği’nin (SSCB) kuruluşuyla sonuçlanan 1917 Ekim Devrimi’nin (Bolşevik Devrimi) telkin ettiği “emperyalizm karşıtlığı” çerçevesinde şekillenmiştir.

**Cansu Kaymal, Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kaymal.cansu@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-9265-8779

Kurtuluş Savaşı'nı yöneten kadro, Sovyetler'in desteğini elde etmeyi stratejik bir zorunluluk olarak görmüş ve Türkiye'de sol hareketler bu dönemlerde Türkiye-SSCB ilişkileri bağlamında şekillenmiştir (Akkuş, 2015:239-240). Bolşevik Devrimi'nin etkisi altında Batılı emperyalist güçler tarafından işgal edilen Anadolu'da çeşitli sosyalist-komünist örgütler ortaya çıkmıştır (Akkuş, 2015:342). Mustafa Suphi önderliğinde Azerbaycan'da 1920 yılının Haziran ayında Türkiye Komünist Partisi (TKP) kurulmuştur (Belge, 1998:161). Atatürk, solu denetim altına almak ve Sovyetler'in desteğini tek başına elde etmek amacıyla 1920 yılının Ekim ayında sadece üç ay faaliyet gösterecek ve 1921'de solu bastırma dalgasının içinde kaybolacak Resmi TKP'yi kurmuştur (Tunçay, 2000:94). Türkiye'de Komünist Enternasyonel kaynaklı düşüncelerin yayılma şansı olmamıştır. Bunda SSCB'nin TKP'yi kendi çıkarları doğrultusunda yönetecek olmasının yanı sıra, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı başarıların etkisi büyüktür (Belge, 1998:161). Atatürk'ün verdiği savaş, emperyalist güçlere karşı verilmiş olması bağlamında zaten anti-emperyalistti. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının sınıfsız ve imtiyazsız toplum tasavvuru, sosyalist düşünceye sahip kesimlere söyleyecek bir şey bırakmıyordu (Aksakal, 2009:79).

Türk solu, ilk başlarda emperyalizm karşıtı duruşu nedeniyle destek verdiği savaşı kazanan ve saltanatı kaldıran, ilerici olarak gördüğü hareketin, zamanla yüzeysel üst yapı değişimlerine yönelik hamleler yapan bir burjuva hareketi olduğunu düşünmüştür. Türk solu, CHP'nin devrim anlayışının, kendi sınıf temelli devrim anlayışından uzak bir karaktere sahip olduğunu fark etmiştir (Tunçay, 1984:1950-1953). 1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra her türlü muhalefetle birlikte sol düşünce ve eylem de kontrol altına alınmıştır. Bu dönemde sosyalizm iyice yer altına çekilmeye zorlanmıştır (Tunçay, 1984:1953). Kanun ekseninde yaşanan tutuklanmalardan sonra TKP sekreterliğine Vedat Nedim Tör getirilmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör gibi isimler geleneksel sosyalizmden uzaklaşıp, Kemalist bir çizgiye yaklaşmışlardır. Daha sonra 1932'de Kadro Dergisi'ni çıkaran bu çevre, solu CHP anlayışına göre yorumlamıştır (Akkuş, 2015:243). Kadro Dergisi etrafında şekillenen Kadro Hareketi, 1935 yılına kadar Türkiye'de solun temsilciliğini üstlenmiştir. 1935 yılında kısa bir dönem için TKP'yi legalize etmeye yönelik bir politika izlenmiştir. (Tunçay, 2009:126). Ancak 1936'dan sonra bütün örgütler yasal organlarda faaliyet göstermeye teşvik edilmiştir. Böylece, o yıllarda sol düşünceler, resmi ideolojiye uygun ılımlı içeriklerle yayınlanmıştır. Sovyet yanlısı bir anlayışa sahip Tan Gazetesi'nin 1945 yılında hükümet tarafından örgütlendiği iddia edilen bir gençlik örgütü tarafından tahribata uğraması, sola karşı tahammülsüzlüğün boyutlarını göstermektedir (Tunçay, 1984:1953-1954).

Çok partili hayata geçtikten sonra da sol düşünce, yeterli bir özgürlük ortamı bulamamış, 1946 sonrası kurulan sol partiler siyasi hayatta pek varlık gösterememiştir. CHP'nin tek parti tahakkümünü bitirmek vaadiyle iktidar olan Demokrat Parti (DP) döneminde, sola karşı bu olumsuz tutum pek değişmemiş, üstelik Adnan Menderes Hükümeti, dönemin konjonktüründe kapitalist blok tarafında bir duruş sergilemesi ve Batı'dan yardım ve destek alabilmek için ülkede komünizm tehlikesi olduğuna dikkat çekerek sosyalistlere yönelik kovuşturmaları ve tasfiye eylemlerini artırarak devam ettirmiştir (Akkuş, 2015:244).

1960'lı yıllar Türkiye'de toplumsal ve siyasi açıdan kalıcı izler bırakacak 27 Mayıs Darbesi'ne sahne olmuş, askeri güçler DP iktidarına son vermiştir. Bu hareketle, yeni ve çeşitli demokratik birimler oluşturulmaya başlanmış, daha önceki yasaklı düşüncelerin önü açılmıştır. Türk tarihinde hak ve özgürlüklere en kapsamlı biçimde vurgu yapan 1961 Anayasası yapılmıştır (Demirtürk, 2015:156). Ancak bu gelişmeler, 1960'larda yükselen solun ulusal, kalkınmacı ve anti-emperyalist sol olduğu gerçeğini değiştirmeye yetmemiştir. Toplumun bütününe kuşatan bir Marksist ideolojik üretim değil, ulusal kalkınmacı tartışmalar ağırlığını korumuştur (Görücü ve Atam, 1995).

27 Mayıs Darbesi ile değişen toplumsal ve siyasal yaşam ve 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlük ortamı, Yeşilçam'ın toplumsal gerçeklerle ilgilenmesini sağlayarak "toplumcu gerçekçilik" akımının doğmasına yol açmıştır (Kaplan, 2003). Sinema, biçimden ziyade içeriğe yönelmeye başlamıştır (Scognomillo, 1998:189). Köy romanlarından uyarlanan filmler, 60'lı yılların Türk sinemasına damgasını vurmuştur. Bu dönemin konjonktürü, sinemada yeni arayışlar içerisine girmek açısından da elverişli bir zemin sağlamıştır. Sinematek Derneği, Devrimci Sinema tartışmaları, Genç Sinema akımı gibi yeni ve devrimci hareketler, seyirciyi yerel bağlarından koparılmış, evrensel ve farklı bir sinema anlayışıyla tanıştırmıştır. Ayrıca, Sinematek Derneği yeni sinemacların yetişmesi için de bir okul işlevi görmüştür. Ancak bu devrimci girişimler, Türkiye'nin genel anlamda pek de çoğulcu ve demokratik sayılmayan siyasi kültürü nedeniyle sinemada beklenen değişim ve dönüşümü yaratamamış, Türk sinemasında ulusal sinemanın temsilcisi olarak Yeşilçam ön plana çıkmıştır.

Yönetmenlerin ideolojik duruşları ve toplumsal duyarlılıkları göz önünde bulundurulduğunda Yeşilçam sinemasının apolitik bir sinema olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. 1960'lı yılların başından itibaren Yeşilçam sinemasında doğrudan toplumsal sorunları ele alan filmlerin yanı sıra, ana teması aşk olan melodram filmleri de yapılmıştır. Bu tarz filmlerde sosyo-ekonomik eşitsizlikler yüzünden kavuşamayan âşıklar üzerinden dolaylı yollarla toplumsal sorunlar gözler önüne serilmiştir. Yeşilçam ile birlikte Sinematek'in de faal olduğu dönemde sinema, devrimci, yenilikçi, Batılı ve evrensel değerlerle örülü bir sinema anlayışı ile yerel, yerli ve Türkiye'ye özgü (sui generis) koşullardan beslenen bir sinema anlayışı arasında bir kutuplaşmaya sahne olmuştur. Yeşilçam, bu iki kutup arasında ikinciyi temsil etmektedir. Bu minvalde Yeşilçam sineması Batı özentisi bir hayat tarzına duyduğu antipatiyi de filmlere yansıtmıştır.

Yeşilçam sinemasında sol, kendini Türkiye'de yükselen sol ile aynı karakterde göstermiştir. Bu karakter, solu Marksist, sosyalist bağlamından koparıp, milliyetçi, devletçi ve Kemalist bir karaktere büründürür. Apolitik olmayan ve sosyal sorunlara duyarlı olan Yeşilçam sineması dahilinde yoksulluğa, eşitsizliğe, köylerin geri kalmışlığına ve kadın sorunlarına yönelik filmler yapılmıştır. Bu filmlerde devlet politikalarına yönelik eleştiriler de görülmektedir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve egemen ideoloji mutlak bir biçimde benimsenmiştir. Bu filmlerde cehalet ve geri kalmışlık, cumhuriyetin ilerici anlayışını benimseyemeyen cahil köylü kitlesinden gelmektedir. Ya da yerli değerleri benimseyememiş, zengin, Batı özentisi karakterler yaratılmış ve bu karakterler yozlaşmış yaşam tarzlarıyla kötülüğün kaynağı olarak gösterilmiştir. Kısacası Yeşilçam sinemasının sol karakteri, cumhuriyet değerleri ve Kemalizm ideolojisiyle uyumlu ama her türlü politikaya çok da

itaatkâr olmayan, sosyo-ekonomik eşitsizliklere, işsizlik, göç, gecekondulaşma gibi sorunlara karşı eleştirel durabilen bir niteliktedir.

Bu makalenin ilk bölümünde, Türk sinemasının sol akım ile ilk temasları tartışılacak, ikinci bölümünde Türk sinemasında yeni arayışlara değinilecek, üçüncü bölümde ise, Yeşilçam sineması tarafından temsil edilen ulusal sinemanın nasıl egemen hâle geldiği ve bu ulusal sinemanın karakteri analiz edilecektir. Makalede literatür taraması yapılmış ve elde edilen savlar, farklı filmlerden örnekler gösterilerek desteklenmeye çalışılmıştır.

2. Türk Sinemasının Sol Cereyan ile İlk Temasları

27 Mayıs Darbesi, Türk sinemasında sol akımın kendini hissettirmesi bakımından bir dönüm noktası sayılır. 1960'lı yıllar dünyada sınıf bilincinin daha geniş kitlelerce benimsendiği bir dönemdir. Bu evrensel akımın etkisiyle, Türkiye'de muhalif bir konumda yeşeren sol sinema Yeşilçam'da kendine has bir anlatım ve üslubun yaratıcısı olmuştur (Kabil, 2018).

Bir akım olarak solun ayırıcı özelliği, sosyal yapıdaki sınıfsal farklılaşmalardan neşet eden çelişkilerden yola çıkarak, sosyal gerçekliği esas alan çatışmacı bir tutumla ezilen, baskı altında tutulan kesimin haklarını üst sınıfların sömürüsüne karşı koruma iddiasında olmasıdır. 1960'lı yıllarda başlayan sol sinema akımı tam da bu görünümüyle beyaz perdeye yansıtılmıştır. Sağ bir iktidara karşı yapılan 27 Mayıs Darbesi'nden ve sonrasında yürürlüğe giren 1961 Anayasası'ndan alınan cesaretle, toplumun kırsal kesimindeki köy hayatı dengesizlikleri ve kentlerdeki işçi-işveren ilişkileri Türk sinemasına konu edilmiştir (Kabil, 2018).

27 Mayıs, Türkiye'de solun canlanması açısından bir milat sayılabilir. Ancak bu sol, Yön dergisi[†] etrafından şekillenmiş, anti-feodal, anti-kapitalist ve devletçi görüşler etrafında toplanmış, Marksist bağlamlarından koparılmış bir sosyalizmdir. Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda şekillenen bu sosyalizm Kemalist bir sosyalizm anlayışıdır. 1960'lı yıllarda Türk sineması, bu görüşler doğrultusunda yazılan köy romanlarından beslenmiştir (Maktav, 2000). Edebiyatta başlayan toplumcu gerçekçilik akımı beyaz perdeye de yansımıştır. 1960'larda Türkiye'de yükselen solun en belirgin özellikleri, ulusal, kalkınmacı ve antiemperyalist karakteridir. Toplumun bütünü kuşatan bir Marksist ideolojik üretim pratiği yerine ulusal kalkınmacı tartışmalara eğilim gösterilen bu dönemde ideoloji, kültür ve kültürel dönüşümün nasıl gerçekleşeceği türünden konular arka planda kalmıştır. Bu dönemin solu genel hatlarıyla kültür ve ideolojiye köylülük açısından bakmıştır. Edebiyat ve şiir alanında özellikle bu dönemde köy romanlarının sayısında önemli bir artış olmuştur. Ancak bu eğilim, 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki aydınların köyü ve köylülüğü gerçek sınıfsal temellerinin görmezden gelinerek romantize ettiği bir çerçevede şekillenmiştir (Görücü ve Atam, 1995).

Toplumcu gerçekçi yönelim ile birlikte Türkiye'de devrimci sinema tartışmalarının başladığı kabul edilir (Uçakan, 1977). Aslında Türkiye'de 1950'lerin sonları ile 1960'lı yılların başlarında sınırlı

[†] Yön , 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlamış haftalık dergidir. 27 Mayıs Darbesi sonrası sol muhalefetin sözcülüğünü yapmıştır. Kurucuları arasında Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Cemal Reşit Eyüpoğlu gibi isimler vardır. Yön, Kemalizm'in "Halkçılık" ve "Devletçilik" ilkeleri doğrultusunda kalkınma sorununu öne çıkaran bir fikir platformudur.

da olsa toplumcu gerçekçi akımın etkisiyle şekillenen edebiyatı, sinemaya yansıtan filmler yapılmıştır. Ancak, 1965'ten sonra; filmlerin beklenen oranda iş yapamaması, solun bu filmlere sahip çıkabilecek olgunluğa erişememesi, yönetmenlerin genelinin siyasi konuları gibi nedenlerle toplumcu gerçekçilik akımı yönetmenlerce terk edilmeye başlanmıştır (Görücü ve Atam, 1995).

Türk sinemasının sol ile ilk temaslarının ürünleri Metin Erksan, Halit Refiğ, Duygu Sağıroğlu, Ömer Lütfi Akad, Şerif Gören gibi yönetmenler eliyle ortaya çıkmıştır. Metin Erksan, 1960 yılında şehir hayatında toplumun alt kesimlerinden gelen, maddi durumu yetersiz, hayata bir türlü tutunamayan ve en sonunda bir araya gelip benzin istasyonu soygununa girişen yedi gencin çaresizliğini anlatan "Gecelerin Ötesi" filmi yapmıştır. Filmin başında şunlar yazmaktadır: "Bu film yedi gencin hikâyesidir. Konu, olduğu gibi hayattan alınmıştır. Her mahallede bir milyonerin türediği devirde, aynı mahallede bu gençler de türedi".

Metin Erksan'ın en sert yapımlarından biri de Fakir Baykurt'un eserinden senaryolaştırıp yönettiği 1962 yapımlı "Yılanların Öcü" adlı filmidir. Film, karısı, üç çocuğu ve anası İrazca ile birlikte küçük toprağını ekip biçerek geçinmeye çalışan Kara Bayram'ın yaşantısını konu alır. Kara Bayram için hayat, köyün muhtarının ortak arazilerinden bir bölümünü Deli Hacı'ya satması ve Deli Hacı'nın tam kendi evinin önünde olan bu araziye ev yapmaya karar vermesiyle daha da zorlaşır. Fakirliği çok fazla dramatize etmeden, son derece realist bir şekilde gözler önüne seren Erksan'ın bu eserleri, Türk sinemasında "Toplumsal Gerçekçilik" akımının ilk örnekleri sayılabilir.

Metin Erksan'ın 1963 yapımı ve 1964 yılında Berlin Film Festivali Altın Atı ödüllü Susuz Yaz ve daha sonra çektiği Kuyu (1968) filmi yine Toplumsal Gerçekçilik akımını temsil etmektedir. Susuz yaz filmi, Ege'de bir köyde yaşanan su kıtlığını işlemektedir. Tarlasından su çıkan iki kardeş Osman ve Hasan suyu sahiplenir ve çıkan su kavgasında kardeşlerden Hasan cinayet işler ve Osman hapse girer. Ceza evine giren kardeş evlidir ama geleneklere göre küçük olan kardeş suyu üstlenir. Hasan, küçük kardeşinin karısına göz koyar ve onunla evlenmek için kardeşinin öldüğü yalanını köye yayar. Hasan yengesiyile evlenir ama yıllar sonra Osman'ın hapisten çıkması ortalığı karıştırır.

Metin Erksan'ın toplumsal gerçeklikleri çarpıcı ve sert bir biçimde beyaz perdeye yansıttığı bu filmler temelde güçlünün güçsüzü ezmesine, sömürmesine, feodal ilişkilere karşı bir duruşu temsil eder. Filmlerde sol cereyanın soluğunu hissettiren özellik de zaten budur.

Toplumsal gerçekliği kırdan kente göçle konu alan önemli filmlerden biri de Halit Refiğ'in 1964'te çektiği "Gurbet Kuşları"dır. Film, Kahramanmaraş'tan İstanbul'a göç eden bir ailenin dramını ve parçalanmasını anlatmaktadır. 1965 yılında Duygu Sağıroğlu tarafından yönetilen "Bitmeyen Yol" adlı film ise, göçün yolları tıkadığı ve işsizliğin kol gezdiği 1960'ların Türkiye'sini çarpıcı bir biçimde yansıtan filmlerden biridir. Altı arkadaşın ekme parası kazanmak için giriştiği yaşam kavgasını konu alan filmde Duygu Sağıroğlu işçilerin sefaletini, tek göz odada üst üste yatan köylü aileleri, kum deposunda çalışan işçileri bir tablo gibi çıplak bir gerçeklik biçiminde gözler önüne serer (Özgüç, 1993).

1966'da Ömer Lütfi Akad tarafından yönetilen ve senaryosunu Yılmaz Güney'in yazdığı Hudutların Kanunu filmi kaçakçılık sorununu konu alır. Bu filmde en etkileyici nokta, askerinin gözünde köylülerin hepsinin potansiyel bir suçlu olmaları ve toprak ağalarının gözünde ise onların kullanılacak araçlar olmalarıdır.

Yılmaz Güney ve Şerif Gören tarafından 1970 yılında yönetilen “Umut” adlı film, yaşlı anası ve beş çocuğunu iki atın çektiği bir faytonla geçindirme çabasına giren Cabbar’ın hayatını konu alır. Atlardan birinin ölmesi sonucu, Cabbar yeni bir at alma çabasına girer. Borç alma, evdeki eşyalarını satma ve diğer her yolu deneyen Cabbar parayı bir türlü denkleştiremeyince ve diğer atı da alacaklıları tarafından satınca çareyi en son define aramakta bulur ve nefesi güçlü bir hocanın da onayıyla define işine girer. Filmde din karikatürize edilmiş ve imam cahil gösterilmiştir (Güney ve Gören, 1970). Yılmaz Güney, bu filmde sonra çizgisini daha da koyulaştırır (Kabil, 2018). Güney, 1971 yılında yönettiği “Umutsuzlar” adlı filmde namı bir kabadayı ile balerin bir kızın imkânsız aşk hikayesini anlatır. 1974’te yönettiği “Endişe” filminde kan davasından kurtulmaya çalışan bir pamuk işçisinin içine düştüğü zor durumu konu almıştır. Yılmaz Güney bu toplumsal temalara sahip bir dizi film yönetmiş ve başrolünde kendisi oynamıştır. 1974’te yönettiği “Arkadaş” adlı film, konforlu bir yaşam süren kesimin yozlaşmışlığını ortaya koyma ve bilinçlenme hareketinin ancak işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilebileceğini vurgulama amacını taşımıştır (Kabil, 2018). Filmde Azem ve Cemil iki arkadaştır. Yılmaz Güney, yozlaşan toplumsal düzenin sorgulamasını, servet ve şöhret gibi değerlerin mutluluk için yeterli olduğunu düşünen ve sosyal gerçekliklerden uzak bir hayat süren Cemil üzerinden yapmıştır. Azem ise bozulan düzeni sorgulamakta ve Cemil’in yaşadığı hayatın gerçek mutluluk olmadığını düşünmektedir.

Bahsi geçen filmler dışında Türk sinemasında sol ideolojinin şekillendirdiği pek çok film vardır. Bu filmlerin ortak özellikleri, sosyo-ekonomik eşitsizliklere, sınıf çatışmasına, feodal sömürü düzeni ve kapitalist üretim ilişkileri olmak üzere her türlü sömürüye, yoksulluğa, yozlaşmış yaşam biçimine karşı duruş sergilemiş olmalarıdır.

3. Türk Sinemasında Yeni Arayışlar

Türk sinemasında devrimci sinema tartışmaları Sinematek’in 1965’te kuruluşu ile başlar. 1960’lı yıllarda Yeşilçam düzeninin değiştirilmesi gerektiği yönünde düşünceler olgunlaşmıştır. Bunun bir yolu vardır: O yol ise, politik eylemdir. Politik eylem ise halk desteğine ihtiyaç duyar. Halk desteğini kazanmanın yolları ise; ilk olarak Türk sinemasının kurallarının elverdiği ölçüde devrimci filmler yapmak, ikinci olarak ise, mevcut Yeşilçam sineması dışında devrimci bir sinema kurmak. Bu görüş, Onat Kutlar, Şakir Eczacıbaşı, Atilla Dorsay gibi isimler tarafından yönetilen (1976 öncesi) İstanbul’daki Türk Sinematek Derneği tarafından savunulmuştur. Sinematek, Batılı anlamda bir Türk Sineması yaratmak için kurulmuştur. Yöneticileri devrimci zihniyete sahiptir ve Batılı anlayışı, devrime katkı şekline dönüştürmeye çalışmışlardır (Uçakan, 1977: 82-83). Bu durum, Sinematek Derneği’nin entelektüel duyarlılıkları merkeze koyan eğiliminden rahatsız olan ve kaderlerini üçüncü dünya ülkeleriyle ortak gören sinemacılardan tepki almıştır (Alıcı, 2016:211). Ayrıca Halit Refiğ, Metin Erksan, Duygu Sağıroğlu gibi isimlerin temsilcileri olan Ulusal Sinema ile Sinematek arasında ideolojik temelli bir kutuplaşma yaşanmıştır. Kutuplaşmanın ideolojik boyutu Ulusal Sinema’nın Sinematek’i Türkiye’nin sosyal gerçeklerinden uzak, “sınıf çatışmaları gibi kavramlarla gerçekçi olmayan bir sinema anlayışı yaratması yönünde eleştirmesiyle kendini gösterir (Baran, 2017). Sinematek çevresinde örgütlenen grup ise, Türk Sineması’nı az gelişmiş, eğitimsiz, yoksul kesimlere yönelik ve bu kesimlerin zaafalarını sömüren bir sinema olarak görmüştür. Mevcut Türk Sineması’ndan hoşnut

olmayan ve onu eksik ve yetersiz bulan Sinematek, bu kusurların ancak evrensel sinema değerlerinin benimsenmesiyle giderilebileceğini düşünmüştür (Başgüney, 2013:82-99).

1960'ların siyasi konjonktürü, farklı sinema arayışlarının halktan gelmesiyle sonuçlanmış ve sinemacılar bu talepleri toplumcu gerçekçi filmlerle beyaz perdeye yansıtmıştır. Bu yıllarda yeni kuşaklar sinemaya girmiş, toplumsal gerçekler çizgisinde yeni deneyimler perdeye yansıtılmış, ilk uluslararası başarılar kazanılmıştır (Kırbaş, 2010:256). 1960-1965 arası dönemde Metin Erksan, Halit Refiğ, Atif Yılmaz, Lütfü Akad gibi yönetmenler tarafından farklı tarzlarda filmler çekilmiş ancak bu filmler büyük ticari başarılar yakalayamamıştır. Bu başarısızlığın yarattığı hayal kırıklığı ortamında 1965 yılında Sinematek kurulmuştur. Bu süreç içinde Halit Refiğ gibi sinemacılar, yeni kuramlar oluşturmuşlar ve Türk sinemasının, Türk toplumunun kültürel birikiminden beslenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Önce Halk Sineması, daha sonra Ulusal Sinema'ya dönüşen yeni anlayış, ticari sinemanın isteklerine uygun filmler yapmanın daha doğru olacağı görüşünde birleşmiştir (Kutlar, 1985:18).

Bu doğrultuda 1965'ten itibaren toplumcu gerçekçi filmler terk edilmeye ve halka yönelik bir sinema etkili olmaya başlamıştır (Nigar, 2001:197). Dönemin aydınları ve sanatçıları kendi değer ve kültürleri aracılığıyla toplumu daha fazla etkileyebilmektedir (Kaplan, 2004:88). Diğer taraftan sinema endüstrisinden yetişmiş ekip ve edebiyat uyarlamaları kadar özgün senaryo yazar senaristler sayıca artmış, Sinematek (1965) ve Sinema İşçileri Sendikası'nın (1963) kurulmasıyla, sinema endüstrisinde kurumsallaşma da başlamıştır (Batur, 2014:80).

Sinematek Derneği'nin misyonu Onat Kutlar'ın deyimiyle "Yeşilçam'ın çizdiği istek ve sınırlar dışında bir filmin yapılmasının mümkün olup olmadığı" sorusuyla şekillenmiştir. Sinematek'in yeni bir sinema hedeflediği gerçeği, yayın organı olan Yeni Sinema Dergisi adından bile anlaşılmaktadır. Yeni Sinema dergisi dönemin gerçekten başarılı bir yayın organı olmakla birlikte ve misyonun açıklayıcısı niteliğindedir. Dergi ilk sayısından itibaren üçüncü dünya ülkelerinde hızla gelişen politik sinema hareketlerini ele almıştır. Bu, bir amaç doğrultusunda yapılmıştır. Türkiye'de yeni bir sinema yaratmak için yurtdışındaki tecrübelerden faydalanma yoluna gidilmesi Yeni Sinema dergisini Türk sinemasına eğilmediği yönünde eleştirilere maruz bırakmıştır. Bu türden eleştirilerin haklı yönleri olsa da Sinematek Derneği'nin 1970'e kadar Türk sinemasının vicdanı olduğu gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır (Görücü ve Atam, 1995). Bununla birlikte, yayın organı Yeni Sinema dergisi ile birlikte Sinematek Derneği Türkiye'de sinema sanatına yeni bir soluk ve çeşitlilik getirmiştir.

1968 yılı sonrasında, toplumun her alanında olduğu gibi sinemada da politik hareketlenmeler yaşanmıştır. Yılmaz Güney'in, kısa film ve belgeselde "Genç Sinema Grubu"nun ve "Hisar Kısa Film Yarışması"nın etkili olduğu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 10-15 kadar sinema derneği kurulmuştur. Bu hareket ve örgütlenmelerin arasında önemli dayanışmalarla kurulmuş, bazı sinema öğrencileri ve ellerine kamera geçmiş gençler, "Genç Sinema" adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. 1970'lere doğru ortaya çıkan Genç Sinema grubu, Sinematek içinden çıkan ve derneğin ilk kuşak yazarlarını yetersiz bulan, devrimci bir sinema anlayışıyla dernekten ayrılan gruptur. Bu grup, yayın organı olan Genç Sinema dergisinde Sinematek grubunu eleştirmeye başlamıştır (Alıcı, 2016:202-203). Genç Sinema, ağırlıklı olarak kısa metraj filmlere yönelmiştir. Bu filmler, Oğuz Makal'ın tanımladığı siyasal sinema ile uyusmaktadır (1974:8):

Siyasal sinema egemen sınıfın çıkarlarını parçalayan, anti-empyalist sinemadır. Ticari sinemada görünen, dramatik yapı içindeki olağanüstü kişiler/kahramanlara karşıdır, gerçek kahramanın kitleler olduğunu bilen sinemadır. Siyasal sinema belgedir, olgular bütünlüğü ve yoğunluğa önem verir.

Sinematek Derneği, sinemaseverlere dünya sinemasının önemli örneklerini ulaştırmış ve toplu film gösterilerine önem vermiştir. Dernek, yeni sinema kulüplerinin oluşumunu da teşvik etmiştir. 1967 yılında İstanbul ve Ankara’da yedi sinema kulübü kurulmuştur. Sinematek Derneği, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kapatılmıştır (Kara, 2013). 1961 Anayasası’nın getirdiği çoğulcu demokrasi ortamı, 1960’lı yıllarda her alanda olduğu gibi sinemada da farklı açılımları ve talepleri beraberinde getirmiştir. Türk sineması seyircisi, Batıcılık anlayışı çerçevesinde, geleneksel Yeşilçam sinemasına alternatif yeni bir sinema arayışı içine girmiştir. 1965 yılında kurulan Sinematek Derneği bu arayışların bir sonucudur. Türk Sinematek Derneği, sinemanın değişmesi hedefini tam olarak gerçekleştirememiştir. Ancak Yılmaz Güney, Ömer Kavur gibi genç sinemacıları etkilemiş ve geliştirmiştir (Alıcı, 2016).

4. Yeşilçam Egemenliği ve Yeşilçam Sinemasında Sol

1960’ların başlarından itibaren kurulan sinema kulüpleri 1970’lere kadar hızla çoğalmıştır. Bu kulüpler bir konfederasyon ile tek bir çatı altında toplanmıştır. Konfederasyon üyesi kulüpler Sinematek Derneği’nden alınan desteklerle farklı kanallardan elde edilen filmleri birçok şehirde gösterime koymuştur. Bunların çoğu yabancı filmlerdir. Az sayıda Türk filmi gösterilmiştir. 1930 ve 40’lı yıllardan sonra Türk solu genel anlamda kültür ve ideolojiyi köy ve köylülük açısından ele almıştır. Edebiyat ve şiir alanlarında Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Erol Toy gibi romancıların etkisinde edebiyatta Anadolu’ya ve köy romanlarına bir yöneliş görülmüştür. Türkiye’de sosyalist hareket sinemanın gücünden yararlanmaya isteksiz davranmış ve ele geçirilen fırsatları değerlendirememiştir. Sinema kulüpleri konfederasyonu 12 Mart 1971 muhtırasından sonra dağılmıştır (Görücü ve Atam, 1995). Türk aydını, Türkiye’nin kendine özgü bir toplumsal yapısı olduğu görüşünden yola çıkarak, Türk toplumunda sınıfların olmadığı, toplumsal kutuplaşmalara taraf olmamak gerektiği sonucuna varmışlardır (Refiğ, 2009). Bu anlayış, sinemacıları, toplumcu gerçekçilik akımı, devrimci sinema gibi üslaplardan, Yeşilçam melodramlarına yöneltmiştir.

1960’larda sinemada Sinematek Derneği’nin karşısındaki kutup, öncülüğünü Halit Refiğ, Metin Erksan ve Lütfi Akad’ın yaptığı Ulusal sinemadır. Ulusal sinema “özel toprak mülkiyetine dayanan Batı ile miri toprak mülkiyetine dayanan Türk toplumu arasında temel bir dünya görüşü ve insan anlayışı farkı” bulunduğu tezinden yola çıkmıştır (Görücü ve Atam, 1995). 1970’lerin Yeşilçam filmlerinde Batılı yaşam tarzına özenen zenginlerin yozlaşmışlıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

Ulusal sinema düşüncesi, Türk sinemasının bir halk sanatı olduğunu, Batılılaşma değil yerelleşme yönünde ilerlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ulusal sinemacılar, Batı etkisinden Türk sineması kurtulduğunda gerçek anlamda bağımsızlıktan bahsedebileceğini düşünmektedir (Maraşlı, 2010: 109-110).

Onat Kutlar’ın başkanı olduğu Sinematek Derneği, sinemanın evrensel bir sanat olduğunu, evrenselliğinden dolayı bu sanatın Batılı perspektifte değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Dernek etrafındaki sinemacılara göre “iyi film yapmak Batılı gibi film yapmaktır”. Oysa Refiğ’e göre,

Batı'nın gerçekleri bizim gerçeklerimizden farklıdır ve Türk seyircisine anlatılması gereken Türkiye gerçekleridir (Hristidis, 2007:184). Halit Refiğ, teorisine bilimsellik kazandırabilmek adına dönemin sol tartışma başlıklarını referans olarak almış ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)[‡] kavramına sarılmıştır. Ulusal sinema anlayışını şekillendiren en önemli aktörlerden biri Kemal Tahir'dir (Aydın, 1997:18). Birçok eseri sinemaya da aktarılan Kemal Tahir'in düşüncelerinden ve tezlerinden etkilenen Halit Refiğ, Ulusal Sinema kavramını üretmiştir. Bu çerçevede yazdığı yazıları Ulusal Sinema Kavgası adlı kitabında toplamıştır (Kara, 2019). Tahir'e göre Türkiye'de sınıf ve sınıf savaşı yoktur ve Türkiye'nin Batı tipi bir tarihi yoktur. Bu minvalde, Kemal Tahir egemen sınıfı ve devleti kutsarken, Ulusal sinemacılar da Yeşilçam'ı kutsamıştır (Aydın, 1997:18).

Türk solunun devletçi karakteri sanata da yansımıştır. Yeşilçam sinemasına göç, sosyal eşitsizlikler, Batı özentisi yaşam tarzlarının yozlaşmışlığı, yoksulluk, gecekondulaşma konulu çok sayıda filmler yapılmış ve toplumsal sorunlar bu filmler aracılığıyla dile getirilmiştir. "Zengin kız, fakir delikanlı arasındaki imkansız aşk"ı anlatan abartılı Yeşilçam melodramları bile, aslında sosyo-ekonomik eşitsizliklerin toplumda yarattığı travmaların dışavurumu bakımından belirli bir ölçüde sosyalist sayılabilir. Ancak, Türkiye'de sola tektipçi, merkezietçi, korporatist bir renk veren Kemalizm'in bu anlayışı sinemaya da yansımış ve ulusal sinemanın temsilcisi Yeşilçam dışındaki bütün sinema hareketleri ihanet olarak görülmüştür. Türk siyasal hayatında "komünizm gelecekse biz getiririz" sözü, Türk sinema tarihinde siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları dile getirme tekelinin Yeşilçam sinemasında olması biçiminde aksetmiştir. Yine de Yeşilçam'ı, toplum gerçeklerinden uzak ve hep aynı konular üzerinde odaklanan bir sinema olarak küçümsemek, Yeşilçam'a haksızlık etmek olur. Aşk gibi bireysel duyguları konu alan Yeşilçam sinemasının açıkça toplumsal eleştiriler yaptığı birçok film vardır.

Bunlardan biri 27 Mayıs Darbesi sonrasında ortaya çıkan 'Güvenevler Dosyası' ile alakalı inşaat yolsuzluğunu ve günümüzdeki arazi mafyasının başlangıç yıllarını gözler önüne seren 1961 yapımı, Vedat Türkalı'nın yazdığı, Ertem Göreç'in yönettiği ve başrolleri Ayhan Işık ve Türkan Şoray'ın paylaştığı "Otobüs Yolcuları" adlı filmidir. Aydın bir belediye otobüsü şoförü olan Kemal(Ayhan Işık), yolcularından üniversite öğrencisi(Türkan Şoray) ilgilenir. Kızın babası, site yapmak vaatleriyle fakir mahalle halkını sömüren bir üçkağıtçıdır. Kemal, ezilen sınıfta birlikte sömürenlere karşı ve sevdiği kızın babasına karşı bir duruş gösterir.

Yeşilçam'da, kırdan kente göçün yarattığı bunalımları ele alan filmler de , Türkiye'nin siyasi ve sosyal atmosferi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Örneğin, Halit Refiğ'in 1964 yılında çektiği "Gurbet Kuşları" filmi, Kahramanmaraş'tan İstanbul'a büyük umutlarla göç eden bir ailenin yaşadığı hayal kırıklığı, parçalanma ve dramı gözler önüne serer.

Batı dünyasının 18. ve 19. yüzyıllarda sanclarını çektiği sanayileşme olgusunun acısını Türkiye biraz geç yaşamıştır. Söz konusu geç kalmışlık nedeniyle kurumsallaşamamanın, endüstri ilişkileri bağlamında sistemin oturmamasının yarattığı sorunlar günümüze kadar devam etmiştir. Bu sorunlar arasında iş güvenliği eksiklikleri, olumsuz çalışma koşulları, sendikalaşmaya olumsuz bakış

[‡] Marx ve Engels tarafından geliştirilen kavram. ATÜT, özel mülkiyetin gelişmediği ve toprağın mülkiyetinin devlette olduğu Asya toplumlarında görülen üretim tipidir.

ve iş yerinde patronaj ilişkileri sayılabilir. 1974 yılında Ömer Lütfi Akad Tarafından yönetilen “Diyet” filmi, bu gerçekliği beyaz perdeye yansıtmıştır. Filmde aynı fabrikada çalışan Hacer ile Hasan evlenirler. Hacer, Hasan’ın çalıştığı makinenin ona zarar vereceğinden endişe eder. O makinede daha önce çalışan kişi makine başında geçirdiği kazandan dolayı kötürüm kalmıştır. Usulsüz çalıştırıldığı için tazminat da alamamıştır. Bunun için, Hacer’in sendikaya üye olup hakkını korumak istemiştir. Kocası Hasan ise, patronun yanında bir duruş sergilemektedir. Böylece birbirini çok seven bu evli çiftin arası açılır. Filmin sonunda, Hasan, kolunu makineye kaptırır. Film, bir sanayi tesisinde yaşanan kurumsallaşamamış feodal bağlamı ilişkilerin işçiye yarattığı mağduriyeti Hasan üzerinden gözler önüne sermiştir.

Kartal Tibet tarafından yönetilen, senaryosu Atif Yılmaz tarafından yazılan ve 11 Eylül 1980 yılında gösterime giren “Zübük” adlı film, siyasi sinema açısından son derece önemlidir. İbrahim Zübükzade (Kemal Sunal) mesleğinden ihraç edilmiş bir siyasetçidir. Sözüde durmayan, ahlaksız bir adamdır. Gazeteci Yaşar gazetede yayınlamak istediği yazı dizisi için Zübükzade’nin yaşam öyküsünü öğrenmek ister. Bunun için Gazeteci Yaşar, Zübükzade’nin köyü Gülören’e gider. Yaşar, Zübükzade’nin hemşehrilerinin onu nefretle andığına tanık olur. Yaşar’ın köylüden aldığı bilgiye göre Zübük iş hayatına bir dairede katip olarak başlamış, kısa sürede aldığı rüşvetlerle zengin olup çıkmıştır. Foyası ortaya çıkınca kovulan Zübük, Destek Partisi’ne girip yağcılıkla ocak başkanlığına yükselir. Girdiği her yere de rüşveti bulaştırır. Zübükzade için demokrasi “dadından yinmez” bir sistemdir, zira bu sistemde akıllı olanın kesesini doldurabileceğini düşünür. Siyasetin dolandırıcılık, hile ve kurnazlıkla eş anlamlı olduğunu kanıksayan toplum ise, Zübükzade’yi destekler. Filmde, Zübükzade metaforu üzerinden bir toplumun siyasetçilerinin, o toplumun aynası olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Zübükzade karakterinin, aslında toplumun karakterinin yansıması olduğu vurgulanmıştır.

Bunların yanında mizahi bir üslupla sergilenmiş olan ve günümüzde severek seyredilmeye devam edilen Davaro, Salako, Kibar Feyzo türünden filmler, feodal ilişkiler, başlık parası, din sömürüsü, cehalet, kıyın yoksulluğu gibi dramatik konuları, mizahi bir dille aktarmıştır. Bu makalede aktarılamayacak kadar çok sayıda toplumsal içerikli filmler çekilmişken, Yeşilçam’ı itaatkar ve sistem yanlısı bir sinema olarak görmek doğru bir tutum değildir.

5. Sonuç

Türk sinemasının sol duyarlılıklara sahip konulara yönelmesinin 27 Mayıs Darbesi sonrası gerçekleştiği kabul edilmektedir. Bu dönemde, edebiyattaki toplumcu gerçekçilik akımı, sinema filmlerine yansımıştır. Bu filmlerin ticari başarısızlığı ve 1961 Anayasası’nın görece demokratikliği, sinemacıları ve sinema izleyicileri yeni arayışlara yöneltmiştir. 1965 yılında kurulan Sinematek Derneği bu arayışların bir sonucudur. Bu dönemde yaşanan siyasi kutuplaşma, sinemaya “ulusal sinema-Sinematek” karşıtlığı olarak yansımıştır. Batılı bir sinema anlayışını referans alan ve devrimci bir nitelik taşıyan Sinematek Derneği’nin kuruluşu “devrimci sinema” tartışmalarını başlatan bir dönüm noktasıdır. Buna karşın ulusal sinema, Türk toplumunun kendi iç dinamiklerinden ve kendine has özelliklerinden belenmesi gerektiğini vurgulamış ve bu minvalde Batılılaşma reddi üzerine filmlerle ön plana çıkmıştır. Sinematek içinden, bu derneği yetersiz bulan ve yaptıkları kısa filmlerle

toplumun sorunlarını yansıtan “Genç Sinema” akımı doğmuştur. Sinematek 12 Eylül darbesine kadar faaliyet göstermiştir.

Türk solu, Marksist üretim ilişkileri ile açıklanan sosyalizmden ve evrensellikten ziyade; devletçi, milliyetçi bir karaktere sahiptir. Bu karakter, sol ile etkileşime giren Türk sinemasına da bu boyutuyla yansımıştır. Daha derin bir boyutuyla sola kapı aralamaya çalışan Sinematek gibi hareketler, çok sürmeden bastırılmış ve Türk sinemasına “Yeşilçam” damgasını vurmuştur. Ancak buna rağmen Yeşilçam’ın apolitik ve eşitsizlik sistemini meşrulaştıran bir sinema olduğu söylemek yanlıştır. Zira yapılan filmlere göz atıldığında; feodal ilişkilere, din sömürüsüne, yoksulluğa, yolsuzluğa karşı bir duruş olduğu görülmektedir. Söz konusu karşı duruş sergilenirken, Kemalizm ve Türkiye Cumhuriyeti’nin milliyetçi ve laik felsefesine karşı eleştirel olmamaya dikkat edilmiştir. Kısacası 1960’lı yılların başlarında sol ile tanışan Türk sinemasının sol karakteri, devletçi ve milliyetçi niteliklere sahip bir soldur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmamda etik kurul izni almamı gerektiren bir durum yoktur.

Destek Beyanı

Araştırmamda hiçbir kurum tarafından desteklenmedim.

Çıkar Beyanı

Kimseyle çıkar çatışmam yoktur.

Kaynaklar

- Aksakal, H. (2009). Güler yüzlü Bir Sosyalist, İlkeli Bir Siyasetçi: Mehmet Ali Aybar’ın Türk Siyasal Yaşamındaki Yeri ve Önemi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, 79-102.
- Akkuş, B. (2015). Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm: Türkiye Komünist Partisi’nin Cumhuriyet Halk Partisi’ne Bakışı ve Özgün Bir Düşünür ve Siyaset Adamı Olarak Mehmet Ali Aybar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40), 239-252.
- Alıcı, B. (2016). Altmışlı Yıllarda Alternatif Bir Örgütlenme: Türk Sinematek Derneği, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 191-214.
- Aydın, M., Ç. (1997). 1960’lar Türkiye’sinde Sinemadaki Akımlar, 25. Kare Sinema Dergisi, Sayı:21, 12-22.
- Baran, T. (2017). Metin Erksan, Sinematek ve Bitmeyen Kavga, <https://fikrisinema.com/metin-erk-san-sinematek-bitmeyen-kavga/>, Erişim Tarihi: 30.09.2020.
- Bağgüney, H. (2013). Türk Sinematek Derneği-Türkiye’de Sinema ve Politik Tartışma-2. Baskı. İstanbul: Libra Yayıncılık.

- Batur, A., L. (2014). Toplumsal Değişimler Ekseninde Türkiye Sineması, Sinemada Bir Asır Türk Sineması'nın 100. Yılına Armağan, Ş. Abdurrahman Çelik (Ed.). Ankara: Altın Portakal Film Festivali Yayınları.
- Belge, M. (1998). Sol, Geçiş Sürecinde Türkiye, Ertuğrul Ahmet Tonak ve İrvin Cemil Schick (der). İstanbul: Belge Yayınları, 159-188.
- Demirtürk, S. (2015). 1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri, 21. Yüzyılda Eğitim ve toplum, 4(12), 155-182.
- Görücü, B. ve Atam, Z. (1995). "Türkiye'de Devrimci Sinema Tartışmaları: 1960'lı Yıllar", Gelenek Dergisi, Sayı 50, <https://gelenek.org/turkiyede-devrimci-sinema-tartismalari-1960li-yillar/#easy-footnote-2-18390>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.
- Hristidis, Ş., K. (2007). Sinemada Ulusal Tavrı: "Halit Refiğ Kitabı", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabil, İ. (2018). Türk Sinemasında Sol Düşüncenin Ayak İzleri, Lacivert, Sayı 42, <http://www.lacivertdergi.com/dosya/2018/01/15/turk-sinemasinda-sol-dusuncenin-ayak-izleri>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.
- Kaplan, G. (2003). Yeşilçam Melodramları ve Kadın, <http://bianet.org/kadin/kultur/21103-yesilcam-melodramlari-vekadın>, Erişim Tarihi: 14.06.2020.
- Kaplan, N. (2004). Aile Sineması Yılları 1960'lar, İstanbul: Es Yayınları.
- Kara, M. (2019). Kemal Tahir ve Sinema. <https://www.evrensel.net/yazi/84349/kemal-tahir-ve-sinema>, Erişim Tarihi: 30.09.2020.
- Kara, M. (2013). Sinematek ve Genç Sinema Hareketi. <https://www.evrensel.net/yazi/53522/sinematek-ve-genc-sinema-hareketi>, Erişim Tarihi: 14.06.2020.
- Kırbaş, B. (2010). Halit Refiğ ve Ulusal Sinema, Abdurrahman Şen (ed.). Türk Sinemasında Yerli Arayışlar İçinde, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss. 253-257.
- Kutlar, O. (1985). Tarihsel Gelişme Hükümünü Veriyor, Ve Sinema, Sayı 1. (Serhat Öztürk ile söyleşi). ss.15-23.
- Makal, O. (1974). Yapı, Kültür ve Siyasal Sinema, Gerçek Sinema, <https://www.slideshare.net/redakte/gercek-sinema-04>, Erişim Tarihi: 14.06.2020.
- Maktav, H. (2000). "Türk Sinemasında 68'liler ve 12 Mart", Birikim, Sayı 132, <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-132-nisan-2000/2325/turk-sinemasinda-68-liler-ve-12-mart/3279>, Erişim Tarihi: 13.06.2020.

- Maraşlı, G., N. (2010). Türk Sinemasının Dine Bakışı, Günahıyla Sevabıyla Yeşilçam, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Özgüç, A. (1993). 100 Filmde Türk Sineması, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Pösteki, N. (2001). Toplumsal Değişim Süreci Bir Etkileme Aracı Olarak Sinema ve 90'lar Türkiye'si Sineması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Refiğ, H. (2009). Ulusal Sinema Kavgası, Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Scognamillo, G. (1998). Türk sinema Tarihi (1896-1997), Kabalcı Yayıncılık: İstanbul.
- Tunçay, M. (2009). Türkiye'de Sol Akımlar 2: 1925-1936. İstanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (2000). Türkiye'de Sol Akımlar 1:1908-1925, İstanbul: BDS Yayınlarıç
- Tunçay, M. (1984). Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul: İletişim.
- Uçakan, M. (1977). Türk sinemasında İdeoloji, İstanbul: Sepya Yayınevi.

Devletler Egemenliklerini Neden Transfer Eder? Hiyerarşi Yaklaşımı*

Hüsna TAŞ YETİM**

Devletler Egemenliklerini Neden Transfer Eder? Hiyerarşi Yaklaşımı

Özet

Bu çalışma, devletlerin egemenliklerini neden kendilerinden başka bir otoriteye devrettiklerini 2010 sonrası dönemde uluslararası ilişkiler literatüründe popüler hale gelen hiyerarşi yaklaşımıyla açıklamayı hedeflemektedir. Bu konuyu ele almak iki nedenden ötürü önemlidir: Birincisi, son dönemlerde Amerikan hegemonyasına karşı ortaya çıkan meydan okumaların nedenlerini daha anlaşılır kılmaktır. Bir devletin otonomi arttırmak için otoritesi altında bulunduğu devlete neden meydan okuduğu bu devletin egemenliğini transfer etmesinin arkasındaki nedenler açıklanmadan anlaşılabilir. İkincisi, "bir devlet otonomisini neden devreder" sorusunun yanıtını ortaya koyan hiyerarşi metinleri sayıca fazla olmasına karşın, sistematik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda bu çalışma hiyerarşi yaklaşımına dair yapılan okumalar sonucu bu sorunun yanıtına dair bazı hipotezler oluşturacaktır.

Why do States Transfer Their Sovereignty? Hierarchy Approach

Abstract

This paper aims to explain why states transfer their sovereignty to an authority other than themselves employing hierarchy approach that has become popular in international relations literature in the post-2010 period. Addressing this issue is important for two reasons: The first is to make clearer the reasons behind the recent challenges to American hegemony. Why a state challenges the state under its authority to increase autonomy cannot be understood without explaining the reasons behind this state's transfer of sovereignty. Second, although the number of hierarchy texts that put forward the answer to the question "why does a state transfer autonomy" are numerous, systematic studies are needed. In this context, this study will form some hypotheses regarding the answer to this question as a result of the readings on the hierarchy approach.

Anahtar Kelimeler: Otonomi Transferi, İkincil Devlet, Hegemonik Güç, Hiyerarşi Yaklaşımı

Keywords: Autonomy Transfer, Secondary State, Hegemonic Power, Hierarch Approach

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1.Giriş

Son yıllarda uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ilgi uyandıran hiyerarşi yaklaşımı sistem yapısına odaklanan ancak bu (hiyerarşik) yapının küçük ve büyük devletlerarası ilişkilere ne tür etkilerde bulunduğunu ihmal eden çalışmalara¹ karşı ortaya çıkmış olan

* Bu çalışma yazarın Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Prof. Dr. Ali BALCI'nın danışmanlığında yazmakta olduğu ancak henüz yayınlanmamış olan "TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZLER: TÜRKİYE'NİN OTONOMİ ARAYIŞI (1964-1975)" başlıklı doktora tezinden kısmen türetilmiştir.

** Hüsna TAŞ YETİM, Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Terör ve Güvenlik Çalışmaları, husna.tas@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-8581-0656

¹ Büyük güçler ve ikincil statüdeki devletlerarası ilişkileri ele alan diğer çalışma örnekleri için bkz. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press,1981; Jack Kugler and A. F. K. Organski, "The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation", in *Handbook of War Studies*, ed. Manus I. Midlarsky, Boston,

yaklaşımların (Wendt ve Friedheim: 1995: 590) üçüncü ekolüdür (Ikenberry ve Nexon, 2019: 399). Bu yaklaşım üç temel varsayıma dayanmaktadır: Birincisi, devletlerarası ilişkiler sadece anarşik yapıda süregelmez hiyerarşik (farklılaşmış, dikey ve eşitsiz)² bir düzene de sahip olabilir (Lake, 2009a: 7; McCormack, 2019: 62-68; MacDonald ve Lake, 2008: 171-178). İkincisi, devletler yardım almak karşılığında iç ve dış politika egemenliklerinin tamamını, bir kısmını ya da önemli bir bölümünü hiyerarşik düzenin kurucusuna/patronuna genellikle rıza nadiren zorlamayla devreder (Lake, 2006b: 175-176; McCormack, 2019: 63-65). Üçüncüsü, geçmişteki imparatorluk ve sömürge düzenlerinin aksine gayri-resmi/modern/post kolonyal hiyerarşilerde (Örneğin; Amerikan düzeni) sistemin ikincil/tabi devletleri (secondary/subordinate states) edilgen olmaktan ziyade etkendirler (Barder, 2015: 7). Çünkü modern hiyerarşiler ikincil devletlerin egemenliklerini pasifize eden imparatorluk hiyerarşilerinin aksine “devletlerin eşit egemen olduğunu” (örneğin; Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşması) esas alan norm, prensip, kural ve kurumlar üzerine inşa edilmiştir. Ancak devletlerin hiyerarşide eşit egemenliğe sahip oldukları prensipte söz konusudur. Çünkü devletler eşit egemenlik ilkesine bağlı kaldıklarını deklare etmesine rağmen pratikte bu kuralı ihlal etmektedirler. Bu bağlamda hiyerarşi bu kuralın pratikte ihlal edildiği yerdir (Donnelly, 2006: 145-46; Krasner, 1999: 53; 2004: 1075-1111; Lake, 2017: 364; Zürn vd. 2012: 70).

Bu bağlamda, uluslararası veya bölgesel düzenleri (veya normları) devletleri hiyerarşiye teşvik etmenin bir aracı” olarak tanımlayan hiyerarşi yaklaşımı (Lake, 2018: 6; Towns: 2012: 179; Renshon, 2017: 1-3) imparatorlukların İkinci Dünya Savaşı sonrası fiilen son bulmuş olmasına karşın “gayri-resmi imparatorluklar”³ şeklinde devam ettiği (örneğin; 1945’te kurulan ve günümüzde mevcudiyetini sürdürmekte olan Amerikan düzeni) dikkat çekmeye çalışmaktadırlar.⁴ Ancak gayri-resmi imparatorluklar geçmişteki resmi imparatorluk düzenleri ile üç nedenden dolayı aynı değildir. Birincisi, modern hiyerarşilerde yer alan devletler düzenin kurulması ve sürdürülmesi aşamasında pasif değil aktiftirler (Barder, 2017: 5). İkincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika öncülüğünde

MA: Unwin Hyman, 1989; Charles Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939*, Berkeley: University of California Press, 1973; John Gerard Ruggie, “International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order”, *International Organization*, Spring 1982, 36 (2): 379-415; Robert Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Hegemony*, Princeton: Princeton University Press, 1984; Peter Cowhey and Edward Long, “Testing Theories and Regime Change Hegemonic Decline or Surplus Capacity?”, *International Organization*, Spring 1983, 37 (2): 157-188.

² Hiyerarşi anarşinin karşıtı değildir, uluslararası ve bölgesel sistemlerde devlet ve devlet dışı aktörlerin ast ve üst şeklinde derecelendirilmesine işaret eder (Donnelly, 2009: 51-52). Bu argümana göre, devletlerarası ilişkiler bir ucunda anarşinin (sağ) diğer ucunda hiyerarşinin (sol) bulunduğu doğrusal bir çizgi üzerinde süregelmektedir (Lake, 1996: 1-2, 6-8). Hiyerarşi yaklaşımını ele alan bazı örnek kaynaklar için bkz. (Lake, 2009a; Kang, 2004; Kang vd. 2018; Mcconaughey vd. 2018; Scharman, 2012; Zarakol, 2017).

³ Cooley ve Nexon (2020: 27), günümüzdeki (bölgesel ve ya uluslararası) hegemonik düzenlerin imparatorluk ve gayri imparatorluk özelliği bir arada bulundurduğunu belirtmektedir.

⁴ Bkz. (Lake, 2003: 303-306; 2006b: 166, 183; 2013a: 74; 2018: 10, 12; Barder, 2015: 1-13; Hobson, 2007: 581-585; Wendt ve Friedheim, 1995: 690; McDonald, 2015: 569; Ikenberry, 2011: 100-102; Dunne, 2003: 304; Mcconaughey vd. 2018: 185-192; Ikenberry ve Nexon, 2019: 405, 411-412).

kurulan Batı hiyerarşinde⁵ olduğu gibi devletler gayri resmi imparatorluk formundaki hiyerarşik düzenlere zorlamanın yanı sıra kendi rızaları (Lake çalışmalarında rızayı ön plana çıkarmaktadır)⁶ ile de katılmaktadırlar (Lake, 1996: 7; 2017: 359, 362; Goh, 2013: 6, 13, 31; 2019: 614; Ikenberry, 2001: 22-44; Clark, 2011: 6, 25, 28; Kang vd. 2018: 5). Üçüncüsü, geçmişteki imparatorluk düzenlerinin aksine modern hiyerarşik ilişkilerinden kazanç/fayda sağlayan tek taraf patron devlet değildir. Hiyerarşik düzenlerin tabi devletleri hegemonik güç kadar kazanç sağlamamalarına karşın (hiyerarşinin adil ve eşit olmadığı gerçeği) anarşik dünyaya kıyasla ucuza güvenlik, ekonomik refah ve uluslararası alanda saygın bir statü elde etmektedirler (Lake, 2017: 367; 2018: 7-8; Cooley ve Nexon, 2020: 26; Clark, 1989: 18; Wendt ve Friedheim, 1995: 698; Renshon, 2017: 1, 3-5; Schroeder, 2007: 73-74).

Hiyerarşi yaklaşımı hiyerarşik düzenlerde ikincil statüde konumlanan devletlerin iç ve dış politika egemenliklerini neden devrettiklerine açıklama sunduğu kadar egemenlik sınırlarını neden aşmaya yöneldikleri konusu üzerinde de durmaktadır.⁷ Bu çalışma daha çok devletlerin üstün güçlere neden egemenlik transferinde bulunduğunu açıklamayı hedeflediğinden hiyerarşi literatürünü bu bağlamda ele alacak ve hiyerarşik ilişkilerin başlama nedenlerine dair temel teorik hipotezler oluşturacaktır. Bu konuyu ele almak şu nedenden dolayı önemlidir. Son dönemlerde Amerikan hiyerarşisine karşı Çin ve Rusya gibi büyük bölgesel güçlerin yanı sıra sistemin orta ve zayıf devletlerinden de (Ortadoğu ve Afrika ülkelerinden bir kısmı) meydan okumaların yükseldiğine tanıklık etmekteyiz. Üstelik meydan okunan taraf sadece Amerika ile sınırlı kalmamaktadır. Çin, Rusya, Venezüella ve Türkiye gibi son dönemde yükselen bölgesel güçler de (çeşitli nedenlerle) meydan okumalar ile karşılaşmaktadır. "Amerika ve bu bölgesel güçler meydan okumalar ile neden karşılaşmaktadır" sorusunun yanıtını ortaya koyabilmek için öncelikle devletlerin hiyerarşik düzene neden dâhil olduklarını açıklamak gerekmektedir. Bu bağlamda üç bölüm üzerine kurgulanan bu çalışmanın ilk kısmında (uluslararası ve bölgesel) hiyerarşik düzenlerin nasıl kuruldukları konusuna kısaca değinilecektir. İkinci kısımda, uluslararası hiyerarşik düzenin ikincil devletlerin dış politika otonomilerine getirdiği sınır konusuna üçüncü kısımda ise otonomi sınırına rağmen devletlerin hiyerarşik düzenlere neden katılmak istedikleri hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanları doğrultusunda açıklanacaktır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılacak ve çalışmanın önemine değinilecektir.

⁵ Her hegemonun kurduğu düzen kendisine has özelliklere sahiptir. İngiltere ve Amerikan hiyerarşik düzenlerinin birbirinden farklı olması gibi (Clark, 2009: 27-34; Jesse vd. 2012: 7-8).

⁶ Bkz. (Lake, 2006a: 25; 2012: 4).

⁷ Tabi devletin patron devlete dış politika otonomisini arttırmak amacıyla ne zaman/neden meydan okuyacağını hiyerarşi yaklaşımının ilgili argümanlarını kuramsallaştırarak 2013-2019 döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan krizler üzerinden açıklayan bir çalışma örneği için bkz. (Balci, 2019).

2. Hiyerarşik Düzenler Nasıl Kurulur?

Uluslararası ve ya bölgesel hiyerarşik sistemler ikincil devletlerin daha çok rıza istisnai olarak zorlamayla⁸ materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan bir güce otorite olma yetkisi vermeleri yani kendilerini yönetme hakkı tanımaları ile kurulur. Hiyerarşik ilişkilere katılmada öncelikli olan rızadır. Ancak rıza hiyerarşide zorlamayı elemine etmemektedir. Düzenin patron devleti zorlama yöntemlerine özellikle otoritesine karşı direnç(ler) söz konusu olduğunda başvurabilir. Otorite kaynağını din, karizma, gelenekten ya da sahip olunan resmi konumdan⁹ alabilir. Bunların hepsi yönetene meşruluk sağlar. Ancak uluslararası alandaki otorite meşruluğunu çeşitli pazarlıklar ve/ya karşılıklı istişareler üzerine formüle edilen asimetrik sosyal sözleşmelerden (asymmetric social contracts) alır.¹⁰ Bu sözleşmelere katılan devletler faydalarına olan düzenin kurulması ve sürdürülmesi karşılığında iç ve dış politikaları üzerindeki egemenlik haklarının bir kısmını ya da önemli bir bölümünü patron devlete veya düzenin kurumlarına meşru şekilde devreder. Patron devlete tanınan otorite müzakere edildiği için ilişkisel otorite (relational authority) olarak da isimlendirilen bu sözleşmelere katılan devletler böylece kapsamı mutlak olmayan değişen meşru otoriteye tabi olur. Patron devlete tanınan otoritenin müzakere edilmesi nedeniyle ilişkisel otorite (relational authority) olarak da isimlendirilen bu sözleşmelere katılan devletler sonuçta patron devletin mutlak olmayan kapsamı değişen meşru otoritesine tabi olur (Lake, 2006a: 23-24; 2009a: 9, 36; Ikenberry, 2011: 11; McDonald, 2017: 130-137; Weber, 2000: 17; Lanoszka, 2013: 380-383; Barnett, 2001: 55, 57, 64; Cooley, 2003: 673-674¹¹; 2005: 5; Clapton ve Hameiri, 2012: 61).

Hiyerarşi yaklaşımının bu argümanları¹² hegemonik istikrar teorisinin (hegemonic stability theory)¹³ hipotezleri ile benzerlik göstermesine rağmen şu üç nedenden dolayı

⁸ Zorlama, devletlerarasındaki fiziksel güç asimetrisine işaret etmekle birlikte en güçlü devletin zayıf devletlerin otoritesine itaat etmelerini sağlamak için kullandığı yöntem olarak tanımlanmaktadır. Konuya ilişkin daha fazla bilgiye ulaşmak için bkz. (Hurd, 1999: 383-385; Lake, 2017: 360-368).

⁹ Yasal otorite kavramı konusunda yapılmış ayrıntılı bir çalışma örneği için bkz. Brian C. Schmidt, *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, Albany: State University of New York Press, 1998.

¹⁰ Lake, sosyal sözleşmeleri “devletlerin birbirleri üzerine kontrol kurmak için kullandıkları bir araç” olarak tanımlamaktadır. Devletlerin bu sözleşmelere katılma amaçları kazançlarını maksimize etmek maliyetleri ise en aza indirmektir (Lake, 1996: 10).

¹¹ Devlet dışı aktörler, kredi derecelendirme kurumları ve mikro-devletlerarasındaki hiyerarşik ilişkiler üzerine yapılmış örnek bir çalışma için bkz. (Cooley, 2003: 672-684).

¹² Hiyerarşi yaklaşımının söz konusu argümanlarından bir kısmı ittifak, hegemon istikrar ve ekonomik bağımlık teorileri ile benzer olmasına karşın iki neden ile ayırdır. Birincisi, hiyerarşi yaklaşımı devletlerarası ilişkileri “anarşi” kavramı ile değil “otorite/hiyerarşi” kavramı ile ele almaktadır. İkincisi, hiyerarşi yaklaşımı devletlerarası ilişkileri sadece ekonomi ve askeri alan ile sınırlanamamaktadır. Lider devlet ve ikincil devlet arasındaki ilişkiyi ekonomi ile sınırlandıran ve bu ilişkinin hiyerarşik olduğunu ihmal eden bir örnek çalışma için bkz. P. Evelant, *Dependent Development*, Rinceton: Princeton University Press, 1979.

¹³ Hegemon istikrar teorisi ve bu teorisin sınırlıklarını ele alan örnek kaynaklardan bazıları şunlardır; (Keohane, 1984; Cowhey ve Long; 1983: 157-188); Duncan Snidal, “The Limits of Hegemonic Stability Theory”, *International Organization*, Autumn 1984, 39 (4): 579-614; Timothy J. McKeown, “Hegemonic Stability Theory and 19th Century Tariff Levels in Europe”, *International Organization*, Winter 1983, (1):73-91.

aynı değildir: Birincisi, hiyerarşinin kurucusu olan patron devlet hegemonik istikrar teorisinin belirttiğinin aksine uluslararası alandaki tüm devletlerin ekonomik ihtiyaçlarını tedarik etmez sadece kendi hiyerarşine tabi olanlarinkini karşılar. İkincisi, hiyerarşik düzenin hegemonik gücü diğer devletlerin ekonomide liberalleşmelerini zorlama yöntemleriyle değil rızayla sağlar. Ayrıca patron devletin gücünü materyal kapasitesi dışında (nüfuz, askeri güç vb.) kendi düzeninde ikincil statüde konumlanan devletlerin topraklarında bulundurduğu askeri personel, teçhizat ve üs sayısı da belirler. Son olarak, patron devletler uluslararası alanın tamamını değil sadece kendilerinin inşa etmiş oldukları hiyerarşik düzeni (uluslararası ve/ya bölgesel) yönetme hakkına sahiptir (Lake, 2009a: 164; Donnelly, 2009: 59).

Materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan devlete dört basamaktan oluşan hiyerarşik piramidin en üstünün bahşedilmesi sahip olduğu fiziksel güç kadar gücünü devletlerin faydasına kullanmasından da kaynaklanır. Bu ehle sahip olduğu düşünülen büyük güce diğer devletler meşru hakkı (rightful rule) güvenliklerini, mallarını ve sözlerini koruyan bir düzen kurması ve bu düzeni sürdürmesi karşılığında tanır. Kısacası, devletler egemenliklerinin bir kısmını veya tamamını düzen karşılığında devreder (Clark, 1989: 38; Wendt ve Friedheim, 1995: 695-697; Donnelly, 2009: 55; Barnett ve Duvall, 2005: 41; Cooley, 2003: 675-676). Ancak devletlerin otonomilerine getirilen sınırlar mutlak değildir. Devletler çeşitli sebeplerden dolayı (örneğin; sistem, birey ve devlet düzeyinden kaynaklanan nedenler) sosyal sözleşmelerin revize edilmesini talep edebilir (Lake, 2006a: 25; 2009a: 7; 2009b: 338; Hinnebusch, 2012: 216; Scharman, 2012: 198, 203).

Son olarak belirtmek gerekirse, hiyerarşi yaklaşımı uluslararası alanda yer alan tüm devletlerin hiyerarşik ilişki geliştirdiği iddiasında bulunmamaktadır. Hiyerarşik düzende konumlanan devletlerin arasındaki ilişkiler asimetric/hiyerarşik biçimde sürerken bu devletler bu düzende yer alamayan devletler ile ilişkilerinde anarşik davranırlar. Örneğin; Amerika'nın, Sovyetler Birliği ve Çin ile arasındaki ilişkiler anarşik süregelmektedir. Benzer şekilde, hiyerarşik ilişkilere dahil olmayı tercih etmeyen devletlerin ilişkilerine anarşi hakim olur. (Lake 2008: 284-285; 2009a: 17-20, 53, 59-62, 162; 2009c: 331; 2010: 600-608; Hobson ve Sharman 2005: 64; Kang, 2004: 344; Keene, 2007: 312-313). Bu aşamada, ikincil devletlerin dış politika egemenliklerinin hangi düzeyde sınırlandırıldığını ortaya koymak gerekmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümü bu konuya ayrılmıştır.

3. Hiyerarşinin Doğası: Yardım Karşılığında Otonomi Devri

Bu kısım hiyerarşinin kendisine dâhil olan devletlerin dış politika otonomilerine ne tür etkilerde bulunduğunu sorgulamaktadır. Sistemin ikincil devletleri büyük güçler ile katıldıkları otorite sözleşmelerinde egemenliklerinin bir kısmını, tamamını ya da bir bölümünü devredebilir. Tam bir egemenlik devri imparatorluk özellikleri baskın olan hiyerarşik düzenlerde (Örneğin; 1945-1990 Sovyetler Düzeni) yaygın iken liberal/gayri

resmi imparatorluk düzenlerinde (Örneğin; Amerikan düzeni) söz konusu değildir. Liberal sistemlerde ikincil devletler otonom alanlar bırakılır ve patron devlet sadece kendisine otorite tanınan politik alanlara müdahale etme hakkına sahiptir (Lake, 1996: 7; 2009a: 1-10; 2013b: 12-15; Ikenberry, 2009: 73; Donnelly, 2006: 139-140; MacDonald, 2017: 128-134; Wendt ve Friedheim, 1995: 689-690; Dunne, 2003: 304; Clark, 1989: 27; Zürn vd. 2012: 69-70). Dolayısıyla her devletin dış politika egemenliği farklı düzeylerde sınırlandırılır.

Patrona ne kadar egemenlik devredileceği asimetrik anlaşmalarda belirlenir (Lake, 1996: 7). İkincil devlet (A) bu anlaşmalarda patron devlete (B) tüm dış politik alanlarını kontrol etme hakkı tanıyabileceği gibi 1-6 arasını devredip 7-10 arasını ise kendi otoritesi altında bırakabilir (Lake, 2006a: 25; 2009a: 38-39; 2017: 361-363, 367). Örneğin; A güvenlik politikası üzerindeki egemenlik haklarının tümünü devredip dış politikasının diploması ve ekonomik konularını kendi otonomisi dâhilinde bırakabilir. Hiyerarşi yaklaşımı güvenlik ve ekonomi politikasından devredilen otonomi sınırını şöyle hesaplamaktadır: A, ticari ve askeri partner ve ittifak/örgüt seçimlerini B'ye endekslemiş, B'nin para birimini ve döviz kurunu benimsemiş ve topraklarını B'nin askeri kullanımına açmış ise (askeri personel,¹⁴ üs, tesis, teçhizat) B'ye otonomisinin önemli bir bölümünü devretmiştir. Ancak A, B'den bağımsız askeri ve ekonomik partner ve ittifak tercihlerinde bulunabiliyorsa A'nın otonomisi daha az sınırlandırılmıştır (Lake, 2009a: 46-47, 154-162; 2009b: 46; 2013a: 80; Scharman, 2017: 145).¹⁵ Kısacası, A politik alanlarının tümünde, birçoğunda, bir kısmında ve ya az bir kısmında B'ye otonomi devredebilir (Lake, 2017: 361-363, 367).

İkincil devletlerin uluslararası alanda işgal ettikleri konumları da dış politikalarına ne kadar egemenlik sınırı çizileceği aşamasında ayrıca belirleyicidir. Büyük devletlere kıyasla askeri ve ekonomik açılarından görece daha az güce sahip olan uluslararası alanın bölgesel güçleri dış yardım ve korumaya daha fazla ihtiyaç duydukları için büyük güçlere kıyasla daha fazla otonomi transfer ederler. Tercihlerini politikaya çevirme aşamasında daha az yeteneğe sahip olan küçük devletlerdeki otonomi sınırının yoğunluğu ise orta güçlere kıyasla daha fazladır. Örneğin; Amerika uluslararası alanın küçük devletleri Karaippler ve Latin Amerika ülkelerinin birçok politik alanına müdahale ederken Batı Avrupa'nın büyük devletlerine daha az politik kontrol uygulamıştır. Ancak Amerika küçük devletlerin dış politikalarının çoğunu kontrol altına almış olmasına rağmen tam bir politik kontrol uygulamamıştır (Lake, 2011: 13; 2017: 371; Sharman, 2017: 137). Patron devlete ne kadar egemenlik devredileceğini materyal kapasite ve konumun yanı sıra çevresel koşullar (sistemik değişim ve uluslararası ölçekli ekonomik kriz ya da savaşlar) ve devletlerin iç siyasetinde ortaya çıkan yeni gelişmeler de belirler. Örneğin; İkinci Dünya Savaşı'nın

¹⁴ Patron devletin askeri personelini ağırlayan ikincil devletin nüfusunun konuşlandırıldığı asker sayısına bölünmesi güvenlik hiyerarşinin ne derce yoğun olduğunu gösterir (Lake, 2009a: 68-69).

¹⁵ Hiyerarşik düzenin ekonomik örgütlerine üye olan devletlerin bu örgütlerin belirlediği gümrük tarifelerini ve vergi oranlarını dikkate alma zorunlulukları da ekonomi politikalarının sınırlandırıldığı anlamına gelmektedir (Gowa, 1989: 1245-1256; Lake, 2006a: 28; 2011: 5; Sharman, 2017: 146).

İngiltere'nin başat konumunu sonlandırması ve bunun bir sonucu olarak Londra'nın, Amerikan düzenine dâhil olması örneğinde olduğu gibi tahrip edici savaşlar büyük devletleri dış egemenliklerinden daha fazla ödün vermeye mecbur kılabilmiştir (Lake, 2006a: 25; 2009a: 38-65).

Sonuç olarak, ikincil devletlerin egemenlik haklarının patron devlete devretmeleri dış politika açılımlarını kısmen ya da önemli ölçüde sistemin kurucu devleti, kurum ve kurallarının talep ve çıkarları doğrultusunda belirlemelerine yol açmaktadır (Lake, 2003: 304-305; 2006a: 25; 2009a: 51; Kang, 2004: 1-12). Egemenlik transfer anlaşmalarında hak, sorumluluk dağılımı ve devredilecek olan egemenliğin sınırları net biçimde belirlenir. Üstelik her bir yeni transfer anlaşması egemenlikten verilecek olan yeni tavizlere ve elde edilecek kazançlara işaret eder (Cooley ve Spruyt, 2009: 8). Devletler egemenlik transfer anlaşmaları üzerine inşa edilen hiyerarşik düzenlere neden katılır? Bir diğer ifadeyle, bir devlet son derece değerli olan egemenliğini neden kendisinden başka bir otoriteye devreder? Çalışmanın bundan sonraki bölümü iki sorunun yanıtını hiyerarşi yaklaşımının ilgili kavram ve argümanları doğrultusunda ortaya koyacaktır.

4. Devletler Egemenliklerini Neden Transfer Eder?

Bir devletin egemenliğini transfer etmesinin arkasındaki nedenler nasıl açıklanabilir? Elinizdeki çalışma bu sorunun yanıtına ulaşmak için hiyerarşi metinleri üzerine kapsamlı akademik literatür taraması yapmış ve hiyerarşi yaklaşımının ilgili kavram ve argümanlarını kullanarak çeşitli hipotezler oluşturmuştur. Çalışmanın bu kısmı söz konusu hipotezleri ekonomik, askeri, iç-dış tehdit, sistemik (uluslararası veya bölgesel) ve diğer nedenler (ideoloji vb.) olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Bu hipotezlerden bir kısmı devletlerin egemenlik transfer etmeye ne zaman istekli olacaklarını açıklarken bir kısmı ise otonomi devretmeyi neden tercih etmeyeceklerini açıklamaktadır. Hiyerarşi metinlerinden elde edilen hipotezler ilgili oldukları başlığın altına ayrı olarak yerleştirilmiştir. Hiyerarşi yaklaşımı bu bağlamda bir devletin otonomisini neden devrettiğini tek bir değişkenden (örneğin; liderin düşünce dünyası) ziyade birden fazla nedenin etkisi ile eşzamanlı okumamızı sağlamaktadır. Örneğin; bir devletin hiyerarşik bir düzene dâhil olma kararını alma aşamasında bu devleti kimin yönettiği önemli olduğu kadar bu liderin kararlarını kimlerin sınırlandırdığı (danışman, çıkar grupları, parlamento, kamuoyu vb.) ve ya neyin (materyal kapasitenin zayıflığı, sistemik değişimler vb.) etkilediği de önemlidir (Flemes ve Wehner, 2015: 169; McCormack, 2019: 119-20; Barnett, 1990: 529-562; Levy, 1988: 653-673; Lobell ve diğ., 2015: 140-150; Putnam, 1988: 434). Dolayısıyla hiyerarşi yaklaşımı neo-realistlerin aksine bir devletin dış politikasına yön veren şeyin sadece anarşik yapı olmadığını devletlerin iç koşullarının (iç sınırlar/devlet ve birey) ve sistemin hiyerarşik yapısının dış politikadaki değişim ve sürekliliği açıklama aşamasında önemli olduklarına dikkat çekmektedir.

4.1. İç ve Dış Tehdit

Bir devlet otoriteye tabi olmak yönünde bir kararı kolay almaz. Özellikle güvenlik ve ekonomi politikalarına yönelik iç¹⁶ ve dış tehdit alan ve bu tehditleri bertaraf etmek için gerekli olan kaynakları çeşitli iç sınırlar (Örneğin; dış politikada etkili olan kamuoyu, çıkar gruplarının baskısı vb.) nedeniyle harekete geçiremeyen devletler dış yardım almak karşılığında otonomi transfer etmeyi tercih edebilir (Lake, 2009a: 8, 11, 142, 148-149; Sharman, 2017: 142; Wendt ve Friedheim, 1995: 703; Griffith, 1993: 5; Flemes ve Wehner, 2015: 172; Hinnebusch, 2011: 222, 223-224). Bu argüman neo-realizmin şu teorik önermesi karşısında konumlandırılabilir: Neo-realizmin öncüsü Kenneth Waltz (1979: 88, 96, 114, 141-142), bir devletin iç veya dış sorunlarına çözüm bulmak için dış yardıma başvurmaktansa kendi başının çaresine bakması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bir devlet dış yardıma başvurduğunda egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiş olur. Bu nedenle bu devlet egemenlik transfer etmektense tehdidi elemine etmek için kendi imkânlarını harekete geçirmelidir.¹⁷

Bu argümanın aksine hiyerarşi yaklaşımı (ve ittifak teorilerinden bir kısmı) tehdit alan tarafın yapacağı fayda-maliyet hesaplaması (cost-benefit calculations) sonucu asimetric bir ittifaka dâhil olmaya karar vereceğini belirtmektedir. Örneğin; rejiminin bekasına yönelik yoğun ölçekli iç ve ya dış tehdit alan bir lider (iki tehdidi aynı anda da alabilir) tehdidi elemine etme aşamasında kıt kaynaklarını ya da sınırlı bütçesini harekete geçirmenin (iç sınırlar-domestic constrains) getireceği iç maliyeti ve bir ittifaka üye olmanın getireceği dış maliyeti ayrı olarak hesaplar. Bu aşamada lider asimetric askeri ittifakın yardımına başvurmanın otonomi sınırı şeklinde getireceği dış maliyeti kıt kaynaklarını tehditle baş etme aşamasında harekete geçirmenin içte iç savaş, rejiminin bekasına yönelik yeni tehditlerin ortaya çıkması ya da var olan tehdidin artması ve ya diğer dış politika önceliklerinden vazgeçmek şeklinde beraberinde getireceği iç maliyetlere tercih eder. Bir diğer ifadeyle, tehdit alan devlet kendisini bu tehditlerden koruyabilecek, bütçe sınırını hafifletecek ve/ya dış politika önceliklerini hayata geçirmesini sağlayacak olan yani içteki maliyeti aza indirecek olan sistemin en güçlü devletine egemenliğini transfer etmenin daha rasyonel bir seçenek olduğuna karar verir. Bu devlet, patron devletin kurduğu hiyerarşik düzene tamamen entegre olmayı tercih edebileceği gibi büyük gücün sadece güvenlik hiyerarşisine de dâhil olabilir. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya Ülkeleri, Suudi Arabistan ya da Pakistan gibi Ortadoğu devletlerini farklı zamanlarda yöneten liderler meşruluk krizleriyle karşılaştıklarında Amerikan yardımlarına başvurmuşlardır (Lake, 1996: 10-11; 2009a: 149;

¹⁶ İç tehditler; suikast, askeri darbe, iç savaş, ırkçılık hareketleri ve ekonomik kriz olabilir. Bu durumlar bir devletin iç siyasi istikrarını sarsar. Üçüncü Dünya ülkeleri iç tehditlere en fazla maruz kalan ülkelerin başında gelmektedir (Miller, 2006: 27; Griffith, 1993: 6).

¹⁷ Waltz (1979: 117-118, 121-126), iç ve dış tehdit alan bir devletin uluslararası sistemin anarşik yapısından dolayı bu tehditleri elemine etme aşamasında kendi kendine yardıma başvuracağını belirtmektedir. Bu aşamada bu devlet dış dengeleme (external balance) ya da iç dengelemeye (internal balance) başvurur. İç dengeleme devletlerin savunma harcamalarına ayırdığı oranı artırırken dış dengeleme ise tehdit alınan tarafı diğer devletlerle kurulacak olan askeri ortaklıklar/koalisyonlar vasıtasıyla dengelemeyi kapsar.

2009b: 39-40; Hurd, 1999: 385; Barnett ve Levy, 1991: 372-378; Miller, 2006: 3, 15, 19, 27, 31; Ikenberry, 2003: 8-9; Flemes ve Lobell, 2015: 152).

Hipotez 1.a: Rejiminin bekasına yönelik iç ve dış tehdit alan ancak bu tehditleri elemine etme aşamasında yeterli kaynağa ve bütçeye sahip olmayan devletlerin otonomilerini transfer etme olasılığı yüksektir.

Bir devletin asimetrik askeri koalisyona/hiyerarşiye dâhil olma isteği özellikle aldığı iç ve ya dış tehdidin oranı büyüdükçe artar. Dış tehdit bağlamında, tehdit yaratan ülke sayısı birden fazla ise, ikincil devletin yakın bir coğrafyasında yer alıyorsa, sınır komşusuysa, konumlandığı bölgede yer alıyorsa ya da sahip olduğu materyal kapasite üstünlüğü nedeniyle uluslararası alanda büyük bir güç ise, yayılmacı/ toprak genişletme amacı varsa, agresif/saldırgansa, tehdit yarattığı taraf ile tarihsel husumeti var ise¹⁸ ve/ya kimyasal ekipmalara sahipse alınan tehdidin büyük olduğu anlamına gelir. Bu etkilerden hangisinin diğerine baskın geldiği konusunda bir ayırım yapmak zor olsa da tehdit yaratan taraf bu özelliklerden birine, bir kaçına ya da tamamına sahip ise alınan tehdidin ciddi ve büyük olduğu anlamına gelir. (Lai ve Reiter, 2000: 204, 213, 223; Lake, 1992: 24-26; 1996: 6; 2007: 54; 2009a: 6, 141-142; 2009b: 39-40; 2011: 14; 2013b: 17; Walt, 1987: 5-32; 1997: 158-159; Flemes ve Lobell, 2015: 141). Örneğin; Kosova, Sırbistan tehdidinden koruma sağlamak için NATO (North Atlantic Treaty Organization), ABD ve Birleşmiş Milletlerden (BM) destek arayışlarına yönelmiş ve bu nedenle ABD ve bu ittifakın diğer büyük güçleri (Batılı devletleri) ile hiyerarşik ilişkiler geliştirmiştir (Lake, 2003: 318). Benzer şekilde Gürcistan'ın, Soğuk Savaş dönemi sonrası ABD ve NATO'dan destek arayışına yönelmiş olması Rusya'dan aldığı tehdidi dengeleme isteğinin bir sonucudur (Gvalla vd. 2013: 99-111). Dolayısıyla güvenlik teorilerinden bir kısmının iddia ettiğinin aksine tehdit alan taraf (zayıf devlet) tehdidi yaratanın peşine değil bu tehdidi dengeleyebilecek ehil ve kudrete sahip olan sistemin en güçlü devlet(lerin)in peşine takılır (bandwagoning).¹⁹ Böylece bu devlet tehdit yaratan tarafa karşı oluşturulan askeri dengeleme (military-balance) stratejisinin bir parçası olur ve tehdit dengesi başlar (Lake, 2003: 318; 2009a: 11, 150; Gvalla vd. 2013: 98-101; Synder, 1984: 463; Walt, 1987: 5-30).

Hipotez 1.b: Büyük, agresif ve yayılmacı bir devletten tehdit alan devletin tehditten koruma sağlamak karşılığında otonomisini transfer etmesi kuvvetle muhtemeldir.

İkincil devletin tehdit aldığı taraf yardımına başvurduğu büyük güce ve bu gücün otoritesi altında yer alan devletlere de tehdit yaratıyorsa yani “düşman ortaklığı” söz

¹⁸ Dominik Cumhuriyeti'nin Amerikan yardımına başvurmasının önemli bir nedeni hemen yanı başında yer alan ve arasında tarihsel husumet olan Haiti'den aldığı tehditten kaynaklanmıştır (Lake, 2009a: 6). Tarihsel düşmanın bir devletin askeri ittifak ya da düzene dâhil olma kararını alması aşamasında nasıl bir etkide bulunduğu konusu üzerine yazılmış örnek çalışma için bkz. (Flemes ve Wehner, 2015: 166).

¹⁹ Walt (1987: 30-31), tehdit alan tarafın aldığı tehdidi elemine edebilecek güçte bir dış destek bulamaması durumunda ancak tehdit yaratan tarafın peşine takılacağını belirtmektedir. Örneğin; İran'ın, Sovyetlerin peşine takılması bu ülkeden aldığı tehdidi bertaraf edecek dış yardıma ulaşamamasından kaynaklanmıştır.

konusu ise bu devletlerin ittifaka katılım istekleri artar (Lake, 1996: 6; 2009a: 8; Thompson ve Rapkin, 1981: 617, 626; Lai ve Reiter, 2000: 204, 211; Morrow 1991: 904-905; Malici, 2005: 90-94; Femes ve Wehner, 2015: 166). Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika ve Batılı devletlerin materyal kapasitelerini bir araya getirip 1949'da NATO'yu kurmuş olmaları Sovyetlerden alınan ortak tehdidin bir sonucuydu (Ikenberry, 2003: 5). Bu bağlamda NATO örneği devletlerin tehdit yaratan tarafın gücünü dengelemek (balance of power) için değil tehdidi dengelemek (balance of threat) için ortak ittifaklar kuracaklarına dair olan teorik önermeyi doğrulamaktadır (Argüman için bkz. Walt, 1987: 5). NATO'ya dâhil olmak ise devletlerin dış politika otonomilerini sınırlandırmıştır. Örneğin; NATO anlaşması doğrultusunda 1952 tarihli NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması'na (SOFA) taraf olan devletler bu anlaşmanın ilgili maddeleri doğrultusunda topraklarını NATO ve Amerikan kullanımına açmışlardır. Benzer şekilde bu devletler NATO Anlaşmasının beşinci maddesi gereği üye devletlerden birine saldırı olması durumunda ortak hareket etme ve saldırıya uğrayan tarafa yardım etme sorumluluğunu yüklenmişlerdir. Yani bu devletler kendilerine tehdit yaratmayan çatışmalara dâhil olmayı kabul etmişlerdir. Dolayısıyla devletler tehditlerden koruma sağlamak karşılığında güvenlik politikalarını patron devletin düzenine endeksler. Wendt ve Friedheim (1995: 700) ve Lake (2009a: 96) hiyerarşiye dâhil olan devletlerin aynı zamanda kendilerine neyin ve kimin tehdit yarattığını belirleme hakkını da patron devlete devrettiklerini belirtmektedir.

Hipotez 1.c: Ortak düşman etrafında kurulan askeri koalisyonlar devletlerin hiyerarşik düzene katılma isteğini arttırır.

4.2. Askeri Yardım İhtiyacı

Bir devletin hiyerarşik düzene girme isteği askeri yardım ihtiyacından da kaynaklanır. Askeri kapasitesi zayıf, yerli savunma sanayisi gelişmemiş olan, özellikle teknolojik silahlar gibi ulaşılmaz güç olan özel askeri kaynaklara (specific military assets) ulaşmak isteyen,²⁰ ordusunu modernize etmek isteyen ve güvenlikte kullanmak için ekonomik yardıma ihtiyaç duyan devlet(ler) bu olanakları sunacak olan büyük gücün liderliğindeki hiyerarşik düzene katılmayı ister. En güçlü liderin tercih edilmesi ikincil devletin daha fazla yardım alacağı anlamına gelir (Lake, 1996: 14; Wendt ve Friedheim, 1995: 703; Morrow, 1991: 911; Walt, 1987: 5-6, 44-46; Cooley, 2017: 156; Hinnebusch, 2011: 222).

Hipotez 2.a: Askeri yardıma ihtiyaç duyan devletin egemenliğini transfer etmesi muhtemeldir.

²⁰ Otorite ilişkileri sayesinde aynı zamanda patron devlet de ulusal ve küresel çıkarlarını koruma aşamasında hayati öneme sahip üsler gibi çeşitli özel varlıklara ulaşmaktadır. Bu varlıklara sahip olan devletlerin patron devlet ile arasındaki pazarlığı kendi lehine çevirme şansı oldukça yüksektir (Cooley ve Spyrtut, 2009: 9, 11, 17, 104, 108-109; Cooley, 2017: 157).

4.3. Ekonomik Nedenler

Hiyerarşik bir düzenin ekonomik ve askeri olmak üzere iki ayak üzerine kurulduğu göz önüne alındığında bu düzen devletlerin ekonomi politikalarını iç ve dış tehditlerden korur, ekonomilerini uluslararası alana açma ve ekonomik yardım kaynaklarını çoğaltma fırsatı sunar. Hiyerarşik düzenin devletlere kendi imkânlarıyla ulaşamadıkları petrol gibi özel ekonomik kaynaklara ucuza ve güvenli yoldan ulaşma imkânı sunması cazibesini artırır. (Lake, 1996: 14; 2009a: 12, 56, 143, 151-153; Barnett ve Levy, 1991: 372; Clark, 1989: 38; Miller, 2006: 29-32; Griffith, 1993: 5; Cooley, 2003: 674-675; Hinnebush, 2011: 216, 224-225).

Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan öncülüğünde liberal değerler ve kurumlar üzerine inşa edilen Washington Konsensüsü (International Money Fund (IMF), Dünya Bankası) devletlere ticaret devletine dönüşme, ekonomilerini liberalleştirme, kendi aralarında ticaret yapma, ekonomik partner ve yardım kaynaklarının sayısını artırma fırsatı sunmuştur (Lake, 2009a: 157; Ikenberry, 2001: 1-10; 2003: 2011: 10-25; Cooley, 2003: 674).²¹ Bu olanaklar özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ekonomik gücü görece zayıflayan bu nedenle dış yardıma ihtiyaç duyan Batılı devletleri cezbetmiştir (Ikenberry, 2011: 10-25; Giriffith, 1993: 5; Krasner, 2004: 1099). Amerika'nın, özellikle 1947 tarihli Truman ve 1948 tarihli Marshall doktrinleriyle otoritesini tanıyan devletlere yaptığı ekonomik yardımlar otoritesini güçlendirmiş ve devletlerin egemenlik transfer etme isteğini arttırmıştır (Lake, 2009a).

Hipotez 3.a: Dış yardıma ihtiyaç duyan, ekonomisini uluslararası alana açmak, dış yardım kaynaklarını ve ekonomik partner sayısını arttırmak isteyen devletin otonomi transfer etmesi kuvvetle muhtemeldir.

4.4.Sistemik Nedenler

Uluslararası veya bölgesel düzlemde meydana gelen sistemik değişimler devletlerin davranışlarını ve dış politika tercihlerini etkiler (Ikenberry, vd. 2009: 4, 10; Synder, 1984; 474-488; Gowa, 1989: 1249; Layne, 1993: 5-51; 2003: 7-41; Goh, 2013: 34). Her sistemik değişim yeni güç geçişlerine, bölgesel ve uluslararası hiyerarşi(leri)n kurulmasına, belirsizliklere ve tehditlere işaret eder (Ikenberry 2011: 75; Mesquita, 1979: 241-248; Walt, 2009: 86-100; Kupchan, 2014: 219; Mcdonald, 2015: 560; Barnathann, 2012: 112-127). Devletler her bir sistemik değişim sonucunda kurulan yeni hiyerarşilerden birisine katılmayı, her birine karşı tarafsız kalmayı ya da direnç göstermeyi tercih edebilir (Lobell vd. 2015: 151-153; Ebert ve Flandes, 2018: 6-7). Devletlerin hangi stratejiyi tercih edebileceklerini belirleme aşamasında sitemde nasıl bir değişim meydana geldiği (iki kutuplu sistemin çok kutupluluğa dönüşmesi vb.), yeni güçlerin amaç, çıkar ve önceliklerinin ne

²¹ Liberal yapıda olan hiyerarşik düzenler ekonomide serbest piyasa kurallarının, liberal değerlerin, karşılıklı bağımlılığın, iş bölümünün ve ekonomik şeffaflığın/açıklığın yaygın olduğu bir ekonomik dünya düzeni yaratır (Ikenberry, 2011: 10-25; Cooley, 2003: 674).

olduğu (Ikenberry, 2011: 27; 2015:2; 2108a: 7-22; 2018b: 17, 21), bu güçler arasında rekabet olup olmadığı, rekabet söz konusu ise derecesinin ne olduğu ve bu rekabetin tercihte bulunacak olan sistemin ikincil devletlerine etkisinin olup olmadığı (Lake, 2013a: 75) şeklindeki değişkenler belirleyici etkide bulunur.

Sıkı iki kutuplu sistemde iki blok arası rekabet ve husumet blok patronlarını stratejik kaynaklara (örneğin; üs, coğrafi konum, petrol vb.) sahip olan devletlerin yardımına bağımlı kılar. Bu nedenle blok patronları bu kaynaklara sahip olan devletlere yaptıkları yardımlarda bir hayli cömert davranır. Bu aşamada stratejik kaynaklara sahip olan devletler bu varlıklarını yardım sağlamanın fırsatına dönüştürür ve hiyerarşiye dâhil olma konusunda son derece istekli olur (Lake, 2018: 6-8; Synder, 1984: 470-84; Ito, 2013: 8-9; Colgan ve Miller, 2018: 1-3, 8-9). Ancak stratejik kaynakların anlam ve önemi sistemik değişimlere göre azalabilir ya da artabilir (Bkz. Lake, 2009a; 2013a). Örneğin; Soğuk Savaş döneminin yumuşaması nedeniyle Amerika ve Sovyetler Birliği'nin karşılıklı tehdit algısının azalması Soğuk Savaş döneminde iki rakip patron açısından kıymetli varlıklara sahip olan devletlerin önemini azaltmıştır. Bu nedenle rakip patronlar detant döneminde yardımda bulunmak konusunda daha isteksiz davranmışlardır (Ito, 2013: 1-11). Benzer şekilde sıkı iki kutuplu sistemde ortak tehdit algısı sistemin ikincil devletlerinin büyük gücün güvenlik hamiliğine duydukları ihtiyacı arttırır. Örneğin; (özel varlıklara sahip olan) bir devlet yakın bölgesindeki güç dengesinin çıkarları aleyhine dönüşeceğinden endişe duyuyorsa çıkarlarını koruyacak güç ve niyete sahip olan patronun peşine takılmayı tercih eder (Whitaker, 2010: 1116; Lobell ve Jesse, 2015: 141; Walt, 2009: 116). Ancak bloklar arası ilişkilerin yumuşaması nedeniyle büyük güçlerden görece daha az tehdit algılamak ikincil devletleri egemenlik transfer etmek konusunda isteksiz kılabilir (Thompson ve Rapkin, 1981: 617- 20, 634).

Hipotez 4.a: Sıkı iki kutuplu sistemde devletler egemenlik transfer etmeye daha istekli olur.

Hipotez 4.b: Detant dönemi devletlerin egemenlik devretme isteklerini azaltır.

4.5. Diğer Nedenler

Ekonomik ve askeri nedenler dışında maddi olmayan nedenler de devletleri hiyerarşide yer almaya motive edebilir (Kupchan, 2014: 219-228; Nieman, 2016: 665; Finemore ve Sikkink, 1998: 887). Düşünce (düzeni algılayış biçimlerinin aynı olması vb.) ideoloji, politika, çıkar, rejim (demokrasilerin bir araya gelmesi gibi) ve tehdit ortaklığı, prestij ve statü arttırma isteği, devletlerin iç koşulları (örneğin; kamuoyunun hiyerarşiye taraf olmayı desteklemesi) ve coğrafya faktörü devletleri aynı hiyerarşide bir araya getirebilir.²² (Lake, 2006a: 24-26; Walt, 1997: 157; Simon ve Gatzke, 1996: 617; Morrow 1991: 906; Flesmes ve Lobell, 2015: 143; Lai ve Reiter: 2000: 204-205; Walt, 2009: 89).

²² Örneğin; II. Dünya Savaşı sonrası Batılı devletleri Amerikan hiyerarşisinde bir araya getiren sadece ortak Sovyet tehdidi değildi. Bu devletler aynı zamanda demokrasi ile yönetilmekteydi ve liberal ekonomi politikaları benimsemekteydi (Lake, 2011: 24-25).

İdeolojik nedenlerle hiyerarşik bir ittifaka veya düzene dâhil olmak Soğuk Savaş dönemi sonrası Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya katılımlarının da gösterdiği üzere önemini görece yitirmiş olmasına (Miller, 2006: 26) karşın Truman Doktrini ile dünyanın demokrasi ve komünist olmak üzere iki ideolojik bloğa bölündüğü Soğuk Savaş döneminde ikincil devletlerin dış politika kararlarına belirleyici etkide bulunmuştur (Kupchan, 2014: 226). Örneğin; İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Amerikan düzeninin cazibesini arttıran tek şey materyal kapasite üstünlüğü değildi. Her patronun yaptığı gibi Amerika kendi iç politikasının değer, kurum, ideoloji, kültür, norm, kurum ve kurallarını düzenine taşımıştı. Amerika'nın demokratik-liberal değerler ve rıza üzerine kurduğu bu hiyerarşik düzen devletleri küresel üyeliğe, demokratikleşmeye ve ticaret devletlerine dönüşmeye davet etmekteydi (Lake, 2009a: 32-45; 2011: 24-25; 2012: 5, 12-14; Ikenberry, 2001; 2008: 23-28; 2009: 71; Dunne, 2003: 303-309; Kupchan, 2014: 223, 225-226; Finnemore ve Sikkink, 1998: 893; Musgrave, 2019: 453; Cooley ve Spyrtut, 2009: 1-5). Bu bağlamda, Avrupa'nın Batılı ülkelerini Amerikan hiyerarşisi çatısı altında Sovyet tehdidi ve ekonomik ihtiyaçları dışında bir araya getiren diğer önemli nedenler dil, tarih, kültür, politika ve ideoloji ortaklığıydı (Lake, 2009a: 95; 2011: 24-25; Ikenberry, 2009: 80; Lanoszka, 2013: 406). Ortak değer ve ideoloji (demokrasi ve liberallizm) devletlerin birbirileri ile çatışma ihtimallerini azaltmaktadır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde Amerika ve Avrupalı devletlerin birbirileri ile çatışmamış olması hiyerarşinin maddi olmayan rejim ortaklığı yönünden kaynaklanmıştı (Lake, 2006a: 24-26; 2009a: 143; 2009b: 178). Ortak kültür, tarih, ideoloji ve rejim yapısı devletlerin hiyerarşiye katılım isteğini arttırmasına karşın (Leeds vd. 2002: 246; Kupchan, 2014: 219-224) Batılılaşma arzusunda ol(may)an otoriter bir rejim demokratik düzene dâhil olmak isteyebilir. Bugün Ortadoğu ülkelerinden bir kısmının ABD ile hiyerarşik ilişki geliştiriyor olması bu bağlamda önemlidir.

Hipotez 5.a: Ortak çıkar ve politikalara sahip olan devletler egemenlik devretmeye daha yatkındır.

Hipotez 5.b: Rejim ortaklığı devletleri hiyerarşide bir araya getirir.

H5c: Farklı rejimlere sahip olan devletler de hiyerarşiye dâhil olmak isteyebilir.

Hiyerarşik bir düzene girmeyi, konumlanmayı, sadık kalmayı ve/ya veya meydan mı okunacağını belirleme aşamasında tabi devleti kimin yönettiği (liderin ideolojisi, değerleri, düşünce dünyası vb.) önemlidir. *Patron devlet ile ideoloji, değer, düşünce, çıkar ve politika ortaklığına sahip olan arkadaş/sempatik liderin yönetimindeki devletin hiyerarşiye dâhil olma olasılığı oldukça yüksektir* (Gvallia vd. 2013: 101-103; Hinnebush, 2011: 215; McCormack, 2019: 119-120; Walt, 1998/99: 3; 1997: 170-171; Rose, 1998: 147; Jesse, 2012: 73; Lake, 2009a: 5-6; Siverson ve Star, 1994: 149, 159; Flemes ve Wehner, 2015:169). Halefin selef ile aynı-benzer dış politika amaçlarına sahip olması dış politikadaki statükonun aynen devam ettirileceğine işaret eder (Siverson ve Star, 1994: 149, 159; Flemes ve Wehner, 2015:169).

Hipotez 5.d: Patron devlet ile düşünce benzerliğine sahip olan liderin yönetimindeki devletin bu gücün hiyerarşisine katılması muhtemeldir.

Hiyerarşiye dâhil olmayı ülkesinin çıkarları lehine gören liderin takip etmekte olduğu dış politikaya yönelik içeride muhalefet söz konusu değil ise bu devletin bu düzene dâhil olma süreci daha kolay işler. Ancak içeride muhalefet söz konusu ise ve bu devlet demokrasi rejimine sahip ise hiyerarşiye dâhil olma olasılığı azalır. Çünkü muhalif grupların iç ve dış politikaya ilişkin taleplerinin pasifize edildiği otoriter rejimlerin aksine (Miller, 2006: 25; Barnett, 1990: 561) demokrasilerde muhalif gruplar liderin eylem ve politikalarını sınırlandırma, kontrol etme ve dengeleme (check and balance) ve veto etme hakkına sahip olan aktif aktörlerdir (Rosenau, 1966: 27-92; Putnam, 1988: 428-32; Lake, 2009a: 126). Bu bağlamda demokratik toplumlarda oy/seçilme kaygısı ve vatandaşlardan sağlanan vergiler liderleri vatandaşlarının isteklerine daha duyarlı kılar (Lake, 2009a: 40-43).

Hipotez 5.e: Patron devletin hiyerarşisi lider dışı aktörler tarafından kabul görmüş (medya, kamuoyu, parlamento vb.) ise bu devletin hiyerarşiye dâhil olma isteği artar.

Hipotez 5.f: Patron devletin hiyerarşisinin lider dışı aktörler (çıkar grupları, medya, kamuoyu, parlamento vb.) tarafından kabul görmemiş olduğu devletlerin hiyerarşiye dâhil olma olasılığı oldukça düşüktür.

Hipotez 5.g: İçeride meşruiyet sorunu yaşayan lider oy ve vergi toplamak kaygısı ile hareket ediyorsa bu durumda hiyerarşiye dâhil olmak istemeyebilir.

Bir devletin ittifak ve hiyerarşiye dâhil olma aşamasında coğrafya faktörü ayrıca önemli rol oynar. Bir devlet materyal kapasite üstünlüğüne sahip olan yakın coğrafyasında yer alan bir gücün liderliğindeki düzene dâhil olmaksızın uzak coğrafya da konumlanmakta olanı tercih eder. Uzaktaki patron devletin seçilmesinin temel nedeni ise coğrafi uzaklığın bu patronun istilasına uğrama ihtimalini azaltmasından kaynaklanır (Holsti vd. 1973: 13; Walt, 2009: 97, 102-104, 107-108). Uzak coğrafya da konumlanan patronu tercih eden devlet patronun savaş veya krizi zamanında yardımına yetişemeyeceği endişesine kapılsa da (Rothstein, 1968: 118) topraklarını bu gücün kullanımına açarak (üs, asker, askeri teçhizat ve tesis) bu endişesinden kısmen rahatlama sağlar. Levy ve Thompson, (2010: 20-21), söz konusu argümanı bir adım daha öteye götürerek bir devletin deniz aşırı ülkede konumlanan devletin hiyerarşisini tercih edeceğini belirtmektedir. Walt (2009), Levy ve Thompson (2010) Amerikan düzeninin diğer düzenlere kıyasla (örneğin; Sovyet hiyerarşisi) daha fazla tercih edilmiş olmasının nedenini coğrafi uzaklığa bağlamaktadır.

Hipotez 5. h: Patron devletin coğrafi uzaklığı hiyerarşisinin cazibesini arttırır.

5.Sonuç

Yukarıda “bir devlet neden hiyerarşik düzene dâhil olur” sorusu etrafında oluşturduğumuz dört farklı hipotez dizisi içerisinde hangisinin diğerine kıyasla bir devletin hiyerarşiye dahil olma isteğini daha fazla etkileme kapasitesine sahip olduğu konusunda bir

genellemede bulunmak kolay olmasa da hiyerarşi yaklaşımına dair yazılmış erken metinler dış tehdit, askeri, ekonomik yardım ihtiyacı ve sistem düzeyi üzerinde daha çok durmaktadır. Ancak son yıllarda konuya dair yazılmış hiyerarşi çalışmaları analize bu etkilerin yanı sıra iç tehdit, birey ve devlet düzeyini de dâhil etmişlerdir. Bu bağlamda hiyerarşi yaklaşımı bir devletin otonomisini neden kendisinden başka bir egemene devredeceğini tek bir düzey, özne ya da dinamik üzerinden açıklamamaktadır. Bu yaklaşım devletlerin egemenliklerini hangi koşullarda devretme isteğinde olacaklarını ve ya olmayacaklarını açıklama aşamasında farklı etken, analiz birimi ya da özne grubunun birbirini eş zamanlı etkileyebileceğine dikkat çekmekte ve böylece egemenlik devir konusunu oldukça zengin bir hipotez zinciri ile anlaşılır kılmamızı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, devletlerin yukarıda değindiğimiz üzere maddi (tehdit vd.) ve maddi olmayan (ideoloji vd.) nedenler ile dâhil oldukları hiyerarşik düzenin kendilerine getirdiği en önemli maliyet otonomi kaybı/sınıridir. Öte taraftan, bu maliyet aynı zamanda beraberinde önemli faydalar da getirmektedir. Söz konusu faydaların hepsini hesaplamak zor olsa da (Lake, 2009a: 114) hiyerarşi kendisine dâhil olanların Gayri Safi Milli Hasıllarından (GSMH) savunma harcamalarına ayırdıkları oranı azaltır, statü ve prestijlerini arttırır, sosyalleşmelerini (örneğin; otoriter rejimin demokratikleşmesi) sağlar,²³ devletlerin toprak bütünlüklerini, kişi, mal ve ekonomik haklarını ve güvenliklerini tam olarak olmasa da önemli oranda iç ve dış tehdit zorlamalarından korur, devletlerin ikinci taraflarla olan siyasi anlaşmazlıklarının çatışmasız, az maliyetle ve diplomatik kanallarla çözülmesini sağlar (Lake, 2006a: 28; 2009a: 17; 2011: 5, 9; Nieman, 2016: 667; Cooley ve Nexon, 2020: 42). Kısacası, hiyerarşi kazandırdıkları bakımından adil ve eşit olmamasına karşın (patronun çıkarlarını daha fazla gözetmesi nedeniyle yanlıdır) anarşiye kıyasla devletlere daha iyi olanaklar sunar.²⁴ Örneğin; Dominik Cumhuriyeti'nin, uzun yıllardır Amerika ile sürdürmekte olduğu yoğun düzeyli asimetrik ilişkiden kazandıkları Amerika ile eşit değildir. Lake (2009a: 8,11; 2009b: 39; 2011: 6-8; 2013b: 29; 2017: 361), Dominik Cumhuriyeti'nin, Washington ile hiyerarşik ilişkiyi tercih etmemiş olması durumunda şu iki kötü senaryo ile karşılaşmış olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir. Birincisi, Dominik büyük bir ihtimalle tarihsel ve bölgesel düşmanları olan Küba ve Haiti'nin işgaline

²³ Demokratik değerler üzerine inşa edilmiş hiyerarşik düzenin tercih edilmesi şu nedenden kaynaklanır: Demokratik düzenler demokratik olmayanlara kıyasla materyal kapasite ve kaynakları yönetme ehline ve yoğunluğu daha az olan hiyerarşik yönetim tarzına sahip oldukları için bu değerlerden yana olan devletleri cezbederler. Çünkü bu özellikler dâhili devletlerinin daha güvenilir müttefikler olmalarını ve anlaşmalara bağlı kalmalarını sağlar. İçte sahip oldukları kontrol mekanizmaları, çoğulculuk, sınırlar ve veto özellikleri hiyerarşinin oranını sınırlandırır (Lake, 1992: 24-35; 2012: 5, 14-15; 2013a: 78-98; Ikenberry, 2009: 71; Leeds, 1999: 979). Lake (2012: 5) ve Ikenberry (2008: 23-28; 2009: 71), İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Amerikan hiyerarşik düzenin Sovyet düzenine kıyasla daha fazla taraftar bulmasını Amerikan sisteminin bu değerleri benimsemesine bağlarlarken bu değerlerin yok denecek kadar az olmasının ve otoritenin daha çok zorlama yöntemleriyle sürdürülmesinin ise Sovyet düzeninin cazibesini azalttığını belirtmektedirler.

²⁴ Anarşik ve hiyerarşik ilişkiler arasındaki temel farklar için bkz. (Lake, 2009a: 11; 2017: 361)

uğrayacaktı ikincisi, bu ülkenin liderleri keyfi davranıp ülkeyi kaosa sürükleyecekti. Amerikan yardımı bu iki senaryonun gerçekleşmesini önlemiştir. Bu nedenle Dominik Cumhuriyeti egemenliğini Washington'a devretmeyi tercih etmiştir

Son olarak belirtmek gerekirse, bir devletin egemenliğini başka bir otoriteye meşru şekilde neden devrettiği konusuna değinmek iki nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, hiyerarşi yaklaşımı devletlerin dış politika tercihlerini tek bir analiz birimi, özne ya da neden ile açıklama çabasından sıyrılmamızı sağlamaktadır. Üstelik lider, sistem ve devlet düzeyinin yanı sıra özneleri de sadece sosyal sözleşmelerin tarafları ile sınırlamamaktadır. Örneğin; tercihte bulunacak tarafı kimin yönettiği (lider) önemli olduğu kadar tercih edilmesi düşünülen hiyerarşik düzenin patron devleti kimin yönettiği ve ya bu devletin dış politika önceliklerinin ne olduğu ya da dış politika kararlarını kimlerin neyin etkilediğinin de bir o kadar belirleyici etkiye sahip olduğuna dikkatimizi çekmektedir. Benzer şekilde sistemik değişimin etkisini sadece hiyerarşiye dâhil olma kararını verecek olan devlet üzerinden değil bu devletin dost ya da düşmanının davranışlarına ne tür etkilerde bulunduğunu da önemsemektedir. Dolayısıyla dış politika analizlerine ilişkin gelecek çalışmalar hiyerarşi yaklaşımın ilgili argümanlarına başvurabilir. İkincisi, son dönemlerde Amerikan düzenine Çin ve Rusya'nın yanı sıra sistemin küçük ve orta güçlerinden de meydan okumalar yönelmektedir. Özellikle Amerikan düzeninin kendi içerisinde yükselen muhalefetin nedenlerini açıklayabilmek için öncelikle bu devletlerin düzene neden dâhil olduklarını açıklamak gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tarafımda tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Balcı, A. (2019). *When Hierarchy Shattered: Turkey's post-2013 Crisis with the US-led Order*. TUBITAK, Program Code: 1002, Project No: 118K413, August.
- Barber, A. (2015). *Empire Within: International Hierarchy and its Imperial Laboratories of Governance*. New York: Routledge.
- Barnathan, G. P. (2012). "Western Europe, NATO, and The United States: Leash Slipping, Not Leash Cutting", (eds.), Kristen W., Steven L., and Neal J., *Beyond Great Powers*

and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge. Stanford, CA: Stanford University Press, 112-27.

- Barnett, M. N. (1990). "High Politics Is Low Politics the Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy: 1967-1977". *World Politics*. 42: 529-62.
- Barnett, M. N. (2001). "Authority, Intervention and the Outer Limits of International Relations Theory". (eds.), Thomas C., Ronald K., and Robert L., *Intervention and Transnationalism in Africa Global-Local Networks of Power*. Cambridge: Cambridge University Press, 47-69.
- Barnett, M. N. ve Levy, J. S. (1991). "Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt 1962-1973". *International Organization*. 45 (3): 369-95.
- Barnett, M. ve Raymond D. (2005). "Power in International Politics". *International Organization*. 59 (1): 39-75.
- Clapton, W. ve Shahar H. (2012). "The Domestic Politics of International Hierarchy: Risk Management and the Reconstitution of International Society". *International Politics*. 49: 59-79.
- Clark, I. (1989). *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, I. (2009). "Bringing hegemony back in: the United States and International Order". *International Affairs*. 85(1): 23-36.
- Clark, I. (2011). *Hegemony in International Society*. New York: Oxford University Press.
- Colgan, J. D. ve Nicolas L. M. (2018). "Rival Hierarchies and the Origins of Nuclear Technology Sharing". *SSRN Electronic Journal*, doi:10.2139/ssrn.3250854, (Erişim Tarihi: 06.06.2020).
- Cooley, A. (2003). "Thinking Rationally about Hierarchy and Global Governance". *Review of International Political Economy*. 10 (4): 672-84.
- Cooley, A. (2005). *Logics of Hierarchy: The Organization of Empires, States, and Military Occupation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cooley, A. (2017). "Command or Control?: Hierarchy and International Politics of Foreign Military Bases". (ed.), Ayşe Z., *Hierarchies in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 154-75.
- Cooley, A. ve Hendrik S. (2009). *Contracting States: Sovereign Transfers in International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Cooley, A. ve Daniel N. (2020). *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. Oxford: Oxford University Press.

- Donnelly, J. (2006). "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society". *European Journal of International Relations*. 12 (2): 139-70.
- Donnelly, J. (2009). "Rethinking Political Structures: From 'Ordering Principles' to 'Vertical Differentiation' and Beyond". *International Theory*. 1 (1): 49-86.
- Dunne, T. (2003). "Society and Hierarchy in International Relations". *International Relations SAGE Publications*. 17 (3): 303-20.
- Ebert, H. ve Daniel F. (2018). *Regional Powers and Contested Leadership*. Palgrave Macmillan: Springer International Publishing.
- Finnemore, M. ve Kathryn S. (1998). "International Norm Dynamics and Political Change". *International Organization*. 52 (4): 887-917.
- Flemes, D. ve Leslie W. (2015). "Diverse of Strategic Contestation: The Case of South America". *International Politics*. 52 (2): 163-77.
- Flemes D. ve Lobell, E. S. (2015). "Contested Leadership in International Relations". *International Politics*. 52 (2): 139-46.
- Goh, E. (2013). *The Struggle for Order: Hegemony, Hierarchy, and Transition in post-Cold War East Asia*. US, Oxford: Oxford University Press.
- Goh, E. (2019). "Contesting Hegemonic Order: China in East Asia". *Security Studies*. 28 (3): 614-44.
- Gowa, J. (1989). "Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade". *The American Political Science Review*. 83 (4): 1245-56.
- Griffith, I. L. (1993). *The Quest for Security in the Caribbean: Problems and Promises in Subordinate States*. US: Routledge.
- Gvalla, G., David S., Bidzina L., ve Zurab I. (2013). "Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States". *Security Studies*, 22: 98-131.
- Hinnebusch, R. (2011). "The Middle East in the World Hierarchy: Imperialism and Resistance". *Journal of International Relations and Development*. 4 (2): 213-46.
- Hobson, J. M. (2007). "Back to the future of 'one logic or two'? : forward to the past of 'anarchy versus racist hierarchy'". *Cambridge Review of International Affairs*. 20 (4): 581-97.
- Hobson, J. M. ve J. C. Sharman (2005). "The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change". *European Journal of International Relations*. 11 (1): 63-98.

- Holsti, Ole R., Terrence H. ve John D. S. (1973). *Unity And Disintegration In International Alliances Comparative Studies*. New York: John Willey.
- Hurd, I. (1999). "Legitimacy and Authority in International Politics". *International Organization*. 53(2): 379-408.
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*. Princeton: Princeton University Press.
- Ikenberry, G. J. (2003). *Strategic Reactions to American Preeminence: Great Power Politics in the Age of Unipolarity*. Washington, DC: National Intelligence Council.
- Ikenberry, G. J. (2008). "The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?". *Foreign Affairs*. 23: 23-35.
- Ikenberry, G. J. (2009). "Liberal Internationalism: America and the Dilemmas of Liberal World Order". *Perspectives on Politics*. 7 (1): 71-87.
- Ikenberry, G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ikenberry, G. J. (2015). "Between the Eagle and the Dragon: America, China, and the Middle States Strategies in East Esia". *Political Science Quarterly*. 20 (20), www.psqonline.org. (Erişim Tarihi: 06.07.2019).
- Ikenberry, G. J. (2018a). "The End of the Liberal Order?". *International Affairs*. 94 (1): 7-23.
- Ikenberry, G. J. (2018b). "Why the Liberal Order Will Survive?". *International Affairs*. 32 (1): 17-29.
- Ikenberry, G. J. ve Daniel H. N. (2019). "Hegemony Studies 3,0: The Dynamics of Hegemonic Orders". *Security Studies*. 28 (3): 395-421.
- Ikenberry, G. J., Michael M., ve William C. W. (2009). "Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences". *World Politics*. 61 (1): 1-27.
- Ito, G. T. (2013). *Alliance in Anxiety: Detente and the Sino-American-Japanese Triangle*. Newyork&London: Routledge.
- Jesse, N. G. (2012). "Ireland's Singular Stance: Pursuing Neutrality as a Means to Hegemon", (eds.) Kristen W., Steven L., and Neal J., *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*. Stanford, CA: Stanford University Press, 65-80.
- Jesse, N. G., Steven L, Galia P.B, and Kristen W. (2012). 'The Leader Can't Lead When the Followers Won't Follow: the Limitations of Hegemony'. (eds.), Kristen W., Steven L., and Neal J., *Beyond Great Powers and Hegemons: Why Secondary States Support, Follow, or Challenge*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1-32.

- Kang, D. C. (2004). "The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations". *Australian Journal of International Affairs*. September. 58 (3): 337-52.
- Kang, David C. Dat X. N. Ronan Tse-min F. ve Meredith S. (2018). "War, Rebellion, and Intervention under Hierarchy: Vietnam-China Relations, 1365 to 1841". *Journal of Conflict Resolution*. 20 (10): 1-27
- Keene, E. (2007). "A Case Study of the Construction of International Hierarchy: British Treaty-Making against the Slave Trade in the Early Nineteenth Century". *International Organization*. 61 (2): 311-39.
- Krasner, Stephen D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Krasner, Stephen D. (2004). "The Whole in the Hole: Sovereignty, Shared Sovereignty, and International Law". *Michigan Journal of International Law*. 25 (4): 1075-101.
- Kupchan, C. (2014). "The Normative Foundations of Hegemony and The Challenge Coming to Pax Americana". *Security Studies*. 23: 219-57.
- Lai, B. ve Dan R. (2000). "Democracy, Political Similarity, and Interanational Allience. 1816-1992", *Journal of Conflict Resolution*. 44 (2): 203-27.
- Lake, D. A. (1992). "Powerful Pacifists: Democratic States and War". *American Political Science Review*. 86 (1): 24-37.
- Lake, D. A. (1996). "Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations". *International Organization*. 50 (1): 1-33.
- Lake, D. A. (2003). "The New Sovereignty in International Relations". *International Studies Review*. 5: 303-23.
- Lake, D. A. (2006a). "American Hegemony and the Future of East-West Relations". *International Studies Perspectives*. 7: 23-30.
- Lake, D. A. (2006b). "Hierarchy in International Relations: Authority, Sovereignty, and the New Structure of World Politics". *Paper read at Annual Meeting of the American Political Science Association*, September 2-5, Chicago.
- Lake, D. A. (2007). "Escape from the State of Nature: Authority and Hierarchy in World Politics". *International Security*. 32 (1): 47-79.
- David, A. L. (2008). "The New American Empire?", *International Studies Perspectives*, 9, 281-289.
- Lake, D. A. (2009a). *Hirarchy in International Relations*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lake, D. A. (2009b). "Regional Hierarchy: Authority and Local International Order". *Review of International Studies*. 35 (1): 35-58.

- Lake, D. A. (2009c). "Relational Authority and Legitimacy in International Relations". *American Behavioral Scientist*. 53 (3): 331-53.
- Lake, D. A. (2010). "Rightful Rules: Authority, Order, and the Foundations of Global Governance". *International Studies Quarterly*. 54 (3): 587-613.
- Lake, D. A. (2011), "The Domestic Politics of International Hierarchy: Indirect Rule in the American System", *Prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association*. Seattle, WA, August 31-September 4.
- Lake, D. A. (2012). "Dominance and Subordination in World Politics: Authority, Liberalism, and Stability in the Modern International Order". Prepared for G. John Ikenberry, Editor, *Power, Order, and Change in World Politics*, April.
- Lake, D. A. (2013a). "Legitimizing Power: The Domestic Politics of U.S. International Hierarchy". *International Security*. 38 (2): 74-111.
- Lake, D. A. (2013b). "Authority, Coercion and Power in International Relations". <https://pdfs.semanticscholar.org/3df3/7b90b975ef6be41fef4a81da5ef967b4b1f2.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.11.2018).
- Lake, D. A. (2017). "Domination, Authority, and the Forms of Chinese Power". *The Chinese Journal of International Politics*. 10 (4): 357-82.
- Lake, D. A. (2018). International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First. *Perspectives on Politics*. 16 (1): 6-21.
- Lanoszka, A. (2013). "Beyond Consent and Coercion: Using Republican Political Theory to Understand International Hierarchies". *International Theory*. 5 (3): 382-413.
- Layne, C. (1993). "The Unipolar Illusion: Why Great Powers Will Arise?". *International Security*. 17 (4): 5-51.
- Layne, C. (2003). "The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of "the United States' Unipolar Moment"". *International Security*. 31 (2): 7-41.
- Leeds, B. A., Jeffrey R., Sara M., ve Andrew L. (2002). "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944". *International Interactions*. 28 (3): 237-60.
- Levy, J. S. (1988). "Domestic Politics and War". *The Journal of Interdisciplinary History*. 18 (4): 653-73.
- Levy, J. S. ve Thompson R. W. (2010). "Balancing on Land and at Sea Do States Ally against the Leading Global Power?". *International Security*. 35(1): 7-43.
- Lobell, E. Steven, J. G. Neal ve Kristen W. P. (2015). "Why Do Secondary States Choose to Support, Follow or Challenge". *International Politics*. 52: 146-62.

- Macdonald, K. P. (2017). "Embedded Authority: A Relational Network Approach to Hierarchy in World Politics". *Review of International Studies*. January. 44 (1): 128-50.
- Macdonald, P. K. ve David L. A. (2008). "Correspondance: The Role of Hierarchy in International Politics". *International Security*. 32 (4):171-81.
- Malıcı, A. (2005). "Discord and Collaboration Between Allies: Managing External Threats and Internal Cohesion in Franco-British Relations During the 9/11 Era". *Journal of Conflict Resolution*. 49 (1): 90-119.
- Mccormack, D. (2019). *Great Powers and International Hierarchy*. New York: Springer, Palgrave Macmillan.
- Mcdonald, P. J. (2015). "Great Powers, Hierarchy, and Endogenous Regimes: Rethinking the Domestic Causes of Peace". *International Organization*. 69 (3): 557-88.
- Mcconaughey, M., Paul M., ve Daniel N. (2018). "Beyond Anarchy: Logics of Political Organization, Hierarchy, and International Structure". *International Theory*. 10 (2): 181-218.
- Mesquita, B. B. (1978). "System Polarization and the Occurence and the Duration of War". *Journal of Conflict Resolution*, 22 (2): 241-67.
- Miller, E. (2006). *TO Balance or Not to Balance: Alignment Theory and Commonwealth of Independent States*. Aldershot UK: Ashgate.
- Morrow, J. D. (1991). "Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances". *American Journal of Political Science*. 35: 904-33.
- Musgrave, P. (2019). "International Hegemony Meets Domestic Politics: Why Liberals can be Pessimists". *Security Studies*. 28 (3): 451-78.
- Nieman, M. D. (2016). "The Return on Social Bonds: Social Hierarchy and International Conflict". *Journal of Peace Research*. 53 (5): 665-79.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*. 42 (3): 427-60.
- Renshon, J. (2017). *Fighting for Status: Hierarchy and Conflict in World Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Rose, G. (1998). "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". *World Politics*. October, 51: 144-72.

- Rosenau, J. N. (1966). "Pre-Theories and Theories of Foreign Policy", (ed.), R. B. Farrel, *Approaches to Comparative and International Politics*. Evanston: Northeastern University Press, 27-92.
- Rothstein, R. L. (1968). *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press.
- Scharman, J. C. (2012), "International Hierarchies and Contemporary Imperial Governance: A Tale Of Three Kingdoms". *European Journal of International Relations*. June, 19: 189-207.
- Scharman, J. C. (2017). "Hierarchy in an Age of Equality: Micro-States and Dependencies". (ed.), Ayşe Zarakol, *Hierarchies in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 137-153.
- Scholvin, S. (2017). "Secondary Powers vis-à-vis South Africa: Hard Balancing, Soft Balancing, Rejection of Followership, and Disregard of Leadership". *GIGA Working Papers, German Institute of Global and Area Studies (GIGA)*: Hamburg, No: 306.
- Schroeder, P. W. (2007). "Is the U.S. an empire?", (ed.) D. Skidmore, *Paradoxes of power: US foreign policy in a Changing World*, Boulder, CO: Paradigm.
- Simon, M. W. ve Erik G. (1996), "Political System Similarity and the Choice of Allies: Do Democracies Flock Together, or Do Opposites Attract?", *The Journal of Conflict Resolution*, 40: 617-635.
- Siverson, R. M. ve Harvey S. (1994), "Regime Change and the Restructuring of Alliances", *American Journal of Political Science*, 38 (1): 145-161.
- Snyder, G. (1984). "The Security Dilemma in Alliance Politics". *World Politics*. July, 36: 461-491.
- Thompson, W. R. ve David R. P. (1981). "Collaboration, Consensus, and Detente: The External Threat-Bloc Cohesion Hypothesis". *The Journal of Conflict Resolution*. 25 (4): 615-37.
- Towns, A. E. (2012). "Norms and Social Hierarchies: Understanding International Policy Diffusion "from Below". *International Organization*. 66 (2): 179-209.
- Walt S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Ithaca.
- Walt S. M. (1997). Why Alliances Endure or Collapse". *Survival*. Spring, 39 (1): 156-79.
- Walt, S. M. (2009). "Alliances in a Unipolar World". *World Politics*. 61 (1): 87-120.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Weber, K. (2000). *Hierarchy Amidst Anarchy: Transaction Costs and Institutional Choice*. Albany, NY: SUNY Press.
- Wendt, A. ve Daniel F. (1995). "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State". *International Organization*. 49 (4): 689-721.
- Whitaker, B. E. (2010). "Soft Balancing Among Weak States: Evidence From Africa". *International Affairs*. 85 (6): 1109-27.
- Zarakol, A. (2017). *Hierarchies in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zurn, Michael B. M., ve Ecker-Ehrhardt, M. (2012). "International Authority and Its Politicization". *International Theory*, 4 (1): 69-106.

Türkiye’de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmaları *

Battal YILMAZ**

Türkiye’de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmaları

The Debates over Election System in the context of the Single-Member District and Narrow-District System in Turkey

Özet

Türkiye’de Anayasal sisteme geçişe koşut olarak uygulanagelen seçim sistemleri yaklaşık yüzelli yıllık bir geleneğe sahiptir. 16 Nisan 2017’de yapılan hükümet sistemi değişikliği ile yasama ve yürütme eş anlı yapılacak seçimlerle belirlenmektedir. Bu kapsamda sistem kilitlenmesinin önüne geçmek için aynı siyasal eğilimde yasama ve yürütmenin teşekkül etme ihtiyacı dar bölge ve daraltılmış bölge tartışmalarını gündeme getirmiştir. Ancak söz konusu sistemlerin temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini ne kadar gözettiği temelinde tartışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada güncel olarak dar bölge ve daraltılmış bölge tartışmalarına yer verilecektir.

Abstract

Election systems applied in parallel to transition to a constitutional system in Turkey has about one hundred and fifty years of tradition. With the change in the government system on April 16, 2017, the legislative and executive will be determined by simultaneous elections. In this context, the need to form the legislature and the executive with the same political tendency in order to prevent the system lock-up has brought the discussions of Single-Member District and Narrow-District System to the agenda. However, there are debates on the basis of how much these systems observe the principles of justice in representation and stability in administration. In this study, current Single-Member District and Narrow-District System discussions will be included.

Anahtar Kelimeler: Temsilde Adalet, Yönetimde İstikrar, Dar bölge, Daraltılmış Bölge Sistemi

Keywords: Justice in Representation, Stability in Management, Single-Member District, Narrow-District System

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Seçim sistemi; seçimle ilgili kurallar, teknikler, yöntemler ve seçim geleneklerinden oluşan bir bütünü ifade etmektedir(Buran, 2005:2). Bu anlamda seçim sistemleri, doğrudan doğruya ülke yönetiminde ve yerel yönetimlerde halktan yetki almaya yönelik demokratik yarışın kuralları ile ilgilidir(Türk, 2006:75). Seçim sistemleri ile ilgili yer verilen tanımlamalarla birlikte dar anlamda seçim sistemi; seçim çerçevesinde seçme ve seçilme hakkı, seçim çevreleri, seçim sürecinin başından

** Battal YILMAZ,Doç.Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, battalyilmaz40@hotmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-4792-5505

sonuna kadar, yani adaylık başvurusundan seçmenlerin oy kullanmasına ve sonuçların açıklanmasına kadar yapılan tüm işlemler, bunları yapan kişi ve kuruluşlar (siyasal partiler), seçim sürecini yöneten ve denetleyen kurumlar (seçim kurulları) ile ilgili kurallar, geniş anlamda seçim sistemini oluşturur(Türk, 2006:76; Araslı, 1989:25). Geniş anlamda seçim sistemleri, ülkedeki siyasal sistemin ve rejimin bir parçasıdır (Türk, 2006:76; Günel,2005:24).

Seçim sistemleri, tanımlarındaki karmaşıklığa ilaveten, mekanizma olarak da çok boyutludur. Öncelikle bir seçim sistemi, vatandaşların kullandıkları oyların partilere göre dağılımlarını esas alarak sandalyeleri dağıtmakta kullanılan bir formül içermektedir. İkinci olarak, bu formülün temel olarak aldığı ve “bir seçim çevresinde seçilecek milletvekili sayısı” olarak tanımlanan seçim çevre büyüklüğü de seçim sistemlerinin özelliklerindedir. Ve “bir partinin milletvekillikleri kazanabilmesi için çıkarması gereken en az milletvekili sayısı” olarak tanımlanan seçim barajı (baraj) da bir seçim sisteminin üçüncü özelliğini oluşturmaktadır. Lijphart bu üç boyutla birlikte parlamento büyüklüğü, sandalyelerin illere dağıtım yöntemleri gibi boyutlardan söz etmektedir(Lijphart, 1994: 14; Erdoğan, 1999:5).

Seçim sistemlerine ilişkin tanım, özellikler ve boyutlarına yer verdikten sonra çeşitlerine yer vermek gerekmektedir. Seçim sistemleri, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinden hangisini önceleyeceğini ve ne ölçüde taviz verileceğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Seçim sistemleri üçe ayrılır: Bunlardan birincisi çoğunluk sistemleridir. Çoğunluk sistemleri, yönetimde istikrar ilkesini ön planda tutar. Nitekim, çoğunluk sisteminde her seçim çevresinde geçerli oyların çoğunluğunu alan parti veya ittifak halinde olan partiler temsilci kazanmaktadır. Seçim sistemlerinden ikincisi Nispi temsil sistemleridir. Nispi temsil sistemi çoğunluk sistemlerinin aksine temsilde adalet ilkesi ön planda tutulmaktadır. Bu sistemde siyasal partiler, aldıkları oy oranında mecliste temsil edilmektedir. Seçim sistemlerinden üçüncüsü karma seçim sistemleridir. Karma seçim sistemleri, nispi temsil ve çoğunluk sistemlerinin sakıncalarını ortadan kaldırmaya yöneliktir (Atar, 1990:80).

Seçim sistemlerine yönelik yapılan tasnif sonrası seçim sistemlerinin tarihsel gelişimine de yer vermek gerekmektedir. Tarihsel olarak Türkiye’de ilk genel seçimler 1877 yılında tamamlanmış, ancak seçimlere 1876’nın son ayında başlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de genel seçimlerin 130 yıllık bir tarihi vardır. Yerel seçimlerin tarihi ise genel seçimlerden de eskidir. Osmanlı modernleşmesinin milat noktası olan Tanzimat Fermanı’nın ilanı sırasında muhassıl meclisleri için üye seçimiyle başlayan yerel seçimlerin tarihi de 167 yıl geriye gitmektedir(Alkan,2006: 133). Bu kapsamda Osmanlı Devleti’nde Muhassıllık meclislerinin oluşumu ile başlayan halkın yönetime katılma süreci 1876 Anayasası ile genel seçime dönüşmüş, gerçek anlamını 1908 sonrası bulmuştur(Olgun, 2011:30).

Türkiye’de bu anlamda özellikle çok partili döneme geçildikten sonra çok sayıda genel seçim sistemi denenmiştir. 1950, 1954 ve 1957 yıllarındaki genel seçimlerde çoğunluk sisteminin geniş bölgesi (liste usulü) tipi uygulanmıştır. 1961 yılından sonraki genel seçimlerde ise nispi temsil sisteminin değişik uygulamaları söz konusu olmuştur. 1961 yılında barajlı d’Hondt, 1965 yılında milli

bakiye, 1969, 1973 ve 1977 yıllarında barajsız d'Hondt, 1983 yılında çifte barajlı (seçim çevresi ve ülke barajı) d'Hondt, 1987 ve 1991 yıllarında çifte barajlı d'Hondt ve kontenjan uygulaması, 1995 ve 1999, 2002 yıllarında ise ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmıştır(Ünlükaplan,2003:59). 2002 sonrası da ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmaya devam etmiştir. Devamında 16 Nisan 2017 referandumu ile hükümet sistemi değişikliği gerçekleşmiştir. Nitekim, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte seçim sistemi arayışları dar bölge ve daraltılmış bölge sistemleri bağlamında tartışılmaktadır.

2. Dar Bölge Seçim Sistemi

Dar bölge seçim sistemi özü itibari ile çoğunluk sistemidir. Bu çerçevede her bölgede en çok oyu alanın seçilmesine dayanır. Nitekim, bir seçim bölgesinden yalnız bir vekil basit çoğunluk ile seçiliyorsa İngiliz sistemi olarak da bilinen dar bölge basit çoğunluk sistemi(plurality system) uygulanıyor demektir(Yıldız, 2018:120).

Tek isimli iki turlu çoğunluk seçim sistemi ise Fransız sistemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu sistemde kullanılan oyların salt çoğunluğunun alınması, yani bir mutlak çoğunluk gözetilmektedir (Yıldız,2018:120). Dar bölge seçim sistemi, basit çoğunluğu öngördüğü noktada küçük oy farklarından büyük zaferler çıkarabilmektedir. Türkiye özelinde 600 ayrı seçim çevresi düzenlendiğinde her seçim çevresinden 1 oy fazla alan milletvekilliğini kazanacağından toplamda tüm seçim çevrelerinden oransal olarak alınan oydan ziyade tek tek seçim çevrelerinden küçük oy farkları ile de olsa önde çıkmak anlamlı olmaktadır.

Bu kapsamda örnek olarak 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri çerçevesinde Kütahya'yı simülasyonda değerlendirmek gerekirse(Yüksek Seçim Kurulu,2020);

<i>Siyasal Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oy Yüzdesi(%)</i>
Adalet ve Kalkınma Partisi	213.353	54,8
Cumhuriyet Halk Partisi	49.250	12,7
Milliyetçi Hareket Partisi	71.847	18,5
İyi Parti	41.281	10,6
Halkların Demokratik Partisi	4.701	1,2
Saadet Partisi	6.984	1,8

Söz konusu sonuçlar ile Adalet ve Kalkınma Partisi 3, Milliyetçi Hareket Partisi 1 ve Cumhuriyet Halk Partisi 1 sandalye kazanmıştır. Aynı zamanda başta Kütahya merkez ilçe olmak üzere tüm ilçelerde Adalet ve Kalkınma Partisi 1. olmuştur. Dar bölge ile seçim yapılsa idi Kütahya 5 seçim çevresine ayrılacak ve bütün sandalyeleri Adalet ve Kalkınma Partisi kazanmış olacaktı. Buradan hareketle sistemin özü itibari ile büyük partilere avantaj getirdiği ortadadır.

Dar bölge seçim sisteminin olumlu yönleri ile ilgili lider sultanı altında ezilen milletvekilleri yerine seçmen ile bire-bir ilişki kuran ve gücünü parti genel merkezi yerine seçmenden alan milletvekilleri ortaya çıkma olasılığında söz edilebilir. Diğer taraftan seçmen özellikle büyük seçim çevrelerinde liste usulü ile tanımadığı milletvekili adayları yerine doğrudan kendisi ile bağ kuran milletvekilini seçecektir. Doğal olarak dikkate alınan seçmen açısından seçim meşruiyeti ve parti aidiyeti artacaktır.

Buna karşılık Dar bölge seçim sistemi bir takım seçim hilelerine açık olarak kurgulanma olasılığı bulunmaktadır. Nitekim, 600 ayrı seçim çevresi düzenlenirken siyasal çıkar elde etme içgüdüğü ile hareket etme içgüdüğü ortaya çıkabilir. Bu kapsamda seçim çevrelerinin düzenlenmesi sırasında, seçim çevresini düzenleyenlerin kamu yararı düşüncesini bir kenara bırakarak siyasi menfaat sağlamak için seçim çevrelerini kendi çıkarları doğrultusunda belirlemesi, seçim hukukunda gerrymandering[†] olarak isimlendirilmektedir (Tunç vd., 2014:97; Safi ve Kurşuncu, 2019:54).

Nitekim, Türkiye’de 1950’li yıllarda muhalif partilere oy veren bazı il ve ilçelerin cezalandırılması, örneğin Malatya’nın Malatya-Adıyaman olarak ikiye bölünmesi yani Adıyaman’ın il yapılması, Kırşehir’in ilçe yapılması, Nevşehir’in il olması, Abana ilçesinin Bozkurt-Pazaryeri ile birleştirilmesi, Sakarya’nın il yapılması gibi birtakım uygulamalar gerrymandering örneği olarak yaşanmıştır(Safi ve Kurşuncu, 2019:59). Yine 2014 yerel seçimleri öncesi Ankara’da Çayyolu semtinin Yenimahalle’ye bağlı iken Çankaya’ya bağlanması örneği verilebilir. 6360 sayılı yasa ile Büyükşehir seçim çevrelerinin Valilik sınırları olarak belirlenmesi sonucunda merkez ilçeler ile birlikte mücavir alanların devreye girmesi ile seçim sonuçlarına doğrudan etki hedeflenmiştir. Genel seçimler özelinde seçim çevreleri çok ince ayrıntılarla düzenlenip küçük oylar ile her bir seçim çevresinden milletvekili kazanmak ve toplamda seçim zaferi elde etmek hedefi ile hareket edilmesi mümkündür.

[†] Gerrymandering kavramı, Amerikan siyasi tarihinde çok eskilere, 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar dayanan bir kavramdır. Gerrymandering kavramı ilk kez 1812 yılında ortaya çıkmış ve bu tarihten beri Amerikan politika hilesi olarak kabul edilmektedir. Gerrymandering teriminin ortaya çıkışı Elbridge Thomas Gerry, eyalet başkanıken yani valiyken 1812 seçimi öncesi Massachusetts Eyaleti’nin seçim çevresini kendi partisi olan Demokratik Cumhuriyetçi Parti3 lehine düzenlemesi ile ortaya çıkmıştır. Vali Gerry’nin ortaya çıkardığı ve daha sonra Demokratik Cumhuriyetçilerin takip ettiği gerrymanderingde amaç Demokratik Cumhuriyetçi seçmenleri muhaliflere karşı daha baskın kılmak ve fark yaratmak yani Demokratik Cumhuriyetçilerin sandalye sayısını artırmaktır. Terim Vali Gerry’nin desteği ile oluşturulan seçim çevresinin harita üzerinde semender hayvanına benzemesinden dolayı Vali Gerry’nin soyadı ile İngilizce salamander olarak nitelenen semender hayvanının isminin birleşmesinden oluşmaktadır (akt. Safi ve Kurşuncu,2019:54-55).

Dar bölge ile ilgili uyulması gereken esaslardan biri de seçim çevrelerinin özen ile belirlenmesi hususudur. Konu ile ilgili Özbudun(1995:539), milletvekilliklerinin seçim çevrelerine bölüştürülmesinde orantısızlıkların (malapportionment) önlenmesi gerektiğini ve "tek adam, tek oy" prensibinin titizlikle uygulanmasını işaret etmiştir. Bu durumun hem seçim sonuçlarına daha büyük orantılılık getireceğini hem de az nüfuslu kırsal illerin artık temsiline son vermek suretiyle, Türk politikasındaki kırsal ağırlığı normal ölçülerine indireceğini belirtmiştir.

Dar bölge ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken hususların yanı sıra dar bölge sistemine eleştiriler de bulunmaktadır. Bunlardan Tuncer, dar bölgede 600 seçim çevresine bölünmenin temelde büyük partiye yarayacağını ve kimi seçim çevrelerinde etnik grupların hakim olabileceğini bazı yerlerde ise mezhepler ve aşiretlerin egemen olabileceğini sonuç olarak bu durumun bölünmeye yol açabileceğini iddia etmektedir(Tuncer,2020).

Sonuç olarak dar bölge seçim sistemi ile ilgili özellikle gerrymandering düzenlemelerinden özenle kaçınılması ve kamuoyu eleştirilerine kulak verilmesi gerekmektedir.

3. Daraltılmış Bölge

Daraltılmış bölge seçim sistemi; karma seçim sistemi içerisinde seçim çevrelerinin 5'er ya da 6'şar milletvekili çıkaracak şekilde daraltılması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de 600 milletvekilinin 5'er(120 seçim çevresi) ya da 6'şar(100 seçim çevresi) milletvekili çıkaracak şekilde düzenlenmesi anlaşılmaktadır. Daraltılmış bölgede esas olan seçim çevrelerinin kaç milletvekilinden oluşacağıdır. Nitekim, 5'er milletvekilinden oluşması halinde ülke barajı olmasa da sistemin gereği olarak seçim çevresi barajına takılma söz konusu olacaktır. Nitekim aynı doğrultuda Özbudun(1995:527), seçim çevresi küçüldükçe, sistemin orantılılık derecesinin azalacağını ve örneğin seçmenlerin yüzde 10'unu temsil eden bir partinin, beş milletvekili çıkaran bir seçim çevresinde milletvekilliği kazanma olasılığını kaybedeceğinden söz etmiştir. Buradan hareketle seçim çevresinde geçerli oyların 1/5'ini alamayan parti milletvekili çıkaramayacaktır. Nihai olarak daraltılmış seçim sisteminin büyük siyasal partilere avantaj sağlaması muhtemeldir.

Bu kapsamda örnek olarak 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri çerçevesinde Ankara 1. Bölge'yi simülasyonda değerlendirmek gerekirse(Yüksek Seçim Kurulu,2020);

<i>Siyasal Parti</i>	<i>Aldığı Oy</i>	<i>Oy Yüzdesi(%)</i>	<i>Çıkardığı Milletvekili Sayısı</i>
Adalet ve Kalkınma Partisi	391.457	30,8	4
Cumhuriyet Halk Partisi	450.518	35,5	5
Milliyetçi Hareket Partisi	136.050	10,7	1
İyi Parti	156.592	12,3	2
Halkların Demokratik Partisi	112.080	8,8	1
Saadet Partisi	17.368	1,4	-

Ankara 1. Bölge seçim çevresi için 5'erli daraltılmış seçim çevresi kapsamında üç alt seçim çevresine ayırdığında % 20'nin altında oy alan partiler milletvekili çıkaramayacaktır. İlçeler bağlamında seçmen sayısı ve alınan oylar değişiklik arz etmektedir. Buna bağlı olarak Milliyetçi Hareket Partisi ve Halkların Demokratik Partisi milletvekili çıkaramamaktadır. İyi Parti ise seçim çevresi düzenlemesine bağlı olarak 1 milletvekili çıkarabilecektir. Milletvekilliği sayıları seçim çevresi düzenlemesine bağlı olarak değişse de Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi arasında paylaşılacaktır. Daraltılmış seçim sisteminin seçim çevresi düzenlemesine bağlı olarak seçim sonuçlarında getirdiği doğal seçim barajı nedeniyle temsilde adaletten uzaklaştırdığı açıktır.

Nitekim daraltılmış seçim sistemi tıpkı dar bölge seçim sistemi gibi temsilde adaletten ziyade yönetimde istikrar ilkesini öne çıkarmaktadır. Nitekim Göksel ve Çınar yaptıkları seçim simülasyonu ile bu durumu doğrulamaktadır (Göksel ve Çınar, 2017:15). Söz konusu sistemde küçük siyasal partiler, 5'er milletvekili çıktığında doğal oluşacak il barajı nedeni ile seçim ittifaklarına yönelmek zorunda kalacaklardır. Belli ölçüde büyük partiler de artık oylardan maksimum kazanç elde etme amacıyla ittifaka sıcak bakabilecektir.

Daraltılmış seçim sisteminin olumlu yönleri ile ilgili tıpkı dar bölge seçim sisteminde olduğu gibi milletvekillerinin seçmen ile kurduğu bağ neticesinde parti genel merkezinin hegemonyasının zayıflama ve lider sultasından çıkma anlamında avantaj elde etme olasılığı yüksektir.

Buna karşılık daraltılmış seçim sisteminde yine dar bölge seçim sisteminde olduğu gibi seçim çevreleri düzenlenirken büyük siyasal partiler lehine "Gerrymandering" uygulamalarına başvurulma riski bulunmaktadır. Söz konusu riskin yanı sıra Hikmet Sami Türk, Türkiye'de dinamik bir nüfus yapısı var olduğunu ve hemen her seçim öncesinde seçim bölgelerinin yeniden belirlenmesi gerekeceğini ve sistemin idari bakımdan güçlülere yol açabileceğine işaret etmiştir. Nihai olarak bu bağlamdaki tartışmaların siyasi hayatın gündemini meşgul edeceğini vurgulamaktadır(Türk, 2020).

4. Sonuç

Seçim sistemleri, genel ve yerel seçim özelinde kural, yöntem ve teknikleri düzenleyen çerçevedir. Türkiye'de yaklaşık 150 yıldır seçim yapılmaktadır ve dönem anlayışına uygun olarak seçim sistemleri değişikliğe uğramıştır. Bu çerçevede Türkiye'de 1961 Anayasası sonrasında temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini gözettiği varsayımı ile Nispi Temsil Sistemi uygulanmaktadır. Bununla birlikte Parlamenter sistem geleneğinde dönem dönem ülke barajını kaldırmaya veya düşürmeye yönelik arayışların yanında temsilde adalet ilkesini gözeten reform önerileri olmuştur. Diğer taraftan çalışmanın konusunu oluşturan dar bölge seçim sistemi 2013 yılında demokratikleşme paketi kapsamında Adalet ve Kalkınma Partisi önerisi olarak % 5 barajlı ve barajsız dar bölge sistemi şeklinde gündeme gelmiş ancak hayata geçmemiştir. Devamında 16 Nisan 2017 referandumu ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte dar bölge ve daraltılmış bölge seçim sistemi tartışmaları tekrar gündeme gelmiştir. Nitekim güncel olarak Türkiye'de Cumhuriyet İttifakı tarafından dar bölge ve daraltılmış bölge seçim sistemi önerileri yine sıcak siyasetin gündemine gelmiştir.

Bilindiği üzere dar bölge seçim sistemi özü itibari ile büyük partilere avantaj sağlamaktadır. Dar bölge sistemi bu çerçevede yönetimde istikrar ilkesini öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan seçmen ile direkt bağ kurmak gerektiğinden seçmen tarafından seçilen milletvekili tanınır ve ulaşılabilir nitelikte olacaktır. Ve yine lider sultasını kırmak için söz konusu seçim sistemi önemli bir maniveldir. Siyasal partiler bu noktada “odunu koysam seçtiririm” anlayışı yerine seçim çevresinde karşılığı olan aday ile yola çıkmak durumunda kalacaktır.

Bununla birlikte dar bölge sisteminde seçim çevreleri kurgulanırken “gerrymandering” türü düzenlemeler ile büyük parti tarafından lehine sonuçlar doğuracak adımlar atılması olasıdır. Zira çok partili yaşam geleneğinde seçim çevresi düzenlemelerinde hem genel hem de yerel seçim sonuçlarının sonuçlarına doğrudan etki edecek siyasi hamleler yapılmıştır.

Türkiye özelinde dar bölge seçim sistemi simülasyonu yapılırsa Adalet ve Kalkınma Partisi lehine olduğu değerlendirilebilir. Zira her seçim çevresinde küçük oy farkları ile yürürlükteki d’hondt sisteminden elde etmesi muhtemel toplam sandalyeden daha fazla milletvekili çıkarabilir. Diğer taraftan Milliyetçi Hareket Partisi tek tek seçim çevrelerinden alacağı oy ile yürürlükteki d’hondt sisteminden elde etmesi toplam sandalyeden daha az milletvekili çıkarabilir. Kanaatimizce dar bölge seçim sistemine Milliyetçi Hareket Partisi’nin siyasal desteği ittifaka tekli aday listesi ile girilmesi halinde “garanti milletvekili” sayısını alması ile mümkündür. Ancak bu durum kısa projeksiyondur orta ve uzun vadede seçim sisteminin bu halde olmasının yaratacağı dezavantaj nedeniyle doğrudan olumsuz yaklaşması olasıdır. Millet ittifakı bileşenlerinden Cumhuriyet Halk Partisi dar bölgede Trakya, Ege, Marmara ve Akdeniz şeridinde seçim çevresi nasıl düzenlenirse düzenlensin olumsuz etkilenmeyecektir. Ancak büyükşehirlerde seçim çevresinin çok ince olarak düzenlenmesi halinde doğal olarak olumsuz etkilenmesi olasıdır. Yine Millet ittifakı bileşenlerinden İyi Parti tıpkı Milliyetçi Hareket Partisi gibi dar bölge seçim sisteminden olumsuz etkilenmesi olasıdır. Parlamentoda temsil edilen HDP ise dar bölgeden olumlu etkilenmesi olasıdır. Zira etnik olarak yoğunlaşmanın olduğu seçim çevrelerinden milletvekilliği kazanmak zor olmayacaktır.

Daraltılmış seçim sistemi ise tıpkı dar bölge seçim sisteminde olduğu gibi yönetimde istikrar ilkesinin öncelenmektedir. 5’erli daraltılmış seçim çevreleri seçmen ile bağın kuvvetlenmesi anlamında önemlidir. Ancak küçük siyasal partilerin seçim çevresi barajına takılması muhtemeldir. Zira 5’erli daraltılmış seçim çevresi olduğunda geçerli oyların 1/5’ini alamayan parti milletvekili çıkaramayacaktır. Bu durum küçük siyasal partileri ittifaka yöneltecektir. Seçmen açısından ise seçim çevresi doğal barajı seçmeni ikincil siyasi tercihlere zorlayabilir.

Diğer taraftan 5’erli daraltılmış seçim çevrelerinin düzenlenmesi de tıpkı dar bölge de olduğu gibi “gerrymandering” uygulamalarını karşımıza çıkarabilir. Ayrıca dinamik bir nüfus artışı ve hareketliliği olan Türkiye’de her seçim dönemi seçim çevresi düzenlemelerinin hem zor hem de tartışmaları beraberinde getirmesi olasıdır.

Sonuç olarak Türkiye’nin ihtiyacı dar bölge ve daraltılmış bölge sistemleri yerine temsilde adalete hizmet edecek baraj sistemini ortadan kaldırmak öncelenmelidir. Bu kapsamda 600 milletvekilinden 500 milletvekilinin seçim çevrelerine dağıtılması 100 milletvekilinin ise alınan oy

oranına göre Türkiye milletvekilliğine tahsisi önem arz etmektedir. Yine makro bakışla seçim sisteminde yapılacak düzenlemeye Siyasal Partiler Kanunu’da eşlik etmelidir. Zira sadece seçim sistemi değişikliği ile seçmen ile milletvekili arasında bağın kuvvetlenmesi, lider sultasını ortadan kaldırmak mümkün değildir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tarafımca tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makaleme ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

Alkan, M. Ö. (2006). Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri, *Anayasa Yargısı Dergisi*, (23),133-165.

Araslı, O. (1989). *Seçim Sistemi Kavramı ve Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri (1876-1987)*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Atar, Y.(1990). *Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Gelişimi ve Siyasi Hayat Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Buran, H. (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Erdoğan,E.(1999). *Seçim Sistemleri ve Siyasal Sonuçları: İstikrar Temsiliyet*, http://www.urbanhobbit.net/PDF/secim_sistemleri.pdf (Erişim tarihi: 25.08.2020).

Göksel, T. ve Çınar, Y.(2017). *Yeni Anayasal Sistemde Seçim Sistemleri Simulasyonları*, Mayıs 2017,TEPAV, Politika Notu, 1-15.

Günel, E. (2005). *Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Lijphart A.(1994). *Electoral Systems and Party Systems*, Oxford University Press, Oxford, United Kingdom.

Olgun, K. (2011). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79):1-36

Özbudun, E.(1995). Seçim Sistemleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1-4):521-539.

Safi, İ. ve Kurşuncu,T. (2019). Siyasal Partizanlığın Bir Göstergesi Olarak Seçim Hileleri ve Türkiye'deki Bazı Uygulamaları, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(8):46-71.

Tuncer, E. , TESAV.2020. <https://www.haberturk.com/polemik/haber/882409-secimde-dar-ve-daraltilmis-bolge-kime-yarar>,(Erişim Tarihi:01.08.2020).

Tunç, H., Erdoğan, M., Yurtlu, F., Ölmez, G., Çıtak, H. A. (2014). *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de (Gerrymandering) Seçim Hilesi Uygulamaları*, Adalet Yayınevi, Ankara.

Türk, H. S. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, *Anayasa Yargısı Dergisi*, (23), 75–113.

Türk, H. S.(2020). (<https://www.haberturk.com/polemik/haber/882409-secimde-dar-ve-daraltilmis-bolge-kime-yarar>, (Erişim Tarihi:07.08.2020).

Ünlükaplan, İ. (2003). 1950 Sonrası Türkiye'de Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Bireysel Tercihlerin Kolektif Tercihlere Yansımaları Açısından İncelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11): 45-60.

Yıldız, A.(2018). Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Milletvekili Seçim Sistemine İlişkin Bir Öneri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3): 113-153.

Yüksek Seçim Kurulu.(2020). 24 Haziran 2018 Milletvekili Seçimleri Kütahya Seçim Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/Kutahya.pdf>.(Erişim tarihi: 21.10.2020).

Yüksek Seçim Kurulu.(2020). 24 Haziran 2018 Milletvekili Seçimleri Ankara 1. Bölge Sonuçları, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/Ankara1.pdf>(Erişim tarihi: 22.10.2020).

Öğrenme Yönetim Sistemi Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi

Tayfun YÖRÜK, Nuray AKAR, Hande ERDOĞAN*

Öğrenme Yönetim Sistemi Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi

Özet

Araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin öğrenme yönetim sistemi kullanımlarını etkileyen faktörlerin incelenmesidir. Bu kapsamda, araştırmaya bir kamu üniversitesinin ön lisans ve lisans programlarının birinci sınıf müfredatlarında zorunlu ders olarak yer alan ve öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla sunulan İngilizce I ve/veya İngilizce II derslerini en az bir dönem almış olan 211 öğrenci katılmıştır. Araştırma verileri, yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Yapılan yol analizi sonucunda, ders içeriği kalitesi ve kullanıcı arayüz tasarımı boyutlarının; algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanışlılık ve algılanan keyif boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin bulunduğu saptanmıştır. Araştırmada önerilen genişletilmiş teknoloji kabul modeli kendi boyutları içinde değerlendirildiğinde ise algılanan keyif boyutunun, kullanma niyeti boyutunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Yönetim Sistemi, Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli, Yapısal Eşitlik Modeli, Uzaktan Eğitim, Yükseköğretim

An Analysis of the Factors Affecting Use of Learning Management System in the Framework of Extended Technology Acceptance Model with Structural Equation Model

Abstract

The aim of the study is to examine the factors affecting the use of learning management system by university students. In this context, 211 students who have taken English I and / or English II courses, which are compulsory courses in the first year curricula of associate and undergraduate programs of a public university and offered through the learning management system, participated in the study. The research data were analyzed with the structural equation model. As a result of the path analysis, it has been determined that "course content quality" and "user interface design" dimensions have statistically significant effects on "perceived ease of use", "perceived usefulness" and "perceived enjoyment" dimensions. When the extended technology acceptance model proposed in the study was evaluated within its own dimensions, it was determined that the "perceived enjoyment" dimension was a significant predictor of the "intent to use" dimension.

Keywords: Learning Management System, Extended Technology Acceptance Model, Structural Equation Model, Distance Education, Higher Education,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Mevcut yollarla yapılan işlerin, yeni enformasyon tabanlarıyla yapılmasını sağlayan yıkıcı inovasyonlar (Bilge, 2017) sonucunda; bilgi, iletişim ve web tabanlı teknolojilerin eğitimde uygulanma eğilimleri artmış ve öğrenmenin sürekliliğini sağlamak için uzaktan eğitim ön plana

* Tayfun YÖRÜK, Doktor Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, tayfun@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4900-5705; Nuray AKAR (Sorumlu Yazar), Doktor Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nurayyapici@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-2444-1233; Hande ERDOĞAN, Doktor Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, handeerdogan@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-0638-4853.

çıkıştır. Günümüzde küresel çapta yaşanan pandemi de aslında önemi bilinen, ancak yaygın bir biçimde kullanılmayan çevrimiçi öğrenme ihtiyacını ciddi olarak hissettirmiş ve öğrenme yönetim sisteminin yaygın olarak benimsenmesi ve yayılması gereksinimini ortaya koymuştur. Öğrenme yönetim sistemi temel olarak, kuruluşların öğrenme materyallerini bilgisayar ağı teknolojilerini kullanarak sunmaları, kullanıcıların aktif öğrenmelerini desteklemek için web tabanlı iletişimi kullanmaları ve herkesin her zaman ve her yerde eğitime ulaşması olarak tanımlanabilmektedir. Bu sistemler, dünyanın her yerinden kullanıcıların bir dizi öğrenme aracına erişmesini sağlamak için internet, intranet, ekstranet vb. kullanarak e-posta, çevrimiçi tartışmalar, forumlar, çevrimiçi sınavlar, ödevler ve ses, video ve metin ortamları gibi öğretim materyalleri gibi araçlar sunan (Eraslan Yalçın, 2018) e-öğrenme platformları sağlamaktadır (Cheng, 2012). Öğrenme yönetim sistemlerine yönelik eğilimin özellikle son yıllarda artış göstermesinin temelinde yazılım ve programlamadaki teknolojik ilerlemeler, internet erişiminin artışı, paydaşlardan ve alternatif eğitim kaynaklarından gelen rekabetçi baskılar, erken benimseyenlerin olumlu deneyimleri gibi nedenler yatmaktadır (Arbaugh, 2000). Teknolojinin bu amaçla kullanılmasıyla eğitimler hem esnek olabilmekte, hem de yer ve zamandan bağımsız olarak gerçekleştirilebilmektedir (Arbaugh, 2000; Park, Son ve Kim, 2012). Böylece öğrenciler zaman ve yer baskısı olmadan eğitimlere katılabilmekte ve herhangi bir kesintiye maruz kalma endişesi yaşamamaktadırlar. Üstelik bu eğitimlere gerektiğinde tekrar ulaşabilmekte ve hatta isterlerse bu eğitimleri kendi cihazlarına indirebilmektedirler (Eraslan Yalçın, 2018). Tüm bunların bilincinde olan kurum ve kuruluşlar, mevcut kaynaklarını geleneksel sınıf ortamındaki eğitim anlayışının sınırlarını aşarak zaman, mesafe ve alan engellerini ortadan kaldırdığını fark ettikleri bu tür eğitim kanallarına yönlendirip öğrenme yönetim sistemlerini kullanarak eğitim almak isteyenlere bilgi edinme ve özümseme erişimi sağlamayı tercih etmektedirler (Cheng, 2012). Çünkü öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla uzaktan eğitim alan kullanıcılar geleneksel sınıf ortamında olduğu gibi kendilerini çoğunluğa kabul ettirme, tanınma gibi kaygılardan arınarak daha yaratıcı ve daha bireysel olma imkânına erişebilmekte ve dersin eğitimcisi ile e-mail, tartışma panosu (Eraslan Yalçın, 2018) gibi araçlarla daha kolay iletişime girebilmektedirler.

Öğrenme yönetim sistemi, bilgisayarlı bir web tarayıcısı veya mobil cihazlı bir uygulama aracılığıyla herhangi bir zaman ve yer kısıtlaması olmaksızın kullanılabilen yıkıcı bir teknolojidir. Bu sistemle eğitimciler, kullanıcıların öğrenme amaçlı ihtiyaç duyabilecekleri her türlü aracı kullanarak eğitim ortamını yönetebilmektedirler. Öğrenme yönetim sistemi yardımıyla son kullanıcılar, hem eğitim araçlarına rahatlıkla ulaşabilmekte hem de diğer katılımcılar ve öğretmenlerle iletişim kurabilmekte ve eğitimcilerle katılımcılar eşanlı olarak çok sayıda eğitim ile ilişki içinde olabilmektedirler (Eraslan Yalçın, 2018). Faydalarının yanı sıra öğrenme yönetim sistemi ile ilgili eleştiri ve endişeler de söz konusudur. Bunların başında dersleri geliştirme ve ders alma konusunda zaman ve işgücü yoğunluğu, yüz yüze etkileşim eksikliği ve geleneksel sınıf temelli derslere göre karşılaştırıldığında kaliteyle ilgili şüphe içermesi gibi hususlar gelmektedir (Arbaugh, 2000). Tüm bu dezavantaj gibi görünen koşullara rağmen, etkin ve etkili bir öğrenme yönetim sistemi ile geleneksel sınıf ortamlarına potansiyel bir alternatif olarak başarıya ulaşabileceği de bir gerçektir. Çünkü öğrenme yönetim sistemi; kullanıcılar, dersler ve içerik hakkında bilgi depolama, öğrenme ortamını tasarlama ve yönetme, öğrencilerin performansını izleme ve öğrenme materyallerini sağlama açısından destekleyici bir eğitim teknolojisidir (Eraslan Yalçın, 2018). Dahası, geleneksel eğitimle

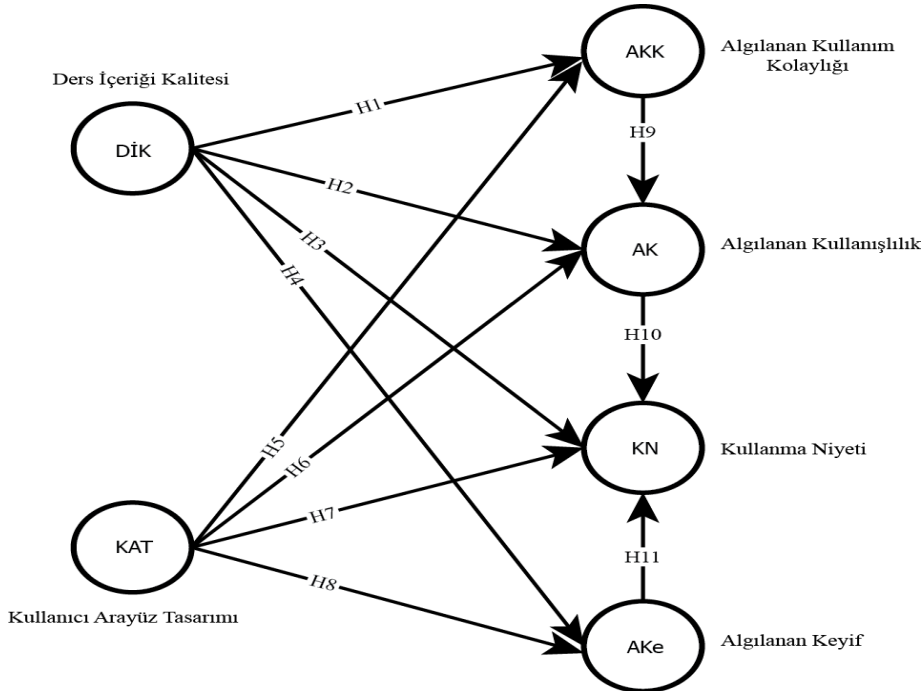
yüksek öğrenime erişemeyecek birçok öğrenciye yeni fırsatlar sunması nedeniyle bir yıkıcı teknoloji (Yamagata-Lynch, Cowan ve Luetkehans, 2015) olarak bu başarıya ulaşmada kilit önem taşımaktadır.

Öğrenme yönetim sistemi aslında yeni bir konu olmamakla birlikte, önemi gün geçtikçe daha da artma eğilimi içindedir. Örneğin; Arbaugh'un (2000) araştırmasında, 1999 yılında bile ABD'de dört yıllık eğitim veren 3200 kolej ve lisansüstü kurumun üçte ikisinin uzaktan eğitimi tercih ettiği belirtilmiştir. Yapılan araştırmalar ve öngörüler, öğrenim yönetim sistemlerinin gün geçtikçe kullanımının artacağı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu pazarın 2021'de 15,72 milyar doların üzerinde olması beklenmektedir. Global Fortune 500 şirketlerinin %41,7'sinin artık eğitim teknolojisi kullandıkları bilinmektedir. 2019'da tüm üniversite derslerinin yarısına yakınının öğrenme yönetim sistemine dayalı olacağı öngörülmüştür. Bu sistemlerin, bilgi ve beceri edinme şekline bakış açısını değiştirdiği ve daha da değiştireceği bilinmektedir. Bu nedenle, uzaktan eğitimi sistematik olarak uygulamak ve yönetmek için öğrenme yönetim sistemlerine artan bir talep söz konusudur (elearningindustry.com). Ancak tıpkı diğer tüm yenilikler gibi enformasyon teknolojileri de kullanıcıların performansını artırmayı amaçlamalarına rağmen benimsenmeme, kabul görmeme ve kullanılmama riski ile karşı karşıya kalmaktadır (Davis, 1989; Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989). Enformasyon sistemleri temeline dayanan yeniliklerin verimliliğe katkı sağlama potansiyeli göz önüne alınarak, bu değişimlere yönelik sergilenen önyargılı tavrın kırılabilmesi adına birçok araştırma yapılmıştır (Davis, 1989). Yapılan araştırmalar; bireylerin teknoloji kullanımına gösterdikleri direncin anlaşılabilmesi için teknolojik altyapı değişimlerinin değerlendirilmesi, kullanıcıların bu değişimlere nasıl yanıt vereceğinin tahmin edilmesi, sistemlerin yapısının ve uygulandıkları süreçlerin değiştirilerek kullanıcı kabulünün geliştirilmesi gibi konulara odaklanmıştır (Davis vd., 1989). Bu araştırmalardan en dikkat çeken, Davis'in (1985) Teknoloji Kabul Modeli'dir. Söz konusu model, sosyal psikolojide yaygın bir biçimde araştırılmış olan ve farklı alanlarda insan davranışlarını tahmin etmek ve açıklamak için kullanılan Mantıklı Eylem Teorisi'nden uyarlanmıştır. Bu çerçevede, Teknoloji Kabul Modeli; bir teknolojiye yönelik inanç ve tutumların, teknolojinin kabul edilip edilmeyeceğinin temel belirleyicileri olduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir ifadeyle, teknoloji kullanım davranışını açıklamak için geliştirilmiş olan bu model; algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı ile kullanıcıların tutumları, niyetleri ve teknolojiyi gerçekten benimseme davranışları arasındaki nedensel bağlantıları belirlemeyi amaçlamaktadır (Cheng, 2012; Davis vd., 1989; Park vd., 2012). Bu çalışmada da Teknoloji Kabul Modeli temelinde, üniversite öğrencilerinin öğrenme yönetim sistemi kullanımlarını etkileyen faktörler araştırılmıştır.

2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Davis'in (1985) Teknoloji Kabul Modeli, bireysel düzeyde teknoloji kabulünü araştıran ve yaygın olarak kullanılan köklü bir modeldir (Adams, Nelson ve Todd, 1992; Lee, Kozar ve Larsen, 2003; Venkatesh, 2000; Venkatesh ve Davis, 2000). Ancak zaman içinde diğer araştırmacılar tarafından farklı değişkenler eklenip genişletilerek veya enformasyon teknolojilerinin kullanımına ilişkin diğer modellerle birleştirilerek açıklama düzeyinin artırılması gerektiği yönünde eleştirilmiştir (Agarwal ve Prasad, 1998; Hu, Chau, Sheng ve Tam, 1999; Joshi, 2005; Legris, Ingham ve Collette, 2003; Lu,

Yu, Liu ve Yao, 2003; Mathieson, 1991). Teknoloji Kabul Modeli 2 ya da diğer adıyla Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli (Venkatesh ve Davis, 2000), Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi (Venkatesh, Morris ve Davis, 2003) ile Teknoloji Kabul Modeli 3 (Venkatesh ve Bala, 2008) bu doğrultuda geliştirilmiş modeller olarak ortaya konmuştur. Diğer taraftan, enformasyon teknolojilerinin kabulünün tek başına sistem performansını değerlendirmek için yeterli olmaması nedeniyle DeLone ve McLean'ın (1992) Enformasyon Sistemleri Başarı Modeli gibi farklı modeller de geliştirilmiştir. Enformasyon teknolojilerinde zaman içinde meydana gelen değişikliklerle birlikte sistem etkinliğinin ölçülmesi ile ilgili de güncellemeler yapılması ihtiyacı doğmuş ve DeLone ve McLean (2002) tarafından mevcut model üzerinde iyileştirmeler yapılarak Yenilenen Enformasyon Sistemleri Başarı Modeli ortaya konmuştur. Bu çerçevede, öğrenme yönetim sisteminin kabulünü inceleyen araştırmalarda da büyük ölçüde genişletilmiş ve birleştirilmiş modellere başvurulduğu görülmektedir (Al-Ammari ve Hamad, 2008; Alenezi, Abdul Karim ve Veloo, 2010; Brown, Ingram, Stothers ve Thorp, 2006; Chen, Lin, Yeh ve Lou, 2013; Cho, Cheng ve Lai, 2009; Çelik ve Sökmen, 2018; Efiloğlu Kurt, 2015; Eren ve Kaya, 2017; Lee, 2006; Ngai, Poon ve Chan, 2007; Uzun, Yıldırım ve Özden, 2013; Wu ve Gao, 2011). Bu çalışmada da benzer bir yaklaşım izlenerek ders içeriği kalitesi (DİK), kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), algılanan kullanım kolaylığı (AKK), algılanan kullanılabilirlik (AK), kullanma niyeti (KN) ve algılanan keyif (AKe) gibi altı boyuttan oluşan bir model öne sürülmüştür. Önerilen araştırma modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1. Önerilen Araştırma Modeli

Araştırma modeline dâhil edilen ders içeriği kalitesi ve kullanıcı arayüz tasarımı, öğrenme yönetim sisteminin altyapısı niteliğindeki değişkenlerdir. DeLone ve McLean'a (2003) göre bilgi, hizmet ve sistem kalitesi bir enformasyon sisteminin kullanıcı tarafından kabulünün; diğer bir ifadeyle bir enformasyon sisteminde başarının anahtar faktörleri olarak değerlendirilmektedir. Uzaktan eğitim bağlamında, bilgi kalitesinin ölçümünde sıklıkla ders içeriği kalitesi kullanılırken; sistem kalitesinin ölçümünde ise kullanıcı arayüz tasarımına başvurulmaktadır (Cheng, 2012; Freeze, Alshare, Lane ve Wen, 2010).

Ders içeriği kalitesi; ders içeriğinin doğruluğu, tutarlılığı, özgünlüğü, erişilebilirliği, tasarımı, uygunluğu, yeterliliği, geçerliliği, zenginliği, yönetilebilirliği ve güncellenebilirliği ile ilgilidir (Al-Ammari ve Hamad, 2008; Almaiah, Jalil ve Man, 2016; Cheng, 2012; Choi, Kim ve Kim, 2007; Lee, 2006; Lee, Yoon ve Lee, 2009). Öğrencilere doğru, tutarlı, etkili ve ilgi çekici içerik sunan öğrenci merkezli bir öğrenme yönetim sistemi, öğrencilerin sistemi kullanmanın kolay olduğunu hissetmelerini sağlayacaktır (Al-Ammari ve Hamad, 2008; Lee vd., 2009). Ders içeriğinin düzenli bir biçimde zenginleştirilmesi, yönetilmesi ve güncellenmesi de öğrencilere öğrenme yönetim sisteminin kullanışlı bir öğretim aracı olduğunu düşündürecek (Almaiah vd., 2016; Lee, 2006). Ayrıca ders içeriği kalitesi, öğrenme yönetim sisteminin öğrenciler tarafından kabulünde anahtar faktör niteliğindeki bilgi kalitesinin bir ölçütü olarak sistem kullanım niyeti üzerinde etki gösterecektir (Freeze vd., 2010). Diğer taraftan, öğrencilerin bilgi kalitesi ihtiyaçlarına yönelik olarak ders içeriğini yararlı bulmaları, öğrenme yönetim sistemini kullanmanın zevkli bir deneyim olduğunu düşündürerek sistem kullanımı için olumlu bakış açısı geliştirmelerini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla ders içeriği kalitesi, öğrenme yönetim sisteminden algılanan keyif üzerinde etkili olacaktır (Cheng, 2012; Choi vd., 2007). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1. Ders içeriği kalitesi (DİK), öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanım kolaylığı (AKK) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2. Ders içeriği kalitesi (DİK), öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanışlılığı (AK) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H3. Ders içeriği kalitesi (DİK), öğrenme yönetim sistemini kullanma niyeti (KN) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H4. Ders içeriği kalitesi (DİK), öğrenme yönetim sisteminden algılanan keyif (AKe) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Kullanıcı arayüz tasarımı, son kullanıcıların sistem kabulünü belirlemesi bakımından herhangi bir yazılım uygulamasının önemli bir parçasıdır (Hasan ve Ahmed, 2007; Karim ve Shukur, 2016). Menüler, simgeler, fareler ve dokunmatik ekranlar gibi kullanıcı arayüzlerinin birçok sistem özelliği, özellikle kullanılabilirliği artırmak için tasarlanmıştır (Davis vd., 1989). İyi yapılandırılmış ekran düzenleri ve açık talimatlar içeren, basit, esnek ve kullanıcı dostu arayüz tasarımına sahip bir öğrenme yönetim sistemi, öğrencilerde söz konusu sistemin kullanımının kolay olduğu algısı oluşturacaktır (Cho vd., 2009; Liu vd., 2010). Kontrol araç çubuklarına sahip iyi bir menü tasarımı da öğrenme yönetim sisteminin işlevlerini kullanışlı hâle getirerek, sistemin algılanan kullanışlılığını

artıracaktır (Davis vd., 1989). Ayrıca kullanıcı arayüz tasarımı, sistem kalitesinin bir ölçütü olarak öğrencilerin öğrenme yönetim sistemi kullanım niyeti üzerinde etki gösterecektir (Freeze vd., 2010). Diğer taraftan, kaliteli bir kullanıcı arayüz tasarımı, öğrencilerin öğrenme yönetim sistemini rahat kullanmalarını sağlayarak olumlu bir sistem deneyimi sunacak ve algılanan keyif üzerinde pozitif bir etki gösterecektir (Cheng, 2012; Choi vd., 2007). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H5. Kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanım kolaylığı (AKK) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H6. Kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanılabilirliği (AK) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H7. Kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), öğrenme yönetim sistemini kullanma niyeti (KN) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H8. Kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), öğrenme yönetim sisteminden algılanan keyif (AKE) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

Araştırma modeline dâhil edilen algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirlik, algılanan keyif ve kullanma niyeti, öğrenme yönetim sistemi kullanıcılarının algı ve niyetini yansıtan değişkenlerdir. Davis'e (1989) göre; algılanan kullanım kolaylığı, enformasyon sisteminin basit bir biçimde kullanılabilmesini ve nasıl kullanılacağına öğrenilmesi için çok çaba harcanmamasını ifade etmektedir. Algılanan kullanılabilirlik ise bireylerin bir enformasyon sistemini kullandıklarında, iş performanslarının artması yönünde sahip oldukları eğilimler ve düşünceler olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan eğitim bağlamında, bir öğrencinin söz konusu sistemle etkileşime girmesi ne kadar kolay olursa, sistemi kullanılabilir bulma olasılığı da o kadar artacaktır (Cheng, 2012; Lee, 2006; Lee vd., 2009; Liu, Chen, Sun, Wible ve Kuo, 2010). Ayrıca öğrenme yönetim sistemini kullanılabilir bularak; sistemi kullanmanın öğrenme performanslarını artırabileceğini düşünen öğrenciler, sistemi kullanma niyetinde olacaklardır (Al-Ammari ve Hamad, 2008; Alenezi vd., 2010; Brown vd., 2006; Eren ve Kaya, 2017). Davis ve arkadaşlarına (1992) göre; bir enformasyon sistemini kullanmanın, kullanımdan kaynaklanan performans sonuçlarının yanı sıra, kullanıcı tarafından başlı başına zevkli bulunmasını ifade eden algılanan keyif de öğrencilerin öğrenme yönetim sistemi kullanım niyeti üzerinde etkili olacaktır (Cheng, 2012; Zare ve Yazdanparast, 2013). Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H9. Öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanım kolaylığı (AKK), algılanan kullanılabilirlik (AK) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H10. Öğrenme yönetim sisteminin algılanan kullanılabilirliği (AKK), kullanma niyeti (KN) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

H11. Öğrenme yönetim sisteminden algılanan keyif (AKE), kullanma niyeti (KN) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir.

3. Yöntem

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel (tanımlayıcı) model kullanılmıştır. Betimsel modeller; büyük kitlelerin görüşleri hakkında bizi bilgilendirirken, araştırmaya ilişkin yorumlar üretilmesine de katkı sağlamaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008; Yıldırım ve Şimşek, 2003). Ayrıca bu model ile araştırmaya dayalı olarak “ne” sorusuna da cevap bulunabilmektedir (Eryılmaz Toksoy ve Akdeniz, 2015).

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, bir kamu üniversitesinin ön lisans ve lisans programlarının birinci sınıf müfredatlarında zorunlu ders olarak yer alan ve öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla sunulan İngilizce I ve/veya İngilizce II derslerini en az bir dönem almış olan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, söz konusu evren üzerinden tesadüfi yöntemle seçilen 211 öğrenciyi kapsamaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

<i>Değişkenler</i>	<i>Kategoriler</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	114	54
	Erkek	97	46
Öğrenim Düzeyi	1. Sınıf	192	91
	2. Sınıf	15	7
	3. Sınıf	3	1,5
	4. Sınıf	1	0,5
Lise Hazırlık Durumu	Evet	27	13
	Hayır	184	87
Dersi Alma Durumu	İlk defa	186	88
	Tekrar	25	12

3.2. Verilerin Toplanması

Veri toplama süreci, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 18.09.2020 tarih ve 193 sayılı onay kararına istinaden başlamıştır. Araştırmanın veri toplama aracı; Cheng’in (2012) çalışması temel alınarak geliştirilmiştir ve 3’ü ders içeriği kalitesi (DİK), 3’ü kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), 5’i algılanan kullanım kolaylığı (AKK), 4’ü algılanan kullanılabilirlik (AK),

3'ü kullanma niyeti (KN), 3'ü algılanan keyif (AKe) boyutuna ilişkin olmak üzere toplam 21 ifadeden oluşmaktadır. 6 boyutlu bu yapıya ilişkin ifadeler Tablo 2'de verilmiştir. Gönüllü katılım ve gizlilik esası temelinde gerçekleştirilen çevrimiçi ankette katılımcılar, söz konusu ifadeleri 5'li Likert ölçeği (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) üzerinden değerlendirmişlerdir.

Tablo 2. Veri Toplama Aracına İlişkin Boyut ve İfadeler

<i>İfade No</i>	<i>Boyut</i>	<i>İfade</i>
1	Ders İçeriği Kalitesi (DİK)	Öğrenme yönetim sistemi bana yeterli öğrenme içeriği sağlamaktadır.
2		Öğrenme yönetim sistemi genellikle dersle ilgili güncel bilgileri içermektedir.
3		Öğrenme yönetim sistemi ihtiyacım olan öğrenme içeriğini sunmaktadır.
4		Öğrenme yönetim sisteminde ekran yerleşimi kullanıcı dostudur.
5	Kullanıcı Arayüz Tasarımı (KAT)	Öğrenme yönetim sisteminde ekran yerleşimi iyi yapılandırılmıştır.
6		Genel olarak öğrenme yönetim sisteminin kullanıcı arayüz tasarımı tatmin edicidir.
7		Benim için öğrenme yönetim sistemini kullanmayı öğrenmek kolaydı.
8		Öğrenme yönetim sistemi üzerinde yapmak istediğimi kolaylıkla yapabiliyorum.
9	Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)	Öğrenme yönetim sistemi ile etkileşimim açık ve anlaşılır bir biçimdeydi.
10		Öğrenme yönetim sisteminde becerikli hâle gelmek benim için kolaydı.
11		Genel olarak öğrenme yönetim sistemini kullanmak kolaydır.
12		Öğrenme yönetim sistemini kullanmak öğrenme performansımı artırmaktadır.
13	Algılanan Kullanışlılık (AK)	Öğrenme yönetim sistemini kullanmak öğrenme etkililiğimi artırmaktadır.
14		Öğrenme yönetim sistemini kullanmak bana öğrenme üzerinde daha fazla kontrol imkânı sağlar.
15		Öğrenme yönetim sistemini öğrenmem için kullanışlı buluyorum.

<i>İfade No</i>	<i>Boyut</i>	<i>İfade</i>
16		Öğrenme yönetim sistemi ile bir başka ders alma şansım olsaydı bunu memnuniyetle karşılardım.
17	Kullanma Niyeti (KN)	Gelecekte öğrenme yönetim sistemini sıklıkla kullanmak isterim.
18		Başkalarına öğrenme yönetim sistemini kullanmasını şiddetle tavsiye ederim.
19		Öğrenme yönetim sistemini kullanmayı keyifli buluyorum.
20	Algılanan Keyif (AKe)	Fiilen öğrenme yönetim sistemini kullanma süreci keyif vericidir.
21		Derste öğrenme yönetim sistemi kullanmak öğrenmeyi eğlenceli hâle getirmektedir.

Kaynak: Cheng, 2012, s.372-373'ten uyarlanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmada, üniversite öğrencilerinin öğrenme yönetim sistemi kullanımını etkileyen faktörler arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Araştırma verilerinin istatistiksel çözümlenmeleri için SPSS 18.0 (The Statistical Packet for The Social Sciences), Microsoft Office Excel 2016 ve AMOS 24.0 paket programları kullanılmıştır. Faktör yükleri, örneklem sayısının yeterliliği ve araştırmanın geçerliliği ile güvenilirliği SPSS aracılığıyla hesaplanmıştır. Boyutlar arasındaki ilişkiler ve önerilen modelin uyumu ise AMOS yardımıyla araştırılmıştır. Tüm istatistiksel analizlerin değerlendirilmesinde önemlilik düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

4. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçüm modelinin güvenilirliği Cronbach alfa katsayısı kullanılarak test edilmiştir. Bu katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almakta olup ölçüm modelinin iç tutarlılığını hesaplamak için kullanılmaktadır. İç tutarlılık, ölçme aracı yer alan ifadelerin ne derecede aynı kavram veya boyutları ölçtüğünü açıklamaktadır (Tavakol ve Dennick, 2011). Araştırmada yer alan ifadelerin hangi boyutları ölçtüğü bilindiği için tekrar açıklayıcı faktör analizi uygulanmamış, boyutların doğrulayıcı faktör analizi ile geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Tablo 3, araştırma modeline ilişkin boyutların Cronbach alfa değerleri ile ifade sayılarını göstermektedir.

Tablo 3. Araştırma Modeline İlişkin Boyutların Cronbach Alfa Değerleri ile İfade Sayıları

<i>Boyut</i>	<i>Cronbach alfa</i>	<i>İfade Sayısı</i>
Ders İçeriği Kalitesi (DİK)	0,873	3
Kullanıcı Arayüz Tasarımı (KAT)	0,873	3
Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)	0,915	5
Algılanan Kullanışlılık (AK)	0,947	4
Kullanma Niyeti (KN)	0,949	3
Algılanan Keyif (AKe)	0,945	3

Tabloda yer alan katsayılar incelendiğinde Cronbach alfa katsayılarının 0,87-0,95 aralığında değiştiği görülmektedir. Cronbach alfa katsayısının 0,80-1,00 değerleri arasında olması ifadelerin birbirleri ile tutarlı olduğunun, diğer bir ifadeyle aynı özelliği ölçen ifadeler olduğunun bir göstergesidir (Yıldız ve Uzunsakal, 2018).

Araştırmanın bulguları üzerinde gerçekleştirilen ilk işlem doğrulayıcı faktör analizi olmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen bulgular, ölçüm modelinin geçerliliği ve güvenilirliği için gerekli bilgiyi sağlamaktadır. Öncelikle boyutların güvenilirliğini test etmek için boyutlarda yer alan ifadelerin çoklu korelasyon katsayıları (SMC) ve her boyut için kompozit güvenilirlik (CR) ile ortalama açıklanan varyans (AVE) hesaplanmıştır. Tablo 4'te detaylı biçimde sunulan bulgulardan da görüleceği üzere ifadelerin SMC değerleri 0,5'in üzerindedir. Bu da ifadelerin iyi bir güvenilirlik seviyesinde olduğunu göstermektedir (Holmes-Smith, 2001). Ayrıca CR ve AVE değerlerinin sırasıyla 0,5 ve 0,7'nin üzerinde olması da boyutların hem güvenilirliğinin yüksekliğini hem de iç tutarlılığını ortaya koymaktadır (Nunnally, 1978). Yakınsama geçerliliği için ise t-Değerleri incelenmiştir. Her bir ifadenin t-Değeri 1,96'dan büyük olduğu için her ifadenin ait olduğu boyutu anlamlı bir şekilde açıkladığı belirtilebilir (Anderson ve Gerbing, 1988).

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

<i>Boyut</i>	<i>Standardize</i>				
	<i>t-Değeri</i>	<i>Edilmiş</i>	<i>SMC</i>	<i>CR</i>	<i>AVE</i>
<i>İfade</i>		<i>Yük</i>			
DİK				0,866	0,774
DİK1	-	0,885	0,784		
DİK2	13,273	0,740	0,548		
DİK3	18,288	0,883	0,780		

<i>Boyut</i>	<i>Standardize</i>				
	<i>t-Değeri</i>	<i>Edilmiş</i>	<i>SMC</i>	<i>CR</i>	
<i>İfade</i>		<i>Yük</i>		<i>AVE</i>	
KAT				0,903	0,709
KAT1	-	0,841	0,707		
KAT2	15,895	0,907	0,822		
KAT3	13,109	0,773	0,597		
AKK				0,923	0,691
AKK1	-	0,804	0,646		
AKK2	14,656	0,871	0,758		
AKK3	12,253	0,765	0,586		
AKK4	14,533	0,864	0,747		
AKK5	13,563	0,819	0,671		
AK				0,944	0,828
AK1	-	0,940	0,883		
AK2	32,814	0,977	0,954		
AK3	19,07	0,831	0,691		
AK4	21,999	0,886	0,785		
KN				0,924	0,864
KN1	-	0,883	0,780		
KN2	22,353	0,944	0,891		
KN3	23,153	0,959	0,919		
AKe				0,932	0,853
AKe1	-	0,907	0,823		
AKe2	22,747	0,926	0,857		
AKe3	23,727	0,938	0,879		

Tablo 5'te ise boyutlara ait ortalama açıklanan varyansların, boyutlar arasındaki korelasyon korelasyonlarından büyük olduğu görülmektedir. Bu durum boyutlar arasında ilişki olmadığını, boyutların ayrıntı olduğunu ortaya koymaktadır (Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 5. Boyutlara İlişkin Ortalama Açıklanan Varyans ve Boyutlar Arası Korelasyon Karelere

Boyutlar	DİK	KAT	AK	AKe	AKK	KN
DİK	0,774					
KAT	0,453	0,709				
AK	0,767	0,372	0,828			
AKe	0,753	0,366	0,819	0,853		
AKK	0,402	0,44	0,375	0,403	0,682	
KN	0,53	0,331	0,557	0,645	0,393	0,864

Ölçüm modelinin uyumu için GFI (Goodness of fit index), NFI (Normed fit index), RMR (Root mean square residual), RMSEA (Root mean square error of approximation), CFI (Comparative fit index) ve Ki-Kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) değerleri analiz edilmiş ve Tablo 6'da sunulmuştur. Karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmak için ilgili temel göstergelerin kabul gören değerlerine Tablo 6'da parantez içinde yer verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, ölçüm modelinin söz konusu referans değerleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Ölçüm Modeline İlişkin Uyum Değerleri

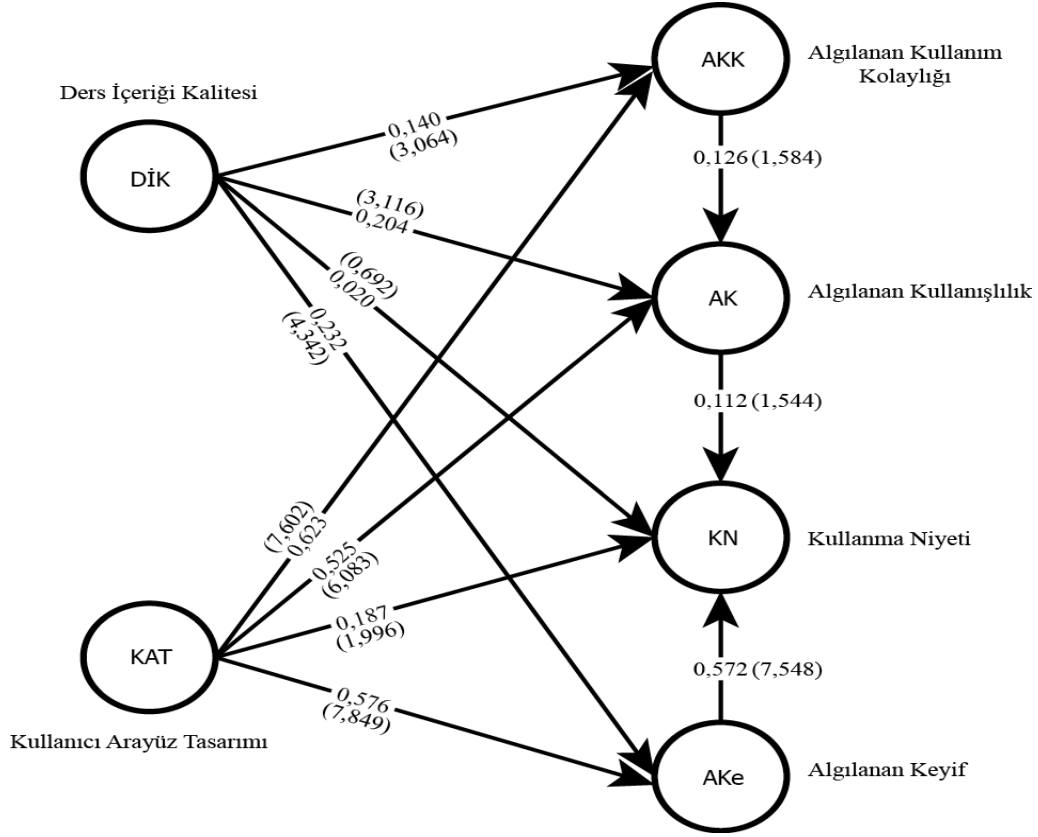
	χ^2/df	RMSEA	RMR	GFI	CFI	NFI
	(<3,00)	(<0,08)	(<0,05)	(>0,90)	(>0,90)	(>0,90)
Ölçüm Modeli Uyum Değerleri	1,07	0,02	0,037	0,934	0,998	0,966

Tablo 7'de ise yapısal eşitlik modeline ilişkin uyum değerleri yer almaktadır. Referans değerleri ile yapılan karşılaştırma, önerilen araştırma modelinin verilerle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Uyum Değerleri

	χ^2/df (<3,00)	RMSEA (<0,08)	RMR (<0,05)	GFI (>0,90)	CFI (>0,90)	NFI (>0,90)
Araştırma Modeli Uyum Değerleri	1,04	0,01	0,036	0,935	0,998	0,967

Hipotez testi aşamasında, yapısal eşitlik modelinin yol analizi yöntemi kullanılmıştır. Önerilen araştırma modeline ait standardize edilmiş yol katsayıları ve t-Değerleri Şekil 2'de sunulmuştur. İncelemeyi kolaylaştırmak için t-Değerleri parantez içinde verilmiştir. Yapılan yol analizi sonucunda, ders içeriği kalitesi (DİK) boyutunun; algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ($\beta=0,140$; $p<0,05$), algılanan kullanılabilirlik (AK) ($\beta=0,204$; $p<0,05$) ve algılanan keyif (AKe) ($\beta=0,232$; $p<0,05$) boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin bulunduğu saptanmıştır. Ancak kullanma niyeti (KN) ($\beta=0,020$; $p>0,05$) boyutu üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla H1, H2 ve H4 hipotezleri kabul edilirken; H3 hipotezi reddedilmiştir. Diğer taraftan, kullanıcı arayüz tasarımı (KAT) boyutunun; algılanan kullanım kolaylığı (AKK) ($\beta=0,623$; $p<0,05$), algılanan kullanılabilirlik (AK) ($\beta=0,525$; $p<0,05$), algılanan keyif (AKe) ($\beta=0,576$; $p<0,05$) ve kullanma niyeti (KN) ($\beta=0,187$; $p<0,05$) boyutlarının tamamı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle H5, H6, H7 ve H8 hipotezleri kanıtlanmıştır. Araştırmada önerilen genişletilmiş teknoloji kabul modeli kendi boyutları içinde değerlendirildiğinde ise algılanan kullanım kolaylığı (AKK) boyutunun, algılanan kullanılabilirlik (AK) ($\beta=0,126$; $p>0,05$) boyutu üzerinde ve algılanan kullanılabilirlik (AK) boyutunun, kullanma niyeti (KN) ($\beta=0,112$; $p>0,05$) boyutu üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, H9 ve H10 hipotezlerinin desteklenmediği görülmüştür. Algılanan keyif (AKe) boyutunun ise kullanma niyeti (KN) ($\beta=0,572$; $p<0,05$) boyutunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla H11 hipotezi kabul edilmiştir.

Şekil 2. Önerilen Araştırma Modeline İlişkin Standardize Edilmiş Yol Katsayıları ve t-Değerleri

5. Sonuç

Yaşamın her alanında etkin bir biçimde kullanılan enformasyon teknolojilerinin, eğitim alanıyla da öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla bütünleştirildiği görülmektedir. Öğrenmede esneklik ve süreklilik sağlayan bu sistemin önemi ve gerekliliği, özellikle Covid-19 salgını ile karşı karşıya kaldığımız şu dönemde tekrar gündeme gelmiştir. Bulaşıcılığı yüksek olan bu virüse karşı insanların birbirleriyle olan iletişimlerinin sınırlandırılarak hastalığın bulaşma olasılığının en aza indirilmesi, küresel düzeyde salgınla mücadele kapsamında alınan önlemler arasında ilk sıralarda yer almıştır. Bu doğrultuda, neredeyse tüm dünyada aniden ve zorunlu olarak yüz yüze eğitime ara verilmiş ve hızlı bir uyum gereksinimi ile birlikte uzaktan eğitim gündeme alınmıştır. Kullanıcıların enformasyon sistemleri temeline dayanan yıkıcı yeniliklere uyum sağlayarak benimseme ve kabul davranışı sergilemeleri, söz konusu yeni teknolojilerin yaygınlaşması hususunda belirleyici olmaktadır. Bu

kapsamda, öğrenme yönetim sistemi kullanımının nasıl yaygınlaştırılabileceğinin de çeşitli araştırmalara konu olduğu görülmektedir.

Mevcut araştırmada da yükseköğretim bağlamında öğrencilerin bakış açılarına dayanılarak, öğrenme yönetim sistemi kullanımını etkileyen faktörler incelenmiştir. Bu çerçevede, genişletilmiş teknoloji kabul modeli temel alınmıştır. Araştırmaya bir kamu üniversitesinin ön lisans ve lisans programlarının birinci sınıf müfredatlarında zorunlu ders olarak yer alan ve öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla sunulan İngilizce I ve/veya İngilizce II derslerini en az bir dönem almış olan 211 öğrenci katılmıştır. Önerilen araştırma modeli; ders içeriği kalitesi (DİK), kullanıcı arayüz tasarımı (KAT), algılanan kullanım kolaylığı (AKK), algılanan kullanılabilirlik (AK), kullanma niyeti (KN) ve algılanan keyif (AKe) boyutlarını içermektedir. Söz konusu altı boyut arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Yapılan yol analizi sonucunda, ders içeriği kalitesinin (DİK); algılanan kullanım kolaylığı (AKK), algılanan kullanılabilirlik (AK) ve algılanan keyif (AKe) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin yeterli, güncel ve ihtiyaç duydukları içeriği sağlayan bir öğrenme yönetim sistemini kullanmanın daha kolay olduğunu algıladıkları, böyle bir sistemi kullanışlı ve keyifli buldukları görülmüştür. Bu bulgu, konuya ilişkin daha önce yapılan araştırmaların (örneğin, Al-Ammari ve Hamad, 2008; Almaiah vd., 2016; Cheng, 2012; Lee, 2006; Lee vd., 2009) sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. Kullanıcı arayüz tasarımının (KAT) ise algılanan kullanım kolaylığı (AKK), algılanan kullanılabilirlik (AK), kullanma niyeti (KN) ve algılanan keyif (AKe) üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda, öğrencilerin ekran yerleşimi iyi yapılandırılmış, kullanıcı dostu ve genel olarak tatmin edici arayüz tasarımına sahip olan bir öğrenme yönetim sistemini kullanımı kolay, kullanışlı ve keyifli olarak algılandıkları ve böyle bir sistemi kullanma niyeti taşıdıkları tespit edilmiştir. Söz konusu bulgu, diğer araştırmaların (örneğin, Cho vd., 2009; Choi vd., 2007; Davis vd., 1989; Freeze vd., 2010; Liu vd., 2010) bulgularıyla örtüşmektedir. Ayrıca, araştırmada önerilen genişletilmiş teknoloji kabul modeli kendi boyutları içinde değerlendirildiğinde; algılanan keyif (AKe) boyutunun, kullanma niyeti (KN) boyutunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Zare ve Yazdanparast'ın (2013), üniversite öğrencilerinin enformasyon teknolojilerini kullanma niyetlerini etkileyen faktörler üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada da teknolojinin kullanımından algılanan keyif ile teknolojiyi kullanma niyeti arasında doğrudan bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; mevcut araştırmada, kullanıcılar tarafından sistemin kullanıcı dostu olarak algılanabilmesi, kullanışlı bulunması ve sistemle etkileşim esnasında kullanıcıların keyifli vakit geçirebilmeleri için öğrenme yönetim sisteminin tasarlanmasında dikkat edilmesi gereken temel faktörlerin sunulan dersin içeriğinin kalitesi ve kullanıcı arayüz tasarımı olduğu öne çıkmıştır. Bu doğrultuda, sistem kullanımını artırabilmek için öğrenme yönetim sisteminin tasarımcılarına ve uygulayıcılarına sistemi tasarlarken özellikle söz konusu iki temel boyutu göz önünde bulundurmaları önerilebilir.

Uzaktan eğitimin benimsenmesine ve yaygınlaştırılmasına ilişkin araştırmalara, üniversite öğrencilerinin öğrenme yönetim sistemi kullanımlarını etkileyen faktörler hususunda katkı sağlayan bu çalışma çeşitli kısıtlara sahiptir. Öncelikle bu araştırmanın, Türkiye'deki bir kamu üniversitesi

örneği ile sınırlı olduğu söylenebilir. Araştırma verileri, söz konusu yükseköğretim kurumunun içinde bulunduğu bağlamsal koşullar altında elde edilmiştir. Araştırmada, bu kurum bünyesinde kullanılan öğrenme yönetim sistemi (Advancity Learning Management System-ALMS) temel alınmıştır. Araştırmanın evreni, zorunlu ders olarak öğrenme yönetim sistemi aracılığıyla sunulan yabancı dil derslerini alan öğrencileri kapsamaktadır. Çalışma, önerilen araştırma modelinde yer alan değişkenlerle sınırlıdır. Konuya ilişkin daha sonraki çalışmalarda, araştırma modeline farklı değişkenler eklenerek farklı üniversitelerde, farklı öğrenme yönetim sistemleri üzerinde, farklı ülke örnekleri ile test edilebilir. Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitimi kabulleri, öğrenme yönetim sistemini gönüllü-zorunlu kullanım durumları karşılaştırılarak incelenebilir. Ayrıca öğrenme yönetim sistemi kullanımına ilişkin tutumların zaman içindeki değişimini açığa çıkaracak araştırma tasarımları yapılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu için Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı'ndan (18.09.2020 tarih ve 193 sayılı) etik kurul onayı alınmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. Yazar (%34), 2. Yazar (%34) ve 3. Yazar (%32).

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adams, D. A., Nelson, R. R. ve Todd, P. A. (1992). Perceived usefulness, ease of use, and usage of information technology: A replication. *MIS Quarterly*, 16(2), 227-247.
- Agarwal, R. ve Prasad, J. (1998). A conceptual and operational definition of personal innovativeness in the domain of information technology. *Information Systems Research*, 9(2), 204-215.
- Al-Ammari, J. ve Hamad, S. (2008). Factors influencing the adoption of e-learning at UOB (University of Bahrain): *Proceedings of the Second International Conference and Exhibition for the Zain E-Learning Center, Manama, Bahrain, 28- 30 April*.
- Alenezi, A. R., Abdul Karim, A. M. ve Veloo, A. (2010). An empirical investigation into the role of enjoyment, computer anxiety, computer self-efficacy and internet experience in influencing the students' intention to use e-learning: A case study from Saudi Arabian governmental universities. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 9(4), 22-34.
- Almaiah, M. A., Jalil, M. A. ve Man, M. (2016). Extending the TAM to examine the effects of quality features on mobile learning acceptance. *Journal of Computers in Education*, 3(4), 453-485.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modelling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103, 411-423.
- Arbaugh, J.B. (2000). Virtual classroom characteristics and student satisfaction with Internet-based MBA. *Journal of Management Education*, 24(1), 32-54.
- Bilge, B. (2017). Yıkıcı teknolojilerin belirlenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 18(1), 57-83.

- Brown, I., Ingram, L., Stothers, R. ve Thorp, S. (2006). The role of learning styles in the acceptance of web-based learning tools. *Proceedings of the 36th Annual Conference of the Southern African Computer Lecturers Association SACLA2006*, 1(1),189-200.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Chen, Y.- C., Lin, Y.- C., Yeh, R. C. ve Lou, S.- J. (2013). Examining factors affecting colleague students' intention to use web-based instruction systems: Towards an integrated model. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 12(2), 111-121.
- Cheng, Y.- M. (2012). Effects of quality antecedents on e-learning acceptance. *Internet Research*, 22(3), 361-390.
- Cho, V., Cheng, T. C. E. ve Lai, W. M. J. (2009). The role of perceived user-interface design in continued usage intention of self-paced e-learning Tools. *Computers&Education*, 53(2), 216-227.
- Choi, D. H., Kim, J. ve Kim, S. H. (2007). ERP training with a web-based electronic learning system: The flow theory perspective. *International Journal of Human-Computer Studies*, 65(3), 223-243.
- Çelik, K. ve Sökmen, A. (2018). Uzaktan eğitime devam etme niyetinin anlaşılması: Genişletilmiş teknoloji kabul modeli. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1-23.
- Davis, F. D. (1985). A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results. Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology,
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P.R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111-32.
- DeLone W. H. ve McLean, E. R. (2003). The DeLone and McLean model of information systems success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9-30.
- DeLone, W. H. ve McLean, E. R. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information Systems Research*, 3(1), 60-95.
- DeLone, W. H. ve McLean, E. R. (2002). Information systems success revisited. *Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences*,1-11.
- Efiloğlu Kurt, Ö. (2015). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime bakış açılarının teknoloji kabul modeli ve bilgi sistemleri başarı modeli entegrasyonu ile belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 223-234.
- Eraslan Yalçın, M. (2018). Students' Acceptance of and Intention to Use Learning Management Systems Using Extended TAM. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri, İstanbul.
- Eren, A. ve Kaya, M. D. (2017). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim sistemine bakış açılarının teknoloji kabul modeli ile incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(35), 203-222.

- Eryılmaz Toksoy, S. ve Akdeniz, A. R. (2015). Determining student difficulties in solving problems related to force and motion units via hint cards. *Eğitim ve Bilim*, 40(180), 343-362.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50.
- Freeze, R. D., Alshare, K. A., Lane, P. L. ve Wen, H. J. (2010). IS success model in e-learning context based on students' perceptions. *Journal of Information Systems Education*, 21(1), 173-184.
- Hasan, B. ve Ahmed, M. U. (2007). Effects of interface style on user perceptions and behavioral intention to use computer systems. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 3025-3037.
- Holmes-Smith, P. (2001). *Introduction to Structural Equation Modeling Using LISREL*. ACSPRI Winter Training Program, Perth. <https://elearningindustry.com/the-20-best-learning-management-systems>, Erişim Tarihi: 25.04.2020
- Hu, P. J., Chau, P. Y. K., Sheng, O. R. L. ve Tam, K. Y. (1999). Examining the technology acceptance model using physician acceptance of telemedicine technology. *Journal of Management Information Systems*, 16(2), 91-112.
- Joshi, K. (2005). Understanding user resistance and acceptance during the implementation of an order management system: A case study using the equity implementation model. *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 7(1), 6-20.
- Karim, N. A. ve Shukur, Z. (2016). proposed features of an online examination interface design and its optimal values. *Computers in Human Behavior*, 64, 414-422.
- Lee B.- C., Yoon, J.- O. ve Lee, I. (2009). Learners' acceptance of e-learning in South Korea: Theories and results. *Computers & Education*, 53(4), 1320-1329.
- Lee, Y. C. (2006). An empirical investigation into factors influencing the adoption of an e-learning system. *Online Information Review*, 30(5), 517-541.
- Lee, Y., Kozar, K. A. ve Larsen, K. R. T. (2003). the technology acceptance model: Past, present and future. *Communications of the Association for Information Systems*, 12(50), 752-780.
- Legris, P., Ingham, J. ve Colletette, P. (2003). why do people use information technology? A critical review of the technology acceptance model. *Information & Management*, 40(3), 191-204.
- Liu, I.-F., Chen, M. C., Sun, Y. S., Wible, D. ve Kuo, C.-H. (2010). extending the TAM model to explore the factors that affect intention to use an online learning community. *Computers & Education*, 54(2), 600-610.
- Lu, J., Yu, C.-S., Liu, C. ve Yao, J. E. (2003). Technology acceptance model for wireless internet. *Internet Research*, 13(3), 206-222.
- Mathieson, K. (1991). Predicting user intentions: Comparing the technology acceptance model with the theory of planned behaviour. *Information Systems Research*, 2(3),173-191.
- Ngai, E. W. T., Poon, J. K. L. ve Chan, Y. H. C. (2007). Empirical examination of the adoption of webct using TAM. *Computers & Education*, 48(2), 250-267.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.
- Park, Y., Son, H. ve Kim, C. (2012). Investigating the determinants of construction professionals' acceptance of web-based training: An extension of the technology acceptance model. *Automation in Construction*, 22, 377-386.

- Tavakol, M. ve Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55.
- Uzun, E., Yıldırım, A. ve Özden, M. Y. (2013). Students' perceptions about learning environment of a distance course based on technology acceptance model: A descriptive study. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 201-211.
- Venkatesh, V. (2000). Determinants of perceived ease of use: Integrating control, intrinsic motivation, and emotion into the technology acceptance model. *Information Systems Research*, 11(4), 342-365.
- Venkatesh, V. ve Bala, H. (2008). Technology acceptance model 3 and a research agenda on interventions. *Decision Sciences*, 39(2), 273-315.
- Venkatesh, V. ve Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G. ve Davis, G. B. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Wu, X. ve Gao, Y. (2011). Applying the extended technology acceptance model to the use of clickers in student learning: Some evidence from macroeconomics classes. *American Journal of Business Education*, 4(7), 43-50.
- Yamagata-Lynch, L.C., Cowan, J. ve Luetkehans, L.M. (2015). Transforming disruptive technology into sustainable technology: understanding the front-end design of an online program at a brick-and-mortar university. *Internet and Higher Education*, 26, 10-18.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, D. Ve Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 14-28.
- Zare, H. ve Yazdanparast, S. (2013). The causal model of effective factors on intention to use of information technology among payam noor and traditional universities students. *Life Science Journal*, 10(2), 46-50.

Public Administrator Profile in Political Treatises: Special Reference Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi and Machiavelli

Aysun ÖCAL*

Public Administrator Profile in Political Treatises: Special Reference Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi and Machiavelli

Abstract

This study has been carried out with the idea of whether an exemplary public administrator profile can be created in terms of the common or opposing points of old and new understandings that consider ethical values. The main purpose of this study is to examine the basic characteristics that an ideal public administrator should have, according to common political treatises. The political treatises subject to review in this study are Siyasetname by Nizamülmülk, Ahlak-i Alai by Kınalızade Ali Efendi and Il Principe (Prince-Monarch) by Machiavelli. These examinations, a profile has been put forward on how a public administrator, whose humanitarian attributes come to the fore with a historical perspective, besides the public administrator profile offered by law.

Keywords: Public Administration, Political Treatises, Public Administrator Profile, Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi, Machiavelli.

Siyasetnamelerde Kamu Yöneticisi Profili: Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi ve Machiavelli

Özet

Bu çalışma, etik değerleri göz önünde bulunduran eski ve yeni anlayışların ortak veya karşıt noktaları açısından örnek bir kamu yöneticisi profili oluşturulup oluşturulamayacağı düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, ideal bir kamu yöneticisinin sahip olması gereken temel özellikleri, ortak siyasetnamelere göre incelemektir. Çalışmada incelemeye konu olan siyasi eserler Nizamülmülk'ün Siyasetname'si, Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-i Alai ve Machiavelli'nin Hükümdar'ıdır. Bu incelemeler sonucunda yasanın sunduğu kamu kamu yöneticisi profilinin yanı sıra insani özellikleri tarihsel bir bakış açısıyla ön plana çıkan bir kamu yöneticisinin nasıl bir profil ortaya konmuştur. Bu çalışma, günümüz kamu yöneticilerine tarihsel bir bakış açısı sağlaması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Siyasetnameler, Kamu Yöneticisi Profili, Nizamülmülk, Kınalızade Ali Efendi, Machiavelli.

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

Good governance must exist for countries or communities to have a successful sustainable order. The efforts of many thinkers to achieve this in history reach today in documents. Those texts usually bear the traces of the states and rulers as the time their authors lived. Hence they were mostly written in an advisory form to the rulers. In the essence of the study, revealing a public administrator profile from political treatises also makes it necessary to examine the understanding of today's public administration and public administrator. This study has been carried out with the

*Aysun Öcal, Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ayemen81@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0003-4552-4521

idea of whether an exemplary public administrator profile can be created in terms of the common or opposing points of old and new understandings that highlight ethical values into consideration. In order to achieve this, three important political treaties have been selected to be review, the examined treaties are *Siyasetname* by Nizamülmülk, *Ahlak-i Alai* by Kınalızade Ali Efendi, and *Il Principe (Prince-Monarch)* by Machiavelli. The reason to review Nizamülmülk's *Siyasetname* is that it has an appealing content in terms of political and administrative studies. Similarly, the suggestions, provided in *Ahlak-ı Ala* are still up-to-date and applicable in modern times. Finally, Machiavelli's *Il Principe* was chosen as it is the main source of today's Machiavelist style.

The image created by the historical perspective of public administration practices makes it necessary to examine their core attributes. These attributes are mainly handled over three elements, which are public administration, public administrator and political treatises.

Jean Bonnin describes 'Public Administration' as a science that specifies the rules and methods applied in state administration in his book "Principles of Public Administration", published in 1812. Woodrow Wilson, who is the first person to emphasize that public administration should be separated from political science, stated that it was a technical government function carried out under the order and guidance of elected politicians (Wilson, 1887). Walsh and Stewart (1992; quoted by Peters, 2003) defined five fundamental assumptions that define how public administration functioned. Those assumptions were: government would organize and equip itself to do something (self-sufficiency); individuals could be controlled within organizations by structuring authority and hierarchy in addition to self-sufficiency (direct control); career officials responds to political superiors, i.e. legislatures (accountability); governments treat all the citizens equally and provide the same benefit and deprivation to everyone, who is in the same situation (uniformity) and finally, a system should exist for the public service.

The public service providers act systematically within an organization. Goodnow (1900: 28), based on the distinction between politics and public administration, defined the public administrator as those who apply the policies adopted by politicians, stay out of politics, and work by technical and scientific methods. Public administrators are helpful and balancing factors for governments in the public interest (Bozeman, 1993). Max Weber (1922) transformed Wilson's (1887) distinction between politics and public administration into an ideal type model. Max Weber's classic bureaucracy model is a simplified theoretical illustration of the roles of political leaders and public administrators. While political leaders represent the opinion of the people, public administrators manage impartially (Mouritzen & Svava, 2002). The fact that the public administrator is also seen as a bureaucrat makes it necessary to examine the characteristics of the public administrator in bureaucratic administrations. Waldo (1955), likens the public administrator to engineers, who use the knowledge and technology necessary to carry out public administration.

Political treatises mean a work related to politics and state administration. Treatises generally serve as a map showing how administrations are required to firmly establish and maintain their power. They are works that appeal to all rulers who want a strong country, a strong administration, and a healthy state system, although they are prepared for an administrator or administrator

candidates (Levend, 1962; <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyasetname>; Türk, 2018). Political treatises generally advise administration approaches, built on morality and justice (Levend, 1962). Such texts provide advices regarding both personalities and decision making such as what the ruler should or should not do, and what principles he should follow to succeed. The universality of the nature of such recommendations can create a general administrative profile at the point of their perception in eastern and western traditions. So that Ortaylı (2012), when talking about Eastern and Western administrative traditions, asserts that the common point between them is the tradition of political treatises. He emphasizes that the tradition of state and administration showed similar characteristics in Byzantium, Iran, the Arabs, the Seljuks, and the Ottomans. He claims that even the views that determine the tradition of governance show similarity, European administrators acted with the same views until the Renaissance. These views, which suggest that administrators maintain administrative procedures and social order, are known in eastern culture as political treatises. The requirement of studying political treatises is because of that they are important in terms of uncovering past political thought structure, the development of this idea, identifying resources, the creation of the policy, economic, social, and organizational structures (Yılmaz, 1999).

There is a common agreement in political treatises that the monarch is supervised for public peace and divine justice. That is to say, the monarch is not free in thoughts and actions and the main element of control is the qualities that the monarch must possess. If these qualities are adopted by the monarch, it is assumed that it will also deter him from doing evil. The good values that the monarch possesses also affect society in such a good way that the qualities possessed by the monarch do not dissociate from the social qualities (Bıçak, 2013). In the study, firstly the existing literature have been examined. Afterwards, three political treatises have been examined.

2. Literature Review

The study was built on the relationship between the ethical values of the administrators and the administration, and the ethical values that come to the fore in the determined policy statements were examined and a public administrator profile was tried to be put forward on the values. Values are an essential element of any cultural system. Human values develop as a product of the learning and experience they encounter in the cultural environment in which they live. Similarly, public institutions are part of the larger culture of their societies while developing and nurturing their corporate culture, including corporate values. For this reason, public administration (public institutions and public bureaucrats) and its value system (ie. public service values) should be handled in a cultural context (Ömürgönülşen and Öktem, 2009).

It is possible to find a series of theories, terminology and classifications related to values in administration (management) in recent years. At this point, some of the previous studies have been briefly mentioned before proceeding with the fieldwork of the research. First of all, it is necessary to talk about the upper level theory. There are two basic ideas in this theory. The first is that managers act on the basis of their personal interpretation when determining the strategic situations they face. The second is that these personal interpretations; It is a function of managers' experiences, values and characters (Hambrick and Mason, 1984). Although these ideas belong to a theory put forward

for senior managers in enterprises, they also have an acceptable content for the field of public administration.

Ömürgönülşen and Öktem (2009), public officials have made Turkey-scale studies on the factors affecting the values and study of the changes in the executive administration approaches have concluded that the country's leadership is reflected. For example, the reflection of liberalization and privatization accepted in the market after 1980 on the management movements of the EU accession process. However, they also concluded that traditional values are still widely accepted.

Sharkawi, et al (2016) mentioned the role of effective leadership in the success of organizations in their study. In particular level to motivate you to maximize the potential of young people in Generation Y employees, focusing on the skills of employees and volunteers focusing on the era, such as unplanned work is advocated to avoid leaving the current requirements administration it can provide effective leadership.

Nalbandian and Edwards (1983) concluded in their field research that the individual values of public administrators can also come to the fore. They state that it is possible to see the reflection of the current value judgments of the professional administrators who provide public services in their administration style and the training they receive. This is the values fed by elements such as the way of upbringing and the culture. In parallel with this study, Abatecola and Cristofaro (2016), also state that factors such as the age of the public administrators, the education level in their country and their gender are effective factors in the administration profiles of the public administrators. They also particularly emphasize that these elements can be updated.

Menzel (1999) referred to the books written on ethics in public administration and made criticisms on some points in his book review. He mentions that especially public administrators should be evaluated on ethics, this is not a new phenomenon, but it is needed according to the situation. He also mentions that this should be important for those who are concerned about the public interest.

Joensuu and Vuokko (2018) state that in order to talk about a successful public administration and local administration, it is necessary to examine the relationship between political leaders and public administrators. They state that the features that stand out at the center of the decision-making process are power, responsibility, ethical thinking, information flow and personal relationships.

Bowman (1990), in his research, concluded that ethical values are important, but whether they are a direct influencer or not is controversial. It is emphasized that governments care about ethical values in order to set an example, but it is important that most organizations and their leaders take a consistent approach to this issue. For this, it refers to the role of professional organizations in the design of behavioral boards. It is clear that Bowman's prescriptiveness and rule morality in bureaucratic ethics have to do with Protestant morality. According to Bowman, bureaucratic ethics is based on Weber's bureaucracy model, Wilson's policy-administration dichotomy, and Taylor's

understanding of scientific administration, and includes the concepts of efficiency, effectiveness, expertise, loyalty and accountability (Bowman, 2000).

Goodsell (1992) mentions that public administrators should be sensitive when providing public services, just as raising a child. In doing so, they should act on facts such as legality, constitutionality, and ethical values. It emphasizes that these are necessary for a democratic and honest administration.

When looking at the studies in the literature, it is a fact that each study has revealed valuable findings. The most important point is that the diverging aspects of these studies draw attention as well as similar results. In particular, differences in national culture and differentiation of institutional cultures also lead to differentiation of executive profiles. Whether the universal public administrator features are carried over from the past to the present will be discussed in the next review section of the study and will be presented as a contribution to the field.

3. Public Administration in Three Commonly Referred Political Treatises

The method of this study was determined as a document review to have a better understanding of the political treatises in order to determine the characteristics of an ideal public administration profile. The works studied in this paper are: *Siyasetname*, *Ahlak-i Alai*, and *Principe II*, respectively.

3.1. Siyasetname (by Nizamülmülk)

Nizamülmülk served as vizier first to Sultan Alparslan between 1064-1072 and then to Sultan Melikshah between 1072-1092. His real name is Abu Ali Kivamuddin Hasan b. Ali Ishaq et Tusi (Göksu, 2018). He served administrator for 28 years and he was martyred in 1092. His most important written work "*Siyasetname*", came about when Melikshah asked statesmen such as Nizamülmülk, Şerefülmülk, Tâcülmülk, and Majdülmülk to write a political treatise, as he was not happy with the state's progress, although he gained experience in state affairs (Göksu, 2018). According to Nizamülmülk, a sultan must read this book frequently to make an accurate decision in religious and political affairs (Nizamülmülk, 2016). The content of the work includes many topics to support this sentence along with discussions about administrative issues and recommendations.

3.1.1. Power of the Ruler

Nizamülmülk bases the beginning of administration on divine power. According to him, Allah gives the wisdom and knowledge, necessary for the administration. Thus, administrators choose those who are merit under which they can trust their employees. Thanks to this style of administration, the public obeys the ruler and lives in peace under the shadow of justice. The administrator does not immediately dismiss the employee who made a mistake, but warns him. However, he needs to replace employees that resist on mistakes despite warnings (Nizamülmülk, 2016: 26). He highlights two reasons why the administrator who will do these things should be a saint. These are (Nizamülmülk, 2016: 26): Since their descendants are based on Efrasyap, they have miracles and greatness.

3.1.2. Importance of Administration

Nizamülmülk was the first administrator to invent the military supply system (ikta). In this regard, he advises the ruler to know how the spahis, who were given ikta to treat the public. If the owners of ikta do not use the goods given to him for the benefit of the people, the land given as ikta should be taken away (Nizamülmülk, 2016: 47). The administrator must surely know the status of the judges (Qadi) who are one of the most important public officials in his home country. If good-quality judges are appointed, they will avoid practices such as bribery (Nizamülmülk, 2016: 55).

3.1.3. Importance of Merit

The prerequisite for being fair and acting in that way is to do a good research while deciding. Employees must be investigated before they are hired. In today's sense, preliminary investigations can be evaluated in this context. The administrator should use the words; "we entrust the city and the nahiyah (region) to you, whatever Allah asks of us in the afterlife, we will ask of you", which was also used as a way of supervision for every working officer at that time. Following the actions of the people as well as public officials such as tax officer, Qadi, chief of police, mayor, and learning the facts constitutes a strengthening effect on the administrative success of an administrator. It should be ensured that people with good and proper qualifications should be identified and that people with merit should be appointed when they are deemed fit for the task, even if they do not want to. In fact, Nizamülmülk recommends that those who do not accept the civil service to be obliged, to be sentenced to prison until they agree (Nizamülmülk, 2016: 60). The coming of the people who do not qualify causes the honored and virtuous people to weaken and the defeatists to enrich (Nizamülmülk, 2016: 157).

Nizamülmülk says that thanks to giving the work to religious people, the state will be safely protected, the public will be comfortable, the fame of the owners will increase, and the administrator will also be comfortable (Nizamülmülk, 2016: 174-175). In summary, when you hire people without integrity, nobility, and virtue to do great things, you make them happy and you put away the scholars, the nobility and the virtuous (Nizamülmülk, 2016: 181). It is wrong to sled people who have done hard work for the state. It is unseemly for humanity to prevent people, who gained fame and rights in the state by working because it will stop the way things are going (Nizamülmülk, 2016: 181).

3.1.4. Balance in Reward and Punishment

The administrator should ensure that mistakes of an officer do not affect the public while ensuring justice. He should know how to take precautions and how to punish the officer, who has been mistreated (Nizamülmülk, 2016: 70). If a mistake or error made by the officers is punished in public, their reputation will fall so that the labor given for their training and rising will be destroyed by this punishment. Therefore, it is important to be restrained in punishment (Nizamülmülk, 2016: 140).

The reputation of the state has always been seen as important in the Turkish-Islamic understanding. In this respect, *Siyasetname* mentions not only the punishment system, but also the reward for both the civil servants and the people. Rewarding civil servants as a result of the work they perform and being meritorious and, helping and nurturing the poor from the public and the fulfillment of their needs increase loyalty (Nizamülmülk, 2016: 120). But in doing so, the administrator must avoid waste (Nizamülmülk, 2016: 149).

3.1.5. Moral Values

Another issue as important as justice is the avoidance of unfair gain, which is one of the religious requirements. The administrator and his employees should not contaminate all their income with an incomplete piety, and unfair gains and bribes. (Nizamülmülk, 2016: 37). It is very important for the ruler that the civil servants do not get bad reputation among the citizens by making unfair gains. For example, to tax officers, he should advise doing good deeds by grace, saying good words, willingly giving good treatment, not taking their hands further when collecting taxes and bills from Allah's servants (Nizamülmülk, 2016: 38).

3.1.6. Ruling with Justice

The administrator must be fair. He has no choice but to set up a court of justice two days a week and take away the rights of the oppressed from the wrongdoers and punish the guilty (Nizamülmülk, 2016: 30). The fact that emirs and judges give decisions within justice and show sensitivity in judicial affairs in a country is seen as an indication of whether an administrator is fair or not (Nizamülmülk, 2016: 55). However, it is very important to know how serious the administrators are in justice and mercy and how they remove the corrupters from the earth. Firm opinion for the administrator is better than the strong army (Nizamülmülk, 2016: 99). If the administrator is fair to his people, there will be peace and continuity (Nizamülmülk, 2016: 59).

3.1.7. Prudence

The administrator should always know well who works under him. The administrator is as responsible for his actions as he is for the actions of his officers. In line with this understanding, the content that administrators order to their officers, cavalymen, and servants to be cautious for reputation in this world and salvation in the next world is mentioned in "*Siyasetname*" as it is mentioned in various sources. The wise vizier explains this vigilance as; cavalymen and the tax officers should not be very rich, they should not have their own castles; they should not act with bad thoughts; they should treat well the individuals that they serve; they should do the right thing and they should be replaced biannually rather than staying on duty indefinitely (Nizamulmulk, 2016: 54). Another advice that is directly related to this rule is that it is objectionable for soldiers to come from the same lineage and not to be preferred (Nizamülmülk, 2016: 116-117).

3.1.8. Consultation

A good administrator should carry out his decisions by consultation. Nizamülmülk, in his political treatise, describes the importance of consultation in two perspectives. In one, he mentions

counselors or chatter-mates whom he refers to as “Nedim”. Nedim is not the one who does the administrator’s work, but who helps the administrator detect and intervene when wrong deeds are done. However, Nedim should not join the meetings with the dignitaries of the state, the chieftains, the military commanders. Because this could damage the majesty and respect of the ruler and make them brave (Nizamülmülk, 2016: 103). From the second point of view, it is the relations with those who have wisdom. The most important characteristic of those who are consulted with him due to his wisdom is that he has a strong opinion. This strong view is not about the person who has the knowledge, but about the person who knows how to use it. The fact that everyone, especially the experts expressing their opinions by saying what they know about it, and opinions of every scholar even the ones who has a contrary opinion, will ensure that the truth is revealed (Nizamülmülk, 2016: 106-107).

3.1.9. Importance of Experience

It is important to employ experienced people in the jobs. Giving too many titles to people in institutions is not precious, but it is not dangerous (Nizamülmülk, 2016: 165). The administrator should have a vizier who knows the customs, who is an artist, who puts all works in order, who places all titles according to the rules, who removes bad customs, whose writing is strong, whose edict is followed, who has a sharp sword, and who is suitable for himself (Nizamülmülk, 2016: 173).

3.1.10. Avoiding Hasty Decisions

For an administrator, the matter of decision-making is very important. Nizamulmülk advises the rulers not to be hasty in making decisions, and if something is heard or an unexpected event occurs, they must figure out the lies directly and wait until the truth is revealed and give the decisions afterwards. According to him, it is the duty of the weak administrators to make hasty decisions. Those under his service will also be unable to lie and fear his might, as they know that the administrator will not take sides and will not make hasty decisions (Nizamülmülk, 2016: 151).

3.1.11. Importance of Economy

One indicator of the success of administrations is economic welfare of the state. For this reason, Nizamülmülk has attached great importance to the Treasury. However, he did not provide detailed statements on economic regulations, despite considering them important. He says that in general, it is important for the administrator to possess a treasure and use it for his people and keep it (Nizamülmülk, 2016: 256). He states that accounts must be kept and that living in a way that is neither stingy nor extravagant is essential for the continuation of administrations (Nizamülmülk, 2016: 261).

3.2. Ahlak-ı Alai (by Kinalızade Ali Efendi)

Kinalızade Ali Efendi was born in 1510 and was one of the important scholars of Ottoman Empire. The most important work of Kinalızade Ali Efendi is the Ahlak-ı Alai, which is the subject of the work. This work was written in 1563 while he was serving as a judge in Damascus. In his work entitled Ahlak-i Alai, the social facts are explained with the moral element and the issues such as

how people should live in this world, what to avoid and what to do are considered in details (Bıçak, 2013: 361). In the following sub sections, the opinions that his work has put forward regarding administration and administrator are discussed.

3.2.1. The Power of Administration

According to Kinalizade, the prerequisite for a good administration is that it is based on the sources of Prophet Muhammad who has been shining a light on the world for nearly a thousand years and Allah. On this basis, people must obey the government (Kinalizade Ali Efendi, 1978: 134).

3.2.2. Morality and Virtue

The main issue on which this work is being studied is morality. According to him, the main duty of the rulers is to strive for the moral values of the cities they govern. If cities are founded on morality and virtue, their people will also try to win good and avoid evil. Besides, the opinions and views of the rulers and their actions and attitudes should not be contradictory to one another (Kinalizade Ali Efendi, 1978: 176-177). The administration must be competent, fair and have a high appeal. Besides these, the administration's heart must be open so that he can establish a connection by heart with his administration (Kinalizade Ali Efendi, 1978: 178). He says that the people in cities based on morality and virtue consist of five groups. These are prominent virtuous persons, orators and disciples, planners and controllers (municipal services), veterans and mujahideen (warriors), and finally the owners (tradesmen and artisans) (Kinalizade Ali Efendi, 1978: 182-184). In addition to these auspicious classes, there are people called Nebavit, who are extra and harmful. These are pretentious (pompous) the opponents (those that change the truth), dealers (those who oppose the state order), the mutineers (disobedient). Kinalizade highlights the seven characteristics a moralist head of a state should have after counting bad traits. These attributes (Kinalizade Ali Efendi, 1978: 190-206): "The glory of benevolence (zeal); To be accurate in opinion and thought; Persistence and Staying true in decisions; To endure great events and to endure great troubles Wealth; The loyalty of the people and the army; Ancestors and lineage." He considers all of the above attributes necessary but also emphasizes that the lineage may not stand out as much as the others.

3.2.3. Ruling with Morality and Justice

According to Kinalizade, justice is the sine qua non, and the first condition of justice is to treat everyone equally. The second condition is that the people of the city and the members of the community are protected according to their skills and abilities. The third condition is being good and helpful. When a ruler's relatives are disgraceful and immoral people, that state will not be happy and sustainable. The administrator who is just, like a doctor, must kill the evil that must be killed, and protect the people and the country from its evil and harm. The granting of high positions and status to persons who are not competent causes irreparable damage to religion, state, and nation. In addition, he should never allow bribery or favors. Besides, the administrator should be authoritarian so that the order is not broken. For justice to stand, the administrator and his staff must listen to the people and relieve their suffering. An intelligent administrator has conscientious,

just, virtuous and mature messengers. Having such messengers ensures proper communication between them and the public. A wise ruler should also not be haughty and not be shunned of charity. It is also an important point for him to choose advisers so as not to humiliate himself (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 217-245). The fact that the administration is good may open the way for the public to be good.

3.2.4. Unity of the Public

According to Kinalzade, there are elements necessary to keep the people in order, who started to live together. One of these is the fulfillment of laws, justice, and provisions imposed in the state administration. Second, it is provided by way of love. This path does not appeal to everyone, since it is more effective on the educated and dignitaries. Here, he points out that justice will be easier to establish thanks to love and affection. He also mentions the drawbacks of this conversation in the direction of interests. One of the points he considers important is communication. He says that the ruler must give importance to communication (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 141-161).

3.2.5. Ruling Society

According to Kinalzade, the priority of the administration is to have a one-headed understanding. He explains the importance of administrations and single administrations with the example of the Bee. He highlights that bees cannot live without a leader, and if there are no leaders or if there are two leaders there will be chaos (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 129). Humans are more in need of each other's help and service than animals for the survival of their kind. Because people cannot meet their needs alone, so they need to live together. According to him, this is the reason why they are civilized. For example, for a person to wear a dress, the planter must grow and gather cotton, carder must fluff, bender must spin, the weaver must weave and the tailor must sew it. However, as in this example, there is a need for regulation to ensure unity arising from the need. To achieve this order, an administration is necessary. This administration should provide such a system that both people should benefit and corruption should be eliminated (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 130-131). Kinalzade says that in order to eliminate this corruption, it must be lived together with politics and the administration. This administration also occurs in three ways: The Islam law of the Prophet Muhammad, a justice holder judge, money and goods that are useful (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 132-133).

3.2.6. Avoiding Extravagancy

Kinalzade did not exactly separate administration and politics but spoke of a dual structure. One of them is the virtue-based administration. This is called total politics "Siyaset-i Fämme" such as full and mature administration. The second is non-virtue-based administration (Tegallübe - superiority mentality). In the first, the legitimacy of the ruler is based on justice and the morality of Allah, and he treats his people with respect and love. In the second, the ruler obeys himself with the concern of superiority and exhibits bad administration (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 187). The first ruler who sets an example of good, not wasteful, draws an image that cares about justice and morality. The ruler who acts on evil and self represents a wasteful mindset, oppresses his people

and sees his people as slaves. Administrator has to fill his treasury with justice. The fact that the treasury is built on justice becomes of key importance if the country is in a difficult situation because the people have wealth and the state has treasury (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 215). However, according to Bıçak (2013: 382), Kinalzade did not give enough space to monetary issues despite the detailed mention of the administration.

3.2.7. The Expectations of Senior Executives

Kinalzade focuses on both the behavior of statesmen and what statesmen are required to do. He says that serving the statesmen is an important and difficult task and that it is necessary to be smart, mature, understanding and capable (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 247). In this sense, he listed issues which must be taken into consideration to those who earn their livelihood from service and proximity to one another (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 249-253):

To serve with love and silver tongue; To serve with all presence; Try to hide the shame;

Performing the service joyfully and willingly; Not to show hatred and reluctance; Do not interfere with other services when a service is ordered; To be ready for service at any time; Do not show tiredness commute quickly; To serve truthfully and with dignity; Avoiding hypocrisy and mischief; Eliminate all objections; Interpret the events that occur favorably; Keeping secrets; Taking the blame or promise; Not to make excessive demands; Not to cover the property of the state and nation under the patronage of the head of State; Not wanting what the head of state specifically wants; Not to Avoid service; Not to reject what statesmen give; Not to defect in decency and dignity as approaching the head of State; When the head of state prefers one of his peers to him, he is welcomed even if he is superior to him; Abstaining from public service in the presence of the president; Not to be jealous if the head of State loves someone else more; Not to expose the imperfections of the head of state.

These considerations give an irrational idea of the limits of the relationship within the chain of command. By taking this personal advice and suggestions one step further, Kinalzade says that it should not be discussed with the public unless it is necessary. The reason for this is that the success of the administrator or any executive at any level may bring loyalty and affection (Kinalzade Ali Efendi, 1978: 255).

The issues that Kinalzade presents about ideal administration are generally not sharply separated from each other. For this reason, it is difficult to emphasize the recommendations of the administration under certain topics. However, it is possible to say that the issues laid out by Nizamülmülk exist in the same way in the Ahlak-i Ala.

3.3. Principe II (by Niccolo Machiavelli)

The thinker Niccolo Machiavelli was born on 3 May 1469 in Florence, Italy, as a son of a well-established family. There is not much information about his life until he took administrative office as secretary and vice president of the Republic of Florence in 1498. Machiavelli, who thought that

the liberation of Italy would be possible with the establishment of a powerful state, wrote his work *Principe II* (Prince-Administrator) in 1513, which was also examined in this study.

Machiavelli composed his work the Prince to advise the administrator on how a rational administration should take place. The emphasis on rationalism here is important because he claims that his experience gives clues to how to achieve a successful administration free from emotion. What is important here is how the truth that is necessary for good administration is seen and understood.

3.3.1. The Public Interest

First, Machiavelli asserts that the ruler should build the state for the benefit of the people. According to him, the administrator is the one who has to respect his people but is also prepared to be cruel, thinking that it would be better to be cruel than weak in the long run (Machiavelli, 2013: 21). His people will not dissent in such a way as to require him to be cruel if he does not make great flaws that incite hatred (Machiavelli, 2013: 29). The people want to change their rulers by demanding a better life as a result of the disorder experienced in their region. This expectation pushes people to arm themselves against their ruler. But the public cannot achieve a successful outcome, and when they experience it, they go out of their way to learn lessons. As a ruler, if it is desired to take and rule a place that is in such disorder, the ruler must be stable. Besides, it will not be possible to dominate a place without the support of the people of the country he will conquer (Machiavelli, 2013: 30-31). In addition to this warning, the administrator should consider two things when he wishes to retain his new colonies: first, he must abolish the family of the former administrator; second, he must not alter the laws and taxes that are in effect (Machiavelli, 2013: 32). Besides, it mentions three ways to keep the newly captured states. The first is to divide the country; the second is to allow the administrator to go and live there; and the third is to allow them to continue their laws, to tax them and to provide for an oligarchy that will remain an ally of the state (Machiavelli, 2013: 45). According to Machiavelli, the people are important, but he also states that it is not a very wise way to rely on the people. People are indecisive by nature, and even if it is easy to make them believe in something, it is difficult to make them strongly stick with that belief (Machiavelli, 2013: 51).

3.3.2. The Ways to Administration

According to him, sovereignty is not only won by fortune and courage, but it is also possible for the person to take over the kingdom by murder, acting in a manner contrary to law and moral rules, and to be elected as administrator by the citizens of the city he belongs to (Machiavelli, 2013: 62). If the administrator is elected with the support of the people, he sees himself as the only competent person, and there is hardly anyone around him who will oppose his orders. The elected administrator cannot please the nobles and the people in the same way (Machiavelli, 2013: 69). Machiavelli argues that a government based on the people could be more advantageous rather than a government based on the nobility.

3.3.3. Loyalty in Public Administration

The ruler, who takes power from the people, is a man of courage and does not give up hope in difficult times. Besides, he acts prudently and wins people's loyalty because of his characteristics and the institutions he creates. If the rulers turn towards an absolutist conception of power, the communication between them and the people will be weakened. This is because the administrators who follow this path continue to rule either by themselves or through their senior administrations. In the latter case, the strengthening of the senior rulers also means the weakening of the administrator in the face of the people. The public, accustomed to taking orders from senior administrations, will not obey the administrator's orders in the event of a crisis. In times when authority is weakened, it will be difficult for the administrator to find reliable people (Machiavelli, 2013: 71).

3.3.4. Importance of Knowledge

One of the most important conditions for being a good ruler is true wisdom. A ruler without wisdom cannot reveal forth evil. But this ability also exists only in a few administrators. However, the administration must be knowledgeable and courageous. If there is no courage, when calamities arise, when there is no loyalty to defend the state, all that remains is to rely on fortune (Machiavelli, 2013: 90-91). Hence, a good ruler is the one who knows that knowledge is power at the same time.

3.3.5. Relative Morality

Machiavelli asserts that administrators can have good and bad qualities such as some generous, some stingy, some benevolent, some unfaithful, some unbelief, some faithless. He states that it would be nice for administrators to have good attributes, but not all of them can be owned by nature. In this case, he should not be afraid of the negativities he will encounter. Because it is possible that some things that look like virtue can hurt, some things that look like shit can also give negative results (Machiavelli, 2013: 97). The administrator, for example, should be referred to as stingy when necessary. Stinginess is one of the flaws that allow a ruler to continue his rule. However, the stingy administrator must appear generous (Machiavelli, 2013: 99). Again, an administrator should gain a reputation for his compassion. But he should also not fear being accused of cruelty to keep his people in unity and to maintain their loyalty to him (Machiavelli, 2013: 101). As a result, the administrator must be both feared and loved by his people.

3.3.6. Concealing the Intentions

Machiavelli states that although an administrative is expected to be sincere and faithful to his word, examples in the history show that successful administrators in the past were not loyal to their words, deceived people with their cunning and therefore were superior to the fair ones. Hence, an unappealing way can be chosen among the two ways used for power (law and power). The law is a natural way for people, but since it does not always provide equality, the "power" is the best choice of the administrators (Machiavelli, 2013: 105). According to Machiavelli, the administrator cannot, in essence, he should not stand by his word when his promises are to his detriment and the conditions that require him to promise are eliminated. Furthermore, the administrator must know

how to diversify his actions and how to be a great liar and deceiver. The human being is already so simple and obeys to the conditions so that one always can find someone to cheat (Machiavelli, 2013: 106). He says, "Everyone sees you as they want to see you, but very few people understand who you really are. And these few cannot show the courage to oppose the majority supported by the head of state" (Machiavelli, 2013: 107-108).

3.3.7. The Attitude towards the Governed

Rulers make great efforts not to despair the nobility, to please the people and to keep their happiness, because this is the primary duty of a ruler (Machiavelli, 2013: 112). But from time to time they may have to do things that the people and the nobility do not like. In this case, a wise administrator should not do the things that the people do not like but should give this task to someone else. What is to be done well against his people must be presented by the administrator himself (Machiavelli, 2013: 113). As, the greatness of an administrator depends on his power to overcome difficulties and the successes he will win over the opposition (Machiavelli, 2013: 123). From these achievements, organizing major military expeditions and displaying his striking abilities would give him enormous prestige (Machiavelli, 2013: 127). Another issue that will give him prestige is the establishment of a genuine friendship or hostility with the people or states he deems necessary, rather than a policy of neutrality. This policy is more advantageous than neutrality (Machiavelli, 2013: 128).

3.3.8. Being Cautious about Consultation

Like other thinkers examined in the study, Machiavelli addressed the importance of viziers for an administrator. According to him, wise rulers choose smart viziers. This is because the competence of the viziers is an indicator of the success of the administrators. It would be in the administrator's interest to grant a vizier with encouraging rewards for the loyalty of him (Machiavelli, 2013: 132-133). Machiavelli says one of the biggest problems for administrators is the flattery in state institutions. What a cunning ruler should do here is to appoint wise men in his government, and to give them the right to speak to him about the facts, and thus to follow a moderate path, taking only their views (Machiavelli, 2013: 134-135). Knowing that an administrator appears intelligent and acts under the guidance of his advisers degrades his reputation in the eyes of the public and his employees. Therefore, from whoever good advice comes, it is again a product of the administrator's thought; the justice and cleverness of the administrator are not due to good advice (Machiavelli, 2013: 136).

3.3.9. Rewarding Others

A good administrator should be generous in rewarding for a sustainable successful administration. The administrator must protect, praise and honor the skilled people. Because encouraging these people would count for an audience that would always work and not object even to raising taxes (Machiavelli, 2013: 131).

3.3.10. Lessons from the Past

Machiavelli reinforces his narrative with various examples in his determinations and recommendations. He advises the example of Duke of Valentinois. If the new king wishes to secure himself against the enemies, to make friends and conquers by force or by fraud, perform endear himself to his people, or scare them, to see obedience and respect from soldiers, to eliminate the ones that they might hurt him, to forbid outdated institutions, to be both fierce and gentle at the same time, to be tolerant and magnanimous, to set up a new military and close the old one, to win and maintain the friendship of kings and administrators and thus be held up good by all (Machiavelli, 2013: 60-61).

3.3.11. Avoiding being Hated

For an administrator, being despised and hated is one of the most important problems. If an administrator is unfaithful, mild-mannered, cowardly, weak-minded, he will be despised by his people (Machiavelli, 2013: 109). It is also important that the administrator is not a hated one because one of his strongest assurances against conspiracies that can be orchestrated against him is that he is not hated by his people (Machiavelli, 2013: 110). Machiavelli shows administrations ways to act with limited rationality as a result of the determinations he has made and the recommendations he has given. In summary, the original intention of the administrator or the administration and the behavior he reveals do not need to be the same.

4. Discussion and Conclusion

In political treatises, the violation of the moral values, religion, traditions, and customs is seen as the causes of social problems. Political treatises are texts that invite administrations to live in accordance with the wisdom-based values to achieve the ideal social order (Bıçak, 2013).

Tablo 1. Ideal Public Administrator in Political Treatises

<i>Siyasetname (Nizamülmülk)</i>	<i>Ahlak-i Alai (Kınalızade Ali Efendi)</i>	<i>Principe II (Machiavelli)</i>
<i>Considering the Power that Administration Relies</i>	<i>Considering the Power that Administration Relies</i>	<i>Taking Care of The Public Interest</i>
<i>Giving Importance to Merit</i>	<i>Ordering the Society</i>	<i>Taking Lessons from the Past</i>

<i>Ruling with Justice</i>	<i>Ruling with Morality and Justice:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Giving Importance to Security</i> • <i>Giving Importance to Scholars and Scientists</i> • <i>To Be Balanced in Rewarding and Punishing</i> • <i>Giving Importance to Merit</i> • <i>Being Authorizer</i> • <i>Not Allowing Injustice</i> • <i>Given Importance to Intelligence</i> • <i>Given Importance to Consultation</i> 	<i>Knowing Ways to Take Over Administration</i>
<i>Being Balanced in Rewarding and Punishing</i>	<i>Avoiding Extravagancy</i>	<i>Giving Importance to Loyalty</i>
<i>Being Moral</i>	<i>Keeping the Governed</i>	<i>Giving Importance to Security</i>
<i>Giving Importance to Governance</i>	<i>Behaving Equally</i>	<i>Being Relative to Morality</i>
<i>Giving Importance to Intelligence</i>	<i>Being Moral and Virtuous</i>	<i>Concealing the Intentions Depending on the Situation</i>
<i>Giving Importance to Consultation</i>	<i>Determining the Expectations of the Senior Managers</i>	<i>Determining the Attitude Towards the Governed</i>
<i>Giving No Hasty Decisions</i>		<i>Giving Importance to Rewarding</i>
<i>Giving Importance to Experience</i>		<i>Being Cautious About Consultation</i>
<i>Thinking the Economy</i>		<i>Not to Be Hated</i>

The recommendations given by thinkers for an ideal public administration are presented in the titles. First of all, executive profile of these three works commonly addresses the values like morality, justice, the relationship between the administrator and the people. But these issues are explained

in different ways. For instance, while Nizamülmülk described issues such as order, merit, intelligence, consultation, awarding and punishment with detailed examples, Kinalzade addressed those issues with a few different subjects in the point of ruling with morality and justice. One has short advice on economic thinking, while the other has an emphasis on avoiding waste. In both, the main point of administration is seen as the rules of the creator and the discourses of his messengers. The main characteristics that stand out in both are to be moral and just. In terms of their content, these issues, which are addressed by “Siyasetname” and “Ahlak-i Alai”, are similar, yet they are evaluated differently in “Principe II”. Both Nizamülmülk and Kinalzade made recommendations to the administrators and did not focus on the interests of the administrator. However, Machiavelli advises the administrations that they should consider their interests when they overlap with the public interest, they may seem generous but mean, should reward to consolidate their power. He also refers to limited rationality that in some cases it is normal that an administrator’s intention may be different from his actions. Many studies investigating how national culture affects the values of administrators emphasize that the majority of the values that administrators reflect on their duties stem from the national system (Finkelstein & Hambrick, 1996). It is possible to say that the administrator profile revealed by Machiavelli is also related to his own cultural and religious values.

In this context, it would be appropriate to refer to the statements of Simon, the father of ideas of limited rationality. Simon (1972) argues that people cannot act solely with reason or emotion when making decisions or evaluating options. He claims that talking about perfect rationality is the same as seeing people as technical beings; that people can only be limited rationally because of the limited level of knowledge and the limited capacity to process information. He also bases the concept of limited rationality on the claim that people make choices by necessarily calculating their interests when making their decisions (Simon, 1955). The common point of the field research examples given in the literature part of the study is to act with this limited rationality. Values have an impact on administrators' behavior as well as rules. What is important for people is to evaluate options in their own interest, just like the advices given by Machiavelli. Machiavelli asserts that only the administrators will decide what is moral and what is not and that the administrator is the only power that determines it. His statements are based on the idea that if an administrator acts under generally accepted moral rules, the order of the state and society will be broken along with his power. When necessary, the administration must display a profile of self-centered, miserly, self-loathing, scared, famous, imitating past examples and making someone else do bad things not to be hated. So, he must act with his limited rationality.

In the face of this profile that Machiavelli revealed, there are basic aspects that the administrator should pay attention to in Eastern politics, such as in “Siyasetname” and “Ahlak-I Alai”. Önder (2014), summarizes these aspects as follows:

The administrator is responsible for maintaining balance and order,

Obligated to establish and enforce justice,

The people are entrusted to him and the trust is not betrayed,

Aysun ÖCAL

An administrator must take his share of morality and virtue,

He should have made his way towards knowledge and wisdom and should act with consultation,

He should not abuse his authority by indulging in the zeal of power,

Obey the rules and strive for the happiness of the people and the country

In light of these views, the concept of *braver* must be included. Both in *Siyasetname* and *Ahlak-i Alai*, these concepts were given as *generosity*. In these sources, it is seen that the person who has *generosity*, or rather the person who has *braver*, exhibits *generous behavior* (Özçınar, 2016). *Braver* is used in basic work such as *Kutadgu Bilig*[†] to show *generosity*, as being *generous* but doing it in such a good way that not hurting anyone. In sum, it has a subtler meaning than *generosity*.

Political treatises agree that the administrator is supervised for public peace and divine justice. That is to say, an administrator is not free in his thoughts and actions and in this situation the main element of control is the qualities that the administrator must possess. If these qualities are adopted by the administrator, it is assumed that it will also deter him from doing evil. The other supervisory elements are the community itself and the responsibility to God. The good values that the administrator possesses also affect society in such a good way that the qualities possessed by the administrator do not dissociate from the social qualities (Bıçak, 2013).

Today's public administrations can maintain their power for some time by acting from a Machiavellian perspective. Some may argue that this is necessary. However, it is historically unrealistic to think that people in societies with a traditional structure want to be governed solely on their values. What hold societies with strong traditions together is the values they have humanely within them. Building a society free of emotions is not considered to be sustainable and appropriate to human nature. For this reason, it is important for the people who govern the public to carry out their activities by taking into account their values, for the unity, continuity and not to break away from the roots of the society. At this point, the units that provide public administration training should play the greatest role in adapting the standards set for the public administration that emerge from the political treatises to the present world and moving into practice. However, education alone should not be deemed sufficient, it should be supported by law and the supervision mechanism should be operated.

As emphasized in the literature review section, values are one of the most important attributes affecting the behavior of administrators. Historical experiences underlie the universal meaning and general acceptance of ethical values in today's administrative practices. In this study, the opinion that personal characteristics of the administrator and social values would be as important as the legal boundaries that primarily affect the decision-making has been asserted through the examination of historical texts. A further investigation based on a comparison among more political

[†] *Kutadgu Bilig* is the Middle Turkish work written and presented by Yusuf Has Hacib, one of the 11th century Karakhanid Turks, in reference to the Eastern Karakhanid ruler and Kasgar Prince Tabgaç Uluğ Buğra Kara Han.

treaties would be necessary to provide more useful insights on this subject. It would be also useful to examine different aspects of administrative perspectives in various dimensions in the future studies for a better understanding of an ideal public administrator.

Ethical Approval

The data collection process of the research was carried out before 2020. Ethics committee permit is not included for this reason

Funding Statement

The author(s) received no specific funding for this work.

Conflicts of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

References

- Bıçak, A. (2013). Türk Düşüncesi 1 – Kökenler. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bowman, J. S. (1990). Ethics in Government: A National Survey Of Public Administrators. *Public Administration Review*, 345-353.
- Bowman, J. S. (2000). From Codes of Conduct to Codes of Ethics. The ASPA Case. *Handbook of Administrative Ethics*. (ed.), Marcel Dekker, New York: Cooper, T.L.
- Bozeman, B. (1993). *Public Administration: The State of the Art*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco.
- Finkelstein, S. and Hambrick, D. C. (1996). *Strategic Leadership Top Executives and Their Effects on Organizations*. Minneapolis: West Publishing.
- Goodnow, F. J. (1900). *Politics and Administration*. Hyde, S. (Ed.), *Classics of Public Administration*. Belmont: Thomson Wadsworth Publication.
- Goodsell, C. T. (1992). The Public Administrator As Artisan. *Public Administration Review*.
- Göksu, E. (2018). *Bilge Vezir Nizamülmülk*. İstanbul: Erdem.
- Hambrick, D. C. and Mason, P. A. (1984). Upper Echelons: The Organization as a Reflection of Its Top Managers. *Academy of Administration Review*. 9(2), 193-206.
- Hambrick, D. C. (2007). Upper Echelons Theory: An Update. *Academy of Administration Review*. 32(2), 334-343.
- Joensuu, M. and Niiranen, V. (2018). Political leaders and public administrators: Interaction Patterns And Pictures in Finnish Local Government Decisionmaking Processes. *Public Policy and Administration*. 33(1), 22–45
- Kınalızade A. E. (1978). *Devlet ve Aile Ahlakı*. Tercüman 1001 Temel Eser, 69.

- Levend, A. S. (1962). Siyaset-Nameler. Türk Dil Araştırmaları Yıllığı-Belleten. 10, 167-194.
- Machiavelli, N. (2013). Hükümdar. Batı Klasikleri. İstanbul: Şule Yayınları.
- Menzel, D. C. (1999). Rediscovering The Lost World Of Public Service Ethics: Do We Need New Ethics For Public Administrators?. Public Administration Review. 59(5), 443-447.
- Mouritzen, P. E. and Svava, J. (2002). Leadership at the Apex: Politicians and Administrators in Western Local Governments. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Nalbandian, J. and Edwards, J. T. (1983). The Values Of Public Administrators: A Comparison With Lawyers, Social Workers, And Business Administrators. Review of Public Personnel Administration. 4(1), 114-127.
- Nizamülmülk (2016). Siyasetname. İstanbul: Dergâh.
- Ortaylı, İ. (2012). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ömürgönülşen, U. and Öktem, M. K. (2009). Is There Any Change in The Public Service Values of Different Generations of Public Administrators? The case of Turkish Governors And District Governors. Journal of Business Ethics. 88(1), 137-156.
- Önder, Ö. (2014). Yönetimde Adalet ve Saadet- Bir Nasihatname Geleneği Olarak Siyasetname, Antalya: Lotus.
- Özçınar, M. F. (2016). Yusuf Has Hacib ve Kınalızade Ali Efendi'de 'Mürüvvet' Erdemi ve Yöneticilik. Türk İslam Siyasi Düşüncesi. Akıncı, M., Şafak, G. N. (Eds.). Ankara: Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası.
- Peters, B. G. (2003). The Changing Nature of Public Administration: From Easy Answers to Hard Questions. Viešoji Politikalr Administravimas. 5, 8-9.
- Sharkawi, S. and Mohamad, S. J. A. N, S. and Roslin, R. (2016). Exploring the Leadership Preference of Malaysian Generation Y Employees: A Conceptual Paper. International Journal of Business and Administration. 11(8), 153.
- Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice". The Quarterly Journal of Economics. 69(1), 99-118.
- Simon, H. A. (1972). Theories of Bounded Rationality. MacGuire, C. B., Radner, R. (Eds.). Decision and Organization. North-Holland Publishing Company.
- Türk, H. B. (2018). Çoban ve Kral Siyasetnamelerinde İdeal Yönetici İmgesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Waldo, D. (1955). The Study of Public Administration. Doubleday And Company, NY: Inc., Garden City.
- Wilson, W. (1887). The Study of Administration. Political Science Quarterly.

Yılmaz, C. (1999). Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma Osmanlı: Toplum. 5, Ankara: Yeni Türkiye.

Hedonik Alışveriş Özellikleri, Özseverlik, Kendi Kendine Hediye Satın Alma Motivasyonları ve Satın Alma Sonrası Pişmanlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Bülent DEMİRAG, Sinan ÇAVUŞOĞLU *

Hedonik Alışveriş Özellikleri, Özseverlik, Kendi Kendine Hediye Satın Alma Motivasyonları ve Satın Alma Sonrası Pişmanlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation the Relationship Between Hedonic Shopping Traits, Indulgence, Self-Gifting Motivations and Post-Purchase Regret

Özet

Araştırma kendi kendine hediye alan tüketicilerin satın alma sonrası yaşamış oldukları pişmanlıkların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini 18-34 yaş arasında kendi kendine hediye alan ve bu satın alma sonrası pişmanlık yaşayan 405 tüketiciden oluşmaktadır. Araştırmada hipotezlerin test edilmesi için Smart PLS 3 istatistik programı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre hedonik alışveriş özelliklerinin öz-severlik ve kendi kendine hediye motivasyonlarını pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Öz-severlik değişkenin kendi kendine hediye motivasyonlarından ödül ve terapötik pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, fakat hedonik ve kutlamayı etkilemediği belirlenmiştir. Kendi kendine hediye motivasyonlarının her birinin satın alma sonrası pişmanlığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Son olarak hedonik alışveriş özellikleri ve öz-severlik değişkenlerinin satın alma sonrası pişmanlığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği de tespit edilmiştir.

Abstract

The research was carried out to determine and connect between the extents of post-purchase regret resulting from self-gifting behavior. The universe of the research consists of 405 consumers between the ages of 18-34 who receive gifts by themselves and experience regret after this purchase. Smart PLS 3 statistics program was used in the research. According to the results of the analysis, it has been determined that hedonic shopping traits positively affects indulgence and self-gift motivations. It has been determined that the indulgence positively affects (reward and therapeutic) self-gift motivations positively, but not hedonic and celebratory. Each of self-gift motivations positively affect post-purchase regret. Finally, it was found that hedonic shopping value and indulgence variables positively affect post-purchase regret.

Anahtar Kelimeler: Hedonik alışveriş, Öz-severlik, Kendi kendine hediye motivasyonları, Satın alma sonrası pişmanlık

Keywords: Hedonic shopping, Indulgence, Self-gift motivations, Post-purchase regret

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kendine hediye verme davranışı, alan ve veren kişinin aynı kimlikte buluşmasını ifade etmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a; Heath vd., 2011). Bir tüketici başkalarına hediye vermenin

* Bülent DEMİRAG, Dr. Öğr. Üyesi., Gaziantep Üniversitesi Oğuzeli MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik, bulentdemirag@windowslive.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-8718-1822, Sinan ÇAVUŞOĞLU, Öğr. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon, sinankys42@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-9365-8677

yanında kendisine de farklı gerekçelerle hediye sunmaktadır. Bu durum tüketicinin kendisine yönelik öz-ritüelini yansıtan bir davranıştır. Literatürde tüketicilerin genel olarak dört motivasyona (kutlama, terapi, ödül ve hedonik) bağlı olarak kendine hediye (öz-hediye) davranışına yöneldikleri ifade edilmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a; 1990b; Clarke ve Mortimer, 2013).

Hedonik alışveriş, tüketicilerin fayda yerine hazzı ve eğlenceye odaklandığı davranışları yansıtmaktadır (Holbrook ve Hirschman, 1982). Hedonik amaçlarla alışveriş yapan tüketiciler, alışveriş deneyimlerini zevk ve eğlence gibi duygusal amaçlara dayandırır. Alışveriş sürecini yönlendiren temel faktörün, tüketicilerin satın aldığı/almayı planladığı ürünlerden elde etmeyi umdukları duygusal faydalardır. Bu nedenle ürüne yönelik temel fayda beklentilerinden çok hazzı odaklanmış bir alışveriş motivasyonu ön plandadır. Özseverlik kavramı, bireyin her şeyin odağına kendisini koyması, diğerlerini kendi etrafında bulunmaya zorlayan tutum ve davranışları yansıtmaktadır (Campbell vd., 2000; Grijalva ve Zhang, 2015). Özsever kişiliğe sahip bireyler kendilerini özel hissederler ve ayrıca kendisine çevresindekilerden daha fazla ilgi duyarlar (Grijalva ve Zhang, 2015). Clarke ve Mortimer (2013), hedonik alışveriş davranışlarıyla özseverlik arasında güçlü bir ilişki olduğunu, bu ilişkinin tüketicilerde kendine hediye verme davranış motivasyonlarını güçlendirdiğini ifade etmişlerdir.

Satın alma kararlarının ardından bazı tüketiciler, aldıkları/almadıkları kararlara bağlı olarak pişmanlık yaşayabilirler. Bu durum, tüketicilerin sonradan edindikleri bilgilere (Cooke vd., 2001); sahip olunan olumsuz duygulara (Simonson, 1992); tüketicilerin algılanan riskine (Zeelenberg, 1996); tüketicilerin ifade etmek istediği halde ifade edemediği söylemlere (M'Barek ve Gharbi, 2012); ürünün performansına (Park ve So, 2003) bağlı olarak oluşabilmektedir. Kısaca tüketiciler, elde edemediği faydalara ve beklentilerine ilişkin algılarına dayalı olarak bir ürünün gelecekteki tercih durumuna yönelik değerlendirmelere yönelmektedirler.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinin ilk amacı; kendine hediye verme davranışını motive eden faktörlerin belirlenmesini sağlamaktır. Bir diğeri, kendine hediye verme davranışının satın alma sonrası pişmanlığa etkilerini ve kendine hediye verme davranışına motive eden faktörlerin (ödül, hedonik, terapatik, kutlama) satın alma sonrası pişmanlıkla nasıl ilişkili olduğunu ortaya koymaktır. Belirlenen amaçlarla ve literatürde farklı kültür ve örneklerde gerçekleştirilen çalışmalara dayanarak bu araştırma aşağıdaki problem cümlelerine yanıt aramaktadır:

1) Hedonik alışveriş özelliklerinin, özseverlik ve tüketicilerin kendine hediye satın almaya iten motivasyonlar üzerinde (ödül, hedonik, terapatik ve kutlama) anlamlı etkisi var mıdır?

2) Özseverlik olgusunun tüketicilerin kendi kendine hediye satın alma motivasyonları üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

3) Tüketicileri kendi kendine hediye satın almaya motive eden (ödül, hedonik, terapatik ve kutlama) temel faktörlerinin satın alma sonrası pişmanlık üzerinde anlamlı etkisi var mıdır?

4) Son olarak hedonik alışveriş özellikleri ve öz-severlik değişkenlerinin satın alma sonrası pişmanlık üzerinde anlamlı bir etkisi var mıdır?

Yerli literatüre ilişkin yapılan incelemede değişkenleri ve aralarındaki ilişkiselliği belirlenen araştırma problemleri kapsamında ayrıntılarıyla inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın özellikle yerli literatüre ilişkin bir araştırma boşluğunu dolduracağı düşünülmektedir. Böylelikle hem pişmanlık literatürüne katkı sağlanacak hem de kendine hediye motivasyonları ile satın alma sonrası pişmanlık arasındaki ilişkinin incelenmesiyle literatüre değişik bir perspektif kazandırılacaktır. Bu çalışma ayrıca uygulayıcılar açısından önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Tüketicilerin başkası için değil kendisi için de hediye satın almaları sonrasında pişmanlık yaşayıp/yaşamayacaklarının tespitinin yanı sıra kendine hediye satın almaya motive eden faktörler ayrıntılarıyla inceleneceğinden uygulayıcıların özellikle hediye alışverişlerinin yoğun olarak yaşandığı yılbaşı, bayram vs. etkinliklere yakın dönemlerde uygun reklam ve satış stratejileri geliştirmeleri olanaklı olacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Hedonik Alışveriş

Batra ve Ahtola (1990: 159), tüketim davranışlarında ve tüketicilerin alışverişe yönelmelerinde iki tür motivasyonun etkili olduğunu belirtmektedirler. Bunlar; duyuşsal özelliklere dayalı duyuşsal (hedonik) hazlar ve bir diğeri araçsal, faydacı sebeplerdir. Hedonik değer, faydadan ziyade haz ve eğlence odaklı bir tüketim anlayışını yansıtmaktadır. Holbrook ve Hirschman (1982: 132), tüketicilerin alışverişteki karar süreçlerinin deneyimlere dayanarak geliştiğini belirtmektedirler. Buna göre hedonik değer deneyseldir ve tüketimi hedonik tepkilere ve estetik ölçütlere sahip öncelikli bir bilinçlilik hali olarak kabul etmektedir. Hedonik değer, duyuşlara yönelik deneyimler içerdiğinden faydacı (araçsal) değerden farklı bir çerçeve sunmaktadır. Alışveriş verimliliğine ve ürün bilgilerinin mantıksal değerlendirmesine dayanan faydacı değer, alışveriş bir sürece dayandırmaktadır (Fiore vd., 2005: 670). Tüketiciler bu süreçte ürünü ve markayı her yönüyle değerlendirme çabası içerisinde olduklarından tüketim davranışlarının belirli bir plana dayandığını söylemek olanaklıdır. Oysaki hedonik tüketim eğilimli tüketiciler daha fazla plansız satın alma davranışı sergiler (Türk, 2018: 866).

Kazakeviciute ve Banyte (2012), tüketicilerin algılanan hedonik değerinin öznel olduğunu, yoğun eğlence ve oyun içerdiğini belirtmektedirler. Faydacı değer ise bunun aksine daha çok göreve ilişkin anlayışı yansıtmaktadır. Algılanan özgürlükler ve kazanılan deneyimler (sosyal, bilişsel ve duyuşsal) tüketicilerin algılanan hedonik değerini ifade etmektedir. Hedonik değer oluşması için satın alma işleminin sonlanması gerekmeyip, satın alma sürecinin başlatılması değer algılanması açısından yeterli olmaktadır (Kazakeviciute ve Banyte, 2012: 534). Faydacı değer ayrıca rasyonel tüketici davranışlarını yansıtmaktadır. Faydaya dayalı olarak gerçekleştirilen alışveriş, yönlendirilmiş bir zihinsel durumun muhafaza edildiği verimli, mekanik ve işlevsel şekilde tamamlanır. Hedonik alışveriş ise daha öznel olup, duyuşsal yönlendirmeler içerir. Bir başka deyişle hedonik alışveriş değeri tüketiciler ile alışveriş referans grupları arasındaki muhtemel ve sinerjik ilişkiyi yansıtmaktadır (Yu ve Bastin, 2010: 106-107). Hedonik alışveriş eğilimli tüketicileri alışverişe yönlendiren temel motivasyonların yenilik arayışı, duyuşsal uyarım, rol, tatmin, sosyal deneyim, fiziksel faaliyetler,

iletişim, referans grupların çekiciliği, statü ve otorite ve de pazarlık olanağı olduğu bilinmektedir (Kırgız, 2014: 201).

Hedonizmin bireysel hazzı öncelik vermesi ve diğerlerini ötekileştirmesi tutum ve davranış duyarlılığını eksilttiğinden etik ihlallerini arttırmaktadır. Bu durum tüketicilerde psikolojik gerilimlere ve suçluluk gibi yaşamı olumsuz etkileyen negatif duygulara neden olmaktadır. Bu yüzden hedonik davranışın ya da hedonik değere yönelik eğilimlerin psikoloji ve tüketim literatüründe etkileri incelenmektedir. Hedonik tüketimi düşünerek tetiklenen suçluluk düzeyi ne kadar güçlü olursa, tüketicilerin hedonik ürünler satın almaya karar verme düzeyi o kadar düşük olmaktadır (Lu vd., 2016: 333). Pazarlama literatüründe hedonik alım kararlarını bireysel suçluluk duygusuyla ve etik tüketimle ilintilendirilen birçok çalışma göze çarpmaktadır (Wertenbroch, 1998; Khan ve Dhar, 2006, 2010; Adomaviciute, 2013; Kivetz ve Zheng, 2016).

2.2. Öz-severlik (Narsizm)

Özseverlik, kişiyi her şeyin merkezine kendisini konumlandırması olarak tanımlanmaktadır. Görkemli olma, kendine aşırı ilgi duyma özseverliğin bir uzantısıdır (Lemaitre, 2017: 877). Narsist bir bireyin benlik kavramı, pozitiflik (yani, kendisini olumlu bir şekilde düşünmek), ben-merkezcilik (yani, başkalarının düşüncelerini önemsemeden düşünmek) ve benzersizlik (uzmanlığa olan inanç) olarak tasvir edilebilir (Campbell vd., 2000: 330). Özsever kişiliğe sahip bireyler, kendi iç dünyasına yönelik abartılı duygulara ve gerçekçi olmayan olumlu görüşlere sahiptirler (Campbell ve Foster, 2007: 115). Emmons (1987), özsever kişiliğe sahip bireylerin kendilerini özel hissettiklerini, gösteriş yapma eğiliminde olduklarını ve güçle donatılmış liderlik rollerde olmaya çalıştıklarını ifade etmiştir (Grijalva ve Zhang, 2015: 2). Lee ve Seidle (2012)'ye göre özsever tüketiciler diğer tüketicilere göre faydacı ürün özellikleri hakkında kasıtlı olarak bilgi işlemeye girmeden, nadir (eşsiz) ürünler satın alma eğiliminde olmaktadır. Özsever tüketiciler kendine hediye verme davranışı sergileme eğilimindedirler. Mick ve DeMoss (1990a), alışveriş yapanların kendilerine bir ödül sunmak ve gelecekteki satın alımları haklı çıkarmak için özseverlik anlayışıyla öz-hediye verme davranışına yöneldiklerini belirtmektedirler. Kendini haklı çıkmaya yönelik uğraşlar, faydacı öğelerden ziyade zevk öğelerini ön plana çıkaran hedonik alışverişin oluşturduğu suçlulukla başa çıkmanın mental çabalarından ileri gelmektedir. Kendine hediye verme, sosyalite ve öz-severlik arasında sıkışmıştır. Bu yüzden hedonistik değerleri sosyaliteye karşı savunma tüketicilerde kararsızlık oluşturmaktadır (Sherry vd., 1995: 403-404). Kivetz ve Simonson (2002) özsever kendine hediye vermeyi; tatmin oluşturma ve kişisel-kontrol eksikliği nedeniyle birinin arzuları yoluyla daha fazla ilgi göstermenin yöntemi olarak tanımlamaktadırlar. Mukhopadhyay ve Johar (2009), daha önce dürtüsel satın almadan kaçınan ya da kısıtlanan tüketicilerin özseverliği bir gerekçe olarak kullandıklarını tespit etmişlerdir. Araştırmada ayrıca dürtü satın alma fırsatına ilişkin kısıtlamanın, tüketicilerin özseverliğe bağlı olarak kendilerini ödüllendirmesine neden olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer ifadeyle, bu davranış, açık hedeflere rağmen bir kısıtlama olduğunda daha fazla ortaya çıkabilir, böylece tüketici özseverliğe bağlı bir eylem yürütmek için haklı gerekçeye sahip olma duygusunu çok daha kolay hissedecektir (Ningties vd., 2019: 130). Özseverlik uygulamaları tüketicilerin tolerans sınırını güçlendirirse de zaman zaman en sevdiğimiz özseverlikten zevk duyduğumuzda bile pişmanlık veya

stresle karşılaşabiliriz. Özseverlik duygularından ötürü tüketiciler sonraki satın alma davranışlarında isteksizlik yaşayabilir, pişmanlık hissine kapılabilirler (Ramanathan ve Williams, 2007: 4). Ningtias vd. (2019: 130), özseverliğin lüks eşya alışverişine ilişkin lüks ve hedonik değerle yakından ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Özseverlik, kendine hediye verme davranışında hediye verme motivasyonlarının bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Mick ve DeMoss, 1990b; Heath vd., 2011; Clarke ve Mortimer, 2013). Mick ve DeMoss (1990b: 328), kendine hediye verme davranışını “önceden planlanma eğilimine sahip ve yüksek oranda bağlanma içeren özseverliğe yönelik kişisel sembolik öz-iletişim” olarak tanımlayarak her iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlardır. Kendine hediye, özseverlik duygularını yansıtmaktadır. Mick ve DeMoss (1992: 144), kendine hediyelerin, ekonomik olarak tabakalı ve imtiyazlı bir yapıya sahip Amerikan toplumunda tüketici özseverlik biçimlerini temsil ettiğini belirtmişlerdir. Özseverlik, keyif ve eğlence için alışveriş yapmayı (satın almayı) öngören hedonik değerle ilişkilidir. Zira özsever duygulara sahip veya alışverişte özseverliğe yönelik davranışlar sergileyen tüketicilerin zevke (hazza) yönlendirilmiş alışveriş amaçları bulunmaktadır (Mukhopadhyay ve Johar, 2009: 336). Alışverişte hedonik alışveriş özellikleri sergilendiğinde, beklentiler, alışveriş hedeflerine bağlı olarak özsever davranış düzeylerinde makul ve olumlu değişiklikler oluşturur. Hedonik ve özsever alışveriş özellikleri sergileyen tüketiciler, farklı gerekçelerle (ödül, kutlama ve terapatik) kendine hediye verme davranışı gerçekleştirirler (Clarke ve Mortimer, 2013).

2.3. Satın Alma Sonrası Pişmanlık

Landman (1993) pişmanlığı; “talihsizlikler, sınırlamalar, kayıplar, ihlaller, eksiklikler ve hatalar için üzülecek olan az çok acı veren duygusal bir durum” olarak tanımlamaktadır (M’Barek ve Gharbi, 2011: 1). Pişmanlık, bireylerin duygusal durumuna ilişkin bir kavramdır. İnsanlar, yapamadıkları ya da gerçekleştiremedikleri eylemlerden ötürü fazlaca pişmanlık duygusuna kapılırlar (Gilovich ve Medvec, 1994: 358). Pişmanlık, mevcut durum ile farklı alternatiflerin daha iyi sonuç oluşturacağına ilişkin düşünceler sonrası değerlendirmeler yapılması ve sonrasında olumsuz duygular ortaya çıkmasıdır (Inman ve Dyer, 1997; Zeelenberg ve Pieters, 2007: 3). Bir durum ya da olayla ilintilendirilmiş pişmanlık duygusu suçluluk ve hayal kırıklığı kavramlarından farklıdır. Doğum günü hediyesi alınmadığı için pişmanlık yaşanabilir ancak hediyein sevkattan ötürü geç teslimi pişmanlık değil, hayal kırıklığıdır. Hava tahminini kontrol etmeyen bir kişi şemsiye almamaktan ötürü pişmanlık duygusu yaşar ancak suçluluk hissetmez. Pişmanlık daha genel iken; suçluluk sosyal kuralların ve ahlaki ilkelerin ihlaline dayanır (Buchanan vd., 2016: 276).

Tüketiciler satın alma kararları sonrasında bazı kararlarından ötürü pişmanlık yaşarlar. Mevcut seçenekler arasında tercih gerçekleştiren tüketici, seç(e)mediği seçeneklerden ötürü pişmanlık duygusuna kapılır (Simonson, 1992: 105). Pişmanlık, tercih edilen/edilmeyen seçenekler arasında karşılaştırmaya dayalı bir kavramdır. Satın alma sonrası pişmanlık yaşayan tüketicilerin memnuniyet düzeyleri düşük seviyededir (Saleh, 2012: 106). Ancak mevcut bir seçimden memnuniyet mutlak değildir. Önemli olan, tercih edilen seçeneğin mevcut diğer seçeneklerden daha iyi veya daha kötü bir sonuca yol açıp/açmamasıdır (Bui vd., 2009: 1070). Tüketiciler, satın alma davranışlarının hem sonuçlarından hem de süreçlerinden pişmanlık yaşayabilirler. Sonuçlardan ötürü tüketici pişmanlığı

tercih edilmeyen alternatiflerden ve önemdeki değişikliklerden kaynaklanırken; sürece ilişkin pişmanlık, karar verme sürecindeki eksik ya da fazlalıktan kaynaklanmaktadır (Lee ve Cotte, 2009). Pişmanlık büyük oranda satın alma sonrasında farklı kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak oluşmaktadır. Satın alma sonrasında elde edilen bilgilere bağlı tüketiciler pişmanlıktan kaçınmak için alımlarını uzun süreli erteler (Cooke vd., 2001). Zira negatif duygular tüketicilerin algıladıkları riski arttırarak satın aldıkları ürünlerden tekrar pişmanlık yaşamalarına neden olabilir. Ayrıca satın alma sonrasındaki pişmanlık, bilinen alternatiflerin dışında bilinmeyen alternatiflere bağlı olarak da oluşabilir (Tsiros ve Mittal, 2000). Buna göre tüketici, seçeneklerin tamamına ulaşamadığı konusunda bilgi sahibi olduğunda mevcut sonuçlardan daha farklı bir sonuç elde edebileceğini varsayar ve bu durum alternatifler deneyimlenmese bile pişmanlık oluşturabilir. Seçeneklerin varlığı bile bazen pişmanlık sürecinin başlamasına katkı sunabilir. Mesela, televizyon satın alan bir tüketici, diğer tüm seçenekleri deneyimleme şansına sahip ol(a)mayacağını bilir. Bu yüzden, ürüne ilişkin yaşanan en küçük bir sorunda bile pişmanlık yaşaması muhtemeldir. Zira tüketici teknolojik gelişmelere bağlı olarak özellikleri hakkında bilgi sahibi ol(a)madığı alternatiflerin dahi mükemmel performans ya da kalite sunabileceğini düşünerek pişmanlık yaşayabilir.

2.4. Hediye Verme/ Kendine Hediye Verme (Öz hediye) Davranışı ve Motivasyonları

“Hediye vermek” ya da “hediye almak” 1970’li yılların ortalarından beri tüketici davranışlarında önemli bir çalışma alanına dönüşmüştür (Belk, 1976; Sherry, 1983). Hediye verme, çoğu insanın yaşamları boyunca sayısız vesileyle verici ve alıcı rolü oynadığı için benzersiz bir seçim alanıdır (Cavanaugh vd., 2015: 11). Bir kimseye ya da örgüte yönlendirilmiş hediyeleşme, insan ilişkilerinin bir uzantısını oluşturmaktadır (Kizilcec vd., 2018). Bir kimse, sosyal yaşam etkileşimlerine ve aile ilişkilerine bağlı olarak; çocuklarına, aile bireylerine, komşularına, iş ve sosyal arkadaşlarına değişik gerekçelerle hediye verme davranışı gerçekleştirir (Mitruş ve Nordblom, 2020: 1). Hediye verme ya da hediye satın alma olgusunun ardında bireyin sosyal yükümlülükleri yerine getirme (aile içi/dışında gerçekleşen evlilikler, özel gün kutlamaları vs.) çabaları etkili olabileceği gibi kişisel gerekçeler (evlilik yıldönümü kutlaması vs.) de etkili olabilmektedir. Shanka ve Handley (2011), hediyeleşmenin doğum günleri, yıldönümleri, başarı kutlamaları gibi kişisel nedenlerle gerçekleştirilebileceği gibi anneler/babalar günü gibi sosyal amaçlar barındırdığını ifade etmişlerdir (Shanka ve Handley, 2011: 359).

Hediye verme üç aşamalı bir süreci yansıtmaktadır. İlk aşama, hediye verenin hediyeye yüklediği sembolik anlamlara istinaden bilgi arayışını kapsar. İkinci aşama, sunum aşamasıdır ve alıcı-verici arasındaki hediye iletimini ve onu çevreleyen ritüelleri içerir. Hediye verenin alıcıya geçişiyle tamamlanan sunum aşamasının ardından son aşama alıcıların hediyeye yönelik tepkilerinin olduğu aşamadır (Segev vd., 2013: 436). Bu kapsamda hediye verme davranışı; “genellikle bir yükümlülüğün (zorunluluğun) yerine getirilmesi amacıyla eşya gibi maddi ve maddi olmayan nesnelere seçilmesi, aktarılması ve değerlendirilmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır (Macklin ve Walker, 1988: 30).

Hediye verme davranışı, hediye durumu ile verilen hediyelerin edinimi, değişimi ve kullanımını, katılımcıları ve süreçleri kapsayan erdemli karşılıklılık döngüsü içermektedir (Clarke, 2007: 99). Ancak

hediyeleşme kavramının özünde karşılıklı mal ya da hizmet ticareti söz konusu değildir (Davies vd., 2010). Mauss (1954) ise hediyeleşmeyi ekonomik çıkarlara ve yükümlülüklerle dayandırmaktadır. Öte yandan, Muir ve Weinstein (1962), 120 yetişkin bayan ile gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların önemli bir bölümünün “başkaları için iyilik yapmaktan hoşlandıklarını” ayrıca sadece yüzde 8,9’unun “başkalarına karşı olmaktan hoşlandıklarını” beyan ettiklerini bu yüzden hediyeleşmenin esasında sosyal bir yükümlülük duygusunu yansıttığını vurgulamışlardır. Araştırmacıların özellikle vurguladıkları olgu, hediyeleşmenin ekonomik çıkarlardan (Mauss, 1954) ve başkalarına yöneltilmiş sosyal yükümlülüklerden (Muir ve Weinstein, 1962) kaynaklandığına ilişkindir. Öte yandan hediye verme sonrasında alıcıda “pozitif duygular” ya da “yarar” gibi spesifik bir değer algısı oluşuyorsa hediye verenin ilerleyen zamanlarda ödüllendirilmesi de mümkündür (Davies vd., 2010: 413). Hediye verme davranışını farklı savlara dayandıran bu görüşler, hediye verme davranışını öznel duygulara, tatmine, karşılıklılığa ve sosyal yükümlülüklerle dayandırmaktadır. Goodwin vd. (1990) ise çalışmalarında hediye verme davranışına motive eden iki önemli faktörden bahsetmişlerdir. Bunlar; sembolik mesajlar ve zorunluluklardır (yükümlülükler). Buna göre hediye, alıcılara geleceğe yönelik etkileşim vaadi, sevgi, endişe vs. sembolik mesajlar iletir. Bu mesajlar, hediye verme motivasyonunu güçlendirmektedir. Zorunluluklar ise Muir ve Weinstein (1962)’de belirtildiği gibi sosyal etkilere sahiptir.

Hediye verme davranışı, hediye verenin öznel değerlendirmelerini ve hediye geçişleri sonucundaki memnuniyeti yansıttığından hediye vermeye yönelik motivasyonların belirlenmesi önemlidir (Beatty vd., 1991: 150). Her iki tarafın zevk ve tatmini hediye verme davranışının amaca ulaşmasında etkili olmaktadır. Sherry (1983: 158), hediyeleşmenin bireylerle veya şirket gruplarıyla ittifaklar kurmak ve sürdürmek için bir araç olduğunu ayrıca verilen hediyelerin sosyal ilişkilerin somut ifadelerini yansıttığını belirtmişlerdir. Ayrıca hediye vermeye iten motivasyonların dışsal (alıcının memnuniyet ve zevkine odaklanması) amaçlara yönelmesi durumunda alıcının akraba rolleri ve ilişkileri önemli faktörlerdir. Mysterud vd. (2006), aile içerisindeki hediyeleşmede ebeveynlerin, kardeşlerin ve çocukların diğer aile üyelerine göre (büyükanne ve büyükbaba, teyze, amca ve kuzenlere) öncelikli olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Saad ve Gill (2003), akrabalık ilişkilerinde genetik yakınlığın hediye verme davranışlarında ve hediyeye yönelik harcamalarda belirgin bir etki yarattığını tespit etmişlerdir. Ancak, romantik partnerler söz konusu olduğunda aile üyeleri ve yakın arkadaşlara yönelik hediye verme davranışlarının geri plana atıldığı belirtilmiştir. Aile üyelerinin hediyeleşmede yakın arkadaşlardan ön planda olması, hediyeleşmede aile içindeki doğum sırası önceliği teorilerini ve akrabalık desteğini güçlü şekilde yansıtmaktadır. Bu durum, özellikle hediye alışverişini teşvik eden pazarlama uygulamalarının ve reklam içeriklerinin hedef kitesini belirleme adına kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Hediye verme davranışı, sadece bir kişiden başka bir kişiye değil kişinin kendisine yönelik eylemlerini de içermektedir. Bu durum, kendine hediye verme (öz-hediye) davranışı olarak ifade edilmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a; Heath vd., 2011). Kendine hediye verme davranışı Mick ve DeMoss (1990a: 322) tarafından kavramsallaştırılmıştır. Araştırmacılar, kişisel başarıların, hayal kırıklıklarının/depresyonun ve tatillerin tüketicilerin kendilerine hediye almaları için yaygın koşullar

oluşturduğunu belirtmektedirler. Mick ve DeMoss (1990b: 677), kendi kendine hediye verme davranışını, kişinin bir görevi yerine getirdikten sonra kendini ödüllendirmesine yönelik sevilen ve ilgi duyulan bir nesneye sahip olması olarak ifade etmişlerdir. Her iki araştırmada kendine hediye verme davranışının öznel değerlendirmeler içerdiği, kişinin kendi motivasyonunu yükseltmek amacıyla gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle “hissederken kendini neşelendirmek” ve “bir başarı için kendini ödüllendirmek” motivasyonları kendine hediye verme davranışının en önemli iki belirleyicisi olarak ifade edilmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a; 1990b). Kendine hediye vermenin terapatik ve ödüllendirici sonuçları bulunmaktadır (Heath vd., 2011: 6-7). Kendine hediye davranışı tüketicilerin alışveriş deneyimlerinden ödül ve terapatik faydalar arama sıklığı arttıkça çoğalan bir davranış türüdür (Mortimer vd., 2015). Park (2015), kendine hediye vermenin motivasyonel bir mekanizmaya sahip olduğunu, başarı bağlamında öz-hediyelerin terapatik bir ödül sunduğunu savunmaktadır. Mick ve DeMoss (1990a), kendine hediye davranışının altında “stresi azaltmak” ve “belirlenen bir hedefe ulaşmak” için teşvik edici ilham oluşturmak motivasyonlarının etkili olduğunu belirtmektedirler.

Kendine hediye verme davranışı diğer tüketici davranışlarından farklıdır. İletişim, uzmanlık ve hedonik tüketim, öz-hediye davranışını farklılaştırmaktadır. İletişim, kendine hediye vermenin temel motivasyonlarından birisidir. Kişi, kendisiyle olan içsel iletişimini bu şekilde sağlamaktadır. Bu davranış, bireyin benlik saygısını ve kimliğini etkilemektedir. Hediye alıcısı ve vericisi aynı kişi olduğundan sonuçlar yine aynı kimlikte bir araya gelmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a). Kendine hediye vermenin (öz-hediyenin) üç temel yönü bulunmaktadır. Birincisi, öz-hediyeler kişinin kendisiyle iletişim kurmanın ve özellikle kişinin öz-tanımını ve benlik saygısını etkilemenin bir yoludur. İkincisi, öz-hediyeler, bir tür öz-sözleşme gibi davranan özel bir mübadele yöntemidir. Buna göre mübadele, ödüllü armağanlarla ilgili olup terapatik öz hediyelerle ilişkilendirilir. Üçüncüsü ise, öz-hediyelerin tüketiciler için ortak, günlük, öz-yönelimli satın almalarla karşılaştırıldığında genellikle özel anlamları olduğu fikrini ifade eden bir uzmanlık yönüdür (Faure ve Mick, 1993: 554).

Heath vd. (2011: 24-25), kendine hediye motivasyonlarının pazarlama kampanyalarına yansıdığı yerlerde, odaklanma konusunda bazı tutarsızlıklar yaşandığını belirtmektedirler. Çalışmada özellikle tüketicilere yönelik “kendini şımart” sloganıyla yayınlanan temaların; spesifik ödüllendirme, kaçma veya telafi edici temalardan daha sık kullanılması, kendine hediye verme motivasyonlarını dar bir alana sıkıştırması nedeniyle eleştirilmiştir. Bunun yerine olumlu ve olumsuz yaşam koşullarının birlikte değerlendirilerek olumsuz yaşam alanlarında telafi edici/iyileştirici motivasyonlara odaklanılmasının yararlı pazarlama stratejileri ortaya koyacağı belirtilmiştir. Olumlu koşullar, kendine hediye verme davranışını güçlendirmektedir.

Öz-hediye davranışının altında temel olarak hedonik-öz hediye, ödül-öz hediye, terapatik-öz hediye ve kutlama-öz hediye motivasyonlarının etkili olduğu belirtilmektedir. Literatürde konuyla ilgili kavramsal değerlendirmelerin de daha uygun öz-hediye davranışını bu dört faktörün motive ettiği kabul edilmektedir. Kısaca bir tüketici kendine iyi davranmak istediğinde (hedonik-öz hediye); bir hedefe ulaşmak istediğinde (ödül-öz-hediye); duygusal olarak “aşağı” hissettiği durumlarda iyileştirici etki sağlamak adına (terapatik-öz hediye) ve önemli bir günü veya olayı kutlamak

istediğinde (kutlama-öz hediye) kendine hediye verme davranışına başvurmuştur (Mick ve DeMoss, 1990a; Heath vd., 2011: 7; Ningtias vd., 2019: 130). Bir tüketici, kendisini ödüllendirmek veya şımartmak istediğinde ayırt edici bir hedonik tüketim motivasyonu sergilemektedir (Mick ve DeMoss, 1990b; Heath vd., 2011: 4).

3. Kuramsal Çerçeve

Kendini ödüllendiren satın alma kararları, çeşitli alışveriş deneyimlerinden ve kendini “neşelendirmek” ten, tek başına alakalı bir etkinliği kutlamak için tasarlanmış, yüksek kontrollü, dikkatle düşünülmüş kendi hediyelerine kadar değişen özsever alımlardan kaynaklanmaktadır (Mick ve DeMoss, 1990a; Clarke ve Mortimer, 2013: 475). Öz-hediye davranışı, motivasyonel açıdan hedonik bir tüketim biçimi ortaya koymaktadır (Mick ve DeMoss, 1990b). Kendine hediye verme davranışının özseverlik ve zevk unsurları, hedonik alışverişte aranan “iyi hissetme” ve “haz” motivasyonlarıyla açıklanmaktadır (Heath vd., 2011: 22). Özseverlik, tüketicinin kendine hediye vermesinin ve arzularını yerine getirmesinin bir yöntemidir (Kivetz ve Simonson, 2002). Özseverlik, hazzı ve eğlenceye yönelik lüks ve prestijli eşya satın alma ile ilişkili olan hedonik tüketimle ilişkilidir (Ningtias, 2019: 131). Yerli literatürde konuyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmamış olup yabancı literatürde ise sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmalardan Clarke ve Mortimer (2013), 307 katılımcı; Ningtias vd. (2019) 292 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında; hedonik alışveriş özellikleri ile özseverlik arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özsever özellikleri olan veya alışverişte özsever duygularla hareket eden tüketicilerin zevke (hazza) yönlendirilmiş alışveriş amaçları bulunmaktadır (Mukhopadhyay ve Johar, 2009: 336). Alışverişte hedonik alışveriş özellikler sergilendiğinde, beklentiler, alışveriş hedeflerine bağlı olarak özsever davranış düzeylerinde makul ve olumlu değişiklikler oluşturmaktadır. Hedonik ve özseverlik duygularına sahip alışveriş özellikleri sergileyen tüketiciler farklı gerekçelerle (ödül, kutlama ve terapatik) öz-hediye davranışı gerçekleştirirler (Clarke ve Mortimer, 2013). Hedonik tüketimde öne çıkan özellikler; kendine hediye verme davranışının altında yatan hayal ve duygusal boyutları yansıtmaktadır (Heath vd., 2011: 22). Öz-hediye motivasyonu ayrıca sembolik değerlere yönelik hedonik tüketim eğilimlerinin bir uzantısıdır (Holbrook ve Hirschman, 1982). Hedonik öz-hediyeler, ilham verici özelliğinin yanı sıra tüketicinin kendisini daha iyi hissetmesini sağlamak adına önemli bir argümandır (Clarke ve Mortimer, 2013: 474). Kivetz ve Zheng (2016: 60), hedonik ürünler için para harcamanın, özseverliğe bağlı davranışlar ve ihtiyatlılık ihtiyacı arasında çatışma yarattığını belirtmektedirler. Ancak hedonik alışveriş değeri, tüketicinin hazcı duygularını (Fiore vd., 2005: 670) kendine hediye davranışı da içsel tatmin arayışını yansıttığından hedonik-öz hediye davranışının mutluluğa yönlendirilmiş davranışlar içerdiği ifade edilebilir. Kendine hediye verme davranışının bir diğer motivasyonu ilham verici ve ödüllendirici yönüdür. Zira bu davranış kişinin kendisine olan öz-sevgisini yansıtmaktadır (Heath vd., 2011; Clarke ve Mortimer, 2013: 474).

Bu değerlendirmelere dayanarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H₁: Hedonik alışveriş özelliklerinin özseverlik üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Kendine hediye verme davranışına motive eden temel faktörlerin hedonik-öz hediye, ödül-öz hediye, terapatik-öz hediye ve kutlama-öz hediye olduğu kabul edilmektedir (Mick ve DeMoss, 1990a; Heath vd., 2011: 7; Ningtias vd., 2019: 130). Mick ve DeMoss (1990b) bireysel amaçların yerine getirilmesine yönelik uğraşların, öz-hediyenin ödüllendirici motivasyonel yönünü yansıttığını belirtmektedirler. Ödüllendirici kendine hediye verme davranışının altında “belirli bir işin yerine getirilmesi”, “hedefler için sıkı çalışılması” ya da “yüksek bir sınav notu elde edilmesi” gibi ödüllendirmeye yönelik etkenler yatmaktadır (Heath vd., 2011: 7). Bu davranış önceden belirlenmiş amaçlara ulaşılması adına içsel motivasyonun artırılması için kullanılabilmesi gibi arzulan bir sonuca yönelik ödüllendirici davranışları da kapsamaktadır. Bu motivasyon dışsal faktörler tarafından değil, tüketicinin içsel değerlendirmeleriyle ilişkilidir. Hedonik-öz hediye davranışında hedonik tüketime eşlik eden suçluluk duygusu ödüllendirici-öz hediye davranışı ile azaltılabilir. Zira belirlenen ödüle kavuşmak adına sıkı çalışmak, çabalamak veya güç sarf etmek (Heath vd., 2011: 13) ve en nihayetinde kendine öz-hediyeler sunarak ödüllendirmek satın alma sonrasında oluşacak pişmanlığın azaltılmasına yardımcı olabilir. Terapatik-öz hediye, kişinin kendisini yalnız hissettiğinde, terk edilme duygularını ötelemek istediğinde yararlandığı bir yöntemdir (Heath vd., 2011: 11). Kendine hediye verme ruh hali bakımı, onarımı veya davranış düzenleyici etkilere sahiptir. Bu olumsuz duyguların bastırılması ve kişinin kendisini yeniden mutlu hissetmesi için öz-hediyeler tedavi edici bir araç olarak kullanılır. Sorunlardan kaçma ve rahatlama temel amaçları oluşturur. Terapatik-öz hediyeler ilham verici ve rahatlatıcı bir özellikte olmasına rağmen diğer hediye verme motivasyonlarından daha kısa sürelidir (Clarke ve Mortimer, 2013: 474). Bu yönüyle kendine hediye verme davranışı, olumlu duygular geliştirmek ve olumsuz duyguları bertaraf etmek için kullanılsa da pişmanlık, suçluluk vs. istenmeyen duygular da ortaya çıkarabilir. Hediye alanın olumsuz ruh halini azaltmaması veya terapatik etkinin beklenenden kısa süreli olması öz-hediye ile amaçlanan durumun oluşmasını engellediğinden bu durum tüketicide istenmeyen duyguların oluşmasına neden olabilir (Luomala ve Laaksonen, 1999). Mick ve DeMoss (1990a), öz-hediyelerden stresi azaltmak için yararlandığını belirtmektedirler. Ayrıca, kişinin ruh halini değiştirmek ve düzenlemek adına öz-hediyeler önemli bir motivasyon kaynağı sunmaktadır (Luomala ve Laaksonen, 1999: 148). Terapi bağlamında bir tüketicinin kaçış arayışında olma ya da günlük yaşam uğraşlarından kurtulma istekleri etkili olduğundan, kendine hediye davranışı kapsamında ev dışı eğlence deneyimlere ve fast-food restoranlarına yönelimler yüksek olmaktadır (Mick ve DeMoss, 1992: 143). Kutlama, kendine hediye verme davranışının altında yatan bir diğer motivasyondur. Tüketicileri satın alma davranışına yönlendiren temel faktörlerden birisi bir olay ya da başarıya ilişkin kutlama amacıdır (Kemp vd., 2016: 131). Mick ve DeMoss (1990a), yılbaşı ya da doğum günü gibi özel etkinliklerin öz-hediye için önemli satın alma gerekçesi sunduğunu belirtmektedirler. Hedonik alışverişin teşvik edildiği tatil ya da Noel gibi sezonlarda tüketicilerin kendilerine hediye verme konusunda haklı gerekçeler üretmesi mümkündür (Heath vd., 2011: 14). Tüketiciler, özel günleri kutlamak için kendilerine hediye alma konusunda özendirilir böylelikle bir hediye sahibi olurlar (Clarke ve Mortimer, 2013). Bu kapsamda doğum günleri ya da yıldönümleri tüketicilerin kendilerine hediye almak için performans gösterdikleri etkinliklerdir (Heath vd., 2011; Ningtias vd., 2019). Faure ve Mick (1993: 554), kutlama amaçlı hediyelerin sadece takvimde yer alan özel günlerle

sınırlı olmadığını (Noel, doğum günleri) bunun dışında ayrıca örneğin işyerinde kazanılan bir terfi ya da bir hastalığın atlatılmasına ilişkin kutlama amaçlı hediyeleri de kapsadığını belirtmektedirler. Grijalva ve Zhang (2015), özsever tüketicilerin hedonizm ile bağlantılı gösteriş tüketimi eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmektedirler.

Bu değerlendirmelere dayanarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_{2a}: Hedonik alışveriş özelliklerinin kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Ödül)

H_{2b}: Hedonik alışveriş özelliklerinin kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Hedonik)

H_{2c}: Hedonik alışveriş özelliklerinin kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Terapati)

H_{2d}: Hedonik alışveriş özelliklerinin kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Kutlama)

H_{3a}: Özseverliğin, kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Ödül)

H_{3b}: Özseverliğin, kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Hedonik)

H_{3c}: Özseverliğin, kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Terapati)

H_{3d}: Özseverliğin, kendi kendine hediye verme üzerinde olumlu bir etkisi vardır (Kutlama)

Tüketiciler, kendilerini veya başkalarını mutlu etmek amacıyla farklı alışveriş kanallarından hediye almaya başvururlar. Bu durum, daha sonrasında tüketicilerde pişmanlık oluşturabilir. (Clarke ve Mortimer, 2013: 476). Kendine hediye verme davranışı kutlama ve hedonistik alışveriş amaçları ile gerçekleştirilirse, pişmanlık yaşanma ihtimali daha fazla olabilir. Çünkü bu tür davranışlar zevk ve eğlence gibi hedonistik alışveriş özellikleri yansıtır. Ayrıca bu motivasyonlar, terapi gibi iyileştirici ya da ödül gibi uzun süreli çabaların ardından elde edilen/başarılan bir durum amacı içermediğinden tüketicilerde karar sonrası sürece ilişkin eleştirel reaksiyonlar oluşturabilir. Ancak, kendine hediye her durumda tüketicide maddi ya da fiziksel fedakârlıklar gerektirdiğinden pişmanlığın kendine hediye edenin dört motivasyonu için de geçerli olabileceği düşünülmektedir. Hedonistik arzuların artması, öz-kontrol başarısızlıkları ve özseverlik ayrıca tüketicilerde suçluluk hissi yaratır. Pişmanlık, tüketici suçluluğunun bir boyutudur (Dedeoğlu ve Kazançoğlu, 2010). Öte yandan tüketiciler, satın alma davranışlarının hem sonuçlarından hem de süreçlerinden pişmanlık yaşayabilirler. Sonuçlardan ötürü tüketici pişmanlığı tercih edilmeyen alternatiflerden ve önemdeki değişikliklerden kaynaklanırken, sürece ilişkin pişmanlık karar verme sürecindeki eksik ya da fazlalıktan kaynaklanmaktadır (Lee ve Cotte, 2009). Satın alma sonrasında alternatiflerin yararlarının sonradan anlaşılması, tüketicileri elde edilemeyen zevklerden mahrum kıldığı için pişmanlık oluşturur (Alba ve Williams, 2012: 12). Hedonik alışveriş yapanlar, alışverişini kendilerini mutlu hissetmek veya alışverişten keyif almak motivasyonlarıyla gerçekleştirdiklerinden uzun vadede satın alma sonrasında alınan kararlardan pişmanlık yaşanması muhtemeldir (Clarke ve Mortimer, 2013: 475).

Tüketiciler, alışveriş deneyimlerden zevk almaya ve kendisini yüceltmeye devam ettikleri sürece pişmanlık kaçınılmaz olacaktır (Ningtias vd., 2019: 132). Görkemli öz imgelerini doğrulamak için, özseverler yüksek prestijli ürünler (yani lüks, özel, gösterişli) satın alırlar, ürünlerin faydacı değerinden daha sembolik olana daha fazla ilgi gösterirler ve kendilerini maddi varlıklarıyla diğerlerinden olumlu olarak ayırt ederler (Cisek vd., 2014).

Yerli literatürde değişkenlerin ayrıntılarıyla irdelendiği bir çalışmaya rastlanılmamış olup yabancı literatürde ise sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılabilmektedir. Clarke ve Mortimer (2013), 18-45 yaş arasındaki 307 tüketici üzerinden kendine hediye verme davranışının motivasyonları ve davranış sonrası tutumlarını ölçtükleri çalışmada kendine hediye satın alma davranışının, terapatik ve kutlama armağan motivasyonlarında pişmanlığa neden olduğunu; ödül ve hedonik değerlerin pişmanlık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Diğer ifadeyle her iki öz-hediye motivasyonu tüketicilerde satın alma sonrası pişmanlık oluşturmuştur. Ningtias vd. (2019), alışveriş sürecindeki seçeneklerin fazla olması durumunda tüketicilerin kendi kararlarından pişmanlık yaşayabileceklerini belirtmektedirler. Araştırmacılar, kendine hediye verme davranışına motive eden faktörleri, özseverliği ve satın alma sonrası tüketici pişmanlığını inceledikleri çalışmada; özseverlik ve satın alma sonrası pişmanlık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak kendine hediye verme davranışına motive eden (ödül, hedonik, kutlama ve terapatik) motivasyonlar ile satın alma sonrası pişmanlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Bu değerlendirmelere dayanarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H_{4a}: Kendi kendine hediye vermenin (ödül) satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H_{4b}: Kendi kendine hediye vermenin (hedonik) satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H_{4c}: Kendi kendine hediye vermenin (terapati) satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H_{4d}: Kendi kendine hediye vermenin (kutlama) satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₅: Hedonik alışveriş özelliklerinin satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₆: Özseverliğin, satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

4. Yöntem

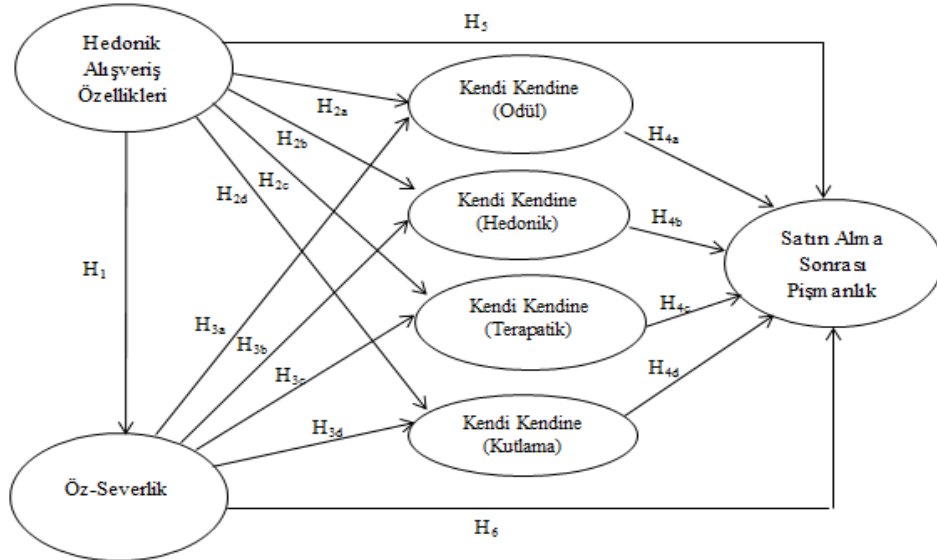
Araştırma kendi kendine hediye alan tüketicilerin satın alma sonrası yaşamış oldukları pişmanlıkların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini 18-34 yaş arasında kendi kendine hediye alan ve bu satın alma sonrası pişmanlık yaşayan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında evreninin çok geniş olması nedeniyle tesadüfi olmayan örneklemelerden 'kolayda örneklem' yöntemi uygulanmıştır. Evreni temsil edebileceği göz önünde bulundurularak örneklem sayısı ise 405 anket formunda yer alan verilerden yola çıkarak değerlendirilmiştir. Anket

verileri 01.09.2019-01.11.2019 tarihleri arasında online olarak toplanmıştır. Veri toplama, araç ve yöntemleri ile ilgili çalışmanın yürütülebilmesi için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli izin alınmıştır (Karar no: 92342550/730.08.03/).

Anket formu demografik sorular ve belirlenen modelin tespiti amacıyla ankete eklenen ölçek sorularından oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum ve gelir seviyesi soruları sorulmuştur. İkinci bölümde hedonik alışveriş deneyimi, öz-severlik ve kendi kendine hediye motivasyon soruları Clarke ve Mortimer (2013)'in çalışmalarından uyarıldığı şekliyle kullanılmıştır. Satın alma sonrası pişmanlık soruları ise Creyer ve Ross (1999)'un çalışmalarından uyarlanmıştır. Kullanılan ifadeler beşli likert ölçeğine uyarlanarak "kesinlikle katılmıyorum, kesinlikle katılıyorum" (1-5) aralığında katılımcılara yöneltilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde; ankete katılanların 200'ü erkek (%49,4) ve 205'i kadın (%50,6) tüketicilerden oluşmaktadır. Katılanların medeni durum incelendiğinde katılımcıların %76'sının (n: 308) bekâr olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin eğitim durumları incelendiğinde %66,9'unun (n:271) ön lisans düzeyinde eğitim aldığı ve gelir seviyesinin %60,5 ile orta olduğu tespit edilmiştir (n: 245). "Kendinize niçin hediye alma gereksinimi duyarsınız?" sorusuna katılımcılar %35,1 ile daha çok hedonik (keyif, zevk) cevabını vermişlerdir (n: 142). En düşük cevap ise %16,8 ile ödül olmuştur (n: 68).

Araştırmada hipotezlerin test edilmesi için Smart PLS 3 (Partial Least Squares) istatistik programı kullanılmıştır. Ölçülmesi hedeflenen araştırma modeli şu şekildedir;

Şekil 1. Araştırma Model Önerisi

4.1. Araştırma Modeli Güvenirlik ve Geçerlik Sonuçları

Alışveriş deneyimi, öz-severlik, kendi kendine hediye motivasyonları (ödül, hedonik, terapi, kutlama) ve satın alma sonrası pişmanlığın güvenilirlik ve geçerlik sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2'de detaylı olarak gösterilmektedir.

Araştırma modelinin geçerliliğini belirlemek için yapı, ayırım ve uyum geçerlilikleri incelenmiştir. Ayırım geçerliliğini belirlemek için AVE değerlerinin karekökü hesaplanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Uyum geçerliliğini belirlemek için ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bütünlük güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. Yapı geçerliliğini belirlemek için ise faktör yükleri hesaplanmıştır. Güvenirlik ve geçerlik sonuçları Tablo 1 ve Tablo 2'de detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 1. Güvenirlik ve Geçerlik Sonuçları

Ölçekler ve İfadeler	CA	CR	AVE	Faktör Yükleri
	≥,60 Kalaycı, 2005	≥,70 Hair vd., 2012	≥,50 Fornell ve Larcker, 1981	≥,70 Kaiser, 1974
Hedonik				,713
Alışveriş Özellikleri				,813
Alışveriş yapmayı dört gözle bekliyorum.				,845
Alışveriş yapmayı seviyorum.				,744
Beni daha iyi hissettirmesi için alışverişe gidiyorum.	,80	,86	,56	,613
Alışveriş, stresi azaltmanın bir yoludur.				,819
Alışverişe gitmezsem eksiklik hissederim.				,785
Öz-Severlik				,831
Kendimi şımartmaktan hoşlanıyorum.				,822
Zevk için bir şeyler alırım.				,592
Para harcamaktan zevk alıyorum.	,82	,88	,60	,761
Düşünmeden bir şeyler satın alırım.				,821
Hayatta güzel şeyleri severim.				,828
Ödül				
Alışverişe gittiğim zaman kendime uygun bir ürün satın alırım çünkü çok çalıştım.				,87
Alışverişler, yaptığım iyi işler için kendimi ödüllendirmek için bir fırsattır.	,87	,90	,62	,821
Alışverişlerde kendime küçük bir hediye satın alma şansım olduğuna inanıyorum.				,828

	Çok çalışıyorum, bu yüzden alışverişlerde kendimi ödüllendirmeyi istiyorum (seviyorum).					,812
	Çok çalıştığım için kendimi ödüllendirebileceğime inanıyorum.					,798
	Kendimi ödüllendirmek için alışveriş yaparım.					,706
	Kendime hediye alırken “avlanıyor heyecanı” hissediyorum.					,931
	Sadece satın almış olabileceğim ürünler için değil, kendim için alışveriş yapmanın tadını çıkarırım.					,938
Hedonik	Yapabileceğim diğer şeylerle karşılaştırıldığında, kendim için alışveriş yapmak için harcanan zaman gerçekten eğlencelidir.	,94	,95	,85		,947
	Kendim için alışveriş yaparken bir macera hissi yaşıyorum.					,881
	Keyifsiz hissettiğimde kendime küçük bir hediye alırım.					,850
	Keyifsiz hissettiğimde kendime bir hediye almanın duygusal olarak iyileştirici olduğunu düşünüyorum.					,849
Terapati	Üzgün hissettiğim zaman, kendime genellikle küçük bir hediye alırım.	,90	,93	,72		,817
	Kötü bir hafta geçiriyorsam, kendim için iyi bir şey satın almak beni daha iyi hissettirir.					,923
	Kendimi neşelendirmek için bir şeyler almayı severim.					,817
	Kutlama yapmak için sık sık kendime küçük bir hediye alırım.					,904
Kutlama	Kendime küçük bir hediye almak, kutlama yapmanın bir yoludur.	,87	,92	,80		,906
	Sık sık kutlama yapmak için kendime bir hediye alacağım.					,882
	Sanırım vermiş olduğum kararlarda bazı hatalar yaptım.					,724
Satın Alma Sonrası Pişmanlık	Gerçekten yapmış olduğum seçimlerde hata yaptığımı hissediyorum.	,85	,88	,56		,684
	Satın alma kararlarımı farklılaştırmalıyım.					,763
	Farklı bir seçim yapmam gerektiğini biliyordum.					,773

Seçimlerimden bazılarına pişmanlık duyuyorum.	,751
Satın alımlarımı gerçekten karşılayabileceğimi sanmıyorum.	,797

Ayrım geçerliliğini belirlemek için AVE değerlerinin karekökü hesaplanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Fornell-Larcker kriterine göre, örtük değişkenin AVE değerinin karekökü, yapıdaki diğer tüm örtük değişkenlerle olan korelasyonundan daha büyük olmalıdır (Hair vd., 2019). AVE değerinin karekökü Tablo 2’de koyu renkli verilerdir. Bu değerler, buldukları satır ve sütunlardaki diğer değerlerden büyük olarak hesaplanmıştır. Genel olarak yapılan incelemeler sonucunda modelin yapı, ayrım ve uyum geçerliliklerini sağladığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Ayrım Geçerliliği ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	X	SD	1	2	3	4	5	6	7
1 Alışveriş Özellikleri	3,88	,776	0,750						
2 Öz-Severlik	3,77	,915	,371	0,775					
3 Ödül	3,89	,822	,217	,294	0,789				
4 Hedonik	3,99	,772	,189	,115	,227	0,925			
5 Terapati	3,97	,996	,320	,235	,147	,373	0,852		
6 Kutlama	3,98	,787	,189	,103	,189	,771	,447	0,898	
7 Pişmanlık	3,98	,691	,378	,310	,346	,729	,507	,676	0,749

Not: Koyu renkli rakamlar AVE değerinin karekökünü ifade etmektedir.

Uyum iyiliği değerleri benzer şekilde Smart PLS 3 (Partial Least Squares) istatistik programı ile incelenmiş elde edilen kriterler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Model Uyum İndeksleri

Kriter	χ^2	NFI	SRMR
		$\geq,80$	$\leq,08$
		(Yaşoğlu, 2017)	(Hu ve Bentler, 1999)
	3787,308	0,91	0,042

Elde edilen sonuçlara göre araştırma modelinin iyi bir uyum iyiliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Bulgular

Araştırma modelinin test edilmesi için yol analizi yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlere ilişkin sonuçlar Tablo 4'te detaylı olarak gösterilmektedir.

Tablo 4. Yol Analizi Sonuçları

Değişkenler		Beta (β)	Std. Hata	t	p	Sonuç	
H ₁ Alışveriş Özellikleri	→	Öz-Severlik	,371	,048	7,799	0,000***	Kabul Edildi
H _{2a} Alışveriş Özellikleri	→	Ödül	,125	,058	2,177	0,030*	Kabul Edildi
H _{2b} Alışveriş Özellikleri	→	Hedonik	,169	,064	2,640	0,008**	Kabul Edildi
H _{2c} Alışveriş Özellikleri	→	Terapati	,270	,057	4,699	0,000***	Kabul Edildi
H _{2d} Alışveriş Özellikleri	→	Kutlama	,175	,065	2,707	0,007**	Kabul Edildi
H _{3a} Öz-Severlik	→	Ödül	,248	,064	3,889	0,000***	Kabul Edildi
H _{3b} Öz-Severlik	→	Hedonik	,052	,065	0,805	0,421	Kabul Edilmedi
H _{3c} Öz-Severlik	→	Terapati	,134	,060	2,252	0,025*	Kabul Edildi
H _{3d} Öz-Severlik	→	Kutlama	,038	,066	0,576	0,565	Kabul Edilmedi
H _{4a} Ödül	→	S. A. S. P.	,119	,035	3,398	0,001**	Kabul Edildi
H _{4b} Hedonik	→	S. A. S. P.	,453	,085	5,323	0,000***	Kabul Edildi
H _{4c} Terapati	→	S. A. S. P.	,165	,037	4,480	0,000***	Kabul Edildi
H _{4d} Kutlama	→	S. A. S. P.	,194	,079	2,454	0,014*	Kabul Edildi
H ₅ Alışveriş Özellikleri	→	S. A. S. P.	,135	,045	2,997	0,003**	Kabul Edildi
H ₆ Öz-Severlik	→	S. A. S. P.	,114	,035	3,234	0,001**	Kabul Edildi

p<0,001***, p<0,01**, p<0,05*; S. A. S. P.= Satın Alma Sonrası Pişmanlık

Yol analizi sonuçları incelendiğinde bağımsız değişken olan hedonik alışveriş özelliklerinin öz-severlik ve kendi kendine hediye motivasyonlarını (ödül, hedonik, terapati, kutlama) pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Öz-severlik değişkeninin kendi kendine hediye motivasyonlarından ödül ve terapatiyi pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği, fakat hedonik ve kutlamayı etkilemediği tespit edilmiştir. Kendi kendine hediye motivasyonlarının satın alma sonrası pişmanlığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Son olarak hedonik alışveriş özellikleri ve öz-severlik değişkenlerinin satın alma sonrası pişmanlığı pozitif yönde anlamlı olarak

etkilediği de tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H₁, H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}, H_{2d}, H_{3a}, H_{3c}, H_{4a}, H_{4b}, H_{4c}, H_{4d}, H₅ ve H₆ hipotezleri kabul edilirken, H_{3b} ve H_{3d} hipotezleri kabul edilmemiştir.

5. Sonuç ve Tartışma

Pazarlama araştırmaları uzunca bir süre tüketicilerin hediye verme davranışlarını başka bir kişiye yönlendirilmiş eylemler olarak kavramsallaştırmışlarsa da günümüzde bu davranışı içsel motivasyonlara dayandırarak benliğe yöneltilmiş eylemler olarak açıklayan teori ve uygulamalı çalışmalara rastlanılmaktadır. Kendine hediye verme (öz-hediye) davranışı, hem teorik hem de ampirik olarak olgunlaşmaya ve gelişmeye devam etmektedir. Bu davranışın literatürde ulaşılabilen sınırlı sayıda çalışmaya dayanarak kişiselleştirilmiş motivasyonlara dayandığı iddia edilmektedir (Mick ve DeMoss, 1992; Heath vd., 2011; Clarke ve Mortimer, 2013). Bu çalışma, önceki literatür ve ampirik çalışmalarla uyumlu olarak tüketicilerin kendine hediye verme davranışını motive eden faktörleri değerlendirmeye çalışmıştır. Anlamli ve rasyonel tüm davranışlar da olduğu gibi bir tüketiciyi kendine hediye vermeye motive eden faktörlerin (terapati, ödül, hedonik ve kutlama) olduğu iddia edilmiştir. Çalışmada, hedonik alışveriş özelliklerinin, hazza, keyif ve eğlenceye odaklanan alışveriş özelliklerini yansıtmaya bağlı olarak tüketicilerin kendine hediye verme motivasyonları ile olan ilişkisi de incelenmiştir. Öz-severlik değişkenin tüketicilerin öz-hediye motivasyonlarıyla olan ilişkisel yönü vurgulanmaya çalışılmıştır. Öz-severliğin; bireyin kendini her şeyin merkezine konumlandırması, tatmin amacıyla keyfi harcama ve satın alma davranışı içermesi iddialarımızın temelini oluşturmuştur. Son olarak, bağımlı değişken olarak satın alma sonrası pişmanlığın, öz-hediye motivasyonlarından, özseverlik ve hedonik alışveriş özelliklerinden etkilenip etkilenmediği incelenmiştir.

Çalışmada elde edilen ilk sonuca bakıldığında; hedonik alışveriş özelliklerinin öz-severlik üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç gerçekleştirilen çalışmalarla (Clarke ve Mortimer, 2013; Ningtias vd., 2019) tutarlılık içermektedir. Kendine hediye verme davranışının özseverlik ve zevk unsurları, hedonik alışverişte aranan “iyi hissetme” ve “haz” motivasyonlarıyla açıklanmaktadır (Heath vd., 2011: 22). Grijalva ve Zhang (2015), özsever tüketicilerin hedonizm ile bağlantılı gösteriş tüketimi eğilimlerinin yüksek olduğunu belirtmektedirler. Hedonik alışveriş özellikleri duygusal satın almayı; keyif, eğlence kısaca zaruri olmayan alışverişini yansıtmaktadır. Benzer şekilde özseverlik; para harcamayı ve alışverişini bir zevk ögesine dönüştürerek hayattan zevk almayı içerir (Lee ve Seidle 2012; Clarke ve Mortimer, 2013: 478). Bu sonuç, hedonik alışverişin ve öz-sever tüketimin ayrıca tutum odaklı yönünü kuvvetlendirmektedir. Bu nedenle işletmelerin, tüketici özsever ve hedonik tutumlarına odaklanmaları, hedonik alışveriş özellikleri sergileyen tüketicilerin aynı zamanda öz-sever kişiliklere sahip olabileceği öngörüsüyle, ürün özelliklerini ve reklam gibi tutundurma stratejilerini hedef pazar özelliklerine göre belirlemeleri tavsiye edilmektedir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç; hedonik alışveriş özelliklerinin kendine hediye verme motivasyonlarını (ödül, kutlama, hedonik ve terapi) pozitif yönde anlamli olarak etkilediğine ilişkindir. Bu sonuç Clarke ve Mortimer (2013)'in çalışmasıyla benzer, Ningtias vd. (2019) çalışmasıyla

kısmen benzerlik içerisindedir. Ningtias vd. (2019), hedonik alışveriş ile sadece kutlama amaçlı öz-hediye motivasyonu arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Hedonistik öz-hediye, kendine iyi olma arzusunu ifade eder ve genellikle her gün kıyafet, makyaj, ayakkabı veya aksesuar gibi görüntü ile ilgili ürünlerdir. Bu yüzden hedonistik ürün ve hizmet tekliflerinin bitişik olarak konumlandırılması önerilebilir (Clarke ve Mortimer, 2013: 478). Hedonik alışveriş, keyif ve hazza odaklandığından tüketicilerin her dört öz-hediye motivasyonunun alışveriş özelliklerinden etkilenacağı görülmektedir. Bu yüzden, işletmelerin etkin pazarlama stratejileri kapsamında hedonistik tüketicilere odaklanarak her dört motivasyon kapsamında öz-hediye alımlarını teşvik etmeye yönelmeleri uygun olacaktır. Örneğin hedonik eğilime sahip tüketicilere yönelik tüketicilerin benlik duygusunu yücelten “Kendini şımart!; özel günlerde kendin için bir şey yap!” gibi reklam sloganları kullanılarak satın almaya ilişkin teşvik oluşturulabilir.

Bir diğer sonuç; öz-severliğin kendine hediye davranışının (terapi ve ödül) motivasyonları üzerindeki olumlu etkisine ilişkindir. Ancak, öz-severliğin kutlama ve hedonik öz-hediye üzerinde olumlu bir etkisine rastlanılmamıştır. Mick ve DeMoss (1990a), öz-hediyelerden stresi azaltmak; Luomala ve Laaksonen, (1999) ise kişinin ruh halini değiştirmek ve düzenlemek adına öz-hediyelerin önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Heath vd. (2011), ödüllendirmenin öz-hediyenin önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmektedirler. Kanaatimizce, ödül ve terapi gibi daha az keyiflik sunan motivasyonlara ilişkin anlamlı ilişki hedonik tüketimle ilişkilendirilen suçluluğun azaltılması için bir tüketici reaksiyonunun sonucu da olabilir. Bir sonraki çalışma sonucunda zira her iki öz-hediye motivasyonunun satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi bu durumu destekler niteliktedir. Elde edilen sonuçlar ancak Clarke ve Mortimer (2013) ve Ningtias vd. (2019) çalışmalarındaki değişkenler arası ilişkilere ilişkin sonuçlardan farklıdır. Araştırmacılar özseverliği kendine hediyenin dört motivasyonu ile anlamlı ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarının diğer iki çalışmadan farklı olması; veri toplanan tüketicilerin geleceğe yönelik beklenti farklılıkları, kültürel farklılıkların veya demografik farklılıklarının (yaş aralığı, gelir durumu vs.) etkili olabileceği iddia edilebilir. Örneğin, çalışmaya katılan tüketicilerin gelir seviyesinin %60,5 ile orta olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle özsever tüketicilerin gelirlerini kutlama veya hedonik gibi çoğunlukla zaruriyet içermeyen (terapi; iyileştirici ve ödül; motive edicilik açısından daha gerekli olabileceğinden) öz-hediyelere ayırmak istemeyebilirler. Ancak çalışmada elde edilen sonuca bağlı kalarak uygulayıcıların kendilerini öz-sever olarak niteleyen tüketici kategorilerinde öz-hediyeye ilişkin pazarlama stratejileri geliştirmelerinde ürün ya da markanın daha çok terapi edici ve ödüle yönelik motive edici yönlerine odaklanmaları önerilebilir.

Çalışmada ayrıca belirlenen hipotezler kapsamında öz-hediye motivasyonlarının satın alma sonrası pişmanlığa etkilerine yönelik sonuçlar da elde edilmiştir. Buna göre öz-hediye davranışına motive eden (ödül, terapi, kutlama ve hedonik değer) satın alma sonrası pişmanlık üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Clarke ve Mortimer (2013), öz-hediyenin terapi ve kutlama motivasyonlarının satın alma sonrası pişmanlık üzerinde pozitif etkisi olduğunu buna karşılık Ningtias vd. (2019) ise dört öz-hediye motivasyonu ile pişmanlık arasında anlamlı bir

ilişki tespit edememişlerdir. Tüketiciler, satın alma kararlarının sonunda farklı gerekçelerle pişmanlık yaşayabilirler. Öz-hediyenin, satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkisi tüketicilerin kendine hediye davranışından her durumda pişmanlık yaşayabileceklerini göstermektedir. Hedonik alışveriş yapanlar, alışverişi kendilerini mutlu hissetmek veya alışverişten keyif almak motivasyonlarıyla gerçekleştirdiklerinden hedonik-öz-hediye uzun vadede satın alma sonrasında alınan kararlardan pişmanlık yaşanması muhtemeldir (Clarke ve Mortimer, 2013: 475). Tüketiciler, alışveriş deneyimlerden zevk almaya ve öz-severlik güdülerini tatmin etmeye devam ettikleri sürece pişmanlık kaçınılmaz olacaktır (Ningtias vd., 2019: 132). Çalışmadaki sonuç, tüketicilerin; neşelenmek, iyileşmek (terapi), motive olmak (ödül), hayatın tadını çıkarmak (hedonik) ve sadece belirli günlerdeki etkinlikler (kutlama) gibi öz-hediyeyi kendince haklı gerekçelere dayandırabileceği durumlarda bile alışverişlerin pişmanlığa neden olabileceğini göstermektedir. Bu nedenle pazarlama uygulayıcılarının tüketicilere yönelik mesajlarında pişmanlığı (bilişsel uyumsuzluğu) azaltıcı öğelere odaklanmaları yararlı görülmektedir. Örneğin “Sen bunu hak ediyorsun!, Sen buna değersin!” gibi reklam sloganlarının kullanılması tüketicilerde rahatlama uyandıracak ve pişmanlık gibi satın alma niyetini ve davranışını azaltıcı olumsuz durumu bertaraf edebilecektir. Ayrıca, ürünün tüketicilere yönelik spesifik yararlarına odaklanması, keyifliği ve eğlenceyi vurgulayan stratejilerden sistemli olarak uzak durulması öz-hediyeye yönelen tüketicilere ilişkin bir strateji olarak yararlanılabilir.

Çalışmada son olarak, öz-severliğin ve hedonik alışveriş özelliklerinin satın alma sonrası pişmanlık üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Clarke ve Mortimer (2013) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Diğer taraftan Ningtias vd. (2019), öz-severlik ile pişmanlık arasında anlamlı bir sonuç olduğunu belirtmiş, hedonik alışverişin anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ifade etmişlerdir. Tüketiciler, alışveriş deneyimlerden zevk almaya ve kendisini yüceltmeye devam ettikleri sürece pişmanlık kaçınılmaz olacaktır (Ningtias vd., 2019: 132). Görkemli öz imgelerini doğrulamak için öz-sever kişiliğe sahip tüketiciler yüksek prestijli ürünler (yani lüks, özel, gösterişli) satın alırlar, ürünlerin faydacı değerinden daha sembolik olana daha fazla ilgi gösterirler ve kendilerini maddi varlıklarıyla diğerlerinden olumlu olarak ayırt ederler (Cisek vd., 2014). Öz-sever tüketiciler keyif ve eğlence içeren hedonik alışveriş değeri içeren satın alma davranışına eğilimli olduklarından pişmanlık kaçınılmaz olabilir. Özellikle gelir durumu orta ve düşük kategoride yer alan tüketiciler için (katılımcıların gelir seviyesinin %60,5 ile orta olduğu tespit edilmiştir) gelirin zaruriyet içermeyen harcamalara ayrılması pişmanlığı tetikleyebilir. Ayrıca bu çalışma 18-34 yaş arası katılımcılardan oluşmakta ve katılımcıların %76’sının bekar olduğu görülmektedir. Gelecek planları adına tasarrufun ön planda olduğu bu dönemlerde öz-sever duygularla ve hedonik alışveriş özellikleriyle öz-hediye davranışına yönelmek, pişmanlık için makul bir etki yaratabilir. Uygulayıcıların öz-hediyeye ilişkin stratejik satış kararları oluşturmada hedef pazarın demografik özelliklerine odaklanmaları tavsiye edilmektedir. Ayrıca bu sonuç, öz-severliğe bağlı bencil duyguların bile satın alma sonrası öz-benlikte pişmanlığa neden olabileceğini göstermektedir. Oysaki öz-severlik literatürü ve örneğin Clarke ve Mortimer (2013) çalışması, ben(c) duygularına ilişkin davranışların sonuçlarına bireyin katlanabileceği savını güçlendirmektedir. Öz-sever kişiliğe sahip bireyler kendilerini özel hissederler, gösteriş yapma eğilimindedir ve güçle donatılmış liderlik rolleri isterler (Campbell ve Foster, 2007; Emmons, 1987). Bu nedenle pişmanlık gibi küçük düşürücü bir

düşünceye kapılma eğilimleri düşüktür. Ancak Ningtias vd. (2019) ve bu çalışmanın sonuçları her ne kadar Clarke ve Mortimer (2013) çalışmasındaki sonuçla tutarlı olmasa da, öz-severliğin tüketici kimliğiyle bütünleştiği durumlarda sonuçlarından uyumsuzluk yaşanabileceğini göstermektedir. Bu nedenle öz-sever tüketicilere yönelik pazarlama duyarsızlığı yaşanmaması uygulayıcılara şiddetle tavsiye edilmektedir.

Gelecek çalışmalar için en önemli önerinin farklı demografilere yönelmek olduğunu hemen ifade etmek gerekir. Zira çalışmadaki ilk kısıt, çalışmanın 18-34 yaş aralığında genç bir tüketici kitlesi üzerinden gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu veri seti, genç nesil olarak adlandırılabilir ve daha fazla öz-hediye kültürü alışkanlığı olan tüketicilere ilişkin bilgiler elde etmeyi kolaylaştırırsa da gelecek çalışmalarda deneyimli, düzenli ve geniş bir harcama alışkanlığı olan farklı demografilerde de araştırmanın yapılması yararlı olacaktır. Zira bu kesimin ekonomik olarak daha özgür ve harcama alışkanlıklarının daha değişik olacağına inanıldığından değişkenler arası sonuçların etkilenebilir. Kendine hediye verme motivasyonlarının öz-severlik ve hedonik alışveriş özelliklerinin yanı sıra satın alma sonrası pişmanlıkla ilişkilendirilmesi çalışmaya kapsamlı bir çerçeve oluştursa da gelecek çalışmalarda tüketicilerin sonuç değişkeni olarak incelenen ve sabit bir durumu yansıtan pişmanlığın, pişmanlık çözme çabaları dâhil edilerek incelenmesi de önerilmektedir. Zira pişmanlık çözme çabasının davranışsal sonuçları etkileyeceğine ilişkin literatür güçlü bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada zaman ve maliyet kısıtları bulunduğu için gelecek çalışmalar için, bu öneri, bir temenniyi yansıtmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu için Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan gerekli etik kurul onayı alınmıştır (Karar no: 92342550/730.08.03/).

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adomaviciute, K. (2013). Relationship Between Utilitarian and Hedonic Consumer Behavior and Socially Responsible Consumption. *Economics and Management*, 18(4), 754-760.
- Alba, J.W., ve Williams, E. F. (2013). Pleasure principles: A review of research on hedonic consumption. *Journal of Consumer Psychology*, 23(1), 2-18.
- Batra, R., ve Ahtola, O.T. (1990). Measuring the hedonic and utilitarian sources of consumer attitudes. *Mark. Lett.*, 2, 159-170.
- Beatty, S.E., Kahle, I.R. ve Homer, P. (1991). Personal Values and Gift-Giving Behaviours: A Study Across Cultures. *Journal of Business Research*, 22(2), 149-157.

- Belk, R. (1976). It's the Thought that Counts: A Signed Digraph Analysis of Gift-Giving. *Journal of Consumer Research*, 3 (December), 155-162.
- Buchanan, J., Summerville, A., Lehmann, J., ve Reb, J. (2016). The Regret Elements Scale: Distinguishing the affective and cognitive components of regret. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 275-286.
- Bui, M., Krishen, A.S. ve Bates, K. (2009). Modeling regret effects on consumer post-purchase decisions. *European Journal of Marketing*, 45 (7/8), 1068-1090.
- Campbell, W.K. ve Foster, J.D. (2007). *The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies.*, in The self, C. Sedikides and J. Spencer, Eds. London, GB: Psychology Press, 115-138.
- Campbell, W.K., Reeder, G.D., Sedikides, C., ve Elliot, A.J. (2000). Narcissism and comparative self-enhancement strategies. *Journal of Research in Personality*, 34, 329-347.
- Cavanaugh, L.A., Gino, F., ve Fitzsimons, G.J. (2015). When doing good is bad in gift giving: Mispredicting appreciation of socially responsible gifts. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 131, 178-189.
- Cisek, S.Z., Sedikides, C., Hart, C.M., Godwin, H.J., Benson, V., ve Liversedge, S.P. (2014). Narcissism and consumer behaviour: a review and preliminary findings. *Frontiers in Psychology*, 5, 232.
- Clarke, J. (2007). The Four 'S's' of experience gift giving behaviour. *Hospitality Management*, 26, 98-116.
- Clarke, P.D. ve Mortimer, G. (2013). Self-gifting guilt: an examination of self-gifting motivations and post-purchase regret. *Journal of Consumer Marketing*, 30(6), 472-483.
- Cooke, A.D.J., Meyvis, T. ve Schwartz, A. (2001). Avoiding Future Regret in Purchase-Timing Decisions. *Journal of Consumer Research*, 27, 447-459.
- Creyer, E.H., ve Ross, W.T. (1999). The development and use of a regret experience measure to examine the effects of outcome feedback on regret and subsequent choice. *Marketing Letters*, 10(4), 373-386.
- Davies, G., Whelan, S., Foley, A., ve Walsh, M. (2010). Gifts and Gifting. British Academy of Management. *International Journal of Management Reviews*, 12, 413-434.
- Dedeoğlu, A.Ö., ve Kazançoğlu, İ. (2010). The Feelings Of Consumer Guilt: A Phenomenological Exploration. *Journal of Business Economics and Management*, 11(3), 462-482.
- Faure, C., ve Mick, D.G. (1993). Self-gifts through the lens of attribution theory. *Advances in Consumer Research*, 20(1), 553-556.
- Fiore, A.M., Jin, H.J., ve Kim, J. (2005). For fun and profit: Hedonic value from image interactivity and responses toward an online store. *Psychology Marketing*, 22(8), 669-694.

- Fornell, C., ve Larcker, D.F. (1981). Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, May, 382-388.
- Gilovich, T., ve Medvec, V.H. (1994). The temporal pattern to the experience of regret. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 357-365.
- Goodwin, C., Smith, K.L., ve Spiggle, S. (1990). *Gift giving: Consumer motivation and the gift purchase process*. ACR North American Advances.
- Grijalva, E., ve Zhang, L. (2015). Narcissism and Self-Insight: A Review and Meta-Analysis of Narcissists' Self-Enhancement Tendencies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1-22.
- Hair, J.F., Risher, J.J., Sarstedt, M., ve Ringle, C.M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
- Hair, J.F., Sarstedt, M., Ringle, C.M., ve Mena, J.A. (2012). An Assessment of the Use of Partial Least Squares Structural Equation Modeling in Marketing Research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3), 414-433.
- Heath, M.T., Tynan, C. ve Ennew, C.T. (2011). Self-Gift Giving: Understanding Consumers and Exploring Brand Messages. *Journal of Marketing Communications*, 17, 127-144.
- Holbrook, M.B. ve E.C. Hirschman, (1982). The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun. *Journal of Consumer Research*, 9, 132-140.
- Hu, L.T., ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Inman, J.J. ve Dyer, J.S. (1997). A generalized utility model of disappointment and regret effects on post-choice evaluation. *Marketing Science*, 16(2), 97-111.
- Kaiser, H.F. (1974). An index of factorial simplicity. *Psychometrik*, 39(1), 31-36.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. İstanbul: Asil Yayın Dağıtım.
- Kazakeviciute, A., ve Banyte, J. (2012). The Relationship of Consumers' Perceived Hedonic Value and Behavior. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 23(5), 532-540.
- Kemp, L., Mai, L. W., ve Konstantoulaki, K. (2016). Female self-gifts buying behaviour, impulse purchase & product involvement. In *Rediscovering the Essentiality of Marketing*, 129-137, Springer International Publishing.
- Khan, U., ve Dhar, R. (2006). Licensing Effect in Consumer Choice. *Journal of Marketing Research*, 43 (May), 259-266.
- Kırgız, A. (2014). Hedonism, A Consumer Disease of the Modern Age: Gender and Hedonic Shopping in Turkey. *Global Media Journal: TR Edition*, 4(8), 200-212.

- Kivetz, R., ve Simonson, I. (2002). Self-Control for the Righteous Toward a Theory of Precommitment to Indulgence. *Journal of Consumer Research*, 29(2), 199-217.
- Kivetz, R., ve Zheng, Y. (2016). The Effects of Promotions on Hedonic Versus Utilitarian Purchases. *Journal of Consumer Psychology*, 27(1), 59-68.
- Kizilcec, R.F., Bakshy, E., Eckles, D., ve Burke, M. (2018). Social influence and reciprocity in online giftgiving. *In Proc. SIGCHI Conf. Hum. Factor Comput. Syst.*, 126, 1-11.
- Lee, S.H., ve Cotte, J. (2009). Post-purchase consumer regret: Conceptualization and development of the PPCR scale. *Advances in Consumer Research*, 36, 456-462.
- Lee, S.Y., ve Seidle, R. (2012). Narcissists As Consumers: The Effects Of Perceived Scarcity on Processing of Product Information. *Social Behavior and Personality*, 40(9), 1485-1500.
- Lemaitre, B. (2017). Science, narcissism and the quest for visibility. *Commentary, The FEBS Journal*, 284, 875-882.
- Lu, J., Liu, Z., ve Fang, Z. (2016). Hedonic products for you, utilitarian products for me. *Judgment and Decision Making*, 11(4), 332-341.
- Luomala, H.T. ve Laaksonen, M. (1999). A qualitative exploration of mood-regulatory self-gift behaviours. *Journal of Economic Psychology*, 20(2), 147-182.
- M'Barek, M.B. ve Gharbi, A. (2011). The Moderators of Post Purchase Regret. *Journal of Marketing Research Case Studies*, 1-16.
- Macklin, M.C., ve Walker, M. (1988). The joy and irritation of giftgiving. *Proceedings of the 1988 Academy of Marketing Science (AMS) Annual Conference*, pp 28-32.
- Mauss, M. (1954). *Gifts--Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, Cohen and West: London.
- Mick, D.G., ve DeMoss, M. (1990b). To me from me: A descriptive phenomenology of self-gifts. *Advances in consumerresearch*, 17, 677-682.
- Mick, D.G., ve DeMoss, M. (1990a). Self-Gifts: Phenomenological Insights from Four Contexts. *Journal of Consumer Research*, 17(1), 322-332.
- Mick, D.G., ve DeMoss, M. (1992). *Further Findings on Self-Gifts: Products, Qualities, and Socioeconomic Correlates*. In NA - Advances in Consumer Research Volume 19, eds. John F. Sherry, Jr. and Brian Sternthal, Provo, UT: Association for Consumer Research, Pages: 140-146.
- Mitrut, A., ve Nordblom, K. (2020). *Social Norms and Gift Behavior: Theory and Evidence from Romania*. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/4735/6/gupea_2077_4735_6.pdf. Erişim Tarihi: 03.02.2020.

- Mortimer, G., Bougoure, U. S., ve Fazal-E-Hasan, S. (2015). Development and validation of the Self-Gifting Consumer Behaviour scale. *Journal of Consumer Behaviour*, 14(3), 165-179.
- Muir, D. E., ve Weinstein, E. A. (1962). The social debt: An investigation of lower-class and middle-class norms of social obligation. *American Sociological Review*, 532-539.
- Mukhopadhyay, A., ve Johar, G.V. (2009). Indulgence as self-reward for prior shopping restraint: A justification-based mechanism. *Journal of Consumer Psychology*, 19(3), 334-345.
- Mysterud, I., Drevon, T., ve Slagsvold, T. (2006). An evolutionary interpretation of gift-giving behavior in modern Norwegian society. *Evolutionary Psychology*, 4(1), 406-425.
- Ningtias, A.R., Daryanti, S., ve Putri, I.S. (2019). Antecedent Factors of Self-Gifting Behavior and Its Influence toward Post-Purchase Regret of the Millennial Generation. *Advances in Economics, Business and Management Research, Volume 72, 12th International Conference on Business and Management Research (ICBMR 2018)*, 129-134.
- Park, E.J., ve So, G.S. (2003). Structural analysis of consumption emotions on apparel products. *The Research Journal of the Costume Culture*, 11(2), 219-230.
- Park, J. (2015). Self-gifting as a therapeutic reward: Motivational approach for self-gifting promotions. *Journal of Marketing Communications*, 24(1), 17-34.
- Ramanathan, S., ve Williams, P. (2007). Immediate and Delayed Emotional Consequences of Indulgence: The Moderating Influence of Personality Type on Mixed Emotions. *Journal of Consumer Research*, 34(2), 212-223.
- Saad, G., ve Gill, T. (2003). An Evolutionary Psychology Perspective on Gift Giving among Young Adults. *Psychology Marketing*, 20(9), 765-784.
- Saleh, M.A.H. (2012). An Investigation of the Relationship between Unplanned Buying and Post-purchase Regret. *International Journal of Marketing Studies*, 4(4), 106-120.
- Segev, R., Shoham, A., ve Ruvio, A. (2013). Gift-giving among adolescents: exploring motives, the effects of givers' personal characteristics and the use of impression management tactics. *Journal of Consumer Marketing*, 30(5), 436-449.
- Shanka, T., ve Handley, B. (2011). Giftgiving: An exploratory Behavioural Study. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 16(4), 359-377.
- Sherry, J. (1983). GiftGiving in Anthropological Perspective. *Journal of Consumer Research*, 10(2), 157-168.
- Sherry, J.F., McGrath, M.A., ve Levy, S.J. (1995). *Monadic giving: Anatomy of gifts given to self*. In: J. F. Sherry, ed. *Contemporary Marketing and Consumer Behaviour: An Anthropological Sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publications, pp. 399-432.

- Simonson, I. (1992). The Influence of Anticipating Regret and Responsibility on Purchase Decisions. *Journal of Consumer Research*, 19(1), 105-118.
- Tsiros, M., ve Mittal V. (2000). Regret: a model of its antecedents and consequences in consumer decision making. *Journal of Consumer Research*, 26(4), 401-417.
- Türk, Z. (2018). Hedonik ve Faydacı Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 855-878.
- Wertenbroch, K. (1998). Consumption Self-Control by Rationing Purchase Quantities of Virtue and Vice. *Marketing Science*, 17(4), 317-337.
- Yaşlıoğlu, M.M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yu, C. ve Bastin, M. (2010). Hedonic shopping value and impulse buying behavior in transitional economies: A symbiosis in the Mainland China Marketplace. *Journal of Brand Management*, 18, 105-114.
- Zeelenberg, M., ve Pieters, R. (2007). A Theory of Regret Regulation 1.0.. *Journal Of Consumer Psychology*, 17(1), 3-18.

Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikği: Sudan Örneği

Tahsin YAMAK*

Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikği: Sudan Örneği

Institutional Political Economy of The Partition: Sudan Case

Özet

Abstract

Bu çalışmanın amacı Sudan'ın, uzun yıllar süren kolonyal geçmişin yarattığı gergin atmosfer ile etnik ve dini çeşitliliğın oluşturduğu çatışmalar gibi süreklilik arz eden istikrarsızlık unsurlarının hegemonik güçler tarafından da manipüle edilmesini müteakip, yaşanan iç savaşlar neticesinde Sudan ve Güney Sudan olmak üzere iki ülkeye bölünmesinin nedenlerinin yeni kurumsal iktisadin teorik izahatlarından ve diğer ülke örneklerinden yararlanılmak suretiyle analiz edilmesidir. Yapılan çalışma ile Sudan'ın bölünmesinin esasen nedeninin, ülkenin kuzey ve güney kesimi arasında uzun zamandır devam eden etnik ve dini çatışmaların ortaya çıkardığı parçalı kurumsal yapının olumsuz atmosferi çerçevesinde şekillenen sorunlar bütünü ile doğal kaynak hâkimiyeti ekseninde gelişen güç mücadelesi olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, bölünme sonrası süreçte her iki ülkede devam etmekte olan iç çatışmalar/ gerilimlerin neden olduğu sorunlar silsilesinin ise bu ülkelerde istikrar temin edecek kapsayıcı kurumsal yapının tesis edilmesi önündeki en büyük engel olduğu değerlendirilmiştir.

This study aims to analyze the reasons of the partition of Sudan into two countries namely Sudan and South Sudan, as a result of the civil wars that caused by tense atmosphere of the colonial past, ethnic and religious instability and the internal conflicts, by using theoretical explanations of new institutional economics and some examples from the other countries. The first and the main reason for the partition of Sudan is the fragmented institutional structure caused by the long-standing ethnic and religious distinction between northern and southern parts of the country; other is political, social and economic problems arising in this negative atmosphere and the last reason is the power struggle shaped by the dominance of oil/petroleum. The problem caused by the ongoing internal troubles in Sudan and South Sudan is an obstacle to the establishment of an inclusive institutional structure that will ensure stability in these countries.

Anahtar Kelimeler: Sudan, Güney Sudan, Bölünme, Ekonomi Politik, Kurumsal Yapı

Keywords: Sudan, South Sudan, Partition, Political Economy, Institutional Structure

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Afrika kıtasının en büyük ülkelerinden Sudan, sahip olduğu önemli doğal kaynaklarının yanı sıra çöl ve kuraklık gibi faktörlerin ciddi tesirlerinin bulunduğu bir coğrafyada, Nil nehri havzasının önemli bir kısmını hâkimiyetinde buldurması dolayısıyla, bölgesinin önemli ülkelerinden birisidir. Sudan, önceleri Fransız işgalinde kaldıktan sonra, Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Osmanlı-Mısır egemenliğine alınmış, 1899 yılında ise İngiliz sömürgesi bir ülke konumuna evrilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD öncülüğünde ortaya konulan sömürgeleri terk etme strateji

**Tahsin YAMAK, Doktor, Kamu İç Denetçisi, Bağımsız Akademisyen, tahsinyamak@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-8831-7448

perspektifinde İngilizlerin kademeli olarak ülkeden çekilmelerini müteakip Sudan, 1 Ocak 1956 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve ülkede çok partili siyasi yapının temellerini oluşturacak seçimler gerçekleştirilmiştir. Ancak çok partili olarak teşkilatlandırılarak kurgulanmak istenilen siyasi sistem, 1958, 1969 ve 1989 askeri darbeleri ile akamete uğramıştır. Bu askeri darbelerin yanı sıra, Sudan'ın bağımsızlığını kazanmasından aylar önce kuzeyde yoğunlaşan Müslümanlar ile güneydeki Hıristiyanlar arasında başlayan ve 1972 yılına kadar süren 1. iç savaş dönemi ile 1983-2005 yılları arasında süregelen 2. iç savaş dönemi ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlığın en temel nedenlerinden birisine karşılık gelmektedir.

1989 yılında gerçekleştirdiği bir darbeyle iktidara gelen ve yine bir askeri darbe ile Nisan 2019 tarihinde görevinden uzaklaştırılan Ömer el-Beşir döneminde de istikrarlı bir yapı tesis edilebilmiş değildir. El-Beşir yönetiminde bulunduğu süreç içerisinde, özellikle Mısır'la olan gergin ilişkiler, ABD'nin kimyasal silah iddiası çerçevesinde gerçekleştirdiği operasyonlar ve sorunlu iç siyasi ortamın yarattığı olumsuz atmosferde medisi feshetmiş, siyasi partileri yasaklamış ve çoğu kez olağanüstü hal şartları altında ülkeyi yönetmiştir. Yine bu dönemde tüm karışıklıkların yanı sıra, Darfur bölgesinde ortaya çıkan isyanla mücadele bağlamında bir operasyona girilmiş ancak bu durum birçok kişinin öldüğü ya da göç etmek zorunda kaldığı hatta Birleşmiş Milletler tarafından soykırım uygulandığına dair değerlendirmelerin yapıldığı 21. yy'ın en önemli insani sorunlarından birisi olarak kabul edilen Darfur Krizinin gelişmesine neden olmuştur. Ancak, ilerleyen yıllarda gerek uluslararası toplumun yoğun baskısı ve gerekse de yönlendirmesi ile Darfur Krizi kısmen çözüme kavuşturulmuştur.

2005 yılında 2. iç savaş dönemini bitiren ve Güney Sudan bölgesindeki isyancılar ile imzalanan barış antlaşması ise ülkede istikrarın temini noktasında en önemli merhale olarak ortaya çıkmıştır. İmzalanan antlaşma şartları uyarınca, 9 Temmuz 2011'de Güney Sudan bölgesinde gerçekleştirilen referandum ile ülke, Sudan ve Güney Sudan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bölünme sonrası iki ülke arasında özellikle doğal kaynak ve petrolün paylaşımı konusunda çeşitli problemler ortaya çıkmış, petrol yataklarının büyük bir kısmının Güney Sudan sınırlarında kalması nedeniyle ekonomisi büyük oranda petrol gelirlerine bağımlı olan Sudan'da önemli ekonomik sorunlar meydana gelmiştir. Diğer yandan, bağımsızlık sonrası 2013 yılında Güney Sudan'da başlayan iç savaş her ne kadar 2018 yılının sonlarına doğru nihayete ermişse de ölümlerin, göçlerin ve açlık krizlerinin gölgesi altında büyük bir insani felaketin gelişmesine neden olmuştur. Bölünme sonrası yaşanan gelişmeler ele alındığında, her iki ülkede de iç sorunlarının nihayete ermediğini, iç karışıklıkların, iç savaş ve siyasi istikrarsızlıkların devam ettiğini, buna bağlı olarak ekonomik sorunların ve sosyal hadiselerin çoğu kez içinden çıkılmaz bir hal aldığını göstermektedir.

Sudan, uzun yıllar boyunca siyasi karmaşıklıkların, iç savaşların ve büyük yapısal kırılganlıkların merkezinde bir ülke olmuş, yaşanan hadiseler dolayısıyla ülkede şeffaf ve katılımcı bir yönetim yapısı tesis edilemediği gibi ekonomik istikrar sağlanamamış, sosyal barış ortamı da tesis edilememiştir. Nihayet bu karmaşık yapı ülkenin ikiye bölünmesi ile bir anlamda çözüme ulaşmış gözükmekteyse de esasen tek Sudan'a ait kronik sorunlar, ikiye bölünen Sudan ve Güney Sudan uhdesinde sürmeye devam etmiştir.

Uzun yıllar süren iç savaşların yaşandığı ülkelerin bölünmesi dünya genelinde çok sık rastlanan bir akıbet olup ülkelerin bölünmesinin ardında etnik-dini, siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar gibi birbirinden çok farklı gerekçeler bulunabilmektedir. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan da farklı olacak şekilde, kurum kavramı ekseninde oluşturulan bir perspektifle gerçekleşmekte olan ekonomik/sosyal/siyasal faaliyetleri analiz eden ve inter-disipliner teorik bir yaklaşım olan Yeni Kurumsal İktisadın varsayımlarından ve dünya örneklerinden yararlanılmak suretiyle Sudan'ın bölünmesinin nedenlerine dair ekonomi politik bir analiz gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Evrensel bir kabulü bulunmamaktaysa da kurum kavramı genellikle "insanların kendilerine dayattığı kısıtlamalar" olarak tanımlanmakta olup "kapsayıcı" kurumlar, işlem maliyetlerini düşürmek, bilgi akışlarını iyileştirmek, yolsuzlukları kontrol altına almak, katılımcı bir yönetim yapısı temin etmek ve mülkiyet haklarını güvence altına almak maksatlı politik, ekonomik ve sosyal faaliyetlere dair formel ya da enformel çeşitli kısıtları ve/veya izinleri içermektedir. Bu haliyle bireysel ilişkileri şekillendiren ve karar süreçlerine tesir eden kurumlar, üretim, tasarruf, yatırım ve tüketim gibi ekonomik parametrelerin yanı sıra sahip oldukları teşvik yapılarıyla birey ve toplumun kararlarına etki etmekte ve böylelikle de iktisadi, sosyal ve siyasi faaliyetlere yön vermektedirler. Kısaca bu tarz kurumlar, istikrarlı yapılar oluşturarak belirsizliği azaltmakta ve toplumsal gelişmeye katkı sağlamaktadır. Buna karşılık "dışlayıcı" kurumlar ise tersi bir işleyiş ile piyasa bozukluklarına, siyasi ve sosyal problemlere neden olmak suretiyle büyümeyi ve kalkınmayı engelleyici bir yapının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Toplumsal yaşamı etkileyen kurallar bütünü ifade eden ve ekonomik aktivitelerin gelişmesini teşvik eden çeşitli unsurlar içeren kurumsal yapı, iktisadi hayat başta olmak üzere toplumsal yaşama dair bütün alanlardaki faaliyetleri etkileyerek, toplulukların ekonomik, politik ve sosyal yaşamında önemli bir rol oynamakta ve ülkelerin kalkınmasına etki etmektedir. Her ülkenin kendine özgü koşulları diğer bir ifade ile ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik kurumlarının meydana getirdiği kurumsal yapısı, tüm bu doğrudan ve dolaylı etkilerinin yanı sıra, ülke içi karışıklıkların, iç savaş, darbe ve diğer siyasi istikrarsızlıkların oluşumunu ve gelişimini de etkilemektedir. Bu teorik bağlantı ise Sudan'da yaşanan bölünme olgusunun anlaşılması ile özgün çıkarsamalarda bulunulmasına imkân veren önemli bir yapıya sahip bulunmaktadır.

Bu çerçevede üç kısım halinde tasarlanan çalışmanın ilk bölümünde, Sudan'da bölünmeye giden süreç tarihsel gelişmeler bağlamında ele alınmış; ikinci bölümde, dünya örneklerine de yer verilmek suretiyle ülkelerin bölünmesi/parçalanması olgusunun ekonomi politik analizi yapılmış, Sudan özelinde bölünmeye neden olan temel hususlar ortaya konularak, "esas neden" saptanmaya çalışılmış, bölünme olgusunun kurumsal kökenlerine dair izahatlar getirilmiştir. Çalışmanın son kısımda ise uluslararası kuruluşlardan temin edilen veriler ile oluşturulan tablo ve şekillerden yararlanılmak suretiyle, önceki kısımlardaki teorik izahatlar ve ekonomi politik anlatım kurumsal parametreler ve ekonomik veriler bağlamında analizi gerçekleştirilmiştir.

2. Tarihsel Gelişmeler Bağlamında Sudan Tarihi: Bölünmeye Giden Yol

Sudan[†], coğrafi alan olarak Afrika'nın en büyük ülkesi konumunda olmasına rağmen nüfus büyüklüğü bakımından bölgesinde nispeten küçük bir ülkedir. Coğrafi sınırları çoğunlukla 19. yy. Osmanlı-Mısır idaresi altında oluşan ve çok sayıda etnik gruba ev sahipliği yapan Sudan'da, nüfusun büyük bölümünü -yaklaşık %70- Mısır'ın etkisi ile kuzeyden gelen göçlerle birlikte Müslüman olan, büyük ölçüde Kuzey Sudan'da ikamet eden ve kendilerini kültürel olarak "Arap" olarak tanımlayan gruplar oluşturmaktadır. Diğer yandan, ülkenin güney kısmında yaşayan ve Arap olmayan yerel "Afrikalı" Hıristiyan gruplar -yaklaşık %5- ile yine ülkenin güney kesiminde yaşayan yerel dinlere mensup kabile fertleri -yaklaşık %25- ise ülke nüfusunu oluşturan diğer kesimlerdir. (Bechtold, 2015: 76; Kavas, 2007:106; Bobham, 2005: 3)

Önceleri Func, Kordofan, Darfur ve Dongola Sultanlıklarına/Krallıklarına ev sahipliği yapan Sudan'ın tarihi, Kuzey Nil boyunca kurulan devletlerin bakiyesi altında büyüyen ancak çoğunlukla Mısırlıların kültürel, askeri ve siyasi etkisi altında şekillenen bir çerçevede ilerlemektedir. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın tüm Nil vadisinde hâkimiyet kurma arzusuyla birlikte değerli kaynakların kontrolünü ele geçirme isteği, Sudan'ın 1821 yılında Osmanlı egemenliğine girmesini sağlamıştır. Bu tarihten 1885 yılına kadar Sudan, Mısır Hıdivleri tarafından yönetilmiştir. (Ofcansky, 2015: 14-17; Aydın, 2014: 6; Hasan, 2007: 287; Musso, 2011: 3)

Bu dönemde Sudan tek bir siyasi otorite altında birleşmiş, yüzyılın genel eğiliminin aksine ülkedeki köle ticareti önemli oranda artmıştır. Diğer yandan, rejimin sert mali politikaları ve kötü yönetimine karşı olan direniş, İngiliz tahakkümüne karşı çıkan bazı Mısırlı milliyetçileri de kendi safına çeken Muhammed Ahmet ibni Abdullah el-Mehdi öncülüğünde Sudan'da, 1885'ten 1898'e kadar etkin olan teokratik bir devlet (Mehdi Devleti) kurulmasına neden olmuştur. Bu dönem Kuzey Sudanlı kimliğinin özüne İslam'ı yerleştiren bir tarihsel anlatıda ilk bağımsız Sudan devleti olarak kabul edilmektedir. Bahse konu dönemde ülkede Müslüman Sudan milliyetçiliği fikri gelişmiş ve Müslüman olmayan Güneylilerin ulus oluşturma sürecinden dışlanması söz konusu olmuştur. (Musso, 2011: 4; Hasan, 2007: 288; Lutskiy, 2016: 237)

Nisan 1898'de İngiliz-Mısır kuvvetleri Mehdi ordusunu mağlup ederek Mehdi Devleti'ne son vermiş ve 19 Ocak 1899'da "Condominium Antlaşması" yapılarak Sudan'da İngiliz-Mısır ortak idaresini kurmuşlardır. Antlaşma ile Sudan'ın İngiltere Hükümeti'nin tavsiye edip, Mısır yönetiminin atayacağı bir genel vali tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmaya göre Sudan fiilen İngiltere'nin yönetimi altına girmiştir. (Ofcansky, 2015: 17-20; Aydın, 2014: 6; Hasan, 2007: 289)

Bu tarihten sonra İngiliz yönetimi, gerek Kuzey'in Güney üzerindeki etkisini asgari düzeye indirmek gerekse de Güney'i yatıştırmak için ayrı bir kalkınma politikası izlemiş ve bölgede misyonerlik faaliyetlerini artırmıştır. Diğer yandan "Yakın Bölge Yönetmeliği" ve "Kapalı Kapı Yasası"

[†] Çalışmanın bu kısmında, 2011 yılı öncesi dönem -bölünme öncesi- ele alındığı için, "Sudan" olarak ifade edilen devlet bugünkü "Sudan" ve "Güney Sudan" devletlerini ifade eden coğrafi alanı kapsamaktadır.

gibi düzenlemeler ile Güney Sudan'ı kapalı bölge ilan etmiş, buraya giriş çıkış için pasaport ve vize işlemleri uygulamaya koymuş, özel bir izin olmaksızın Kuzey Sudanlı veya herhangi bir yabancı'nın bölgeye girmesine izin vermemiştir. İngiliz yönetimi tarafından gerçekleştirilen bu ayrımcı politikalar bütünü ülkede milli birliğin sarsılmasına, toplumsal çatışmaların artmasına ve güvenlik sorunlarının yükselmesine neden olmuştur. (Bayram, 2016: 201; Musso, 2011: 4)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dekolonizasyon sürecinin başlaması ve İngiltere'nin savaş sonrası durumu Sudan'ın bağımsızlığını elde etmesine olanak sağlamış ve akabinde 1 Ocak 1956 tarihinde Sudan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Sudan'ın İngiliz yönetiminden bağımsızlığını kazandığı 1956 yılından bir yıl önce belirginleşmeye başlayan Güney Sudan sorunu, daha sonraki yıllarda Sudan'ın ana gündemi olmayı sürdürmüştür. 1955 yılında Sudan'ın güneyinde bölgesel otonomi talepleri ile başlayan Anyanya İsyanı, 1958 yılında gerçekleşen askerî darbe ile yönetimi ele geçiren General İbrahim Abbud tarafından kurulan askerî rejimin güneye yönelik dönüştürücü politikaları çerçevesinde daha belirgin bir hal almış ve Müslüman Kuzey ile Hristiyan Güney arasında 17 yılı süren ve yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. (Ofcansky, 2015: 31; Aydın, 2014: 6-7; Orakçı, 2018: 6)

Süreç içerisinde İsrail, Uganda ve Etiyopya tarafından desteklenen güneydeki ayrılıkçılar Güney Sudan Kurtuluş Hareketini (SSLM) kurmuşlar ve güneyde kontrolü ele geçirmişlerdir. Ülkede istikrarı sağlamak isteyen yönetim, 1972 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da gerilla savaşı yürüten ve Joseph Lagu önderliğinde Güney Sudan Özgürlük Hareketi ile görüşmelere başlamış, sağlanan mutabakat çerçevesinde taraflar arasında barış antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan Addis Ababa Anlaşması ile Sudan'ın güney bölgesinde kendi parlamentosu ve Yüksek İdare konseyi bulunan özerk bir bölge kurulması, güneyin kalkınması için gerekli siyasi ve idari kurumların teşkilatlandırılması kararlaştırılmıştır. (Rolandsen, 2005: 25; Verney, 1995:9)

Ancak taraflar arasında imzalanan barış anlaşması 1983 yılında Sudan'da şeriat ilan edilmesi ekseninde gelişen olaylar neticesinde yürürlükten kalkmış ve Kuzey ve Güney arasında 22 yıl sürecek olan yeni bir iç savaşın (II. Sudan iç savaşı) başlamasına neden olmuştur. Bu iç savaşta tıpkı I. Sudan iç savaşı gibi büyük insani krizlerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. II. Sudan iç savaşının bitirilmesi ve güney sorunun çözümüne yönelik olarak 2003'te başlayan görüşmelerin akabinde Sudan hükümeti ile SPLM/A arasında 2005 yılında Kenya'nın başkenti Nairobi'de Kapsamlı Barış Anlaşması (CPA-Comprehensive Peace Agreement) imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, petrol gelirlerinin yarı yarıya paylaşılması, kamu görevlilerinin nüfusa göre belirlenmesi ve şeriat kurallarının kuzeyde geçerli olması, güneyde ise seçilmiş parlamentonun kararına bağlı olması kararlaştırılmış, diğer yandan güney bölgesinin 6 yıl boyunca otonom kalacağı, sonrasında ise bağımsızlık için halk oylaması yapılacağı kayıt altına alınmıştır. 2011 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen Bağımsızlık Referandumu neticesinde ise Sudan'ın özerk konumdaki bölgesi Güney Sudan, 9 Temmuz 2011 tarihinde Sudan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş, Sudan; Sudan ve Güney Sudan olmak üzere iki devlete bölünmüş/ayrılmıştır. (De Kock, 2011: 5-6; Rolandsen, 2005: 26-27; Bayram, 2017-b: 66)

3. Sudan’da Bölünmenin Ekonomi Politığı: Kurumsal Perspektif

Sudan’da bölünme sonrası süreçte barış ortamı ve istikrar beklentisi oluşmuşsa da arzu edilen iyileşme gerçekleştirilememiş, her iki ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısında önemli değişimler ve kırılmalar meydana gelmiştir. Bölünmenin ilk ve en önemli etkisi, petrol rezervlerinin önemli kısmının Güney Sudan’da kalmasına karşın rafineri, liman ve bottu hattı gibi altyapı teşekküllerinin Sudan’da yer alması ve bu hususun petrol ticaretinde iki ülke arasında bir mutabakatı zorunlu kılması ile başlayan süreç oluşturmaktadır. Petrol sahası üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle petrol üretimindeki ve ticaretindeki büyük azalma ise her iki ülkenin ekonomik olarak önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Diğer yandan, uzun yıllar süregelen iç savaşların[‡] meydana getirdiği sorunlar silsilesi, her iki ülke özelinde farklı şekillerde etkilerini devam ettirmiştir. Güney Sudan’da bölünme sonrasında ortaya çıkan iç çatışmalar, siyasal ve insani krizler ise özellikle dış yatırımların önemli ölçüde gerilemesine ve makroekonomik göstergelerin bozulmasına sebebiyet vermektedir. (Orakçı, 2018: 12; Rolandsen, 2005: 22; DEİK, 2017: 3; Orakçı, 2017: 7)

Bu noktada, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde ekonomi ile politikayı birçok alanda bir arada ve karmaşık bir yapıda inceleyen, siyasal, sosyal ve ekonomik kurumlar ile iktisadi sistem arasındaki etkileşimi çok yönlü analiz eden Yeni Kurumsal İktisat (YKİ) yaklaşımı, bahse konu hususların anlaşılmasında önemli bir teorik perspektif olarak ön plana çıkmaktadır. Kökenlerini iktisadi süreçlerde “evrimci” bir perspektifin hâkim olduğu “Eski (Orijinal) Kurumsal İktisadi” görüşten alan ve felsefi dayanağını “pragmatizm”in oluşturduğu Yeni Kurumsal İktisat, piyasanın haricinde, diğer değişkenleri de iktisadi analize dâhil ederek, ekonominin tüm yönlerinin ele alınmasına ve böylelikle büyüme ile kalkınma olgularının daha doğru şekilde anlaşılmasına imkân vermektedir. (Özveren, 2007: 22-23; Güler, 2003: 96-97)

Neo Klasik iktisat teorisine karşı reform önerileri ekseninde 20’nci yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve analize “kurum”lar ile bu kurumların şekillendirdiği “kurumsal yapı”yı analize dâhil eden YKİ yaklaşımı, ülkelerin iktisadi/sosyal/siyasal gelişmelerinin anlaşılması ve açıklanması noktasında, işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ile sivil haklar ve politik özgürlükler gibi kurumsal açıklayıcıları değerlendirmelere dâhil ederek tutarlı ekonomi politik analizlerin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Kurumlar tarafından meydana getirilen bir eksenle oluşturulan ekonomik faaliyetleri inter-disipliner bir perspektifle yorumlayan Yeni Kurumsal İktisat ekolü, ana akım iktisadın teorik izahatlarını toptan reddetmekten ziyade bazı alanlarda yaptığı metodolojik değişiklikler ile hukuktan, sosyolojiye, siyaset biliminden antropolojiye kadar geniş bir alanda sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeleri açıklama çabasıdır. Yeni Kurumsal İktisat, Neo-klasik iktisadın, kıtlık ve rekabet gibi varsayımlarını kullanmakla birlikte, “işlem maliyeti”, “asimetrik bilgi” “sınırlı rasyonalite” ve “mülkiyet hakları” gibi kavramlar yanında karşılaştırmalı sistemler ile organizasyon teorileri gibi yeni kavramsal metodolojileri analize katarak, ülkelerin ekonomik yapılarının ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde

[‡] İç savaşın maliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Frontier Economics (2015), South Sudan: The Cost of War, An Estimation Of The Economic And Financial Costs of Ongoing Conflict, CECORE&CPDS.

kurumsal etkilerin yanı sıra bireylerin davranışlarına da önem atfetmektedir. (North, 2002: 9; Demir, 1996: 68-69)

Özetlemek gerekir ise Yeni Kurumsal ekolü ile birlikte, kurum kavramı analize dâhil edilmek, bireylerin davranışlarının önemi vurgulanmak ve bunların yanı sıra mülkiyet hakları ve emek ekonomisi, karşılaştırmalı sistemler, organizasyon teorilerini de analize dâhil edilmek suretiyle kuramsal çerçeve, ekonomik, sosyal ve hatta siyasal hadiselerin de anlaşılmasına imkân verecek şekilde genişletilmiş bulunmaktadır. (Orhan, 2011: 69)

Bu ekole göre, alışkanlık, düşünce ve gelenekler bireyin davranışlarını, bu davranışlar ise “kurumsal yapı”yı şekillendirmekte olup ekonomik aktörler arası ilişkileri tanzim/yönlendirme hususunda son derece kritik bir rolü bulunan kurumsal yapının değişmesi ise siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeyi/kalkınmayı meydana getiren en önemli unsurlardan birisine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda YKİ, ülkelerin iktisadi/sosyal/siyasal gelişmelerinin anlaşılması ve açıklanması ile devlet ve toplum ilişkilerinin anlamlandırılması noktasında önemli bir teorik perspektif olarak ön plana çıkmaktadır. (North, 2002: 10)

Araştırmamız özelinde ele alınacak olur ise Yeni Kurumsal İktisat Okulu, çalışma konumuz olan Sudan’da, iç savaşlar ve siyasal istikrarsızlıklar ekseninde şekillenen, bölünme olgusunun anlaşılması/anlamlandırılması ile bu nedenle ortaya çıkması muhtemelen sorunların bertarafına yönelik izahatlarda bulunulabilmesine imkân sağlayabilecektir. Zira çeşitli çalışmalarda da, ülkelerin başarısızlığının, siyasal istikrarsızlığın ve bölünmesinin yeterince merkezileşmiş ve çoğulcu siyasal, sosyal ve ekonomik “kapsayıcı” kurumlarının bulunmamasından diğer bir ifade ile ülkenin sahip olduğu “dışlayıcı” kurumlarından/kötü kurumsal yapısından kaynaklandığına dair çıkarsamalarda bulunulduğu görülmektedir. (Acemoğlu & Robinson, 2013: 74-75; Orhan, 2011: 60)

Bu noktada, ülkenin bölünmesinin nedenlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle literatürde yer alan iç savaş, çatışma ve bölünmeye dair teorik izahatlardan bahsedilecek, akabinde dünya genelinde yaşanan bölünme örneklerinden hareketle, Sudan özelinde bölünmenin gerekçeleri ortaya konularak, esas nedenin anlaşılması sağlanacak olup bu husus çalışmanın temel amacına da karşılık gelmektedir.

Her ne kadar önceleri toplumsal ve sosyo-ekonomik olarak birbirine benzeşen ancak çok milletli yapılardan müteşekkil devletler/imparatorluklar dünya üzerinde baskın olarak yer almaktaysa da Fransız Devrimi sonrasında artan milliyetçilik akımları, özellikle kaynakları kolonize edilen ve başka toplumlar tarafından yönetilen/idare edilen toplumlara etkilemiş ve bu durum ise tüm dünyayı etkisi altına alacak büyük bir dönüşümün yaşanmasına diğer bir ifade ile yeni bir dünya düzeninin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreç içerisinde, önce Avrupa merkezinde akabinde dünyanın diğer bölgelerinde olmak üzere çok milletli imparatorlukların/devletlerin siyasal, hukuki ve sosyal yapılarında önemli değişimler ortaya çıkmış, birçok devlet/imparatorluk parçalanarak genellikle “ulusal/millî kimliğin” ön planda ve birleştirici güç olduğu milli/ulus devletler, dünya genelinde hâkim

bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Ancak, çoğu kez dönemin emperyal güçlerinin stratejik çıkarları bağlamında fakat bölgelerin gerçekleri ile örtüşmeyecek şekilde kurgulanan; güç, statü ve/veya ülkenin kaynaklar üzerinde hak iddia/mücadele eden, etnik, dil/dinsel, kültürel, sosyo-ekonomik olarak benzer ve fakat farklı kabile/aşiret/bölge kimliklerine ve ideolojilerine sahip gruplardan müteşekkil yapay ulus devlet modellerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, bahse konu ülkelerde köklü sorunların ortaya çıkmasına hatta devletlerin kriz sarmalına sıkışmalarına neden olmuş, gruplar arası anlaşmazlık, çatışma, cepheleşme ve bölünmeler kronik bir hal almıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu küresel yapısında bloklar arası önemli mücadele alanlarından birisini bu yapay devletlerdeki çatışmalar/cepheleşmeler oluşturmuştur. Doksanlı yıllara gelindiğinde, uzun zamandır devam eden iki kutuplu küresel yapının, SSCB'nin dağılması ile bertaraf edilmesini müteakip kutuplar arası mücadelenin galibi konumunda olan ABD'nin öncülüğünde başlayan küreselleşme sürecinde, önceki dönemde körüklenen ayrılıkçı hareketlerin de tesiri altında yerel ve diğer mikro kimlikler önem kazanmış ve bu durum ülkelerde çatışmaların/iç savaşların ortaya çıkmasında bir katalizör işlevi görmüştür. Ancak, küreselleşme süreci birçok gelişmekte olan ve geçiş ülkelerinde ayrılıkçı baskıları arttırmış ve böylelikle küçük devletlerin kurulmasına neden olmuşsa da, buna tezat olacak şekilde çok toplumlu/sınıflı yüksek gelirli gelişmekte olan ülkelerde ise ayrılıktan ziyade bütünleşmeye yol açan bir trendin meydana gelmesine de sebebiyet vermiştir. (Collier & Hoeffler, 2002: 26; Musso, 2011: 26; Şahin, 2013: 46; Akyol & Mohammed, 2016: 221; Bayram, Toker & Özdemir, 2016: 2-3)

Dünyadaki ulus devletlerin sayısı ile potansiyel ulus devletlerin sayısı arasında önemli bir fark bulunduğu değerlendirilmekte olup uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu temel sorunlardan birisi olan bu husus, ülkelerde silahlı etnik çatışmaların yüksek olmasına sebebiyet verebilmektedir. Etnik çatışmalar, toplum içindeki etnik grupların farklı nedenlerle, kendi aralarında veyahut bu grupların etkin ve hâkim konumda bulunduğu mevcut devlet otoritesine karşı başkaldırısını ifade eder. Kargaşa ortamı nedeniyle devlet otoritesinin yıkıldığı/çözüldüğü durumlarda ortaya çıkan çatışma durumu ise iç savaş olarak nitelendirilmektedir. Etnik çatışmalar ve iç savaşlar bazı durumlarda, o devletin bir sorunu olmaktan çıkmakta, bölgesini hatta dünya genelini etkileyen çok yönlü insani, siyasi ve sosyal uluslararası bir sorun halini almaktadır. (Şahin 2013: 35; Yılmaz, 2011: 90)

Etnisite merkezli iç savaşların, iç ve dış kaynaklı, çok yönlü ve karmaşık nedenleri bulunabilmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde; ekonomik daralma/küçülme ile -çoğunlukla devletin ve toplumun özelliklerinden bağımsız olarak- sivil çatışma arasında güçlü bir ilişki bulunduğu iddia edilmektedir. Yine yapılan çalışmalarda, doğal kaynak zenginlikleri ile iç savaş arasında ilişki olduğunu, bu bağlamda petrol bağımlılığının çatışmanın başlatılmasıyla bağlantılı olduğu, ancak çatışma süresiyle bağlantılı olmadığı yönünde fikirler ileri sürülmektedir. Bu çerçevede, petrolün diğer çatışma türlerine kıyasla ayrılıkçı çatışmalarla daha güçlü ilişkili olduğuna dair kanıtlar sunulmaktadır. Diğer yandan, etnik, dinsel ve kültürel olarak farklı kimliklere sahip toplumsal kesimlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, ekonomik ve kültürel hayattan dışlanmaları, siyasi baskılar ve psikolojik önyargılar, bu kesimlere yönelik etnik ya da dinsel nefretin

bulunması, ifade özgürlüklerinin olmaması ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi temel insani ihtiyaçlarını karşılamak uğruna çatışma riskini göze alacakları belirtilmektedir. Ayrıca, küresel hegemonya ve güç dengeleri ekseninde gelişen yayılcı politikaların ve ittifakların da iç savaşların ve çatışmaların nedenlerinden olduğu yönünde çalışmaların da bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. (Miguel vd, 2004: 725; Deliga, 2008: 1; Ross, 2004: 337, 343, 352; Humphreys, 2005; 510-515; Şahin, 2013: 42)

Etnik çatışmaların ve iç savaşların uluslararası politika üzerindeki etkilerini ifade etmek gerekirse en önemli husus, çatışmalarda öne sürülen ayrılıkçı fikirlerin devletlerin egemenliğini tartışmaya açarak mevcut küresel devlet sistemine karşı bir tehdit oluşturmasıdır. Diğer yandan, çatışmalar nedeniyle çoğunlukla ortaya çıkan hak ihlalleri ve insani felaketlerin peşinde getirdiği göç sorunu bir diğer küresel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu çatışmalar devletlerarası ilişkilerin gerginleşmesine sebebiyet vermekte ve küresel düzeyde güvenlik problemlerinin artmasına neden olmaktadır. (Carment & James, 1997: 206-207; Ağır, 2014: 3, 7, 8).

Bu noktada, dünya genelinde bölünme örneklerine ve temel olarak nedenlerine değinmek Sudan'a dair yapılacak analizi güçlendirmek anlamında önem taşımaktadır. Dinsel gerekçeler ekseninde gelişen bir bölünme örneği olarak Hindistan-Pakistan ayrılığı ile bu yine bu ekseninde gelişen ve daha çok ekonomik nedenlere bağlı olarak görülebilecek bir ayrılıkçı hareket olarak Pakistan-Bangladeş (Doğu Pakistan) bölünmesi önemlidir. Dil, etnik köken ve kültür bakımından homojen özellikler arz eden ancak ideolojik farklılıkların neden olduğu bir bölünme örneği olarak Kuzey Kore-Güney Kore ayrılığı da önem arz etmektedir. Eritre, Slovenya ve Hırvatistan'da yaşanan ayrılıkçı hareketler ise yine doğal kaynaklarla bağlantılı olmayan ancak derin ve köklü kimlik iddialarıyla ilgili önemli örneklerdendir. Afrika Bölgesinde Katanga'nın Kongo'dan ayrılma girişimi ve Biafra'nın Nijerya'dan ayrılma girişimi etnik ayrılıkçı bir hareket olarak önem arz etmektedir. Son olarak, yine aynı etnik kökenden gelen üç ulusun kültürel, ekonomik ve tarihsel etkenlerin yanı sıra, din eksenli bir ayrışmaya sahip olan Sırp, Hırvat ve Boşnaklardan oluşan Yugoslavya'nın dini, kültürel, ekonomik ve küresel dünya düzeni gibi birçok dolaylı faktörün etkisi altında bölünmesi/parçalanması da dikkatle incelenmesi gereken ayrılıklardandır. (Collier & Hoeffler, 2002: 19-20; Şahin, 2013: 46)

Bu çerçevede, Sudan'ın iki ülkeye bölünmesine dair belki de ilk ifade edilmesi gereken husus ülke nüfusunun etnik ve dini köken farklılığından kaynaklanan tarihi sorunlar olabilir. Temel olarak Arap-Afrikalı ayrımı şeklinde ifade edilebilecek bu farklılığın kökeninde sömürge dönemine dayanan ulus devlet inşası süreci ve politikaları bulunmaktadır. Özellikle İngiliz kolonyal yönetimi döneminde ülkenin güney kesiminde yer alan geleneksel Afrika dinleri ile Hıristiyanlığı benimsemiş kesime yönelik olarak geliştirilen ayrımcı politikalar, Arap-İslam kültürü etkisi altındaki ülkenin kuzey kesiminde Arap olmayan halklara karşı ayrımcı hisleri güçlendirmiştir. Bu durum, ülkenin güneyinde yaşayan azınlıkların bağımsızlık ve rejim değişikliği talepleriyle merkezi hükümete karşı silahlı mücadeleye girişmelerine neden olmuştur. Diğer yandan, Hartum'un 1300 kilometre batısında yer alan ve uzun yıllar boyunca yerel kabileler arasında su kaynakları, verimli araziler ve otlak alanların paylaşımıyla ilgili süregelen çatışmaların yaşandığı 'Darfur' sorunu da ülkede yaşayan Araplar ile

Afrikalılar arasındaki etnik ve dini farklılığın silahlı çatışmaya neden olduğu önemli hususlardan bir diğeridir. (Cobham, 2005: 1-2; Orakçı, 2018: 12; Verney, 1995:9; Dalar, 2013:4-5; Bayram, 2014:176; Bayram, 2016: 199-202)

Sudan siyasetindeki önemli çatışma alanlarından birisini oluşturan zengin petrol ve diğer doğal kaynaklar (altın, uranyum ve alüminyum) meselesi ülkenin ikiye bölünmesinin önemli nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. ABD'li Chevron firmasının elde ettiği imtiyaz üzerine Güney Kordofan ve Yukarı Nil bölgelerindeki arama faaliyetlerini sonucu, 1978 yılında ülkenin güney kesiminde önemli üretim potansiyeli taşıyan petrol sahalarını bulması, iç ve dış siyasette petrol kaynaklarının kontrolü ve gelirin adil paylaşımı meselesini ülkenin bir numaralı gündemi haline getirmiştir. Petrol rezervlerinin önemli bölümünün, uzun süredir ayrılıkçı özelemleri bulunan nüfusun yoğunlukla yaşadığı ülkenin güneyinde yer alan bir bölgede (Muglad ve Melut havzalarında) yer alması bahsi geçen kaynakların kontrolü noktasında Güney-Kuzey arasında yoğun bir mücadelenin başlamasına sebebiyet vermiştir. Chevron'un 1992 yılında Sudan'daki yatırımlarını tamamen sonlandırması akabinde 1996 yılından itibaren Çin Milli Petrol Şirketi -CNPC'nin- ülkede önemli imtiyazlar alması suretiyle Sudan petroleri üzerinde etkili olmasıyla başlayan süreç de mücadelenin dış siyasete bakan yönüne dair önemli hususlardır. Merkezi Hükümetin güneydeki petrole erişim çabaları, ayrılıkçı Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SPLA) tarafından bir şikâyet nedeni olarak gösterilmiş, bu durum iç savaşın ve akabinde bölünmenin önemli nedenlerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır. (Sullivan & Nasrallah, 2010: 3-4; Ross, 2002: 20; Aydın, 2014: 11-12; Öndül, 2015: 91; Bayram & Emiroğlu, 2016: 509-510)

Bölünme olgusunun nedenlerine dair bahse konu edilmesi gereken bir diğer önemli husus ise üçte ikisi Sudan sınırları içinde yer alan, 6700 km boyunca akan ve 10 ülkeden geçen dünyadaki en uzun nehir sistemi olan Nil Nehri ve Havzası ekseninde şekillenen jeo-stratejik rekabettir. Zira ilgili nehir kıyısında yer alan ve nüfuslarının yüzde doksanı tarımsal üretim faaliyetinde bulunan, dünyanın en fakir ülkelerinin olduğu Nil havzası (*Nilotik*) ülkeleri için kıt suların paylaşımı zor ve önemli bir konudur. Diğer yandan, Nil nehrinin güneydeki iki kolunu da (Mavi Nil ve Beyaz Nil) sınırlarında barındıran ve Doğu'daki Beyaz Nil vadisi ile Afrika'daki en verimli topraklara ev sahipliği yapan Güney Sudan-Sudan esasen yarı çöl ülkesi olup, nüfusunun çoğu temiz içme suyuna ve tarımsal geçim kaynakları için güvenilir su kaynaklarına ulaşamamaktadır. Ülke ekonomisi her ne kadar 2000'li yıllar ile petrol merkezinde şekillenen bir üretim yapısına evrilmişse de esasen pamuk, şeker kamışı, buğday ve çeşitli meyve gibi yoğun üretilen ürünler için tarımsal sulama ve elektrik üretimi açısından Nil nehrine bağımlıdır. (Sullivan & Nasrallah, 2010: 11; Swain, 1997: 675-676)

Bölünme olgusunun açıklanmasında bir diğer neden olarak, kendi enerji arz güvenliklerini sağlamak ve rakiplerini zor durumda bırakmak düşüncesiyle hareket eden ve yoğunlukla dış müdahalelerin bir unsuru olarak da kabul edilen Çokuluslu Şirketlerden (ÇUŞ) bahsetmek gerekmektedir. Ülkelere petrol, doğalgaz, elmas ve diğer değerli mineraller gibi kârlı doğal kaynakların çıkarılması dolayısıyla giren/müdahil olan, diğer bir ifade ile doğal kaynaklara ilişkin bölgesel/küresel jeo-ekonomik çıkarlar nedeni ile ülkelerde bulunan bu şirketler, çoğu kez ülkede iç

savaşlara müdahil olmakta ve böylelikle yerel çatışmaların artmasına ve ülkelerin parçalanmasına dahi sebep olmaktadır. Geçtiğimiz 50 yıl boyunca Sudan'ın kıyılarında ve çeşitli topraklarında petrol arayan yabancı aktörler, gerek yaptıkları anlaşmalar gerekse de silah temini gibi hususlarla özellikle Güneyli isyan hareketinin güçlenmeye devam etmesinin ve iç savaşın derinleşmesinin en büyük nedenlerinden birisi olmuşlardır. (Patey, 2007: 997; Bayram, 2017-a: 224)

Sudan'ın bölünmesine dair ifade edilmesi gereken son husus ülkenin parçalı kurumsal ve kırılğan sosyo-ekonomik yapısıdır. Şöyle ki; başarısız kalkınma politikalarının bir sonucu olarak yaşanan kente göç olgusu dolayısıyla kentsel büyüme önemli şekilde artmış ve tekrarlanan kuraklık gibi doğal afetler ile plansız kentleşmenin dinamik etkisi altında göçmen kesim kentlerde son derece kötü şartlar altında yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Kamusal hizmetler bakımından en fakir ve eşitsiz ülkelerden birisi olan Sudan'da yaşanan durum, kent içinde ekonomik ve sosyal tansiyonu yükseltecek pek çok hadisenin meydana gelmesine, toplumsal sınıflar arasında çatışma riskinin de yükselmesine sebebiyet vermektedir. İşsizliğin ve bölgeler arası eşitsizliğin son derece yüksek olduğu ülkede gelir eşitsizliği önemli bir sorun olarak toplumsal yaşamı önemli ölçüde etkilemektedir. Demokratik temsil ve katılım mekanizmaları ile kişisel gelirin son derece düşük düzeylerde olduğu, yolsuzluk olgusunun önemli büyük bir sorun halini aldığı ülkede, hukuk güvenliği ve mülkiyet haklarının korunmasına dair son derece problemleri bir atmosfer bulunmaktadır. Ülkede siyasi ve iktisadi kurumlar toplumun geniş kesimlerinin çıkarlarını yansıtacak ve ihtilafları çözüme kavuşturacak biçimde bir yapılanmaya sahip bulunmamaktadır. Bu durum, kötü yönetişime⁵ sahip bir ülke olarak tanımlanabilecek Sudan'da, silahlı çatışma riskini arttıran temel hususlardan birisine karşılık gelmektedir. (Hegre & Nygrad, 2015: 984; Elhadary & Samat, 2012: 216-219; Cobham, 2005: 5)

Buna göre, Sudan iç savaşları ve bu ekseninde gelişen bölünme olgusunu basit "ayrılıkçı toplumsal sınıfların çatışması" ya da "Müslüman olan Müslüman olmayan grupların mücadelesi" ya da "kuzey-güney savaşı" gibi hususlar ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, bölünmenin tarihsel nedenlerden kaynaklanan sorunlar şunlardır; güç ve politik rekabet, kültürel ve ideolojik hâkimiyet arayışı, ekonomik ve sosyal dışlanma, petrol kaynaklarının kontrolü ve petrol gelirlerinin adil dağılımı, Nil nehri ve havzanın böylelikle verimli tarım arazilerin ve temiz su kaynaklarının kontrolü, etnik ve dinsel ayırım, güçlü bir Sudan kimliğinin oluşmaması. (Wassara, 2010: 256-262; Ross, 2002: 21; Bayram, Toker & Özdemir, 2016: 7; Bayram, 2017-b: 16-20, 85)

⁵ Bir ülkede işlerin yönetimi için her kademedeki kullanılan ekonomik, siyasi ve yönetsel yetkilerin uygulanış biçimi olarak tanımlanabilir.

4. Ekonomik ve Kurumsal Göstergeler Işığında Sudan ve Güney Sudan: Bölünme Süreci ve Sonrası

Sudan, bağımsızlığından günümüze, gerek yaşanan iki büyük iç savaş (1955-1972 ve 1983-2005) gerekse de 1970'lerin sonunda güney bölgesinde petrolün keşfiyle birlikte ciddi sosyal ve kurumsal zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Temmuz 2011'de Güney Sudan'ın, Sudan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini alması suretiyle kronik çatışma süreci kısmi bir çözüme kavuşmuş ve bölgede barış ortamı ve istikrar beklentisi oluşsa da, bağımsızlıktan sonra Sudan ve Güney Sudan'ın içerisinde ve dahi iki ülke arasında yeni sorunlar meydana gelmiştir.

Tablo 1. Bölünme Öncesi Sudan Ekonomik Göstergeleri (1960-2011)

	1960	1972	1983	1990	2000	2005	2011
GSYİH							
(2010 Fiyatlarıyla- Milyar USD)	9.3	10,6	18,1	19.8	34.1	46,4	64.3
KBDMG							
(2010 Fiyat USD)	887	718	846	764	1.003	1.189	1.592
Ekonomik Yapı							
Hizmetler/Sanayi	38/13/	42/11	47/14/	42/14/	35/20/	39/26/	45/26/
/Tarım	50	/38	32	39	40	30	24
(% GSYİH)							
Genel Hükümet Nihai Tüketim Harcamaları							
(% GSYİH)	9,7	18,1	9,4	5,7	9,1	13,8	10,3
İhracat							
(% GSYİH)	14,5	16,0	10,6	4,02	15,9	19,1	17,5

İthalat							
(% GSYİH)	13,0	16,6	21,2	7,0	13,4	28,4	15,5
Cari İşlemler							
Dengesi (% GSYİH)	n/a	n/a	-2,6	-3,0	-4,2	-9,3	-3,9
Doğal Kaynak							
Rantı (% GSYİH)	n/a	0,001	0,001	0,001	10,5	15,4	21,5
Enflasyon							
(Tüketici Fiyatları - %)	0,09	13,5	30,5	65,1	8,0	8,2	18,1
DYSY							
(Net Akım % GSYİH)	n/a	0,02	0,07	-0,2	3,2	5,8	2,5
Yatırım							
(% GSYİH)	n/a	n/a	16,0	10,4	18,5	23,1	19,0
Yurtiçi Tasarruf							
(% GSYİH)	13,8	9,8	4,1	9,7	21,1	13,9	21,1
Dış Borç Stoku							
(% GSMH)	n/a	15,8	93,2	129,7	139,2	71,4	32,8

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır.
Erişim: 04.02.2020

Sudan'da bölünme öncesi döneme ait (1960-2011) verilerin yer aldığı Tablo 1'de yer alan ekonomik göstergelerden izlenebileceği üzere, Beyaz ve Mavi Nil'in birleştiği yerde ve Kızıldeniz'deki ana limanlardan birine sahip olan ve çoğunlukla çölde olmasına rağmen, verimli topraklara ve hayvancılığa sahip olan ülkenin, uzun süren iç savaşlar ve karışıklıklar nedeniyle az gelişmiş/düşük gelirli bir ülke konumunda olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar söz konusu dönemde, ülkenin GSYİH büyüklüğü (64,3 milyar USD-2011) ve kişi başına

milli gelir (1.592 USD) büyüklükleri kısmi artışlar göstermişse de esasen zengin doğal kaynak ve mineral rezervlerine sahip bir ülke için, bu veriler son derece düşük düzeylerdir. Diğer yandan, ekonominin sektörel dağılımı incelendiğinde, her ne kadar yıllar itibariyle azalma göstermekteyse de tarım sektörünün ülkenin hâkim sektörü konumunu uzun yıllar sürdürdüğü görülmektedir. Ancak iç savaş sürecinde çiftçilerin topraklarını terk etmeleri yanında kuraklık yılları, zayıf ulaşım ve lojistik sistemi nedeniyle girdi akışının ve ürünlerin pazarlanması noktasındaki engeller gibi hususlar tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının azalmasına neden olmuştur. 20. yy'ın ilk yarısında tarımsal üretim -özellikle de pamuk- odaklı bir ekonomiye sahip olan Sudan ekonomisi 80'li yıllardan sonra petrol kaynaklarının keşfi/üretimi ile büyümeye geçmişse de ülkenin sanayi sektörü beklenen düzeyde bir ilerleme kaydedememiştir. Yine aynı süreçte ülkenin doğal kaynak rantı da GSYİH'nin ancak %20'lik kısmını oluşturabilmiştir. Diğer yandan, hizmetler sektörünün bu süreçte ülke ekonomisi içerisindeki payı önemli olup, bölünme öncesi süreçte ekonomi içerisinde payını arttırmak suretiyle önemini korumaya devam etmiş gözükmektedir. 1999 yılından beri petrol ihracatı, gerek milli gelirden gerekse de ihracat oranlarının da artışlara sebebiyet vermişse de düşük ihracat gelirlerine nazaran artan sermaye teçhizatında ithalata olan bağımlılık gibi nedenler, milli gelir büyüklüğünü aşacak şekilde yüksek dış borçlanmaya yol açmıştır. Ayrıca, ekonomiyi canlandırmanın bir yolu olarak devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların kısmen de olsa artmasına neden olmuş, doksanlı yıllarda Uluslararası Para Fonu kısıtlamaları ve 1997'de başlayan ve 2006'da genişleyen ABD yaptırımları ise ülke ekonomisinin sıkıntılı bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. Sudan, 1997'den bu yana IMF ile işbirliği içerisinde ekonomiyi istikrara kavuşturmaya ve petrol ihracatının desteklediği ekonomik genişlemeyi arttırmaya yönelik olmak üzere yapısal uyum programı uygulamakta ise de yatırım, tasarruf, cari denge ve fiyat istikrarı gibi makroekonomik göstergelerde belirgin bir iyileşme yakalayamamış ve ekonomi istenilen düzeyde bir gelişme/ilerleme sağlayamamıştır. (DeLancey, 2015: 147-151; Cohbam, 2005: 4; Öndül, 2015: 126)

Bölünme sonrası sürece ait verilerin yer aldığı Tablo 2'de yer alan göstergeler incelendiğinde, 2011 sonrası bağımsızlığını elde eden, nüfusunun yarısından fazlası (% 51) 18 yaşın altında ve çoğunlukla kırsal kesimde (% 83) yaşamakta olan Güney Sudan'ın ekonomisi büyük ölçüde doğal kaynaklara dayanmaktadır. 2011 yılında 13,9 milyar dolar ekonomik büyüklüğe sahip olan Güney Sudan, 2015 yılına gelindiğinde 7,8 milyar dolar büyüklüğünde bir ekonomiye gerilemiştir. Ülkede kişi başına düşen milli gelir de ekonominin küçülmesiyle aynı olacak şekilde azalma eğilimine sahip olup, 2015 yılı itibariyle 730 dolar gibi çok düşük düzeydedir. Diğer yandan, ülke ekonomisinde sanayi sektörünün payı bağımsızlık itibariyle %61 gibi çok yüksek bir seviyelerde iken 2013 yılında %22'ler seviyesine kadar gerilemiş ancak 2015 yılı itibariyle %33'ler seviyesine yükselmiş bulunmaktadır. Esasen bölünme sonrası süreçte, Güney Sudan ekonomisinde son derece yüksek düzeylerde olan sanayi sektörünün, Sudan'ın toplam GSYİH'nin %26'ları düzeyinden %2'ler seviyesine gerilemesinin nedeni, sektörün önemli bir kısmını meydana getiren petrol

kimya endüstrisinin önemli kısmının Güney Sudan’da kalması dolayısıyladır. Petrol gelirlerinden önemli ölçüde mahrum kalan Sudan, Aralık 2014’te parlamentosu tarafından onaylanan “Geçici Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi”nde ve “Beş Yıllık Ekonomik Reform Programı”nda da belirtildiği üzere, ekonomik çeşitliliği sağlamak maksadıyla tarım ve hayvancılığa daha fazla önem verilmesi gerektiğini kabul etmek suretiyle bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bununla birlikte Sudan’ın, ihracat, ithalat ve cari işlem açığına dair istatistiklerinde bozulmaların olduğu gözlenmekte, enflasyon, yatırım, yurtiçi tasarruf ve DYSY verilerinde ise bölünme öncesi süreçten önemli farklılaşmaların olmadığı izlenmektedir. Ancak ülkenin dış borç stokunun, bu dönemde kısmi yükselmelere konu olmuşsa da gerileme trendi içerisine girdiği ancak 2018 yılı itibariyle %56,9 seviyelerine yükselerek büyük bir artışa konu olduğu müşahede edilmektedir. Diğer taraftan, petrol gelirlerinin ulusal bütçenin önemli bir bölümünü oluşturduğu Güney Sudan’ın azalma eğilimine sahip olmakla birlikte yüksek ihracat oranlarına, buna karşılık ithalatta bağımlılığa ve fakat cari açığa sahip olduğu izlenmektedir. Diğer yandan yatırımları finanse edebilecek düzeyde yurtiçi tasarrufların bulunduğu görülmekte ancak ülkenin enflasyon sorunu ile karşı karşıya olduğu müşahede edilmektedir. Bağımsızlık sonrası süreçte çeşitli yabancı kurum ve STK’lar tarafından işletilen projelerle aynı şekilde verilmesi taahhüt edilen yaklaşık 1,4 milyar USD civarındaki uluslararası yardımın çok düşük bir kısmının devlet makamlarına ulaşmış olması ve/veya harcanması ile özellikle petrol endüstrisi, petrol boru hatları, rafineriler ve ihraç altyapılarının Sudan’da kalması gibi nedenlerle petrol gelirlerindeki azalmasının yanı sıra iç karışıklıklar/çatışmalar ve sosyal transferler gibi hususların ortaya çıkardığı ve son yıllarda son derece yüksek düzeylere ulaşan kamu tüketim harcamaları ve düşük döviz rezervleri gibi sorunların Güney Sudan ekonomisinin olumsuz parametreleri olarak ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. (Rolandsen & Kindersley, 2017: 15; World Bank, 2018/c: sy)

Tablo 2. Bölünme Sonrası Sudan - Güney Sudan Ekonomik Göstergeleri (2011-2018)

	2011	2012	2013	2014	2015	2017	2018
GSYİH	64,3	64,6	67,5	69,3	72,7	79,4	77,5
(2010 Fiyat-Milyar USD)	13,9	7,5	8,4	8,7	7,8	n/a	n/a
KBDMG	1.597	1.787	1.821	1.825	1.869	1.945	1.855

Tahsin YAMAK

(2010 Fiyatlarıyla- USD)	1.416	742	820	831	730	n/a	n/a
Ekonomik Yapı	45/26	45/3/	44/3/	45/3/	46/2/	46/2/	50/2
Hizmetler/Sanayi/Tarım	/25	33	33	32	31	30	32
(% GSYİH)	34/61/ 4	42/51/ 6	68/22/ 9	45/46/ 7	56/33/1 0	n/a	n/a
Genel Hükümet	10,3	8,0	7,2	6,0	4,5	5,8	6,0
Nihai Tüketim Harcamaları							
(% GSYİH)	12,6	14,6	27,6	18,4	79,2	n/a	n/a
İhracat (% GSYİH)	17,7	9,2	8,8	8,1	8,1	9,6	10,2
	66,1	42,8	9,7	38,4	36,7	n/a	n/a
	15,5	15,5	14,8	11,3	10,9	11,8	12,3
İthalat (% GSYİH)							
	27,2	28,8	41,1	26,2	28,9	n/a	n/a
Cari İşlemler Dengesi (% GSYİH)	-3,9	-9,1	-8,0	-4,3	-5,6	-3,7	-11,5
	n/a	n/a	n/a	-5,7	-4,2	n/a	n/a
Doğal Kaynak Rantı	20,8	7,7	8,9	6,5	4,1	4,6	n/a
(% GSYİH)	49,5	7,9	22,4	24,1	12,2	n/a	n/a

Enflasyon	21,0	34,9	34,9	33,9	17,9	32,9	23,9
(Tüketici Fiyatları -%)	<i>38,8</i>	<i>46,5</i>	<i>36,5</i>	<i>-26,7</i>	<i>17,7</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>
DYSY	2,5	3,3	2,3	1,5	1,7	0,9	2,7
(Net Akım % GSYİH)	<i>n/a</i>	<i>1,3</i>	<i>-4,3</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>
Yatırım	19,0	17,2	18,4	15,5	15,6	18,3	18,7
(% GSYİH)	<i>9,5</i>	<i>7,1</i>	<i>11,4</i>	<i>8,0</i>	<i>5,8</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>
Yurtiçi Tasarruf	21,1	18,9	20,1	22,5	20,7	20,9	21,3
(% GSYİH)	<i>48,4</i>	<i>21,2</i>	<i>-19,9</i>	<i>20,1</i>	<i>13,5</i>	<i>n/a</i>	
Dış Borç Stoku	32,8	34,9	50,1	29,4	24,4	19,3	56,9
(% GSMH)	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>	<i>n/a</i>

Kaynak: World Development Indicators (WDI) veri tabanından faydalanılarak hazırlanmıştır. Erişim: 01.04.2020 Not: Üst satırda yer alan veriler Sudan'a; alt satırda yer alan (*italik*) veriler Güney Sudan'a aittir. Güney Sudan için GSYİH ve KBDMG verileri cari fiyatlarıdır. n/a: veri yok

Çalışmanın bu kısmında Sudan ve Güney Sudan'ın kurumsal yapısının nicel veriler etrafında analizi için çalışmalarda sıklıkla referans verilen ve politik, ekonomik ve sosyal kurumlara ilişkin çeşitli kurumsal faktörlerinin yer aldığı Dünya Yönetişim Göstergelerinden bahsetmek istiyoruz. "İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu" (Voice and Accountability/VA), "Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu" (Political Stability and Absence of Violence/PS), "Yönetimin etkinliği" (Government Effectiveness/GE), "Düzenlemelerin kalitesi" (Regulatory Quality/RQ) "Hukukun üstünlüğü" (Rule of Law/RL) ile "Yolsuzluğun kontrolü" (Control of Corruption/CC) göstergeleri olmak üzere altı kurumsal kalite faktörüne sahip olan bu veri setinde yer alan her bir bileşen -2,5 ile

+2,5 arasında puanlandırılmakta, -2,5 en düşük kalite düzeyini +2,5 ise en yüksek kalite düzeyini ifade etmektedir. “VA” ve “PS” göstergeleri siyasal kurumlar, “GE” ve “RQ” göstergeleri sosyal kurumlar, “RL” ve “CC” göstergeleri ise ekonomik kurumlar olarak tasnif edilmektedir. (Kaufmann vd, 2010: 3)

Bir ülkenin piyasayı destekleyecek şekilde güçlü kurumları vasıtasıyla inşa ettiği kurumsal yapısı, sivil çatışma ve anarşi gibi güvensiz bir çevrenin oluşmasına mani olacak, merkezi otoritenin parçalanmasını engelleyecek, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını sağlayacak, işlem maliyetlerini azaltacak, sözleşmelerin güvenliğini temin edecek, yolsuzluğun engellenmesi neden olacak, ekonomik özgürlükleri arttıracak, ülkenin teknolojik düzeyinin yükselmesine sebebiyet verecek ve ekonomik aktörlerinin iş yapma kapasitesini arttıracaktır. Birçok farklı değişkeni etkileyen tüm bu hususlar ise başta ekonomik performans olmak üzere sosyal ve siyasal yüksek kapasitesinin temel nedenlerinden birisine karşılık gelecektir. (Koçak & Uzay, 2018: 82-85; Akıncı, 2014: 158)

1996-2018 yılına ait veriler kullanılarak hazırlanan Şekil 1’de yer alan veriler incelendiğinde ilk olarak göze çarpan husus, her iki ülkeye ait göstergelerin oldukça düşük düzeylerde ve çoğunlukla azalış eğilimine sahip olmasıdır. Bir ülkenin vatandaşlarının kendi hükümetlerini seçme, katılma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve özgür bir medyaya katılma derecesine ilişkin algıları ifade eden “İfade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu” verileri incelendiğinde, Sudan’da zaten düşük düzeylerde olan durumun yıllar itibarıyla anlamlı bir iyileşme sağlayamadığı, bölünme sonrası süreçte ise azalma eğilimi gösterdiği; Güney Sudan’da ise kuruluşundan itibaren trendin sürekli azalma gösterdiği;

Politik olarak desteklenmiş şiddet ve terörizm dâhil olmak üzere, hükümetin anayasaya aykırı veya şiddet yollarla istikrarsızlaştırılması ya da devrilebilmesi olasılığına dair algıların ölçüldüğü “Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu” verileri incelendiğinde, Sudan’da son derece düşük düzeylerde olan skorun yıllar itibarıyla kısmi artışlara konu olsa da bölünme süreci öncesinde yine son derece düşük düzeylere gerilediği, bölünme sonrası süreçte ise kısmi artma eğilimine rağmen genel skorun halen oldukça düşük düzeyde kaldığı; Güney Sudan’da ise bir önceki veride olduğu gibi trendin yine azalma eğilimine sahip olduğu;

Kamu hizmetlerinin kalitesine ilişkin algıların, kamu hizmetinin niteliğinin ve siyasal baskılardan bağımsızlığının, politika oluşturma ve uygulama kalitesinin ve hükümetin bu konudaki kararlılığına dair güvenin ölçüldüğü “Yönetimin etkinliği” verileri incelendiğinde, Sudan’ın gerek bölünme öncesi gerekse de bölünme sonrası süreçte skorunun düşük düzeylerde kaldığı ve azalma eğiliminde olduğu; Güney Sudan’da ise önceki kurumsal kalite göstergelerinde olduğu gibi düşük skorlara sahip olan faktörün azalma eğilimini sürdürdüğü;

Hükümetin özel sektör gelişmesine izin veren ve bunları teşvik eden sağlam politika ve düzenlemeleri hayata geçirme ve uygulayabilme yeteneğini ölçen “Düzenlemelerin kalitesi” verileri incelendiğinde, Sudan’ın diğer göstergeler gibi düşük olan skorunun gerek

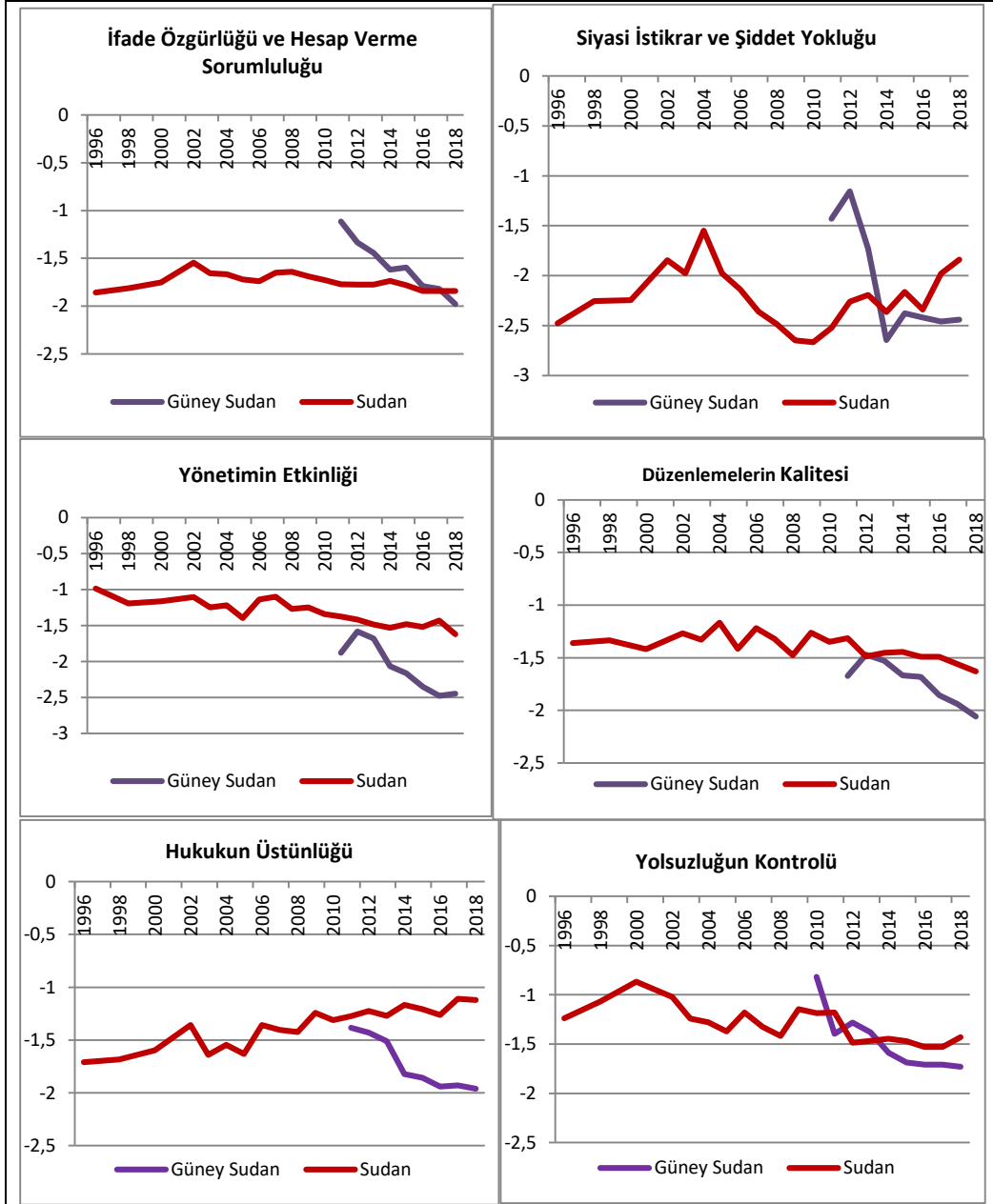
bölünme öncesi gerekse de sonrası süreçte yükselmediği eğilimin azalma yönünde olduğu; Güney Sudan'ın skorunun ise düşük ve azalma eğilimine sahip olduğu;

Temsilcilerin toplumun kurallarına uyma düzeyleri, sözleşmelerin uygulanabilirliği, mülkiyet haklarının güvence altında olması ile adliye teşkilatına olan güvene ilişkin algıların ölçüldüğü "Hukukun üstünlüğü" verileri incelendiğinde, Sudan'ın diğer göstergelerden farklı olarak bu veri setinde bölünme öncesi ve sonrası süreçte artış eğilimine sahip olduğu; Güney Sudan'ın ise diğer göstergelere benzer şekilde düşük skora ve azalma eğilimine sahip olduğu;

Kamusal gücün hem küçük, hem de büyük yolsuzluk biçimleri dâhil olmak üzere, kamu kazanımının özel kazanım için ne ölçüde uygulandığı ve elitlerin ve özel çıkarların devlet tarafından "ele geçirilmesi" ile ilgili algıların ölçüldüğü "Yolsuzluğun kontrolü" verileri incelendiğinde, düşük skorlara sahip Sudan'da bölünme öncesi süreçte kısmi artışlar yaşansa da bölünme sonrası süreçte trendin azalma yönünde olduğu; Güney Sudan'ın ise diğer beş kurumsal kalite skorlarına benzer şekilde düşük ve azalma yönünde bir trende sahip olduğu;

Müşahede edilmektedir.

Şekil 1. Sudan ve Güney Sudan'ın Kurumsal Yapısı (1996-2018)

Kaynak: World Governance Indicators (WGI) çevrimiçi veri tabanlarından faydalanılarak hazırlanmıştır. Erişim: 08.01.2020

Sudan ve Güney Sudan'ın kurumsal yapısına dair ifade edilen hususlar birlikte değerlendirilecek olur ise her iki ülkenin, mülkiyet haklarını güvenceye alacak, hukuk güvenliğini temin edecek, siyasal istikrarı sağlayacak ve katılımcı yönetim anlayışının yerleşmesine imkân tanıyacak düzeyde iyi kurumlara/kurumsal yapıya sahip olmadıkları; bununla birlikte bölünme sürecinin her iki ülkenin kurumsal yapısının iyileşmesine katkı sağlamadığı; hatta yıllar itibarıyla özellikle Güney Sudan'ın kurumsal yapısının daha kötü bir görünüm aldığı, anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Mehmet Ali Paşa'nın ülkeyi egemenliği altına aldığı dönem boyunca Sudan'ın güneyi ile kuzey kesimi arasında etnik, kültürel ve ekonomik farklılıkların oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu durum, 1899'da "Condominium Antlaşması" yapılarak Sudan'da kurulan İngiliz-Mısır ortak idaresi döneminde de devam etmiş, 1955 Torit İsyanı ile de bölgesel farklılıklar sıcak çatışma boyutuna taşınmıştır. 1956 yılında bağımsız bir ülke haline gelen Sudan, 1955-1972 yılları arasında Birinci Sudan iç savaşına, daha sonra J. Garang önderliğinde SPLM/A (Sudan Halkı Kurtuluş Hareketi/Ordusu) kurulduğu 1983 yılından 2005 yılına kadar da ikinci Sudan iç savaşına ev sahipliği yapmıştır. 9 Ocak 2005 tarihinde Sudan hükümeti ile SPLM/A arasında imzalanan Kapsamlı Barış Anlaşması ile ikinci Sudan iç savaşı kısmen nihayete ermiş, 9-15 Ocak 2011 Güney Sudan Bağımsızlık Referandum Oylaması ile 9 Temmuz 2011 Güney Sudan'ın bağımsızlığının ilan edilmesi ise kuzey ve güney arasında uzun yıllardır süregelen iç savaşlar Sudan'ın, "Sudan" ve "Güney Sudan" olarak iki devlete bölünmesi ile sonuçlanmış gözükmektedir. Ancak hâlihazırdaki gelişmeler ele alındığında, gerek Sudan gerekse de Güney Sudan'da istikrarın tam olarak tesis edilemediği, kronik sorunların, iç savaş/darbe/temsil sorunları gibi siyasal istikrarsızlıkların ise sürdüğü müşahade edilmektedir. (Orakçı, 2017: 1-7; Bayram, 2016: 199-202; Özdağ, 2017: 117-118; World Bank, 2018/d, sy; Arpa, 2018, sy)

Sudan'ın iki ülkeye ayrılmasının tam olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı hâkimiyetine girmeden önceki dönemden başlayıp, Mehmet Ali Paşa ve İngiltere-Mısır ortak yönetimi ile bu dönemlerin bağımsızlık sonrası siyasî hayata yansımalarının göz önünde bulundurulması gerektiği aşîkârdır. Bu bağlamda, ülkenin etnik ve dinî çeşitliliği, düşük ekonomik performansı, Afrika kıtasındaki konumu, coğrafi büyüklüğü, Kızıl Deniz'e kıyısının olması, Nil Nehri'nin topraklarından geçmesi ile ülkenin sahip olduğu önemli petrol ve doğalgaz kaynakları gibi hususlar bölünme olgusuna kaynaklık eden unsurlar olarak öncelikli olarak ifade edilebilir.

Ancak araştırma bağlamında analize konu edilen sayısal veriler ile çalışmanın teorik altlığını ifade eden *Yeni Kurumsal İktisat* perspektifinde bir değerlendirmede bulunulması gerekir ise sahip oldukları teşvik yapılarıyla birey ve toplumun kararlarını belirlemelerine neden olan ve böylelikle iktisadi faaliyetler başta olmak üzere sosyal ve siyasal hayata doğrudan tesirde bulunan ekonomik, sosyal, politik ve yasal kurumlarının meydana getirdiği ülkenin kurumsal yapısının, büyük ölçüde

dışlayıcı –hatta sömürücü** - bir karaktere sahip olması hususunun, Sudan'ın iki ülkeye bölünmesinin en kritik nedenine karşılık geldiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Zira literatürdeki çalışmalar incelendiğinde de, ülkelerin mülkiyet haklarını güvenceye alacak, yolsuzlukları bertaraf edecek, hukuk güvenliğini teminat altına alacak, sözleşmelerin uygulanabilmesine ilişkin gerekli düzenlemeleri sağlayacak, siyasal istikrarı temin edecek ve katılımcı yönetim anlayışının yerleşmesine imkân tanıyacak, iyi kurumsal yapılara sahip olmaması hususlarının, iç siyasal istikrarsızlıkların meydana gelmesinde ve hatta ülkelerin bölünmesinde büyük role sahip unsurlar olarak ön plana çıkarıldıkları, müşahede edilmektedir.

Sudan örneğinde ise uzun yıllar boyunca sömürücü ekonomik ve siyasal kurumlarla idare edilmenin de bir sonucu olarak, büyük ölçüde ülkenin kuzeyi ve güneyi arasında uzun zamandır sürmekte olan etnik ve dini çatışmalar ile temelde ülkede şeffaf ve katılımcı bir yönetim yapısının bulunmamasının ortaya çıkardığı *parçalı/dışlayıcı* kurumsal yapının olumsuz atmosferi çerçevesinde şekillenen –detaylarına çalışmanın ilgili kısımlarında değinilen- siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar bütünü ile bu hususların derinleşmesine neden olan doğal kaynak hâkimiyetinde gelişen güç mücadelesinin, Sudan'ın bölünmesinin esas nedeni olarak diğerlerinden farklılaştığı ve ön plana çıktığı da görülmektedir.

Bu bağlamda her iki ülkede, siyasi uzlaşmayı teşvik etmek, etnik, dinsel, mezhepsel, kültürel gerginlikleri azaltmak ve siyasi ve toplumsal uyum sağlamak için farklı etnik ve politik grupların adil şekilde temsil edilmeleri ile zenginlik ve güç paylaşımı konusunda karar verme süreçlerine katılmaları imkân sağlayacak, siyasi istikrarı değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik istikrarı/refahı da hedefleyen kapsayıcı siyasal, sosyal ve ekonomik kurumların/kurumsal yapıların teşekkül ettirilmesine yönelik çabalar önem arz etmektedir. Bununla birlikte, iç savaş ve karışıklıklar nedeniyle tam olarak faydalanılamayan önemli doğal kaynak olan petrole hassaten bir önem addedilmesi ve bir uzlaşma içinde adil ve halkların faydasını maksimize edecek şekilde paylaşımı da öncelik arz eden konulardandır. Diğer yandan, her iki ülkedeki çatışmaları azaltmak ve istikrarı temin etmek maksatlı güvenlik ve yasal kurumların da yerel saikler göz önünde bulundurularak yeniden inşa edilmesi elzem görülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tarafımda tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

** Ülkeler arası eşitsizliklerin açıklanmasında kurumsal yapı farklılıklarının önemine vurgu yapan Acemoğlu ve Robinson, Ulusların Düşüşü adlı eserlerinde; sömürücü kurumları, toplumun belirli bir kısmının menfaatleri için diğer grupların zenginliğini/kaynaklarını sömüren kurumlar olarak tanımlamaktadır.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemlerimle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Abdalla, Y. Elhadary, E. ve Samat, N. (2012). Political Economy and Urban Poverty in the Developing Countries: Lessons Learned from Sudan and Malaysia, *Journal of Geography and Geology*, 4(1), 212-223
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2013). Ulusların Düşüşü - Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri, (Çev. Velioglu, F. R) 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Ağır, B. S. (2014). Etnik Çatışmaların Yayılması ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri: Kosova Örneği, *Y.D.Ü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 2-28.
- Akyol, E. ve Mohammed, Y. Y. (2016). Bölünmüş Toplumlarda Çoğunluk Esasına Dayanan Seçim Sisteminin Zorlukları ve Azınlıkların Temsili: Etiyopya Örneği, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26(2), 219-236.
- Akıncı, M. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Dora Yayınları, Bursa.
- Arısoy, İ.A. (2013). Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa, *Avrasya Etüdüleri*, 43(1), 79-104.
- Aydın, H. (2014). Sudan'ın Sorunları ve Batı, *Kırklareli Üniversitesi Afrika Araştırmaları Merkezi, Analiz No. 5*, 4-19.
- Bayram M. Toker Ö. ve Özdemir H. Ö. (2016). Ekonomik Gelişme-Etnik Çatışma İlişkinine Dair Nitel Bir Analiz, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 4(2), 1-16
- Bayram, M. (2014). Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu, *İçinde Ermağan, İ. (Ed.), Dünya Siyasetinde Afrika-1*, Nobel Kitap, Ankara, 175-200.
- Bayram, M. (2016). Sudan'ın Etnopolitik Sorunlarını Besleyen Faktörlerin Tarihsel Bir Analizi. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 197-224.
- Bayram, M. (2017-a). Enerjeopolitik Müdahaleler ve Afrika'daki İç Savaşlar: Nijerya, Angolave Sudan Örnekleri, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1). 217-228.
- Bayram, M. (2017-b). Küresel Enerji Rekabeti ve Darfur Sorunu, *Lap Lambert Academic Publishing, Türkçe Özel Seri*, Balti.

- Bayram, M. ve Emiroğlu, H. (2016). Afrika'da Artan Çin Nüfuzunun Çok Yönlü Sonuçları, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(28), 501-516.
- BBC (2012). Country Case Study: South Sudan, Retrieved 10.07.2018, from <http://downloads.bbc.co.uk/mediaaction/pdf/ssudan.pdf>
- Bechtold, P. K. (2015). The Society and Its Environment, In Berry L. (Ed.) Sudan: A Country Study, Federal Research Division, Library of Congress, 5. Ed. 2. Chap, 62-141.
- Cobham, A. (2005). Causes Of Conflict in Sudan: Testing The Black Book, QEH Working Paper Series, 1-21.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2002). The Political Economy of Secession, Retrieved 11.11.2018, from <https://pdfs.semanticscholar.org/59af/2aa770c9b9bcdb9fa8ee14850bb36fe9d634.pdf>
- Collins, R. O. (2008). A History of Modern Sudan, Cambridge University Press, Cambridge.
- Dalar, M. (2013). Tarihsel ve Siyasal Boyutuyla Darfur: Çatışma, İnsani Kriz, Uluslararası Müdahale ve Barış Şansı, Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.
- Degila, E. D. (2008). Armed Conflicts In The Sub-Saharan Africa Since The End Of The Cold War: An Analysis Of New Conflictuality In West Africa, Second World International Studies Conference (WISC), University of Ljubljana.
- DeLancey, V. (2015). The Economy, In Berry L. (Ed.), Sudan: A Country Study, Federal Research Division, Library of Congress, 5. Ed. 3. Chap, 141-221.
- Demir, Ö. (1996). Kurumcu İktisat. Vadi Yayınları. Ankara
- Embassy of The Kingdom of The Netherlands, (ty). Multi Annual Strategic Plan South Sudan 2012-2015, Retrieved 14.06.2018, from <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/ssd148386.pdf>
- Güler, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, Praksis, 9 Kış-Bahar, 93-116.
- Hasan, Y. F. (2007). Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri, (Çev.) Bilgin, H.D. Yükselen Afrika ve Türkiye, TASAM, 285-295.
- Hegre, H. ve Nygard, H. M. (2015). Governance and Conflict Relapse. Journal of Conflict Resolution 59(6): 984-1016.
- Humphreys, M. (2005). Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution, Uncovering The Mechanisms, Journal Of Conflict Resolution, 49(4), 508-537.
- İnat K. (2004). Sudan: İç Savaş, Siyasal İslam ve Petrol Ekseninde 'Terörizm' Suçlaması, İçinde İnat, K. (Ed.) ABD'nin 'Haydut Devletleri', Değişim Yayınları, İstanbul, 63-105.
- Kaufmann, D. Kraay, A. ve Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues, The World Bank Policy Research, Working Paper. No: 5430.

- Kavas, A. (2007). Osmanlı-Darfur Münasebetleri, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 16, 105-120.
- Knack, S. ve Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures, *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.
- Kock, P. D. (2011). The Politics of Resources, Resistance and Peripheries in Sudan, SAIIA Occasional Paper, No:86,4-26.
- Koçak, E. ve N. Uzay (2018). Demokrasi, Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme: Kurumların Rolü Üzerine Bir Araştırma, *Sosyoekonomi*, 26(36), 81-102.
- Lutskiy, V. B. (2016). Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, (Çev. Keskin, T.), Yordam Kitap, İstanbul.
- Miguel, E. Satyanath, S. ve Sergenti, E. (2004). Economic Shocks and Civil Conflict: An Instrumental Variables Approach, *Journal of Political Economy*, 112(4), 725-753.
- Musso, G. (2011). From One Sudan To Two Sudan: From War To Peace?, ISPI, Working Paper No:40, 1-28
- North, D. (2002). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans, (Çev. Çağalı-Güven, G.) Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ofcansky, T. P. (2015). Historical Setting, In Berry L. (Ed.) Sudan: A Country Study, Federal Research Division, Library of Congress, 5. Ed. 1. Chap, 1-59.
- Orakçı, S. (2017). Güney Sudan Kriz Raporu, Gözlem-Saha:10, İnsamer Yayınları, İstanbul.
- Orakçı, S. (2018). Sudan Raporu: Parçalanmadan Toparlanmaya, Araştırma: 70, İnsamer Yayınları, İstanbul.
- Orhan, Sevinç (2011). Yerleşik İktisatta Ortodoksi: Yeni Kurumsal İktisat. İçinde Ercan Eren ve Metin Sarfati (Der), İktisatta Yeni Yaklaşımlar, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 59-87.
- Ottaway, M. ve El-Sadany, M. (2012). Sudan: From Conflict to Conflict, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C.
- Öndül, U. B. (2015). Sudan'da Etnik Çatışma ve Çözüm Süreci, Y.L. Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdağ, A. (2017). Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898), *OTAM*, 42, 117-147.
- Özer, A. (2007). 11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-23.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu, İçinde E. Özveren (Der.), *Kurumsal İktisat*, Ankara: İmge Kitabevi, 15-45.

- Patey, L. A. (2007). State Rules: Oil Companies and Armed Conflict in Sudan, *Third World Quarterly*, 28(5), 997-1016.
- Rolandsen, Ø. H. (2005). *Guerrilla Government, Political Changes in the Southern Sudan during the 1990s*, Nordiska Afrika Institutet, Sweeden.
- Rolandsen, Ø. H. ve Kindersley, N. (2017). *South Sudan: A Political Economy Analysis*, Norwegian Institute of International Affairs, Oslo.
- Ross, M. L. (2002). Oil, Drugs, and Diamonds: How Do Natural Resources Vary in their Impact on Civil War? Retrieved 18.05.2018, from <http://www.libertyparkusafd.org/Hale/Special%20Reports%5CNatural%20Resource%20Wars%5COil%20Drugsand%20Diamonds%20-%20Resource%20Wars.pdf>
- Ross, M. L. (2004). What Do We Know About Natural Resources and Civil War?, *Journal of Peace Research* 41(3), 337-356.
- Sullivan, P. J. ve Nasrallah, N. (2010). *Improving Natural Resource Management In Sudan: A Strategy For Effective State Building And Conflict Resolution*, USIP, Special Report 242, 1-19.
- Swain, A., (1997). Ethiopia, the Sudan, and Egypt: The Nile River Dispute, *The Journal of Modern African Studies*, 35(4) 675-694.
- Şahin, Y. (2013). Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 1(1), 32-55.
- Verney, P. vd. (1995). *Sudan: Conflict And Minorities*, Minority Rights Group International, Retrieved (14.05.2018), from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.443.9147&rep=rep1&type=pdf>
- Wassara, S. S. (2010). Rebels, Militias and Governance in Sudan, In (Ed.) Okumu, W. ve Ikelegbe, A., *Militias, rebels and Islamists in Africa*, Institute for Security Studies, 1st edition, chapter 9. 255-286
- World Bank, (2018/a). *World Development Indicators*, Retrieved 08.05.2018, from <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=SDN,SSD>
- World Bank,(2018/b). *Worldwide Governance Indicators*, Retrieved 18.11.2018, from <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>
- World Bank, (2018/c). *The World Bank In Sudan*, Retrieved 21.12.2018, from <http://www.worldbank.org/en/country/sudan/overview>
- World Bank, (2018/d). *The World Bank In South Sudan*, Retrieved 21.12.2018, from <http://www.worldbank.org/en/country/southsudan/overview>
- Yılmaz, M. E. (2011). Etnik Çatışmalar Ve Birleşmiş Milletler Barış Güçleri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 89-107.

Türkiye - Avrupa Birliği İlişkisinin Teşkilat Yapısı Üzerinden İncelenmesi: Avrupa Birliği Başkanlığı¹

Ahmet Bora TARHAN, Erhan EZİCİ²

Türkiye - Avrupa Birliği İlişkisinin Teşkilat Yapısı Üzerinden
İncelenmesi: Avrupa Birliği Başkanlığı

The Examination of Turkey - European Union
Relationship Through Organizational Structure:
Directorate For The European Union Affairs

Özet

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu ilişkiler özellikle 1987 yılında Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ile artarak devam etmiştir. Bu ilişkiler, Türk kamu yönetimi yapısı içinde oluşturulan bazı kurumlar ile sürdürülmüştür. Bu kurumlarda ise süreç içinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Sırasıyla Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği Bakanlığı'na dönüştürülmüş, sonrasında ise bu bakanlık yerine Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak Avrupa Birliği Başkanlığı kurulmuştur. Bu çalışmada Türkiye-AB ilişkilerini yürüten kurumlar kronolojik olarak incelenmiştir. Bu kurumsal inceleme, AB tarafından yayınlanan ilerleme raporları üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda Türkiye-AB ilişkileri, egemenlik kavramı çerçevesinde de ele alınmıştır. Böylece AB ile ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu kurumlarda değişiklik yapılmasının nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abstract

Turkey-European Union (EU) relations began in the 1960s. This relationship has continued to increase, especially with Turkey's application for full membership in 1987. These relations have been maintained with some institutions established within the Turkish public administration. Important changes were made in these institutions during the process. Respectively, Secretariat General for the European Union Affairs was transformed into the Ministry of European Union Affairs, and then the Directorate for the European Union Affairs was established under the Ministry of Foreign Affairs instead of this ministry. In this study, institutions carrying out Turkey-EU relations were examined in chronological order. This institutional review was based on the progress reports published by the EU. In this context, Turkey-EU relations were discussed in the framework of the concept of sovereignty. Thus, the reasons for making changes in the institutions responsible for conducting relations with the EU were tried to be revealed.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Egemenlik, Avrupa Birliği Başkanlığı.

Keywords: European Union, Sovereignty, Directorate For The European Union Affairs.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, 1960'lı yıllarda ilişki kurduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerini sürdürerek 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Günümüz itibarıyla Türkiye, henüz güncel adı ile Avrupa Birliği'ne (AB) üye değilse de, birçok alanda

¹ Bu makale 29-31 Mayıs 2014 tarihinde II. Uluslararası Davraz Sempozyumu'nda sunulan "Türkiye ve Avrupa Birliği Sürecinde Yeni Bir Yapılanma: Avrupa Birliği Bakanlığı" isimli bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

² A. Bora TARHAN, Dr. Öğr. Üyesi., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, bora.tarhan@adu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-5710-3241. Erhan EZİCİ, Araş. Gör., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, erhan.ezici@usak.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-2370-509X.

ilişkiler devam etmektedir. Başta politik ve ekonomik alanda sürdürülen bu ilişkiler, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde yer alan Avrupa Birliği Başkanlığı vasıtasıyla yürütülmektedir. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017 Anayasa değişikliği sonrası oluşturulmuş yeni bir kurumdur. Bu kapsamda Avrupa Birliği Başkanlığı, geçmişte Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesinde görev alan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği ve Avrupa Birliği Bakanlığı gibi kurumların bir ardıdır ve bu anlamda önemli bir mirasa sahiptir. Bu nedenle bu çalışmada, AB ile ilişkilerin yürütülmesinden sorumlu olan Avrupa Birliği Başkanlığı ve bu Başkanlığın kurulmasına kadar geçen süreçte, Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesinden sorumlu olan kurumlar incelenecektir. Buradaki temel amaç, Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesinde görev alan kurumların hangi nedenler ile hangi değişimleri geçirdiğinin incelenmesidir.

Bu kapsamda ele alınması gereken bir diğer kavramı, egemenlik ve egemenlik teorileri oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze egemenlik ve devlet kavramları genellikle literatürdeki tartışmalarda beraber ele alınmıştır. Bir organizasyon olarak devletin kurulduğu dönemlerden itibaren devlet, otorite, egemenlik, iktidar vb. kavramlar dönemin koşulları dikkate alınarak ele alınmıştır. İlk Çağ devletleri, feodal dönem siyasal birimleri, imparatorluk çağı, Fransız İhtilali sonrası ve ulus devletlerin ortaya çıktığı dönemler göz önünde bulundurulduğunda; egemenlik kavramının her dönemde farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Günümüzde ise devletlerin egemenlik hakkı kullanımı, bu döneme has kimi özellikler edinmiştir. Küreselleşme, yaşanan teknolojik değişimler, ulusüstü örgütlerin kuruluşu, yeni kamu yönetimi anlayışı gibi örnekleri çoğaltılabilecek birçok yeni kavram; devletlerin egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesinde kimi yeni teoriler ve uygulamalar ortaya çıkarmıştır.

Türkiye-AB ilişkileri, ulus devlet yapılanması ile ulusüstü bir örgütlenme kapsamında ele alınmaktadır. Bu durum doğal olarak Türkiye'nin egemenlik haklarının kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim ulusüstü örgütler içinde yer alan ülkeler, egemenlik haklarının bir kısmını bu örgütlere devretmekte, bu anlamda egemenlik kullanımı kimi noktalarda gönüllü olarak bu kuruluş tarafından alınan kararlar çerçevesinde şekillenmektedir. Nitekim 1992 Maastricht Antlaşması sonrasında Avrupa Birliği ismini alan oluşum, üye devletlere kimi şartların yerine getirilmesi zorunluluğu yüklemektedir. Birlik içinde ortak politikaların yürütülmesi amacıyla siyasal ve politik olarak ortak kararların alınması, ortak bir para biriminin kullanımı, ortak müktesebata uyum sağlanması gerek üye gerekse aday ülkeler tarafından yerine getirilmesi gereken kimi zorunluluklar ortaya çıkarmaktadır. Konuyu Türkiye açısından ele alacak olursak, tüm bu gelişmelerin yürütülmesinden sorumlu olan ve AB ile ilişkilerin kurulmasında birincil kurum olan AB Başkanlığının tarihsel olarak geçirdiği dönüşümün egemenlik teorileri çerçevesinde incelenmesi önem kazanmaktadır.

2. Devlet Ve Klasik Egemenlik Kavramı

Devlet kavramı üzerine birçok tanım yapılmışsa da, bunların içerisinde en benimsenmiş olanı, kökeni G. Jellinek'in üç unsur teorisine dayalı olarak yapılmış olan tanımdır. Bu teoriye göre devleti oluşturan, üç unsur insan, toprak ve egemenliktir. Dolayısıyla devlet, bu unsurlarını bünyesinde barındıran bir yapıdır (Gözler, 2016: 4). Devletin birinci unsurunu oluşturan insan topluluğu, millet olarak ifade edilmektedir. İkinci kavram olarak kullanılan toprak ise bir ülkenin varlığına işaret etmektedir. Son unsur olan egemenlik ise en üst iktidarı belirtmektedir. Görüldüğü üzere bu üç kavram temel alınarak farklı devlet tanımlamaları yapılabilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken, bu üç unsurun birlikte olması gerekliliğidir. Ayrıca devletin, kendisini oluşturan bu unsurlardan bağımsız bir yapıya sahip olduğu ve bu nedenle bu unsurlara indirgenemeyeceğine yönelik eleştiriler ile üç unsurun devlet için eşit derecede önem taşıdığına ilişkin yorumlar da dikkate alınmalıdır. (Gözler, 2016: 4-5). Bu bakış açıları dikkate alınarak yapılan bir tanımda devlet, *"Bir toplumu (halk, ulus), bir arazi parçasını (ülke) kuşatan ve o kuşatımda egemenlik tekeline sahip, en üstün kamusal örgüt"* (Sezen vd., 1998: 64) olarak ifade edilmektedir.

Literatürde yapılan devlet tanımlamalarına verilecek örnekleri çoğaltmak mümkündür.³ Görüldüğü üzere birçok farklı tanım, devletin farklı özelliklerine dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu tanımlamalar farklı noktalara vurgu yapsa da, bazı ortak noktalar dikkat çekmektedir. Bu ortak noktalardan birisi de hiç kuşkusuz egemenliktir. Orta Çağ'dan itibaren devlet açısından tartışılan önemli bir kavram olan egemenlik, temel olarak iktidarı kullanacak kişinin/kurumun kim olacağını belirtmektedir. Orta Çağ'da İmparator ve Papa arasındaki bu mücadele ancak XVI. yüzyılda bir çözüme kavuşturulabilmiştir. Orta Çağ'da iktidarın tanrısallığı görüşünün kabulü ile devletin tanımlanamayışını takiben XVI. yüzyılda din dışı güç ideolojisinin ortaya çıkışı ile egemenlik kavramı farklı bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır. Laik görüşün ortaya çıkması ile beraber daha önceki dönemlerde dışsal bir kavram olarak kabul edilen egemenlik içsel/içkin bir nitelik kazanmış ve meşruiyetini ve doğrulamasını kendi içinde bulmuştur (Mairet, 2011: 218-219). XVI. yüzyıl ile beraber Machiavelli'nin "Hükümdar" isimli kitabında, siyaset alanını hükümdarın iktidarı şeklinde formüle etmesinin ardından Bodin, iktidarı egemenlik erki olarak kavramsallaştırmış ve modern devlet kuramı için gerekli olan temel düşünsel altyapıyı oluşturmuştur. Bodin'e benzer şekilde Hobbes ise, toplum sözleşmesi kuramı ile devleti laik bir çerçevede ele almış ve sürekli, kalıcı ve kurumsallaşmış bir egemenliğin felsefi altyapısını sistematik ve tutarlı bir şekilde ele almıştır (Ağaoğulları, 2015: 401, 427). Fransız İhtilali⁴ ile

³ Ayrıca bkz. (Tilly, 1975: 70; Poggi, 2016:27-35; Weber, 2005:30; Gözler, 2016: 6; Heywood: 2011:121).

⁴ Duguit'e göre uzun bir hazırlık evresi geçiren ve farklı unsurların birleşimi ile oluşturulan egemenlik kavramı, 1789 yılında son aşamasına ulaşmıştır. Bu kapsamda egemenlik bu dönemde, *"... kendinden başka hiçbir şey tarafından belirlenmemek gibi, kendine ve yalnızca kendine özgü bir özelliği olan iradedir. Egemen iradeyi harekete geçirebilecek tek neden, kendisinde bulunduğu bir nedendir. ...gerçekten de,*

birlikte ortaya çıkan demokratik egemenlik teorileri egemenliği Tanrı'ya değil, insanlara ait bir kavram olarak ele almaktadır. Gerek milli egemenlik teorisi gerekse halk egemenliği teorisi, anayasacılık hareketlerinin de yaygınlaşmasıyla birlikte sınırlı bir egemenlik anlayışını ortaya koymuştur (Teziç, 1997: 90-100; Gözler, 2011: 442-448).

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısı ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler ile birlikte ulus devletler egemenlik konusunda yeni oluşumlara katılmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası önem kazanmaya başlayan uluslararası örgütler, birden çok devletin katılımıyla oluşturulmuş ve ulus üstü kimi yetkiler ile donatılmıştır. Birleşmiş Milletler, Kuzey Atlantik Paktı (NATO), Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi örnekler yeni bir egemenlik anlayışı olup olmadığı konusunda yeni görüşlerin ortaya atılmasına yol açmışlardır. Kimi görüşler bu kurumların teoride devletler arası ilkeler kapsamında ulus devletlerin egemenliklerinden feragat etmeden uyumlu olarak faaliyette bulduklarını ifade ederken; bir diğer görüşe göre bu kurumlar kendi görüşlerini, ulus devletlere dikte etme gücüne haizdirler (Heywood, 2011:191-192).

Günümüz devletler sistemi içinde egemenlik kavramının iç ve dış egemenlik olmak üzere ikiye ayrılarak incelendiği görülmektedir. Devletin bağımsızlığına vurgu yapan dış egemenlik kavramı, devletin başka bir devlete bağlı olmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla günümüzde dış egemenlik, devletlerarası hukuk alanında eşitlik esasına dayalı olarak yürütülmektedir (Kapani, 2003: 57). Dış egemenlik devletler arasında bir eşit sistem oluşturmakla birlikte bir devletin, başka bir devletin işlerine karışmama yükümlüğünü de getirmektedir (Özman, 1964: 59). İç egemenlik kavramının tanımlanması ise dış egemenlik kadar kolay değildir ve iki değişik anlamda kullanılmaktadır. İlki, egemenliğin asıl anlamına benzer şekilde devlet iktidarının en üst, mutlak, sınırsız, bölünemez ve devredilemez olmasını ifade etmektedir. İkinci olarak ise iç egemenlik; devlet iktidarının niteliğine değil, doğrudan kendisine, içeriğine ve kapsamına vurgu yapmaktadır (Kapani, 2003: 57-58). İç egemenlikte devlet, ülkesinde yaşayan toplum üzerinde üstün bir otorite sahibidir. Dolayısıyla ülke içinde devletin iradesinden üstün bir güç bulunmaması anlamına gelmektedir (Özman, 1964: 59). Bu kapsamda devlet, gerek iç düzenin sağlanmasında gerekse uluslararası devletler sisteminde yer alan diğer devletler ile eşit olarak kabul edilme konusunda egemenliğin tek kullanıcısıdır. Başak bir deyişle egemenlik, devlete içkin iktidarı kullananlar aracılığıyla somutlaşmaktadır.

egemenlik, yalnızca kendisi tarafından belirlenebilecek bir iradeyse, bundan açıkça, onun ne üstün güç, ne de rakip güç tanıyacağı sonucu çıkar” biçiminde açıklanmıştır (Duguit, 2011: 380-384).

3. Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Avrupa Birliği Özelinde Egemenlik Kavramı

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kimi yeni uluslararası örgütlenme biçimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birisini entegrasyon hareketleri olarak nitelendirilen organizasyon tipi oluşturmaktadır ve buna verilen örnek ise AB'dir. Bu tip bir örgütlenmede üyeler, ülke yönetimlerini temsil eden bir yapı oluşturulmuştur. Bu kapsamda AB, ekonomik ve siyasal olarak önemli bir güç kazanmıştır (Sönmezoğlu, 2005: 59-60).

Egemenlik kavramının AB topluluğunda önemli bir dönüşüme uğradığı belirtilmektedir. Topluluk hukukunun, üye ülkelerin ulusal hukukundan üstün olması AB'yi hukuki açıdan diğer uluslararası organizasyonlardan farklılaştırmaktadır. Ulusal hükümetler karar alma süreçlerine hâkim olsalar da, bunu egemenliğin paylaşımını ve ortaklığını kapsayan kurumsal bir bağlam içinde ve kısmen bağımsız komisyonlar ile birlikte gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) olduğu gibi AB için de bir egemen kurum tanımlanması zordur. Dolayısıyla AB iradesini anlatacak tek bir kurumsal yapının yokluğu, bu uluslararası organizasyon açısından egemenliğin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Topluluk benzeri görülmemiş, melez bir yapıya sahip olmasına rağmen egemenliğin geleneksel biçimi bu kurum açısından uygulanabilir değildir ve bunun sonucunda AB hiçbir şekilde egemen bir devlet olarak kabul edilmemektedir (Keohane, 2003:154). Nitekim topluluğun temelini oluşturan Avrupa Kömür Çelik Birliği ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşundan itibaren, klasik egemenlik hakkının üye devletler açısından dönüşüme uğradığı görülmektedir. Hatta ilgili dönemde yapılan bir çalışmada Avrupa Kömür Çelik Birliğinin, federal bir devlet özelliği gösterdiği ve üye devletlerin kömür-çelik konusundaki tüm yetkilerini Birliğe devrettikleri belirtilmektedir (Özman, 1964, 100-105).

AB'nin, üye devletlerin katılım aşamasında kabul ettiği belirli alanlarda, egemenlik gücünü kullanması mümkündür. Bu doğrultuda AB'nin; mevcut üye devletlerin egemenlik haklarını zayıflatmak amacıyla değil, *"... mevcut egemenlikleri/devletleri tedricen eriterek tek bir (federal ya da konfederal) egemenlik ("devlet") alanıyla ikame etme süreci"* olduğu ifade edilmektedir (Denk, 2018:49). Nitekim AB'nin bu konudaki yetkilerini Avrupa Birliği İşleyiş Antlaşması'nın kimi maddelerinde izlemek mümkündür (Günoğur, 2018:118-122). Benzer şekilde Avrupa Topluluğu Mahkemesi tarafından alınan kararlar neticesinde *"topluluk hukukunun doğrudan etkililiği"* ve *"topluluk hukukunun üstünlüğü"* tezleri, egemenlik anlayışının üye devletler açısından sınırlandırılarak topluluk hukukunun ön plana çıkmış olduğunu göstermektedir (İnceoğlu, 2005). Gerçekten de Avrupa Toplulukları Mahkemesi topluluk hukukunun üstün olduğu konusunda üç noktayı vurgulamaktadır. Bunlardan ilki kendi hukuk düzenini oluşturan birlik anlaşmasının, özgün niteliklerinden dolayı üye devletlerin hukuk sisteminin bir parçası olduğudur. İkincisi anlaşma kaynaklı hukuk düzeninin, ulusal hukuk düzenleri karşısında geçersiz olması anlaşmanın hukuki temellerine ve ruhuna aykırıdır. Üçüncüsü ise anlaşma ile yükümlülük altına giren üye devletlerin egemenliklerinde kesin bir sınırlama ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle topluluğun

yetkili olduğu alanlardaki ulusal hukuk kuralları, topluluk hukuku ile uyumlaştırılmalıdır (Oder, 1997:103). Bu kapsamda kimi görüşlere göre yapılan yetki devri, hem iç hem de dış egemenlik açısından sonuçlar doğuracaktır (İnceoğlu, 2005).

Görüldüğü üzere II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ekonomik kaygılar ile ortaya çıkan birlik fikri, süreç içinde siyasal bir nitelik kazanmıştır. Siyasal yapılanma 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile gerçekleştirilmiş, süreç içinde ekonomi, dış politika, güvenlik, savunma, adalet ve içişleri vb. birçok alanda, üye devletlerin ortak bir tutum izlemeleri amaçlanarak ortak bir mevzuat oluşturulma çabasına girilmiştir. Böylece üye devletler belirli konularda, topluluk hukukuna entegre olmuş ve kimi alanlardaki egemenlik yetkilerini AB organları ile paylaşmıştır. Üye devletlerin belirlenen alanlarda egemenlik yetkilerinin kullanımını AB kurumlarına devretme süreci ile birlikte geleneksel devlet ve klasik egemenlik anlayışı terk edilmiştir.

4. Türkiye'nin AB Süreci

Türkiye, yaklaşık dokuz asırdır Avrupa ile ilişkiler kuran bir gelenekten gelmektedir. Türkiye ismi "*Turchia* ya da *Turcmenia*" olarak Avrupalı İtalyanlar tarafından ilk kez kullanılmıştır. Tarih boyunca devlet teşkilatında değişiklikler, askeri ve ekonomik alanlarda ilişkiler ve gelişmeler, Avrupa ile kurulan ilişkilerin etki-tepki süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. Kırım Savaşı sonrası imza altına alınan 1856 tarihli Paris Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa dünyasının hukuken bir üyesi sayılmıştır (Ortaylı, 2014: 111). Nitekim özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve sonrası süreç ele alındığında, Avrupa ile ilişkilerin iç içeliği gayet açıktır ve bu sıkı ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile beraber devam etmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye bakışı; tarihsel ve ideolojik, ekonomik ve siyasal üç etken üzerinden şekillenmiştir. Tarihsel ve ideolojik etken, Türkiye'nin Osmanlı Devleti mirası üzerinden şekillenmiştir. Kuruluşundan itibaren yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki gelişmeleri diğer bölgelere göre daha fazla önemsemiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Batılılaşma olgusu ile birlikte birçok alanda Avrupa kurumları ve mevzuatı benimsenmeye başlanmıştır. Ekonomik etkeni, Türkiye'nin ekonomik sorunlarının çözümünü kolaylaştıracak bazı imkânların Avrupa'dan edinilebileceği fikri üzerine temellenmiştir. Tüm dünyada yükselen ekonomik entegrasyon ve ortak pazar fikri, Türkiye'nin ticaretinde Avrupalı ülkelerin en fazla paya sahip olması ve Avrupa mallarının Türkiye üzerinden Asya ve Afrika'ya aktarılmasının yaratacağı avantajlar, AB ile ekonomik ilişkiler kurulması fikrini destekleyen unsurlar olmuştur. Siyasal etken ise iç ve dış politika açısından kimi gelişmelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Fakat burada dış politika etkisinin daha ağır bastığı ifade edilmelidir ki, bu sürecin dönüm noktasını Yunanistan'ın AET'ye başvuru yapması oluşturmaktadır (Erhan ve Arat, 2008: 813-814). Nitekim Emre Kongar da benzer şekilde 1963 yılında Türkiye ve AET arasında "Ortak Pazar" ile bir ortaklık antlaşmasının imzalanmasının asıl amacının, ekonomik kaygılardan ziyade siyasal olduğunu belirtmektedir (Kongar, 2005: 495).

Türkiye'nin AET ile olan ilişkisi 1959 yılında AET'ye ortaklık için başvuru ile başlamıştır. Bu başvuru sonrası ise 1963 yılında Türkiye-AET arasında ortaklık ilişkisi kuran Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Süreç 1970 yılında Gümrük Birliği'ne ilişkin kuralları içeren katma protokol'ün imzalanmasıyla devam etmiştir. Devam eden süreçte ilişkiler kimi dönemlerde kesintiye uğrasa da, kısa zaman içinde sorunlar çözülmüş ve ilişkiler devam ettirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 1987 yılında AET'ye tam üyelik için başvurmuş, 1995 yılında ise Gümrük Birliği Anlaşmasını imzalamıştır. Türkiye-AB ile ilişkilerinin yürütülmesinde ilerleme raporları önemli ipuçları sunmaktadır. 1998 yılında ilk kez yayımlanan "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu", ilerleme raporu adı altında günümüze kadar yayımlanmaya devam etmiştir. 1999 yılında Helsinki Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda Türkiye'ye adaylık statüsü tanınmıştır. 2004 yılında ise Avrupa Komisyonu, müzakere sürecinin başlaması tavsiyesinde bulunmuş, 2005 yılında müzakereler başlamıştır. (Dışişleri Bakanlığı, 2020a). Süreç günümüzde ise daha inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir.

5. Türkiye İlerleme Raporları

Türkiye-AB ilişkileri 90'lı yıllarda hız kazanmış ve 1998 yılından itibaren ilerleme raporları yayınlanmıştır. Bu raporlar incelendiğinde, Türkiye-AB ilişkilerinin yürütüldüğü kurumsal yapının gelişimi ve geçirdiği değişiklikler hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu kapsamda ilerleme raporlarında, Türkiye-AB ilişkilerini yürüten birimlerin kurumsal yapısındaki değişiklikler ve yaşanan gelişmelerin AB tarafından nasıl algılandığı aşağıdaki gibi özetlenebilir:

-2000 İlerleme Raporu: Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesi ile ilgili teşkilat yapısına ilişkin bilgilere ilk olarak bu raporda rastlanılmaktadır. Türkiye'nin, AB'ye katılımı açısından içsel koordinasyonun güçlendirildiği belirtilerek; bu durumun yürütme yapısında önemli bir değişiklik olduğu dile getirilmektedir. Bu kapsamda Haziran 2000 tarihinde AB Genel Sekreterliğinin kurulduğu ve personel sayısının yaklaşık 70 olacağı ifade edilmektedir. Bu kurumun, Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili tüm hükümet işlerinin etkin koordinasyonunu sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca AB Ekonomik ve Teknik Koordinasyon Konseyinin kurulmuş olması da bu kapsamda ele alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2000: 10).

-2001 İlerleme Raporu: Bu raporda bir yıl önce oluşturulan AB Genel Sekreterliğine ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kapsamda 19 Mart 2001 tarihinde alınan bir Bakanlar Kurulu kararına atıf yapılarak; bu karar ile AB Genel Sekreterliğinin Ulusal Programın uygulanması, koordinasyonu ve izlenmesi ile görevlendirildiği belirtilmektedir. Yine bu karara istinaden kamu kurum ve kuruluşlarının, Ulusal Programdaki yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri amacıyla idari düzenlemeler yapmaları ve karar alma süreçlerinde AB boyutunu dikkate almaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu raporda belirtilen bir diğer husus, AB mevzuatının üstlenilmesi ve uygulanması çalışmalarını

koordine etmek için bakanlıklar arası dokuz alt komite kurulmasıdır. Yine bazı bakanlıkların yeniden yapılandırıldığı ifade edilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2001: 16).

-2002 İlerleme Raporu: Bu raporda AB Genel Sekreterliğinin, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programın ve katılım öncesi stratejinin uygulanmasındaki rolünü pekiştirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca AB Genel Sekreterliğinin gerçekleştirdiği diğer faaliyetler hakkında bilgi verilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2002: 12-13).

-2004 İlerleme Raporu: 2004 yılı raporunda AB Genel Sekreterliğinin, AB norm ve standartlarına uyum sağlanmasına ek olarak bu faaliyetlerin desteklenmesine ilişkin mali işbirliğinin programlanmasında yürüttüğü koordinasyon görevine devam ettiği belirtilmektedir. Fakat bu raporda, AB Genel Sekreterliğinin sahip olduğu insani ve idari kaynakların, görevini yerine getirmek için yeterli olmadığı yönünde kaygılar olduğu dile getirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2004: 16).

-2005 İlerleme Raporu: Bu raporda dönemin Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı'nın, doğrudan Başbakanıya bağlı olarak Başmüzakereci olarak atandığı ve AB Genel Sekreterliğinden de sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca dönemin Başbakanının AB Genel Sekreterliği ile yapısal değişiklikler ve insan kaynaklarının artırılacağına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2005: 13-14).

-2006 İlerleme Raporu: Ekim 2005 tarihinde AB Başmüzakerecisi'nin müzakere heyetinin yapısını sunduğu ve heyetin başkanının Dışişleri Bakanı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bir "İzleme ve Yönlendirme Komitesi"nin kurulduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak AB Genel Sekreterliğinin siyasi kriterlere uyum, mali işbirliği ve 3 Ekim 2005'ten itibaren fasılların tarama ve müzakere sürecinden eşgüdüm görevini üstlendiği belirtilmektedir. Fakat bu raporda bir nokta dikkati çekmektedir. AB Genel Sekreterliğinin sorumluluğunun önemli oranda arttığı belirtilerek, personel ve mali kaynak açısından güçlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekilmekte ve bu konuda sınırlı ilerleme kaydedildiği ifade edilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2006: 5).

-2007 İlerleme Raporu: Bu raporda AB ile katılım müzakerelerinden sorumlu kurumun Dışişleri Bakanlığı olduğu belirtilerek, AB Genel Sekreterliğinin bu bakanlığa bağlandığı ve koordinatörlük işlevini devam ettirdiği ifade edilmiştir. Yine bir önceki raporda olduğu gibi AB Genel Sekreterliğinin kaynak ve personel açısından güçlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak, bu konuda sınırlı ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2007: 6).

-2008 İlerleme Raporu: Bu raporda da, AB Genel Sekreterliğinin personel ve kaynak açısından zayıflığının devam ettiği vurgulanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2008: 6).

-2009 İlerleme Raporu: Dönemin hükümetinin Ocak 2009'da, müzakerelerin başlamasından itibaren ilk kez Devlet Bakanı statüsünde bir AB Başmüzakerecisi atandığı ve AB Genel Sekreterliğinin, AB Başmüzakerecisine bağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca AB Genel Sekreterliğine daha fazla ve daha açık sorumluluklar verildiği ifade edilmektedir.

Önceki raporların aksine bu raporda AB Genel Sekreterliği personel sayısının artırılmış olması ve yeni bir Genel Sekreter atanması, kurumun daha etkin işleyeceği yönünde olumlu bir gelişme olarak ifade edilmiştir. Reform İzleme Grubunun olumlu faaliyetlerinden de bahsedilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2009: 8).

-2010 İlerleme Raporu: Reform İzleme Grubu çalışmaları ve Anayasal Değişikliklerden bahsedilmiştir. Yine Başmüzakerecinin katılım müzakereleri için Bakanlıklar arası koordinasyonu güçlendirdiği ifade edilirken, AB katılım süreci ile ilgili olarak TBMM'nin özel bir yasama usulü benimsememiş olması eleştirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2010: 9).

-2011 İlerleme Raporu: Bu raporda AB Bakanlığının kurulduğu ve personel sayısının artırıldığı ifade edilerek, bu gelişmenin AB katılım sürecine ilişkin bir kararlılık belirtisi olduğu ifade edilmiştir. Yine AB Bakanı ve Reform İzleme Grubunun olumlu faaliyetleri vurgulanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2011: 10,82).

-2014 İlerleme Raporu: Bu raporda, AB ile bütünleşme süreci ile ilgili politikaları koordine eden önemli bakanlıkların yer aldığı "Reform İzleme Grubu"nun iki kez toplandığı ve Eylül ayında AB Bakanlığının AB mevzuatına uyum sağlamak amacıyla hazırlanmış olan taslak mevzuata dair koordinasyon rolünün güçlendirilmesine yönelik bir genelge çıkarıldığı belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2014: 9).

-2015 İlerleme Raporu: Bu raporda Kamu yönetimi reformu başlığı altında AB Bakanlığından bahsedilmiştir. Politika geliştirme ve koordinasyon konusunda kimi açıklamalar yapıldıktan sonra AB Bakanlığının, ilgili bakanlıklardaki AB Müdürlükleri ile işbirliği içinde olduğu ve AB müktesebatına uyumun izlenebilmesi için iyi işleyen bir sistem geliştirildiği belirtilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2015: 12).

-2016 İlerleme Raporu: Bu raporda da bir önceki raporda olduğu gibi AB Bakanlığının, ilgili bakanlıklardaki AB birimleri ile beraber müktesebata uyumu yönlendirmek amacıyla iyi bir sistem kurduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca AB Bakanlığının Ocak 2016'da 2016-2019 yıllarını kapsayan "AB'ye Katılım İçin Ulusal Eylem Planı" yayımladığı belirtilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2016: 15, 93).

Görüldüğü üzere 2000 yılından itibaren AB Genel Sekreterliği ile ilgili bilgiler raporlarda yer almıştır ve uzun süre bu birimin insan gücü ve kaynak açısından yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu durum Türkiye-AB ilişkileri yürüten kurumun, AB tarafından ne şekilde görüldüğünü göstermektedir. 2000 yılı raporundan itibaren kurumun personel ve kaynak yetersizliğine vurgu yapılmış ve bir anlamda kurumun yapısal değişikliklere ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. 2011 raporunda kurumun insan gücü ve kaynaklarının artırılması olumlu karşılanırken bu olumlu görüş AB Bakanlığının kuruluşu ile de devam etmiştir. Fakat sonraki raporlarda bu birim ile ilgili bilgiye yer verilmemiştir.

6. Teşkilat Yapısında Değişimler

Yukarıda da belirtildiği üzere 1960'larda AET ve sonrasında AB ile sürdürülen ilişkiler günümüzde hala devam etmektedir. Bu kapsamda Türk Kamu Yönetimi'nde önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. AB'ye uyum amacıyla birçok alanda yasal değişiklikler yapılmasının yanı sıra önemli kurumsal değişiklikler de hayata geçirilmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesinden sorumlu olan kurumlarda da süreç içinde önemli değişiklikler yapılmıştır. AB Genel Sekreterliği, AB Bakanlığı ve AB Başkanlığı üzerinden bu değişimin izlenmesi konumuz açısından önemlidir.

6.1. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Süreci

1959 yılında AET'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra üyelik başvurusu ile başlayan ilişkiler, 12 Eylül 1963'te imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması çerçevesinde sürdürülmüştür. Bu anlaşmada Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç dönem öngörülmüştür. Ortaklık ilişkisinin nasıl yürütüleceğine ilişkin her iki taraf çeşitli kurumlar oluşturmuşlardır. Bu kurumlar arasında en üst karar alma organı Ortaklık Konseyi'dir (Dışişleri Bakanlığı, 2020b). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise Türk ekonomisinin uluslararası kuruluşlar ile kuracağı ilişkilerin öneminden bahsedilmiştir. Bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak planda, *"... çeşitli kuruluşlar tarafından yürütülen hazırlık ve inceleme çalışmalarının Devlet Planlama Teşkilâtının yönetiminde koordine edilmesi ve daha etken bir şekilde düzenlenmesi sağlanacaktır"* ifadelerine yer verilmiştir (DPT, Tarihsiz: 123).

2000'li yıllar, AB sürecinde kurumsal yapıların oluşturulması bakımından önem taşımaktadır. 27 Haziran 2000 tarihinde 4587 Sayılı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun ile Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kurulmuştur. Bu kanunda kurumun amacı *"... Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine hazırlanmasına yönelik çalışmalar çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarının yapacakları hazırlık ve çalışmalarda iç koordinasyon ve uyumun plan ve programlara uygun olarak yönlendirilmesini ve yürütülmesini sağlamak üzere, Başbakanlığa bağlı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kurulması ve bu Genel Sekreterliğin teşkilât ve görevlerine ilişkin usul ve esasları düzenlemektir"* biçiminde açıklanmıştır (Resmi Gazete, 2000). Bu kanuna göre Başbakanlığa bağlı olarak kurulan AB Genel Sekreterliği, 20 Mart 2003 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Haziran 2005 tarihinde Başbakanlığa, 30 Ağustos 2007'de tekrar Dışişleri Bakanlığı'na, 10 Ocak 2009 tarihinde ise tekrar Başbakanlığa bağlanmıştır (AB Bakanlığı, 2014: 23). 4587 sayılı kanuna göre AB Genel Sekreterliğinin teşkilat yapısı, 3. Madde de belirtilmiştir. Bu maddeye göre, *"Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, İç Koordinasyon ve Uyum Komitesi ile Genel Sekreterliğe bağlı biri Personel, İdarî ve Malî İşler Dairesi Başkanlığı olmak üzere toplam yedi daire başkanlığından oluşur. Bunların isimleri ve alanları Başbakanlık tarafından çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir"* (Resmi Gazete, 2000).

Süreç içinde AB Genel Sekreterliği yapısında değişiklik ihtiyacı ortaya çıkmıştır. AB Bakanlığı Stratejik Planı'nda belirtildiğine göre, 4587 sayılı kanunda belirtilen görevler, yine aynı kanunda belirtilen teşkilatlanma, personel rejimi, çalışma usul ve esasları ile beraber değerlendirildiğinde; görevle uyumlu ve hizmetin gerektirdiği yapılanmanın sağlanamadığı ve tam üyelik müzakerelerinin başlaması nedeniyle daha verimli, daha etkin ve daha hızlı bir koordinasyon yapısı ihtiyacı dolayısıyla yeni bir teşkilatlanma gerekliliği ortaya çıkmıştır (AB Bakanlığı, 2014: 23). Bu durum, ilerleme raporlarındaki eleştiriler ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle 5916 Sayılı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 09.07.2009 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2009; AB Bakanlığı, 2014c: 23). 5916 sayılı kanunun, 4587 sayılı kanuna göre daha geniş kapsamlı olduğu ve birçok yeni hüküm getirdiği görülmektedir. Örneğin ilk maddenin ilk fıkrasında AB Genel Sekreterliğinin, Başbakanlığa bağlı olduğu belirtilmiş; ikinci fıkrada ise Başbakan'ın Genel Sekreterlik yetkilerini bir Bakan aracılığı ile kullanabileceği ifade edilmiştir. 5916 sayılı kanunda teşkilat yapısının da, daha ayrıntılı oluşturulduğu görülmektedir. 3.madde de açıklanan teşkilat yapısı, on altı birimden⁵ oluşmaktadır ve kanunda teşkilat yapısını oluşturan birimlerin görevleri açıklanmaktadır. Önceki kanunda yer alan İç Koordinasyon ve Uyum Komitesi, bu kanunda da yer almaktadır. Ayrıca bu kanunun 18.maddesinde kaldırılan hükümler belirtilmektedir. 4587 sayılı kanun ile birlikte 540 sayılı Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 9. Maddesinin birinci fıkrasının f bendi ile 15.maddesi⁶ ve bazı cetvellerde yer alan hükümler kaldırılmıştır (Resmi Gazete, 2009).

6.2. Avrupa Birliği Bakanlığı Süreci

Türkiye-AB ilişkilerini yürüten kurumsal yapının değişimi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. 2011 yılında yapılan bir değişiklikle AB Genel Sekreterliği, AB Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. 6223 sayılı "Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu" sonrasında çıkarılan 634 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile AB Bakanlığı kurulmuştur (AB Bakanlığı, 2014: 23). Bu kanunun 2.maddesinde Bakanlığın görevi "1173 sayılı Milletlerarası Münasebetlerin Yürütülmesi ve

⁵ Bu hizmet birimleri Siyasi İşler Başkanlığı, Katılım Politikası Başkanlığı, Sektörel Politikalar Başkanlığı, Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, Ekonomik ve Mali Politikalar Başkanlığı, Tek Pazar ve Rekabet Başkanlığı, Tarım ve Balıkçılık Başkanlığı, Mali İşbirliği Başkanlığı, Sivil Toplum, İletişim ve Kültür Başkanlığı, Proje Uygulama Başkanlığı, Avrupa Birliği Hukuku Başkanlığı, Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı, Eğitim ve Kurumsal Yapılanma Başkanlığı, Araştırma ve Dokümantasyon Başkanlığı, İdari Hizmetler Başkanlığı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı biçiminde oluşturulmuştur. (Resmi Gazete, 2009).

⁶ İlgili fıkrada, Devlet Planlama Teşkilatının ana hizmet birimlerinde olan Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü kaldırılmıştır. Aynı KHK'nın 15.maddesinde bu birimin görevi, "... Avrupa Birliği ile ilişkilerde ekonomik, sosyal, hukuki ve diğer konularda Hükümet tarafından tespit edilecek hedef ve politikalarla ilgili çalışmaları yapmak ve önerilerde bulunmak, ihtiyaç duyulan inceleme ve araştırmaları yapmak ve yaptırmakla görevlidir" biçiminde açıklanmıştır. Bkz. (Resmi Gazete, 1994).

Koordinasyonu Hakkında Kanun hükümleri saklı kalmak kaydıyla, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanmasına yönelik yapılacak çalışmaların yönlendirilmesi, izlenmesi ve koordinasyonu ile üyelik sonrası çalışmaların koordinasyonunu yürütmek” olarak belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2011). Bakanlığın teşkilat yapısında ise 5916 sayılı kanundaki birimler aynen korunmakla birlikte, bu birimlere Hukuk Müşavirliği, Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği ve Özel Kalem Müdürlüğü eklenmiştir. Her birimin görevinin ayrıntılı olarak açıklandığı kanunda, İç Koordinasyon ve Uyum Komitesinin de önceki düzenlemelerde olduğu gibi yer aldığı görülmektedir (Resmi Gazete, 2011). 5916 sayılı kanun ve 634 sayılı KHK düzenlemeleri dikkate alındığında, önceki döneme göre teşkilat yapısında önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu durum, 2004 ilerleme raporundan itibaren AB Genel Sekreterliği için ifade edilen eksikliklerin giderilmesi ile uyumlu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi 2011 İlerleme raporunda bu durum olumlu bir gelişme olarak ifade edilmiş ve AB sürecindeki kararlılığın ifadesi olarak yorumlanmıştır. Benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti 61.Hükümet programında da AB Bakanlığının kurulmasının sebebi, AB tam üyelik sürecine verilen önem üzerinden açıklanmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 8341).

Bu gelişmeleri personel sayısı ve mali kaynak artışı üzerinden de gözlemlemek mümkündür. AB Genel Sekreterliğinin 2009-2013 Stratejik Planı'nda toplam personel sayısı 106 olarak belirtilirken (AB Genel Sekreterliği, 2009: 21), AB Bakanlığının 2013-2017 Stratejik Planının da toplam personel sayısının 340'a yükseldiği görülmektedir (AB Bakanlığı, 2014: 69). Mali kaynakların artışı konusunda da benzer bir yükselişin yaşandığı görülmektedir. 2005 yılı ödeneği 4.918.000 TL, 2006 yılı ödeneği 8.410.510 TL ve 2007 yılı ödeneği 9.759.000 TL olarak belirtilirken (AB Genel Sekreterliği, 2009: 25); 2009 yılı ödeneği 25.263.257 TL, 2010 yılı ödeneği 38.736.000 TL, 2011 yılı ödeneği 188.378.000 TL olarak belirtilmiştir⁷ (AB Bakanlığı, 2014: 70).

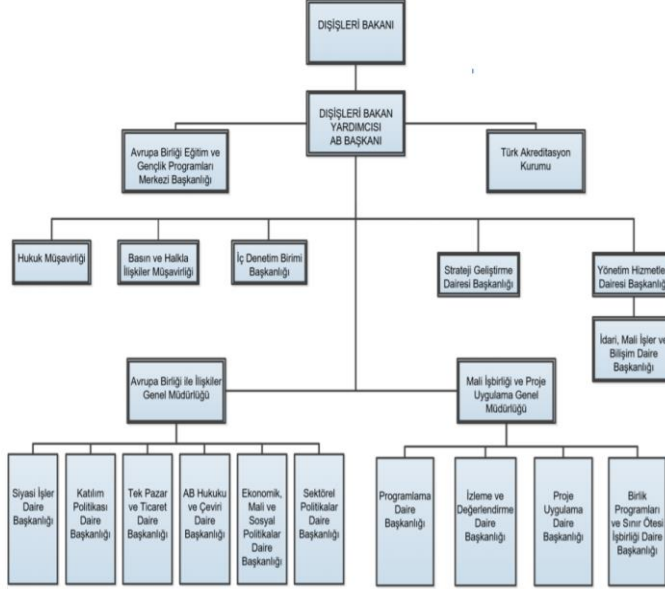
6.3. Avrupa Birliği Başkanlığı Süreci

Kurumun teşkilat yapısındaki değişiklikler süreç içinde devam etmiştir. 9.07.2018 tarihinde yayımlanan 703 sayılı KHK'nın 7. Maddesi ile 634 sayılı Avrupa Birliği Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yürürlükten kaldırılmıştır. 15 Temmuz 2018 tarihinde yayımlanan 4 No'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Avrupa Birliği Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığının bağlı kuruluşu olarak kurulmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2019a: 8; Dışişleri Bakanlığı, 2019b: 8; Resmi Gazete, 2018a). Bu kararname ile kurumun teşkilat yapısında yine değişiklik yapıldığı görülmektedir. 58. Maddede kurumun görevi 634 sayılı KHK'nın 2.maddesinde belirtildiği gibi aynen korunmuştur. 59. Maddede kurumun Dışişleri Bakanlığının bağlı kuruluşu olduğu belirtilmiş, 60. Maddede ise Avrupa

⁷ Tablodaki yıllar 2010, 2011 ve 2012 olarak belirtilse de, tablo başlığı ve aynı sayfada yer alan bütçe tahmini tablosu bu yılların 2009, 2010 ve 2011 olduğunu göstermektedir.

Birliği Başkanı'nın kurumun üst amiri olduğu ve bu görevin bir bakan yardımcısı eliyle yürütüleceği ifade edilmiştir. 61. Madde ise kurumun hizmet birimlerini belirlemiştir. Bu madde incelendiğinde, AB Bakanlığındaki ayrıntılı teşkilatlanmanın değiştirildiği görülmektedir. Başkanlığa bağlı altı hizmet birimi olduğu belirtilmiş ve bunlar Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğu, Malî İşbirliği ve Proje Uygulama Genel Müdürlüğu, Yönetim Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği ve Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği olarak sayılmıştır (Resmi Gazete, 2018b). Görüldüğu üzere 5916 sayılı kanun ve 634 sayılı KHK'da oldukça ayrıntılı düzenlenen kurumsal yapı tamamen değiştirilmiştir. Bir görüşe göre AB Bakanlığı ve AB Genel Sekreterliğinin görev tanımlarının aynı olması dolayısıyla AB Bakanlığının, AB Genel Sekreterliğinden temel farkı, aynı görevin daha ayrıntılı bir teşkilat ile yürütülmesidir (Saylam ve Ömürgönüşen, 2013: 190). Nitekim bu kapsamda AB Bakanlığının örgütlenme biçiminin, geleneksel Türk bakanlık örgütlenmesinden farklı olduğuna yönelik görüşler de bulunmaktadır. Bakanlıkta genel müdürlük ve şube müdürlüğu gibi birimlerin bulunmaması, personelin başkanlıklar altında örgütlenmesi, daha az hiyerarşik şekilde yapılanması, taşra teşkilatının bulunmaması gibi özellikler, bu bakanlığı diğer bakanlık örneklerinden ayırmaktadır (Saylam ve Öktem, 2015: 15-16).

Avrupa Birliği Başkanlığı Stratejik Planı'nda belirtilen teşkilat şemasına göre, önceki dönemde ayrı birer birim olan kimi daire başkanlıkları, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğu içinde yer almaktadır. Ayrıca önceki dönemde müstakil bir bakanlık olan Avrupa Birliği Bakanlığı, yeni dönemde Dışişleri Bakanlığı çatısı altında, bir bakan yardımcısının en üst yetkilisi olduğu bir Başkanlığa dönüştürülmüştür. Her ne kadar geçmişteki birçok birim kurum içindeki varlığını korusa da, geçmiş dönemdeki ayrıntılı yapının devam ettirilmediği görülmektedir.

Tablo 1: Avrupa Birliği Başkanlığı Teşkilat Şeması⁸

Kapatılan Avrupa Birliği Bakanlığı için oluşturulan 2018 yılı İdare Faaliyet Raporuna göre merkez ve yurtdışı teşkilatı personel sayısı 2014 yılı için 332, 2015 yılı için 336, 2016 yılı için 335, 2017 yılı için 324 ve 2018 yılı için 446 olarak belirtilmiştir. Tahsis edilen ödenek ise 2016 yılı için 304.758.000 TL, 2017 yılı için 604.820.000 TL ve 2018 yılı için 695.088.000 TL⁹ olmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2019a: 21, 49). Avrupa Birliği Başkanlığının 2019-2023 Stratejik Planı'na göre personel sayısı toplamda 329'dur. Bütçe olarak ise planının yıllarına göre kimi tahminler yapılmıştır. Planın ilk yılı tahmini bütçe 560.720.000 TL, Planın 5.yılı tahmini bütçesi 788.250.000 TL olarak belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2019b: 21, 24). Personel sayısında fazla bir değişme olmasa da, Bütçe açısından belirli bir miktar düşüş söz konusudur.

7. Sonuç

Türkiye ve Avrupa ilişkisi geçmişin mirasını temel alarak Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam ettirilmiş, 1960'lı yıllardan itibaren AKÇT ve AET'nin kurulması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Konunun iç ve dış politika açısından farklı boyutlara sahip olması ve çeşitli dönemlerde ilişkilerin kesintiye uğraması gibi durumlar bulunsa da,

⁸ Tablo (Dışişleri Bakanlığı, 2019b: 20)'den alınmıştır.

⁹ 2018 yılı bütçesi 346.861.000 TL olarak belirtilmiş, 348.227.000 TL yedek ödenek tahsis edildiği belirtilmiştir. Bkz. (Dışişleri Bakanlığı, 2019a: 49).

Türkiye-AB ilişkileri belirli bir çerçevede devam ettirilmiştir. Burada tabii ki Türkiye-AB ilişkilerinin ulus devlet ile ulusüstü bir örgüt arasında sürdürülen bir ilişki olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda 2011 yılında AB Bakanlığının kurulmasına kadar olan süreçte, ilerleme raporlarında kurumun yapısı ile ilgili değerlendirmeler ile benzer olarak Türkiye-AB ilişkilerini yürüten kurumun yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sıklıkla dile getirilen personel ve mali kaynak eksikliği giderilerek AB Genel Sekreterliği geniş bir teşkilat yapısı ile yenilenmiş sonrasında ise bu kurum bir bakanlık olarak örgütlenmiştir.

2018 yılında ise AB Bakanlığı kaldırılarak, Dışişleri Bakanlığına bağlı AB Başkanlığı oluşturulmuştur. Burada esas nedenin, Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ile hükümet biçiminin değiştirilmiş olması olduğu düşünülmektedir. Hükümet sistemi bağlamında değişikliğin konumuz açısından önemi ise yürütme organın yapısında yapılan değişikliklerdir. Egemenlik yetkisini kullanan kuvvetlerden biri olan ve TBMM’den güvenoyu alarak, O’na karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu kaldırılarak, daha önce sorumluluğu olmayan Cumhurbaşkanı’nı TBMM’ye karşı sorumlu hale getirilmiştir.¹⁰ Bu durum icracı bir organ olan yürütme yetki ve görevinin Cumhurbaşkanlığı’nda toplanması anlamına gelmektedir.

Ayrıca ayrı bir bakanlık olarak devlet tüzel kişiliğini temsil eden Avrupa Birliği Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı adı altında Dışişleri Bakanlığı’na bağlanmış, kurumun başına da Dışişleri Bakan Yardımcısı atanmıştır. Bu hamle bir siyasi proje olarak Avrupa ile yaşanan sorunlar ve son zamanlarda karşılaşılan anlaşmazlıklar neticesinde Avrupa Birliği’ne katılım sürecinin Türkiye açısından görece önem kaybetmesi ve ayrı bir bakanlık nezdinde yürütülen tüm faaliyetlerin Dışişleri Bakanlığının projelerinden biri haline getirilmesi şeklinde de yorumlanabilir.

Sonuç olarak Türkiye ve AB ilişkilerinin gelişim seyrine ve Türkiye’nin bu ilişkiye atfettiği önem, ilişkileri yürüten kurumsal yapı üzerinde de etkili olmuştur. Bu nedenle AB Genel Sekreterliği, AB Bakanlığına dönüştürülmüştür. Yapılan son değişiklikler ile AB Bakanlığı ilga edilerek, Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak AB Başkanlığı kurulmuştur. Dolayısıyla bu süreçte değişen faktör, Türkiye-AB ilişkilerinin kırılabilirliği ve yaşanan ikili sorunlardır. Bu nedenle

¹⁰ Bu konu literatürde tartışmalı olsa da, Cumhurbaşkanı’nın siyasi sorunluğuna ilişkin Gözler ve Özbudun’un görüşleri üzerinden Cumhurbaşkanı’nın siyasi sorumluluğu olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Nitekim Gözler’in, “... teknik olarak, TBMM’nin Cumhurbaşkanının görevine son vermesi durumu, bir siyasi sorumluluk mekanizması olarak görülebilir. Neticede siyasi sorumluluk, bir makamın diğer makamın görevini herhangi bir sebeple, hatta bir sebep göstermeksizin son verebilmesi imkanındır. TBMM de, Anayasa, m. 116 uyarınca bir sebep gösterme ihtiyacı olmaksızın, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla alacağı bir kararla istediği her zaman, Cumhurbaşkanının görevine son verebilmektedir” (Gözler, 2018:336-338) ifadeleri açıklayıcıdır. Ayrıca konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Gözler, 2017: 57-58; Özbudun, 2018: 17).

kurumsal değişikliklerin yaşanmasında ulus devlet ve ulus üstü bir kuruluş arasındaki egemenlik ilişkisinden daha çok Türkiye-AB ilişkilerinin seyri etkili olmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma içinde Etik Kurul izni gerektirecek herhangi bir veri kullanılmamıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarların çalışmaya katkı oranları eşittir.

Çıkar Beyanı

Yok.

Kaynaklar

Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.), (2015). Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul.

Avrupa Birliği Bakanlığı, (2014). "AB Bakanlığı stratejik planı 2013-2017", <http://www.abgs.gov.tr/files/strateji/AB-Bakanligi-Stratejik-Plani2013-2017.pdf>, 11.05.2014.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "2009-2013 Stratejik Plan", https://www.ab.gov.tr/files/rapor_enson.pdf, 27.04.2020.

Denk, Erdem, (2018). "Egemenliğin yeniden ölçeklendirilmesi girişimi olarak AB", Hukuki, siyasi ve iktisadi yönleriyle Avrupa bütünleşmesinde son gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri içinde 49-59 ss., ATAUM 30.Yıl Armağanı, der. S.Baykal, S. Akgül Açıkmeşe, B. Akçay, Ç. Erhan, Ankara.

Dışişleri Bakanlığı, (2000). "Türkiye'nin katılım yönünde ilerlemesi üzerine Komisyon'un 2000 düzenli raporu", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2001). "Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılım sürecine ilişkin 2001 yılı ilerleme raporu", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2002). "Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılım sürecine ilişkin 2002 yılı ilerleme raporu", https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2004). "Türkiye'nin katılım yönünde ilerlemesi hakkında 2004 yılı düzenli raporu" (Gayri Resmî Tercüme),

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2005). “Türkiye 2005 ilerleme raporu”, (Gayri Resmi Tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2006). “Türkiye 2006 ilerleme raporu”, (Gayri Resmi Tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2007). “Türkiye 2007 ilerleme raporu”, (Gayri Resmi Tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2008). “Türkiye 2008 ilerleme raporu”, (Gayri Resmi Tercüme), https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2009). “Türkiye 2009 ilerleme raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2009.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2010). “Türkiye 2010 ilerleme raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2011). “Türkiye 2011 ilerleme raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2014). “Türkiye 2014 Yılı ilerleme raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2015). “Türkiye 2015 Yılı ilerleme raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2016). “2016 Türkiye raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, (2020b). “Türkiye-AB ilişkilerinin tarihçesi”, <https://ab.gov.tr/111.html>, 23.04.2020.

Dışişleri Bakanlığı, AB Başkanlığı (2019a). “Avrupa Birliği Bakanlığı (Mülga) 2018 yılı idare faaliyet raporu”, [https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sgb/AB%20BAKANLI%C4%9El%20\(m%C3%BClga\)%202018%20y%C4%B1%C4%B1%20idare%20%20faaliyet%20raporu.pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sgb/AB%20BAKANLI%C4%9El%20(m%C3%BClga)%202018%20y%C4%B1%C4%B1%20idare%20%20faaliyet%20raporu.pdf), 27.04.2020.

- Dışişleri Bakanlığı, AB Başkanlığı (2019b). “2019-2023 stratejik planı”, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/sgb/2019-2023%20%20AB%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Stratejik%20Plan%C4%B1%2030.10.2019.pdf>, 27.04.2020.
- Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, (2020a). “Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli tarihler 1959-2019”, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf>, 22.04.2020.
- Duguit, Léon, (2011). “Egemenlik ve özgülük” Devlet kuramı içinde 379-400 ss., Cemal Bâli Akal (der.), Dost Kitabevi Yayınları, 3.Baskı, Ankara.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2008). “1960-1980 AET’yle ilişkiler”, (Ed.) B. Oran, Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, Cilt I, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gözler, K. (2018). Anayasa Hukuku Dersleri, 22. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gözler, Kemal, (2011). Anayasa hukukunun genel teorisi, Cilt 1, Ekin Yayınları, Bursa.
- Gözler, Kemal (2016). Devletin genel teorisi, bir genel kamu hukuku ders kitabı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Yedinci Baskı, Bursa.
- Gözler, K. (2017). Elveda Anayasa, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Günoğur, Haluk, (2018). “Avrupa Birliği hukukunun uluslarüstü (supranasyonel) niteliği”, Hukuki, siyasi ve iktisadi yönleriyle Avrupa bütünleşmesinde son gelişmeler ve Türkiye-AB ilişkileri içinde 105-126 ss., ATAUM 30.Yıl Armağanı, der. S.Baykal, S. Akgül Açıkmeşe, B. Akçay, Ç. Erhan, Ankara.
- Heywood, Andrew, (2011). Siyaset, Adres Yayınları, 4.Baskı, Ankara.
- İnceoğlu, Sibel, (2005). “Türkiye: AB’nin yetkileri karşısında nasıl bir egemenlik anlayışı”, Anayasa Yargısı Dergisi, <https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4613/sibel.pdf>, Erişim:27.10.2020.
- Kapani, Münci, (2003). Politika bilimine giriş, Bilgi Yayınevi, 15.Basım, Ankara.
- Keohane, Robert O., (2003). “Sovereignty in international society”, The global transformations reader, an introduction to the globalization debate içinde 147-161 ss., 2.Edition, ed. David Held and Anthony McGrew, Polity Press.
- Kongar, Emre. (2005). 21. yüzyılda Türkiye, 2000’li yıllarda Türkiye’nin toplumsal yapısı, Remzi Kitabevi, 36.Basım, İstanbul.
- Mairet, Gérard, (2011). “Padovalı Marsilius’tan Louis XIV’e laik devletin doğuşu”, Devlet kuramı içinde s. 215-242, Cemal Bâli Akal (der.), Dost Kitabevi Yayınları, 3.baskı.
- Neziroğlu, İ ve Yılmaz, Tuncer, (haz.)(2013). Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri, Cilt:10, TBMM Basımevi.

- Oder, B. E., (1997). "Topluluk hukukunun temel doktrinleri ve topluluk hukukunun uygulanması" içinde Avrupa Birliği hukuku, s.99-141, Tekinalp G.; Tekinalp Ü. vd., Beta Basım Yayın Dağıtım, 1.Bası, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (2014). Avrupa ve biz, Türkiye İş Bankası Yayınları, 10.Basım, İstanbul.
- Özbudun, E. (2018). Türk anayasa hukuku. 18. Basım, Yetkin yayınevi, Ankara.
- Özman, M. Aydoğan, (1964). "Devletlerin egemenliği ve milletlerarası teşekküller", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(1-4): 53-121.
- Poggi, Gianfranco, (2016). Devlet, doğası, gelişimi ve geleceği, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.
- Resmi Gazete, (1994). "Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Sayı: 21970 Mükerrer, 24.06.1994.
- Resmi Gazete, (2000). " 4587 Sayılı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun", Sayı: 24099, 04.07.2000.
- Resmi Gazete, (2009). "5916 Sayılı Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun", Sayı: 27283, 09.07.2009.
- Resmi Gazete, (2011). "Avrupa Birliği Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Sayı: 27958 Mükerrer, 08.06.2011.
- Resmi Gazete, (2018a). "Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", Sayı:30473, 3.Mükerrer, 9.07.2018.
- Resmi Gazete, (2018b). "Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kararname Numarası:4)", Sayı: 30479, 15.07.2018.
- Saylam, A. ve Öktem, M. K. (2015). "Türk kamu yönetiminde hizmet bakanlığı modeliyle yeniden yapılanma: Retrospektif bir yaklaşım mı?", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, s.1-20.
- Saylam, A. ve Ömürgönülşen, U. (2013). "Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nden Avrupa Birliği Bakanlığı'na: Türk kamu yönetiminde yeni bir bakanlık teşkilatlanması", Akdeniz İİBF Dergisi, Cilt:13, Sayı:25, s.178-196.
- Sezen, S., Bozkurt, Ö. ve Ergun, T. (ed), (1998). Kamu yönetimi sözlüğü, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Sönmezoglu, Faruk, (2005). Uluslararası politika ve dış politika analizi, Filiz Kitabevi, 4.Baskı, İstanbul.

T.C. Başbakanlık, Dpt M¼steřarlıęı, İkinici Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C4%B0kinici-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1968-1972%E2%80%8B.pdf>, 23.04.2020.

Teziç, Erdoğan (1997). Anayasa hukuku, Beta Yayınları, İstanbul.

Tilly, Charles, (1975). "Reflections on the history of European state-making", The formation of national states in western Europe içinde 3-83 ss., eds. Charles Tilly, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Weber, Max, (2005). Bürokrasi ve otorite, çev.H.Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.

Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi

Hasan Basri YALÇIN, Bekir İLHAN*

Tek Kutuplu Sistemde Süper Güç Davranışı: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikası ve Trump Dönemi

Explaining Superpower Strategic Behavior under Unipolarity: The Post-Cold War American Foreign Policy and the Trump Presidency

Özet

Tek kutuplu sistemlerde süper gücün stratejik davranışındaki değişikliklerin nedeni nedir? Soğuk Savaş sonrası Amerikan dış politika davranışındaki değişim ve süreklilik nasıl açıklanabilir? Literatürdeki mevcut açıklamalar liderlerin motivasyonları, iç politik faktörler ve sistemik değişkenlere odaklanmaktadır. Ancak hangi faktörün daha çok etkili olduğu konusunda teorik bir belirsizlik vardır. Bu çalışma Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya siyasetindeki rakipsiz konumu ile Amerikan başkanlarının dış politikadaki görece geniş hareket alanının temel belirleyiciler olduğu tezini öne sürmektedir. Bu noktada çalışma iki sonuca ulaşmıştır. Birincisi, Amerikan stratejik davranışı Soğuk Savaş'ın sona ermesinden beri köklü bir değişikliğe gitmeyip bir süreklilik arz etmiştir. İkincisi, söz konusu dönemde görev alan Amerikan başkanları yöntemleri farklı olsa da temelde güç artırımına yönelik saldırgan bir strateji izlemişlerdir.

Abstract

What explains superpower strategic behavior under unipolarity? How can change and continuity in post-Cold War US strategic behavior be explained? Existing explanations focus on leaders' motivations, domestic politics, and systemic variables. Yet, a theoretical indeterminacy remains in the literature about the causes of US strategic behavior. This study argues that its unrivaled position in the international system and presidents' executive power in foreign policy conjointly determine US strategic orientation. The study proposes two arguments. First, American strategic behavior has not undergone a radical change since the end of the Cold War. Second, the post-Cold War presidents pursue an offensive strategy by increasing power at the expense of other states.

Anahtar Kelimeler: tek kutupluluk, Amerikan stratejik davranışı, Trump başkanlığı

Keywords: unipolarity, US strategic behavior, Trump presidency,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Bu çalışma tek kutuplu sistemde süper güç davranışı üzerinedir. Özel olarak da şu anki tek kutuplu sistemin merkezindeki aktör olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Soğuk Savaş sonrası davranışını incelemektedir. Buna göre büyük güçlerin stratejik davranışını çeşitli faktörler etkileyebilmektedir. Bu faktörler liderlerin motivasyonları, iç politik faktörler ve uluslararası sistemin zorlamaları olarak üç genel kategoriye ayrılabilir. Bu çalışma ABD'nin tek kutuplu dünya siyasetindeki

*Hasan Basri YALÇIN, Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, hbyalcin@ticaret.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6401-7720 Bekir İLHAN, Doktora öğrencisi., University of Cincinnati, Siyaset Bilimi, ilhanbr@mail.uc.edu, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-8603-3900

rakipsiz konumu ile Amerikan başkanlarının dış politikadaki hareket serbestilerinin temel belirleyiciler olduğu tezini savunacaktır. Buna göre tek kutuplu uluslararası sistem ABD'yi mevcut konumunu sürdürmek için güç artırımı davranışına yöneltmektedir. Ancak bunun hangi yolla ortaya çıkacağı başkanların tercihleriyle ilgilidir.

Çalışmanın bir sonraki kısmında Amerika özelinde büyük güçlerin stratejik davranışlarıyla ilgili literatürdeki açıklamalar ele alınacaktır. Bu açıklamaların hem genel argümanlarına hem de eksik yanlarına değinilecektir. Ardından bu çalışmadaki ana argümanın temelini oluşturan teorik yaklaşım ortaya konacaktır. Burada gücün bir büyük devlet lehine aşırı eşitsiz dağıldığı tek kutuplu sistemlerde ve büyük güçler arasında kabaca eşit dağıldığı sistemlerde hangi davranış kalıplarının ortaya çıktığı tartışılacaktır. Bu noktada dengeleme davranışıyla güç artırma davranışının iki alt çeşidi tanıtılacaktır. Ardından tek kutuplu bir sistemde merkezi konumda bulunan bir büyük gücün davranışına etki edecek faktörlerden hareketle Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin stratejik davranış kalıplarının nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Sonrasında çalışmanın argümanın test etmek için nasıl bir vaka analizi tasarlandığına değinilecektir. Son olarak liderlerin stratejik davranış kalıplarının uygulanması üzerinden Trump dönemi Amerikan stratejik davranışı incelenecektir.

2. Literatür: Amerikan Dış Politika Davranışına Dair Açıklamalar

Genel olarak büyük güçlerin özel olarak ise Amerikan dış politika davranışının kaynağıyla ilgili açıklamaları analiz düzeyi ayrımlarını (Waltz, 1959; Singer, 1961) takip ederek kabaca üç gruba ayırmak mümkündür. Bu açıklamalar; liderlerin motivasyonları, iç politik açıklamalar ve sistemik açıklamalar olarak sıralanabilir. İlk olarak başkanların motivasyonlarıyla ilgili olan açıklamalara bakıldığında, bu açıklamalar başkanların kişisel özelliklerinden, iç politik hesaplarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bir açıklamaya göre bir önceki seçimden yüksek bir farkla zafer kazanan başkanlar daha çok askeri güç bazlı saldırgan yöntemler kullanmaya meyillidir (Potter, 2013). Diğer taraftan "*bayrağın etrafında kenetlenme*" (rally-round-the-flag) olarak da bilinen yaklaşımlara göre ise geçmiş seçim değil gelecek seçim kaygıları başkanları saldırgan yöntemlere itmektedir (Morgan ve Bickers, 1992). Buna göre kamuoyu desteğini artırmak isteyen başkanlar dış politikada askeri güç kullanmaya daha meyilli olmaktadır.

Lider temelli ya da başkanların tarzıyla ilgili olan açıklamalar, Amerikan başkanlarının kısa vadeli dış politika tercihlerini açıklasa da büyük ölçekli ve daha geniş bir zaman boyutunda ortaya çıkan grand stratejik tercihlere ilişkin genel geçer argümanlar üretememektedir. Yani bu tip açıklamalar başkanların kullandığı yöntemlerdeki değişimleri açıklarken bu yöntemlerin denk düştüğü davranış kategorilerine (dengeleme vb.) dair çıkarımlar yapmamaktadır.

Diğer bir grup açıklamalar da iç politik aktör ve faktörlere odaklanmaktadır. Buna göre Amerikan dış politika davranışındaki değişim ve sürekliliğin kaynağı parti siyaseti (Trubowitz, 2011), dış politika elitlerinin tercihleri (Porter, 2018; Dueck, 2004) ve ideolojileri (Green, 2012), çıkar grupları (Mearsheimer ve Walt, 2006), bürokrasi (Allison ve Zelikow, 1971; Art, 1973) gibi değişkenlerde aramaktadır. Bu tarz açıklamalarda anlaşılacağı üzere açıklayıcı değişken başkanlardan ve uluslararası sistemden görece bağımsız kurumsal ve toplumsal kısıtlamalardır.

İç politik faktörlere dayalı açıklamalar, Amerikan dış politika davranışındaki değişimleri açıklamada başarılı öngörüler üretse de sürekliliği açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Örneğin bu çalışmanın da iddia ettiği gibi Amerikan dış politika davranışında özellikle Soğuk Savaş sonrasında ciddi bir süreklilik vardır. Ancak bu süreklilik Amerikan iç siyasetindeki değişimlerle nedensellik ilişkisi bağlamında örtüşmemektedir. Örneğin her yeni gelen yönetimin ya da belli bir süre etkili olan çıkar ve lobi gruplarındaki çeşitlilik kadar Amerika'nın Soğuk Savaş sonrası temel davranış eğiliminde de çeşitlilik olmalıydı.

Sistemik açıklamalara bakıldığında ise genel olarak Amerika'nın materyal kapasitesine (Posen, 2003) ve kutupluluğa (Monteiro, 2014; Ikenberry, Mastanduno ve Wohlforth, 2009) vurgu yaparak Amerika'nın grand stratejik tercihlerini açıklasalar da bu açıklamalar da dış politika yöntemlerini açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu açıklamalar genelde devletlerin tek ve sabit bir davranış kalıbına yönelik hareket ettiği mantığına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle bu açıklamalar devletin temel yönelimlerini (dengeleme vb.) açıklarken bu yönelimlerin hangi yöntemlerle ortaya çıktığını açıklamamaktadır. Sonuç olarak sistemik açıklamalar Amerika'nın "neden" belli bir davranışa yöneldiğini açıklarken, "nasıl" yöneldiğini açıklamamaktadır.

Bu çalışma, sistemik bir yaklaşıma dayanarak özelde Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin uluslararası sistemde neden ve nasıl davrandığını açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre uluslararası sistemdeki en güçlü devlet olan ve rakipleriyle arasında muazzam bir güç farkı bulunan ABD'nin önünde onu kısıtlayacak herhangi bir faktör bulunmamaktadır.[†] Bu rakipsiz ve tehidsiz durum ABD'yi hem uluslararası siyasete ilgisiz kalabilme hem de aşırı müdahil olabilme lüksü vermiştir. İlgisizlik ve müdahalecilik sarkacının hareket tarzını ise Amerikan başkanlarının tercihleri belirlemiştir. Bu noktada Donald Trump başkanlığı da her ne kadar söylem bazında aykırılıklar barındırıyor gibi görünse de aslında sistemik baskı ve fırsatlardan azade olmamıştır. Bir sonraki bölümde bu makalenin iddiasına dayanak oluşturan teorik çerçeve ele alınacaktır. Ardından Soğuk Savaş sonrası Amerikan dış politika davranışı ve Trump dönemi incelenerek makalenin iddiası test edilecektir.

3. Teori

Bu çalışma iddiasını yapısalcı bir uluslararası siyaset teorisi üzerine inşa etmektedir. Yapısalcılık temel olarak yapının aktör davranışlarını etkilediği fikridir. Yani aktörler belli amaçlara göre hareket eden (*goal-oriented*) değil belli itkiler altında hareket eden (*compulsive*) birimlerdir. Uluslararası ilişkiler disiplinde de yapısal teoriler çok önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar uluslararası sonuçları ve aktör davranışını açıklamada farklı nedensellik mekanizmaları kullansalar da çoğu yapısal teori belli başlı bir uluslararası sistem ve yapı tarifine dayanır.

[†] Nükleer silahların varlığı ve bunları hedeflere ulaştırabilecek balistik füzelerin yayılması ABD'nin bekasına en büyük tehdit olarak değerlendirilebilir. Ancak burada önemli olan nükleer silahların tek başına varlığı değil bu silahların dağılımıdır. Diğer bir ifadeyle ABD dışında bazı devletlerin de nükleer silahlara ve ilgili diğer teknolojilere sahip olması bir tür "karşılıklı yok etme garantisi" durumu ortaya çıkarmaktadır. Nükleer silahların uluslararası siyaseti nasıl dönüştürdüğüyle ilgili olarak bkz. Jervis, R. (1989). The meaning of the nuclear revolution: statecraft and the prospect of armageddon. Cornell University Press.

Buna göre uluslararası sistemin bir yapısı ve bu yapının içinde aktörler vardır (Waltz, 1979). Aktörler politik gücün merkezileştiği herhangi bir birim olabilir. Modern uluslararası sistemde bu birimler ulus devletlerdir. Uluslararası sistemin yapısı anarşiktir ve devletler aynı işlevi yerine getirmektedir: kendi otonom varlıklarının devamı. Bu durumda devletler sadece ve sadece yetenekleri ölçüsünde farklılaşır. Buna göre devletler uluslararası sistemde ilişkisel (*relational*) değil pozisyonel (*positional*) olarak yerleşmiştir (Waltz, 1979). Diğer bir ifadeyle devletler birbirlerinden sahip oldukları çeşitli karakteristik özelliklere göre değil, ellerindeki güce yani pozisyonlarına göre sistemde konumlanmışlardır. Bu pozisyonalist yaklaşım aslında yapısal realist uluslararası ilişkiler teorilerinin temel mantığıdır.

Bazı yapısal realistler devletleri sadece mevcut durumlarını korumaya çalışan savunmacı pozisyonalistler (*defensive positionalism*) olarak görmektedir (Grieco, 1988). Ancak bu iddia bazı realistler tarafından statükoculuğa aşırı meyilli bir devlet davranışı öngörüp revizyonizmi göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Schweller, 1996). Çünkü uluslararası sistem tehditler barındırdığı kadar fırsatlar da sunmaktadır. Tehditler karşısındaki devlet davranışı yanan bir evden dışarıya kaçmaya çalışanların davranışına, fırsatlar karşısındaki devlet davranışı da bir yarış tribünden izleyen bir seyircinin önünde boşluk görünce sahaya daha yakın olmak için hemen boşluğu doldurma davranışına benzetilebilir (Wolfers, 1962). Bu nedenle yapısal bir teori analitik olarak en az tehditler kadar fırsatlara da ağırlık vermelidir. Bu mantıktan hareketle devletler mevcut pozisyonlarını ya korumak ya da yükseltmek şeklinde hareket edeceği sonucuna varılabilir. Ancak devletler bu davranış kalıplarına otomatik olarak yönelmemektedir. Hangi şartlarda pozisyonlarını korumaya veya yükseltmeye yönelecekleri ise sistemdeki toplam gücün dağılımı tarafından belirlenir.

Mevcut yapısal realist teoriler güç dağılımını sistemdeki büyük güçlerin sayısı ile ölçmektedir. Buna göre her bir büyük gücün bir kutbu temsil ettiği standart dizilimler tek kutuplu (Wohlforth, 1999; Brooks ve Wohlforth, 2008; Layne, 2006; Monteiro, 2014), çift kutuplu (Waltz, 1964), üç kutuplu (Schweller, 1993) ve çok kutuplu (Deutsch ve Singer, 1964) sistemler tarif edilir. Her bir sistemin devlet davranışı üzerinde spesifik ve sabit bir etkisi olduğu sonucuna varılır. Bu davranışlar dengeleme (Waltz 1979; Walt, 1990), sorumluluk transferi (buck-passing) (Mearsheimer, 2001), peşine takılma (Schweller, 1994) gibi temel davranışlar olabilir. Yine mevcut realist teorilerde hangi sistemin hangi davranışa yol açtığı konusunda da görüş ayrılığı vardır. Bu görüş ayrılıklarının sebebi güç dağılımı tariflerinde betimsel doğruluğun (*descriptive accuracy*) öncelenmesinden gelmektedir. Bir sistemde gerçekten iki büyük güç olmasıyla ikiden fazla büyük güç olması birbirinden farklı etkiler yaratabilir. Ancak bunun uluslararası sonuçlar üzerindeki marjinal etkisi sınırlı olacaktır. Bu çalışma güç dağılımının niteliğinin aslında sistemdeki büyük güç sayısından ziyade bu büyük aktörler arasındaki güç farkı üzerinden anlaşılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Yani önemli olan bir sistemde söz gelimi iki tane büyük güç olması değil bu iki güç arasında ciddi bir fark olup olmamasıdır. Gücün kabaca eşit veya eşitsiz dağılımı bize büyük güç davranışıyla ilgili ipucu verecektir. Bu nedenle bu çalışmada sistemik güç dağılımı olabilecek en sade biçimde yoğunlaşmış (örn. tek kutupluluk) veya dağınık (örn. çift veya çok kutupluluk) şeklinde tarif edilmektedir.

Yukarıda belirtilen pozisyonalist mantıktan hareketle bu çalışma sistemik düzlemde güç dağılımıyla bağlantılı olarak iki temel dış politika davranışı öngörmektedir: dengeleme ve güç artırımı. Dengeleme davranışı daha çok bir devletin mevcut pozisyonunu koruma çabası anlamına gelirken, güç artırımı ise bir devletin pozisyonunu yükseltmesi anlamına gelmektedir. Güç artırımı iki şekilde ortaya çıkmaktadır: aktif güç artırımı (sistemi dönüştürmek) ve dolaylı güç artırımı (rakipleri zayıflatmak).

Dengeleme davranışı gücün büyük devletler arasında kabaca eşit dağıldığı stabil olmayan çift ve çok kutuplu sistemlerde ortaya çıkan bir davranıştır. Bu davranış mevcut güç dengesinin bozulmasını önlemeye çalışan devletlerin statükoyu savunma çabaları şeklinde ortaya çıkar. Statüko zamanla güç dengesindeki değişimin etkisiyle kararsız bir noktaya ulaşır. Bu durumda kendi pozisyonlarını yükseltme şansı bulunmayan devletler var olanı korumak için dengeleme davranışına yöneleceklerdir. Sistemde güç ne kadar eşit dağıldıysa dengeleme davranışı da büyük devletler açısından o kadar mümkün olacaktır. Dengeleme davranışının temel amacı günün sonunda sistemdeki devletler arasındaki mevcut güç farkının ya da eşitliğinin korunmasıdır.

Gücün aşırı yoğunlaşmış olduğu stabil bir tek kutuplu sistemde ise bu sistemin tepesinde bulunan büyük güç dengeleme davranışında bulunmaz. Çünkü zaten ortada dengelenmesi gereken başka büyük güç veya güçler yoktur. Ancak diğer ikincil güçlerin, sistemdeki tek büyük güce karşı dengeleme davranışına yönelmesi beklenebilir. Eğer sistemdeki en büyük güçle ikincil güçler arasındaki aşırı bir güç eşitsizliği varsa yani güç bir aktör lehine aşırı yoğunlaşmışsa söz konusu ikincil güçler ve diğer küçük devletler dengeleme davranışı gibi meydan okumalara girişemezler. Bu durumda sistemdeki en güçlü devletle diğer devletler arasındaki güç farkı ne kadar fazlaysa ikincil devletler o kadar uysal olacaktır. Bu noktada uluslararası statükoyu sadece ve sadece sistemdeki tek büyük güç olan devlet dönüştürebilecektir. Yani sistemdeki en büyük devlet, diğer devletler yükselirken “bekleyen” taraf olmak zorunda değildir. Bu devlet, imkan ve fırsatları elverdiğince dönüştürücü bir politika da izleyebilir. Bu durum “aktif güç artırımı” şeklinde ifade edilir. Diğer taraftan, sistemdeki büyük güç, uluslararası meselelere hiç müdahil olmayarak sistemdeki adı konulmamış taahhütlerini yerine getirmeden minimum çabayla diğer güçlerin kendi aralarındaki mücadelelerle zayıflamasını da izleyebilir. Bu durum da “dolaylı güç artırımı” olarak ifade edilir. Böyle bir durumda, söz konusu büyük güç için iş birliği yapmama davranışının (*non-cooperative behaviour*) maliyetinin onun için düşük olması, diğer devletler için de terk edilmenin (*abandonment*) maliyetinin yüksek olması beklenir. Özetlemek gerekirse güç artırımı davranışının temel amacı sürecin sonunda bir devletin kendi mutlak gücünü artırmaktan ziyade göreceli gücünü yani rakiplerine oranla gücünü artırmasıdır.

Dengeleme ve güç artırımı davranışlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu çalışmanın da ampirik konusu olan Amerikan dış politika davranışındaki değişim ve sürekliliğe değinmekte fayda vardır. İlgili literatürde Amerika'nın kabaca dört grand stratejik tercihine referans verilir. Barry Posen ve Andrew Ross (1997) bunları en genel hatlarıyla üstünlükçülük (*primacy*), izolasyonculuk, seçici angajman ve işbirlikçi güvenlik stratejileri olarak sıralamıştır. Burada grand strateji tipolojileri incelenmediğinden bahsi geçen stratejiler teker teker ele alınmayacaktır. Ancak bu stratejilerden seçici angajmanın bu

çalışmada tanımlanan dengeleme davranışına tekabül ettiği; üstünlükçülük ve izolasyonculuk stratejilerinin de sırasıyla aktif ve dolaylı güç artırımı stratejilerine denk düştüğü söylenebilir. Bu stratejiler kendilerini gücün dağılık olduğu Soğuk Savaş sırasında ve gücün tek bir devlette yoğunlaştığı Soğuk Savaş sonrasında da göstermişlerdir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD için izolasyonculuk da üstünlükçülük de neredeyse sürdürülmesi imkansız stratejilerdi. Çünkü izolasyonculuğa savrulsa, Avrupa'yı ele geçirebilecek; üstünlükçü bir strateji izlese belli bölgelerde duvarına toslayacağı bir güç, Sovyetler Birliği, vardı. O dönemde ABD'nin bu iki stratejiyi takip edecek lüksü yoktu. Çünkü Soğuk Savaş'ta toplam güç kabaca eşit dağılmıştı. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD lehine eşitsiz ve eşsiz güç dağılımında, bir bölgedeki güç dengesine (veya dengesizliğine) karşı kayıtsızlık ya da aşırı müdahalecilik uygulanabilir stratejiler olarak ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu dönemde Amerika'nın uluslararası pozisyonunu gerçek anlamda tehdit eden bir güç olmadığı için dengeleme davranışına doğal olarak gerek kalmamıştır. Dengeleme ve güç artırımı davranışlarının çeşitli uluslararası meselelere cevapları aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Dengeleme ve Güç Artırımı Davranışlarının Özellikleri

	<i>Dengeleme</i>	<i>Aktif Güç Artırımı</i>	<i>Dolaylı Güç Artırımı</i>
Sistemik Güç Dağılımı	Dağılık (Çift veya çok kutupluluk)	Yoğunlaşmış (Tek kutupluluk)	Yoğunlaşmış (Tek kutupluluk)
Potansiyel Tehdit Kaynağı	Diğer Büyük Güç(ler)	Kararsız (Tüm aktörler)	Yok
Tehdit Algısı	Makul	Aşırı Abartılı	Minimum
Güç Kullanımı	Seyrek ve Sınırlı	Sık ve Sınırsız	Seyrek ve Seçici
Müttefiklerle İlişkiler	Taahhütlere sıkı şekilde bağlı	Taahhütlere bağlı	Taahhütlere bağlı değil
Nükleer Strateji	Caydırıcılık	Caydırıcılıktan kurtulma	Statükoculuk/Yayılmayı engelleme
İdeal Uluslararası Düzen	Güç Dengesi Sistemi	İmparatorlukçuluk	Uluslararasııcılık

Bu davranış kalıpları uluslararası sistemin zorlamaları ve fırsatları tarafından belirlense de bunların hangi şekillerde ortaya çıktığına da bakmak gerekmektedir. Bu davranış kalıplarının uygulamada birbirinden nasıl ayırtılabildiğini anlamak için çeşitli gösterge ve ölçeklere ihtiyaç vardır. Buna göre aktif güç artırımı şu şekillerde tezahür eder: doğrudan işgal, önleyici vuruş, uluslararası krizlere müdahale, uluslararası kurumları devre dışı bırakma/çekilme, tek taraflılık, ikili diplomasi, askeri bütçeyi artırma, maliyetlerden kaçınma, stratejik ticaret. Dolaylı güç artırımı şu şekillerde tezahür eder: çok taraflılık,

uluslararası krizlere duyarsızlık, asker çekme, askeri üs sayısını azaltma, ekonomik kapasite inşa etme, zayıf aktörlere yardım, sorumluluk transferi (buck-passing), serbest ticaret. Diğer taraftan dengeleme davranışının göstergeleri ise şu şekilde sıralanabilir: ittifak kurma, çevreleme, askeri kapasite inşa etme, nükleer caydırıcılık, konvansiyonel silahlanma yarışı, çevresel savaflara girme.

ABD, Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç olarak uluslararası sistemin merkezindedir. Tüm diğer devletler davranışlarını ABD'ye göre ayarlamaktadır. Bu noktada tek kutuplu bir sistemde uluslararası istikrar ve düzeni anlamak için ABD'nin neyi nasıl yaptığına bakılmalıdır. Yukarıda ele alınan teorik çerçeveden hareketle ABD ve diğerlerinin arasındaki aşırı güç eşitsizliğine (Brooks ve Wohlforth, 2016; Posen, 2003) dayanan tek kutuplu dünyada ABD ya aktif güç artırımı ya da dolaylı güç artırımı stratejilerine yönelmektedir. Amerika'nın güç artırma davranışına yönelmesi sistemik şartların izin vermesiyle olsa da aktif veya dolaylı bir güç artırımı stratejisiyle mi olacağına başa gelen başkanların tercihleri belirleyecektir. Bu noktada ABD'nin merkezi konumu Soğuk Savaş sonrasındaki başkanların önüne çeşitli sorular çıkarmaktadır. Uluslararası siyasete müdahil olmak ABD'nin gücünü artırır mı? Uluslararası siyasete ilgisizliğin maliyetine katlanılabilir mi? Amerikan başkanlarının bu iki soruya verdiği cevaplar onların ABD'nin güç artırmaya dayalı stratejik davranışına rengini vermesinde belirleyici olmaktadır.

4. Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Stratejik Davranışı[†]

Soğuk Savaş döneminde hatlar net, davranışlar da belirliydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle rakipsiz kalan ABD hem aşırı umursamazlık hem de saldırganlık imkanını elde etti. Dünya siyasetine aşırı ilgisizlik ya da aşırı müdahalecilik şeklinde ortaya çıkan bu davranış kalıpları Soğuk Savaş sonrası dönemde göreve gelen Amerikan başkanları tarafından takip edildi. George W. Bush dönemi güç artırmanın en müdahaleci halini temsil ederken, Obama başkanlığı güç artırmanın dünya meselelerine aşırı ilgisizlik şeklinde sürdürülmesiyle sonuçlanmıştır. Yani güç artırımı bir önceki bölümde de belirtildiği üzere bir aktörün askeri işgal yöntemini takip etmesini değil günün sonunda kendi gücünü rakiplerine göre artırıp artırmadığını ifade eder. Bu durumda Bush'un yaptığı gibi geniş çaplı askeri güç kullanmayan Obama yönetiminin, neden güç artırma stratejisi takip ettiği daha net anlaşılacaktır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Amerika kendini dünyanın tek süper gücü olarak tek kutuplu uluslararası düzenin tepesinde buldu. Soğuk Savaş'ın son zamanlarında Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmek için iktidara gelmiş Baba Bush bu dönemin ilk başkanıydı. ABD, Soğuk Savaş'tan zaferle çıkmıştı ve bu ülkenin lideri olarak Bush'un karşısında herhangi bir ciddi güç bulunmamaktaydı. Bush da bu durumu dönüştürücü ve müdahaleci bir şekilde kullandı. Bu dönemde "Yeni Dünya Düzeni" söylemi Bush dış politikasının temelini oluşturdu. Bush yönetiminde

[†] Bu konuda daha geniş bir çalışma için bkz. Yalçın, H. B., İlhan, B. (2017). Trump'lı ABD'nin muhtemel dış politika ve güvenlik stratejisi. SETA Analiz. 178, Ocak 2017.

ABD, uluslararası siyaseti dönüştürmek gibi müdahaleci bir yöntem kullanma imkanına sahip olmuştur.

Bill Clinton başkanlığında ise Baba Bush döneminin aksine ABD uluslararası güç dengesine olan ilgisini yitirdi ve kendi içinde ekonomik büyümesini önemsemi. Bu da bir tür güç artırım stratejisiydi. Clinton döneminde ABD sadece istikrarsız bölgelere müdahil olup içerde ekonomik büyümeye çabalıyordu. Clinton başkanlığı en büyük ekonomik büyümenin yaşandığı ve birçok uluslararası krizin de dondurulduğu bir dönem olmuştur. Baba Bush dönemindeki “imparatorlukçu” güç artırım stratejisi yerini Clinton’ın “uluslararası” stratejisine bırakmıştı.

George W. Bush’un başkan olması bu salıncağın yeniden müdahalecilik yönünde sallanmasına sebep oldu. İkinci Bush dönemi Amerikan saldırgan müdahaleciliğinin örnek vakası oldu. Bu dönemde Irak’tan Afganistan’a kadar dünyanın çeşitli bölgelerinde askeri müdahalelerde bulunan ABD, mesiyani bir imparatorlukçu tavrıyla uluslararası siyaseti dönüştürücü bir yöntem izledi. Bush başkanlığındaki aktif güç artırımı önleyici müdahale, teröre karşı savaş, diğer rejimleri dönüştürme gibi hedef ve yöntemlerle Irak ve Afganistan’daki savaşlarda kendini göstermiştir. Bush yönetimi, küresel terörizm sorununu ABD için bir beka mücadelesiymiş gibi sunarak bunun üzerinden tüm bölgelerde terörizmi kaynağında yok etmek gibi bir hedef belirlemişti. Buna göre ABD bu savaşında terörizmi kökeninde yok edecek, teröre destek verdiği düşünülen rejimler demokratikleştirilecek, demokratikleşen devletler de ılımlı hale gelecek ve terörizm sorunu da çözülecekti. Güç dağılımı göz önüne alındığında Bush yönetimi ABD’yi dengeleyebilecek büyük güçlerin yokluğunda tehditleri abartma lüksüne sahipti. Bu tehditleri de aşırı müdahaleci bir yöntemle bertaraf etmeyi tercih etti. Sonuç olarak Bush, başkanlığı süresince ABD’yi dünya siyasetine tek taraflı müdahalelerde bulunan bir aktöre dönüştürdü.

Obama ise Bush’un tam tersi bir güç artırım yöntemi uyguladı. Bush’un stratejisine bir tepki olarak Obama stratejisi aşırı yayılmacılığın yerine aşırı ilgisizliği hareket tarzının temeli olarak belirledi. Dünyanın her yerine müdahil olmak yerine siyasi gücünü bir dereceye kadar çeken Obama, Irak’ta Amerikan askeri varlığını geri çekmekte bir sorun görmedi. Gücünü çektiği yerlerde ortaya çıkabilecek bir istikrarsızlığın ABD için ciddi bir ulusal güvenlik sorunu olamayacağı inancıyla içeride ekonomik kapasite inşa etmeye yöneldi. Diğer bir ifadeyle Obama da en az selefi Bush kadar güç artırma davranışını benimsedi. Bush önleyici müdahalelerde sistemi ABD için daha güvenli hale getirmeye çalışırken, Obama ABD’yi ekonomik anlamda büyütmenin peşine düştü. Özellikle askeri müdahalelerdeki maliyetleri azaltan ABD askeriyeye harcayacağı kaynakları kendi ekonomisine aktarma şansına sahip oldu. Aynı zamanda uluslararası krizlerin tarafı olan devletler kendi aralarında çekişmek durumunda kalacaklarından sürecin sonunda birbirlerini tüketerek zayıflayacaktı. Bu aktörlerin zayıflaması, kenarda bekleyen ABD’nin bunlara göre güçlenmesi anlamına gelecekti. Bu duruma verilebilecek en uygun örnek Suriye İç Savaşı’nın bir yıpratma ve vekalet savaşına dönüşmesidir. Obama başkanlığında ABD, Suriye İç Savaşı’nda çözümsüzlük siyasetini takip ederek doğrudan bir müdahalelerden kaçınarak, bölgedeki diğer aktörlerin Suriye’deki mücadelesini izledi. Ortadoğu’da Suudi Arabistan ile İran ve Rusya ile Türkiye mücadelelerinde bu aktörlere belli noktalarda göz yuman Obama, çözümsüzlük siyasetiyle bir yandan rakiplerini zayıflatıp diğer

tarafından da müttefiklerini ehlileştirmeye çalıştı. Buna ek olarak Obama, PYD gibi örgütlere DEAS'la mücadele bahanesiyle destek verdi. Yine Obama yönetimindeki ABD, Ukrayna'daki iç karışıklıktan istifade eden Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine ciddi bir karşılık vermeyerek Rusya'ya dengelemenin maliyetinin başta Fransa ve Almanya olmak üzere Avrupa devletlerince üstlenilmesini sağladı. Bu süreçte ABD'yi finansal krizden sonra yeniden inşa etme amacıyla kendi ekonomik büyümesine yoğunlaşan Obama yönetimi uluslararası krizlere müdahil olmayarak ABD'nin gücünü artırmaya çalıştı. Obama ilgisizliğinin sonucu da Trump tarzı bir başkan oldu. Trump'ın dış politikayla ilgili görüşlerinde tutarsızlıklar bulunsada Amerikan seçmeni 2016'da Obama'nın zıttı biri olarak onu başkan yapmıştır. Obama'nın kendini zamanında Bush karşıtlığına oturtması gibi Trump da kendi tarzını Obama karşıtlığına oturtmuştur.

Sonuç olarak, Baba Bush, Clinton, Bush ve Obama dönemleri gibi neredeyse taban tabana zıtmış izlenimi veren stratejik davranış kalıplarının bile temelde birbirine çok benzeştiği ve hepsinin de stratejik olarak güç artırımını amaçladığı sonucuna varılabilir. Soğuk Savaş sonrası dönemdeki Amerikan başkanları çeşitli şekillerde sunulunsada son otuz yıllık süreçte hep güç artırımına dayalı bir dış politika davranışı sergilemiştir. Trump başkanlığı da bu eğilimden bağımsız olmamıştır.

5. Metodoloji ve Vaka Seçimi

Bu çalışmada Trump dönemi Amerikan dış politikası hem en az olası vaka (*least likely case*) hem kritik vaka (*crucial case*) olarak incelenecektir. En az olası vaka tasarımı literatürdeki mevcut açıklamaları ve bu makalenin iddiasını test etmek için uygun bir tasarım olacaktır. Eğer bir teori, öngörülerinin gerçekleşme ihtimalinin en az olduğu bir testte bile başarılı öngörüler üretiyorsa ilgili teorinin açıklayıcı gücünün yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Diğer taraftan kritik vaka tasarımı ise bir literatürdeki teorilerin mutlaka açıklamak zorunda olduğu bir araştırma tasarımına işaret eder. Örneğin Avrupa Birliği üyeleri arasındaki iş birliğinin liberal kurumsalcı uluslararası ilişkiler teorileri tarafından açıklanamaması beklenemez. Avrupa Birliği bu teoriler için kritik bir vakadır. Diğer bir ifadeyle kendi alanında kritik bir vakayı açıklayamayan bir teorinin nedensellik iddiası sorgulanabilir.

Bir vakanın hem kritik hem de en az olası vaka olarak belirlenebilmesi için o vakanın kendine benzeyen diğer vakalarla karşılaştırılması gerekmektedir. Bu çalışmada Trump dönemi Amerikan dış politikasının vaka olarak seçilmesinin sebebi Trump'ın Soğuk Savaş sonrası Amerikan başkanlarıyla karşılaştırılmalı yerine bakıldığında çok farklı ve uç bir profil çizmesidir. Trump göreve gelmeden önce Amerika'nın dünyanın jandarması olmaktan çıkıp izolasyoncu bir çizgiye çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda seçim kampanyası boyunca Washington'daki yerleşik dış politika elitlerine de sürekli meydan okumuştur. Yine Trump, kişisel tarz olarak önceki başkanlardan farklı olduğu imajını ve söylemini kurgulamaya çalışmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Trump başkanlığında Amerikan dış politika davranışında büyük bir değişim ve kopuş olacağı beklentisi doğmuştur. Bu noktada çok aykırı bir dönem olarak görülen Trump başkanlığı, makalenin argümanı için güçlü bir test sunmaktadır. Argümanın bu testten geçmesi güvenilir öngörüler ürettiği anlamına gelecektir. Sonuç olarak Trump dönemi Amerikan dış politika davranışı, mevcut açıklamalar için kritik vaka bu çalışma için en az olası vaka işlevi görecektir.

6. Trump'ın Dış Politika Söylemleri ve Davranışları

Trump'ın, seçim sürecinde uluslararası güvenlik konularıyla ilgili görüşlerine bakıldığında ABD'nin uluslararası rolünü sıklıkla eleştirdiği göze çarpmaktadır. Trump, kampanyası sırasında ABD'nin dünyanın jandarması olmadığı ve herkesi yardımına koşamayacağını ifade etti. Yine Trump, ABD'nin Almanya, Güney Kore, Japonya ve Suudi Arabistan'la olan müttefiklik ilişkilerini hep sorguladı. Örneğin NATO üyelerinin savunma bütçelerini artırmadıkları takdirde ABD'nin onlara koruma sağlamaması gerektiğini belirten Trump, ABD'nin Almanya ve Japonya gibi ülkeleri koruduğunu ve bu ülkelerin ABD'ye ödeme yapmaları gerektiğini de sık sık vurguladı. Uluslararası anlaşmaların maliyetlerine katılan aktörün genelde ABD olduğunu iddia eden Trump uluslararası kurumlara ve anlaşmalara hep şüpheyle yaklaşmıştır (Ayar ve İlhan, 2016). Diğer taraftan Trump'ın ABD'nin askeri gücünü önemseydiğini sürekli vurgulamıştır. Trump'ın seçim kampanyasındaki beyannamelerinde fazla detaylandırmasa da "güç aracılığıyla barış" (*peace through strength*) yaklaşımının merkezi önemde olduğunu belirtmiştir. ("Donald Trump pledges 'peace through strength'," 2016).

Trump'ın nükleer silahlarla ilgili fikirlerine bakıldığında bu konuda tutarlı bir pozisyon geliştirdiği görülmemektedir. Örneğin İran'la yapılan nükleer anlaşmayı İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemeyeceğini söyleyerek eleştirmiştir. Diğer taraftan Japonya ve Almanya gibi ülkelerin nükleer silah elde etmeleri durumunda bunun büyük bir sorun teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. Yine Kuzey Kore'nin mevcut nükleer programını Çin'in engellemesi belirtmiştir. Bunların yanı sıra Trump nükleer silahların ABD'nin ulusal güvenliğine en büyük tehdidi teşkil ettiğini ifade etmesine rağmen bu silahların yayılmasını engellemek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini belirtmemiştir.

Seçim kampanyası boyunca Trump'ın Çin'le ilgili eleştirilerine bakıldığında Çin'in üretim kapasitesini ve bunun Amerikan ekonomisine olumsuz etkilerini vurguladığı görülmüştür. Ancak Trump'ın Çin'e dair eleştirilerinin daha çok iç politikada seçmenleri etkilemeye yönelik söylemler olduğu sonucuna varılabilir. Bunun yanı sıra Çin'in aslında DEAS'tan bile tehlikeli olduğu Trump tarafından vurgulanmıştır ("Donald Trump announces a presidential bid," 2015). Trump'ın bu söyleminde Çin'in artan ekonomik kapasitesinin yanında devam eden askeri modernizasyonunun da etkili olduğu söylenebilir. Büyük güçlerle ilişkiler konusunda Trump sürekli Rusya ve Çin'in askeri kapasitelerini artırdığını, ABD'nin ise yanlış politikalarından dolayı zayıfladığını ifade etmiştir.

Trump seçim kampanyasında gerektiğinde askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceğini de vurgulamıştır (The American Presidency Project, 2016). Ancak Bush dönemini andıran ulus inşası ve otoriter rejimleri demokratikleştirme hedefiyle askeri güç kullanımından kaçınacağını da belirtmiştir. Trump'ın bu şekilde askeri güç kullanımını yanlış bulmasının sebebi ABD'nin kaynakların israf edildiğini düşünmesi ve bu demokratikleştirme için yapılan askeri müdahalelerin istikrarsızlaştırıcı etkiler gösterdiğine inanmasıdır. Ona göre Bush ve Obama döneminin politikaları çeşitli bölgelerde istikrarsızlaştırıcı rol oynamıştı. Örnek vermek gerekirse Trump, DEAS'ın ABD'nin Irak'tan çekilmesinin ardından ortaya çıkan güç boşluğunda güçlendiğini belirtmiştir. 2003 yılında başlayan

Irak Savaşı'na karşı olduğunu ancak Irak'a müdahale edildikten sonra da Irak'ın terk edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir (Blake, 2016).

Trump'ın dış politikası günlük bazda değerlendirildiğinde inişli çıkışlı bir grafik çizdiği görülmektedir. Ancak başkanlığı dönemindeki birçok dış politika adımı Amerika'nın gücünü aktif olarak artırma davranışı sergilediğini göstermektedir. Trump, Obama dönemine oranla, askeri güce daha sık başvurmuş, uluslararası kurumları devre dışı bırakmış, birçok kurumdan çekilmiş, tek taraflı adımlar atmış, askeri kapasite inşa etmiş, Çin'e karşı ekonomik çevreleme ve stratejik ticarete girişmiştir. Aşağıda daha detaylı incelenen tüm bu olaylar bir araya getirildiğinde ortaya ABD'nin gücünün aktif şekilde artırılmaya çalışıldığına ilişkin bir tablo çıkmaktadır.

Trump dış politikada Obama dönemine nazaran daha çok askeri güç kullanmıştır. Obama dönemi o zamana kadar ABD'nin en çok ve sık insansız hava aracı (İHA) saldırıları yaptığı dönem olmasına rağmen Trump saldırı sayısında Obama'yı geçmiştir.⁵ İHA savaşı "gölge savaş" olarak değerlendirildiği için klasik askeri güç kullanımı kadar kamuoyu etkisi yaratmamaktadır. Ancak klasik askeri müdahale söz konusu olunca da Trump, askeri güç kullanmaktan çekinmemiştir. Trump başkanlığında 2020 itibarıyla ABD üç önemli askeri saldırı düzenlemiştir. Bunlardan ilki, yine Trump'ın ilk dış politika icraatlarından biri olan 2017 yılındaki Suriye roket saldırısıdır. ABD, Suriye'deki Şayrat askeri üssüne Esad rejimin kimyasal silah kullanmasını gerekçe göstererek 7 Nisan 2017'de 59 Tomahawk füzesiyle bir askeri operasyon gerçekleştirmiştir ("Syria war: US launches missile strikes," 2017). İkinci olarak 2018 yılında yine Suriye'de rejime ait hedefler Birleşik Krallık ve Fransa'yla beraber vurulmuştur ("U.S., Britain and France Strike Syria," 2018). Üçüncü önemli saldırı ise Ocak 2020'de gerçekleştirilmiştir. Trump'ın emriyle İran güvenlik bürokrasisinin en önemli generallerinden Kasım Süleymani'ye yönelik bir hava saldırısı düzenlenmiştir. Süleymani bu saldırıda hayatını kaybetmiştir ("US kills top Iranian general," 2020). Bu askeri güç kullanımı tabii ki George Bush dönemiyle kıyaslanamaz. Ancak Obama dönemiyle kıyaslandığında Trump, özellikle inandırıcı ve sansasyonel askeri güç kullanımı aracılığıyla ABD'nin Obama dönemindeki ilgisizlikte azaldığını düşündüğü kredibilitasını yeniden onarmaya çalışmaktadır.**

Yine Trump uluslararası anlaşmalardan çekilerek aktif güç artırımının öngördüğü şekilde davranmıştır. Trump, Obama'nın İran'la 2015 yılında imzaladığı nükleer anlaşmadan çekilmiştir. İran nükleer anlaşması aslında İran'ın nükleer silah edinmesini uzun yıllar boyunca engelleyebilecek bir anlaşmaydı. Bu anlaşma Obama yönetiminin nükleer silahların yayılmasını engellemeye dönük dolaylı güç artırım davranışının bir ürünüydü. İran bunun karşılığında daha ekonomik kazanç elde edecekti ancak bu durum zaten ABD'yi tehdit etmeyecekti. Ancak Trump, Amerika'nın nükleer cephaneliğini modernize etmesi ve nükleer üstünlük kurmaya güvenerek İran'ı nükleer silah edinmekten uzun süre alıkoyacak bir anlaşmadan çekilmekte sorun görmemektedir. Ekonomik

⁵ Bkz. Drone War Project. Erişim adresi <https://dronewars.github.io/data/>.

** Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Brands H., Edelman E., Mahnken T., Credibility Matters. Center for Strategic and Budgetary Assessments. Erişim adresi https://csbaonline.org/uploads/documents/Credibility_Paper_FINAL_format.pdf.

olarak zaten zor günler yaşayan İran ise anlaşmanın iptali süresince anlaşmaya sadık kalmak gerektiğine dair sinyaller vermiştir (“Europe fights to keep the Iran nuclear deal,” 2018). Anlaşmaya taraf Avrupalı devletler de anlaşmanın bozulmasından duydukları rahatsızlıkları ilan etmişlerdir (“Europe strives to keep agreement,” 2018). Buradan da anlaşılacağı üzere, Trump yine tek taraflı ve uluslararası kurumları devre dışı bırakan bir yöntem kullanmıştır.

Yine Trump, göreve geldiğinden beri Amerikan askeri bütçesini yıldan yıla oransal olarak artırmaktadır (Miller ve O’Hanlon, 2019). ABD’nin 2020 yılı için savunma bütçesi 738 milyar dolardır (“Trump signs \$738 billion defense bill,” 2019). Trump yine ABD’nin nükleer modernizasyonuna da önemle yaklaşmaktadır. Nükleer silahlara askeri bütçeden ayrılan para bir önceki yıla oranla yüzde 18 artmıştır. Obama döneminde yeni START (new START) anlaşmasıyla ABD Rusya’yla nükleer statükoyu sürdürme eğilimdedir. Trump yönetimindeki ABD, Rusya’yla imzalamış olduğu INF (*Intermediate-Range Nuclear Force*) anlaşmasından çekilmiştir (Mike Pompeo, Basın açıklaması, 2019).

Trump, yönetimi Çin’e karşı askeri olmasa da ekonomik olarak daha şahin bir tavır almıştır. Çin’i uluslararası ekonomik ve politik sisteme entegre etmeye çalışan Obama’nın aksine Trump, Çin’le ticaret savaşlarına girişmiştir. Obama döneminin mantığı olan serbest ticaret yerine daha çok stratejik ticarete bırakmıştır. Çin’le ABD arasındaki ticaretin kendi aleyhlerine ve adaletsiz olduğu gerekçesiyle Trump, Çin’i bazı alanlarda ticaret ve ekonomi politikalarını değiştirmeye zorlamaktadır. Trump ilk iş olarak çeşitli ürünlerin tarifelerini yükseltmiş bazı ürünlere ise tarife getirmiştir. Nitekim Ocak 2020’de Çin’le “One Phase Trade Deal” olarak bilinen ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma fikri mülkiyet hakkı hırsızlıkları, zoraki teknoloji transferi ve Çin’in daha çok Amerikan ürünü alması gibi konuları içermektedir (“Trump signs ‘phase one’ trade deal,” 2020).

Sonuç olarak Trump dönemi Amerikan dış politika davranışına bakıldığında tek taraflı aktif güç artırımına dayalı politikalar göz çarpmaktadır. Bu tek taraflılık Bush dönemi kadar yoğun olmasa da Obama döneminin ilgisizliğine de bir reaksiyondur. ABD, Trump döneminde de sistemdeki mevcut pozisyonunu güç artırımı yoluyla sürdürmeye çalışmıştır.

7. Sonuç

Bu makalede genel olarak tek kutuplu sistemde süper güç davranışı özelde ise Amerikan stratejik davranışı incelenmiştir. Tek kutuplu bir dünyada ABD’nin sistemdeki merkezi konumu stratejik davranışını etkileyecektir. Soğuk Savaş sonrası dönemde görev alan tüm Amerikan başkanları bu sistemik şart altında hareket etmiştir. Birbirlerinden farklı dış politikalar takip ediyor gibi görünmelerine rağmen aslında tüm Amerikan başkanlarının hareket tarzında belli başlı ortak hedefler ve süreklilikler bulunabilir. Bunlardan en önemlisi de ABD’nin stratejik davranışının yönü ve yöntemidir. Bu çalışma ABD’nin 1990’lı yıllardan günümüze kadar hep güç artırma stratejisi izlediği tezini öne sürmüştür. Soğuk Savaş sonrasında tüm Amerikan başkanlarının belli bir davranış kalıbı vardır: Uluslararası tek kutuplu sistemin tepesindeki en büyük olan ABD’nin bu pozisyonunu sürdürmeye dayalı güç artırımına yönelik bir stratejisi takip etmesi. Amerikan başkanlarının dış

politika kararlarındaki görece geniş hareket serbestisi ile ABD'nin uluslararası sistemdeki rakipsiz konumunun vermiş olduğu imkanlar Trump'ı da bu davranış kalıbına itmiştir.

Trump yönetiminin dış politika ve güvenlik stratejisi de yapısal şartlardan bağımsız olmamıştır. Uluslararası sistemdeki tek kutupluluk ABD'nin materyal gücünü ve bu güce denk başka bir büyük gücün olmayışını ifade etmektedir. Bu durum ABD'ye büyük bir hareket serbestisi sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle ABD hem askeri güç kullanımı hem de uluslararası olayları görmezden gelme lüksüne sahiptir. Soğuk Savaş sonrası dönemde başa gelen Amerikan başkanları tercihlerini hep bu iki kalıp arasından kullanmışlardır. Trump da bu eğilimden farklı bir yöne savrulmamıştır. Obama'nın Bush dönemine bir reaksiyon olarak göreve gelmesi gibi Trump da Obama'ya yönetimine bir reaksiyon olarak görev başına gelmiştir. Trump'ın yerleşik dış politika çevreleriyle ilişkileri ve Obama dönemi mirası onun dış politikaya kendi rengini verip vermemesini etkilemiştir. Trump döneminde, Obama'nın başkanlığı süresince ABD'nin çeşitli alanlardaki politik yatırımları tedrici olarak terk edilmiştir.

Sonuç olarak ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde olduğu gibi Trump döneminde de sistemdeki tek kutuplu konumunun keyfini sürmeye devam etmiştir. Bu pozisyonunu sürdürmek ABD için stratejik önemdedir. Bu durumda ABD bu pozisyonunu korumaya çabalayacaktır. Bunu da kendi gücünü aktif olarak artırarak ya da rakiplerini zayıflatarak iki yolla sağlamaya çalışacaktır. ABD'nin stratejik davranış yönelimi bu yönde olmasına rağmen bu yönelimin hangi yöntemle gerçekleşeceğini başkanların tercihleri belirlemektedir. Bu tarz ve tercihlerde genel olarak bir önceki yönetime reaksiyon olarak ortaya çıkmaktadır. Uluslararası politikada başka bir büyük güç ortaya çıkmadıkça yani sistemik bir değişime yol açacak kırılmalar yaşanmadıkça ABD'nin bu eğilimini sürdürmesini beklemek yanlış olmayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurulu izni alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makaleyle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Allison, G. T. ve Zelikow, P. (1971). *Essence of decision: Explaining the Cuban missile crisis* (Vol. 327, No. 729.1). Boston: Little, Brown.
- Art, R. J. (1973). Bureaucratic politics and American foreign policy: A critique. *Policy Sciences*, 4(4), 467-490.

- Ayar, M. İ. ve İlhan, B. (2016). Clinton-Trump Tartışmasında Ulusal Güvenlik Meselesi. SETA Perspektif. 147, Eylül 2016, 1-6.
- Blake, A., The First Trump-Clinton Presidential Debate Transcript, Annotated. (Eylül, 26 2016). Erişim adresi <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/09/26/the-first-trump-clinton-presidential-debate-transcript-annotated/>.
- Brooks, S. G. ve Wohlforth, W. C. (2008). *World out of balance: international relations and the challenge of American primacy*. Princeton University Press.
- Brooks, S. G. ve Wohlforth, W. C. (2016). The rise and fall of the great powers in the twenty-first century: China's rise and the fate of America's global position. *International Security*, 40(3), 7-53.
- Deutsch, K. W. ve Singer, J. D. (1964). Multipolar power systems and international stability. *World Politics: A Quarterly Journal of International Relations*, 390-406.
- Donald Trump pledges 'peace through strength'. (2016, 7 Eylül). Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-37301176/donald-trump-pledges-peace-through-strength>.
- Drone Wars Data Project. Erişim adresi <https://dronewars.github.io/data/>.
- Dueck, C. (2004). Ideas and alternatives in American grand strategy, 2000-2004. *Review of International Studies*, 511-535.
- Europe fights to keep the Iran nuclear deal intact after Trump pulls out, (2018, 9 Mayıs). Erişim adresi <https://www.cnn.com/2018/05/09/europe-fights-to-keep-the-iran-nuclear-deal-intact-after-trump-pulls-out.html>.
- Full text: Donald Trump announces a presidential bid. (2015, 16 Haziran). Erişim adresi <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/>.
- Green, B. R. (2012). Two concepts of liberty: US Cold War grand strategies and the liberal tradition. *International Security*, 37(2), 9-43.
- Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International organization*, 485-507.
- Ikenberry, G. J., Mastanduno, M., ve Wohlforth, W. C. (2009). Unipolarity, state behavior, and systemic consequences. *World Politics*, 61(1), 1-27.
- Iran nuclear deal: Europe strives to keep agreement. (2018, Mayıs 18). Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/world-europe-44090948>.

- Jervis, R. (1989). *The meaning of the nuclear revolution: Statecraft and the prospect of Armageddon*. Cornell University Press.
- Layne, C. (1993). The unipolar illusion: Why new great powers will rise. *International security*, 17(4), 5-51.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. WW Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J., ve Walt, S. M. (2006). The Israel lobby and US foreign policy.
- Mike Pompeo Basın Açıklaması. U.S. Withdrawal from the INF Treaty. (2019, 2 Ağustos). Erişim adresi <https://www.state.gov/u-s-withdrawal-from-the-inf-treaty-on-august-2-2019/>.
- Miller, J. N. ve O'hanlon, M. (2019). Quality Over Quantity: U.S. Military Strategy And Spending in The Trump Years. Brookings Foreign Policy Brief. 1-9.
- Monteiro, N. P. (2014). *Theory of unipolar politics* (No. 132). Cambridge University Press.
- Morgan, T. C. ve Bickers, K. N. (1992). Domestic discontent and the external use of force. *Journal of Conflict Resolution*, 36(1), 25-52.
- Porter, P. (2018). Why America's grand strategy has not changed: Power, habit, and the US Foreign policy establishment. *International Security*, 42(04), 9-46.
- Posen, B. R. (2003). Command of the commons: the military foundation of US hegemony. *International security*, 28(1), 5-46.
- Posen, B. R., Ross, A. L. (1997). Competing visions for US grand strategy. *International Security*, 21(3), 5-53.
- Potter, P. B. (2013). Electoral margins and American foreign policy. *International Studies Quarterly*, 57(3), 505-518.
- Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike. (2020, Ocak 3). Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463>.
- Schweller, R. L. (1993). Tripolarity and the Second World War. *International Studies Quarterly*, 37(1), 73-103.
- Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in. *International security*, 19(1), 72-107.
- Schweller, R. L. (1996). Neorealism's status-quo bias: What security dilemma?. *Security Studies*, 5(3), 90-121.
- Singer, D. J. (1961). The level-of-analysis problem in international relations. *World Politics*, 14, 77.
- Syria war: US launches missile strikes in response to 'chemical attack'. (2017, 7 Nisan). Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-39523654>.

- The American Presidency Project. Press Release - Donald J. Trump Delivers Major Foreign Policy Address. (2016, 27 Nisan). Erişim adresi <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/press-release-donald-j-trump-delivers-major-foreign-policy-address>.
- Trubowitz, P. (2011). *Politics and strategy: Partisan ambition and American statecraft* (Vol. 126). Princeton University Press.
- Trump signs \$738 billion defense bill. Here's what the Pentagon is poised to get. (2019, 19 Aralık). Erişim adresi <https://www.cnbc.com/2019/12/21/trump-signs-738-billion-defense-bill.html>.
- Trump signs 'phase one' trade deal with China in push to stop economic conflict. (2020, 15 Ocak). Erişim adresi <https://www.cnbc.com/2020/01/15/trump-and-china-sign-phase-one-trade-agreement.html>.
- U.S., Britain and France Strike Syria Over Suspected Chemical Weapons Attack, (2018, Nisan 13). Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/trump-strikes-syria-attack.html>
- Walt, S. M. (1990). *The origins of alliance*. Cornell University Press.
- Waltz, K. N. (1959). Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. *Columbia University Press*.
- Waltz, K. N. (1964). The stability of a bipolar world. *Daedalus*, 881-909.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Long Grove.
- Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International security*, 24(1), 5-41.
- Wolfers, A. (1962). *Discord and collaboration: essays on international politics*. Johns Hopkins Univ Press.

Üniversiteli Gençlerin Sosyalleşme Ve Kimlik İnşası Süreçlerinde Konum Bazlı Sosyal Medya Ağlarının Rolü *¹

Begüm ODACI, Emre GÖKALP *

Üniversiteli Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçlerinde Konum Bazlı Sosyal Medya Ağlarının Rolü

The Role of Location Based Social Media Networks in Socialization and Identity Construction Processes of University Youth

Özet

Bu çalışma üniversiteli gençlerin konum bazlı sosyal paylaşım ağlarını kullanım pratikleriyle, sosyalleşme ve kimlik inşası süreçlerinde bu ağların rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Karma desenin benimsendiği bu çalışmada, nicel ve nitel araştırma yöntemi bir arada kullanılmıştır. Araştırmada Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'nden seçilen toplam altı fakültede Swarm kullanıcıları 240 öğrenci ile anket çalışması yapılmıştır. Nicel veriler, SPSS programında frekansları alınarak, çapraz tablo ve Ki kare analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Ek olarak, anket uygulanan öğrenciler arasından seçilen 13 öğrenci ile de yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda konum bazlı sosyal ağların, kullanıcıların sosyalleşme biçimlerini farklılaştırmada ve kimliklerini oluşturmada önemli rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca, katılımcıların çoğunun yer bildirimleriyle yaratmaya çalıştıkları kimliklerin çevrimdışı kimliklerinin tezahürü olduğu ortaya çıkmıştır.

Abstract

This study aims to analyse the role of location-based social networking practices, socialization and identity building processes of the university youth. The data was collected and analysed with quantitative and qualitative research methods. Questionnaires were conducted with 240 students at Anadolu and Osmangazi Universities in Eskişehir. The frequency, cross-table and Chi-square analyses of the quantitative data were carried out through SPSS. Additionally, semi-structured in depth interviews were conducted with 13 students selected from the ones who completed the questionnaire. The results of the study reveal that location-based social networks play an important role in diversifying the way users socialize and creating their identities. Moreover, the online identities most participants are trying to construct via checking-in are reflection of their offline identities.

Arahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Konum Bazlı Servis, Yer Bildirimi, Swarm, Kimlik İnşası

Keywords: Social media, location-based service, check-in, Swarm, Identity construction

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Yeni iletişim ve enformasyon araçlarının sağladığı imkânlar, hem bireylerarası hem de sosyal iletişimi yeni milenyumda baş döndürücü düzeyde değiştirmiş ve kamusal iletişim mecralarında köklü dönüşümler yaşanmıştır. İletişim ve enformasyon teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte dijital medyanın ve Web 2.0 teknolojisinin mümkün kıldığı sosyal

* Begüm Odacı, Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, begumodaci@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-9338-9144, Emre Gökalp, Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, emre.gokalp@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6024-9321.

¹ Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim dalında ikinci yazarın danışmanlığında 2018 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

paylaşım ağlarının da yaygınlaşmasıyla bilhassa son on yıl içinde modern tekno-sosyal yaşam mobil iletişim ve sosyal ağlar ile büyük ölçüde bütünleşmiştir. Bugün de hız kesmeden devam eden bu dönüşüm ve yeni medyanın her geçen gün daha çok güçlenen etkileşimli yapısı bireylere, tükettikleri içerikleri daha aktif bir ilişki içinde deneyimlemelerini sağlamaktadır. Bu süreçte dijital mecralar, bireylerin kimliklerini, daha uygun bir ifadeyle “kimlik stratejileri”ni etkin bir şekilde tasarlayarak inşa ettikleri bir mecra işlevi görmektedir. Sosyal paylaşım ağlarında bireyler kimliklerini sürekli kurgulama ve oluşturma imkânına erişmişlerdir. Facebook, Twitter, Swarm² gibi çevrimiçi ortamlarda bireyler genellikle çevrimdışı yaşamdaki kimliklerinin bir uzantısı olarak kimliklerini yeniden inşa edebilmektedirler. Bu çalışmanın odağında olan Swarm’da ise bireylerin kimliklerini yeniden inşa sürecinde yer bildirimleri öne çıkmaktadır. Bu uygulamayı kullananlar, aldıkları geri bildirimlerle kimliklerini daha beğenilir hale gelecek şekilde yeniden inşa etme imkânı bulurlar. Bireylerin konum bazlı sosyal ağlara anında bağlanarak yer bildirimini yapabilme fırsatını yakalaması, onların kendi bireyselliklerini dışı vurma ihtiyacını her geçen gün daha da artırmakta ve böylelikle görünür olmak, göz önünde olmak arzulanır hale gelmektedir. İşte konum bazlı sosyal ağlardan Swarm uygulamasının ele alındığı bu araştırmanın temel amacı, üniversiteli gençlerin Swarm kullanım pratiklerini inceleyerek kimliklerini yeniden inşa etme sürecinde yer bildirimlerinin nasıl bir rol oynadığını sosyolojik bakış açısıyla ortaya koymaktır.

2. Sosyal Ağlar ve Konum Bazlı Sosyal Ağlar Aracılığıyla Gençlerin Kimlik İnşası

Sosyal paylaşım ağlarının kullanıcılarının, bilhassa dijital medya, mobil iletişim ve sosyal ağlarla büyüyerek bugün dijital dünya ile tamamen bütünleşmiş olan “dijital yerliler”in, yani özellikle gençlerin hayatlarında “olmazsa olmaz” bir yer edindiği ve (genel olarak kullanıcı bireylerin olduğu gibi) gençlerin benliklerinin gelişmesinde ve kimliklerinin (sürekli) inşasında önemli rol oynadığına dikkat çeken geniş bir literatür bulunmaktadır (Livingstone, 2009, 2014; Boyd, 20014; Hermida, 2017; van Dijk, 2016; Chayko, 2018; Niedzviecki, 2011; Marvick ve Boyd, 2014; Davies, C., Coleman, J ve S. Livingstone , 2014). Keza, yer bildirim servislerinin de, kullanıcılarının yerlerini göstermelerine, arkadaşlarının nerede olduklarını görmelerine ve bireylerin, gençlerin sosyalleşmelerine ve kimlik inşa stratejilerine katkıda bulunduğunu vurgulayan literatür de genişlemiştir (Luarn vd., 2015; Souza e Silva ve Frith; 2012; Wilken, 2016).

² Swarm, kullanıcıların buldukları mekânlarda yer bildirimini yapmalarını sağlayan bir mobil uygulamadır. 2009 yılında ilk yer bildirimlerinin yapıldığı Foursquare, Mayıs 2014’te Swarm uygulamasını kullanıma açmıştır. Foursquare’in 2016 Eylül ayında resmi blogundan yapılan açıklamaya göre dünya genelinde yapılan yer bildirim sayısı on milyara ulaşmıştır. Bu yer bildirimlerinin dörtte birini kapsayan iki buçuk milyarı Türkiye’ye aittir. Türkiye, 2016 yılı üçüncü çeyreğinin sonlarında ABD’yi geride bırakarak en çok yer bildirim yapılan ülke olmuştur. Bunun yanında dünyanın en çok yer bildirim yapılan mekânları Türkiye’de bulunmaktadır (<http://foursquareturkiye.com/2016/09/18/dunya-genelinde-yapilan-check-insayisi-10-milyara-ulasti/>) (Erişim Tarihi: 13.10.2017) Foursquare tarihi boyunca 10 milyon yer bildirim barajını ilk geçen mekan İstanbul Atatürk Havalimanı olmuştur (<http://foursquareturkiye.com/2017/08/02/dunyanin-en-cok-check-in-yapilan-mekani-galibiyetinikoruyor/>) (Erişim Tarihi: 13.10.2017).

İnternette paylaşılan şeyler dijital kimlik giysilerimiz işlevini görmektedir. Kendimizin ideal bir yansımasını neyi, ne zaman, nerede ve kimlerle paylaştığımız konusundaki seçiciliğimizle yaratmayı hedefler. İnternette paylaşımında bulunarak diğerlerinin bize dair izlenimlerini etkilemek isteriz. Paylaşmak, diğerlerinin bizi nasıl gördüklerini biçimlendirmek anlamına gelir. Sosyal ağlarda paylaştığımız enformasyonun çoğu tamamen “benim” hakkımdadır” (Hermida, 2017: 41-42).

Dijital teknolojiyle büyümüş, bu teknoloji neredeyse tüm gündelik hayatlarının içine işlemiş olan özellikle ergenler ve gençler, yani *dijital yerliler*, kimliklerini oluşturmak ve geliştirmek için sosyal medya mecralarını kullanır. Sosyal medyanın ilk sosyal etkisi bireyler arası ve kitle iletişimi olmak üzere, hayat ve iletişimde sınırları belirleyen çizgilerin muğlaklaşması olup, *ağ bireyselleşmesi* doğrultusunda duygularını, düşüncelerini farklı sosyal ağlarda paylaşarak kendilerini ifade edebilmektedirler. Gençler, çevrimiçi ve çevrimdışı iletişim türlerinin entegrasyonunu keşfeden ilk mobil iletişim araçları kullanıcıları olup hayatlarındaki her türlü amaç için yeni medyayı kullanmaya alışmışlardır. (van Dijk, 2016: 258, 307, 312). Gençlerin sosyal medyada etkileşim yollarını inceleyen Boyd da (2014: 19), dijital medyanın gençlerin kendilerini genç erişkinler olarak görmelerine ve çeşitli özgürlükler deneyimlemelerine imkân tanıdığını belirtir.

Çocukların ve gençlerin dijital medya ve sosyal ağlarla iç içe olmalarının olumlu olduğu gibi olumsuz potansiyel etkileri söz konusu olsa da, arkadaşlarıyla sürekli bağlantı halinde kalarak arkadaşlıklarını güçlendirmek için kullandıkları açıktır. Farklı paylaşımlar yoluyla kendilerini sosyal medyada temsil eden kullanıcıların kimlikleri sürekli gelişirken, aynı zamanda sosyalleşmeleri gerçekleşir. (Chayko, 2018:130-135). Gençlerin kendilerini sunma ve ilişki kurma konusunda dijital medyanın çevrimiçi imkanlarını benimsemelerinde temel motivasyon, onların her yerde ve her zaman akranlarıyla iletişim kurma arzusudur (Livingstone, 2009: 92). Dijital ve mobil medya bireylerin, bilhassa gençlerin “günün ve gecenin tuhaf zamanlarında ve yerlerinde iletişime geçmelerini mümkün kılar ki, bu imkân samimiyetin gelişmesine neden olur. Çevrimiçi ve çevrimdışı hayatlar, insanların gündelik hayatlarında birbirine geçme eğilimindedir ve harmanlanmış bir bütün olarak deneyimlenir. Özellikle internet ve sosyal medya kullanımı ile iç içe olan gençler çevrimiçi ve çevrimdışı “kusursuz bir karışım” olarak görmek; çevrimdışı etkinlikler, çevrimiçi içeriklere bir anlamda “yakıt” sağlamaktadır (Chayko, 2018: 68,71). Gerçekten de, ağ üzerinden kurulan etkileşimler “gerçek” iletişimin yerini tutan bir ilişki değil, yüz yüze kurulan etkileşimin değerli bir tamamlayıcısıdır (Pettman, 2017: 57).

İnsanlar sosyal çevrelerini birbirleriyle iletişime geçerek inşa ederler. Paylaşılan semboller, insanların sosyal alanları inşa etmelerine yardım eder. İster yüz-yüze isterse de dijital mecralarda olsun, ritüelleştirilmiş biçimde periyodik gerçekleştirilen etkinlikler, insanların birbiriyle düzenli etkileşimde bulunmalarını ve buluşmalarını sağlar. Özellikle gençler için birbirleriyle grup sohbetleri, mesajlaşmalar [ve ayrıca yer bildirimleri yapmak] yoluyla yakın iletişimde kalmak artık alışageldik bir durumdur (Chayko, 2018: 52-58).

Bireylerin kimlik yaratımına katkıda bulunan yer bildirim servisleri, kullanıcılarının yerlerini göstermelerine ve arkadaşlarının nerede olduklarını görmelerine yardımcı olur. Yerlerini duyurmalarının yanı sıra kullanıcılar aynı zamanda yer bilgilerinin de olduğu fotoğraflar paylaşarak sosyal çevrelerine zamanın ve mekânın ötesinde kısa bilgiler yayınlatabilmektedirler (Luarn vd., 2015: 21).

Souza e Silva ve Frith'e (2012'den aktaran Wilken, 2016: 226) göre konum duyarlı mobil teknolojilerinin popülerleşmesi, konumun geleneksel olarak nasıl kavramsallaştırıldığını düşünmeye zorlar. Zira konumlar hala sabit coğrafi koordinatlarla tanımlansa da, bu koordinatlara iliştilmiş konuma dayalı enformasyonun sürekli değişmesiyle artık daha dinamik bir anlama sahiptir. Konumlar, bir zamanlar "anlamdan yoksun yerler", daha doğrusu anlamları başka kavramlara ve fenomenlere bağlı olan yerler olarak görülürken, bugün "onlara atfedilen enformasyona göre genişleyen ve dönüşen karmaşık, çok boyutlu kimliklere" (Souza e Silva ve Frith, 2012'den aktaran Wilken, 2016: 27) karşılık gelmektedir. Örneğin, bir mekânda her bir kullanıcının yaptığı yer bildirimleri, bu bildirimlerine ekledikleri yorumlar ya da bu mekândaki çeşitli yer bildirimlerine yapılan yorumlarla mekânlar çok boyutlu kimlikler edinirler. Bundan dolayı günümüz küresel dünyasında konumlar artık çok daha dinamik bir anlama sahiptirler.

Benzer bir görüşü Marc Auge'ye referansla Gazzard ileri sürer. Auge, "*Yer Olmayanlar: Süpermodernliğin Antropolojisine Giriş*" adlı (1995) çalışmasında havalimanları, AVM'ler, tren istasyonları ve otel zincirleri gibi yerleri *yer-olmayanlar* olarak tanımlar. Auge'ye göre, "eğer bir yer ilişkisel, tarihsel ve kimlik ile tanımlanacaksa, o zaman ilişkisel, tarihsel ya da kimlikle tanımlanmayan yerler, yer değildir" (Auge, 1995'ten aktaran Gazzard, 2011: 408). Gazzard, Auge'nin "yer-olmayan" kavramına yeni bir yorum getirerek Foursquare'de kullanıcıların havalimanları, tren istasyonları gibi yerleri isimlendirerek ve diğerleriyle paylaşarak kimlik mekânı olarak işaretlediklerini belirtir. Bu nedenle havalimanının "yer olmayan" özelliği, uygulamanın kullanımıyla "yer"e dönüşür. Havalimanı kullanıcıların varlığını fark ettikleri bir "yer" olmuş ve yer bildirim sistemi kullanmayla kimlik birbirine bağlanmıştır. Bu kimlik daha sonra Foursquare ve diğer kullanıcıların yer bildirimleriyle genişletilmiştir. Ayrıca, Foursquare'de kullanıcılar için diğer arkadaşlarının nerede olduğunu görmek ve ziyaret edilen mekânlarla ilgili yorumları okumak da mümkündür. Kullanıcılar, ziyaret ettikleri mekânları haritaya işaretleyerek ve diğerleriyle tartışarak arkalarında mekânın sunumunu bırakırlar ve -kısa süre yaşanmış da olsa- ona tarihsel bir anlam verirler. Kısaca, konum bazlı sosyal paylaşım ağlarında kullanıcıların "yer olmayan"ları yer bildirimleri yaparak ve yorumlar ekleyerek "yer"e dönüştürmesi mümkün hale gelmektedir (Gazzard, 2011: 408).

Bu çalışmada "yer olmayan"ı yere dönüştüren konum bazlı sosyal ağlardan Swarm uygulaması ele alınmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın temel amacı, üniversiteli gençlerin Swarm kullanım pratiklerini inceleyerek kimliklerini yeniden inşa etme sürecinde yer bildirimlerinin nasıl bir rol oynadığını sosyolojik bakış açısıyla ortaya koymaktır.

Bu amaçla araştırmamızın temel problemlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

- Üniversiteli gençler konum bazlı sosyal paylaşım ağı olan Swarm'ı neden aktif olarak kullanmakta ve düzenli olarak yer bildiriminde bulunmaktadır?
- Öğrencilerin Swarm kullanım yoğunlukları ve biçimleri nelerdir? Swarm kullanım biçimleri ve yoğunlukları ile cinsiyet ve gelir arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Gençler hangi tür mekânlarda ve neden yer bildirimini yapmaktadırlar? Konum bazlı sosyal ağlarda yer bildiriminde bulunmaları sosyalleşme ve kimliklerini (yeniden) inşa sürecinde nasıl bir rol oynamaktadır?

Çevrimiçi ortamlarda kullanıcılar kimliklerini çeşitli yollarla inşa edebilir. Örneğin Facebook'ta kullanıcılar paylaştıkları fotoğraflarla, videolarla, yazılarla, beğenilerle, katıldıkları gruplarla ve yer bildirimleriyle kimliklerini inşa ederler. Facebook'un anonim olmayan bir ortam sunması, bireylerin oluşturdukları kimliklere de yansır. Kullanıcılar Facebook'ta çoğunlukla gerçek kimlikleri yerine gerçek kimliklerinin biraz daha değişmiş bir biçimi olarak "umut edilen kimlikler" üretirler (Toprak vd., 2009: 109). Bu çalışmamızın önemli bir bulgusu bu durumun Swarm için de geçerli olduğu, yani kullanıcıların Swarm'da da "umut edilen kimlikler" ürettikleridir. Böylelikle kullanıcılar çevrimdışı hayatta gerçekleştiremedikleri şeyleri "çevrimiçi" olarak Facebook'ta ve Swarm'da gerçekleştirme imkânı bulurlar. Niedzviecki'nin (2011: 34) belirttiği gibi dijital mecralarda kimlik yaratımı bugün âdeta bir zorunluluk olarak algılanmakta ve bu rolü oynamayanlar başka bir çağa aitmiş gibi görülmektedir. Çoğunluk Facebook, Instagram vb. mecralardan birbirlerini takip etmekte olduğundan bu mecralarda bulunmayanlar asosyal olarak görülebilmektedir. Haliyle bugün bireyler, sosyal ağlarda var olmazlarsa ve kimliklerini sosyal ağlarda sergileyerek (yeniden) inşa etmezlerse toplum tarafından dışlanacakları korkusu yaşayabilirler.

Çalışmamızın konusu olan Swarm da anonim olmayan çevrimiçi bir ortamdır. Bu ortamda da kullanıcılar tıpkı Facebook'ta olduğu gibi genellikle gerçek isimlerini kullanırlar. Profil fotoğrafı, yaşanılan şehir, cinsiyet ve telefon bilgileri bireylerin kimlikleriyle ilgili işaretlerdir. Swarm'da bireylerin kimliğine ilişkin bilgiler, verdiği kişisel bilgilerin ve fotoğraflı ya da fotoğrafsız yer bildirimlerinin yanı sıra diğer kullanıcıların yer bildirimlerine yönelik beğenileriyle de açığa çıkar. Swarm da Facebook gibi Zhao vd.'nin, "demir atılmış ilişkiler" (*anchored relationships*) dediği, çevrimdışı temelli çevrimiçi etkileşimleri mümkün kılar. Yani akrabalar, komşular, arkadaşlar ve diğer tanıdıklarla da internet üzerinden iletişim kurulur (Zhao vd., 2008: 1818).

Bireylerin bulunduğu mekânda yer bildiriminde bulunarak oluşturmak istediği izlenimi konumlandırırken ve böylesi bildirimlerde bulunurken içinde barındırdığı temel motivasyon şöyledir: "Göz önünde olma, sesini duyurma, görünür olma dolayısıyla ayrıcalık yaratma, var olma arzusu (beğenilme, aranılan insan olma, görmezden gelinmemek, fark edilmeme ve dışlanmama...), silinmeme ve gündemde kalmama kaygısı, tatmin edilemeyen haz endişesi, elektronik temsiliyet, deneyim aktarma ve beden

kimliğinin doğrulanması” (Uğurlu ve Yakın, 2015: 217). Örneğin bir genç, popüler bir kafede veya gece kulübünde arkadaşlarıyla birlikte olduğu bir fotoğrafla yaptığı yer bildiriminde takipçilerine çok sosyal ve eğlenceli birisi olduğu izlenimini vermek isteyebilir. Burada kendini ilişkilendirdiği mekân ve sosyal grup yoluyla diğer kullanıcılara kendisini tanıtmaktadır. Ayrıca bu birey, popüler olma arzusuyla aynı tarz mekânlarda yer bildirimini yapmaya devam edebilir. Bireyler, gerçek hayatta toplum tarafından karşılanamayan beğenilme ihtiyaçlarını sosyal ağlarda popülerliklerini artırarak karşılamaya çalışabilirler.

Günümüzde sosyal paylaşım ağları kapsamında benlik sunumu ve kimlik inşası süreçleri ile ilgili çalışmaların çoğu Goffman’ın dramaturjik yaklaşımına dayandırılmaktadır. *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (1959) adlı önemli eserinde sosyal hayatı bir tiyatro sahnesine benzeten Goffman, bireyleri de sahne önünde ve arkasında rollerini sergileyen aktörler olarak ele almaktadır. Goffman’ın tiyatro sahnesine benzettiği toplumsal yaşam içerisinde bireyler, ilişki kurdukları diğer insanlar üzerinde iyi bir izlenim yaratmak için çeşitli maskeler takarlar. Sahne önü, maskelerin takılarak seyircilere karşı performansların sergilendiği yerdir. Seyircilere kapalı olan sahne arkasında ise maskeler çıkarılır ve birey kendisiyle baş başa kalır. Küfürlü sözler, serbest giyim, sokak diliyle konuşma, homurdanma veya bağırma gibi (sahne önünde sergilenmeyen) hareketler sahne arkasında gerçekleşir (Goffman, 2014: 126).

Bu yaklaşımdan yola çıkarak Swarm’ın, bireylerin maskelerini çıkardığı sahne arkasına değil, onaylanmayı bekleyen paylaşımların yapıldığı, performansların sergilendiği sahne önüne karşılık geldiği söylenebilir. Swarm’da kullanıcılar, Goffman’ın (2014: 28) “belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri” olarak tanımladığı performansı sergilerler. Kullanıcılar, Goffman’ın “izlenim yönetimi” olarak nitelendirdiği doğrultuda, diğer katılımcıların onları istenilen şekilde görmeleri umuduyla kendilerinin belirli algı ve izlenimlerini karşı tarafa aktarmaya çalışırlar. Dolayısıyla, kullanıcılar buldukları mekânın toplumsal algısını dikkate alarak takipçilerini etkilemek için Swarm’da yer bildirimini yaparak bir performans gerçekleştirir. Onların bu mecralardaki performansları, yaratmak istedikleri kimlikle uyumlu olmakla birlikte kendini sosyal çevresine kabullendirmeye de yardım eder.

Goffman, üzerinde durduğu bir başka kavram olan vitrini, “performans sırasında kişi tarafından kasıtlı ya da kasıtsız olarak kullanılan ifade donanımı” (Goffman, 2014: 33) şeklinde tanımlar. Goffman’a göre kişisel vitrinin parçaları cinsiyet, yaş ve ırksal özellikler; boy ve görünüş; duruş şekli; konuşma kalıpları; yüz ifadeleri, vücut ifadeleri vb.dir (Goffman, 2014: 35). Kişisel vitrinin öğeleri olan bu kişisel bilgilerin bazıları isteğe bağlı ve bazıları da zorunlu olarak Swarm profillerinde kimlik belirleyicileri olarak yer almaktadır.

Goffman’a göre performansta benliğin sunum amacı olumlu izlenim bırakmaktır. Farklı bir ifadeyle, sahnelenen benlik, genellikle güvenilir ve olumlu bir imaj bırakmayı amaçlamaktadır (Goffman, 2014: 234). Kullanıcılar da, yer bildirimleri yaparken, yapılan yer bildirimlerini beğenirken veya yer bildirimlerine fotoğraf eklerken arkadaşları üzerinde iyi

bir izlenim yaratmak için seçici davranabilir ve maskeler takabilirler. Goffman'ın belirttiği gibi "kimi zaman kişi sırf çevresindekilere, onlardan almak istediği belli bir tepkiyi sağlaması muhtemel bir izlenim vermek amacıyla, ince ince hesaplanmış eylemlerde bulunarak kendini ifade edebilir" (Goffman, 2014: 19). Örneğin gerçek yaşamda daha alt orta sınıfta yer alan birisi, sosyal çevresindeki kişilerin çoğu daha üst sınıfsal konumda olduğu için düzenli olarak orta ve üst orta sınıf mekânlarda yer bildirimi yaparak daha üst sınıf mensubu olduğu izlenimini yaratmaya yönelebilir.

3. Yöntem

Araştırmanın evrenini Anadolu Üniversitesi'nden seçilen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi ve Fen Fakültesi'nde Aralık 2017 itibariyle eğitim gören 7217 lisans öğrencisi³, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nden seçilen Sağlık Bilimleri Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi'nde Kasım 2017 itibariyle eğitim gören 5094 lisans öğrencisi⁴ olmak üzere toplam 12311 öğrenci oluşturmaktadır⁵. Fakülteler seçilirken fen, sağlık ve sosyal bilim gibi farklı alanlardan olmasına özen gösterilmiş, böylelikle farklı disiplinlerde eğitim gören heterojen bir öğrenci profili/örnekleme amaçlanmıştır. Örnekleme, olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden olan kota örnekleme tekniği ile seçilmiştir. Örneklemede yer alan öğrencilerin her fakülteden eşit sayıda olmalarına ve Swarm kullanıyor olmalarına önem verilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin Swarm kullanıyor olmaları yeterli olduğu için okudukları sınıf ve bölüm dikkate alınmamıştır. Buna göre her fakülteden 40'ar Swarm kullanıcısı öğrenci olmak üzere toplam 240 öğrenciye anket uygulanmıştır. Ayrıca 240 öğrenci içinden seçilen 13 öğrenci ile de yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.⁶ Katılımcıların tamamı anket uygulanan öğrenciler arasından seçilmiş olup görüşülen gençlerden 6'sı erkek, 7'si kadındır. Derinlemesine görüşmeler yüz yüze yapılmış ve katılımcıların izinleri alınarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir.

Karma desenin benimsendiği bu çalışmada, nicel ve nitel veri toplama teknikleri bir arada kullanılmıştır. Öğrencilerin genel Swarm kullanım pratiklerini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinde kullanılan anket uygulanmış, görüşülen kişilerin konum bazlı sosyal ağlar aracılığıyla inşa ettikleri kimliklerin anlaşılması ve konuyla ilgili ayrıntılı veri elde etmek için nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan veri toplama araçlarından biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nicel veriler, SPSS programında frekansları alınarak, çapraz tablo ve *Ki kare* analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Yarı yapılandırılmış

³<https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/sayilarla-universitemiz/ogrenci-sayilari/2017-2018/aralik2017> (Erişim tarihi: 04.01.2018)

⁴<https://oidb.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/69/2017-ogrenci-sayisi> (Erişim tarihi: 04.01.2018)

⁵Araştırmaya, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi ve Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencileri de dâhil edilmek istenmiş ancak bu fakültelerden yeterli sayıda Swarm kullanıcısı öğrenci bulunamadığı için bu fakülteler kapsam dışında kalmıştır.

⁶ Araştırmanın verileri 22 Kasım 2017 ve 11 Aralık 2017 tarihleri arasında toplanmıştır.

görüşmeler, katılımcıların söyledikleri üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan deşifre edilerek Word programına aktarılmıştır. Bu verilerle ulaşılan ifadeler çalışmada birinci ağızdan aktararak kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Değerlendirme

4.1. Sosyal Ağ Kullanımı

Gençlerin internet ortamında geçirdikleri zaman diliminin büyük bir bölümünü sosyal medya mecralarında geçirdikleri açık olup, bu araştırma özelinde de bu durum teyit edilmektedir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, internet ortamında harcanan sürenin ‘tamamını’ veya ‘büyük kısmını’ sosyal ağlarda geçiren kadınların oranı %70, erkeklerin oranı %50’dir. İnternet ortamında geçirdiği sürenin yarısı sosyal paylaşım ağlarında geçirdiğini belirten erkeklerin oranı %25, kadınların oranı da %19,3’tür. Genel olarak bakıldığında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha çok sosyal ağlarda zaman geçirdikleri görülmektedir. Cinsiyet ve internet ortamında sosyal ağlarda geçirilen süre arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2(4, n=240)=14,035, p\leq.05$).

Tablo 1. İnternet Ortamında Geçirilen Sürenin Ne Kadarının Sosyal Ağlarda Geçirildiği - Cinsiyet

N=240	Cinsiyet	
	Erkek	Kadın
Tamamını	%4,0	%10,0
İnternet ortamında vakit geçirdiğiniz sürenin ne kadarını sosyal ağlarda geçiriyorsunuz?		
Büyük bir kısmını	%46,0	%60,0
Yarı zamanını	%25,0	%19,3
Yarisından azını	%16,0	%8,6
Çok az bir kısmını	%9,0	%2,1
Toplam	%100,0	%100,0

Katılımcılardan en çok kullandıkları/vakit geçirdikleri sosyal medya uygulamalarını 1’den 5’e kadar numaralandırmaları istenmiş ve soruya cevap veren toplam 240 öğrencinin 158’inin (%65,8) ilk sıraya Instagram’ı yerleştirdikleri görülmüştür. İkinci en çok kullanılan sosyal medya uygulaması toplam 238 kişi içinde 61 kişi (%25,6) ile Youtube olmuştur. Üçüncü sırada da toplam 235 kişide 70 kişi (%29,8) ile yine Youtube yer almaktadır. Dördüncü en çok kullanılan sosyal medya uygulaması olarak toplam 222 kişinin 70’i (%31,5) Swarm’ı yerleştirirken, beşinci sıraya da toplam 193 kişinin 78’i (%40,4) Swarm’ı yerleştirmiştir. Diğer seçeneğinde katılımcılar, WhatsApp, Twitch, Ekşi Sözlük, Tinder, Pinterest, Onedio, Hepsiburada, Google kitaplar, LinkedIn ve Maçkolik gibi yanıtlar

vermiştir. Araştırma sahasının yapıldığı yine 2017 yılı sonu verileriyle, Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformu %32 ile Facebook olmuştur. Facebook’u %24 ile WhatsApp, %20 ile Messenger, %17 ile Twitter ve %16 ile Instagram takip etmektedir.⁷ Bu çalışmada ise üniversite öğrencileri arasında Facebook kullanımının oldukça gerilerde olduğu görülmekte olup bu eğilim takip eden yıllarda güçlenmiştir.

4.2. Mobil Cihaz Kullanımı

Tablo 2’de de görüldüğü üzere, gençlerin yaklaşık %38’i İnternette geçirdikleri zaman diliminde 6 saat ve üzerinde bir süreyi akıllı telefonda geçirdiklerini ifade ederlerken, internette çevrimiçi oldukları zaman diliminde 4 saat ve üzerinde bir süreyi akıllı telefon üzerinde geçirdiklerini belirtenlerin oranı ise % 63,3’dür.

Tablo 2. İnternette Geçirilen Sürenin Kaç Saatinin Akıllı Telefonda Geçtiği

	Frekans	Yüzde (%)
8 saatten fazla	36	15,0
6-8 saat arası	55	22,9
4-6 saat arası	61	25,4
2-4 saat arası	62	25,8
2'den az	26	10,8
Toplam	240	100,0

Nitekim Deloitte’un 33 ülkede 53 bin 150 kişinin katıldığı *Global Mobil Kullanıcı Araştırması 2017*’ye göre Türkiye’deki kullanıcıların gün içerisinde akıllı telefonlarına bakma sayısı ortalama 78 iken Avrupa’da ortalama 48’dir. Akıllı telefon bağımlılığında Avrupa’nın önüne geçen Türkiye’de uyandıktan sonraki ilk 15 dakika içerisinde telefona bakma oranı %79 iken, aynı oran Avrupa için %62 seviyesindedir. Benzer şekilde yatmadan önceki son 15 dakika içerisinde telefona bakma oranı Avrupa’da %53 iken, Türkiye’de %72 seviyelerine ulaşmaktadır.⁸ Dolayısıyla, bu çalışmadaki gençlerin % 63,3’nün akıllı telefonlarından internete bağlanma sürelerinin 4 saatten fazla olması şaşırtıcı olmayıp, bu durum McLuhan’ın “modern teknolojiler bedeninin uzantılarıdır” (Stevenson, 2008: 201) önermesini desteklemektedir.

Ayrıca cinsiyet ve internette geçirilen sürenin kaç saatinin akıllı telefonda geçtiği arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2(4, n=240)=23,108, p \leq 0,05$). Erkeklerin %7’si internette

⁷<https://www.birgun.net/haber-detay/turkiye-de-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platforumu-belli-oldu-157390.html> (Erişim tarihi: 05.02.2018)

⁸<https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/global-mobile-consumer-survey-2017.html> (Erişim tarihi: 16.01.2018)

geçirdikleri sürenin 8 saatten fazlasını akıllı telefonlarında geçirirken, kadınlarda bu oran %20,7'dir. Erkeklerin %20'si internette geçirdikleri sürenin 2 saatten azını akıllı telefonlarında geçirirken, kadınlarda bu oran %4,3'tür. Gelir ve internette geçirilen sürenin kaç saatinin akıllı telefonda geçtiği arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($X^2(16, n=236)=18,033, p \geq .05$).

4.3. Konum Bazlı Sosyal Ağ Kullanımı

Gençlerin Swarm kullanım pratiklerini inceleyerek kimliklerini yeniden inşa etme sürecinde bu uygulama üzerinden gerçekleştirdikleri yer bildirimlerinin nasıl bir rol oynadığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada gençlerin Swarm kullanmaya başlama nedenlerini öğrenmek oldukça önemliydi. Tablo 3'te görüldüğü gibi, gençlerin yarısından fazlası bu uygulamayı merak ettiği için kullanmaya başladığını belirtirken, yaklaşık 1/3'ü de eğlenceli bulduğu için Swarm kullanmaya başladığını ifade ediyor.

Tablo 3. Swarm Kullanmaya Başlama Sebebi

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Meraktan	149	62,1
Eğlenceli gördüğüm için	76	31,7
İndirim veya ödül ihtimali için	1	,4
Diğer	14	5,8
Toplam	240	100,0

Örneklemdaki toplam 240 gençten 149'u (%62,1) meraktan, 76'sı (%31,7) eğlenceli gördüğü için, 1'i (%0,4) indirim ya da ödül ihtimali için Swarm kullanmaya başlamıştır. Diğer seçeneğini işaretleyen toplam 14 kişinin 4'ü (%28,6) arkadaşı önerdiği için, 2'si (%14,3) insanların nerede olduğunu görmek için, 2'si (%14,3) popüler olduğu için, 2'si (%14,3) arkadaşlarının nerede olduğunu görmesi için gibi yanıtlar vermiştir.

Peki Swarm kullanan gençlerin bu uygulama aracılığıyla yer bildirimini yapma sıklığı daha çok haftalık mı yoksa günlük olarak mı anlamlı bir oranda karşımıza çıkmaktadır? Tablo 4'te görüldüğü üzere, gençlerin %58,1'i günde ortalama 1-2 kez, %8,1'i günde ortalama 3-5 kez, %3'ü ise günde 5-10 arası yer bildirimini yapmaktadır. Diğer seçeneğini işaretleyenlerin %59,5'i haftada 1-2 kez yer bildirimini yapmaktadır.

Tablo 4. Yer Bildirimi Yapma Sıklığı

	Frekans	Yüzde (%)
Günde ortalama 1-2 kez	137	57,8
Günde ortalama 3-5 kez	19	8,0
Günde 5-10 arası	7	3,0
Diğer	74	31,2
Toplam	237	100,0

Gençlerin Swarm aracılığıyla düzenli olarak yer bildiriminde neden bulduklarını sosyolojik olarak çözümlemeyi hedefleyen bu çalışmada, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde gençlere neden yer bildirimini yaptıkları sorulduğunda (genellikle karşı cinsten) yeni insanlarla tanışmak için yer bildirimini yapmanın öne çıktığı görülmektedir.

Yani orda bulunduğumu insanların bilmesi için veya yeni insanlarla tanışmak için. Beğendiğim biri varsa onu eklemek tanışmak için. (Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencisi, 27, Erkek)

Bir mekâna gittiğimde hoşuma giden bi kız arkadaş olursa onu bulmak amacıyla ya da gittiğim mekânlarda popüler mekânlar olmak şartıyla popülaritemi artırmak için *check-in* yapıyorum. (İşletme Bölümü Öğrencisi, 23, Erkek)

Yani Facebook bence çok artık eskidiği için orda yer bildirimini yaptığım zaman sadece neresi olduğunu görebiliyorum. Ama Swarm'da yer bildirimini yaptığım zaman oradaki insanları görüyorum, orda kim kaç tane *check-in* yapmış ben bunları çok incelerim. Ondan sonra oradaki kızlara bakıyorum. Hangi üniversitede okuduklarına, oradaki kızların hangi üniversitede okuduklarına bakıyorum, ekliyorum. O yüzden Swarm daha aktif kullanıyorum. (İktisat Bölümü Öğrencisi, 19, Erkek)

Konum bazlı sosyal ağların bu katılımcılar tarafından karşı cinsten "arkadaş" bulmak amacıyla kullanıldığı açıktır. Ayrıca bir işletme bölümü öğrencisi popülaritesini artırmak ve iktisat bölümü öğrencisi de daha çok *mayor* olmak için yer bildirimini yaptıklarını belirtmişlerdir. Popülaritesini artırmak isteyen bir başka katılımcı farklı olmayı da istemektedir.

Cool olmak için, farklı olmak için, insanlardan bir farkım olsun diye ondan sonra ben işte sporla uğraştığım için popülaritemi artırıp sponsor alıp daha da büyük kitlelere ulaşmak için. (İktisat Bölümü Öğrencisi, 25, Erkek)

Özel ve fark edilir olmayı amaçlayan bu genç bunu da konum bazlı sosyal ağlar aracılığıyla başarabileceğine inanmaktadır. “Neden yediden yetmişe yüzlerce insan çevrimiçi dünyada ilgi çekmeye çalışıyor?” sorusunu soran Niedzviecki’ye (2010: 37) göre akla ilk gelen cevap dikkatleri üzerlerinde toplamaktan hoşlanmalarıdır. Ancak daha derine inince insanların istediği aslında “süper star” olmak değil, yalnızca toplumun artık doyuramadığı birtakım ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalışmaktır. Nitekim katılımcı, görüşmenin ilerleyen safhalarında fotoğrafla yaptığı yer bildirimleriyle ilgili olarak “*Hani direk ben olayım yani bütün ilgi odağı ben olayım resimlerde odak noktası*” diyerek kaslı vücudunu sergilemek istediğini ve beğenilerle tatmin olduğunu dile getirmiştir.

Görüşülen kişilerin bir kısmı bulunduğu konumu arkadaşlarıyla paylaşmak istediği için yer bildirimini yaptığını söylemiştir. Katılımcılar, çevrimdışı hayattaki arkadaşlarıyla çevrimiçinde de irtibat halinde olmak istemektedirler ki, bu durum daha önce değinilen, Zhao vd’nin (2008:1818) *demir atılmış ilişkiler* kavramına karşılık gelmektedir. Gençlerden birisi, kendi sosyal çevresine belli bir grupla birlikte olduğunu ve kendisini o gruba ait olduğunu göstermek için yer bildirimini yaptığını vurgulamıştır.

Yer bildirimini aslında yani arkadaşlarımla mesela uzun zaman arkadaşlarımla *check-in* yapmadığımda hani şey oluyo artık görüşmüyolar. Arkadaşlığımızın devam ettiğini ya da ilişkilerimizin devam ettiğini ya da şimdi ekstra avatar oluşturmuyorum ama kimin nerde olduğu nereye gittiği insanın belli bir şeyini yansıtır. Yani gittiği yerlerin kalitesi, yaptığı *check-in*lerin kalitesi biraz insanı yansıtmalı zaten diye düşünüyorum o yüzden yapıyorum. Beni yansıtmaması ve çevremi yansıtmaması açısından. Biz birlikteyiz bu gruplayım demek için. (İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü Öğrencisi, 22, Kadın).

Yukarıdaki öğrenci yer bildirimlerinin insanın kimliğine eklenerek kimlik inşası sürecine katkıda bulunduğunu kabul etmekte ve yer bildirimlerini de kendi kimliğini yansıtmaması için yaptığını ifade etmektedir. Katılımcılara ayrıca “Sizin için sıradan olan (her gün olduğunuz) bir mekânda yer bildirimini yapıyor musunuz?” sorusu sorulmuştur ve bu soruya cevap veren toplam 240 katılımcının 175’i (% 72,9) hayır, 65’i (%27,1) evet yanıtını vermiştir. “Cevabınız evet ise bunun nedeni nedir?” sorusuna 16 kişi (%30,8) alışkanlık nedeniyle, 8 kişi (%15,4) mekânı sevdiği için, 6 kişi (% 11,5) arkadaşlarını bilgilendirmek için, 6 kişi (%11,5) *mayor* olmak için, 3 kişi (%5,8) daha çok arkadaşına sahip olmak için, 3 kişi (%5,8) anı olarak kalması için, 1 kişi (%1,9) mekânın prim yapması için, 1 kişi (%1,9) arkadaşlarının o mekânda olup olmadığına bakmak için, 1 kişi (%1,9) mekâna arkadaşlarla gittiği için, 1 kişi (%1,9) işletme müdürümün talimatı olduğu için, 1 kişi (%1,9) insanlara kendini farklı göstermek için, 1 kişi (%1,9) lüks bir yaşam tarzı benimsemediği için, 1 kişi (%1,9) sık gittiği mekânlarda bilinmek istediği için, 1 kişi (%1,9) listede yenilenmek için, 1 kişi (%1,9) *coin* kazanmak için ve 1 kişi (%1,9) de mekânda hoşlandığı biri varsa onu bulmak için yanıtını vermiştir.

“Arkadaşlarınız yakınlarında yer bildirimini yaptığında herhangi bir konuşma ya da mesajlaşma olmadan onların yanına gittiğiniz oluyor mu?” sorusuna yanıt veren toplam 239 kişinin 174’ü (%72,8) hayır, 65’i (%27,2) evet cevabını vermiştir. Bu konuda kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Erkeklerin %59,6’sı arkadaşları yakınlarında yer bildirimini yaptığında herhangi bir konuşma ya da mesajlaşma olmadan onların yanına gitmediklerini belirtirken, %40,4’ü gittiğini belirtmiştir. Kadınların %82,1’i gitmezken, %17,9’u gitmektedir. Öğrencilerin cinsiyetleri ile arkadaşları yakınlarında yer bildirimini yaptığında herhangi bir konuşma ya da mesajlaşma olmadan onların yanına gitmeleri arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2(1, n=239)=14,889, p\leq.05$). Gelir ile öğrencilerin arkadaşları yakınlarında yer bildirimini yaptığında herhangi bir konuşma ya da mesajlaşma olmadan onların yanına gitmeleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($X^2(4, n=235)=1,338, p\geq.05$).

“Siz yer bildirimini yaptığınızda herhangi bir konuşma ya da mesajlaşma olmadan arkadaşlarınızın yanınıza geldiği oluyor mu?” sorusuna yanıt veren toplam 239 kişinin 141’i (%59) hayır, 98’i (%41) evet cevabını vermiştir. “Evet” yanıtını veren katılımcılara bu davranışı nasıl karşıladıkları sorulduğunda toplam 92 kişinin 62’si (% 67,4) normal, 12’si (%13) “hoş karşılamıyorum,” 4’ü (%4,3) “bazen normal karşılıyorum bazen hoş karşılamıyorum,” 4’ü (%4,3) “şaşkınlıkla,” 3’ü (%3,3) “eğlenceli,” 7’si (%7,6) “gelen kişiye bağlı olarak değişir” yanıtını vermiştir.

Katılımcılar, Swarm aracılığıyla arkadaşlarıyla buluşabilmenin yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşmelerde de dile getirildiği gibi Swarm’ı yeni insanlarla tanışabilmek için de kullanabilmektedirler. “Swarm’ı yeni insanlarla tanışmak için kullanıyor musunuz?” sorusuna yanıt veren 240 kişinin 173’ü (%72,1) hayır yanıtını verirken, 67’si (%27,9) evet yanıtını vermiştir. Erkek öğrencilerin Swarm’ı yeni insanlarla tanışmak için kullananların oranı %52, bu amaçla kullanmayanların oranı ise %48’dir. Kız öğrencilerin Swarm’ı yeni insanlarla tanışmak için kullananların oranı %10,7, bu amaçla kullanmayanların oranı ise %89,3’tür. Erkek öğrencilerin kadın öğrencilere oranla çok daha büyük bir kısmının Swarm’ı yeni insanlarla tanışmak için kullandığı görülmektedir. Cinsiyet ile Swarm’ı yeni insanlarla tanışmak için kullanım arasında anlamlı bir ilişki vardır ($X^2(1, n=240)=49,410, p\leq.05$).

Katılımcılar, yeni insanlarla tanışmak için yani tanımadıkları insanlar için yer bildirimini yapmalarının yanı sıra hoşlandıkları kişi, aileleri, akrabaları ve arkadaşları için de yer bildirimini yapmaktadırlar. Bu doğrultuda katılımcılara “Daha çok kimin görmesi için yer bildirimini yapıyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve en çok görmesini istediklerinden en aza doğru 1’den 5’e kadar numaralandırmaları istenmiştir. 240 kişinin yarısından fazlası (%59,9) ilk sırada “arkadaşlarım” yanıtını vermiş ve 80 kişi de (%35,2) “hoşlandığım kişi yanıtını vermiştir. İlk sırada “ailem” yanıtını veren katılımcı bulunmamaktadır. Toplam 65 kişinin yanıtladığı dört numaralı seçenek, “ailem” yanıtının en çok işaretlendiği seçenektir (%40). “Tanımadıklarım” yanıtının en çok işaretlendiği seçenek ise 85 kişinin yanıtladığı üç

numaralı seçenektir (%31,8). Diğer seçeneğinde hiç kimse (%53,8), eski sevgilim (%23,1), herkes (%7,7), sevgilim (%7,7) ve kendim için (%7,7) yanıtları verilmiştir.

4.4. Yer Bildirimi Yapılan Mekân Türleri

Tablo 5. Katılımcıların En Çok Yer Bildirimi Yaptığı Mekânlar

	N	%
Gidilen özel mekânlarda	139	%22,3
Restoran, kafe, bar gibi yeme içme mekânlarında	117	%18,8
İlk kez gidilen mekânda	87	%13,9
Üniversitede	79	%12,7
Müze, sergi gibi kültür sanat mekânlarında	61	%9,8
Alışveriş merkezlerinde	51	%8,2
Kütüphanede	45	%7,2
Gidilen her mekânda	42	%6,7
Diğer	3	%,5
Toplam	624	%100,0

Katılımcılara “Daha çok hangi mekânlarda yer bildirim yapıyorsunuz?” sorusu sorulmuş ve birden fazla yanıt işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.⁹ Katılımcıların en çok yer bildirim yaptıkları mekân 139 kişi (%22,3) ile gidilen özel mekânlardır. Bunu sırasıyla 117 kişi (%18,8) ile restoran, kafe, bar gibi yeme içme mekânlarında, 87 kişi (%13,9) ile ilk kez gidilen mekânda, 79 kişi (%12,7) ile üniversitede, 61 kişi (%9,8) ile müze, sergi gibi kültür sanat mekânlarında, 51 kişi (%8,2) ile alışveriş merkezlerinde, 45 kişi (%7,2) ile kütüphanede ve 42 kişi (%6,7) ile gidilen her mekânda yanıtları takip etmektedir (Tablo 5). Diğer seçeneğinde ise “dikkat çekeceğini düşündüğüm mekanlarda,” “işyerimde” ve “kalabalık mekanlarda” yanıtları verilmiştir. Şahan’ın (2013) yüksek lisans tezinde ise en çok yer bildirim yapılan mekânlar restoran, kafe, bar gibi yeme içme mekânlarıyken (%60,9), ilk kez gidilen yerler %0,9 oranla son sırada yer almaktadır. Bu çalışmada ise ilk kez gidilen mekânlarda yer bildirim yapanların oranı daha yüksektir. Yarı yapılandırılmış

⁹Çoklu yanıt olduğu için N sayısı örneklemin hacmini geçmektedir.

görüşmelerde ise katılımcılara “Hangi tür mekânlarda yer bildirimini yapmak sizi yansıtıyor?” sorusu sorularak daha detaylı yanıtlar elde edilmeye çalışılmıştır. İletişim tasarımı ve yönetimi bölümü öğrencisi doğada yer bildirimini yapmanın kendisini yansıttığını şöyle ifade etmiştir:

Doğada. Yani mesela ben Bursalı olduğum için mesela Uludağ’da. Hani şu kanyonda ne biliyim şu tepede, köylerde, şelalelerde. Doğayla ilgili olan yerlerde. Mekân değil yani kapalı mekân değil, kuruluş falan değil. Açık mekân özellikle de doğa. (İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü Öğrencisi, 27, Erkek)

Açık mekânlarda yer bildirimini yapmayı tercih eden iletişim tasarımı ve yönetimi bölümü öğrencisinin aksine, bazı öğrenciler de “farklı” restoran, kafe, bar gibi yeme içme mekânlarında yer bildirimini yapmanın kendilerini yansıttığını belirtmektedirler:

Genelde nası desem hani benim ruhumu yansıtan yerlerde. Hani değişik tarzda kafelerde. Genelde o tarz yerlerde *check-in* yapıyorum. Böyle sessiz sakin hani huzur verici yerler. (Matematik Bölümü Öğrencisi, 21, Kadın)

Yani restoranlarda yemek yiyebileceğim yerlerde *check-in* yapmayı seviyorum çünkü farklı yerde yemek yemeyi seviyorum. Yani burda da yemek yedim burda da yemek yedim. Burasının da şusunu denedim. Çünkü genelde arkadaşlarım bi yere gideceğinde bana sorarlar. Arkadaşım geldi biz nereye gidelim diye. Farklı mekânlar deneyimlemeyi seviyorum. Deneyimlediğim şeyleri paylaşmayı seviyorum. Buraya bende gittim. Yani ben de gittim demek için değil de deneyimledim demek için. Çünkü hani mekâna gitmek biraz deneyimlemekle ilgilidir.. Bende deneyimledim demek için birazda. Sonuçta her mekânın kendine göre bi ambiyansı var ve hangi durumlarda yani kalabalık bi arkadaş grubum var. Hepsi farklı insanlar ama genellikle nereye gideceğimizi ben belirlerim. Çünkü ben deneyimlediğim için hepimize uyan yerleri ben seçebiliyorum. Zaten gidebileceğim mekânı seçiyosan bu sana liderlik vasfı da yükler gruptaki birazda bunun için (İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü Öğrencisi, 22, Kadın).

Hermida’nın (2017:180) da belirttiği gibi “insanlar açıkça farkında olmasa da, paylaşılan her durum güncellemesinin ve fotoğrafın arkasında belirli bir sebep vardır. Paylaşmak kendimizi tanımlamanın, neleri önemsedığımızı göstermenin ve ilişkileri canlı tutmanın bir yoludur”. İletişim tasarımı ve yönetimi bölümü öğrencisinin de restoranlarda yer bildirimini yapmasının arkasındaki sebep, yeme içme mekânlarıyla ilgili yetkinliğini arkadaşlarına göstermek ve onlarla ilişkilerini bu sayede canlı tutmaktır. Halkla ilişkiler ve reklamcılık bölümü öğrencisi ve İktisat bölümü öğrencisi de herkesin gitmediği mekânlarda yer bildirimini yapmayı tercih etmektedirler.

Daha çok bilinmedik mekânlar farklı hani insanlara farklı görünen mekânlarda *check-in* yapmayı tercih ediyorum. Tasarımı farklı olur ya da bulunduğu yer ilçe

olarak farklı olur. Daha özgün mekânlar yani. Genelde sosyal çevremdeki insanların gitmediği mekânlarda. (Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü Öğrencisi, 20, Kadın)

Ben klasik mekânda yer bildirimini yapmayı sevmem. Mesela Starbucks'ta hiç sevmem. McDonald's falan çok böyle franchising firmaların şeyleri oluyo ya böyle her gün oraya giden aynı tipler oluyo.. Ben böyle nası desem Eskişehir'de mesela River var böyle farklı yerlerde. Eskişehir'de Dante kafe var Porsuk Çayı'nın kenarında. Böyle daha böyle herkesin gitmediği daha böyle çok kurumsal olmayan yerlerde yer bildirimini yapmayı daha çok severim.(İktisat Bölümü Öğrencisi, 19, Erkek)

Bu katılımcılar, yer bildirimlerini belki de arkadaşları arasında bir "referans çerçevesi" (Nalçaoğlu, 2003: 53) yaratmak için yapmaktadırlar. Yani katılımcıların, bilinmedik, farklı mekânlarda yaptıkları yer bildirimleriyle takipçilerine asıl iletmek istedikleri mesaj "özel" ve "farklı" oldukları olabilir.

Katılımcılara "Bulduğunuz bir mekânda yer bildirimini yapmayı daha çok neden istiyorsunuz?" sorusu sorulmuş ve birden fazla yanıt işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.¹⁰

Tablo 6. Katılımcıların Yer Bildirimi Yapmayı İsteme Sebebi

	N	%
Mekân sosyal çevremde popüler olduğu için	109	%27,1
Mekân lüks/şık olduğu için	62	%15,4
Mekân medyada popüler olduğu için	50	%12,4
Mekânda yeni biriyle tanışabilmek için	43	%10,7
Daha fazla sanal para, etiket kazanmak için	40	%10,0
Mayor olmak için	38	%9,5
Mekânın bulunduğu semt popüler olduğu için	33	%8,2
Diğer	27	%6,7
Toplam	402	%100,0

Katılımcıların 109'u (%27,1) mekân sosyal çevresinde popüler olduğu için, 50'si (%12,4) mekân medyada popüler olduğu için, 43'ü (%10,7) mekânda yeni biriyle tanışabilmek için, 62'si (%15,4) mekân lüks/şık olduğu için, 33'ü (%8,2) mekânın bulunduğu semt popüler olduğu için, 40'ı (%10) daha fazla sanal para, etiket kazanmak için, 38'i (%9,5) *mayor* olmak

¹⁰Çoklu yanıt olduğu için N sayısı örneklemin hacmini geçmektedir.

için ve 27'si (%6,7) diğer yanıtını vermiştir (Tablo 6). Diğer kategorisindeki yanıtlar ise “arkadaşlarıma yerimi bildirmek için” (%34,6), “yer bildirimini yapmayı sevdiğim için” (%15,4), “özel bir mekân olduğu için” (%3,8), “yer bildirimini yaptığım mekâna yakın olan arkadaşlarıma yanına gelebilmeleri için” (%3,8), “sadece mekâna gittiğim için” (%7,7), *stalk* (%3,8), “popüler olmak için” (%3,8), “mekândakileri görebilmek için” (%3,8), “hatıra kalması için” (%7,7), “mekâna ilk kez gittiğim için” (%3,8), “sevgilim için” (%3,8), “mekânda kimlerle olduğumu belirtmek için” (%7,7) şeklindedir. Katılımcıların en çok tercih ettiği yanıt olan “mekân sosyal çevremde popüler olduğu için” yanıtı onların sosyal çevrelerine olan aidiyetlerini yer bildirimleri aracılığıyla pekiştirmeye çalışmalarının da göstergesidir. Schwartz ve Halegoua (2015), bu tarz çevrimdışı fiziksel aktivitelerin gösterilmesine dayanan çevrimiçi benlik sunumu sürecini *mekânsal benlik (spatial self)* kavramıyla tanımlar.

Mekânsal benlik, onlara göre, bireylerin kimliklerinin özelliklerini başkalarına temsil etmek için deneyimlerini veya hareketliliklerini yer ve mekân içinde belgelediği, arşivlediği ve sergilediği çeşitli (hem çevrimiçi hem de çevrimdışı) örnekleri ifade eder. Burada fiziksel mekânlardaki etkinlik ve deneyimleri kaydeden dijital uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirilen *mekânsal benliğin* sosyal medya aracılığıyla başkalarıyla paylaşılabilir olan belirli bir eklememesine işaret edilmektedir. Başka bir deyişle, bireylerin kendilerini çevrimiçi takipçilerine artık yalnızca durum mesajları, fotoğraflar veya videolar gibi metinsel ve görsel yollarla değil, aynı zamanda coğrafi kodlu dijital takipler, coğrafi veri görselleştirmeleri ve hareketlilik kalıplarının haritaları aracılığıyla da sunmaları söz konusudur (Schwartz ve Halegoua, 2015: 1644). Mekânsal benlik yalnızca sosyal medya kullanımının yan ürünü ya da coğrafi kodlanmış veriler yığını değildir. Aynı zamanda dinamik ve bazen kullanıcının gittiği yerlere göre idealleştirilmesine göre sonuçlanan kasıtlı sosyo-kültürel uygulamaları ifade etmektedir (Schwartz ve Halegoua, 2015: 1647). Yani mekânsal benlik, fiziksel mekânın karakterleri ve kullanıcıların kendilerini fiziksel mekânla ilişkilendirmeleri ile şekillenmiştir. Bir mekânın karakteristiği sürekli yaratılan ve o mekândaki kişilerin çokluğu ve mekânın çağrışımı olan sosyal bir inşadır. Bir kullanıcı bir yerde yer bildirimini yapmaya karar verdiğinde kendini o yerle ve sosyal gruplarla ilişkilendirir. Bu şekilde kullanıcılar kendi çevrimiçi kimliklerini inşa ederler (Schwartz ve Halegoua, 2015: 1649).

Kullanıcıların bir kısmı, yer bildirimleri aracılığıyla kimliklerini inşa ederken bulunmadıkları mekânlarda da yer bildirimini yaparak belli bir “kimlik stratejisi” izleyebilirler. Bu yüzden örneklem grubuna “Kendiniz bulunmadığınız mekânlarda yer bildirimini yapıyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Toplam 240 katılımcının büyük çoğunluğu (%91,7) hayır yanıtını verirken, az bir kısmı (%8,3) evet yanıtını vermiştir. Ardından katılımcılara “Cevabınız evet ise bunun nedeni nedir?” sorusu sorulmuş ve canım sıkıldığı için eğlenmek amacıyla (%20), popüler olmak için (%15), *stalk* (%15), aktif görünmek için (%10) ve arkadaşım etiketlediği için (%10), arkadaşımından kaçmak için (%5), hava atmak için (%5), takip edilip edilmediğimi anlamak için (%5), *mayor* olmak için (%5), mekânda tanıdığım

varsa yanına gitmek için (%5), tanışmak istediğim birisinin o mekânda olması (%5) yanıtları alınmıştır. Burada katılımcıların ideal bir benlik sunmak için yer bildirimini yaptığına dair en belirgin yanıtlar “hava atmak için”, “aktif görünmek için” ve “popüler olmak için” yanıtlarıdır. Goffman’ın (2014) tiyatro sahnesine benzettiği toplumsal yaşam içerisinde bireyler, ilişki kurdukları diğer insanlar üzerinde iyi bir izlenim yaratmak için çeşitli maskeler takarlar. Çevrimiçinde de katılımcılar, kendileri bulunmadıkları mekânlarda yer bildirimleri yaparak sosyal çevrelerini etkilemeye, onların üzerinde iyi bir izlenim oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu kişiler için Swarm’da gerçekleştirilen her performans, ideal bir benlik sunmaya yöneliktir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcılar, bulunmadıkları mekânlarda yer bildirimini yapmadıklarını ve bir kişi hariç diğerleri yaptıkları yer bildirimleriyle yaratmaya çalıştıkları kimlikle gerçek hayattaki kimliklerini tutarlı bulduklarını belirtmişlerdir. İktisat bölümü öğrencisi bunu şöyle ifade etmektedir:

Tabii ki ben neysem oyum. Ben farklı bir şey göstermiyorum farklı bir *check-in* yapmıyorum yani. Sabah kalkıyorum sabah namazını *check-in* yapıyorum camide. Ordan okula, okuldan spora, spordan yemekhane olur mesela hafta sonuysa disko olur. Ne biliyim Almanya’ya ailemin yanına gidince striptiz kulüp olur hani aynı gün içerisinde nereye gittiysem yaparım ben *check-in*imi yani bu yani. Ben böyleyim kendimi farklı bir kişilik yapmaya çalışmıyorum. Ben buyum yani hani değişiklik yapmamıza gerek yok yani kendimi farklı göstermeye gerek duymuyorum. (İktisat Bölümü Öğrencisi, 25, Erkek)

İktisat bölümü öğrencisi gün içerisinde nereye gittiye orada yer bildirimini yaptığını belirtmiştir. Bir katılımcı ise yer bildirimleriyle yaratmaya çalıştığı kimlikle çevrimdışıdaki kimliğinin tutarlı olmadığını şöyle ifade etmiştir:

(...) popüleritemi artırmaya çalışıyorum. Gittiğim mekânların kalitesine bağlı olarak tabi ki de. Bu insanlarda biraz daha bir yargı oluşturuyor. O yargıyı pozitif yönde etkilemeye çalışıyorum. İşte dediğim gibi lüks mekânlara gidip popülerliğim artsın. İşte ben buralarda takılıyorum gibi göstermek amaçlı da oluyor. Gerçekten de zaten onları amaçlıyorum. (İşletme Bölümü Öğrencisi, 23, Erkek)

Benzer şekilde, katılımcıların çoğunun arkadaşlarının yer bildirimleri aracılığıyla yaratmaya çalıştığı kimlikle gerçek hayattaki kimliklerini çoğunlukla tutarlı bulmadıklarını belirtmeleri ise dikkate değerdir. Goffman’ın (2014: 15) ifade ettiği gibi, insanlar buldukları ortama yeni birisi girdiğinde en merak edilen o kişinin genel sosyal ve sınıfsal durumu, çevresine karşı takındığı tavır ve güvenilir olup olmadığı gibi mevzulardır. Bireyler de Swarm’da arkadaş listelerine birini dâhil ettiklerinde, o kişinin profilinden yararlanarak ona dair bilgi sahibi olmaya çalışırlar ve en çok merak ettikleri şeylerden biri de onun sosyal ve ekonomik konumudur. Bulunmadıkları lüks mekânlarda yer bildirimleri yapan gençler de kendilerini çevrimiçinde daha üst bir sınıfa ait gibi göstermeye, kimliklerini bu yönde

inşa etmeye ve böylelikle üst bir sınıftan biriyle tanışma ihtimalini de arttırmaya çalışmaktadırlar. İletişim tasarımı ve yönetimi bölümü öğrencisinin sözleriyle:

Hepsi için değil ama böyle insanlar var. İşte dediğim gibi ona avatar deniyo ikinci bi kişilik yaratıyo kendine. Yani evde otururken bilmem hangi barda yer bildirimini yapıyo halbuki evde menemen yiyo o esnada. Heralde bi eziklik hissediyö. Onun statüsünü yükselteceğini zannediyor olabilir. (İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü Öğrencisi, 27, Erkek)

Daha üst bir toplumsal sınıfa ya da statüye aitmiş gibi görünebilmek için bulunmadıkları mekânlarda yer bildirimini yapan kullanıcılar “kullanıcı profili (dijital kimlik) ile bir “miş” durumu inşa etmekte”dirler (Ertürk, 2017: 80).

Bireylerin yer bildirimini yapmaktan özellikle kaçındıkları yerler de olabilmektedir. Bu yüzden katılımcılara “Gittiğiniz mekânlar arasında yer bildirimini yapmaktan kaçındığınız yerler oluyor mu?” sorusu sorulmuş ve toplam 240 katılımcının 91’i (%37,9) hayır, 149’u (%62,1) evet yanıtını vermiştir. Gittikleri mekânlarda yer bildirimini yapmaktan kaçınan erkeklerin oranı (%62) ile kadınların oranı (%62,1) benzerdir. Cinsiyet ile yer bildirimini yapmaktan kaçınılan mekânlar olup olmadığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($X^2(1, n=240)=0,001, p \geq .05$).

Tablo 7. Katılımcıların Yer Bildirimi Yapmaktan Kaçındıkları Mekânlar

	N	%
Yer Bildiriminden Kaçınılan Mekânlar	Evde	68 %30,0
	Bankada	58 %25,6
	Hastanede	44 %19,4
	Fast-food restoranlarında	22 %9,7
	Diğer	35 %15,4
Toplam	227	%100,0

Yer bildirimini yapmaktan kaçındıkları mekânlar olan katılımcılara daha çok hangi mekânlarda yer bildirimini yapmaktan kaçındıkları sorulmuş ve birden fazla yanıt işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Katılımcıların daha çok evde (%30) ve bankada (%25,6) yer bildirimini yapmaktan kaçındıkları görülmektedir (Tablo 7). Katılımcıların bankada yer bildirimini yapmaktan kaçınmalarının sebebi güvenlik kaygısı olabilir. Diğer seçeneğinde ise toplam 35 kişinin 19’u (%54,3) –tüm katılımcıların yaklaşık %10’u- bar, pub, gece kulübü gibi mekânlarda yanıtını vermiştir.

Tablo 8. Katılımcıların Yer Bildirimi Yapmamaya Karar Verme Sebepleri

		N	%
Yer Bildirimi Yapmama Sebebi	Mekânın sıkıcı olması	105	%35,7
	Mekânın ailem tarafından onaylanmaması	53	%18,0
	Arkadaşlarımın gitmeyi tercih etmediği bir mekân olması	47	%16,0
	Mekânın lüks bir mekân olmaması	26	%8,8
	Diğer	63	%21,4
Toplam		294	%100,0

Katılımcılara “Bulduğunuz bir mekânda yer bildirimini yapmamaya karar verme sebepleriniz nelerdir?” sorusu sorulmuş ve birden fazla yanıt işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.¹¹ Katılımcıların en çok işaretledikleri yanıt 105 kişi (%35,7) ile “mekânın sıkıcı olması” yanıtıdır. Bunu sırasıyla 53 kişi (%18) ile “mekânın ailem tarafından onaylanmaması”, 47 kişi (%16) ile “arkadaşlarımın gitmeyi tercih etmediği bir mekân olması” yanıtları izlemektedir (Tablo 8). Öğrencilerin bir kısmının, ailelerinin onayladığı mekânlarda yer bildirimini yaparak kimlik yaratımını bu doğrultuda gerçekleştirdikleri görülmektedir.

¹¹Çoklu yanıt olduğu için N sayısı örneklemin hacmini geçmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Yer Bildirimi Yaptıklarında Hissettikleri

	N	%	
Yer Bildirimi Yapıldığında Hissedilen	Aktif	146	%42,7
	Hiçbir şey hissetmiyorum	74	%21,6
	Mutlu	53	%15,5
	Popüler	32	%9,4
	Seçkin	16	%4,7
	Özel	12	%3,5
	Zengin	6	%1,8
	Diğer	3	%,9
Toplam	342	%100,0	

Katılımcılara “Yer bildirimini yapmak size kendinizi nasıl hissettiriyor?” sorusu sorulmuş ve birden fazla yanıt işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.¹² Katılımcılar tarafından en çok işaretlenen seçenek “aktif” (%42,7) seçeneğidir (Tablo 9). Şahan’ın (2013) yüksek lisans tezinde de kullanıcıların çoğunun (%67,8) yer bildirimini yaptıklarında kendilerini “aktif” olarak hissettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. İkinci olarak her iki çalışmada da katılımcılar, yer bildirimini yaptıklarında bir şey hissetmediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Katılımcıların Profil Fotoğraflarını Seçerken Dikkat Ettikleri Şeyler

	Frekans	Yüzde (%)
Sadece kendim olduğum bir fotoğraf	203	84,9
Profil fotoğrafı kullanmıyorum	11	4,6
Sevgilimle olan bir fotoğraf	9	3,8
Manzara resmi	5	2,1
Bana ait olmayan bir fotoğraf	3	1,3
Diğer	8	3,3
Toplam	239	100,0

¹²Çoklu yanıt olduğu için N sayısı örneklemin hacmini geçmektedir.

Swarm’da profil fotoğrafınızı seçerken nelere dikkat ediyorsunuz?” sorusuna yanıt veren toplam 239 katılımcının büyük çoğunluğunun (%84,9) “sadece kendim olduğum bir fotoğraf” yanıtını verdiği görülmektedir. Bunu sırasıyla 11 kişi (%4,6) ile “profil fotoğrafı kullanmıyorum”, 9 kişi (%3,8) ile “sevgilimle olan bir fotoğraf”, 5 kişi (%2,1) ile manzara resmi ve 3 kişi (%1,3) ile “bana ait olmayan bir fotoğraf” yanıtları izlemektedir (Tablo 10). Diğer seçeneğinde ise arkadaşlarımla olan bir fotoğraf (%25), herhangi bir fotoğraf (%12,5), yüzümün görünmediği bir fotoğraf (%50) ve illüstrasyon (%12,5) yanıtları verilmiştir. Katılımcıların önemli bir kimlik belirleyeni olan profil fotoğraflarını kendilerine ait olan bir fotoğraf seçerek daha baştan kimliklerine dair önemli ipuçları verdikleri söylenebilir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcılara “Bulduğunuz yerde fotoğrafla yaptığınız yer bildirimlerinde fotoğrafların nasıl olmasına dikkat edersiniz?” sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin cevaben “Fotoğrafın biraz lüks, masanın biraz dolu olmasına bakarım.” “Boş masaya kolay kolay fotoğraflı *check-in* atmam.” “lüks masalara, dolu masalarla *check-in* atarım. “Arkadaşlarımla olduğum, zengin ve şık bi mekân olduğunda atarım” şeklinde ifadeler içeren yanıtlar vermeleri kayda değerdir. Goffman’ın (2014: 10) yaklaşımı doğrultusunda, nasıl bireyler çevresindekilere, onlardan almak istediği belli bir tepkiyi sağlaması muhtemel bir izlenim vermek için, ince ince hesaplanmış eylemlerde bulunarak kendini ifade ediyorlarsa, burada da bazı öğrencilerin buldukları sınıfsal konumdan daha üst bir sınıfsal konumda oldukları izlenimi yaratmaya çalıştığı söylenebilir. Dijital evrenin bir parçası haline gelen bireye bu evren yenilenmenin, görülmenin, görmenin ve daima yeni bir ben yaratmanın nasıl mümkün olduğunu göstermektedir (Beyazköy, 2017:263). Toplumsal paylaşım ağlarının kullanıcıları “görmeyi ve görülmeyi arzu etmektedir.” (Toprak vd, 2009: 14). Sosyal medyadaki paylaşımlarıyla içini döküp rahatlayan modern birey, aynı zamanda dijital kültürün veya “Gözetlerken Gözetlenmeye Dayalı Dikizleme Kültürü”nün genişlemesi ve yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır (Şentürk, 2017:40-41). Genel olarak sosyal paylaşım ağları, özel olarak da Swarm kullanıcılarının özel hayatlarının gizliliğini riske atıyor olmalarının büyük bir ikilem yaratıp yaratmadığını anlamak da önemlidir. Ancak van Dijk’in da (2016) dikkat çektiği gibi, kullanıcıların sosyal paylaşım sitelerindeki profillerinde kişisel bilgilerini ve etkinliklerini açıklamadıkları takdirde bu mecralarda aktif olamamaları söz konusudur. Özellikle ergen ve genç kullanıcılar olgunlaşan kimliklerin ne kadar etkin olduğunu tartmak için bu şekilde davranmak zorunda olup, bu durum özel hayatın gizliliğinin kaybolması endişesinden çok daha güçlüdür.

5. Sonuç

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin konum bazlı mobil sosyal paylaşım ağlarını kullanma pratiklerini ve yer bildirimleri aracılığıyla kimliklerini nasıl inşa ettiklerini sosyolojik bakış açısıyla ortaya koymaktır. Swarm, çalışma kapsamındaki üniversite öğrencileri için yeni bir sosyalleşme pratiği ve kendilerini ifşa ederek kimliklerini yeniden inşa edebildikleri bir sanal ortam olmuştur. Örneklem grubunun bazılarının Swarm’da yeni birileriyle tanışarak, çoğunun da Zhao vd.’nin “demir atılmış ilişkiler” dediği çevrimdışı

arkadaşlıklarını çevrimiçiye taşıyarak sosyalleştikleri görülmektedir. Katılımcıların çevrimdışından tanıdığı kişilerden bu mecra sayesinde haberdar olmaları mesafeli yakınlıkların (Dellaloğlu, 2015) oluşumunu mümkün kılmaktadır.

Katılımcıların çoğunda merak duygusuyla başlayan Swarm kullanımı, bazı katılımcılar için bir oyuna dönüşürken, bazı katılımcılar için ise buldukları gruba aidiyetlerini pekiştirmenin ya da ait olmak istedikleri gruba aidiyetlerini inşa etmenin bir yolu olmuştur. Katılımcıların daha çok mekân sosyal çevrelerinde popüler olduğu için yer bildiri yapmalarının sebebi, sosyal çevreleri tarafından onaylanmak, buldukları gruba aidiyetlerini pekiştirmek istemelerindedir.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcıların biri hariç diğerlerinin kendilerini ait olmak istedikleri gruba göstermeye çalışmadıkları, yani yaptıkları yer bildirimleriyle yaratmaya çalıştıkları kimliklerin gerçek hayattaki kimliklerinin bir anlamda tezahürü olduğu ortaya çıkmıştır. Çevrimiçi ve çevrimdışı hayatlar, dijital dünyanın içinde olan kullanıcılarda ama özellikle gençlerin gündelik/dijital yaşamında iç içe geçmekte ve harmanlanmış bir bütün olarak deneyimlenmektedir.

Diğer yandan, katılımcıların çoğu, arkadaşlarının yer bildirimleri aracılığıyla yaratmaya çalıştığı kimlik ile gerçek hayattaki kimliklerini çoğunlukla tutarlı bulmadıklarını belirtmiş olduklarından, konuyla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu noktanın üzerinde ayrıca odaklanılması durumunda, bulguların ve analizin daha da derinleşmesi söz konusu olacaktır. Bu kişilerin bir kısmının, gitmedikleri fakat kendilerini daha üst bir sınıfsal konumda gösterebilecekleri mekânlarda yer bildiri yaptıkları ortaya çıkmıştır. Genel olarak, Swarm'da yer bildiri paylaşımlarının gençlerin bireysel benliklerine kendilerini gerçekleştirme imkânı verdiği ve çevrimiçi olarak yaratılan ve sergilenen benliği ayrıca çevrimdışı da var olan benliğin tezahürü olarak düşünmek mümkündür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verilerinin toplanması için Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı'ndan 19.06.2018 tarihinde Etik Kurul onayı alınmıştır.

Destek Beyanı

Bu araştırma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca kabul edilen 1607E611 no'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Beyazköy, D. (2017). Sosyoloji ne kadar dijital? "Artık ben de bir fenomenim. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, (9), 255-264.

- Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Chayko, M. (2018). *Süperbağ(lantı)lı. İnternet, dijital medya ve tekno-sosyal hayat*. İstanbul: Der Yayınları.
- Davies, C., Coleman, J. ve S. Livingstone (Der.). (2014). *Dijital technologies in the lives of young people*. Londra: Routledge.
- De Souza e Silva, A. ve Frith, J. (2012). *Mobile interfaces in public spaces locational privacy, control, and urban sociability*. Florence: Taylor and Francis.
- Dellaloğlu, B. F. (2015). Mesafeli yakınlık: Facebook ve twitter çağının yeni toplumsallığı. Ö. Oğuzhan (Ed.), *İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim* (21-27). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Ertürk, D. (2017). Dijital kimliği "sınırlı" düşünmek. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, (9), 73-85.
- Gazzard, A. (2011). Location, location, location: Collecting space and place in mobile media. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 17 (4), 405-417.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hermida, A. (2017). *Herkese söyle: Sosyal medyada neden paylaşımda bulunuruz* (Çev. A. A. Sabancı). İstanbul: Kafka Yayınevi.
- Livingstone, S. (2009). *Children and the internet*. Cambridge: Polity Press.
- Luarn, P., Yang, J. ve Chiu, Y. (2015). Why people check in to social network sites. *International Journal of Electronic Commerce*, 19 (4), 21-46.
- Marvick, ve boyd, d. (2014). Networked privacy: How teenagers negotiate context in social media. *New Media & Society*, 16(7), 1051-1067.
- Morva, O. (2016). Ben, kendim ve dijital benliğim: Dijital iletişim çağında benlik kavramsallaştırması üzerine. N. Timisi (Ed.), *Dijital* (41-62). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Nalçaoğlu, H. (2003). Medya ve toplum ilişkisini anlamak üzere bir çerçeve. (Der: S. Alankuş). *Medya ve toplum* (43-57). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü* (Çev. G. Gündüç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Niedzviecki, H. (2011). *Ben özelim!* (Çev. S. Erduman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Odacı, B. (2018). *Konum bazlı sosyal ağlar aracılığıyla üniversite öğrencilerinin kimlik inşası süreçleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Eskişehir.

- Pettman, D. (2017). *Sonsuz dikkat dağınıklığı. Gündelik yaşamda sosyal medyaya odaklanmak*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Schwartz, R. ve Halegoua, G. R. (2015). The spatial self: Location-based identity performance on social media. *New Media and Society*, 17 (10), 1643– 1660.
- Stevenson, N. (2008). *Medya kültürleri. Sosyal teori ve kitle iletişimi*. (Çev. G. Orhan ve B.E. Aksoy). Ankara: Ütopya Yayınevi
- Şahan, H. G. (2013). *Lokasyon bazlı sosyal ağlar aracılığıyla selektif benlik sunumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve İletişim Sistemleri, İstanbul.
- Şentürk, Ü. (2017). "Yeni toplumsal bir metin olarak internet." *Sosyoloji Divanı Dergisi*, (9), 21-44.
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül, E., Binark, M., Börekçi, S. ve Çomu, T. (2009). *Toplumsal paylaşım ağı Facebook: "Görülüyorum öyleyse varım!"*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Uğurlu, Ö. ve Yakın, M. (2015). Sosyal medyada kimlik temsilinin mekân üzerinden okunması: Foursquare. Ö. Oğuzhan (Ed.), *İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim* (199-237). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*, İstanbul: Kafka Kitap.
- Wilken, R. (2016). Twitter ve coğrafi konum. (Der.: K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt, C. Puschmann), *Twitter ve toplum* (226-242). İstanbul: Kafka Yayıncılık.
- Zhao, S., Sherri, G., Martin, J. (2008). Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. *Computers in Human Behavior*, (24), 1816-1836.

İnternet Kaynakları

- <http://foursquareturkiye.com/2016/09/18/dunya-genelinde-yapilan-check-in-sayisi-10-milyara-ulasti/> (Erişim Tarihi: 13.10.2017)
- <http://foursquareturkiye.com/2017/08/02/dunyanin-en-cok-check-in-yapilan-mekani-galibiyetini-koruyor/> (Erişim Tarihi: 13.10.2017)
- <https://oidb.ogu.edu.tr/Sayfa/Index/69/2017-ogrenci-sayisi> (Erişim tarihi: 04.01.2018)
- <https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/sayilarla-universitemiz/ogrenci-sayilari/2017-2018/aralik-2017> (Erişim tarihi: 04.01.2018)
- <https://www.birgun.net/haber-detay/turkiye-de-en-cok-kullanilan-sosyal-medya-platformu-belli-oldu-157390.html> (Erişim tarihi: 05.02.2018)

Begüm ODACI | Emre GÖKALP

<https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/global-mobile-consumer-survey-2017.html> (Erişim tarihi: 16.01.2018)

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır. Almanca, Fransızca ve Arapça hazırlanan yazılara da yer verilebilir.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir. Tezden üretilen makalelerde, tezi yazan, yazarlar sıralamasında birinci sırada yer alır.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirmeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlendirmeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Hakemler, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan profesör ve doçent öğretim üyeleridir. Yayın Kurulu tarafından gerekli görülmesi halinde yurtdışındaki üniversitelerde görevli doçent ve profesörler arasından da hakem seçilebilir. Gelen yazının uzmanı profesör ve doçent bulunamaması halinde konunun uzmanı olan doktor öğretim üyesi ya da doktoralı bilim insanları da hakem olarak seçilebilir.
9. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

10. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
11. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
12. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
13. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.
14. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
15. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.
2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.
3. Dergiye gönderilen yazılar, Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile, 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 25 A4 sayfa boyutunda olmalıdır. Yazı-

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

lar 10,5 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak hazırlanmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır. Şekil şartlarına ya da dergi konusuna uymayan yazılar ön değerlendirmeye alınmadan yazar(lar)ına bildirilir.

4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile en az üç, en fazla beş adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 9 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Makale metninde yazar(lar)ın kimlik bilgileri yer almamalıdır. Yazıların başlığı oldukça kısa ve çalışmayı doğru temsil etmelidir.
5. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
6. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.
7. Metin içi atıflarda APA metodu olarak adlandırılan ve Amerikan Psikologlar Derneği tarafından yayınlanan "The publication manual of the American Psychological Association" isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uyulmalıdır. Gerektiğinde dipnotta açıklamalara yer verilebilir.
8. Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekliyse sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008: 12)...; Taş (2007: 182-186). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009: 45) göre. APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998: 25-35). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998: 25-35). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009: 45; Taş, 2007: 182-186). Örnek kaynakça gösterimleri:

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Şentürk, R. (2009). Açık medeniyet ve sosyal içerme. *Muhafazakar Düşünce*, 6(21-22), 41-49.

Basılı dergi makalesi: 3-6 yazarlı

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Kitap: 3 yazarlı

Ranzijn, R., McConnochie, K. ve Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan.

Basılmış kitap bölümü

Onan, K. ve Sennaroğlu, B. (2009). Comparative study of production control systems through simulation. N. Mastorakis, J. Sakellaris (Ed.), *Advances in Numerical Methods* içinde (67-78. ss.). New York ; London: Springer. https://dx.doi.org/10.1007/978-0-387-76483-2_6

9. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Tabloların/şekillerin başlıkları ilgili tablo/şeklin üst kısmına yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekle dönüştürülmelidir.
10. Gönderilen yazıların sonunda kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Amaç ve Kapsam

Dergi, sosyal bilimler alanında yapılan nitelikli bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi genel olarak sosyal bilimlerin Ekonomi, İşletme, Maliye, Uluslararası İlişkiler, Tarih, Türk Dili, Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat alanlarında gelen bilimsel yazıları yayımlamaktadır.

İletişim Adresi:

Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere, or it should not be submitted for publication in another journal, it should not be in the review process of another journal or it should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinion of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and in English. Articles written in German, French and Arabic may be considered.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

5. Any study supported by an institution or derived from thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of work and give information in a footnote on the same page. Authors of article derived from thesis, thesis owner should be placed in the first place while adviser should be the second author.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts passed initial review are sent to at least two referees.
8. Referees are chosen among professors and associate professors working in universities in Turkey. Referees from universities abroad, if deemed necessary, can also be chosen. If necessary, experts who have doctorate degree can also be assigned as referee.
9. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during evaluation process.
10. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected and the author (s) are notified from the decision made.
11. Author (s), is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. Author (s), should submit a report containing changes have been made upon referees' reports.
12. An author can publish only one article in one issue. Also an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
13. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
14. This journal adopts open access policy. When an issue is published it will freely opened to public.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

15. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Malpractice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published twice a year in June and in December.
2. A separate sheet containing author(s) name, family name, title, institution, e-mail and communication addresses should be sent to the journal along with manuscripts. Authors should state purpose of their submission explicitly, and their knowledge and acceptance of editorial policy of the journal by written and signed letter which should be faxed or mailed to the Journal's Office.
3. Manuscripts should be prepared by using MS Word 2010 version. The total length of any manuscript submitted should not exceed 25 pages (A4) including tables, figures, references and annexes and should be typed in 1.5 line spacing. The font size should be 10.5 (Calibri). Pages should be numbered. Manuscripts which are not conformable with the conditions concerning the formatting will not be taken into pre evaluation process and author(s) will be notified.
4. All manuscripts should contain English Abstract with an English title and a Turkish abstract with a Turkish title not exceeding 120 words. The abstracts should concisely present the purpose of the study, the methodology, the results, and the conclusion remarks. Minimum three maximum five keywords should be given both in English and in Turkish. Titles and text of abstracts should be written with 9 fonts, 1 line spacing and using Calibri. There must be no mention about name(s) of the authors in the manuscript. Titles of manuscript should be very short and represent it correctly.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

5. All text is justified, given the space between paragraphs 12nk, except titles left indent paragraphs should be done. The page margins on all sides should be set to 2.5 cm of all manuscripts submitted.
6. All titles should be written in bold, left justified (unintended), and only the first letters of words should be written in capital letter. Manuscripts should contain sub sections as introduction, method, findings, conclusions and references. Sub-headings should be numbered as 1, 1.1, 1.1.1.
7. In-text citations APA method should be followed. "The Publication Manual of the American Psychological Association" is published by American Psychological Association (APA). If needed, explanatory information can be given by footnote.
8. In-text citations, the author's last name and the year of publication (and page number if necessary) for the source should be given. Examples of in text citations with one author, Ozturk (2005) ...; Kaya (2008: 12) ...; Tas (2007: 182-186). Examples of in text citations with two authors: Kaya and Tas (2004) ...; Ozturk and Dogan (2009, 45). In accordance with the APA citation format, when there are 3 to 5 authors in the cited source, list all family names the first time cited in the text: Ozturk, Kaya and Tas (1998: 25-35). Subsequent references to the same source in the text cite only family name of the first author followed by "et al." Example: Ozturk et al. (1998: 25-35). When there are multiple sources to be cited, list the citations in alphabetical order and separate them with semicolons. For example: ... (Kaya, 2008; Ozturk, 2005; Ozturk and Dogan, 2009: 45; Tas, 2007: 182-186). Examples for reference:

Book

De Vaus, D. A. (2014). *Surveys in social research*. Sydney, Australia: Allen & Unwin.

Book chapter

McKenzie, H., Boughton, M., Hayes, L., and Forsyth, S. (2008). *Explaining the complexities and value of nursing practice and knowledge*. In I. Morley & M. Crouch (Eds.), *Knowledge as value: Illumination through critical prisms* (pp. 209-224). Amsterdam, Netherlands: Rodopi.

Journal article

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2020 | Cilt (Volume): 21 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Cheung, J. M. Y., Bartlett, D. J., Armour, C. L., Laba, T. L. and Saini, B. (2018). To drug or not to drug: A qualitative study of patients' decision-making processes for managing insomnia. *Behavioral Sleep Medicine*, 16(1), 1-26. doi:10.1080/15402002.2016.1163702

9. Tables and figures should be centered on page and be prepared within the margins of page and should be without color. Tables and figures can also be placed at the end of manuscript and before references as annexes if necessary. Tables and figures should be numbered beginning from 1 separately. Their titles should be short and brief and only first letter of each word should be written with capital letter. If necessary, explanatory footnotes and abbreviations may be placed under tables and figures and their sources should also be placed there according to citations rule in text. Tables and figures should not contain direct output of software program, rather author(s) should prepare tables and figures manually.
10. References should be placed at the end of manuscripts. References should contain only those sources directly used and cited in the manuscripts. Each source should be placed in the reference by alphabetical order of author's last name.

Aim and Scope

Aim of the journal is to contribute in improving social sciences by publishing highly scientific research studies in various areas of social sciences.

The scope of the journal, in general, includes all areas of social sciences. Specifically, original papers in the fields of economics, business, public finance, international relations, history, Turkish language and literature, comparative literature are welcome.

Communication Address:

Professor Dr. Mesut ERŞAN
Eskisehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meselik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr